

Қазақстан 2050

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ
AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

ФИЛОСОФИЯ ЖӘНЕ САЯСАТТАНУ ФАКУЛЬТЕТІ
ФАКУЛЬТЕТ ФИЛОСОФИИ И ПОЛИТОЛОГИИ
FACULTY OF PHILOSOPHY AND POLITICAL SCIENCE

«ФАРАБИ ӘЛЕМІ»

атты студенттер мен жас ғалымдардың
халықаралық ғылыми конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

Алматы, Қазақстан, 6-8 сәуір 2021 жыл

1-том

МАТЕРИАЛЫ

международной научной конференции
студентов и молодых ученых

«ФАРАБИ ӘЛЕМІ»

Алматы, Казахстан, 6-8 апреля 2021 года

Том 1

MATERIALS

International Scientific Conference
of Students and Young Scientists

«FARABI ALEMI»

Almaty, Kazakhstan, April 6-8, 2021

Volume 1

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ФИЛОСОФИЯ ЖӘНЕ САЯСАТТАНУ ФАКУЛЬТЕТІ

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ
ФАКУЛЬТЕТ ФИЛОСОФИИ И ПОЛИТОЛОГИИ

«ФАРАБИ ӘЛЕМІ»

атты студенттер мен жас ғалымдардың
халықаралық ғылыми конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

Алматы, Қазақстан, 6-8 сәуір 2021 жыл

1-том

МАТЕРИАЛЫ

международной научной конференции
студентов и молодых ученых

«ФАРАБИ ӘЛЕМІ»

Алматы, Казахстан, 6-8 апреля 2021 года

Том 1

MATERIALS

International Scientific Conference
of Students and Young Scientists

«FARABI ALEMI»

Almaty, Kazakhstan, April 6-8, 2021

Volume 1

Алматы
«Қазақ университеті»
2021

Председатель редакционной коллегии:

Масалимова А.Р. – доктор философских наук, профессор, декан факультета философии и политологии

Заместители председателя редакционной коллегии:

Аликбаева М.Б. – заместитель декана по научно-инновационной работе и международным связям

Абдирайымова Г.С. – заведующая кафедрой социологии и социальной работы

Алгожаева Н.С. – заведующая кафедрой педагогики и образовательного менеджмента

Курманалиева А.Д. – заведующая кафедрой религиоведения и культурологии

Кұранбек Ә.А. – заведующий кафедрой философии

Мадалиева З.Б. – заведующая кафедрой общей и прикладной психологии

Насимова Г.О. – заведующая кафедрой политологии и политических технологий

Материалы международной научной конференции студентов и молодых учёных «Фараби әлемі», Алматы, Казахстан, 06-08 апреля 2021 г. Том 1. – Алматы: Қазақ университеті, 2021. – 321 с.

ISBN 978-601-04-5268-8

В сборнике представлены доклады, выступления, тезисы участников международной научной конференции студентов и молодых учёных «Фараби әлемі», организованным Советом молодых учёных, преподавателями, магистрантами и докторантами факультета философии и политологии.

В работе конференции приняли участие молодые учёные из разных вузов Казахстана и зарубежных стран. В данном сборнике содержатся статьи и тезисы по актуальным проблемам философии, социологии, культурологии, социальной работы, религиоведения, психологии и педагогики.

Статьи изданы в авторской редакции.

ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖАС ҒАЛЫМДАРЫ МЕН СТУДЕНТТЕРІНІҢ
ЗЕРТТЕУЛЕРІНДЕГІ ПСИХОЛОГИЯНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПСИХОЛОГИИ В ИССЛЕДОВАНИЯХ
МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ И СТУДЕНТОВ НЕЗАВИСИМОГО КАЗАХСТАНА

ACTUAL PROBLEMS OF PSYCHOLOGY IN THE RESEARCH OF YOUNG
SCIENTISTS AND STUDENTS OF INDEPENDENT KAZAKHSTAN

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ ЛИЧНОСТНОЙ ТРЕВОЖНОСТИ НА САМООЦЕНКУ В СТУДЕНЧЕСКОМ ВОЗРАСТЕ

Абдикаликова А.К.

Под руководством Садуакасовой З.М.

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы

e-mail: arudana_00@mail.ru

Цель данной работы состоит в изучении характера связи самооценки и уровня личностной тревожности в студенческом возрасте.

Актуальность исследования заключается в текущем состоянии общества, характеризующийся повышенной тревожностью, возникающей в результате противоречия между личной свободой и отсутствием безопасности, защиты и социальной уверенности. Повышенные требования к выпускникам университетов также усиливают беспокойство и негативно влияют на их самооценку.

Объект исследования: свойства личности (самооценка и личностная тревожность).

Предмет исследования: связь самооценки и уровня личностной тревожности в студенческом возрасте.

Гипотеза исследования:

1) Чем выше самооценка, тем ниже уровень личностной тревожности и наоборот, чем выше уровень личностной тревожности, тем ниже самооценка.

2) Чем выше (больше) разрыв идеальной и реальной СО, тем выше уровень ЛТ. (Ситуация разрыва реальной и идеальной СО может рассматриваться как своеобразный внутриличностный конфликт, сопряженный с ростом УЛТ).

Исследование было организовано на базе Казахского национального университета им. аль-Фараби и Актюбинского регионального государственного университета им. К. Жубанов. Выборку составили 100 испытуемых – студентов очного отделения бакалавриата, из них 79 девушек и 21 юношей.

Были выбраны следующие методы исследования: изучение и анализ теоретических и прикладных исследований в области возрастной, педагогической, и социальной психологии и педагогики; метод констатирующего и формирующего экспериментов; количественный и качественный анализ полученных фактических данных экспериментального исследования.

В нашем экспериментальном исследовании мы ставили цель – выявить уровень личностной тревожности респондентов и проследить ее влияние на социальную фрустрацию.

Основными методами, используемыми для изучения психических состояний, являются: непосредственное наблюдение, анкеты и личностные опросники, основанные на самооценке испытуемых. Все участники проходили психодиагностическое тестирование по методике субъективной оценки ситуационной и личностной тревожности Ч. Д. Спилбергера (адаптация Ю. Л. Ханина), Шкале тревожности студента (модификация Г. Ш. Габдреевой опросника Ж. Тейлор), Тест «Самооценка психических состояний» Г. Айзенка.

Результаты исследования выявили низкий уровень самооценки и высокий уровень социальной тревожности участников эксперимента. Кроме того, наблюдалась статистически значимая отрицательная корреляция между уровнем социальной тревожности и самооценки участников. В исследовании рекомендовано проведение семинаров, групповых мероприятий для студентов, особенно для новичков в начале каждого учебного года, чтобы облегчить их чувство стресса и тревожности и повысить уровень самооценки путем проведения тренингов.

Таким образом, можно выявить, что тревожность является склонностью индивида к переживанию тревоги, характерная низким порогом возникновения тревоги; она выступает как один из основных параметров индивидуальных различий.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF INFORMATION STRESS: ETHNOPSYCHOLOGICAL ASPECT

Abikeyeva N.N

*Under the guidance of Berdibayeva S.K.
Al-Farabi Kazakh National University, Almaty
e-mail: nazym.abikeyeva@bk.ru*

The computerization of professional activity is a characteristic feature of the modern stage of scientific and technological progress. It has created favorable conditions for increasing labor productivity, introducing new technologies for managing information processes, simplifying some forms of operator work, etc. Due to the development of technology and the introduction of the Internet into our life, information has become much more. Accordingly, because of this, there is a problem of an overabundance of information or lack of it. Based on this, according to the estimates of numerous experts, a significant part of the population suffers from information stress. Besides, information stress is one of the main social problems of our current society. The study of psychological stress, its influencing factors, as well as its various aspects, rises to a new level every year.

Undoubtedly, in the domestic and foreign literature of many authors, stress has received a fairly wide coverage of the base of questions of the influence of information factors on the state of a person and his activities. Be that as it may, the study of the values of these factors in the formation of psychological (and informational) stress, the regulation of the mental state, the study of the values of information factors in human activity, and the role of personal determination in the development of stress of information nature has received insufficient attention.

Any kind of psychological stress (personal, interpersonal, family, professional, etc.) is basically informational, that is, the source of its development is external messages, information about the current (real) or expected, probable impact of adverse events, their threat or «Internal» information in the form of past ideas, information retrieved from memory about traumatic events, situations, and their consequences. These reactions, as a rule, are associated with the production of negative emotions, the development of anxiety throughout the existence of a conflict situation (real or imaginary) up to its resolution or subjective overcoming of this state. So, in these types of psychological stress, information about an unfavorable, dangerous event is a starting point that determines the threat of its occurrence and forms a feeling of anxiety, functional tension based on the actualization of the mental image of the situation of professional activity [1].

There are a lot of studies for a complete disclosure of the problem of information stress like the theory of stress and psychophysiological studies of R. Lazarus, conceptual and methodological problems of the study of anxiety by Ch.D. Spielberger, the theory of stress introduced by G. Selye, the classification of professional stress by N.V. Samoukina, as well as the phases of development of stress states by L. Pelzmann. In turn, such concepts as «information stress», «information overload», «information fatigue» and their psychological and physiological impact on a person were analyzed. Also, the relationship between stress, information stress, and ethnopsychology was examined.

Analysis of literature data indicates that the concepts of «stress» and «information stress» have undergone significant changes since their inception, associated both with the expansion of the scope of their application and, mainly, with the fundamental study of various aspects of these problems – causality, regulation, determination, manifestation, overcoming stress. The concept of «information stress» is not always used justified, sometimes it is replaced by other similar terms, for example, information tension or information overload. The ambiguity in the understanding of stress leads to differences in views on the essence of certain mental phenomena, a discrepancy in the interpretations of the studied phenomena, the inconsistency of the data obtained, the absence of strict criteria for their interpretation, the use of inadequate research methods, etc.

The aim of this scientific work is to study the psychological problem of information stress and its features in the ethnopsychological aspect.

The results of the experimental research work can be further used in psychological counseling in determining and overcoming information stress in working people, as well as in some special courses in universities.

References:

1. Бодров В. А. Информационный стресс: Учебное пособие для вузов. – М.: ПЕР СЭ, 2000. С.33-34

ИСТОРИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ АТАЛЫЧЕСТВА

Акылбаева А.А.

под руководством Ахтаевой Н.С.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы

e-mail: alavvera@gmail.com

В тезисах дается исторический обзор и психологический анализ аталычества, свойственного всем социальным слоям. Аталычество рассматривается через схожую древнюю казахскую традицию, когда родители передавали на воспитание прародителям старшего ребёнка. Аталычество – это древняя традиция, корни которой выходят из культуры кавказских народов. Согласно этой традиции родители после рождения ребёнка передают на воспитание (временно) в семью приёмного родителя, которого называют аталык. После истечения определённого времени, установленного обычаем, ребёнка возвращают в родительскую семью [1]. Большинство вопросов, касающихся истории происхождения, сущности, общественного смысла и т.д. данного обычая остаются не установленными и спорными.

В своей работе Р.Р. Аветисян представила ряд причин возникновения аталычества среди кавказских народов, по мнению российских учёных и путешественников [2]. Во-первых, чтобы не избаловать ребёнка; во-вторых, аталычество связывали с обычаем кровомщения для прекращения мести, а также примирения убийцы с семьёй кровомстителя; в-третьих, объединение враждующих и разобщённых родов; в-четвёртых, и самая главная причина, экономическая заинтересованность обеих сторон. Одно из первых, но единичных, упоминаний среди казахских народов об институте аталычества, который существовал со средних веков, было в работе И. Ерофеева «Институт батыров – это исключительно казахский феномен». Как в прошлом, так и в настоящем о природе аталычества среди батыров говорят очень мало. Рассмотрим аталычество через схожую древнюю казахскую традицию, когда родители передавали на воспитание прародителям старшего ребёнка. И, согласно этой традиции, бабушки и дедушки признавали своего внука своим младшим ребёнком. Данная традиция была детально описана Аипом Нусипокасулы в своей книге «Тал бесіктен жер бесікке дейін» («От деревянной до земляной колыбели»). На современном этапе в казахском обществе, как отмечает отечественный учёный А.Д. Давлетов, вышеописанный обычай уже не имеет строгого и обязательного характера его соблюдения. А сохранился, в основном, данный обычай в сельской местности. В условиях городской жизни, члены семьи в процессе реализации обычая передачи ребёнка на воспитание прародителям очень часто проявляют своё несогласие. Объясняют они своё несогласие в основном тем, что старшее поколение не имеет в полной мере всех возможностей подготовить ребёнка к современным условиям жизни в обществе. Но, к сожалению, автор не обнаружил каких-либо специальных исследований, которые были бы посвящены анализу данного обычая в казахской культуре (аталычество) [3]. Этот факт и послужил главным обоснованием избранной темы.

Список использованной литературы:

1. М. О. Косвен. Аталычество // Советская этнография, 1935, № 2
2. Давлетова А.Д. Ориентировка личности в психологическом пространстве родительской семьи (на материале исследования казахской семьи): Автореф. дис. ... канд психол. наук. – М., 2003.
3. Артюхова И.С. Ценности и воспитание // Педагогика. 2012. № 4.

КОРОНАВИРУСТЫҚ ИНФЕКЦИЯ БОЙЫНША ПАНДЕМИЯ КЕЗІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫНЫҢ ПСИХОЭМОЦИОНАЛДЫ ЖАҒДАЙЫ

Арықбай А.Е.

*Құдайбергенова С.Қ. жетекшілігімен
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы
e-mail: aidana.arikbai@mail.ru*

Пандемия кезеңінде болып жатқан әрбір өзгеріс халықтың санасына, психологиясына, жалпы өмір сүру деңгейіне үлкен әсер етуде. 2019 жылы, желтоқсан айының соңында бүкіл әлем SARS-CoV-2 коронавирусынан туындаған COVID-19 инфекциясы туралы білді. 2020 жылғы 11 наурызда бұл инфекцияны Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы пандемия деп жариялады. Бұл тосыннан келген жаңалық болғандықтан міндетті түрде халықтың санасына, психологиясына әсер етпей қоймайды. Зерттеулерге сүйенсек, бұл жағдайда тұлғаның психологиялық әл-ауқаты, еңбекке деген қабілеті, өмірлік белсенділік секілді маңызды құрылымдар төмендеді, керісінше, депрессиялық деңгей, белгісіздіктен қорқу, мазасыздық күйі, агрессивтілік пен негативті ойлар жоғарылады.

Коронавирус өмір мен денсаулыққа қауіп төндірумен қатар, барлығын өте күрделі психологиялық жағдайға алып келді. Өзін-өзі оқшаулау режимі біздің әдеттегі өмірімізге айтарлықтай әсер етті, сонымен қатар психологиялық тұрақсыздықты анықтады. Ғалымдар психикалық табиғаттың жаппай салдарын талдауға тура келеді. Қазіргі таңда ғалымдар оқшаулау режимі кезінде адамдар қандай психологиялық проблемаларға тап болғанын, сондай-ақ психологтардың пандемияның біздің психикалық денсаулығымызға әсері туралы болжамдарын зерттеуде. Карантиндік шаралар, вирусты жұқтырып алмау жөніндегі қобалжу бәрі адам психикасына кері әсер еткен. Пандемияға қатысты ақпараттың барлығы күйзеліс шақырады. Ауру жөніндегі негативті мәліметтер бізге ақпарат құралдары мен әлеуметтік желі арқылы беріліп отырды. Оның барлығы эмоцияға толы болды әрі әсірелеумен бізге жетіп жатты. Одан бөлек түрлі болжамдар айтылып, түсініксіз статистика берілді. Түрлі емдеу жолдары да айтылды. Осының барлығы адамдарды алаңдатып, мазасын қашырды.

Бүгінгі таңда пандемия тұлға психологиясына кері әсер етіп отыр. Осы бағытта жұмыс жасау үшін 2020 жылдың 4 сәуірінен бастап Республикалық психикалық денсаулық ғылыми-практикалық орталығының базасында халыққа психологиялық қолдау көрсету бойынша жедел он-лайн желі жұмыс істеп жатыр, оның жұмысына бүкіл елден психикалық денсаулық саласында 65-тен астам маман тартылған. Барлық адамдарға, оның ішінде жастарға, балаларға, педагогтарға, ата-аналарға тегін психологиялық кеңес алу мүмкіндігі, сондай-ақ қажет болған жағдайда өзіне-өзі көмек ретінде пайдаланылуы мүмкін тексерілген және сапалы ақпарат ұсынылады. Мамандар – дәрігерлер мен психологтардың жұмыс топтары ұйымдастырылған, олар үшін үнемі он-лайн вебинарлар өткізіледі. Сонымен қатар, халыққа тиімді және дер кезінде психологиялық көмек көрсету үшін сенім телефондары мен жеке хабарламалар ретінде халыққа ай сайын психологиялық көмек жайында ескертіп отыру қажет деп ойлаймын. Халықтың психикалық денсаулығы –

болашағымыз үшін маңызды болып табылады.

БОЛАШАҚ ПСИХОЛОГТАРДЫҢ КӘСІБИ БІРДЕЙЛІГІНЕ ОҚУ МОТИВАЦИЯСЫНЫҢ ӘСЕРІН ЗЕРТТЕУ

Әлдібек А.Т.

*Мухитдинова Т.М., жетекшілігімен
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы
e-mail: aldibek.aigerim.t@gmail.com*

Қашанда болмасын адамдардың басты мәселесі – бақытты болу. Және ол әрдайым солай болып қала бермек. Әрине, кез-келген адамның бақыт туралы ой-пікірі, қалауы әртүрлі. Дегенмен, біз білетіндей, біздің арман-мақсаттарымыз, тілек-қалауларымыз «мотив», «стимул», «мотивация» сынды құрлымдардан тұрады.

Жалпы адамның жеке тұлға ретінде қалыптасуы, оның өмірлік бағыт-бағдарын, өзіндік қоғамдағы рөлін, ісін табумен тығыз байланысты. Осы негізгі критерийлер орындалмай, адам өзін толыққанды сезіне алмайды. Сондықтан, оның бақытты болуына, оның қоршаған ортасының әсері зор. Бірақ, мұндағы шешу рөл жеке тұлғаның өзінде.

Бітіруші түлектермен оқу барысындағы талапкерлердің оқу процесі мен олардың болашақ кәсіби бірдейлігі, студенттердің сол өмірлік кезеңіндегі бақытты болу жолы ретінде қарастырылады. Алайда, ол барлықтарына бірдей оң нәтиже бермейді. Ұлттық кәсіпкерлер палатасының 2018 жылы берген мәліметінше, қазақстандық түлектердің 60%-ы мамандығы бойынша жұмыс таба алмайды. Соңғы уақытта бизнесмендер жас кадрларды даярлауындағы наразылығын жиі білдіруде.

Сондықтан да, студенттердің, соның ішінде болашақ психолог мамандардың кәсіби бірдеңгейлігі мен оқу мотивациясы алдында тұрған өзекті мәселе. Басты проблематика қайда жатқанын анықтау, негізгі мотивтердің рөлін бөліп қарастыру, мотивация, сондағы оқу, білім алу мотивациясын анықтау, сонымен қатар кәсіби дайындығы мен болашақ маманның кәсіби бірдеңгейлік, яғни, мамандығына сәйкестілігін қарастыру.

А. Сербинскийдің сөзімен: «Мотивация – бұл адамдарды іс-әрекетке итермелеу». Ал осы іс-әрекет барысында адамның өзін кім екенін анықтап білу, біз қарастырып жатқан жағдайда, студент статусының басқа статустық рөлге ауысу барысы. Л.Б.Шнейдер келтіргендей, сәйкестендіру «менің кім екенімді және менікі туралы өзіме хабарлау» деп түсініледі. Кәсіби бірдеңгейлі болса – кәсіби өзін-өзі анықтау, тұлғаны дамыту және өзін-өзі ұйымдастыру процестерінің интеграциясының нәтижесі; бұл адамның сана-сезімі мен өзін-өзі тануының кәсіби іс-әрекеттің субъектісі ретіндегі сипаттамасы, онда ол өз ісін анықтайды (немесе бөледі, ажыратад; кәсіби қызметтің басқа түрлерінен) және өзін басқалармен (өзінің кәсіби қоғамдастығының өкілдерімен және басқа қауымдастықтардың өкілдерімен) байланыстырады. Кәсіби сәйкестілік адамға қазіргі және болашақтағы өзін қалыптастыруға көмектеседі. Демек, осы процестердің өзара байланысы нәтижесінде, біз адамның қазіргі күйі мен келешектегі бақыт факторын басынан кешуін анықтап біле аламыз.

Қазіргі уақытта, теориялық негіздер қаралып, практикалық бөлім, яғни, эксперименталды функционал орындалу барысында. Жасалып келе жатқан зерттеу барысында, әзіргі уақытта, мынандай тұжырымдама жасалды: «Мотивация, адамды іс-әрекетке итермелеу мен қатар, іс-әрекет барысынан міндетті түрде ләззат алу процесі. Кәсіби бірдеңгейлік, я сәйкестілік – бұл мотивацияның негізінде жұмыс жасайтын адамның өмірлік рөлін сақтаушы қозғалтқыш». Қойылған зерттеу тақырыбының нәтижесі қандай болса да, басты мәселе, оқып жатқан студенттер қауымының білім алу жолындағы процессте, жопандықтар айтпақшы, өздерін аттракцион паркіндегі сезімдерге бөлеу. Қалағандарымен айналасудан емес, айналысып жатқан нәрселерінен бақыт алуды үйрету.

А. ҚҰНАНБАЙҰЛЫ МҰРАСЫНДАҒЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАР

Әмзехан А.Е.

Сейтнұр Ж.С. жетекшілігімен

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы
e-mail: aktilekamzekhan@gmail.com

Зерттеу жұмысының өзектілігі: Қазіргі таңда зерттеушілер қазақ психологияның тарихына, бастауына байланысты түрлі нұсқаларды келтіруде. Қазақ халқының тұрмыс-тіршілігіне, әдет-ғұрпына, ментолитіне қарай психологиямыздың көрінуі хақім Абай шығармаларынан бастау алады. Абай өз халқының тіршілігін қозғай отыра шығармаларында ағарту ісін, мәдениетті және де ғылымның маңызды екенін жеткізді. Сана мен сезімдердің әсер етуі, адамгершілік қасиеттер, жан-дүниенің сансыз қырларын қамти отыра, жас ұрпақтың білімді болып қалыптасуына аса назар аударды.

А. Құнанбаев шығармалары басқа да қырларымен зерттелгенімен, осы уақытқа дейін психологиялық аспектілері толықтай қарастырылмаған. Бұл жағдай отандық психологияның толықтай қамтылып, етек жайуына жағдай туғызбай отыр. Өскелең ұрпақ ұлттық психология элементтерін (поэзия, проза т.б.) бойларына сіңіріп, кеңінен пайдалана қарастырып, жаңа заман ағымына қарай тиімді жүзеге асыру болып табылады.

Психология бағытында жіті қарастырылып, бұл бағытта жазылған зертеулер мен еңбектердің аз болуы – А. Құнанбаев шығармаларында жас буынның қалыптасуы немесе тұлға болып жетілуіне байланысты психологиялық көзқарастар мен ойларын зерттеу деңгейі мен ақын шығармашылығының психологиялық аспектілерінің қарастырылу қажеттілігі арасында қайшылықтар бар екені көрінеді.

Зерттеудің мақсаты – А. Құнанбаев шығармаларының психологиялық аспектілерін қарастырып, оның шығармашылық іс-әрекетін ғылыми түрде айқындау.

Зерттеу міндеттері:

- А. Құнанбаев шығармаларының ұлттық психологиялық маңызын айқындау.
- А. Құнанбаевтың шығармаларындағы психологияға қатысты ұғымдарды ғылыми жүйеге енгізу.
- А. Құнанбаевтың шығармаларының психологиялық аспектілеріне контент-анализ әдісі арқылы зерттеу, алынған мәліметтерді сапалық талдау.

Зерттеу әдістері: зерттеу жұмыстарын жүзеге асыруда теориялық (аналитикалық-синтетикалық салыстырмалы, индуктивті – дедуктивті талдау)– эмпирикалық (өмірбаяндық, контент-талдау әдісі, сұрау, әңгімелесу) мәліметтерді өңдеудің математикалық есептеу әдістері қолданылады.

Зерттеудің болжамы – егер А. Құнанбаевтың шығармашылығының психологиялық аспектілері айқындалып, оның шығармаларындағы психологиялық ұғымдар мен түсініктер ғылыми жүйеде негізделсе, онда қазақстандық психология ғылымының теориялық-әдіснамалық негіздері жаңа ұлттық психологиялық білімдермен толығын еді.

Нәтижелер: А. Құнанбаев шығармаларындағы психологиялық ой-түйіндер ғылыми жүйеге нақтыланып, негізделінуі мүмкін. Ақынның келешек ұрпаққа қалдырған асыл қазынасы жан-жақты толықтай қарастырылып жатыр. Қазіргі таңда зерттеу жұмысының қорытындылары өңделуде.

Перспективалар: Бұл зерттеу нәтижесінде А.Құнанбайұлы еңбектеріндегі психологиялық көзқарастар толықтай қарастырылып, отандық психологияның толықтай қамтылуына септігін тигізеді. Сонымен қатар, келешек ұрпақтың тұлға болып қалыптасуына, саналы да салиқалы ұрпақтың жетілуіне, тигізер көмегі сөзсіз. Ақынның кейінгі ұрпаққа жеткізбек ойлары нақтыланып, психологиялық ой-түйіндері анық көрсетілетін болады.

ҚАЗІРГІ ЖАСӨСПІРІМДЕРДЕГІ ИНТЕРНЕТКЕ ТӘУЕЛДІЛІК – АЛДЫН-АЛУ

Батырханова А.М.

Закарьянова Ш.Н. жетекшілігімен

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы

e-mail: aeka.batyrkhanova@mail.ru

Қазіргі кезде жастардың белгілі бір бөлігі компьютерлік интернет-тәуелділігінің ықпалында, ал бұл қатерлі психикалық ауру болып табылады. Сондықтан да қоғам бұл мәселенің қауіптілігі мен маңыздылығын түсініп, дабыл қағуда. Ғаламтор желілердің негативті әсері кәметке толмағандардың тәуелділігін қалыптастыру және қылмыстың өршуіне ерекше қауіп тудырып отыр. Интернет пен компьютерлік ойындардың пайда болуымен тәуелділіктің жаңа түрлері де пайда боды: интернетке тәуелділік пен ойынға тәуелділік. Әрбір төртінші пайдаланушы компьютердің жанында аптасына 20 сағаттан аса уақытын өткізеді. Мұнымен бірге Психиатрлардың америкалық ассоциациясының мәліметтері бойынша күніне компьютерде екі сағаттан аса уақыт ойнау компьютерлік тәуелділік деп танылады.

Тәуелділік – бұл психикасының бұзылуы, ол уәждеумен, шешімдер қабылдаумен, оқумен, тежелуді бақылау деп аталатынмен, рақаттануды іздестірумен байланысты химиялық үдерістерге араласу жолымен мидың жұмыс істеу қағидаттарына ықпал етеді. Құмар ойындары мен жеңсіздік сияқты мінез-құлықтың құштарлық-психологиялық тәуелділік формасының мәні; есірткілер немесе алкоголь сияқты заттарға құмарлық бір мезгілде психологиялық тәуелділік формалары болып табылады. Интернет-тәуелділіктің басқалардан ерекшелігі – ағзаны әлсіреуіне немесе өзгеріске ұшырауына соқтыратын химиялық тәуелділік емес, ағзаға әсері бойынша ол құмар ойындарға тәуелділікке жақын. Дәстүрлі тәуелділік түрлерінің пайда болуына жылдар қажет болса, профессор К.Янгтің мәліметтері бойынша Интернет-тәуелділікке көп уақыт қажет емес, мәселен тәуелділердің 25 пайызы интернетпен жұмыс істей бастаған жарты жыл ішінде, 58 % – жарты жылдан соң, ал 17 % – 1 жыл уақыт аралығында интернет құлына айналған.

Интернетке тәуелділік жасөспірімдерде бірқатар психологиялық мәселелерді қалыптастыруға ықпал етеді: қақтығыстық мінез-құлық, созылмалы депрессия, нақты өмірдің виртуалды кеңістігін таңдау, қоғамдағы бейімделудегі қиындықтар, компьютерде өткізетін уақытты басқару қабілетінің жоғалуы.

Интернет әр адамның өміріне енгеніне күмән жоқ. Интернет қажетті ақпаратты жылдам іздеуге мүмкіндік береді, оқуға, жұмыс істеуге, қарым-қатынас жасауға, шығармашылықпен айналысуға мүмкіндік береді. Ғалымдар өмір ырғағының үдеуі, ақпарат ағынының көбеюі заманауи адамнан тез бейімделуді, өзін-өзі сезіну қабілетін талап ететіндігін атап өтті. Бұл ғаламтор құбылысының орасан зор артықшылығы, сонымен қатар оның проблемалық бөлігі де бар, оны ғалымдар өзін-өзі бақылауды жоғалту мен интернетті өз бетінше тоқтата алмаудың салдарынан болатын психикалық ауытқушылық, оған деген таптырмас құмарлық ретінде сипаттайды. Бұл жағдай «Интернетке тәуелділік» деп аталады. Тәуелділіктің негізгі түрлерінің тізіміне мыналар кіреді: ақпараттық тәуелділік, онлайн-ойындар, кибер-сексуалдық тартымдылық, көптеген бейне және аудио материалдарды жүктеу, интернет-дүкендерде бақылаусыз болу және т.с.с. Интернет-тәуелділіктің ерекшеліктері жас адамның психикасы үшін принципіалды жаңалығы.

КАРАНТИН КЕЗІНДЕГІ СТУДЕНТТЕРДІҢ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӨЗГЕРУ ЕРЕКШЕЛІГІ

Бауржанқызы А.

Жолдасова М.К. жетекшілігімен

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы

e-mail: aida0399@mail.ru

Құндылықтар мәселесі – ғылымда бұрыннан зерттелген мәселелердің бірі. Философиялық тәсіл болса, құндылық бағдарларын жеке тұлғаның тұрақтылығын, мінез-құлықпен қызметтің белгілі бір түрінің сабақтастығын қамтамасыз ететін және қажеттіліктер мен мүдделердің бағытталуында көрінетін білімнің негізгі осі ретінде анықтайды. Біздің түсінігіміздегі құндылықтар кез келген материалдық немесе идеалды құбылыстар болып табылады. Ол үшін жеке адам, әлеуметтік топ, қоғам оны алуға, сақтауға және иеленуге күш салады, яғни құндылықтар – бұл адамдар өмір сүретін және бағалайтын нәрсе.

Қазір бүкіл әлем қиын кезеңді бастан кешуде. Дағдарыс құбылыстары өмірдің барлық салаларында: экономикалық, әлеуметтік, құндылық бағдарлары саласында орын алады. Қазіргі студенттердің рухани бағдарларын, өмірлік басымдықтарын зерттеу өте өзекті, өйткені бұл оның жаңа әлеуметтік жағдайларға бейімделу дәрежесін анықтауға мүмкіндік береді. Қоғамның болашақ жағдайы көбінесе жас ұрпақ үшін қандай құндылық негізі қаланатынына байланысты.

18-20 жасқа қарай адамда, әдетте, оның барлық шешімдері мен әрекеттеріне әсер ететін негізгі құндылықтар жүйесі қалыптасады. Одан әрі жыл өткен сайын ол өзгеріссіз болады, ал ересек ретінде қалыптасқан тұлғаның құндылықтарындағы өзгеріс оның өміріндегі үлкен стресс, өмірлік дағдарыстың әсерінен ғана туындауы мүмкін.

Жастардың құндылық бағдарларының қалыптасуы мен дамуына: отбасының әлеуметтік-экономикалық жағдайы, қоғамдағы әлеуметтік-саяси жағдайлар, қоршаған орта, географиялық жағдайы әсер етеді. Жеке және топтық жастар санасының қозғалышылығы әлеуметтік жағдайдың тұрақсыздығымен, әлеуметтік мәртебенің қалыптаспауымен, осы әлеуметтік топқа тән рөлдік құрылымдардың белгісіздігімен анықталады. Бұл көбінесе жастардың рухани өмірінде туындайтын проблемаларды түсіндіреді: руханият, құндылықтардың деформациясы, моральдық нормалардың бұзылуы, агрессивтілік, қоғамға қарсы және мәдениетке қарсы көріністер. Сондай-ақ, жастармен проблемалар әртүрлі күштердің оның санасын басқаруға, жастарды өз мүдделеріне пайдалануға деген ұмтылысына байланысты туындайды.

Қазіргі қазақстандық жастар тек ақшаға ғана емес, материалдық игіліктерге де қызығушылық танытуда. Сенім, шығармашылық сияқты рухани құндылықтар маңызды болып табылады. Табысқа келетін болсақ, жастар оған ең алдымен жастардың жеке қасиеттері мен шығармашылық әлеуеті көмектеседі деп санайды. Карантин кезіндегі уақыттан байқағанымыз, жастардың көп бөлігі табыс табу және білім алуда интернеттік жаһанға тез бейімделген. Уақыттың көп бөлігін жұмысқа, оқуға барар жолдағы кептеліспен өткізгенше, онлайн форматта үйде өткізгенді жөн көретін ой қалыптаса бастаған. Бұл дегеніміз еліміздегі жағдаятқа байланысты қалай десе де құндылықтың өзгеруі байқалуда.

Жалпылай келе, қазақстандық жастар өздерінің құндылық арқауын қалыптастыру кезеңінде екенін айта кеткен жөн. Мұнда бірнеше факторлар маңызды рөл атқарады. Біріншіден, бұл батыстандыру мен нарықтық психологияның ағымы. Екінші процесс – Мемлекеттік идеологияның әсері. Үшіншісі – рухани-мәдени дәстүрлерді жаңғырту. Бұл жаңа әлеуметтік қайта құруды құрайтын осы ағындардың шындығы, деп аталатын қазақстандық жастармен кездесті. Бұл ретте жастар өз перспективаларына оптимистік көзқараспен қарайды. Білікті көпшілік өмірдегі жетістіктерге және олардың әл-ауқатының жақсаруына сенеді.

ОСОБЕННОСТИ ПСИХОСЕМАНТИЧЕСКОГО ПРОСТРАНСТВА ТЕКСТА ПЕРСОНАЛЬНОГО МИФА

Бейсеналина А.А.

под руководством Ахтаеввой Н.С.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы

e-mail: aselbeisenalina@gmail.com

Персональный миф – это чудесная личностная история [1]; личностный феномен самосознания, сформированный в результате самопонимания, имеющего коммуникативную природу и межличностное происхождение [2].

В нашем исследовании инструментом анализа персонального мифа является нарратив в письменной форме. В качестве основного смыслового анализа было выделение тем-признаков. Опираясь на исследование Мещеряковой Э.И.[2], которая выделила 41 тему персональных мифов, путем контент-анализа нам удалось дополнить и расширить их, выделив 54 тем текстов персональных мифов, и условно разбить их на категории.

Выводы анализа психосемантического пространства текста персональных мифов, образованного из тем-признаков:

1. Наиболее часто используемая в персональном мифе временная диспозиция – прошлое. На втором месте – настоящее, и в минимальном количестве – будущее. Иными словами, нарративы испытуемых в большинстве случаев представляли собой «миф о прошлом» с рассказом истории своего взросления, нежели мечты о будущем.

2. Наиболее часто встречающаяся тема, в категории «признаки Я-концепции» – тема «рассуждение и забота о себе», представляющая анализ себя испытуемыми, своих действий и внутреннего мира, рефлексия над прожитыми смыслами и опытом. Высокий уровень рефлексии по методике персонального мифа коррелирует с результатами по методике «Кто я?» Куна.

3. Другая часто встречающаяся тема: миф об отражении себя во внешнем мире. Примечательно, что данная тема не коррелирует с темой «озабоченность мнением окружающих и/или непониманием с их стороны», которая представлена в небольших количествах. Что представляет стремление испытуемых в нарративе показать себя с «объективной» стороны.

4. Среди категории ценностных признаков почти в половине персональных мифов присутствует упоминание семейной жизни, и около одной трети мифов можно условно отнести к «семейным», где рассказ сосредоточен или в значительной степени отражает важность семьи в жизни испытуемых.

5. Другим часто встречающимся ценностным признаком является тема «желание стать необычной таинственной личностью и/или обладать сверхъестественными способностями». Данная тема коррелирует сраспространенным признаком реальности образов: нереальные образы, невозможные в действительности. То есть довольно часто в мифах присутствуют нереальные образы и «романтичные» сюжеты.

6. Категории размышления о судьбе и религиозно-мистических признаков встречаются наименее часто. В большей степени испытуемые рассказывают о том, чего они добились своими силами.

7. Стоит отметить, что все мифы относятся или к оптимистичным, или к реалистичным, или имеют оба признака. Даже если имеется упоминание о травмирующих событиях и тяжелых жизненных ситуациях, после них идут темы принятия и преодоления.

Список использованной литературы:

1. Лосев А. Ф. Диалектика мифа. Миф–Число–Сущность. М., 1993
2. Мещерякова Э. И. Персональный миф в психологическом консультировании: дис. д-р психол. наук – Барнаул, 2001.

ЕРЛІ-ЗАЙЫПТЫЛАР ҚАТЫНАСТАРЫНДАҒЫ ҚАНАҒАТТАНБАУШЫЛЫҚ СЕБЕПТЕРІН ЗЕРТТЕУ

Зебербек А.Н.

Садыкова Н.М. жетекшілігімен

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы

e-mail: zeberbekova00@mail.ru

Соңғы жылдары көптеген зерттеулер некенің тұрақтылығы мәселесіне арналды. Мысалы, отбасы өмірінің бастапқы кезеңі неке мотивациясымен, отбасылардың салт-дәстүр ерекшеліктерімен және некеге дейінгі қарым-қатынас кезеңімен байланысты бірқатар факторлармен қиындауы мүмкін. Ең алдымен, бейімделу кезеңі ерлі-зайыптылар қатынастарындағы қанағаттанбаушылық себептерін тудырады.

Некеге және отбасына деген көзқарас тарихи даму процесінде көптеген метаморфоздардан өтті. Біз үшін неке құрылымы өзгермейтіні маңызды. Қазірдің өзінде, техникалық жетістіктердің арқасында біріктірілген, неке ұйымы мен тұжырымдамалары айтарлықтай айырмашылықтарды анықтап, отбасы әртүрлі критерийлер бойынша құрылады. Неке қатынастарына қатысты А. Харчев былай деп жазады: «некенің психологиялық жағы – бұл адамның қоршаған әлемнің құбылыстарын да, өз қажеттіліктерін де түсіну, бағалау және эмоционалды сезіну қабілетінің нәтижесі. Бұл ерлі-зайыптылардың бір-біріне деген ойлары мен сезімдерін, сондай-ақ іс-әрекеттердегі ойлар мен сезімдердің объективті көрінісін қамтиды». Некедегі психологиялық қатынастар олардың көрінісі түрінде объективті, бірақ олардың мәні бойынша субъективті болады. Осылайша, объективті және субъективті диалектикалық өзара байланыс толығымен отбасылық салада көрінеді...»

Ғалымдардың зерттеулерінде «некеге қанағаттанбаушылық» термині елеулі орын алады. Сол ғалымдардың ішінде Э.Г. Эйдемиллер мен В. Юстицкистің бірлесе жасаған жұмысында былай деп бекітеді: қанағаттанбаудың травматикалық әсерінің сипаты, көбінесе болып жатқан жағдаяттың қабылдау, түсіну дәрежесіне яғни ерлі-зайыптылардың біреуінің немесе екеуінің де түсініспеушілігінің артуы, эмоционалды түрде жеткізуі кезінде көрініс табады.

Ерлі-зайыптылардың қанағаттанбауы қажеттіліктердің қанағаттанбауының салдары болып табылады деген пікір бар, соның ішінде:

- «біреуінің немесе екеуінің де жыныстық қажеттіліктеріне қанағаттанбау»
- «ерлі-зайыптылардың құндылығына және маңыздылығына деген қажеттілікке» қанағаттанбау (серіктес тарапынан Өзін-өзі бағалауды бұзу, оның немқұрайдылық, реніш, қорлау, сын);
- «ерлі-зайыптылардың біреуінің немесе екеуінің де оң эмоцияларға деген қажеттілігінің қанағаттанбауы» (ерлі-зайыптыларды эмоционалды салқындығы);
- «ерлі-зайыптылардың қаржылық келіспеушіліктері» (өзара бюджет, отбасын күтіп-бағу, әрбір әріптестің оны материалдық қамтамасыз етуге қосқан үлес мәселелері);
- «өзара көмекке қажеттіліктің қанағаттанбауы, отбасындағы міндеттерді бөлуге байланысты ынтымақтастық қажеттілігі»;
- «демалыс пен бос уақытты өткізудің әртүрлі қажеттіліктері».

Жалпы қорытындылай келе, ерлі-зайыптылардың арасындағы қанағаттанбаушылық факторларын талқылай отырып, мынандай ойды түйсек болады: Адам некеге қанағаттанбаған кезде, бәрі оған қажет емес сияқты көрінеді, бәрі оған сәйкес келмейді, тіпті көзді жабуға болатын кішкентай нәрселер де шешілмейтін үлкен мәселе болып көрінеді. Некеге қанағаттанған адам тіпті кемшіліктерде де жақсы қасиеттерді іздейді. Ол кішкентай кемшіліктерді жабуға тырысады.

Осылайша, тек некеге қанағаттанған отбасылар бірлескен іс-әрекеттерді қалыпты түрде және отбасылық функцияларды: отбасының тұрақтылығын, отбасы ішіндегі жағымды эмоционалды фонды сақтауды орындай алады.

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҰЖЫМДАҒЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ КЛИМАТ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ (ҚАЛАЛЫҚ ЖӘНЕ АУЫЛДЫҚ МЕКТЕПТЕР МЫСАЛЫНДА)

Исмагамбетова Л.С.

*Қалымбетова Э.К. жетекшілігімен
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы
e-mail: lunara-99@mail.ru*

Қолайлы психологиялық климатты қалыптастыру проблемалары әлеуметтік прогрестің дамуымен тығыз байланысты, ал психологиялық аспектілердің топты басқаруға әсер ету проблемасы ұжымда психологиялық климаттың оңтайлы жағдайларының ажырамас бөлігі болып табылады.

Қолайлы әлеуметтік-психологиялық климат – бұл еңбек өнімділігін арттыру, жұмысшылардың жұмысына және ұжымға қанағаттануы. Әлеуметтік-психологиялық климат стихиялы түрде пайда болады. Бірақ жақсы климат – бұл ұрандар мен басқарушылық күш-жігердің қарапайым салдары емес. Бұл топ мүшелерімен жүйелі психологиялық жұмыстың, менеджерлер мен қызметкерлер арасындағы қатынастарды ұйымдастыруға бағытталған арнайы іс-шаралардың нәтижесі.

Әлеуметтік-психологиялық климатты қалыптастыру және жақсарту – менеджерлердің тұрақты практикалық міндеті. Қолайлы климат құру – бұл тек жауапты іс емес, сонымен бірге оның табиғаты мен реттеу құралдары туралы білуді, топ мүшелерінің қарым-қатынасындағы ықтимал жағдайларды болжай білуді талап ететін шығармашылық. Жақсы әлеуметтік-психологиялық климатты қалыптас-тыру, әсіресе фирмалардағы менеджерлер мен психологтардан адамдардың психологиясын, олардың эмоционалдық күйін, көңіл-күйін, эмоционалдық тәжірибесін, мазасыздығын, бір-бірімен қарым-қатынасын түсінуді талап етеді.

Әлеуметтік-психологиялық климат (грек тілінен аударғанда. Klima (klimatos) – көлбеулік) – бұл бірлескен өндірістік іс-әрекеттер мен топтағы жеке тұлғаның жан-жақты дамуына ықпал ететін немесе кедергі келтіретін психологиялық жағдайлар жиынтығы түрінде көрінетін тұлғааралық қатынастардың сапалық аспектісі.

Әлеуметтік-психологиялық климат ұйымның ажырамас күйі ретінде әртүрлі сипаттамалардың тұтас спектрін қамтиды. Көрсеткіштердің белгілі бір жүйесі жасалды, оның негізінде ұйымдағы әлеуметтік-психологиялық климаттың деңгейі мен жағдайын бағалауға болады. Оны зерделеу кезінде әдетте негізгі көрсеткіштер ретінде мыналар алынады: ұйым қызметкерлерінің жұмыстың сипатына және мазмұнына, жұмыс әріптестері мен менеджерлермен қарым-қатынасына, компанияның басқару стиліне, қарым-қатынастардың қақтығыс деңгейіне, персоналдың кәсіби дайындығына қанағаттануы.

Әлеуметтік-психологиялық климат тұлға ретінде мұғалімге жағымды да, жағымсыз да әсер етуі мүмкін, өйткені барлық адамдар қабылданған дауысты және адамдар арасындағы айтылмаған нор-малар мен ережелерге тәуелді. Қатынастардың қабылданған нормалары ынтымақтастық пен өзара көмек болуы мүмкін, өйткені жас мұғалім де, тағылымдамадан өткен мұғалім де бір командада болуға деген ұмтылысты сезінуі керек, сонымен бірге бірлескен жұмыстың қуанышын сезінуі керек. Мұғалімдер құрамы, оларда немқұрайдылық немесе қысым басым болса, мұғалімдер эмоционалды депрессия мен сарқылуды бастан кешіреді, стресстік жағдай мен кәсіби белсенділіктің төмен деңгейі нәтижесінде жанжалды жағдайлар туындауы мүмкін.

Ұжымның бірлігі – бұл ұжым өмірінің тұрақтылығы мен сабақтастығын (дәстүрін) қамтамасыз ететін топ ішіндегі және топ аралық қатынастардың реттілігі, дәйектілігі мен тұрақтылығының өлшемі.

Педагогикалық жұмысты ғылыми ұйымдастыру әр білім берушінің уақытын тиімді пайдалану, еңбек пен демалыс үшін қолайлы жағдайлар жасау мен пайдалану, денсаулықты күту және педаго-гикалық ұжымның әр мүшесінің жан-жақты дамуына бағытталған. Мұғалімнің жұмысын оңтай-ландыру үшін, ең алдымен, әр мұғалімнің оқу жүктемесінің көлемін дұрыс анықтап, мұғалімнің жеке типологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, ұтымды ойластырылған кесте құру, қызметтік мін-деттерді әкімшілік арасында, өзін-өзі басқару органдары арасында, ұжымның жеке мүшелері арасында және т.б топ арасында анықтауға жағдай жасау қажет.

ЖАСӨСПІРІМДЕРДЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Каирбаева А.Б.

Болтаева А.М. жетекшілігімен

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы

e-mail: ainurahoran@gmail.com

Құқықтық сана бұл адам санасында адамдар мен қоғам арасындағы қатынастарды реттейтін мінез-құлық нормаларының көрінісі ретінде анықталады. Ол өмірлік тәжірибенің, қоғамдағы адамның мінез-құлқының, осы қоғамның идеологиясының әсерінен қалыптасады. Құқықтық сана моральдық ұғымдарды игеруді ғана емес, сонымен бірге оларды моральдық нанымдарға айналдыруды да қамтиды.

Бүгінгі таңда құқықтық сана азаматтың жалпыға бірдей құқықтық әлеуметтену тенденциялары, қоғамдағы заңдылық пен құқық тәртібінің жай-күйі, ресми-құқықтық және құқықтық емес сипаттағы нормативтік талаптар, бүкіл жүйені өзгерту қажеттілігі нәтижесінде көрінетін заң шығару мен қолдануда маңызды критерий рөлін атқаратын интегралды құбылыс ретінде қарастырылады.

Қазақстандық қоғамның әлеуметтік топтарының құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасын қалыптастырудың маңызды жолдарының бірі ретінде елде өткізілетін жалпы құқықтық оқытуды атауға болады. Осыған байланысты 1995 жылғы 21 маусымда Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан Республикасында жалпыға бірдей құқықтық оқытуды ұйымдастыру жөніндегі шаралар туралы» қаулысының қабылдануы маңызды қадам болды.

Біздің еліміздің басты мақсаттарының бірі әрбір азаматының жоғары деңгейде өмір сүруіне, сонымен қатар, мемлекетіміздің жоғары мақсаттарына қол жеткізуіне ықпал ететін білімді, зиялы, өз тағдыры мен ел тағдырына жауапты ұрпақ тәрбиелеу. Қазіргі кезде жастар мәселесі әрдайым өзекті, оның ішінде қоғамның ерекше әлеуметтік-демографиялық тобы ретінде анықталған жасөспірімдер мәселесі қоғамның барлық салаларына бей-жай қарамайды. Жастар мәселесі қашанда өзекті екендігі белгілі, соның ішінде, қоғамның ерекше әлеуметтік-демографиялық тобы ретінде айқындалған жөспірімдер мәселесі қоғамның барлық топтарын бей-жай қалдырмайды. Себебі, «ел болам десек бесігінді түзе», яғни, еліміздің ертеңгі жарқын болашағы осы жас ұрпақ қолында, алайда, бүгінгі таңда жасөспірімдер қылмыстық іс-әрекеттерге бейім тұратын әлжуаз топқа жатады, олардың мінез-құлқында девиацияның барлық түрі, яғни, маскүнемдік, таксикомания, нашақорлық, жезөкшелік, бақылаусыздық, қаңғыбастық, қылмыстылық көрініс тауып отырады десек қателеспейміз, сондай-ақ, олардың ортасында алуан түрлі аурулар белең алып барады.

Мінез-құлық – бұл жеке тұлғаның әлеуметтік сипаттамасының тікелей көрсеткіші. Таңдау мінез-құлық байланысты емес, адамгершілік, адамгершілік құндылықтары, адам және оның сана. Құқықтық сана кәмілетке толмағанның мінез-құлқын ғана емес, оның қоғамдағы орнын да анықтайды. Жастар арасындағы қылмыстың статистикалық көрсеткіштерінің өсуі кәмілетке толмағандардың құқықтық санасын дамыту процесіне назар аудару қажеттілігін көрсетеді. Заңға бағынатын мінез-құлық – бұл адам әлеуметтік нормаларды саналы түрде ұстанатын құқықтық мінез-құлық тәжірибесі. Құқық нормаларына сәйкес келетін мінез-құлық тәсілдерін игеру – бұл адамның құқықтық әлеуметтенуі.

Осылайша, құқықтық сананы қалыптастыруға әсер ететін көптеген факторлар бар, бірақ ең маңыздылары: отбасы, құқықтық білім, құқықтық тәрбие, психологиялық фактор, құқықтық әлеуметтену. Барлық осы факторлар кәмілетке толмағанның құқықтық санасын қалыптастыруда және нәтижесінде адамның мінез-құлқын таңдауда маңызды рөл атқарады. Кәмілетке толмағандардың құқықтық санасын қалыптастыру міндеті олардың адамгершілігін қалыптастыру және дамыту проблемасымен өзара байланысты және құқықтық қоғам мен құқықтық мемлекеттің қалыптасуы мен дамуы процесінде ең өзекті мәселе болып табылады.

ИССЛЕДОВАНИЕ КОНФЛИКТОВ В МОЛОДОЙ СЕМЬЕ

Карпатулы Д.

Под руководством Мухитдиновой Т.М.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы

e-mail: karpatuly@mail.ru

В настоящее время в Казахстане, как и в других постсоветских республиках, наблюдается определенное снижение значимости брачного союза, что, в свою очередь, приводит к увеличению числа разводов, снижению рождаемости, увеличению числа внебрачных детей.

По статистике, значительный процент разводов приходится на молодые семьи, где брак длится от 1 до 5 лет. Каждый из супругов на момент свадьбы имеет определенные потребности, которые не могут быть одинаковыми для обоих супругов. Часто эти потребности противоречат друг другу.

Молодая семья особенно уязвима перед проблемами и кризисами, так как именно в начальной стадии брака идет адаптация и формирование внутрисемейной коммуникации, а также внешние факторы, такие как низкое материальное положение, нужда в собственном жилье, высокая занятость супруга., и те макрофакторы, которые актуальны для современного общества.

Когда молодые люди вступают в брак, у каждого из них есть свои собственные представления о разделении прав и обязанностей. Супруги могут иметь разные взгляды на семейную жизнь и иметь определенные ожидания и требования относительно своей роли в браке, которые не всегда совпадают с реальностью, что делает семью менее устойчивой к возникновению конфликтов. Большое число влюбленных пар в первый год жизни вместе, не думают о совместимости в социальной и психологической области и не осознают причин назревающего конфликта.

В контексте психологии под конфликтом понимается столкновение, или борьба индексно противоположных целей, интересов, мотиваций, установок, мнений, планов, критериев, или же концепций оппонентов в процессе общения. Или-взаимное негативное психическое состояние двух или более людей характеризуется ненавистью, отчужденностью, негативностью в отношениях, вызванных несовместимостью их взглядов, интересов и потребностей.

В молодой семье много острых противоречий, особенно в первые годы брака. Причинами разрыва межличностного общения всемье являются личностные особенности супругов, отсутствие эмоциональной поддержки, низкие коммуникативные навыки. Важные проблемы в супружеских отношениях, могут быть связаны с завышенными ожиданиями друг к другу, бессознательное решение создать семью, неправильный образ жизни.

Таким образом, удовлетворенность браком является результатом влияния различных факторов, к которым относятся личностные особенности супругов, специфика их взаимоотношений и взаимодействия с окружающими, а также их профессиональные, социальные и экологические достижения, особенности повседневной жизни и жизненные ценности и т.д.

Это исследование было посвящено изучению молодых семей. Сегодня эта проблема достаточно актуальна, поскольку семья является одним из фундаментальных социальных институтов. Семья вносит свой вклад в процесс адаптации и социализации, в семье создается и развивается индивидуальная личность человека, освоение необходимых социальных навыков, знаний, изучение культурных норм и правил, выявление общепринятых ценностей и идеалов, необходимых для будущей самостоятельной жизни в обществе.

Результаты, полученные после проведения тестов, выявили основные проблемы молодых семей: непонимание в той или иной степени, неудовлетворенность браком, конфликт между мужем и женой, неготовность открыться жене (мужу) и в то же время потребность в тепле, любви. В этом вопросе сегодня молодая семья, столкнувшаяся с психологическими проблемами, требует целенаправленного исследования и разработки методов решения возникающих конфликтных ситуаций.

СТУДЕНТТЕРДІҢ СТРЕССКЕ ТӨЗІМДІЛІГІН ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ ФОРМАТЫНДА ЗЕРТТЕУ

Қабдешова А.Ж.

*Құдайбергенова С.Қ. жетекшілігімен
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы
e-mail: aru_25.01@mail.ru*

Қоғамның прогрессивті дамуы, ең алдымен, білім беру жүйесімен қамтамасыз етіледі. Білім беру адам өмірінің барлық салаларында практикалық маңызы бар – мәдениет үлгілерін игеруден бастап әр түрлі еңбек формаларын кәсіби орындауға дейін жүреді. Оқу жүйесінің жылдар бойы үздіксіз жаңа бағдарламалармен ауысатыны анық. Вирустық инфекциялар пандемиясының таралу байланысты сыртқы жағдайлар университеттерді қысқа мерзімде ішінара немесе толығымен қашықтықтан оқыту формаларына көшуге мәжбүр етті. Осыған байланысты цифрлық білім беру кеңістігінде оқытудың әртүрлі аспектілерін эмпирикалық бағалау мәселесі ерекше өзекті болып отыр.

Барлық деңгейдегі үкіметтер мен оқу орындары COVID-19 өршуі жағдайында онлайн режимінде білім беру саласындағы практикалық шешімдерді іздеуге көп күш салуда. Қашықтықтан оқу студенттер мен оқушылардың психологиялық түрлі өзгерістерге ұшырауына әкеледі. Соның ішінде стресс ұғымын айқын айтып өтеміз. Бұл пандемия вирустық инфекциядан өлу қаупін ғана емес, сонымен бірге бүкіл әлемдегі адамдар үшін психологиялық стрессті де көтереді. Стресс – адамның ажырамас бөлігі және ол түрлі анықтамалармен бізге таныс. Үздіксіз ақпарат тарату, қатаң оқшаулау шаралары және білім берудің барлық деңгейлеріндегі онлайн оқыту мәселелері күтілуде, бұл психикалық денсаулыққа, соның ішінде студенттерге әсері өте үлкен. Студенттік өмір көбінесе студенттік қоғамдармен, түрлі іс-шаралармен және көңілділікпен байланысты. Бұл көптеген студенттер үшін жеңіл болып көрінеді. Басқалар үшін бұл өмірдегі тағы бір өзгеріс және оған бейімделу керек. Студенттер жас, сондықтан жастарға тән көптеген проблемаларды бастан кешіре алады; бірақ олар қазірдің өзінде ересектер рөлінде десек болады, содан кейін оларға тым көп жауапкершілік жүктеледі, бұл студенттік жылдардан ләззат алуға кедергі келтіреді; олардың сабақтарға шоғырлануға кедергі келтіретін өз проблемалары болуы мүмкін. Қалай болғанда да, оқу орнында оқу көптеген студенттер үшін стресс болып табылады.

Стресстің студенттік өмірдің серігі екендігі туралы көптеген дәлелдер бар. Студенттердің жаңа оқу форматына көшуі жалпы стресс күшейуіне әкелуі мүмкін. Бірақ студенттердің тез бейімделуіне байланысты өтпелі қиындықтарды жеңіп, жаңа рөлдерді игеріп, ескілерін өзекті мәселелерді жеңіп шығуға дағдылы. Бұл студенттердің стресске төзімділігінің жоғары екендігін көрсетеді.

Стресске төзімділік, қазіргі мағынада, адамның сыртқы және ішкі ресурстарды табу, түсіну және пайдалану қабілеті. Студенттердің оқу іс-әрекетінде стресске төзімділігі жеке тұлғаның жан-жақты, интегралды көрсеткіші болып табылады. Оған нейропсихикалық стресстің жеткілікті деңгейі, төмен тұлғалық және ситуациялық мазасыздық, жоғары өнімділік және психоэмоционалды тұрақтылық, жеткілікті өзін-өзі бағалау және әлеуметтік-мәдени ортаға төзімділік сияқты жеке компоненттер кіреді. Осылайша, стресске төзімділіктің жеткілікті деңгейі мақсатқа сәтті жетуді қамтамасыз етеді және эмоционалды түрде жүзеге асырылады. Стресске төзімділікті дамытуда үш кезеңін айтып өтсек болады. Бірінші кезең жағдайды түсіндіру мен бағалауды қамтиды, жекедененің мүмкіндіктері, тұлға жағдайының талаптарын салыстыру. Стресске төзімділікті дамытудың екінші кезеңі бағалау болып табылады, бұл – денедегі стресстік өзгерістер. Ең маңызды, үшінші кезең бейімделу процесі. Онда басым бағыттардың бірі: қарсылық, бейімделу, стресстік әсерден аулақ болу болып табылады.

ПСИХОДИАГНОСТИКА И ПРОФИЛАКТИКА МАНИПУЛЯТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ РУКОВОДЯЩЕГО ПЕРСОНАЛА БИЗНЕС-ОРГАНИЗАЦИЙ

Қабдылғабитова А.Қ.

Под руководством Касен Г.А.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы

e-mail: aiymkaznu0103@gmail.com

На современном этапе развития бизнес-организаций перед руководителем стоят различные по сложности задачи, с которыми он должен справляться. От умения руководителя согласовывать общие организационные и личные цели сотрудника, распределять обязанности и от умения выстраивать межличностные взаимодействия, поддерживать положительную атмосферу в коллективе зависит успешность функционирования организации. Для решения всех задач руководитель прибегает к манипуляционным технологиям управления. Тем самым, бизнес-организация столкнулась с проблемой распространенности феномена манипуляции руководящим персоналом. Однако, применение манипулятивных приемов в управлении является неэтичным и деструктивно сказывается на межличностных взаимоотношениях, понижая сплоченность группы.

Соответственно, снижение уровня распространенности манипулятивных приемов в управлении является важной проблемой, которая требует своего решения.

Объект исследования: сотрудники организации ТОО «ASTANAVISION».

Предмет исследования: манипулятивное поведение руководящего персонала в организации ТОО «ASTANAVISION».

Цель исследования: теоретически обосновать и практически доказать значение и эффективность организации профессионально-психологической адаптации персонала методами HR-менеджмента.

Общая гипотеза: если организовать своевременную психодиагностику и профилактику манипулятивного поведения руководящего персонала бизнес-организаций, то в них будут созданы доверительные отношения, расширится степень свободы действий и независимости работников по отношению к друг другу, уменьшится социальная дискриминация, улучшатся коммуникации.

Методики: анкета, «Шкала манипулятивного отношения» Банга, Методика «Склонность к воспроизведению негативных эмоциональных инграмм» (В.В.Бойко), Методика диагностики уровня макиавеллизма Р. Кристи и Ф.Гейз, в адаптации В.В. Знакова, модификация проективной методики «Незаконченные предложения» Д. Сакса.

В результате проведенного исследования нами были сделаны следующие выводы:

1. Руководство, осуществляемое лицами с манипулятивным поведением, ухудшает показатели эмоционального состояния группы.
2. Объект скрытого управления в процессе манипуляции не осознает себя участником властных отношений.
3. Своевременная программа профилактики манипулятивного поведения руководящего персонала бизнес-организаций снижают показатели применения манипулятивных приемов в управлении.

Разработанная программа профилактики может использоваться любыми организациями для снижения манипулятивного управления.

СТУДЕНТ ЖАСТАРДЫҢ НИКОТИНГЕ ТӘУЕЛДІЛІГІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ФАКТОРЛАРЫ: ГЕНДЕРЛІК АСПЕКТ

Құрманәлі З.Т.

Баймолдина Л.О. жетекшілігімен

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы

e-mail: zarina-kurmanali@mail.ru

Зерттеу жұмысының өзектілігі: Студент жастардың никотинге тәуелділігінің әлеуметтік-психологиялық факторлары: гендерлік аспект теориялық және эксперименттік зерттеу бүгінгі күннің өзекті мәселесі болып табылады. Әлемдік қоғамдастықта никотинді қолданумен байланысты проблемалар индивидуалды қарастырмайды, өйткені олар көптеген адамдардың денсаулығына, әл-ауқатына және қауіпсіздігіне әсер етеді. Никотинге тәуелділік әр адамға да, жалпы қоғамға да қауіпті елдердің ұлттық мүдделеріне әсер етіп, олардың экономикалық дамуына теріс әсерін беруде. Жастардың никотинге тәуелділігінің әлеуметтік-психологиялық факторларын анықтай отырып, профилактикалық жұмыс жүргізу психолог маманың құзіреттілігінде. Жастардың никотинге тәуелділігінің әлеуметтік-психологиялық факторларын теориялық және эксперименттік зерттеу бүгінгі күннің өзекті мәселесі болып отыр.

Студент жастардың никотинге тәуелділігі жастардың өмірлік-мағыналық бағдарларының қалыптасуына теріс әсерін тигізеді. Никотинге тәуелділік жастардың тек психикасына емес, тұлғалық дамуына, өмірінің қалыптасуын, денсаулығына кедергі келтіреді. Никотинге деген тәуелділік екі кезеңде қалыптасады: психологиялық және физиологиялық. Бастапқыда психологиялық тәуелділік қалыптасады, ол біртіндеп физикалық тәуелділікке ауысады. Физикалық немесе психологиялық тәуелділіктің немесе басқа дәреженің қалыптасуы адам организмінің жетілуіне, дамуына, қалыптасуына кедергі келтіреді.

Заңдардың қатаңдатылуына, темекі шегуге қарсы түрлі бағдарламаларға қарамастан, темекі қолданушылардың саны артып келе жатқандығын аян. Тұлғаның никотинге тәуелділігі өзіне де, оның болашақ ұрпағына да теріс әсер етеді. Жастар – ел болашағы. Психологиялық тәуелділігі бар жас ұрпақтың жетілуі, еліміздің ертенінің бұлыңғыр картинасын қалыптастырады.

Зерттеудің мақсаты: Студент жастардың никотинге тәуелділігінің әлеуметтік-психологиялық факторы ретінде гендерлік аспектіні зерттеу.

Зерттеудің міндеттері:

- 1) Психология ғылымында никотинге тәуелділікті және жастардың никотинге тәуелділігінің әлеуметтік-психологиялық факторларын қарастырған зерттеулерге теориялық шолу жасау;
- 2) Студент жастардың никотинге тәуелділігінің әлеуметтік-психологиялық факторы ретінде гендерлік аспектіні эксперименттік зерттеу;
- 3) Эксперименттік зерттеу нәтижелерін математикалық – статистикалық талдау;
- 4) Зерттеу нәтижесін қорытындылау, ұсыныстар беру.

Зерттеудің мақсатына негізделі отырып, келесі болжамдар ұсынылды:

Студент жастардың никотинге тәуелділігі әлеуметтік-психологиялық факторларға байланысты. Жеке болжам: Жастардың никотинге тәуелділігі гендерлік ерекшеліктеріне байланысты әсер етеді.

Зерттеу әдістемелері:

1. Леонтьев Өмірлік-мағыналық бағдалар тесті;
2. В.В. Юсупов, В.А. Корзунин «Аддиктивті тәуелділік» тесті;
3. К. Фагерстрем «Никотинге тәуелділік деңгейі» тесті;
4. Дж. Роттер Субъективті бақылау деңгейі
5. Марлоу-Кроун мақұлдау қажеттілігін бағалау тесті
6. Анкета

Зерттеу жұмысы жүргізілуде, сол себепті қортынды нәтижелер әлі шығарылған жоқ.

ИЗУЧЕНИЕ СТРЕССОУСТОЙЧИВОСТИ ВОСПИТАННИКОВ ДЕТСКОГО ДОМА

Құсаин А.Х.

под руководством Садуакасовой З.М.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы

e-mail: habievna.a@gmail.com

Стрессоустойчивость воспитанников детских домов и интернатных учреждений на данный момент является малоизученной темой, о чем свидетельствует обзор литературы по данной проблеме.

Тема стрессоустойчивости активно изучается на данный момент, о чем свидетельствуют различные подходы в изучении данной категории. На сегодняшний день также имеется достаточно данных относительно психологических особенностей детей-сирот, однако лишь малое количество ученых занималось изучением их стрессоустойчивости.

Актуальность изучения стрессоустойчивости воспитанников детских домов состоит в том, что дети-сироты, находясь в группе риска, больше подвержены влиянию стрессовых факторов.

Особо следует выделять период адаптации выпускников детских домов к взрослой жизни, так как при вступлении в самостоятельную жизнь сирота может столкнуться со множеством стрессовых ситуаций.

Цель исследования – изучение психологических особенностей стрессоустойчивости воспитанников детского дома, основанное на сравнении данной характеристики у детей, воспитывающихся в семьях и у детей-сирот.

Объект исследования: воспитанники детского дома подросткового возраста.

Предмет исследования: стрессоустойчивость воспитанников детского дома и ее психологические особенности.

Гипотеза исследования: воспитанники детских домов, то есть дети-сироты, менее стрессоустойчивы по сравнению с их сверстниками, которые растут и воспитываются в семьях.

Были использованы две основные методики – «Насколько эффективно Вы справляетесь со стрессом?» (К. Шрайнер), тест самооценки стрессоустойчивости (С.Коухена и Г.Виллиансона), а также две дополнительные – методика для психологической диагностики копинг-механизмов (тест Е.Хейма), методика «Индикатор копинг-стратегий» (Д. Амирхан).

Полученные нами результаты исследования свидетельствуют о том, что воспитанники детского дома менее стрессоустойчивы по сравнению со сверстниками, воспитывающимися в семьях. Достоверных различий по уровню стрессоустойчивости у воспитанников детского дома между представителями мужского и женского пола не наблюдается.

Основываясь на результатах исследования можно сделать вывод о необходимости проведения работ по повышению стрессоустойчивости детей, воспитывающихся в детских домах.

В рамках исследования нами были сформулированы практические рекомендации по повышению стрессоустойчивости детей-сирот, основывающиеся на связи стрессоустойчивости с уровнем психологического благополучия, самооценки, креативности.

Повышение уровня стрессоустойчивости скажется благоприятно не только на жизни детей в стенах детского дома, но и на их адаптации к взрослой жизни после выпуска из данного учреждения.

ІТ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ СТРЕССКЕ ТӨЗІМДІЛІГІН ЗЕРТТЕУ

Молбаева А.Д

Бердібаева С.Қ. жетекшілігімен

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы

e-mail: a.molbayeva@inbox.ru

Бұл күндері барлық әлемдік кеңістікте ІТ, яғни ақпараттық технологиялар өте қарқынды дамып, адам өмірінің ажырамас бөлігіне айналды. ІТ-ға ақпараттарды сақтау, беру және өңдеумен байланысты барлық функциялар кіреді, ғылым мен техниканың өзара байланысын құрайды, барлық ақпараттарды есептеу техникаларының көмегімен жүзеге асырады. Психологиялық тұрғыдан сол ІТ жасаушылар, оны қолданушылар үшін көптеген психологиялық мәселелер туындайды. Соның бір негізгі сұрағы ол ІТ қызметкерлерінің психологиялық күйімен, әсіресе стресс сұрағымен тікелей байланысты. Осыған орай ІТ қызметкерлерінің стресс жағдайын зерттеу аса маңызды сұрақтардың бірі болып табылады.

Стресс (мазасыз күй) дегенміз – қатты күйзелу, абыржу, мөлшерден тыс ширақтылық деген сияқты бірнеше мағынаны қамтитын жалпылама сөзбен айтылатын адамның ерекше күйі. Стресске қарсы тұру – бұл ХХІ ғасырдағы жұмысқа, күнделікті өмірде және адамдар арасындағы қарым-қатынас кезінде талап етілетін басты сапа.

Қазіргі таңда ІТ мамандарына сұраныс өте жоғары, себебі қазір цифрлық технологиялар заманы. Сонымен қатар психология ғылымында стресске төзімділік мәселесін зерттеу де өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Сол себепті біз ІТ мамандарының стресске төзімділіктеріне байланысты шағын шолу жүргіздім. Соңғы 10 жылда ІТ саласы қарқынды дамуда. ІТ мамандарына қойылатын талаптар да өзгерді. Стандартты ІТ дағдылары жұмыс берушіге жеткіліксіз, сондықтан олар өтініш берушілердің жеке қасиеттеріне талап қоя бастады. Соның ішінде маңызды талаптардың бірі стресске төзімділік. Зерттеулер бойынша ІТ қызметкерлерінің 65%-ы өз жұмысын стресстік деп санайды. АҚШ-та сұралған 207 маманның 57%-ы ағымдағы жұмыс орнындағы күйзелістерге байланысты болашақта жұмысын ауыстыруды жоспарлап отыр. Ал Ұлыбританияда 206 қызметкерден сұхбат алынды, олардың ішінде жұмысын өзгерткісі келетіндер пайызы оданда көп. ІТ мамандарының 73%-ы жоғары психикалық жүктемелерге байланысты жұмыстан шыққысы келеді. ІТ мамандарында стресс көп жағдайда басты 4 себептерге байланысты пайда болады:

- ұзақ уақыт бойы табылмастан техникамен жұмыс жасау (70%);
- басшылық жанжалдары (29%);
- жұмыс қолының жетіспеушілігі (24%);
- тапсырмалардың қатаң мерзімі (20%).;

Соның нәтижесінде келесі психологиялық мәселелер туындайды:

- стресстік орта қан қысымының жоғарылауы сияқты денсаулыққа зиян келтірді;
- 34%-ы ұйқысыздықтан зардап шегеді;
- созылмалы ауруларға шалдығады;
- 18%-ы стресстен үнемі өзін нашар сезінеді;
- 30%-ы өмірі мен қарым-қатынасына теріс әсер етеді деп мәлімдейді.

ІТ саласы әр түрлі жағынан тартымды, себебі, ІТ-ды мамандық ретінде таңдағандар мен бизнесмендер үшін экономиканың қарқынды дамып келе жатқан секторларының бірі ретінде өте сұранысқа көп түсетін мамандықтардың бірі екенін бәріміз білеміз.

Жағдай таңқаларлық емес, өйткені ІТ – бұл болашағы өте зор сала, оның жемістері біздің өмірімізді айтарлықтай жеңілдетеді, әсіресе болжанбайтын, әлемдік деңгейдегі ауыр жағдай COVID 2019 жалғасып келе жатқан 2021 жыл.

Сонымен ІТ маманының стресске төзімділігін талдай келе қорытындылайтын болсақ, келесі мәселелерді айтуға болады: ІТ мамандарының стрессі көп болсада қазіргі жастар сол мамандықты таңдауда, себебі келтірер зиянына қарамастан сандық технологиялар заманында бұл мамандық экономикалық тұрғыда өте табысты болып саналады және де жастарға көптеген мүмкіндік береді.

Сонымен қатар ІТ мамандықтар қазіргі таңда «ТРЕНД» болып саналады, сондықтан жастар легі осы саланы таңдауда. Алайда оның психологиялық денсаулыққа байланысты сұрақтары көптеген зерттеулерді қажет етеді. Біз де осы бағытта ІТ мамандарының стресске төзімділігін зерттеу негізгі мақсатымыз болып отыр.

КОМПЬЮТЕРЛІК ТӘУЕЛДІЛІКТІҢ ДАМУ ҚАТЕРІ ЖОҒАРЫ ҚАЗАҚ ЖАСӨСПІРІМДЕРІНІҢ ТҮЛҒАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ЗЕРТТЕУ

Мәлс А.А

Сейтнұр Ж.С. жетекшілігімен

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы

e-mail: Altynaymels@mail.ru

Зерттеу тақырыбының өзектілігі: ХХ ғасырдың соңындағы ғылыми-техникалық прогресс заманауи адам өмірінің ажырамас бөлігіне айналған АКТ-ның белсенді түрде дамуына әкелді. Қазіргі таңда жаңа ақпараттық технологиялардың маңыздылығы ұлғайған. Оның арасында маңызды компонент ретінде компьютерлік ойындар, интернетке тәуелділік кіреді.

Қазіргі таңда компьютерлік ойындардың оң эффектісін дәлелдейтін талай зерттеулер бар болғанымен, компьютерлік ойындардың жасөспірімдердің тұлғасының психикалық құрылымының барлық деңгейлерін қозғайтын (А.Е. Войскунский, Л.И. Шакирова) теріс салдарлары да жетерлік. Зерттеу жұмыстарында оның жасөспірімнің физикалық жағдайына (Д.Д. Бушман, Дж.Б. Фанк, Л.И. Шакирова), мектепке деген қарым-қатынасы мен бағалары (А.Г. Шмелов, С.А. Шапкин), мінез-құлқы (О.Н. Арестова, Л.Н. Бабанин, Ю.М. Евстигнеева), ақшаға деген қатынасы (М.С. Иванов) теріс әсері көрсетіледі.

Менің бұл жұмысым жасөспірімдердің психикалық дамуындағы тұлғалық ерекшеліктері мен компьютерге тәуелділіктің даму қатері бар белгілерімен байланысын теориялық және практикалық тұрғыда зерттеу және ұсыныстар мен түзету бағдарламасын ұсыну арқылы адамдарға көмек беруге арналған.

Зерттеудің мақсаты: Компьютерлік тәуелділіктің даму қатері жоғары колледжде білім алушылардың тұлғалық ерекшеліктерін теориялық және эксперименттік зерттеу.

Зерттеудің міндеттері:

1. Психологиядағы тәуелділікті теориялық зерттеу.
2. Компьютерлік тәуелділікті зерттеу.
3. Тәуелділіктің даму қатері жоғары қазіргі жасөспірімдердің дамуындағы психологиялық ерекшеліктерді теориялық зерттеу.
4. Компьютерлік тәуелділіктің даму қатері жоғары колледж студенттерімен коррекциялық жұмыс бағдарламасын жасап, психологиялық көмек беру.

5. Зерттеу нәтижелерін қорытындылау және интерпретациялау. Ұсыныстар беру

Зерттеу жұмысының гипотезасы:

Жасөспірім колледж студенттерінің компьютерлік тәуелділікке ұшырауының даму қатері жоғары болуы – оларда жалғыздық сезімінің басым болуына байланысты .

Зерттеу әдістемелері:

1. Авторлық анкета
2. Тәуелді мінез-құлыққа бейімділікті анықтау сынағы (В.Д. Менделевич)
3. Лозовая Г.В. – Аддикцияға тест
4. Компьютерлік тәуелділікті скринингтік диагностикалау әдісі-Л. Н.Юрьевой, Т. Ю. Больбот
5. Д. Расселл мен М. Фергюсонның жалғыздықтың субъективті сезімін диагностикалау әдісі
6. С.Г.Корчагиннің «Жалғыздық» диагностикалық сауалнамасы

Нәтижелер: Зерттеу жұмысы жүргізілу сатысында, сондықтан әлі қортынды нәтижелер шығарылған жоқ.

Перспективалар: Бұл зерттеу жұмысының нәтижелері арқылы жалғыздық феномені мен компьютерлік тәуелділігінің даму қатері жоғары жасөспірімдердің байланысы анықталып, алдын алу және күресуге арналған ұсыныстар беріледі.

Компьютерлік тәуелділіктің даму қатері жоғары жасөспірімдерді психологиялық зерттеу арқылы өздерін ешкім түсінбейтінін сезінген себептен жалғыздықтың басымдылығының айқын көрінісі бар деген нәтиже шығуы мүмкін.

Қорыта келе, жалғыздық сезімін басқалардан, ең алдымен өзінен жасыру және өзін алдау мақсатында жасөспірімдерде компьютерлік тәуелділіктің даму қатері жоғарылауын байқау күтіледі.

САНДЫҚ КЕҢІСТІКТІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Оразымбетова Қ.Ж.

Бердібаева С.Қ. жетекшілігімен

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы

e-mail: orazymbetovakalam@gmail.com

Қазіргі таңда бүкіл әлем сандық кеңістікте өмір сүріп жатқандықтан, оның адам психикасына да әсерітіп жатыр. Адамдар сандық кеңістікке байланысты мінез-құлқы, эмоциясы, қарым-қатынасы, психикасы өзгеріске ұшырап, стресс алып жатыр.

Ағылшын тіліндегі Википедияда сандық кеңістік – «электронды, сандық және сымсыз құрылғылар арқылы қарым-қатынасты ұйымдастыратын, өзара әрекеттесетін және өз ішіндегі мазмұн мен әрекеттерді басқаратын құралдар б.т. интеграцияланған байланыс ортасы» деп анықтама береді.

Сандық кеңістік анықтайтын элемент ретінде сандық технологияны қарастырады (ағыл.: “digital technology”). Сандық технологияға:электроника,автомат, робототехника, автомативация, есептеу құралдар, радио және телекоммуникациялық құрылғылар т.б. жатқызады. Сандық технология үлкен инфрақұрылымға ие. Оған интернет желісі, телекоммуникация, түрлі бағдарламалар мен платформалар (Windows,IOS), ультрақұрылым (сайттар, блогтар, порталдар, әлеуметтік желілер т.б.) жатады.

Соңғы жылдары жаппай карантин сандық кеңістіктің көлемін ұлғайтты. Оның дәлелі ретінде 2020 жылдың мамыр айында медиакомпания РБК-ның желідегі мақаласын алуға болады. Онда: “\$1,18 трлн 2019 жылы жаһандық цифрлық трансформация нарығын (ЦТ) құрады. 2023 жылы нарық 2,3 трлн долларға дейін өседі деп күтілуде.” “Әлемнің бизнес көшбасшыларының 68%-ы цифрлық трансформацияны өз компаниялары үшін басты басымдық деп атайды.” – деген факттер көрсеткен. Бұл кадрлар арасында стресстік жағдайды туғызуы мүмкін. Бұдан бөлек, онлайн оқыту жүйесі, әлеуметтік желінің қарқынды дамуы, жұмыс күшінің интернетке тәуелділігі, IT технологиясың қарқынды дамуы т.б факторлар көп.

Сандық кеңістікте адамның жеке дамуынада әсер етеді. Виртуалды тұлға қалыптастырады деп пайымдайды ғалымдар. Т.А. Бондаренконың пікірінше, виртуалды тұлға «адам санасының туындысы, жасырын, символдық, көпше, атаулы белгілері мен субъектінің бірқатар белгілері бар адам, (мысалы, виртуалды ортадағы іс-әрекеттің салыстырмалы дербестігі)». Н.А. Носовтың пікірінше, адамның генезисі жаңа психикалық шындықтың пайда болуынан, оның мүмкіндіктерін бағалаудан және жеке адамның мәртебесін игеруден басталады. Виртуалда адамның санасының, ерік-жігерінің, мотиві және т.б. жұмыс істеу сипаты мен психологиялық ерекшеліктері өзгереді. Р.Крамердің айтуынша, сандық кеңістікте адамның тұлғалық өсуі нәтиже береді; өзі-өзі дамытуға ақпараттық ашықтық көмектесе, шығармашылықты дамытуға және қарым-қатынаста болуға да ықпалын тигізеді дейді.

Қорыта келе, сандық кеңістік – бұл дамыған заманның қолданыстағы сандық технологияны элементі болып саналатын, ауқымды инфрақұрылымдық кеңістік. Оқуда, жұмыста, денсаулық сақтау, үй жағдайында т.б. жерлерде қолданылғандықтан адамға әсер етеді. Біріншіден, сандық кеңістік элементтерін шамадан тыс қолдану эмоционалды стресстік жағдай тудыруы мүмкін; екіншіден, жеке дамуға, психологиясы өзгеріске ұшырайды (виртуалды тұлға қалыптастырады).

Сондықтан психология ғылымы үшін сандық кеңістікке байланысты зерттеу жүргізу маңызды зерттеудің бірі болып табылады. Алдағы уақытта осы мәселеге байланысты зерттеу жүргізуді көздеп отырмыз.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН ОҚЫТУ ПРОЦЕСІНДЕ БІЛІМІН БАҒАЛАУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Өстемір С.Н.

*Жұбаназарова Н.С. жетекшілігімен
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы
e-mail: samal_ostemir@mail.ru*

Л.С. Выготский, Д.Б. Эльконин, В.В. Давыдов зерттеулері дамыта отырып, оқыту қағидаларын ұстанады. Әрі ғылымда берік орын тепкен, өзінің оң нәтижелерін беретін дамыта отырып оқыту мәселесі оқушының ғылыми-теориялық ойлау жүйесін қалыптастыру, танымдық іс-әрекеттерінің үйлесімді дамуын көздей отырып, үлкен табысқа жетіп отыр.

Қазақстандық психологтар С.М. Жақыпов, Ж.Ы. Намазбаева, Қ.Б. Жарықбаев, Х.Т. Шерьяздановалар еңбектері де осы оқыту процесінде басшылыққа алатын пікірлерді алға тартады.

Зерттеудің міндеттері:

1. Отандық және шетел әдебиеттеріндегі оқытудағы бағаның психологиялық мазмұны және ерекшеліктеріне теориялық талдау жасау.
2. Оқыту процесіндегі бағалаудың оқушылардың танымдық іс-әрекетіне тиімділік әсерін анықтау.
3. Бастауыш мектеп оқушыларының әрбір пән бойынша оқыту процесіндегі бағаның рөлін психологиялық тұрғыдан зерттеу.

Зерттеу жұмысының гипотезасы:

Бастауыш мектеп оқушыларының оқыту процесіндегі білімді танымдық іс-әрекеттерді дамыту арқылы бағаласа, онда білім сапасы артады.

Нәтижелер: Зерттеу жұмысы жүргізілу сатысында, сондықтан әлі қортынды нәтижелер шығарылған жоқ.

Перспективалар:

Бағалау – оқытудың құрамдас бөлігі және қорытындылау сатысы, сондықтан оны оқушының оқу-таным әрекетінде қарастырсақ оқыту процесінің міндеттерін оқушылардың қандай дәрежеде меңгеруі, дайындық деңгейі мен дамуын, білімдерінің сапасын, білік пен дағды көлемін анықтайтын құрал ретінде білуіміз керек. Бақылаудың білім беру қызметі негізінде оқушылар жаңа білімдерді қабылдайды, бұрын алған білімдерін толықтырып, жетілдіріп, белгілі бір жүйеге келтіреді. Тәрбиелік қызметі оқушылардың жүйелі түрде жұмыс істеуге үйретеді. Бақылаудың нәтижесінде олар күнделікті сабаққа үзбей дайындалады, жауапкершілік сезімдері артады деп білемін.

Қорыта келе, оқыту процесінде оқушылардың өзін-өзі бақылауы өте қажет және де өзін-өзі бақылау, олардың оқу бағдарламасы материалы мен игерген іскерлігі және дағдысының беріктігі жайлы ақпарат алуын қамтамасыз етеді. Өзін-өзі тексеру арқылы оқушылардың алған біліміне сенімі артады, орындаған жаттығу, есеп шығару және тәжірибе жұмыстарының нәтижесін бағалайды деп есептеймін.

НЕСИЕ АЛУДАҒЫ СТРЕСТІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Рақымжан А.А.

Бердібаева С.Қ. жетекшілігімен

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы

e-mail: aidana_2000_10@mail.ru

Бұл күндері психология ғылымында несиеге қатысты стресс мәселесін зерттеу өте өзекті болып отыр. Қазіргі әлеуметтік-экономикалық жағдайға байланысты қарапайым халық несие алуға жүгінеді, оны денсаулық жағдайына, қызметінен қысқарту себебіне байланысты оны төлей де алмай жатыр.

Несие сұрағы қазіргі таңда көп адамдардың психологиялық мәселесі. Нақтырақ айтсақ 7,4 миллион тұрғындардың несиелері бар (2020 ж, 17 қаңтардың статистикасы).

Психологиялық тұрғыдан өте күрделі жағдай әсіресе несиелік қарыз кезіндегі стресс, яғни ақшаға байланысты жағымсыз эмоциялардың көбеюі болып отыр.

Стресс дегеніміз-бұл психологиялық, эмоционалды және физикалық шамадан артық жүктелуі. Стрестің негізгі функциясы – өзгерген қоршаған орта жағдайларына бейімделу. Стресті психологияда көптеген атақты ғылыми зерттеулер бар, атап айтсақ, Г. Селье, У. Кэннон, Б.П. Доренвенд, Р.Лазарустың стресс теориялары бар.

Адамадарда стресс көп жағдайда келесі себептерге байланысты несиені төлей алмай, психологиялық денсаулығына нұсқан келеді:

- жұмыс орнын босату салдарынан табыстың кенеттен жоғалуы;
- жазатайым оқиға салдарынан мүліктің күтпеген жерден зақымдануы, мысалы, апатқа ұшырау салдарынан машинаның бұзылуы;
- денсаулық жағдайының нашарлауына байланысты жұмыс істеуге шамасы жетпеу;
- жаңа тұтыну көздерінің пайда болуы, мысалы, бала туылса немесе қарт туысы үнемі күтімді қажет етсе;

- және де табыстың үнемі төмен болуына байланысты.

Несиені төлей алмау адамның психологиялық әлеміне кері әсерін тигізеді, себебі:

- Несиесі бар адам үнемі қорқыныш сезімінде өмір сүреді, себебі ол: төлем жасай алмаймын деп, коллекторлармен кездесуден қорқады.
- Тұрақты қысым кесірінен несие төлеу үшін өзіне бір нәрсе алып беруден бас тарту қажеттілігіне байланысты тітіркену пайда болады, депрессиялық күйлер күшейеді.
- Басқалармен қарым-қатынастың нашарлауы. Адам жабық бола бастайды, басқа адамдармен араласудан аулақ бола бастайды.

Сонымен несиеге байланысты стресс мәселесін талдай келе қорытатын болсақ келесі ойларды айтуға болады. Несиелік берешек адамның психологиялық әлеміне зиян келтіретініне көз жеткіздік, бірақ оған қарамастан, несие алу қажеттілігі азаяр емес, себебі, несие алған кезде адам эйфория күйінде болады, ол өзінің арман-мақсатынан бір қадам жерде болып, арманындағы нәрсесін алғанда өмірі қалай өзгертіні, отбасы-достары оған қалай қарайтыны жайлы ойлап қана, алдағы уақытта ол сезімі басылып, несие пайызын төлеу керек екендігін, өзі жағдайды дұрыс бағалай алмай, несие арбауына қалайша түсіп қалғанын түсінбей жатады.

Жауапты, талапшыл деген адамдарда да несие төлемін кешіктіруі оларда стресс, ұйқысыздықты, апатияны тудыруы мүмкін. Күшті эмоциялық тәжірибелер кейде қан қысымының жоғарылауына, инсульт, инфаркт сияқты ауруларға себепші болады.

Әрине адамдар несие алу, кешіктіру, төлей алмауға қатысты туындайтын стрестің жағымсыз салдарын түсінеді, өкінішке орай бұл жағдайлар тіпті қалыпты болып бара жатыр.

Сондықтанда психология ғылымы үшін несиеге қатысты стресс мәселесін зерттеу еш күттірмейтін негізгі зерттеулердің бірі болып табылады. Біз де осы мәселеге қатысты зерттеулер жүргізуді мақсат етіп отырмыз.

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ӨЗІН-ӨЗІ БАҒАЛАУЫНА ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДЕГІ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ ӘСЕРІ

Рахимжанова А.А.

Тленчиева Н.С. жетекшілігімен

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы

e-mail: alinok-1999@mail.ru

Әлеуметтік желілердегі қарым-қатынастың адамдардың өзін-өзі бағалауына әсері күшті. Жасөспірімдердің өзін-өзі бағалауы мен әлеуметтік желілерді пайдалану арасындағы байланысты зерттеу өзін-өзі бағалаудың екі түріне бағытталған: жаһандық өзін-өзі бағалау және әлеуметтік өзін-өзі бағалау. Өзін-өзі бағалаудың көп бөлігі жақын достарымен және құрдастарымен өзара әрекеттесу арқылы қалыптасады және бұл өзара әрекеттесу өзін-өзі бағалаудың екі түрін дамытуда ажырамас рөл атқарады.

Волкенберг серіктестерімен жасөспірімдердің әлеуметтік желілерді қарым-қатынас үшін пайдалануы мен өзін-өзі әлеуметтік бағалауы арасындағы өзара байланысты зерттеуге бағытталған лонгитюдті зерттеуін жүргізді. Бұл зерттеуде олар әлеуметтік өзін-өзі бағалауды жасөспірімдердің өздерін «достары мен құрдастары қабылдаған, достық қарым-қатынасты қалыптастыруда және сақтауда сәтті сезінетін» дәрежесі ретінде сипаттады. Үш толқындық панельдік сауалнаманың нәтижелері бойынша жасөспірімдердің (яғни 10-15 жас аралығындағы) әлеуметтік өзін-өзі бағалауы мен әлеуметтік желілерді пайдалану арасында оң байланыс бар. Әлеуметтік медиа сайттарын пайдалану олардың әлеуметтік өзін-өзі бағалауын едәуір арттыратындығына ешқандай дәлел болған жоқ, керісінше, зерттеу нәтижелері сыналушылар арасындағы жоғары әлеуметтік өзін-өзі бағалау әлеуметтік желілерді пайдаланудың артуымен байланысты деген идеяны растады.

Кейбір теориялар әлеуметтік желілерде қарым-қатынас жасау жасөспірімдердің әлеуметтік байланыстарын нығайту үшін пайдалы деп санайды. Мысалы, ынталандыру гипотезасы жасөспірімдердің онлайн қарым-қатынаста өзін қалай оңай ашатындығын сипаттайды, бұл жерде жасөспірімдер бетпе-бет сөйлесумен салыстырғанда қауіпсіздеу болып саналатын ортада өздерін ыңғайлы сезініп, қарым-қатынасқа еркін түсе алады. Өзін-өзі ашу қарым-қатынастың жақындасуына ықпал ететіндіктен, бұл теория интернеттегі қарым-қатынас жасөспірімдер арасындағы тығыз және сапалы достыққа әкеледі деп тұжырымдайды. Әлеуметтік желі аясында екі адамның бір-бірімен қарым-қатынасында жасөспірімдер өздерінің не ұнатып, не ұнатпайтындарын ашық айтып, сондай-ақ өздерінің дүниетанымын, өз көзқарастарын білдіріп, тез арада кері байланыс ала алады. Сондай-ақ, бұған қоса, автономды әлеуметтік желілері шектеулі және әлеуметтік дағдылары нашар адамдар онлайн байланыстар арқылы сапалы достықты дамыта алмайды және нақты өмірде қарым-қатынасты дамытудың орнына сапасыз байланыстарға уақыт жұмсайды деген де болжам бар. Кейбір зерттеушілердің пайымдауынша, әлеуметтік желілердегі шамадан тыс уақыт іс жүзінде депрессия белгілеріне әкелуі мүмкін, содан кейін әлеуметтік оқшаулану қаупін арттырады. Сонымен, бұл теориялық перспективалар әлеуметтік медианы қолданудан кім көп пайда көретіні туралы және, керісінше, зиян келтіруі мүмкін гипотезалар үшін әлеуетті негіз береді.

Осылайша, әлеуметтік желілердің пайда болуымен жасөспірімдердің көпшілігі дәлдік, адалдық және ашықтықтың әртүрлі деңгейімен, бұрын жеке немесе арнайы бір топ адамдары үшін сақталған ақпаратпен кеңінен бөліседі. Алайда, әлеуметтік желілердің өзін-өзі бағалауға жалпы әсері әлдеқайда күрделі болуы мүмкін екенін айта кету керек. Күнделікті өзін-өзі тұрақты бағалау, бәсекелестік және өз жетістіктерін басқа пайдаланушылардың жетістіктерімен салыстыру, басқалардың физикалық/эмоционалды/әлеуметтік сипаттамаларын дұрыс қабылдамау, қызғаныш сезімі және нарцисстикалық мінезқұлық – бұл өзін-өзі бағалауға оң немесе теріс әсер ететін факторлар. Өкінішке орай, соңғы онжылдықта жүргізілген бірқатар зерттеулерге қарамастан, бұл мәселе әлі де шешілмей келеді, осыған орай осы қатынастардың шынайы табиғатын толықтай ашу үшін болашақта көптеген зерттеулер жүргізіміз қажет.

ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ КОНФОРМДЫҚ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІНДЕГІ МОТИВАЦИЯЛЫҚ ФАКТОРЛАРДЫ ТЕОРИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

Салимова Г.Е.

*Тоқсанбаева Н.Қ. жетекшілігімен
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы
e-mail: guka__99@mail.ru*

Отандық педагогика мен педагогикалық психологияның заманауи міндеттерінің бірі-туындаған мәселелерді өз бетінше шеше алатын тәуелсіз тұлға ретінде оқушылардың даму жолдарын табу. Өйткені, тек еркін пәннің шығармашылық және даму мүмкіндіктері тек адамның өзі ғана емес, сонымен бірге тұтастай қоғам.

Көптеген зерттеулер конформизм мәселесін зерттеуге арналғанына қарамастан, олардың көпшілігі классикалық (американдық) Элеуметтік психология парадигмасында жүргізілді, бұл адамның мінез-құлқына оны анықтайтын элеуметтік жағдайлардың «призмасы» арқылы қарауды білдіреді. Осыған байланысты конформизмнің ситуациялық факторлары егжей-тегжейлі зерттелді және біршама аз дәрежеде жеке тұлға болды. Атап айтқанда, конформизмнің екі негізгі көзі анықталды – нормативтік элеуметтік ықпал (жеке тұлға топпен оны мақұлдау үшін келіскен кезде) және ақпараттық элеуметтік әсер (егер адам белгілі бір мәселені шешу үшін басқа біреудің ақпаратын пайдаланса). Алайда, мұндай жағдайда индивид «дауыс беру құқығынан айырылады» – оның реакциясы орта әсеріне байланысты анықталады.

Отандық және шетелдік психологиядағы көптеген жұмыстар мотивация мәселелеріне арналған. «Мотив» ұғымы жеке тұлғаның көптеген психологиялық теориялары мен эмпирикалық зерттеулердегі орталық және іргелі еңбектердің бірі болып табылады. Мінез-құлыққа қатысты мотивацияның әртүрлі негізгі функцияларын белгілейтін 2 тәсілді шартты түрде ажыратуға болады:

- 1) іс-әрекеттерді ынталандыру немесе бастамашылық ету
- 2) реттеу немесе мінез-құлықты басқару

Конформды мінез-құлықтың мотивациялық негізі мәселесін біз жоғары сынып оқушылары-жасөспірім оқушылар мысалында қарастырамыз. Бұл келесі жағдайларға байланысты.

Біріншіден, жоғары сынып оқушыларының конформды мінез-құлқын зерттеу ерекше назар аударуды қажет етеді, өйткені зерттеу нәтижелері бойынша бұл жас конформизмнің пайда болуы үшін ең маңызды болып табылады.

Екіншіден, дәл осы жаста «Тәуелсіздік-бағыну» дилеммасын шешу проблемасы туындайды: «дауыл мен шабуыл» кезеңі жастардың мінез-құлқының элеуметтік нормаларға сәйкестігі проблемасын туғызады; сонымен бірге жоғары сынып оқушысы тәуелсіз өмірге дайын болуы керек-моральдық таңдау жасап, оқу және өмірлік міндеттерді шешеді.

Үшіншіден, жастардың көпшілігі мотивациялық саланың қалыптасуын аяқтайды, бұл конформды мінез-құлықтың мотивациясына неғұрлым толық талдау жасауға мүмкіндік береді.

Төртіншіден, жоғары сынып оқушысының жеке даму деңгейі конформды мінез-құлықтың ауырлығы мен тұрақтылығын да, мотивациялық саланың негізгі ерекшеліктерін де терең зерттеуге мүмкіндік беретін кең әдістемелік құралдарды қолдануға мүмкіндік береді.

ВЗАИМОСВЯЗЬ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА И КОНФЛИКТНОГО ПОВЕДЕНИЯ У ПРОДАВЦОВ-КОНСУЛЬТАНТОВ (НА ПРИМЕРЕ КОМПАНИИ Н&М)

Сапен А.К.

*Под руководством Кудайбергеновой С.К.
Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы
e-mail: aizhangp@mail.ru*

В работе исследован эмоциональный интеллект и его роль, который отражается в поведении продавцов-консультантов в конфликтных ситуациях.

Цель данной работы состоит в проведении теоретических и эмпирических исследований взаимосвязи эмоционального интеллекта и конфликтного поведения у продавцов-консультантов на примере компании Н&М.

Согласно теории Джона Мейера, Питера Саловея и Дэвида Карузо, эмоциональный интеллект – это способность отслеживать свои собственные эмоции, а также эмоции и чувства других людей, чтобы различать их и использовать эту информацию для руководства своим мышлением и действиями. [1] Вследствие этого, нами была выдвинута гипотеза, что именно уровень эмоционального интеллекта может повлиять на стиль поведения в конфликтной ситуации. Под стилем поведения в конфликтной ситуации принято понимать модели поведения сторон конфликта, используемые ими в процессе его разрешения. Английские социологи, специалисты в области конфликтологии У. Томас и Р. Килмен разработали классификацию 5 основных стилей поведения, отражающиеся в конфликте: а) стиль уклонения; б) стиль приспособления; в) стиль сотрудничества; г) стиль компромисса; д) стиль конкуренции [2]. Наиболее продуктивным и положительно принятым обществом принято считать стиль сотрудничества. Таким образом, наша работа была нацелена на усвоение и внедрение данной модели в поведение продавцов-консультантов при возникновении конфликтных ситуаций.

В экспериментальной работе приняли участие 20 сотрудников компании Н&М, состоявшие на должности продавец-консультант, возрастом от 18 до 25 лет.

В качестве измерительных методов были выбраны тесты-опросники:

1. Тест на уровень эмоционального интеллекта Люсиной Д.В.
2. Тест Томаса-Килмана на выявление ведущего поведения в конфликтной ситуации
3. Копинг-тест Лазаруса

В исследовательской работе были организованы краткие лекции, раскрывающие основные теоретические блоки дипломной работы: эмоциональный интеллект и конфликтное поведение. Теоретические знания закреплялись авторским сборником упражнений, в которых присутствовали техники для развития уровня эмоционального интеллекта, а также упражнения, позволяющие проигрывать конфликтные ситуации и находить наиболее оптимальный способ их решения). Дополнительно испытуемым были предложены следующие рекомендации для самостоятельного развития уровня эмоционального интеллекта: самонаблюдение, ведение «дневника эмоций», анализ собственного поведения в конфликтных ситуациях.

Результаты исследовательской работы показали общую тенденцию увеличения коэффициента эмоционального интеллекта у продавцов-консультантов после проведенного ряда психологических мероприятий. Планируется дальнейшая детальная обработка результатов для более качественных выводов исследовательской работы.

Список использованной литературы:

1. Карузо Д. Эмоциональный интеллект руководителя / Д. Карузо, П. Саловея. – СПб. : Питер, 2017. – 320 с.
2. Эволюция форм, методов и инструментов противоборства в современных конфликтах / Под общ. ред. И.В. Бочарникова. – М.: Изд-во «Экон-Информ», 2015. – 218 с.

СПОРТТЫҢ КОМАНДАЛЫҚ ТҮРЛЕРІНДЕГІ СПОРТСМЕНДЕРДІҢ КӨШБАСШЫЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІН ЗЕРТТЕУ

Серимбаева Д.К.

*Қалымбетова Э.К. жетекшілігімен
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы
e-mail: serimbayevadk@gmail.com*

Командалық спорт – топтасқан қатысушылар санынан құралған екі немесе одан да көп ұйымдасқан спортшылар тобы арасындағы жетістікке жетуге негізделген дамыған, тарихи спорттың түрі

Топтық спорт түрлерінде бәсекелестік процесс оң нәтиже және жеңісті нәтижеге қол жеткізудің себебі – спортшылардың әрқайсысы команданың мақсат-мүддесіне орай іс-әрекет ететін белгілі бір топтық команда. Командалық спорттың типтерінде қарсыластардың қарсы шығуы спорттық командалық типіне сәйкес барлық топ мүшелерінің іс-әрекеттерін ұйымдастыру, олардың ой-пікірлерін, еріктері мен сезімдерінің қанағаттануы жарыста команда жетістігінің жемісі. Топ мүшелері өздерінің мақсаттарына жету үшін қолдаушы, сенімді жағдайда психологиялық климат қалыптастырады, шешімдер қабылдайды, қарым-қатынас жасайды, конфликттерді шешеді. Мұны хоккей, футбол, американдық футбол, баскетбол, волейбол, теннис, лакросс, ескек есу, регби, крикет, гандбол, мотбол және басқа да спорт түрлерінен көруге болады.

Психологияда тұлғаның дамуы, индивидтің әлеуметтенуі, «әлеуметтік тұлғаға» айналуы жақын адамдармен қарым-қатынас орнатып басталатындығымен сипатталады. Бала мен оның анасы арасындағы тікелей эмоционалды қарым-қатынас – бұл оның іс-әрекетінің қарым – қатынас орнаудың бірінші түрі, ол қарым-қатынастың субъектісі ретінде алғаш бекітіледі. Баланың одан әрі дамуы оның адамдар арасындағы қарым-қатынас системасында, қарым-қатынас жүйесінде қандай орынмен нақтыланғаны байланысты. Баланың дамуы оның кіммен сөйлесуінде, баланың қарым-қатынас шеңбері мен сипатына тікелей байланысты. Қарым-қатынастан тыс жерде жеке тұлғаны қалыптастыру мүмкін емес. Бала басқа адамдармен қарым-қатынас жасау кезінде жалпы адамзаттық тәжірибені алады, білімді жинақтайды, біліктер мен дағдыларды қалыптастырады, оның санасы мен өзіндік сана-сезімін дамиды, сенімдерін, мұраттарын айқындайды және т.б. Қарым-қатынас барысында ғана баланың бойында рухани қажеттіліктермен адамгершілік-эстетикалық сезімдерді қалыптасуы жүреді, индивидтің мінез-құлқы қалыптасады

Жетістік – әрқашан еңбекті, ұйымшылдықты, бір жеңнен қол, бір жағадан бас шығаруды талап етеді.

Жақсы нәтижеге қол жеткізуге топ мүшелері, басшылықтың, көшбасшының қосар үлесі зор. Спорттың командалық түрлері міндетті түрде ұйымшылықты, арнайы ұйымдастырылған тактиканы талап етеді Спорттың командалық түрлеріндегі қарым-қатынастың жақсы деңгейде орнауы жетістіктің жарты жеңісі деп бағаласақ болады. Көшбасшылықтың ұйым басшылығынан арақатынасы әр көз қарасқа басшы есебінен емес, топ қатары ретінде қарауы. Көшбасшылықты анықтау оң дүние емес, конструктивті түрде дамыту, деструктивті лидерлік қасиеттерден аулақ болу, көшбасшылық қасиеті дамытатын ұйымдардан сабақ алу. Қазіргі таңда спорттың командалық түрлеріндегі көшбасшы рөлі маңызды.

Ұйымдастырушылық мәдениетті қалыптастыру мен топтағы дисциплина, қарым-қатынасты орнату көшбасшының функциясы. Ұйымдастырушылық мәдениеттің типіне байланысты көшбасшы функциясында сан қилы.

Көшбасшылықтың тиімділігі көшбасшылық қасиетті туа біткен көшбасшылық қыр теориясымен сипатталады. Жақсы қарым-қатынас орнату, эмпатия деңгейі, топтағы спортсмендерде әсер ете алуы қабілеті.

Спортсмендерді басқарудағы көшбасшының рөлі оның өз функциясын өте жақсы деңгейде атқарумен, жақсы нәтижемен сипатталады, ол топтық энергиясы деген ұғымға сай болуы керек.

Көшбасшылық сонымен қатар топ мүшелеріне әсер етуде, оларды күшті жеке қабілеттерін көрсетуге, анықтауға, нашар тұстарын жасырып, дамытпауға негізделеді.

СТУДЕНТТЕРДІҢ ФРУСТРАЦИЯ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУ

Талет А.Н.

Тоқсанбаева Н.Қ. жетекшілігімен

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы

e-mail: a.k.pro_anel@mail.ru

Адамдар өздерінің денсаулығының жай-күйі және психикалық жай-күйі туралы да, әдеттегі жағдайлардың шеңберінен шыққан жағдайларда жиі айтады. Әсіресе, адамдар өздерінің физикалық және психикалық жағдайларына назар аударады ол қалыпты жағдайдан теріс мағына берсе, яғни, белгілі бір дәрежеде адамды алаңдатады, мазалайды, оның қызметіне жаман әсер етеді.

Бұндай психикалық жай-күйлер фрустрация кезінде болуы мүмкін. Левитов Н.Д өз кітабында психикалық жай-күйдің бір типологиясын көрсетеді. Жеке және жағдайлық жағдайлар. Біріншіден, адамның жеке қасиеттері, екіншіден, адамға жиі тән емес реакциялар тудыратын жағдайдың ерекшеліктері көрінеді. Осыдан фрустрация жағдайларға деген реакция болуы мүмкін.

Фрустрация сөзінің мағынасына келетін болсақ, «Фрустрация» терминін түсінуде қиындықтар бар. Егер біз осы терминнің филологиясына жүгінетін болсақ, онда «frustration» бұзылуды (жоспарлардың), жоюды (жоспарлардың) білдіреді, яғни, сөздің белгілі бір мағынасында сәтсіздікке ұшырайтын травматикалық жағдайды көрсетеді.

Фрустрация құбылыстары іс-әрекеттегі кедергілерге қатысты ең көп зерттелген, сондықтан болашақта іс-әрекет еңсерілмейтін кедергіге байланысты бұғатталған жағдайлар туралы болады, дегенмен мұндай жағдайлар фрустрация саласын шектей алмайды. Фрустрация терминін не деп атайтындығында түсініксіздік бар: сыртқы себепке (жағдайға) немесе ол тудыратын реакцияға (психикалық күй немесе жеке реакциялар). Әдебиеттегі фрустратор термині аз қолданылады, әрі қарай біз оны фрустрация терминін қолдана отырып қолданамыз – негізінен фрустратор тудырған жағдайды белгілеу үшін. Мұндай қолдану ұғымдардағы шатарудың алдын алады және істің мәніне сәйкес келеді.

Браун мен Фарбердің анықтамасына сәйкес, фрустрация – бұл күтілетін реакция алдын алатын немесе тежейтін жағдайлардың нәтижесі. Браун мен Фарбер фрустраторлардың әрекеті кезінде пайда болатын қарама-қайшылықтарға назар аударады және дәл осы қарама-қайшылық эмоционалдылықты түсіндіреді, бұл жағдайда реакциялар әдетте ерекшеленеді.

Әдетте, фрустрация тітіркендіргіштерге немесе фрустраторлар деп атауға болатын жағдайларға реакция ретінде зерттеледі. Егер реакция жануардың немесе адамның көңілін қалдыратын барлық нәрсені, соның ішінде психикалық жағдайды түсінсе, онда бұған қарсы тұруға болмайды. Бірақ реакция ретінде фрустрация туралы айтатын болсақ, шетелдік зерттеушілер, әдетте, психологиялық мағынада бірдей қозғалыстар мен әрекеттер әртүрлі болуы мүмкін екенін ескерместен, орындалатын қозғалыстар мен әрекеттерді білдіреді деп келтірген.

Көбінесе фрустрацияның өте күшті және терең тәжірибесі сыртқы жағынан әлсіз көрінеді, мысалы, кейбір адамдар қайғы-қасірет кезінде жыламайды, сыртқы жағынан тыныш болады, бірақ олар қайғы-қасіретті сезінуі мүмкін.

ОБРАЗ СПОРТИВНОГО ПСИХОЛОГА ГЛАЗАМИ ТРЕНЕРА ПО НАСТОЛЬНОМУ ТЕННИСУ

Тлеубаев А.С.

Под руководством Бекмухамбетовой Л.С.

Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай

e-mail: Aslan.tleubaeff@yandex.kz

Спортивная психология – очень важная область науки и практики, имеющая практическое значение как для спортсменов, так и для тренеров. В игровых видах спорта спортсмен вступает в борьбу с соперником, который точно так же стремится к победе, совершенствует свою физическую форму, техническое и тактическое мастерство. Но в момент противостояния с реальным соперником спортсмен может испытывать стресс и тогда на помощь приходит психологическая подготовка. Каждый тренер в силу своего тренерского опыта обладает некоторыми психологическими знаниями, однако этот опыт ограничен. Поэтому так важен профессиональный совет и консультация подготовленного спортивного психолога.

В Казахском национальном университете имени аль-Фараби проходят подготовку спортивные психологи. Это очень важно для практики, так как жизнь показала неэффективность работы психолога, который сам не имеет отношения к спорту, личного опыта занятий каким-либо видом спорта. Такой психолог обычно приходит в спортзал со стандартными тестами и дает общие рекомендации. Гораздо большую пользу может принести психолог, который знает и понимает специфику данного вида спорта, говорит с тренером на одном языке, может объяснять, приводя конкретные примеры из соревновательной практики выдающихся спортсменов. К такому психологу возникает большое доверие и уважение, его рекомендации высоко ценятся.

В качестве примера приведем Дмитрия Левенко – австрийского консультанта сборной Казахстана по настольному теннису. Он имеет профессиональную спортивную подготовку в настольном теннисе, большой личный опыт участия в соревнованиях, большой тренерский опыт, а также образование спортивного психолога. На его учебно-тренировочных сборах и вебинарах казахстанские тренеры задают массу наболевших вопросов и на каждый он отвечает трижды: сначала дает анализ с точки зрения теории и практики настольного тенниса, затем наглядно изображает на флип-чарте траекторию движения мяча, позицию спортсмена, а потом берет в руки ракетку и показывает на практике, как надо поступать в той или иной игровой ситуации, с учетом психологии спортсмена и его противника.

С точки зрения тренера именно таким и должен быть подготовленный спортивный психолог, чтобы вызывать необходимое доверие и уважение в тренерской среде.

Приведем пример. В начале учебно-тренировочного сбора, который проводил Дмитрий Левенко в зале Федерации настольного тенниса РК, в зале стоял шум, так как спортсмены, выполняя поставленную техническую задачу, постоянно отвлекались на комментарии по поводу как своих удач, так и неудач. Причем, спортсмены комментировали не только свои действия, но и действия противника, а также успевали смотреть и комментировать то, что происходило на соседних столах. К концу сбора в зале наступила относительная тишина, так как Дмитрий Левенко на примере Ма Лонга и других выдающихся спортсменов доходчиво объяснил, почему внимание игрока должно быть сосредоточено на данном игровом моменте, а не на прошлом, которого уже не вернуть или будущем, которое еще не наступило. Он учил спортсменов управлению своим вниманием в игровой ситуации.

Не только спортсмены, но и тренеры нуждаются в психологических знаниях и анализе игры. Хороший спортивный психолог – это специалист, который на профессиональном языке может объяснить причину ошибки и поможет предотвратить ее, научит способам самоконтроля и саморегуляции в стрессовой ситуации, которая обычно присутствует на соревнованиях, наладит здоровый психологический климат в команде.

ОРГАНИЗАЦИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ ПЕРСОНАЛА МЕТОДАМИ HR-МЕНЕДЖМЕНТА

Тынабаева Ж.Г.

Под руководством Касен Г. А.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы

e-mail: zhanslutynabayeva99@gmail.com

На современном этапе развития общества не теряет своей актуальности проблема, связанная с профессионально-психологической адаптацией сотрудников в различных организациях. Ведь именно от ее благополучного прохождения зависит формирование такой кадровой среды, которая будет способствовать в дальнейшем только прогрессивному росту и успешному развитию организации в целом.

Соответственно, профессионально-психологическая адаптация персонала является важным и ключевым звеном системы управления персоналом.

Объект исследования: сотрудники организации ТОО «MINISO KAZAKHSTAN».

Предмет исследования: уровень профессионально-психологической адаптации персонала в организации ТОО «MINISO KAZAKHSTAN».

Цель исследования: теоретически обосновать и практически доказать значение и эффективность организации профессионально-психологической адаптации персонала методами HR-менеджмента.

Общая гипотеза: Если в структуру адаптационных мероприятий по организации профессионально-психологической адаптации персонала ввести методы HR-менеджмента, и в рамках соответствующей программы проводить системную работу с персоналом, то будет не только обеспечено быстрое вхождение сотрудников в производственный процесс, но и возможность избежать снижения эффективности организации, т.к. будут сняты боязнь провалов, тревожность в освоении рабочего пространства, недостаточная ориентация сотрудников в рабочей ситуации, что, в конечном итоге, обеспечит оптимальное приспособление нового сотрудника к организации.

В результате проведенного анализа системы адаптации, принятой в данной организации, выявилось, что большинство сотрудников все еще не адаптировано к организации и к специфике работы на новом для них месте. Это отражается на их самочувствии, особенностях социального взаимодействия и на снижении мотивации к деятельности. К тому же, сотрудники данной организации внесли свои пожелания и коррективы в имеющуюся систему управления персоналом.

Рекомендации по улучшению системы адаптации персонала в организации, в основном, направлены на внедрение следующих методов HR-менеджмента в имеющуюся систему адаптации:

1. «WELCOME! Тренинг» и введение приложения для ознакомления с обязанностями
2. «Книга сотрудника» и «Welcome-book» (в печатном и электронном видах)
3. Мероприятие «Первый день новичка», а также шедоунг, секондмент.
4. Система наставничества. Закрепление за каждым сотрудником или группой сотрудников наставников для успешного их обучения и успешного введения в должность.

Практическая ценность в том, что результаты исследования могут быть применимы в деятельности отдела HR при подготовке специалистов, а также привлекут внимание ученых, психологов, специалистов по управлению персоналом к научному исследованию профессионально-психологической адаптации персонала методами HR-менеджмента.

КУРСАНТТАРДЫҢ СТРЕССКЕ ТӨЗІМДІЛІГІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Шаяхметова А.Ф.

Жолдасова М.К. жетекшілігімен

*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы
e-mail:saysholpan@internet.ru*

Стресс – адамның әр түрлі биоәлеуметтік деңгейлерінде кездесетін күрделі, біртекті емес құбылысы. Қоғамымызда көптеген адамдар, жасы кішіден бастап үлкенге дейін стресске ұшырап жатады. Стресс бұл қоршаған ортаның кез келген негативті әсерлеріне организмнің реакциясы.

Адамның стресске төзімділігі – қиындықты жеңу, эмоцияға берілмеу, адамның көңіл-күйін түсіну, қолдау көрсете білу және тағы басқаларды жатқызуға болады .

Стресске төзімділік стресске қарсы тұру көрсеткішінің құрамдас бөлігі болып табылады. Стресске төзімділік – адамның әлеуметтік байланысқа түсуіне негіз болатын эмоциялық тұрақтылығын, мазасыздық деңгейінің төмендігін, өзіндік реттелуінің жоғарылығын, стресске дайындығын білдіретін тұлғаның интегралды қасиеті .

Сондықтан да стресске төзімділік кез келген тұлғаның психологиялық күйінің маңызды аспектісі болып табылады. Соңғы уақытта курсанттардың стресске төзімділігі бүгінгі күні өзекті мәселелердің біріне айналып отыр. Курсанттардың стресске төзімділігіне көптеген факторлар әсер етеді, солардың негізгілері: микро орта факторлары, ұжымдағы формалды және формалды емес байланыстар, басқару стилі, бейімделу, ұжым мүшелерінің психологиялық үйлесімділігі және тағы басқаларды жатқызуға болады. Стресске төзімділік курсанттарды өзін-өзі реттеу қабілетіне, психологиялық тепе-теңдікті жылдам қалпына келтіруге баулиды. Басқаша айтқанда, бұл адамның өмір бойғы рухани тұрақтылық қорын, яғни өзінің тұтастығын, өмір сүруге қабілеттілігін білдіреді. Әскери саладағы кез келген адам өзінің мінез-құлқын реттей алса, стресске төзімді болып келеді.

Себебі стресске түскен курсанттар түрлі жағдайларға тап болады. Ғалымдардың пайымдауынша, әскери салада білім алатын курсанттар стресстік факторлы жағдайға екі есе көп түседі. Курсанттарда өздеріне қатысты міндеттерді орындауда көптеген қиындықтар туындайды. Курсанттардан жоғары деңгейлі кәсіби төзімділік пен ерекше психологиялық дайындықты, қиын жағдайда жұмыс жүргізе білу шеберлігін талап етеді. Жалпы алатын болсақ, курсант дегеніміз – жоғары білімнің білім беру бағдарламалары бойынша арнаулы (әскери) оқу орнында білім алып жатқан немесе халықаралық шарттарға сәйкес шет мемлекеттің білім беру ұйымына оқуға жіберілген қызметкер.

Курсанттардың стресске төзімділігін қалыптастыруды теориялық тұрғыдан қарастыратын болсақ, оған қарсы тұра алу шараларына үйретуді кезең-кезеңмен қарастыру қажет. Курсанттардың созылмалы стресстік күйде жүретін белгісінің негізгілері мыналар: орынсыз мазасыздық, өзін жайсыз сезіну, психологиялық шаршау, айналысындағы адамдармен қарым-қатынас жасаудан бас тарту, көңіл күйінің тез өзгеруін жатқызуға болады. Осы кезде курсанттарда қолайсыз және іштей қысым сезінеді. Күні бойына шаршағанын сезінуі, оқуға деген қабілеттілігінің немесе әскери дайындықтың төмендеуіне әкеледі. Стресстік күйдің пайда болуы көптеген аурулардың дамуын туғызады (қан қысымы, жүрек, тыныс органы аурулары т.б.). Осы мезетте адамдарда қан қысымы тұрақсызданып, басы ауырып, айналып, жұлын, арқа белдері мен кеуде тұсы ауырады, ас қорытуы бұзылып, ұйқысыздық пайда болады. Демек осыдан тұрақсыздық байқалып, психоэмоциялық мәртебе өзгертеді (мазасыздық, депрессия, өз-өзіне қол жұмсау т.б.).

Әскери салада білім алатын курсанттар өздерінің кәсіби міндеттерін атқару барысында көптеген шектен тыс физикалық және эмоциялық қысымға төзіп, оны жоюына тура келеді. Ұзаққа созылған қысым курсанттардың жүйкесі мен соматикалық күйіне кері ықпалын тигізіп, дезадаптацияның дамуына әкеледі. Өзекті мәселелердің бірі курсанттардың өмірлерін белсендіру мақсатында физикалық және психологиялық тұрғыдан денсаулықтарын сақтауға қолдау көрсету. Соның нәтижесінде стресске төзімділік деңгейін көтерудің маңызы зор.

Қорыта келгенде өмір бойы барлық тірі ағза, соның ішінде адам үздіксіз – климатқа, қоректенуге, қоршаған адамдарға тіпті кәсіби зияндылықтарға және стресске икемделеді дедік. Яғни барлығы қоршаған ортамен үйлесімді болуға тырысады. Осы тұрғыда әскери салада білім алатын курсанттардың әскери ортаға бейімделуіне психологиялық қолдау көрсетуде әскери психолог маманының маңызы зор болып табылады. Әскери өмірге бір күнде бейімделіп кету оңай емес. Оларды алда қандай тосынсый күтіп тұрғаны қызықтырады. Психологиялық тұрғыдан іштей дайындалатыны да анық. Шымыр да сымбатты болуға, әрі төзімділікке тек қана әскер шынықтырады. Әскери тәртіп пен әскери дайындық та күннен-күнге шыңдай түседі.

ЭМПИРИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ СУПРУЖЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ ЛИЦ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ

Щеголева Ю.В.

Под руководством Кабаковой М.П.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы,

e-mail: chshegoleva.88@gmail.com

В современном обществе не теряет своей актуальности проблема, связанная с социализацией лиц, имеющих ограниченные возможности здоровья.

В своей работе авторы опираются на концептуальную схему анализа семьи как системы, рассматриваемой в качестве совокупного субъекта совместной жизнедеятельности (Кабакова М.П.).

Объект исследования: супружеские отношения в семьях инвалидов по зрению.

Предмет исследования: психологические особенности и характер супружеских отношений в семьях лиц с ограниченными возможностями.

Цель исследования: выявить и изучить психологические особенности супружеских отношений в семьях лиц с ограниченными возможностями.

Общая гипотеза: существуют определенные психологические особенности в супружеских отношениях лиц с ограниченными возможностями, выражающиеся в высоком уровне доверия и удовлетворенности браком, чем в семьях, не имеющих инвалидности по здоровью.

Методики: тест-опросник «Удовлетворенности браком» (ОУБ), методика «Рольевые ожидания и притязания в браке», методика «общение в семье» Ю.Е. Алешина и др.

Выводы:

1. Супружеские отношения положительно влияют на социализацию инвалидов.

2. К психологическим особенностям супружеских отношений лиц с ограниченными возможностями относятся с одной стороны, благоприятная психологическая обстановка, взаимопонимание и взаимоподдержка, с другой стороны это могут быть психологическая зависимость, агрессия, чувство вины.

3. На эти особенности влияют такие факторы как: индивидуально-психологические особенности партнеров, отношение супругов к себе, к браку, влияние окружения.

4. Высокий уровень доверия и удовлетворенность браком наблюдается чаще в семьях, где один из партнеров или оба имеют инвалидность. Это обосновывается тем, что инвалидность рассматривается как фактор, способствующий сплочению.

Результаты исследования могут быть применимы специалистами социальной сферы, в организации социальных проектов и деятельности учреждений, занимающихся вопросами лиц с инвалидностью.

Теоретическая значимость работы состоит в том, что показаны и обобщены подходы к исследованию психологических особенностей отношений в семьях лиц, имеющих инвалидность по здоровью.

Практическая ценность исследования заключается в сравнительном анализе семей с разным статусом по здоровью и предложенными рекомендациями по психологической поддержке семей инвалидов.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ИНСТИТУТТАРЫ ЖАҢА
ӘЛЕУМЕТТІК ШЫНДЫҚТА
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС: ӨЗГЕРІСТЕР
МЕН ҚИЫНДЫҚТАР

СОЦИАЛЬНЫЕ ИНСТИТУТЫ КАЗАХСТАНА
В НОВОЙ ГЛОБАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ
СОЦИАЛЬНАЯ РАБОТА В КАЗАХСТАНЕ: ИЗМЕНЕНИЯ
И ОТВЕТЫ НА ВЫЗОВЫ

SOCIAL INSTITUTIONS OF KAZAKHSTAN
IN A NEW GLOBAL REALITY
SOCIAL WORK IN KAZAKHSTAN: CHANGES AND RESPONSES
TO CHALLENGES

ИБН СИНАНЫҢ МЕДИЦИНАЛЫҚ ОЙ-ШҚІРЛЕРІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК МАҢЫЗДЛЫҒЫ

Абдулазизов Д.Ғ.,

В-ФКБ-02-20 студенті E-mail: abdulazizov.diyorbek03@mail.ru
Ертаев М.А., Соц.ғ.к., Доцент E-mail: M.ertaev17@gmail.com
«Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ, Шымкент қ.

Резюме

В статье рассматриваются проблемы жизненного опыта и биографии Абу Али ибн Сины. Ибн Сина – один из самых ярких людей в истории интеллектуальной жизни и человечества. Вклад в медицину и ее социальное значение. Он известен как врач, философ, математик, музыкант, поэт, великий ученый, работающий в 29 областях науки. На Западе персидского мудреца звали Авиценна. Биография может многое раскрыть выдающемуся человеку.

Ключевое слова: Ибн Сина – врач, канон излечения, социальная медицина Ибн Сины, вклад в здоровье, держать тело в чистоте

Summary

The article deals with the problems of life experience and biography of Abu Ali ibn Sina. Ibn Sina is one of the brightest people in the history of intellectual life and humanity. Contribution to medicine and its social significance. He is known as a doctor, philosopher, mathematician, musician, poet, great scientist, working in 29 fields of science. In the West, the Persian sage was called Avicenna. A biography can reveal a lot to an outstanding person.

Key words: Ibn Sina – doctor, canon of treatment, Social medicine Ibn Sina, Contribution to health, keep the body clean

Ибн Сина 980 жылы Бұхараның Афшона ауылында шенеуніктің отбасында дүниеге келген. 986 жылы Ибн Синаның отбасы Бұхараға қоныс аударды, сол кезден бастап жас Хусейн бастауыш білім алып, ғылым үйрене бастады. Оның жастығы мен жастық шағы Саманидтер билігінің соңғы жылдарынан, әсіресе Нұх II ибн Мансур Саманидтің кезеңінен басталады. Ибн Сина талантты, есте сақтау қабілеті күшті және ойы өткір болғандықтан, өз заманында белгілі ғылымдарды тез игеруге кірісті. 10 жасында ол Құранды басынан аяғына дейін жаттады. 13 жасынан бастап бастауыш математиканы, логиканы, заң ғылымын, философияны оқи бастады. Ибн Синаның жастығына қарамай, Әбу Абдулла Нотилидің басшылығымен Хасан ибн Нух Кумриден философия, медицина ғылымын егжей-тегжейлі оқып, біртіндеп дәрігер болды. Ол өзіне дейінгі шығыс ойшылдарының шығармаларын терең зерттеумен қатар, ежелгі Грецияның табиғи, философиялық мұраларын, атап айтқанда Аристотель, Евклид, Птоломей, Гален, Гиппократ, Пифагор, Порфирий шығармаларын ыждағаттылықпен зерттеді. 16-17 жасында Ибн Сина әйгілі дәрігер және әкім ретінде танымал болды.[1. б.3-5-7].

1000 жылы Бұхараны сатқындары көшпелілерге есігін ашып береді көшпелілер кіріп Бұхарадағы ғалымдар орталығы на және үлкен кітапхана ға от қояды кейін ибн Сина Бұхарадан шығып, мәдени орталықтардың бірі Хорезмге жолға шығады. Ибн Сина жолда бір керуенге қосылады ол жерде бір адам Хусейнге шәкірттікке түседі ол Джузджани еді, сөйтіп Хорезмге де келеді Ургенчте ол уақытта оба тарқалған еді қаланың қонақтары санақсыз керуендер артқа қайтады сонымен бірге ибн Сина келген керуенде, бірақ ол Ургенчке қорқпай кіребереді сол кезде шәкірті сұрады неге ол жерде оба тарқалған ғой артқа қайтайық деді сонда ибн Сина «егер дәрігер аурудан қорқса онда адамдардың әлі не кешеді» сонда шәкірті сұрайды мен жаспынғой онда мен не істейін, сіз қайта беріңіз деп жауап береді ол кезде шәкірті қайтып кетеді ибн Сина қала ішіне кірген кезде шәкірті ойланып қайтып келеді қаланың басын да алдамшы тәуіп ол бұрынғы Бұхараның билеушісінің көмекшісі болған еді ол алаяқ обаны бір түрлі тәсілде емдеп жатқанды көреді негізі ол емдеу емес алаяқтық еді Хусейн күзетіп тұрар еді, ол алаяқ сол үйдегі бір қойды алып шығып кетеді сонда ибн Сина шәкіртіне ол қара обаны алып кетіп бара жатыр деді сонда шәкірті Джузджани ұстаз бұл оба емес, қой ғой деді сонда ибн Сина жоқ

кой ауру адамдың яғни оба болғандың үйінен шыққан, демек оба оның жүндерінің арасында болуы мүмкін, мен оба тұралы тәжирибе жүргізіп көргенмін ол кішкентай жануар ол басқада жұқпалы ауруларда болады ол барлық нәрсеге жабысып алады кейін басқа біреуге өтеді ол кішкентай болғанымен өте күшті деп айтады, сонда олар мағанда жабысып алған шығар дейді сонда ұстаз сізге әлбетте жұғады өйткені сіз өте қорқақ адамсыз, «қорқапағанға дерт жұқпас» дейді ибн Сина. Ибн Сина Абу Райхан Беруний ді қала ішінен іздейді кейін тауып кездеседі де Беруний сіз кімсіз деп сұрады мен ибн Синамын деп айтты, Беруний қуанып құшағына алмақшы болған еді, тоқтаңыз маған таза үсті бас пен көбірек сірке келтірсеңіз деп сұрады сонда Беруний танданып тұрып бұл қайсы елдің қайсы жердің әдеті деп сұрады сонда ибн Сина қай жерде қара оба үкім етсе сол жердің әдегі болуы керек деп күлімсіреп жауап берді. Беруний ибн Синаны өз сарайына алып кірді сарайда көп ғалымдар бар еді бірақ медицина жолында емес. Беруний ибн Синаны сарай ғалымдары мен таныстырды, содан кейін ибн Сина лезде қара оба мәселесін талқылап кетті. Қара обаны жоқ қылу үшін әуелі дүрбеленді жоғалту керек, оба адамнан адамға жұғады ол бәр нәрсеге киімге, қолға жабысып алады соның үшін алды сатты, базарларды, уақытша мешіттерді де жабайық әр кім намазды өз үйінде оқысын деп айтты ибн Сина, сонда Беруний: ғибадатты тоқтатып, мешіттерді жауып, молдалар біздерді аман қоя мекен, егер менің айтқанымды қылмасақ онда оба барлығымыздың басымызға жетеді деп айтты ибн Сина. Барлығы жабылды базарлар мешіттер арадан уақыт өтіп оба тегімен жоқ болып кеткен екен сол жердегі ғалымдарға медицинаны үйретіп, сол орталықта Беруний қатты ауырып қалады оны отасыз емдеу мүмкін емес еді, ота жасап Берунийдің өмірін сақтап қалады. Тойлап жатқан кезде көшпелілер рУргенчке бастырып келе жатыр деген хабар естийді, егер көшпелілер Ургенчке келсе бірт бір ғалымдарды аман қоймауын Беруний жақсы білер еді сол күні өзбек ғалымдары мен ғұламалары қоштасып тарап кеткен екен [2. б.49-50].

1023 жылы ол Исфаханға барып, бүкіл өмірін ғылыми еңбектер жазуға арнады. Ибн Синаның «Китаб әл-Қанун фит-тибб», «Китаб ун-наджот», «Китаб ул-инсаф» сияқты әйгілі еңбектері, оның геометрия, астрономия, өсімдіктер мен жануарлар әлемі туралы трактаттары, логика, «Хай ибн Яқзан» философиялық әңгімесі жазылған Ол Исфахан қаласында обсерватория салумен айналысқан. Ибн Синаның өмірі оның өмірбаяны мен оның шәкірті Джуджани қалдырған дереккөздерінен белгілі. Ибн Синаның ғылыми қызығушылықтары, оның дүниетанымының қалыптасуы, ежелгі Шығыс мәдениеті, грек ғылымы, философиясы, Орта Азия халықтарының тәуелсіздік үшін күресі маңызды рөл атқарды. Ибн Сина өзінің өмірбаянында Фарабидің «Метафизикалық мақсаттар», «Фусулул-Хикам» сияқты маңызды трактаттарын мұқият зерттеп, кеңінен қолданғанын атап өтеді. Ибн Сина шығармаларының жалпы саны 450-ден асады, бірақ олардың 160-қа жуығы ғана бізге жеткен. Оның көптеген буклеттері қалалық көші-қон, соғыстар, сарай бүліктері және түрлі апаттар салдарынан жоғалып кетті. Көптеген дереккөздерде Ибн Сина бірінші кезекте дәрігер ретінде түсіндіріледі, ал медицина оның ғылыми салаларының ішіндегі ең маңыздыларының бірі болып саналады. Ибн Сина шығармаларының көпшілігі сол кездегі Таяу және Орта Шығыстың ғылыми тілі болған араб тілінде, ал кейбіреулері парсы тілінде жазылған. Оның әйгілі «Китабуш-шифо» атты еңбегі 22 томнан тұрады, оның 4 негізгі бөлімі логика, физика, математика, метафизикаға арналған. Оның кейбір бөліктері латынға, басқа еуропалық тілдерге, шығыс тілдеріне, сондай-ақ орыс және өзбек тілдеріне аударылған. 20 томдық Китабул-Инсаф бізге жеткен жоқ, өйткені ол Исфахандағы өртте жоғалып кетті. «Китабул-наджот» 4 үлкен бөлімнен тұрады – логика, физика, математика, метафизика, «Китаб лисонул-араб» 10 томнан тұрады. Энциклопедия парсы тілінде жазылған және 4 бөлімнен тұрады – логика, физика, математика, метафизика. [3. б. 9-13]

Ибн Синаның ғылыми-саясаттық көзқарас үшін оның еңбектерін үш рет өртеп жіберуге жол берілген, біріншісі – 1160 жылы Бағдатта, екіншісі – 1260 жылы Иранда Исфахан деген қалада, ал үшінші рет – XVғ. Т.Парацельс деген цвейцар ғалымы Авиценнаның медициналық көзқарасы галенизмге жақын деп еңбектерін тағы да өртеткізеді.

Ибн Сина медицинасының маңызы – ауруды емдеу үшін нақты тәжірибелік білімнің керек екендігі. Бұл ұғым медицинаның даму тарихында ең ірі болып есептелінеді. Сонымен қатар Ибн Синаға әсер еткен өз заманының философтарымен дәрігерлері де бар: Әл Кинди медицинада 20 еңбектен көп еңбек қалдырған, олардың ішінде «Денсаулықты сақтау тұралы», «Гиппократ медицинасы туралы» және ристотель мен Гален еңбектерін сынға алып, өзінің медициналық есептеулері жайлы жазды. Соған байланысты Ибн сина ауруды зерттеудің және емдеудің ойлаудың кез – келген процесінің күрделі процесс екендігі жайлы және бәрінен де түйсіктің дамуы өте қиын екендігі жайлы жазады. Медицина саласында, бұрын тарихта көтерілмеген тың ой Ибн Синаның адамның «дене табиғатын тәрбиелеу, жетілдіру» деген болды. Бұл ұсыныс медицина, клиника тарихында жаңалық болғанымен, ол кездегі діни ұғымға қарсы келеді, сондықтан Ибн Сина ұзақ жылдары қуғындалуда болып, әр

жерлерде жоғарыда айтылғандай ғылыми еңбектерін жоққа шығару жолдары кездесті. Сол себепті бұл дерек бізге XII ғасырда өмір сүрген эзирбайжан (Махмуд-ибн-Илияс) дәрігері айтуымен жеткен. [4. б.150]

Ибн Сина әр адамның дене тазалығын сақтауды кеңінен насихаттап, адам өз тұлғасын шынықтыру арқылы жетілдіруге болады дейді. Сонымен қатар, көпшілікке қоғамдық гигиена шараларын – тағамды сақтау тәртібін, ашық су қоймаларын қорғау, су құбырын жүргізу, монша салу, өлікті реттеу тәртіптерін насихаттады. Хамадан мен Исфаханда (Иран) ауруханаларда салу жобаларын ұсынды. Ибн Сина орта ғасырлар дәрігерлері ішінде ауруды бақылау, емдеу кезінде Гиппократтың адам тұлғасының түрлері туралы ілімді клиникада пайдаланған жалғыз өзі деуге де болады. Ибн Синаның ғылыми зерттеулерінен қалған мұраны медицинаның түрлі саласындағы мамандар меңгеруі керек. Сонымен қатар, бұл жұмысқа филолог, тарихшылар, медиктер, биологтар да кірістірілуі қажет. Сол кезде ғана Дәрігерлік ғылым канонын, оның басқа да ғылыми зерттеулерін терең зерттеуге болады. Бұл істі Ибн Синаның жазбалары бар немесе сақталған кітапханалары бар қалаларда жүргізген дұрыс. Ибн синаның «Дәрігерлік ғылым каноны» бес кітаптан тұрады. Бұл кітаппен ол 12 жыл жұмыс істеген. Бұл кітап Шығыстағы орта ғасырлар дәуірінің іргелі энциклопедиясы болып саналады және бүкіл денсаулыққа және адамға қатысты мәселенің бәрін қарастырып кеткен. Бұл еңбек Ибн Синаның грек, рим, үнді орта Азия дәрігерлерінен тәжірибе алып, көзқарастарын жалпылаған еңбегі болатын. Кітаптың әр бөлімі жеке қарастырып өтуді талап етеді:

I кітапта медицинаның жалпы сұрақтары: есепиемесі, ауру денсаулық туралы түсінік, аурулардың этиологиясы, симптомдары, денсаулық сақтауды тамақтану мен салауатты өмір салты бойынша өмір сүруді үйрену, емдеудің жалпы жолдары жайлы мәселелер қарастырылған.

II кітап – фармакологияға арналған, өсімдік текті, минерал, жануар текті «жай дәрілердің» 811 атауының әсері мен қасиеттері жайлы жазылған.

III кітап – көлемі бойынша ең үлкен – 22 бөлімнен тұрады, әрбір ауруға жеке сипаттама берілген. Мұнда әртүрлі органдардың ауруларына сипаттама берілген «бастан аяққа дейін», дәрігерлерге кеңесте берілген.

IV кітап – 7 бөлімнен тұрады және «ағзаның жалпы аурулары жайлы» жазылған: хирургиялық (шыққан, сынған жағдайлар), жұқпалы аурулар (оспа, қызылша, оба), түрлі улармен уланған кездегі аурулар (токсикология), косметикалық қиындықтар жайлы.

V кітап – өз бетімен фармакопееға ұқсайды және әрбір жеке ауруға арналған «күрделі дәрілер» дайындау технологиясы мен қолдану тәсілі жайлы жазылған. Ибн Сина фармациясы көптеген бақылауларды бір жүйеге жинақтау және клиникалық белгілермен байланыстыру. «Канонда» мынадай негізгі мәселелер талқыланады: дәріні тағайындаған кезде адамның дене бітімнің мәні, профилактика мен емдеу тәсілдері, денсаулықты шынықтырудағы физикалық жаттығулардың мәні. Ибн Сина дәрігерлік ғылымының мақсаты науқасты емдеу ғана емес, аурудың пайда болуын немесе алдын алу, денсаулықты сақтау. Ибн Сина көзге көрінбейтін «майда жануарлардың» бар екендігі және олардың ауа мен су арқылы ауру тудыруы мүмкін екендігі жайлы өзінің ойларын айтып өткен. 850 жыл өткеннен кейін ғана Л.Пастер микроорганизмдердің жұқпалы ауру таратудағы рөлі жайлы зерттеді. «Канонда» жасқа байланысты гигиена жайлы, диетология, жан-жақты тәрбие сұрақтарын және нәрестенің дамуы жайлы да айтылған. «Дәрігерлік ғылым каноны» жазып бітілген сәтте, көп данада бірден таралып кетеді. Ибн Сина қайтыс болғаннан 100 жыл өткен соң, «Канон» бүкіл Еуропаға әйгілі болды. VII ғасырда «Канон» тұңғыш рет латын тіліне аударылды. VIII ғасырда – ежелгі еврей тіліне, кейін көптеген жазбаларда таралды. XV ғасырда кітап баспа пайда болған кезде ең бірінші басылған кітаптардың арасында «Канон» да болды. Бұл кітап көптеген жүзжылдық-тарда медицина энциклопедиясы рөлін атқарды және дәрігерлердің үстелінде тұратын бірден-бір қажет кітап болды. XVIII ғасырдың ортасына дейін Еуропаның барлық университеттерінде сабақ *Канон* бойынша жүргізілді. Русьте ежелгі емдеуліктер мен шөптерді Ибн Сина немесе аудармашылар Авиценна деп атап, оның берген ақылдары бойынша сабақтар жүргізілген. Оның жанұясы болмаған, өз өмірінің барлығын жұмысқа, науқастарға арнаған және өзінің шәкірттерінің арасында өмір сүрген, 18 маусымда 1037 жылы Хамадан қаласында қайтыс болды. Оның жерленген жерінде 1954 жылы монументалды ескерткіш мүсін тұрғызылған болатын.

Ибн Синаның бас сүйегінің суретін негізге ала отырып, әйгілі антрополог М.М.Герасимов Ибн Синаның портретінің графикалық реконструкциясы жасаған болатын. 1980 жылы Ибн Синаның христиандық күнтізбе бойынша туылғанынан бері 1000 жылдығы кеңінен тойланды. Орта ғасырлардағы діни мистикаға және аскетизмге қарамастан, Ибн Сина өзінің адам ретінде мүмкіншілігіне және ақылына сенген адам болатын.

Ибн Сина өзінің көп қырлы өнімді еңбегімен және бай мұрасымен әлемдік мәдениеттің дамуында үлкен рөл атқарды. Ибн Сина өз жұмысында Орталық Азиядағы, Таяу Шығыстағы жоғары мәдени өрлеуді, мәдени «оянудың» рухани жетістіктерін біріктіре білді, бұл бүкіл Шығыс пен Еуропада ағартушылық пен мәдениеттің дамуына үлкен әсер етті. Оған Шығыс пен Еуропадағы «Шейх ур-Раис», «Ғұламалар бастығы», «Дәрігерлер патшасы» сияқты ең үлкен атақтар берілді. Ибн Сина әйгілі жаттықтырушы ретінде Әбу Убайд Джурджани, Умар Исфакхани, Мұхаммед Шерази, Ахмад Масури, әйгілі Әзірбайжан ойшылы Бахманьяр ибн Марзбан, Юсуф Илаки, ұлы ғалым әрі ақын Умар Хайям сияқты шәкірттерін тәрбиеледі. Қайта өрлеу дәуіріндегі миниатюралар мен картиналарда Ибн Сина белгілі ежелгі грек ғалымдары Аристотель, Гален, Гиппократ, Птолемей, Евклидпен бірге бейнеленген. Ибн Синаның шығармалары XII ғасырда Еуропада латын тіліне аударыла бастады. Медицина заңының өзі 30-дан астам рет латын тілінде жарық көрді. Кітаптың көптеген бөлімдері, соның ішінде логика, музыка, жердің құрылымы, геологиялық процестер және метафизика латын тілінде жарық көрді. Соңғы ғылыми зерттеулер көрсеткендей, Ибн Сина шығыс әдебиетіне де әсер етіп, терең философиялық мазмұнды білдіретін рубай мен философиялық баяндау жанрының дамуына үлес қосты. [5. б. 15-16]

Қолданылған әдебиеттер:

1. «АБУ АЛИ ИБН СИНО ҚОМУСИЙ ОЛИМ» Ф.Рўзиева Тошкент 2004 ж.
2. «Абу Али ибн Сино» Узбекфильм «Тошкент-киностудиясы» 1956 ж.
3. Д. Сапаева «Ўрта асрлар мутафаккирларининг ахлокий таълимотлари» Тошкент 2014 ж.
4. Григорян С.Н Из истории философии Средний Азии и Ирака 7 – 12в. М.1960.
5. Ибн Сина. Книга спасения. пер. Сагадеева А.В.,1961.

ЖАСТАР ТӘРБИЕСІНДЕГІ САЯСИ ИНСТИТУТТАРДЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ

Айдаров Е.М.

«Тарих» мамандығының 3-курс студенті

Ғылыми жетекші: тарих магистрі, Мырзахмет Ғ.К.

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Аңдатпа. Мақалада қазіргі жаһандану жағдайында өркениет пен электронды технологияның дамуы мен еліміздегі жастар тәрбиесінде саяси институттардың алатын орны баяндалған. Қазіргі заман талабы – өркениетке бет алған егеменді еліміздің болашағы өсіп келе жатқан ұрпақ бойында ұлттық сананы дамыту, дүниетанымын қалыптастыру.

Түйін сөздер: институт, инновация, механизм, жаһандану, миграция, саясат.

Еліміздегі жастар тәрбиесінде саяси институттардың алатын орны ерекше болып саналады. Қазіргі Қазақстан Республикасы қоғамды қайта құрудың неғұрлым оңтайлы әрі тиімді демократиялық жолдарын іздестіру үстінде. Бұл ізденісті өрбіте түсу қисыны қоғамдағы әлеуметтік мәселелерді шешуге, әсіресе саяси институттардың жастар тәрбиесіндегі орнын анықтап, азаматтық үлгідегі қоғам құруға қарай мүмкіндік жасайды.

Бүгінді таңда жастар тәрбиесінде білім беру арқылы оларды әлеуметтендіру маңызды рөлге ие болуда. Еліміздің ғалымдары жүргізген социологиялық талдаулардың нәтижесінде білім берудің екі жағы анықталады – әлеуметтік және жеке. Ол білімді әлеуметтік институт ретінде қарастырғанда біріктіріледі әрі институционалды тәсіл арқылы білімді әлеуметтік және жеке деңгейлерде қарастыруға мүмкіндік береді. Әлемдік білім беру жүйесі философиялық және мәдени дәстүрлері бойынша, мақсат пен міндет, өзінің сапалық жағдайымен айырықшыланытын әртүрлі ұлттық білім беру жүйелерді қамтиды. Әлемдік білім беру жүйесі дамуының үш негізгі тенденциялары бөліп көрсетіледі.

Бірінші тенденция – көптеген елдерде элиталық білім беруден барша көпшілікке бағытталған жоғары сапалы білім беру жүйесіне көшу.

Екінші тенденция білім беру саласында мемлекет аралық қатынастардың дамуы.

Үшінші тенденция әлемдік білім беру жүйесіне гуманитарлы ғылымдарды оқу үдерісіне қосу, яғни адамға бағытталған ғылыми және оқу курстарының қосылуы, мысалы саясаттану, психология, әлеуметтану, мәдениеттану, экономика, эргономика т.б. Тағы бір маңызды тенденциялардың бірі – ол білім беру жүйесіне инновациялардың енуі әрі сол елдегі қалыптасқан ұлттық дәстүрлерге және ұлттық ұқсастыққа қарсы келмеуі.

Саяси әлеуметтану қоғам және мемлекет арасындағы байланысты және қарым-қатынасты қарастырады. Ол саясаттың қалыптасуы және саясаттың қоғамға деген әсерін талдайды. Саясат – үдеріс, яғни әртүрлі қызығушылықтары бар адамдар топтарына бағытталған қабылданған және орындалатын шешімдер. Саяси әлеуметтендіру – индивидтердің саяси мінез-құлықтары мен саяси санасын анықтайтын тұлғалық сипатты, білімді, қабілеттер мен құндылықтарды игеру үдерісі болып табылады [1,276].

Қазіргі жаһандану жағдайында өркениет пен электронды технологияның дамуының әлемдік қозғаушы күші – мәдениет болып табылады. Саяси мәдениет – саяси мінез-құлықты басқаратын саяси құбылыстарға реттілікті және мазмұн беретін қондырғылардың, наным-сенімдердің, сезімдердің жиынтығы. Ол саяси идеалдарды және нормаларды қамтиды. Ол саяси идеалдарды және нормаларды қамтиды. Өркениеттік жаһандану мен электрондық технологиялардың даму кезінде әлемдік лидерлерге мәдениет белгілі аймақтарды бағындыру аймағы болып табылады. Дамушы елдерге геосаяси шабуыл жасаудың мақсаты – оларды өзі іспетті саяси, экономикалық, әлеуметтік, идеологиялық, психологиялық, мәдени жүйеге қарату.

Қазіргі заман талабы – өркениетке бет алған егеменді еліміздің болашағы өсіп келе жатқан ұрпақ бойында ұлттық сананы дамыту, дүниетанымын қалыптастыру. Әдетте ұлттың болашағы мен мемлекеттің қауіпсіздігі оның ішкі тұрақтылығымен, азаматтық жауапкершілігімен және орныққан тәртіппен қалыптасатыны бәрімізге белгілі. Қазіргі кезең нарықтық қатынастар қоғамдық қарым-қатынасты өзгерткен, мемлекет құрылымы алмасқан, соған сәйкес ұрпақ санасы күрделі өзгеріске түскен уақыт. Еліміздің қоғамдық-саяси өмірінде болып жатқан оңды өзгерістер қоғамдық сананың рухани-адамгершілік құндылықтарын, мақсат-мұраттарын қайта қарау қажеттігін туындатып отыр. Ол адамдар санасында жалпы адамзаттық құндылықтарды жаңаша көзқараспен бағалап, тарихи, этномәдени және рухани негіздерге қайтып оралу арқылы өзгерістер енгізуге сұраныс туғызуда. Осы ретте мемлекеттік мүдде, ұлт болашағы сияқты күрделі мәселелерді уақыт талаптарына сай шешудің жолдарын іздестіру міндеті тұр. Қазіргі біздің қоғам дамуының басты стратегиялық бағыты – жастар

тәрбиесі болып табылады. Олай дейтін себебіміз – ол бүгінгі ұлттық қауіпсіздік пен ертеңгі ел тағдыры өскелең ұрпақ тәрбиесімен тікелей байланысты.

Мемлекеттің әлеуметтік және саяси тұрақтылығы, оның қазіргі кезеңі мен болашағы көп мөлшерде мемлекетті құрайтын ұлттың даму деңгейіне тәуелді. Ұлттық сана-сезім, ұлт болмысының мәні, ұлттық келбетті айқындайтын факторлар, ұлттық қатынастардың астары, ұлттың келешегі сияқты мәселелер ұлт пайда болған заманнан бастап-ақ адамзатты ойландырып келеді. Ұлттық сана-сезім үрдісі өсіп отырған біздің заманымызда бұл мәселелер төңірегінде пікірталастар қай ұлттың да өкілін бейтарап қалдыра алмайды.

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың ұсынып отырған бағытына сай, тұлғаның ұлттық сана-сезімін қалыптастыру мәселесі бүгінгі таңда өзекті болып отырғандығы баршамызға мәлім. Өз ұлтын, тілін, ділін, салт-дәстүрін құрметтейтін, сүйетін тұлғаны тәрбиелеу үшін, оның ұлттық сана-сезімін қалыптасуының психологиялық механизмдерін анықтау бүгінгі күннің талабынан шығады. Ұлттық сана-сезім – бұл адамдардың белгілі бір әлеуметтік этникалық қоғамға жататындығын, қоғамдық қатынастарда өз ұлтының алатын орнын және әр бір адамның сана-сезімінде, мақсатында көрінетін өз ұлтының басқа ұлттардан өзгешілігін көріп, ұлттық мүдделердің сезінуі [2,136].

Жас ұрпаққа білім мен тәрбие беретін білім ошағының алдына қойылатын талап – тәуелсіз еліміздің азаматын тәрбиелеу, оқушыларымыздың ұлттық сана-сезімін ояту, ұлттық мәдениетке деген сүйіспеншілік көзқарасын қалыптастыру болып отыр. Бүгінгі ұлттық тәрбиенің мақсаты да қалыптасып келе жатқан тұлғаны жалпы адамзаттық құндылықтарға тарту, ұлттық құндылықтарды құрметтеуге және қорғауға үйрету болып отыр.

Дүниедегі барша халық тәуелсіздікке, ең алдымен ұлттық қадір-қасиетін, мәдениетін, ана тілін, әдет-ғұрпын сақтап қалу үшін ұмтылады. Сондықтан, кез-келген мемлекет өзінің территориялық тұтастығымен қатар, ұлттық мәдениетін, салт-дәстүрін, ана тілін де қорғауға барын салады. Жеке адамның бойынан табылатын қасиеттердің бәрі ұлтқа да тән, себебі ұлт жеке адамдардан құрылады. Сондықтан, әр бір қоғамдағы жеке адамның ұлттық өзіндік санасы ашық, имандылығы берік, адамгершілігі жоғары болса, ол ұлт рухани мәдениеті жоғары ұлт болып есептеледі. Елдің рухани қауіпсіздігі мен отандық мәдениетті біртұтас құбылыстай сақтаудың маңызды шарты ретінде қарастырылып отырған, рухани адамгершілік тәрбие геосаясат міндеттерін іске асырудың бірден бір механизмі болып табылады.

Қоғамдық дамудың қайшылықтары, экономикалық түбегейлі өзгерістер, әлеуметтік топтарға жіктелу, мәдени-әлеуметтік қайта құрылу жасөспірімдердің қоғамдық ортаға енуінің жаңаша ұстанымдағы төмендегідей жағдаятын құрады:

– негізгі саяси әлеуметтік институттардың: отбасы, білім беру жүйесі, ақпарат және байланыс құралдары, қоғамдық ұйымдардың өзгеріске ұшырауы;

– бұқаралық ақпарат және байланыс құралдарының арнайы мақсатта ұйымдастырылған арналардан жеке тұлғаға теріс ықпал ететін әлеуметтік факторға айналуы;

– балалар мен жастардың қоғамдық ұйымдарының жоғалуына сәйкес әлеуметтік реттегіш механизмнің нормативті құндылықтарының бұзылуы;

– ұйымдастырылған және өзінен-өзі болып жатқан әлеуметтік арналардың тең еместігі: мектептен тыс тәрбие жұмысы жүйесінің ыдырауы; балалар мен жастардың сауықтыру, демалу мен еңбек ету тәртібінің реттелмеуі;

– педагогика ғылымы мен тәжірибесінде тәрбие мәселелеріне назар аударудың әлсіреу себептері: бір жағынан тәрбиенің оқушы мінез-құлқын, іс-әрекетін реттеуші етіп қарастырылғаны болса, екінші жағынан жаңаша міндеттерді шешуде тәрбиенің ескі әдістерін қолдану мүмкін еместігі [3,17].

Бұл мәселелер тұлғаны әлеуметтендіру процесінде тәрбие проблемаларын шешуде терең ойды қажет етеді.

Жастар проблемасы қоғамның бүтіндей мәселелерінің құрамында, яғни оның сипаттамасы, құрылымдық қоғамы мен өзгеруінің деңгейімен бірге және өзіне тиісті белгілері мен қасиеттері бар ерекше әлеуметтік топ санатында талданады. Сондықтан да Қазақстан Республикасы жастарының жағдайы қазіргі елімізде туындап отырған объективті процестермен де тығыз байланысты (урбанизация, зейнеткерлер үлесінің артуы, жасы ұлғайғандардың көбеюі, туу деңгейі және т. б.). Мұнымен бірге еліміздің жастары өз әлеуметтеріне байланысты Қазақстан Республикасы жастар саясатының міндеттеріне сәйкес өз проблемаларын қолға алуы.

Жастар өмірі күрделі кезеңдер мен жағдайларға толы. Олардың қалыптасуы әрбір кезеңде өзіне тиісті әлеуметтік, тәрбиелік, білім беру процестерін талап етеді. Мысалы: нәресте, сәби, ойын баласы, мектеп жасы, жасы толмаған, жасөспірім, жастық шақ осы аталған уақыттар өз ерекшеліктерімен айқындалады. Отбасылық, мектеп, мемлекет тарапынан қажетті қамқорлық та өзіндік мақсат-мүдделермен мазмұндас болады (қоғамдағы жағдайы мен әлеуметтік мәртебе). Аталған кезеңдегі жас

өзгешеліктері әлеуметтік-психологиялық шаралар мен тәрбиені де сәйкестендіріп отыруды қажет етеді. Жастар өміріндегі әлеуметтік-экономикалық айырмашылықтарға да ұлттық, этномәдени ерекшеліктерді қосуға тиіспіз. Енді жастардың әлеуметтік сапасы қоғамдық қатынастармен қоғамдық формалардың ықпалымен пайда болады. Соған орай жастардың ерекше айырмашылық әлеуметтік сапасы қоғамның әлеуметтік құрылымы қандай болса, жас ұрпақтың қоғамдық қатынастар қалыптасатын кезеңдегі қабілетімен байланысты анықталады. Былайша айтқанда, жас азаматтардың потенциалдық мәнді күштері шешеді. Қазіргі кезеңдегі жастардың ерекше әлеуметтік қасиеті жас ұрпақтың тек қоғамдық қатынастардың әлеуметтік құрылымының қалыптасу дәуіріндегі жалғастыру және өндіру қабілеті мен ғана емес олардың осы процестерді жетілдіру мен қайта жасау барысына белсенді қатынасулары арқылы анықталады [4].

Екіншіден, жастар қоғамдық өндірістің субъектісі болғандықтан нақтылы-тарихи болмыстың жеке адам және материалдық жақтарының ерекше мазмұнымен сипатталады.

Жастардың әлеуметтік қасиетінің осы көріністері олардың әлеуметтік жағдайының дәрежесі әрі әлеуметтену процесінің ерекшелігімен байланысты.

Жастардың нақтылы тұрмыс жағдайы жастар санасының ерекшелігін, олардың қозғаушы-мотивтік мәнді күшін қалыптастырып оның құрылымдық элементтерінің бірлігін анықтайды. Жан-жақты, тереңірек талдасақ осы бірліктердің өз ішінде жастар проблемасының мәнін анықтайтын көптеген карама-қайшы бағыттар, ой-пікірлер, дәйектемелер (тенденциялар) пайда болады. Осы аталған жастардың әлеуметтік санасы мен қасиеттері өзінің даму процесінде өзгере отырып ішкі және сыртқы құрылымын толықтырып отырады. Сонымен қоса қызмет күшімен әлеуметтік мәнді де дамытады.

Сондықтан жастар мәселесін зерттеуде олардың тұлға ретінде қалыптасу табиғаты, қоғамдық қызметтегі белсенділігі, қозғаушы күштердің мәні мен рөлі және т. б. әлеуметтік дамудың қажеттілігі ретінде қолға алынуы қажет.

Қазақстандық жастар саясатының мақсаты да жастардың дамуына, белсенділігін арттыруына, шығармашылық қабілетін жетілдіруіне жағдай жасау, жастарды әлеуметтік жағынан қорғайтын қоғамдық және мемлекеттік саяси институттардың үйлесімді жұмысын қамтамасыз етуіне бағытталған.

Соңғы 10-15 жылда мемлекетте болып жатқан терең және жүйелі өзгерістер жастар проблемаларының қордалануына алып келді. Аталған мәселелерді шешу үшін еліміздегі жастардың әлеуметтік жағдайына, тәрбиесіне баса көңіл бөлу, оларды отансүйгіштікке баулу басты назарда болу шарт.

Бүгінде Қазақстан жастары өздерін біртұтас саяси күш ретінде сезінеді деп айту қиын. Жастардың басым бөлігінде елімізде жүріп жатқан саяси, экономикалық процестерге деген қызығушылық зор. Дегенмен қазіргі кезде жастардың саяси белсенділігін арттыратын нақты шараларды іске асыру жетіспей жатады.

Жастардың басым көпшілігінің, оның ішінде студент жастардың, жас отбасылардың тұрмыстық жағдайының төмендігі, өмірлік басты құндылықтарды кейінгі кезекке ысырып қоюға мәжбүрлеуде. Жастар арасындағы жұмыссыздық, ауыл баласының қалаға миграциясы кезінде туындайтын проблемалар, оралман жастардың біздің қазақстандық қоғамға бейімделуі, орыс тілін білмеуден қиындық көруі, тұрғын үймен қамтылмауы келеңсіз құбылыстарды күрделендіре түседі.

Жастарды тәрбиелеу, жастар саясаты, қазақ халқы, Қазақстан тағдыры үшін өмірлік маңызы бар бірінші кезектегі мәселе. Мемлекеттің болашағы табиғи байлықтардан гөрі ел жастарына көп тәуелді. Біздің еліміз үшін жастар саясатын мемлекеттің жас азаматтарға қатысты саясаты деп қана түсінуге болмайды. Бұл саясатқа елдің болашағы, оның даму векторының қозғалу бағыты тәуелді екенін естен шығармауымыз керек. Бүгінгі жастар ертеңгі елдің, жердің иесі, мемлекетті басқаруға келетін тұлғалар. Біздің мемлекетіміздің тәуелсіздігі мен егемендігі ел болуы немесе болмауы мемлекеттің бүгінгі жастарға деген көзқарасына тікелей байланысты [5]. Әрине, бұл айтылған проблемаларды тез арада шешіп тастау мүмкін емес. Жастар мәселесі жүйелі жұмысты, ұзақ жылдарды қажет етеді. Сонымен, қорыта айтқанда қазіргі жағдайда жас ұрпақ мәртебесінің проблемасы оның тұтыным тілегі, қоғамдағы орны алдыңғы кезекте орналасқан. Республика білім жүйесінің кез-келген оқу орнының түлегі өзгермелі әлеуметтік ортада белсенді өмірлік позициясымен, әлемдік және ұлттық мәдениетке бағытталған, өзін өзі шығармашылықпен, адамгершілікпен іске асыруға қабілетті адамды толық бейнелейтін болуы тиіс.

Әдебиеттер тізімі:

1. Общенациональная идея Казахстана: Опыт философско-политологического анализа. – Алматы, 2006
2. Қазақстан-2030» атты бағдарламасы-2000 ж.
3. «Жаңа онжылдық– жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» Қазақстан Республикасы Президентінің Жолдауы – Астана.– 2010.
4. Казахстан в условиях глобализации: философско-политологический анализ. –Алматы. 2006.
5. Рахметов Қ.Ж., Болатова А.Н., Исмағамбетова З.Н. Социология. – Алматы, 2003.

БІЛІМ БЕРУ ӘЛЕУМЕТТАНУЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Есенали Салтанат Ганиқызы

«Фармация» мамандығы 1 курс студенті

Ғылыми жетекшісі: Ертаев М., соц. ғ. канд., профессор м.а.

Оңтүстік Қазақстан медициналық академиясы

Резюме

Это научная статья посвящена актуальным проблемам в сфере образования и его достижениям в обществе. История зарождения знаний, уровень качества знаний, достигнутый при их улучшении и развитии, а также проблемы и трудностей, с которыми они столкнулись. Предпринимаются попытки сравнить неравенство в системе социального образования, сходства и различия в системе образования между разными странами.

Ключевые слова: равенство в образовании, неравенство в социальном образовании, онлайн образование, конфликтология в образовании.

Summary

This scientific article is devoted to topical problems in the field of education and achievements in society. The history of the origin of knowledge, the level of quality achieved in its improvement and development, and the type of problems and difficulties they faced. Attempts are being made to compare inequalities in the social education system, and the similarities and differences in the education system between countries.

Key words: equality in education, inequality in social education, online education, conflict management in education.

Білім беру социологиясы дәстүрлі орта деңгейлі социологиялық тақырыптардың бірі. Бұл тақырыптың ерте кезден бері қарастырыла бастағанына қарамастан, онда пікір-таластар тудыратын шешімін таппаған мәселелер жеткілікті. Осы әлеуметтік маңызы бар білім беру жүйесіндегі кездесетін, тез арада шешуді қажет ететін құндылықты әлеуметтанулық мәселелерді тақырыбымыздың басты өзектілігі етіп алдық. Оларды шешу үшін алдымызға төмендегідей мақсаты мен міндеттерді қойдық:

– білім берудің әлеуметтанулық мәселелерінің ең басты құндылықтық маңызға ие болған себептерін анықтау;

– күрделенген шешілуі қажет мәселелерді анықтай отырып, оны шешу жолдарын саралау;

– білімді жастар – мықты елдің болашағы, сондықтан білім беру жүйесінің маңыздылығын жастардың бойында қалыптастырудың тетіктерін талдап-сараптау.

Білім беру – социология, педагогика, психология, философия, тарих, экономика секілді ғылымдар жүйесінің зерттеу нысаны мен пәні болып табылады. Олардың әрқайсысы өздеріне тән тұстарын зерттейді. Білім беру социологиясы – білім жүйесін жастарды әлеуметтендірудің әлеуметтік институты ретінде және оның қоғаммен өзара әрекеттестігін жан-жақты зерттейтін ғылыми пәні. Социологияның мұндай ерекше саласының бөлініп шығуы білімнің тарихи ауыспалы жүйесіне және шартты дербестігіне, оларды тудырушы қоғамдық қатынастар шеңберінде қоғамның дамуы мен қызмет етуіне белсенді әсер ете алу қабілеттілігіне негізделгені белгілі.

Жалпы білім берудегі ресми оқу жүйесіне жауапты әлеуметтік құрылым институты. Ең тұрақты және етене таныс институттардың бірі. Әлемдегі әрбір он адамның үшеуінің білім саласына оқушы ретінде болсын, қызметкер ретінде болсын қатысы бар.

Оқыту және білім беру

Мектептің айқын мақсаты – білім беру мен дағдыны қалыптастыру. Мектепте оқуға, жазуға және санауға үйренеміз. Тәуелсіздік жолындағы елдер арасындағы соғыстың себебін түсініп, жасушаның құрылымын зерттейміз. Осылайша, мектеп әр ұрпақтың өкілдері қоғамның үздіксіз тіршілігі үшін қажетті дағдыларды меңгеруіне кепіл болады. Конфликт теориясы: білім және теңсіздіктің таралуы

Білім берудегі конфликтология теорияшылары құрылымдық – функционалистердің білім саласы мәдениетті қалыптастырады, студенттерді сұрыптайды және жастарды әлеуметтендіреді деген пікірімен келіседі, бірақ бұл функцияларды жан-жақты қарастырады. Білім берудегі конфликтология теорияшылары мектептің қалыптасқан жағдайды нығайтып, теңсіздікті сақтап қалатынына мән береді.

Білім-капитализм құралы. Кейбір білім берудегі конфликтология теорияшыларының тұжырымы бойынша мемлекеттік мектептердің негізігі көздегені – басқарушы таптың пайдасы. Бұл теорияшылар мектепте оқытылатын мәдени ойдың негізінде жатқан астыртын бағдарлама бар деп санайды. Мемлекеттік мектептердегі мұндай бағдарламаға өз кезегін күтуді, ережелерді сақтауды, ұқыпты болуды, сыйластық көрсетуді және артық сұрақ қоймайды үйрету жатады. Бұл дағдылардың барлығы балаларды жұмысшы табының өкілі болуға даярлайды. Ал тандаулы жеке мектептегі оқу бағдарламасы балаларды шығармашылыққа және сыни ойлауға, сол сияқты олардың артықшылыққа лайық

екендігіне үйретеді. Конфликтология теорияшылары жеке және мемлекеттік мектептер дифференциалды жетістік негізінде жастарды әртүрлі марапат күтуге, яғни осылайша – жастарды теңсіздікті қалыпты деп қабылдауға үйретеді деп есептейді.

Мысал ретінде, АҚШ мемлекетіндегі білім берудегі теңсіздікті қозғасақ. Білім беруді мәртебе – айқындау құралы ретінде қолдану, түрлі әлеуметтік топтар мен қауымдастықтар үшін қолжетімді білім берудегі мүмкіндіктер теңсіздігін күшейтіп отыр. Өйткені, кейбір елдерде кедейлер оқитын мектептерде оқушылар тар сыныптарда сонымен қатар, бір мұғалімнің орнына келген басқа мұғаліммен немесе жақында ғана оқуын бітірген, тәжірибесіз оқытушымен бірге стандартты тестілеуге дайындалады. Шығармашылық қабілет – дағдыларын дамыту деген атымен болмайды. Оқушылар автомеханик немесе косметолог кәсіптеріне мамандана алады. Бірақ олардың олардың мектептері есептеулерді, шығармашылық жазбаларды немесе АР (біліктілікті арттыру) сыныптарын ұсына алмайды. Мектеп қандай бағдарлама ұсынғанымен сынып бөлмелерінде жылыту жүйесі дұрыс болмаса, оқушылар ескі оқулықтарды бөлісуге мәжбүр болса, білім алу қиындай түседі. Керісінше, бай ауқатты адамдардың балалары, заманауи сыныптарда және ғылыми лабораторияларда білім алып, көптеген тілдерді, зерттеу тақырыптарын және АР сыныптарын таңдай алады. Кеңесші қызметшілер оқушылардың талабына сай беделді оқу орнына түсуіне көмектеседі. Ең таңдаулы АҚШ колледждеріне бірінші курс студенттерінің 55 пайызы табыстың 25 пайызына иелік ететін отбасылардан келеді. Сол сияқты аралас табысты қоғамда қаржысы жеткілікті оқушылар кедей балаларға қарағанда, әр түрлі бағдарламалары бар, жақсы оқу орнына қол жеткізе алады. Сол сынды түрлі теңсіздіктер көптеген елдерде орын алып жатыр. Осындай жағдайларда конфликтология теорияшыларының тұжырымдамалары бойынша, білім туралы куәлікті көзбояушылық деуге болады. Қызметке орналасып, еңбекте жетістікке жетуге негіз болатын куәлік, шын мәнісінде нәсілдік, жыныстық және қай әлеуметтік таптан шыққанына байланысты дискриминациядан қорғай алмайды. Ал әлеуметтануда куәліктерге байланысты теріс түсінікті айқындау үшін кредитализм термині қолданылады. Кредитализм – айрықша білімі туралы куәлігінің арқасында ғана біреулерді басқалардан жоғары деп санау.

Айтып өткеніміздей АҚШ мемлекеті мен өз еліміздегі білім беру жүйесінің айырмашылықтарын қарастырып көрсек. Ең алдымен, мемлекеттердегі заң жүйесі бойынша білім беру жайында, қарастырсақ:

Елімізде, халыққа білім беру жүйесінің міндеттерін жүзеге асыру білім берудің мемлекеттік саясат принциптеріне тәуелді. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы бойынша Қазақстан Республикасының барлық азаматтарының білім алу құқықтарының теңдігі; Әрбір азаматтың интеллектуалдық дамуы, психикалық физиологиялық және жеке ерекшеліктері ескеріле отырып, халықтың барлық деңгейдегі тұрғындарының білімге қол жеткізуі; білім берудің зайырлы сипаты; жеке адамның білімділігін ынталандыру және дарындылығын дамыту; білім беру процесінің үздіксіздігі; оқу мен тәрбиенің бірлігі; және көптеген ұқсас мемлекеттік принциптер басшылыққа алынады. АҚШ мемлекетінде барлық азаматтары өз қалаулары бойынша білім алуы; кез келген оқушы өзі қалағанындай (үйде немесе мектепке барып) оқуы; Мектептердің жоғары (жеке меншік) және төменгі (жәй мектептер) тап өкілдеріне қарай бөлінуге; оқушылар үлгерімінің стандартты тестілеу нәтижесі бойынша анықталуы; 18-21 жас аралығындағы орта мектеп түлектері колледжге түсуге құқығы; және т.б мүмкіншіліктер қаралған.

Екі мемлекеттегі білім берудегі ұқсастық, аса маңызды тестілеу. Бұл тест арқылы оқушылардың жоғары оқу орнына түсуіне үлкен жағдай жасалады. Бірақ көптеген осындай, аса маңызды тестілеудің әсерінен мектептер оқушыларының мұны қалай тапсыратынына көп көңіл бөлетін болды. Сонымен қатар бұл жағдай жоқ пәндерден бас тартуға, мұғалімдерді, пәнді емес, тестілеу дағдыларын оқытуға мәжбүр етті. [Б 335-338]

Білім беру тиісті санатына қарай оқу орны әлеуметтендіру арқылы ғылыми мағлұмат беріп, адамның танымын, білімін, дағдысын, дүниеге көзқарасын жетілдіру үдерісін қоғам мүшелерінің мәдениетін дамытудың негізгі шарты; мақсаты – қоғам мүшелерінің адамгершілік, интеллектуалды, мәдени дамуында және олардың денесінің дамуында, кәсіптік біліктілігінде жоғары деңгейге қол жеткізу болып табылатын тәрбие мен оқытудың үздіксіз үдерісі; жүйеге келтірілген білім, іскерлік дағды және ойлау тәсілдерін меңгеру процесі мен нәтижесі. Білімділіктің басты өлшемі – білімнің жүйелілігі, ойлаудың жүйелілігі мен креативтілігі.

Білім беру социологиясының пәні әлеуметтік институт ретінде білім (оның қоғамдағы қызметі мен басқа институттармен өзара байланысы), әлеуметтік ұйым ретіндегі оның мекемелері (мектеп, колледждер мен ЖОО), сонымен бірге білім саласындағы әлеуметтік саясат болып табылады. Білім беру социологиясы, сондай-ақ білім жүйесінің әлеуметтік институтты ретінде қоғаммен және оның негізгі

элементтерімен өзара әрекеттесулері: қоғамдық өндіріс элементтері, экономикалық қатынастар элементтері, саяси жүйе элементтері, рухани өмір элементтері мәселесін зерттейді. Білім жүйесі мен оның жеке кіші жүйелер ішінде пайда болатын әлеуметтік мәселелерге (мектеп, кәсіби оқу орны), оқытушы мен оқушы арасындағы өзара қатынас, ұжым мен топ арасындағы қатынас, мектеп сыныптары ішіндегі қатынас саласындағы мәселелерге келетін болсақ, мұндай мәселелер білім беру социологиясының саласы ретінде педагогика социологиясын қалыптастырады.

Білім беру социологиясының өзіндік ерекше міндеттері бар:

- білім алуға қажеттілікті зерттеу, қоғам өмірі мен жеке адам өміріндегі алатын орнын түсініп, бағамдау;

- қоғам мен білім алушылардың білімге қатынасы, оның әлеуметтік құндылығын социологиялық зерттеу;

- әлеуметтік мәртебенің негізі ретінде білімнің алатын орнын көрсету;

- рухани қажеттіліктер мен мүдделер тоғысындағы оның әсер ету мен әсерлерінің деңгейлерін социопсихологиялық негізде анықтау.

1938 жылы Э. Дюркгейм қайтыс болғаннан кейін көп жылдар өткен соң Парижде оның «Эволюция образовательной мысли» атты еңбегі жарық көреді. Онда оның білім беруге байланысты гуманистер идеалының тарихи логикасы болғандығын атап өтетін бірнеше өте керемет идеялары ұсынылады. Оның пікірінше, қоғам оның мүшелері арасында бірлік болған жағдайда ғана өмір сүріп кете алады. Білім беру арқылы оқушыларды оқу процесі кезінде соған қалыптастырады. Мұндай әлеуметтік өмірге деген көзқарастардың бірлігі болмаса, ұжымдық тұрмыс, ынтымақтастықтың да болмауы ықтимал. Кез-келген қоғамның алдында тұрған мәселе индивидтерден құрылған бұқараны біріктіріп, белгілі бір әлеуметтік тұтас бірлікке қатысын анықтау.

Қазіргі заманда білім берудің формалды жүйесі атқарып отырған функцияны кез-келген әлеуметтік институт орындай алмайды. Өйткені, отбасы мүшелері туыстық қарым-қатынастармен бекітілсе, ал, құрдастар арасында ол жақын адамды өзі таңдайды. Алайда, ірі қоғамда мемлекет немесе тап, ұлттық немесе кәсіби деңгейде басқа принциптерге орай негізделеді. Ірі қоғамда адамдар туыстық немесе өзі ұнататын адамдармен емес, оған мүлде қатысы жоқ адамдармен қызмет етуі міндетті. Сондықтан білім беру жүйесі әлеуметтік әрекетті іске асыратын бірден бір сала. Білім беру мекемелерінде индивид басқа индивидтермен қалыпты, жүйеленген ережелерге сай әрекет етуі тиіс. Бұл жағдай қоғамның әлеуметтік нормалары мен ережелеріне сай құбылысты көрсететін болады. Басқаша айтқанда, қалыптасқан нормалар мен ережелерді қадірлеу қалыптастырылады.

Осылайша білім беру жүйесі қоғам деңгейінде құрылымдық деформацияның белгісін көрсетіп, социологияның көкейкесті мәселелерінің бірі ретінде білім беру социологиясының үш маңызды проблемасын айқындай түседі:

- жоғары және кәсіби білім беруде барлық ұлттық, әлеуметтік топтар үшін формалды түрде айтылатын, заң жүзінде білім алу мүмкіндіктердің теңдігі деген құрғақ сөздің орнына аса мәртебелі, болашағы зор мамандықтарға ие болуына мүмкіндіктер ашу;

- әлеуметтік құрылымдағы деформацияның әсері білім беру жүйесіндегі деформацияға ықпал етуі, білім беру жүйесінің бұрмаланған құндылықтар жүйесіндегі, мәдени нормалар мен оған қарсы нормалардағы ролі, білім беру жүйесінің саяси демократияландыру процесіне ықпал етуі;

- білім беру мекемелерінің балама түрлерін, олардың әлеуметтік тиімділігін қарастыру. Мәселен, ашық университеттер, колледждер, гимназиялар, діни оқу орындары және т.б. Бүгінгі білім берудің келте жүйесі қоғамның келтеленуінің жарқын көрінісі, ол қоғам өмірінің ішкі сипатын, деңгейін көрсете алмайды.

Адам қоғамы, әсіресе, қазіргідей нарықтық жағдайда іс-әрекетті, еңбекті, қызметті, жұмысты табысты әрі тиімді жүргізуі үшін жан-жақты, терең білімді, мамандандырылған, білгір, саналы адамдарды қажет етеді. Сондықтан оқу, ағарту, білім беру саласына қоғамда ерекше көңіл аударылып, оған жұмсалатын арнаулы қаржы бөлінуі қажет.

Басқа дамыған өркениетті елдердің халқымен салыстырғанда біздің (оның ішінде кезінде КСРО құрамында болған республикалар бар) халқымыздың білім дәрежесі және мәдени белсенділігі әлдеқайда төмен. Бұл көрсеткіштер бойынша дүние жүзінде біз 28-інші орындамыз, ал, қазір бұл көрсеткіш деңгейінен де төмендеп кетті. Статистикалық деректер бойынша, театрларда адамдардың 100 пайызы болса, мұражайлар мен басқа да мәдени ошақтарында онан да төмен. Көркемөнер пәндері мектептерде жоқтың қасы.

Кітапханалардағы оқырмандардың сандары да өте аз. Осының нәтижесінде көптеген кітаптар бірнеше жылдар бойы орнынан қозғалмай, шаң басып тұрады.

Екінші дүние жүзілік соғыс біткеннен кейін АҚШ пен Жапония қоғамды дамытудың екі жолын таңдап алды. АҚШ-та «капиталды техникаға жұмсау жолы таңдалды – бұл техниканы, техникалық паркті жаңарту (модернизация), технологияны жаңарту, т.б. Ал, жапондықтар капиталды «адамға жұмсау» жолын таңдады – бұл адам тұлғасының шығармашылық және кәсіби қабілетін дамытып жетілдіру. «Қаржыны адамға салу» әлдеқайда өз артықшылығын көрсетті. Оны бүгінгі Жапон қоғамының қарыштап дамуы аңғартты.

Өкінішке қарай, қоғамның осындай жіңішке жігі қиыншылыққа, апатқа жиі ұшырап отырғанын тарихтан білеміз. 1917-ші жылы Қазан төңкерісінен кейін көп зиялы адамдар, оның ішінде ғалымдар, инженерлер, әдебиетшілер, т.б. өз елін, отанын тастап кетуге мәжбүр болды. Елде қалған көптеген зиялы адамдар Сталиндік репрессияның нақақ құрбандарына айналды. Қазір де зиялы қауымның кейбір өкілдері қиын жағдайларда жүр.

Қазір оқу, білім жүйесі дағдарыста. Бұл дағдарыстың болу себебі, біздегі жүйенің басқа сапалы жүйеге ауысудағы қиындықтарға тікелей байланысты. Ал, жаңа жүйе барлық салалардағы іс-қызметтің жаңа өндіріске, технологияға сәйкес жаңа түрін, әдісін, тәсілін, стилін, тәртібін, оқу-білімін, ғылымын қажет етеді. Ол қоғамның ілгерілеп дамуының қажетті алғышарты және адам өмірінің, әсіресе оның белсенді жұмысының, маңызды түрі болып саналады.

Сондықтан жаңа ХХІ ғасырда үздіксіз оқу, білім алу басқа өркениетті, дамыған елдердегідей біздің саясатымыздың басты қағидасы болуы керек. Бұл туралы біздің өкіметіміздің білім туралы заңында жақсы айтылған. Үздіксіз білім алуды білім мерзімін ұзарту және оқушылар санын ересек адамдардың санымен өлшеу деп жансақ түсінуге болмайды. Әрбір мектептің алдындағы міндет – ол әрбір адамды әр түрлі жұмыс пен іс-қызметті өз бетімен істей алуға және өздігінен білім алуға үйрету.

Оқу, білім – қоғамдағы оқшау тұрған сала емес. Ол қоғамдағы әр түрлі құбылыс, процестерді бейнелей алатын сала. Ал, жоғары мамандандырылған, саналы, өз бетімен істелінетін еңбек, іс-қызмет, жұмыс беделінің төмендеуі қоғамдағы оқу, білім саласының заңды беделін түсіріп, маңызын кемітеді. Әрине, айта берсе, кемшілік, олқылықтар өте көп. Бұлардың объективтік және субъективтік себептері бар. Объективтік басты себептерге оқу, білім жүйесін қажетті қаржымен қамтамасыз етілмеуі жатса, субъективтік себептердің бастыларына – оқу, білім жүйесінің ғылыми дәлелденген, өмірдің барлық және әрбір салаларына сәйкес келетін тиімді оқытудың білім жоспарын, бағдарламасын, әдістемелерін, оқу және көрнекті құралдарын жасап, компьютерлерді кең қолдану, жаңа педагог кадрларды іріктеп алу, отбасымен байланыс-қатынастарды күшейту, т.с.с.

Кәсіби дамуға ұмтылатын әлемдік бәсекеге қабілетті маман өзінің негізгі қызметінен үздіксіз жаңа білім алу жолдарын іздестіреді. Ал жоғары оқу орындары мамандарға қойылатын талаптардың өсуіне байланысты оқытудың жаңа формалары мен әдістерін іздестіреді, білім беруге жаңа технологиялар енгізеді. Оқу үдерісін ұйымдастырудың жаңа форматының бірі – қашықтықтан оқыту технологиялары арқылы оқыту.

Қашықтықтан оқыту дегеніміз – мұғалім мен оқушы арасында қандай да қашықтықта интернет ресурстарының сүйемелдеуімен өтілетін оқытудың формасы, яғни интернет желілерінің көмегімен белгілі бір арақашықтықта оқыту. Қашықтықтан оқытуды ұйымдастырудың 3 түрлі формасы бар:

Онлайн режимдегі оқыту дегеніміз – интернет ресурстарының көмегімен ағымдағы уақытта белгілі бір қашықтықта мұғалім экранын көру арқылы оқытуды ұйымдастыру формасы

Оффлайн режимдегі оқыту дегеніміз – интернет ресурстарының көмегімен (электрондық пошта) мұғалім мен оқушы арасындағы ақпарат алмасуды қамтасыз етуге мүмкіндік беретін оқытудың формасы

Вебинар дегеніміз – интернет желілерінің көмегімен семинарлар мен тренингтер өткізу формасы.

Осы ІТ мен нанотехнология бойынша оқытуды ұйымдастырып, бүкіләлемдік желі көмегімен барлық компьютерлерді бір желіге біріктіріп сабақ өтуші тұлғаны тьютор деп атаймыз. Қазақстан соңғы жылдары компьютерлік техника мен технологиялардың қарқынды дамуына байланысты мемлекетті басқарудағы ақпараттық жүйені қолдану заман талабына айналып отыр. Сондықтан ақпараттық жүйенің дамуын қарастыру мемлекетті басқарудың тәсілі ретінде өзекті мәселе болып отыр. Бүгінде ең бастысы-дамудың нарықтық жағдайында маңызды болып есептелетін, ақпараттық технологиялық және техникалық құралдардың ұсынысы мен сұранымы негізінде мемлекетті басқарудың ақпараттық жүйесінің қажеттігі туындап отыр.

Қорыта айтқанда, оқу, білім ерекше әлеуметтік институт, ол – өз бетімен біршама дербес әлеуметтік қызмет атқарады. Нақтылап айтсақ, ол әрбір адамды білімнің негізімен жан-жақты, терең қаруландыруын, әлеуметтік және рухани тәрбиені сабақтастыруын, тұлғаны әлеуметтендіруін, оның интеллектуалды және рухани мүмкіндігін қалыптастырады, т.б. Қоғамның оқу, білім құбылыстарын, процестерін жалпы әлеуметтанудың арнаулы теориясы – білім әлеуметтануы зерттейді. Ол білім жүйесінің

белгілі бір заңдылықтары арқылы жеке әлеуметтік институт ретінде дамуын, оның қоғаммен және оның алуан түрлі салаларымен, басқа да әлеуметтік жүйелермен, процестермен, институттармен әр түрлі қарым-қатынасын, байланысын талдайды. Сонымен бірге білім жүйесі қоғамның әлеуметтік құрылымына, қоғамдық қатынастарға, еңбектің өнімділігіне, өндіріске және басқа іс-қызметтің тиімділігіне әсерін, жеке адамды тұлғаға айналдырудағы интеллектуалды, білім процесінің ролін, адамның табиғат және қоғам туралы білімді, озық тәжірибені игеріп, бойына сіңіріп, оның үйлесімді дамуын, білім деңгейінің қызметке, жұмысқа, тәртіпке әсерін, адамдардың ғылыми көзқарасының қалыптасуын, адамның қоғамдағы әлеуметтік жағдайының өзгеруін, т.б. талдап зерттейді.

Білім беру жүйесі қоғамның әлеуметтік құрылымына “шығуды” әлеуметтік жіктелген қызметтің көмегімен іске асырады. Білім қоғамның әлеуметтік кәсіби құрылымының өндіруші факторы ретінде көрінеді. Сонымен қатар, ол әлеуметтік ауыспалылық пен әлеуметтік мобильділіктің арнасы болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Дэвид Бринкерхоф. Роуз Уейтс: Әлеуметтану негіздері. – Астана, 2018. Б. 335-338.
2. Гидденс Э. Социология. – М.: Эдиториал, УРСС, 1992.
3. Радугин А.А. Радугин К.А. Социология. – М., 1998.
4. Фролов С.С. Основы социологии. – М., 1997.
5. Харчев В. Основы социологии. – М., 1997.

ҚАЗАҚСТАН ЖАСТАРЫ – ҚОҒАМНЫҢ КЕЛЕШЕГІН АНЫҚТАУШЫ НЕГІЗГІ ФАКТОРЛАРДЫҢ БІРІ

Кадырханова Г.Н.

*«Тарих» мамандығының 4-курс студенті
Ғылыми жетекші: тарих магистрі, Мырзахмет Ф.К.
М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті*

Аңдатпа: Мақалада Қазақстанның сыртқы саясатында қазіргі жаһандық қатынастардағы көпполярлық саланы басшылыққа алынды. Екі жақты және көп жақты сыртқы қатынастар 2009 жылы Президент Жарлығымен бекітілген «Қазақстан Республикасының сыртқы саясат концепциясы» негізінде жүзеге асырылғаны қарастырылған. Бұл Концепцияда қазіргі халықаралық қатынастардың негізгі даму бағыттары анықталып, дипломатиялық қызметтің міндеттері айқындалған. Қазақстанның сыртқы саясатының негізгі мақсаты елдің ұлттық мүддесін қорғау екендігі көрсетілді. Мақалада зерттеліп жатқан, ғылыми айналымға енгізілген жаңа материалдар жинақталған.

Түйін сөздер: Егемен, тәуелсіз, демократия, концепция, инновация, декларация, реформа, саясат, ядро, экономика, Ассамблея.

Жастар – бұл кез келген заманауи мемлекеттің стратегиялық әлеуеті. Еліміздің қазіргі жастары жаңа жағдайда тәуелсіздік алып, демократиялық реформалардан соң тәрбиеленіп, өсіп-өркендеп келе жатыр. Сондықтан да жастар саясатына қатысты мәселелерді шешуде мазмұны жағынан алғанда жанартылған, қазіргі заманауи тәсілдерге сәйкестікті талап етеді. Мемлекеттік жастар саясаты – әрбір жастың Қазақстан Республикасының аумағында жарамды Ата заңмен, өзге де нормативті құқықтық актілермен бекітілген және әлеуметтік – экономикалық, саяси, жеке бас еркіндігі мен құқығын мойындауға негізделген.

Жас ұрпаққа Қазақстанның мемлекеттік дамуының негізгі идеялары және Конституцияны, өзге де заңдарды сақтап, құрметтеуге уйрету және жастар құқығы мен мүдделерін қорғау қоғамда құқықтық мәдениетті қалыптастыруға үндейді. Жас азаматтың тұлға болып қалыптасуы үшін жағдай туғызып, білім саласында, еңбекте, жұмыспен қамтуда, әлеуметтік қорғауда кепілдіктерді қамтамасыз ету үшін мемлекетіміз барлық күш-жігерін бағыттауда.

Сонымен қатар, отбасы, оқу орындары және бұқаралық ақпарат құралдары Қазақстанымызды гүлдендірудің кепілі болып табылатын жас ұрпақты отаншылдық, кәсібилік, ұқыптылық, жауапкершілік сынды қасиеттердің болу жолында іс-шаралар жасауы қажет.

Жас ұрпақтың әлеуметтік белсенділігінің артуы, саналы құқықтық және саяси мәдениетін қалыптастыруы, олардың өмірлік көзқарастары кезінде, өмірлік қағидасы күшті, рухты болып бекітілуі мемлекеттік жастар саясатының алға қойған басты бағыты.

Қазақстанның тәуелсіздік алған тұстан бастап қазіргі кезеңге дейінгі дамуы барысында еліміздің экономикалық және қоғамдық-саяси жүйесінде түбегейлі өзгерістер болып, нәтижесінде экономика саласымен қоса, саяси салада айтарлықтай жетістіктерге қол жетізілді. Аталмыш салалардағы қайта өзгертулер барлық тұрғын халықтың әлеуметтік қабаттарында, оның ішінде жастарға да ықпалын тигізді. Қазіргі уақытта, Қазақстан жастары қоғамның келешегін анықтаушы негізгі факторлардың бірі болып табылатын тұрғын халықтың үлкен әлеуметтік тобына айналған. Жастар біздің қазіргі замандағы Қазақстан жағдайында жас азаматтардың алатын орны аса елеулі. Жастар қоғамның басым бөлігін құраушылар ғана емес, сонымен жас азаматтар қоғам өміріне, қоғамның саяси өміріне айтарлық ықпал ете алатын әлеуметтік-демографиялық топ. Қоғамның барлық салаларындағы кең көлемді қайта өзгертулерден туындаған ахуалдар жастардың даму ерекшеліктері мен олардың қоғамның әлеуметтік құрылымындағы мәнін тағы бір қырынан аша түседі. Осы айтылғандардың барлығы жас ұрпақтың саналы қалыптасуына, олардың әлеуметтік-экономикалық қайта өзгеру факторларының жастардың қажеттіліктеріне, мүдделеріне, құндылық бағдарларына және әлеуметтік мінез-құлықтарына да айтарлықтай әсер ететіндігін көрсетеді. Әрбір жас азаматты елінің саяси хал-ахуалы, халықтың түрлі әлеуметтік қабаттарының заңдық қорғалуының құқықтық негіздері, елімізде жүргізіліп жатқан түрлі саяси реформалар мен заңдарға енгізілген өзгертулер мен толықтырулар, еліміздің сыртқы саяси жағдайы мен елдегі саяси жағдайы алаңдатуға міндетті. Жастардың саясатқа қатысуының ең өнімді үлгісіне жастардың қоғамдық ұйымдарына, саяси партияларға және өзін-өзі басқару органдарын да қатысуды жатқызуға болады. Соңғы жылдары еліміздің саяси саласындағы оқиғалардың тез дамуына қарамастан, жастардың көпшілігі республикадағы саяси ахуалдар сәтті және бірқалыпты (75,5%) деп бағалайды. Болашақта бүгінгі таңда өз ісін бастауға ниет білдірген жас адамдарды оқыту және іске асырылып жатқан жобалар, шағын бизнес объектілерін қолдау, бағдарламалар шеңберіндегі өзіндік

жұмыс бастылық және аймақтық жастар бағдарламаларының жобалары республикада жұмыссыздық деңгейінің қысқаруына оң ықпалын тигізеді. Мәліметтер көрсеткендей, республиканың жас азаматтары қғамдық-саяси институттармен демократиялық қарым-қатынас жасуға ниет білдіреді. Жастар мәселесі қазіргі бәрімізді де толғандырады. Өскелең ұрпақтың бір мамандықтың иесі болуы өте маңызды. Өйткені нарық экономикасы басталған тұста оқи алмай қалған немесе өздері де оқуға жеткілікті мән бермеген кейбір жастар қазір базарда, бірі көлік сатып алып, «таксист» болумен күн көріп жүр. Жастар масылдық бой алдыратын болса, мемлекеттің де болашағы болмайды! Сондықтан Елбасымыз жастардың кәсіптік-техникалық білім алуына өте үлкен мән беріп отыр. Елімізде орта деңгейлі кәсіп иелері жетіспейді. Біздің мемлекетте жұмыс істеуіне толық мүмкіндік жасалған.

Елбасының жаңа бастамасын әлі де болса түсіндіру жұмыстары өз деңгейінде емес сияқты. Себебі «Жұмыспен қамту-2020» бағдарламасы, соның ішінде жұмысқа орналастыруда, сұранысы жоғары жаңа мамандыққа қайта даярлауда жастарға басымдық берілген. Сондай-ақ, облыс, аудандарда жастар орталығы құрылған. Жастар орталығында көп жағдайда жастардың спортпен шұғылдануына мүмкіндік жасалғанын сұрайды, мәдени іс-шараларға қатысуы туралы ой қозғайды. Нақтырақ айтсақ, орталық жетекшілері: «Спортпен айналысуға стадион болса, мәдени іс-шаралар өткізуге сахна орнатылса, сонда жастар бос уақытын тиімді пайдаланар еді» деген өтініштер айтады. Яғни бұл да дұрыс мәселе. Дегенмен жастардың бәрі спортпен айналысып кетпейді ғой немесе ауылда жрген жастардың бәрі сахнаға шығып, ән айтып кетпейтіні анық.

Сондықтан жастардың әлеуметтік проблемалары әлі де тереңде жатыр. Сондықтан жастар арасында әлуметтік зерттеулер жүргізу қажет деп білемін. Мысалға:

1. Шын мәнінде, бүгінгі жастар нені қажет етеді?
2. Жастар саясаты – жұмысын қалай жолға қою керек?

Соның ішінде азаматтарды еңбекке баулу мәселесін тереңірек зерделеген жөн. Осы мақсатта бүгінгі таңда арнайы идеологиялық жұмыстар жүргізген абзал.

Осы орайда, еліміздің Призиденті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам» бағдарламасының 17-тапсырма-сында Үкіметке 1 қыркүйекке дейін «Нұр Отан» партиясымен бірлесіп, «Әлеуметтік жұмыс орындары туралы» арнайы заңды әзірлеуді жүктеді. Соның ішінде Үкімет Қазақстан Президенті жанындағы Жастар саясаты жөніндегі кеңеспен бірге отырып, «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» заңға жас маманның мәртебесін құқықтық айқындау, оның ең төменгі әлеуметтік тобы және басқа да мәселелер бойынша өзгерістер енгізу жөнінде нақты тапсырма берді [2, 26].

Н.Ә. Назарбаев: «Басты бағыт – жас қазақстандықтарды дербес өмірге, бастамашыл еңбекке бейімдеудің тиімді жүйесін құру. Мен жас ұрпақтың ел болашағы үшін маңызын әрқашанда атап көрсетіп келдім және атап көрсете беремін. Мемлекет әрбір жас адамның өз еліне міндетті түрде қажет болуы үшін бәрін де жасайды», - деген сөзі әрбір Қазақстан азаматының сенімін нығайта түсетіні сөзсіз» [2, 26]. Әрине жастарымыздың өмірінде шешімін күткен мәселелер жеткілікті. Жас-тар саясатын кешенді түрде саралау, реттеу бүгінгі күннің мәселесі. Жастардың мәртебесін көтеру, әлеуметтік мәселелерін шешу, жақсы білім алып, еңбек етуіне, отбасын құруына жағдай жасау керек. Бүгінде жастар саясаты саласында әлеуметтік маңызы бар 76 жоба жүзеге асырылып жатыр. Оның ішінде «Ауыл Жастары», «Дипломмен-ауылға!», «Жастар-кадрлық резерві», «Жастар-Отанға» және «Жастар тәжірбиесі» сияқты серпінді жобалар бар.

Жастар проблемасы – Президенттің 2050 жылға дейінгі халыққа арналған Жолдауының маңызды тармағының бірі. Қазіргі таңда жастар саясаты туралы заң қызу талқылануда, бұл өте маңызды, себебі жастар – біздің болашақтың негізі. Президентіміз Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан-2050» стратегиялық Қазақстан халқына Жолдауында: «Мен сөзімді, әсіресе, жастарымызға арнағым келеді. Мен сіздерге жаңа буын қазақстандықтарға сенім артамын. Сіздер Жаңа бағыттың қозғаушы айналуда тиіссіздер. Мемлекет сіздердің алдарыңыздан жана мүмкіндіктер ашылуы үшін барлығын жасауда. Олар-сіздердің ата-аналарыңыз тіпті ойлап та көрмеген мүмкіндіктер» [3, 6 б.].

Президент тарапынан жастарға үлкен қолдау жасалуда. Қол жетімді баспанаға ие болып, еңбек етіп, отбасын құруға мемлекеттік бағдарламалардың көмегі зор болмақ. Әсіресе, ауылда еңбек ететін деген жас мамандарға толық жағдай жасалынып жатыр. Сондай-ақ мүгедек жастарға арналған жұмыс орындарын ашудың мәні өте зор. Олар өздерін қоғамның толыққанды мүшесі екендерін сезінуі үшін де тұрақты жұмыс орындарының блғаны қажет.

ҚР Білім және Ғылым министрі Бақытжан Жұмағұлов 2012 жылдың қараша айында: «Елімізде ғылыммен айналыстын жастар саны 18000 адамға жетті» деп мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаевтың қабылдауында болып айтқан еді.

Әл-Фараби бабамыз: «Кез келген елдің болашағын көргің келсе, сол елде тұрып жатқан жастардың тыныс тіршілігіне қара» деген екен. Жас Отан жастар қанатының 2008-2011 жылдарға арналған іс жоспарында еліміздің үлкен әуелетін құрап отырған, Қазақстандағы 14 пен 29-ға дейінгі жастардың саны 4 569 885 адам деп көрсетілген. Бұл елімізде 30%-ын құрап отыр [4,56].

Ювенология ғылымы туралы Ж.Пиженің ғылыми концепциясы бойынша 11-12 жастан 14-15 жасқа дейін соңғы тұғырлы децентрация жүзеге асады. Бала бір нәрсеге тәуелі кейіптен босап айналаға «әлемді қалай өзгертуге болады?» деген көзқараспен қарай бастайды [4,186]. Жастар өмірдің қуат арнасы, оның тынысы, аяқ алысы, бір сөзбен айтқанда өмірдің нағыз өзі. Нақтырақ айтқанда бұл жаста өмір бағдарламасы жасалып, тұлға түбегейлі қалыптасады.

Жаһанданудың мұдай мәдени модельдері жастардың салауатты әлеуметтік белсенділіктерін (білім алу, еңбекке құштарлық, отбасының құндылығы, жұбайылық адалдық, бала сүйу, тәрбиелеу) төмендетіп, жаппай әлеуметтік-психологиялық проблемаларға (нашақорлық, маскүнемдік, ажырасу) батырып барады. Оқу оқып жүрген жастардың басым көршілігі, қазіргідей қымбатшылық заманда оқудың, пәтердің ақшасын төлеу керек деп, біреуі «күзетші», енді біреуі ресторанда официант болып күнелтіп жүр. Ал енді мұндай жұмыстарды Мемлекетіміздің болашағына кері әсер ететін ауқымды проблемалар мыналар:

- Еліміздің демографиялық саясатының ақсауы;
- Жастардың наша, темекі, араққа үйір болуы;
- Жастардың әр түрлі діни, идеологиялық ағымдардың жетегінде кетуі;
- Жастар арасындағы қылмыстың көбеюі.

Жастар бірдей емес, олардың әлеуметтік құрамы түрлі әлеуметтік қызығушылықтардан тұрады. Әлеуметтік-гуманитарлық пәндерді оқыту тек танымдық міндеттерді шешуге, оқу орындарда оқитындарының қоғамға қажетті білім көлемін алу ғана емес, сонымен қатар, патриоттық тәрбие міндетін шешу мен белсенді азаматтық ұстанымды құруға да бағытталуы тиіс. Атақты тарихи тұлғалардың істерінде елдің мақтануға тұрарлық азаматтарын тәрбиелеуге «жұмыс істейтін» жақтарын көрсету қажет [7,186].

Бүгінгі жаһандану уақытысында жастарды осындай рухани азғындаудан шығатын жолдарды қарастыру – күн тәртібіне шығып отырған күрделі мәселелердің бірі. Біздегі балалар мен жас жеткіншіктердің интеллектуалдық өресі өздерінің жас деңгейінен асып түсіп «әлеуметтік бәсеке» жолында өз балаларын жекеменшік арнаулы мектертерге орналастыруға ұмтылуда. Соның нәтижесінде өмірде күтпегентосын жағдайлар – парадокстар алдымыздан орағытып өтеді [5,186]. Балалар қаршадайынан бұлбұлша сайрайды, бірақ ана тіліне шорқақ немесе білмегеннен бетімен жер басады. Ал тілін білгендер ділге жоқ. Яғни адамгершілік «витамині» жетіспейді. Осындай жағдайда ұлттық мәдени бетбейнемізді сақтап қалумен қатар, оны дамытудың стратегиялық маңыздылығы мен болашақ үшін атқаратын қызметін күшейту мемлекеттік деңгейдегі проблема деуге болады. Жастардың жаһандану жағдайында өздерінің ұлттық болмысын жоғалтпау үшін басты қағида: ұлттық болмысындағы төл мәдени мұралармыз бен дәстүрлерімізді сақтау және мәдени құндылықтарымызды жетілдіре отырып, жаһанданудың жаппай бірегейленуіне қарсы тұру.

Міне, Қазақстан да ХХІ ғасырдың цифрланған жаңа өміріне қадам басты. Әрине еліміздің арайлы таңының пердесін тек белсенді жастар ғана аша алатыны анық. Елбасы, Н.Назарбаев, жолдауларының бірінде: «Мен сіздер, бүгінгі жастар, бүгінгі жастар, ерекше ұрпақ екендеріңзді қайталаудан жалықпаймын. Сіздер тәуелсіз Қазақстанда өмірге келдіңіздер және сонда ержетіп келесіздер. Сіздердің жастық шақтарыңыздың уақыты-біздің еліміздің көтерілу және гүлдену уақыты. Сіздер осы жетістіктер рухын және табысқа деген ұмтылушылықты бойларыңызға сіңірдіңіздер», -деп пайымдаған [6,186]. Сондықтан, Қазақстанның жаңа даму кезеңі-тікелей жастардың қолында. Мәуелі жас ағашты баптағанда ғана, оның жайқалып, түзу өсетіні айдан анық. Сол сияқты қанатын енді қаққан жастарға да ақылгөй ел ағалары жол сілтеп, ел саясатына араласуға мүмкіндіктер жасауы қажет. Сол себепті, халқымыздың арайлы таңын тек белсенді жастардың талапты талпынысына жол ашып, бойына патриоттық сезімін ұялатып, салауатты өмір салтын үгіттеп, насихаттар, саяси көзқарасын дамыту арқылы көруге болады деп ойлаймын.

Әдебиеттер тізімі:

1. Ұласбек Сәдібеков. Жастардың әлеуметтік проблемалары әлі де тереңде жатыр//Президент және халық. 2012. 20 шілде.
2. Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан-2050» стратегиялық Қазақстан халқына Жолдауы//Егемен Қазақстан. 2012. 15 желтоқсан.
3. Н. Дулатбеков. «Ювенология» Астана 2010.
4. Статистикалық мәліметтер: <http://i-news.kz/news/>; <http://zhardem.kz/>; 30.06.2010
5. Жастар ғылымға келуде//Time Класс. 2012. 28 қараша
6. Дәурен Тұрсынқұлов. Бүгінгі қазақ жастарының бейнесі қандай?//Үш қиян, 2011, 12 желтоқсан.

ЖАСТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК МОБИЛЬДІГІНЕ ОТБАСЫЛЫҚ КАПИТАЛДЫҢ ЫҚПАЛЫ: ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ТАЛДАУ

Султанова Г.М.

«Әлеуметтану» мамандығы, 4 курс

Ph.D, доцент м.а. Шнарбекова М.К.

ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Аңдатпа: Әлеуметтік кеңістікте орын алған теңсіздік нәтижесінде, жастардың өмірлік жоспарларына әлеуметтік институттар өз ықпалын көрсетіп отыр. Мақалада әлеуметтік таптық және отбасылық капиталға байланысты, жастардың мобилденуі траекториясы анықталған. Сондай-ақ тақырыпты мазмұнын ашуда батыстық және ресейлік ғалымдардың теориялары мен зерттеулері қарастырылған. Жастар әлеуметтанулық зерттеу объектісі ретінде алынып, оған ықпал етуші отбасы ресурстары маңыздылығы көрсетілген. Екіншілік дерек көзі ретінде, тақырып бойынша зерттеу жұмысы ұсынылған. Мақала мәні ашылып, нақты қорытылған.

Кілт сөздер: отбасы, отбасылық капитал, ресурс, әлеуметтік мобилділік, жастар, жастардың өмірлік жоспарлары, капитал түрлері, әлеуметтік институт

Resume: Because of inequality in the social space, social institutions influence the life plans of young people. The article defines the boundaries of youth mobilization in relation to social class and family capital. When disclosing the content of the topic, theories and studies of Western and Russian scientists are also taken into account. Youth is viewed as an object of sociological research, and the importance of family resources that contribute to this is emphasized. Research work on the topic is presented as a secondary source. In the conclusion, the essence of the article is revealed and summarized.

Key words: family, family capital, resource, social mobility, youth, life plans of youth, types of capital, social institution.

Кіріспе

Экономикалық және әлеуметтік – мәдени өзгерістерге байланысты жастардың әлеуметтік – экономикалық кеңістікте тез бейімделуі қажеттілігі туындады. Заманауи өмірде шекарасы өсіп жатқан әлеуметтік теңсіздік жағдайында жас ұрпақтың өмірлік жоспарларына әлеуметтік институттардың әсері артып отыр. Қоғамның тұрақтылығын анықтауда жастардың қозғалыс динамикасын социологиялық зерттеу арқылы анықтау маңызды болып табылады. Бұл мақсатта ең әсер етуші институттардың бірі – отбасы негіз ретінде өз қызметін атқарады. Әлеуметтік құрылымда маңызды рөлді атқаратын элемент ретінде, отбасы жастардың әлеуметтік қатынасы мен желісін қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, отбасы баланың өмірлік стратегияларын құрылуы мен орындалуына жағдай жасайды, болашақ өмірдің оңтайлы қалыптасуына негіз болады. Отбасының әсер етуші күші ретінде: ата – аналардың экономикалық статусы, білім және мәдени жағдайы, әлеуметтік желілері мен отбасылық дәстүрі қарастырылады. Бұл айнымалылар арқылы жастардың әлеуметтік мобилденуі жүзеге асады.

Жастардың әлеуметтік мобилденуі және отбасы институты

Мақаланың теориялық және эмпирикалық қоры: отбасы әлеуметтануы, әлеуметтік стратификация және жастар әлеуметтану пәндерін қамтиды. Классикалықтан бастап, жаңа социологиялық мамандар отбасыны – жастардың қозғалуындағы құрылымдық және функционалдық жағынан маңызды әлеуметтік институт ретінде қарастырады. Беріліп отырған бұл мақаланың мақсаты – жастардың әлеуметтік мобилділіне отбасылық капиталдың ықпал ету деңгейін анықтау болып табылады.

Алынып отқан мәселенің теоретикалық маңызды бөлігін, Британдық ғалым Д.Глассаның тұжырымдамаларымен байланыстыруға болады. Ғалым еңбегінің негізгі идеясы: ата – аналардың әлеуметтік статусының әртүрлі болуы балаларының әлеуметтік мобилділігіне әртүрлі әсер етеді деген тұжырымдамаға сүйенеді. Ғалымның тұжырымдамасына сәйкес, негізінен әлеуметтік мобилділік көп жағдайда кедей отбасыларға тән болғанымен, мобилділіктің деңгейі мұндай отбасыларда төмен болады. Әкесі мен баласының статусы арасындағы байланыс көбірек: әкесі білікті маман болған жағдайда немесе жоғары әкімшілік, кәсіби қызмет иесі болғанда байқалады. [1, б. 273-280]

Д. Гласс тұжырымдамасын П. Блау мен О.Данк жалғастырды. Ғалымдардың тұжырымдамасы бойынша төменгі страта өкілдері көптеген мобилді қозғалыстар жасайды. Ғалымдар оларды, кедей ақ жағалылар және көк жағалылар (кәсіби білімсіз ауылшаруашылық жұмысшылары) деп бөлді. Бұл топтағы ұрпақтар көп жағдайда әке ісін мұра етуге тырыспайды. Яғни, кәсіби басқа жолдар іздейді. Сондай – ақ әдеттегі тенденция қалыптасады: мобилділік жақын шекара қабаттарында жүзеге асады. Ал бірнеше сатылық қозғалыс болуы көп кездеспейді. Көп жағдайда кедей көк жағалыларға қарағанда ақ жағалы топтар жоғары сатыға мобилденуге тырысады. Бірақ ақ жағалылардың кейбір өкілдері көк

жағалы болып мобилдену жағдайы да туындайды. Ал көк жағалы отбасылардың балалары жиі әкелерінің ісін мұра етіп алып немесе жақын шекаралық кәсіппен айналысып, осы топта қалады және де, есейе келе үлкен көк жағалыға айналады. Сондай-ақ азшылық бөлігі ақ жағалыға мобилденген жағдайларда кездеседі.

Ғалымдар К. Циммерман және П.Сорокин өздерінің зерттеулерінде отбасының тұрғындық территориясына байланысты микроклиматын зерттеуге тырысты. Ғалымдардың тұжырымдамасы бойынша, ауылдық отбасылар бір – біріне тұлғалық тәуелдіктің арқасында тұрақтылық пен бірегейлікті сақтап, ұйымшылдықты көрсетеді. Ал, қалалық кеңістікте өмір сүретін отбасы көп жағдайда иеліктен алшақтауымен және бытыранылығымен ерекшеленіп отырады. [2, б. 543]

Дамып отқан теңсіздік жағдайындағы жастарды зерттеуге француз ғалымы П.Бурдьё жаңа концепцияны ұсынған болатын. Ғалымның идеясының негізі: ресурстарды жаңа активтерге (экономикалық, әлеуметтік, мәдени және адами) айналдыру процесімен байланысты. Яғни, ғалымның тұжырымдамасына сәйкес, индивидтердің қозғалысына ресурстар әсер етеді. Мұндағы, ресурс дегеніміз – бұл капитал түрлері. Әсер етуші капитал арқылы, жастардың өмірлік мақсаттарын жүзеге асыру дивиденттері төленіп отырады. [3, б. 674]

П.Бурдьенің бастауымен, Лилл университеті студенттерінің жүргізген зерттеу нәтижесіне сәйкес, ауылшаруашылық жұмыскерлерінің балаларына қарағанда, ата – анасы интеллектуалды кәсіппен айналысатын балалардың 80 есе көп жоғары білім алуға мүмкіндіктері бар екені анықталған болатын. Сонымен қатар, жас тұлғаның мүмкіндіктеріне әлеуметтік шығу тегінің ықпалы экономикалық шарашыздықтан ғана емес, сондай-ақ мәдени кедергілерге байланысты туындайды. Кедей саты өкілдерінің мәдени өсуі төмен болады немесе болмайды. Себебі, олар музей, галерея, театр, көрмелерді аралауға, ірі саяхаттарды ұйымдастыруға мүмкіндіктері жоқ. Ал мәдени өсу арқылы жастардың өй – өрісі кеңейеді, соның арқасында табысты өмірге стратегия қоя алады. [4, б. 674]

Дж. Коулман өзінің теориясын отбасылық капиталдың отбасыдағы бала санына тәуелділігін зерттеуге бағыттады. Ғалымның айтуынша, қаншалықты отбасыдағы аға – қарындастардың саны көбейе түссе, соншалықты отбасылық капитал көлемі төмендейді. Себебі, ата – ананың назары ретінде, капитал балалар санына өзара бөлінеді. Бұл теорияға мысал ретінде, балалардың білімі мен біліктілігін анықтайтын IQ тестінің нәтижелерін салыстыруға болады. Салыстыру нәтижесінде, отбасында бауырлары бар балалардың деңгейі аздарға қарағанда төмен екені анықталды. [5, б. 131 – 139]

Ата – аналардың кәсіби статусы мен мәдени капиталының ықпалы бойынша, Дж. Голтроп өзінің «Теңсіздік социологиясы» еңбегінде қарастырған болатын. Автор өз тұжырымдамасын былай түсіндіреді: «Мысалы, дәрігердің баласы – дәрігер болуға тырысқандай, шахтердің баласы – шахтер болуға тырысады. Бірақ кей жағдайларда кәсіби қозғалыс жасайтын жағдайларда болады. Мұндай кезде, неге дәрігердің баласы – физикалық күшті талап ететін кәсіптен көрі интеллектуалды кәсіпті игеруге тырысады. Және, сәйкесінше, неге шахтер әкенің жолын қумаған бала – интеллектуалды немесе басқару кәсіптерінен көрі, күшті қажет ететін кәсіптерге барады». [6, б. 209]

Отбасылық ресурстардың ықпалы жөнінде белгілі орыс ғалымдары В.В.Радаев, Я.М.Рощина, Д.А.Константиновский, Г.М.Мкртчян және т.б. өз пікірлері мен зерттеулерін атап өткен болатын.

В. В. Радаевқа келетін болсақ, ғалым отбасы және оның түрлі капиталдарының ықпалын зерттеу жолында, алдымен капиталдың көлеміне мән береді. Яғни, капиталдың көлемі қаншалықты жоғары болса, соншалықты оны жинақтау және ұстап қалу мүмкіндігі жоғары болады деп тұжырымдайды. Мысалы ретінде, бәрі танытын және танысқысы келетін тұлға, өзінің мүмкіндіктерін көп күш жұмсамай пайдалы әлеуметтік байланысқа айналдыруы мүмкін. Сонымен қатар, кез келген бір капиталдың көлемі жоғары болуы, басқа капиталдарды жинақтауға мүмкіндік береді. Мысалы, отбасыдағы жақсы тәрбие мен мүмкіншіліктер арқылы мәдени капиталды жинақтаған тұлға, өзіне жақсы, биік білім жолдарын ашуға мүмкіндігі бар немесе әлеуметтік капиталды жинақтау арқылы туындаған мәселелерді шешуге болады, мысалы жақсы жұмысқа орналасу секілді. [7, б. 5-16]

Я.М.Рощина өзінің «Отбасылық капиталдың Ресейлік мектеп оқушыларының білім алу мүмкіндіктері факторы ретінде» еңбегінде өмірлік жоспарлардың орындалуын үш жиын ретінде көрсетті. Яғни, 1946 – 1960, 1961 – 1975, 1976 – 1990 жылдар аралығында туылғандардың білім алу деңгейін қарастырды. Нәтижесінде, кеңестік уақыттағы оқушыларға қарағанда, посткеңестік уақыттағы жас оқушылардың білім алуы олардың ата-анасының білім деңгейіне байланысты қалыптасатыны анықталған. Әлеуметтанушының пікірі бойынша, білім алу мүмкіндіктерінің теңсіздікте болуына, балалардың адами капиталына ата-ананың инвестициясы әртүрлі деңгейде болуы ықпалды. [8, б. 257–277]

Я.М.Рощина Ресей жастарының ата – аналарының табысы мен біліміне тәуелді екенін өз зерттеуін ұсыну арқылы дәлелдеген болатын. Ұсынылған зерттеу нәтижесіне сәйкес, айнымалы «отбасылық капиталдың көлемі» бойынша, математикалық модель құрылған. Модель мынадай нәтижелерді

көрсетеді: материалдық капитал – байлық; адами капитал – білім, ата – аналардың жағдайы; әлеуметтік капитал – отбасы типі және мәдени капитал – отбасылық кітапхана. Егер капитал құрамында – экономикалық, әлеуметтік, рухани және символикалық секілді әртүрлі ресурстар кездесетін болса, онда отбасылық капитал жастардың өмірлік траекториясын қалыптастырушы фактор болып табылады. [8, б. 257–277]

Г.М.Мкртчян еңбектерін қарастыратын болсақ, әлеуметтік стратификацияға бөліну тек қана жеке меншік пен билікке ғана емес, сондай-ақ интеллектуалды ресурстарға да байланысты екені көрсетіледі. Негізінен, әлеуметтанушы посткеңестік қоғамда отбасылық шығу тегінің біліми стратификациямен тығыз байланысы, яғни мәдени капитал арқылы әлеуметтік құрылымның қалыптасуының тірек күші ретінде қарастырады. Сондай-ақ, Г.М.Мкртчян интеллигенциядан шыққан жастардың материалдық жағдайы немесе көп жағдайда бюджеттік сферада болуына қарамастан, жоғары білімді топтардың құрамын осы тұлғалар жоғары деңгейде құрайды деген қорытындыға келеді. [9, б. 104-113]

Сонымен қатар, жастардың әлеуметтік мобилділік қабілетіне отбасылық дәстүрлердің әсерін де қарастыру қажет. Себебі, жастардың белгілі бір әлеуметтік топта болуы, олардың ата – аналарының сол топ құрамында болуы факторына тығыз байланысты. Мысалы, егер жастардың белгілі мамандық немесе жоғары оқу орнын таңдауда нақты идеясы болмаса, онда ең алдымен отбасылық кәсіп, отбасылық өмірлік ұстанымдар таңдауға әсер етуші күш ретінде қызметін атқарады. [10, б. 69-76]

Жастардың өмірлік траекториясы мен жоспарларына отбасының ықпалын қарастыруда, ресейлік әлеуметтанушылар О.В.Шиняева, Т. В.Клюева, Ю. В.Ушкованың «Отбасы және оның жастардың өмірлік жоспарларындағы рөлі» атты зерттеу еңбегінің маңыздылығы жоғары. Зерттеуге 900 көлемінде респондент қатысып, 22 – 35 жас аралығындағы жастардан мәселе бойынша ақпарат алынған. [11, б. 177–189]

Зерттеудегі алғашқы деректер бойынша, жастар өздерінің өмірлік жоспарларына жетудегі мүмкіндіктер ретінде өздерінің қабілеттеріне қоса, отбасылық ресурстардың маңыздылығын атап өткен. Яғни, әрбір екінші респондент өзінің өмірлік жеңісіне – отбасылық тәрбие мен құндылықтарды себепші деп есептейді. Сондай – ақ: оларға қоса, отбасылық психологиялық қолдау, ата – ананың қаржылық капиталы, білімі, квалификациясы және әлеуметтік желілерін фактор ретінде атап өткен. [11, б. 177–189]

Факторлардың ішінде, отбасылық тәрбие мен құндылықтың жоғары деңгейді құрауы, көбінесе жастардың болашақ іс-әрекеттері мен шешімдеріне әсерімен байланыстыралады. Респонденттердің жауап беруі бойынша, әлеуметтік, экономикалық және символикалық капиталды қолдану және сақтап қалуында отбасылық тәрбие мен құндылық маңызды рөлді ойнайды. [11, б. 177–189]

Сонымен қатар, ата-аналардың әлеуметтік – кәсіби статусына байланысты отбасының рөлі әртүрлі көрсеткіштерді көрсеткен. Яғни, жоғары лауымды отбасыдан шыққан жастарға квалификацияның маңыздылығы жоғары екені, сондай-ақ ата-анасы орта деңгейдегі квалификацияға ие болған балаға, отбасылық құндылық пен тәрбие, біліми және квалификациялық ресурстың болуы маңызды екені, ата – аналарында өзіндік қамту немесе кішігірім жеке мүлкі бар жастарға көп жағдайда экономикалық ресурстарға қоса, ата – аналарының психологиялық қолдау көрсетуі маңызды екені анықталған. Ал, ата – аналары төмен квалификацияға ие балалар үшін, бірде бір отбасылық капитал түрі қажеттілігі тумаған. [11, б. 177–189]

Негізінен жастардың экономикалық өсуін қарастыратын болсақ, көп жағдайда орта тап деп есептелетін отбасының ресурстары әсер еткен. Сонымен қатар, экономикалық, әлеуметтік, символикалық және мәдени ресурстар ретінде ықпал етуші отбасылар, халықтың орта табысты бөлігі екені дәлелденген. [11, б. 177–189]

Қорытынды

Сонымен қорытындылай келе, капитализмнің дамуына байланысты қоғамда әлеуметтік теңсіздіктің өсуін көруімізге болады. Мұндай жағдайда, жастардың өзіндік мақсаттар мен өмірлік орнын табуда отбасылық капиталдың рөлі жоғары екені анықталды. Отбасылық капитал әртүрлі түрде беруі мүмкін. Мысалы, қаржылай инвестиция ретінде, таныс – білістер арқылы, білімге итермілеу немесе мәдени ой-өрісті өсіру арқылы ата-ана баласын дамытып отырады. Бұрынғы кезеңде, әлеуметтанушылар ықпал етуші күш ретінде ата-аналық отбасыны атаған болса, қазіргі таңда отбасылық капитал түрлері (экономикалық, әлеуметтік, мәдени және символикалық) маңызды рөл атқаратыны анықталды.

Отбасылық капитал жастардың өмірлік жоспарларына ғана емес, сондай-ақ олардың ұстанымдары мен таңдауларына әсер етеді. Бұл қозғалыста ең алдымен, отбасылық тәрбие мен құндылықтар негізгі

рөлді атқарады. Сонымен қатар, ата – аналарының білім деңгейі, жастардың ресурстарды қолдану мүмкіншілігіне тікелей әсер етіп отырады.

Жас ұрпақтың белгілі нәтижеге жетуінде, отбасының әртүрлі ресурстарынан, кемінде екі – үшеуі орта деңгейден төмен болмауы қажет. Сонымен бірге, көп жағдайда орта табысты және жоғары мәдени ресурстарға ие отбасылар өз балаларына сапалы инвестиция жасай алады.

Қазақстан жастарына келетін болсақ, білім алу үшін мемлекет тарапынан көп көмектер көрсетілгенімен, алғашқы инвестициялаушы отбасы екені бәріне белгілі. Себебі, мектептегі білімге қоса, ата – аналар жеке қызығушылықтарын қалыптасуына қаржылай және рухани ықпал етіп отырады.

Сонымен бірге, отбасыдағы бала санының көлемі де маңызды. Отбасылық капиталды инвестициялау – отбасылық дәстүр ретінде баладан балаға беріліп отырады деп айтуға болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Глас Д., Лапин Н. И. Социальная мобильность в Великобритании // Эмпирическая социология в западной Европе: учеб, пособие. М.: ГУ ВШЭ, 2004. С. 273-280.
2. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. / под ред. А.Ю. Соколова. М.: Политиздат, 1992. 543 с.
3. Бурдьё П. Формы капитала // Западная экономическая социология. Хрестоматия современной классики. М.: РОССПЭН. 2004. 674 с.
4. Бурдьё П. Формы капитала // Западная экономическая социология. Хрестоматия современной классики. М.: РОССПЭН. 2004. 674 с.
5. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий // Общественные науки и современность. 2001. №3. С.121–139.
6. Goldthorpe J. Occupational Sociology Yes: Class Analysis, No: Comment on Gruskyand Weeden’s Research Agenda // ActaSociologica. 2002. Vol. 45. No 3.209 p.
7. Радаев В.В. Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация //Общественные науки и современность. 2003. №2. С. 5-16.
8. Рощина Я.М. Семейный капитал как фактор образовательных возможностей российских школьников // Вопросы образования. 2012. № 1. С. 257–277.
9. Мкртчян Г.М. Стратификация молодежи в сферах образования, занятости и потребления // Социологические исследования. 2005. №2. С.104-113.
10. Логинов А.В. Социальная мобильность молодежи в условиях социально-экономической ситуации региона // Вестник Тамбовского университета.2015. №4 (144). С. 69-76.
11. Шиняева О.В., Ключева Т. В., Ушкова Ю. В. Влияние уровня и качества жизни семей на социальную мобильность молодежи // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Общественные науки. 2016. №4 (40). С. 177–189.

ҚАЗАҚСТАНДА ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІ ЕНГІЗУ

Сыздық М.Н.

Әлеуметтік жұмыс, 1-курс

Ғылыми жетекші: әлеум.ғ.д., профессор Алимбекова Г. Т.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Андатпа

Мақала инклюзивті білім берудің анықтамасы, оның әр түрлі түсініктемелері және инклюзивті білім берудің Қазақстанда енгізілу ерекшеліктері, инклюзивті білім беруді ұйымдастырудағы мемлекеттік және мемлекеттік емес институттардың рөлі, инклюзивті білім беру саласындағы проблемаларға шолу жасайды. Материал осы тақырыптағы зерттеулер мен шетелдік басылымдарда жарияланған мақалаларға негізделіп жазылды.

Кілт сөздер: инклюзивті білім беру, инклюзия, Қазақстанның білім саласындағы заңнамасы, білім беру әдістері, білім берудегі тең құқықтылық принципі.

Инклюзивті білім беру, көп жағдайда мүмкіндігі шектеулі немесе ерекше қажеттіліктері бар балаларды осы белгілеріне қатысты шектемей жалпы білім беру мекемелерінде басқа балалармен қосып оқыту деп түсіндіріледі. Бұл инклюзивті білім берудің тар мағынадағы анықтамасы. Алайда, әлем бойынша алсақ, көптеген балалар тек мүмкіндігінің шектеулілігі себепті емес, сондай-ақ, ұлты, нәсілі, тілі, діні, экономикалық жағдайына байланысты жалпы білім беру мекемелерінде оқи алмайды. Осы аталған ерекшеліктеріне қарамастан барлық балаларға теңдей білім беру, спорт және ойындарға теңдей қатысуға мүмкіндік жасау инклюзивті білім берудің кең мағынадағы анықтамасы.

Инклюзивті білім беру жүйесі балалардың қоғамда дискриминацияға ұшырауын болдырмау үшін балабақшадан бастап оларды қоғаммен қарым-қатынасқа бейімдейді, сондай-ақ басқа балаларды да әр түрлі ерекшеліктерге толерантты болуға үйретеді. Инклюзивті білім беру арқылы тек оқу орындары емес, азаматтар да, жұмыс берушілер мен қоғамдық сана да инклюзивтілікке ашық бола бастайды. Әлемде бұл тәжірибе ұзақ уақыттан бері қолданыста. ЮНИСЕФ инклюзивті білім беруді дамытуды өзінің мақсаттарының қатарына кіргізіп, әлемнің көп елдерінде оны дәріптеп келеді. Ұйым әрбір баланың сапалы білім алуға құқығы бар, себебі ол адамның ең базалық құқықтарына жатады деген қағидаттарды ұстанады.

ЮНИСЕФ инклюзивті білім беруді дамытуға қатысты қызметін төрт негізгі бағытта жүргізеді [2]. Олар:

- Дәріптеу: әр елде қалың көпшілік пен саясаткерлердің назарын аударатындай дәрежеде талқылауды ұйымдастыру.
- Халықтың хабардарлығын арттыру: зерттеу жүргізу, дөңгелек үстелдер мен семинарлар ұйымдастыру арқылы мүмкіндігі шектеулі балалардың қажеттіліктері туралы көпшілікті хабардар ету
- Мамандар даярлау: серіктес елдерде оқытушылар, ұйымдастырушылар мен жергілікті қауымдастықтарды оқыту және үкіметке техникалық қолдау көрсету арқылы елдің білім жүйесінде инклюзивтілікті құруға көмектесу
- Жүзеге асыруға қолдау көрсету: серіктес елдерде инклюзивті білім беру саясатының іс жүзінде жүзеге асырылуына көмектесу үшін мониторинг жүргізу және бағалау.

Қазақстанға келетін болсақ, инклюзивті білім беруді енгізуге қатысты заңнамаларды жасаумен және инклюзивті оқытудың жай-күйімен мемлекет деңгейінде Білім және Ғылым Министрлігі және оған қарасты мекемелер айналысады. Елімізде ең алғаш «инклюзивті білім беру» ұғымын Қазақстанның арнайы және инклюзивті білім беруді дамытудың ұлттық ғылыми-практикалық орталығы алып келді. Бұл орталық 1999 жылы ЮНЕСКО-мен бірігіп инклюзивті білім беру бойынша алғашқы жобасын жасады. 2016 жылы Қазақстан Білім беру саласындағы дискриминациямен күресу туралы Конвенция мен Мүгедектердің құқықтары туралы Конвенцияны ратификациялады. Бұл конвенцияларда көрсетілген талаптар Қазақстанның «Білім беру туралы» заңына кіріктірілді [3]. Онда барлық оқушыларға теңдей сапалы білім беруге жағдай жасау қажеттігі айтылды. Алғашында эксперимент ретінде мектептерде инклюзивті сыныптар ашылды. Білім және Ғылым министрлігі 2020 жылға қарай Қазақстанның білім беру жүйесі инклюзивті білім беру моделіне көшетінін мәлімдеді [1].

Білім және ғылым министрі А. Аймағамбетов үкімет отырысындағы сөзінде Қазақстанда 139 887 адамға ерекше білім беру қажеттілігі бар екенін айтты. Ол 2025 жылға дейін балабақшалардың 70 пайызы, ал мектептер мен жоғары оқу орындарының 100 пайызы мүмкіндігі шектеулі жандарды қабылдауға дайын болатыны және кедергісіз орта құратынын айтты [4]. Көптеген еңбектер инклюзивті білім беруді қамтамасыз етуде мемлекеттік институттарға тоқталып өтеді. Камила Ролан және Мишель

Сомертон [1] Қазақстандағы инклюзивті білім беруге қатысты мақаласында білім беру жүйесіндегі инклюзивтілік реформасын жүзеге асыруда мемлекеттік емес ұйымдар мен азаматтық қоғамның да белсенді рөлі бар екендігін жазады.

Авторлар мемлекеттік емес ұйымдардың инклюзивті білім беруге үлесін үш салаға бөліп көрсетеді. Ең алғашқысы, инклюзивті білім беру саласындағы заңнамаларды жасауға және өзгертулер енгізуге қосатын үлесі. Екіншісі, инклюзивті білім беруді түсіндіретін әр түрлі жобаларды, дәрістер мен тренингтерді жүргізу арқылы қосатын тәжірибелік үлесі. Үшіншісі, мәдени үлес. Яғни, әлеуметтік желілерде, спорт арқылы, волонтерлік қозғалыстар мен жарнама, өнер арқылы, мүмкіндігі шектеулі балалардың ата-анасымен жұмыс жасау арқылы оларға инклюзивтілік идеяларын таныстыру [3, б.7]

Қазақстанда көбінде инклюзивтілік философиясы мүмкіндігі шектеулі, немесе ерекше күтімді қажет ететін балалардың білім алуына негізделген. Яғни, инклюзивті білім берудің тар анықтамасының шеңберінде қызмет атқарады. Осы шеңбердің аясында алсақ, Қазақстандағы негізгі мәселелердің қатарына: ерекше қажеттіліктері бар балалардың қажеттіліктеріне сай келетін қоршаған ортаның болмауы, педагогтар мен сау балалардың мүмкіндігі шектеулі адамдармен қалай қарым-қатынас жасауды білмеуі, ерекше қажеттіліктері бар жандардың құқықтары мен мүмкіндіктері туралы білімнің болмауы, сонымен қатар, ерекше балалармен жұмыс жасайтын мамандардың біліктілігінің төмен болуы секілді мәселелер кіреді. Бұдан басқа да мәселелерге тоқталып өтсек. Елімізде инклюзивті білім беруді регламенттейтін, яғни бүкіл процессті реттейтін бірегей нормативті құжаттар әлі жоқ. Жалпы мектепте жұмыс жасайтын мұғалімдер ешқашан ерекше балаларды оқыту жолдарын үйренбегендіктен бұл салада тәжірибесіз, сондықтан баланы оқу процесіне баулай алмайды. Қоғам мүмкіндігі шектеулі балалармен бір мектепте оқуға дайындалмаған. Кеңес үкіметі кезінде қалыптасқан дәстүр бойынша, ерекше қажеттіліктері бар балалар арнайы мектепте білім алып келгендіктен, қоғамда бөлініс пайда болған. Көп жағдайда дені сау балалардың ата-аналары өз балаларының мүмкіндігі шектеулі балалармен бірге оқуын қаламайды. Инклюзивті білім беру орталықтарын қаржыландыру деңгейі төмен, оларға арнайы техникалық жабдықтар жетіспейді. Сонымен қатар, медициналық, психологиялық және педагогикалық, әлеуметтік кеңес беру және қолдаудың жетіспеуі де қиындықтардың бірі. Егер мектептерге инклюзивті білім беру енгізілген жағдайда ондағы оқыту процесі мен мұғалімдер үнемі әдістемелік жағынан дамытылып отыруы қажет. Яғни арнайы педагогтарды даярламай, инклюзивті білім беруді ұйымдастыру мүмкін емес.

Алайда, инклюзивті білім беру тек мүмкіндігі шектеулі балаларға ғана қатысты емес. Мысалы, Қазақстанда уақытша мигранттардың, босқындар мен Қытай немесе басқа да кирилл алфавитін білмейтін елдерден келген қандастарымыздың білім алуындағы инклюзивтілік екінші дәрежеде қалып отыр.

Бұдан бөлек, білім беру орындарынан басқа жерлерде инклюзивтілік принциптерін таныстырып, тарату әлсіз. Инклюзивтілік тек білім беру процесінде ғана көрініс таппайды, ерекше қажеттіліктері бар балаларға кедергісіз қозғалуға арналған инфраструктураны қалыптастыру да осыған кіреді. Әр түрлі мекемелерде, қала көшелерінде, қоғамдық көліктерде, тұрғын үйлерде инфрақұрылымның болмауы да қоғамның, мемлекеттік жалпы инклюзивтілік принциптерін түсінбегендігін көрсетеді. Білім беру шараларының ішінде осындай инфрақұрылымды қалыптастыруға жауапты ұйымдардың қызметкерлеріне нұсқаулық жасау қажеттігі қарастырылуы тиіс.

Инклюзивті білім беруді жүзеге асыруда назарға алатын және бір мәселе ол бағдарламаның қағаз жүзіндегі жоспары мен сол жоспардың нақты іс жүзінде орындалуының арасындағы айырмашылық. Бұл инклюзивті білім беруді мектептерле енгізу кезінде көп орын алатын жағдай. Осындай қиындық тек Қазақстанға тән емес, әлемнің басқа елдерінің тәжірибесінде де кездеседі. Петер Хауг [5] инклюзивті білім беруді ұйымдастырудағы идеалдар мен тәжірибе туралы мақаласында осы мәселені қозғайды. Инклюзивті білім беруді енгізу кезінде мектептердің арасында, тіпті бір мектептің ішіндегі сыныптардың арасында да оның жүзеге асырылуында айырмашылық болуы мүмкін дейді автор. Ол өз тұжырымын Еуропа елдерінің мысалында жасайды. Инклюзивті білім беруді енгізу кезіндегі қиындықтар негізінен осы ұғымның анықтамасын біркелкі түсінбегендіктен болады деп тұжырымдайды. Себебі, инклюзивті білім беру әдістемесін жасап отырған адамның ол туралы түсінігі мен сол инклюзивті білім беру жүзеге асырылып отырған мектептегі оқушылардың, ата-аналардың инклюзивтілікті түсінуі басқаша болуы мүмкін. Автордың ұсынысы, бір ғана инклюзивті білім беру моделін алып, оны барлық жерге сұқпалауға болмайды. Әр ел, әр аймақ, әр мектеп өзінің ерекшеліктеріне қарай бейімделген инклюзивті модельді енгізуі қажет.

Инклюзивті білім беруді егер мүмкіндігі шектеулі балалар мен дені сау балалардың бірігіп бір ортада білім алуы деп санасақ, яғни, тар мағынасындағы анықтамасына сүйенсек, Қазақстанда ең алдымен, дәріптеу жұмыстарын жүргізу қажет. Ол жоғарыда ЮНИСЕФ-тің осы саладағы жұмысының

бір бағыты болып саналады. Мемлекеттік медиа, балабақшалар мен мектептер, жоғарғы оқу орындары және басқа да мемлекеттік және мемлекеттік емес ұйымдар өз қызметкерлеріне инклюзивтілік принциптерін түсіндіруі, және қоршаған орта мен мекеменің барлық адамға ыңғайлы болуын түсіндіру қажет. Түркістан қаласының әкімі Рашид Аюпов мүгедектер арбасына отырып қала жолдарының арбадағы адамдарға ыңғайлылығын тексергені осы дәріптеу мен халықтың хабардарлығын арттырудың бір мысалы болып табылады.

Қорыта келе, Қазақстанда инклюзивті білім беру енді еніп келе жатқан жаңа тәжірибе. Ол әрқашан қайта қарастырылып, әдістемелері де жаңартылып, шындалып отыруы керек. Көбінде бұл әдістеме үлкен қалалар мен облыс орталықтарында жақсы жұмыс жасап, ауылдық елді мекендерге көп көңіл бөлінбейді. Халыққа инклюзивтілік ұстанымдарын үйрету ЮНИСЕФ атап көрсеткен дәріптеу мен халық хабардарлығын арттыру принциптеріне кіреді. Оны жүзеге асыру керек. Шетелдік тәжірибеден үйрене отырып, жергілікті халықтың ерекшеліктеріне де назар аудару қажет. Инклюзивтілік принциптері тек оқу орындарында емес, басқа да мекемелерде үйретіліп, өз қызметкерлеріне қатысты инклюзивті болуға, жұмыс кеңістігін барлығына ыңғайлы етіп жасауға арналған нұсқаулықтар жасалуы қажет. Бұл мақала Қазақстандағы инклюзивті білім берудің барысы мен мәселелерін талқылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Rollan, Kamila, and Michelle Somerton. 2019. "Inclusive Education Reform in Kazakhstan: Civil Society Activism from the Bottom-Up." *International Journal of Inclusive Education*, April, 1–16. <https://doi.org/10.1080/13603116.2019.1599451>
2. Концептуализация инклюзивного образования и его контекстуализация в рамках Миссии ЮНИСЕФ. Детский фонд ООН (ЮНИСЕФ): 2014. <https://www.unicef.org/eca/sites/unicef.org.eca/files/Booklet%20%20-%20Russian%20Version.pdf>
3. Инклюзивті білім беру тәжірибесі. <https://nao.kz/content/view/12/298>
4. «ҚР БҒМ: Қазақстанда ерекше білім беру қажеттіліктері бар 139887 адам тұрады». <https://www.primeminister.kz/kz/news/kr-bgm-kazakstanda-erekshe-bilim-beru-kazhettilikteri-bar-139-887-adam-turady-2115957>
5. Haug, P., 2017. Understanding inclusive education: ideals and reality. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 19(3), pp. 206-217. <http://doi.org/10.1080/15017419.2016.1224778>

NEET САНАТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЖАСТАРДЫҢ БҮГІНГІ КӨРІНІСІ

Шакенов Д.С.

*әлеуметтану мамандығының 3-курс студенті
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.
Ғылыми жетекшісі: Омарова А. Т. PhD, доцент м.а., Қазақстан, Алматы қ.*

Аңдатпа: Мақалада Қазақстандағы оқымайтын, жұмыс істемейтін және кәсіби дағдыларға ие емес 15 пен 24 жас аралығындағы жастардың нақты тобы қарастырылады. Жастардың осы тобының саны жыл сайын артуына байланысты оның ерекше себебі ретінде автор NEET санатындағы ықпал ету факторын бөліп, егжей-тегжейлі зерттеді. Осы санатқа жататын жастардың қандай әлеуметтік-экономикалық мәселелермен кездесетіні талданған. «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығының NEET санатындағы жастарға жүргізген зерттеуін пайдалана отырып, NEET санатындағы жастар Қазақстанның қай аймақтарында ең көп және ең аз кездесетіні анықталды. Сонымен қатар жастардың осы санатқа енуінің алғышарттары зерделенді. Бұл мәселеге мемлекет тарапынан жүргізіліп жатқан іс-шаралар, бағдарламалар сараланды. NEET санатындағы жастардың қатарын азайту мақсатында әрі жастардың жұмысқа тұруында пайда болатын мәселелер талданып, оларды тиімді шешудің жолдары автор тарапынан ұсынылды.

Түйін сөздер: NEET санатындағы жастар, жұмыссыздық, Z буыны әлеуметтену, әлеуметтік масылдық, мамандық, еңбек нарығы.

Кіріспе

Қазіргі жастар осыдан 20 жылдан аса уақыт бұрын пайда болған NEET (Not in Employment, Education or Training) арнайы тобымен толықтырылған гетерогенді қауымдастық ретінде сипатталуда. Бұл топқа 15-24 жас аралығындағы жастар, жұмыссыз немесе экономикалық белсенді емес, оқымайтын және кәсіби дайындықтан немесе қайта даярлаудан өтпейтін жастар кіреді [1]. Дамыған Еуропа елдері, АҚШ, Жапония, Қытай, Оңтүстік Корея ХХІ ғасырдың басында осындай топтың пайда болуымен бетпе-бет келді. NEET жастар Z ұрпағының ажырамас бөлігі болып табылады және өзіне тән реализм, билікке сенімсіздік, басқаларға деген талап, жұмыс пен жеке өмірді нақты ажырату, жаңа технологияларды еркін пайдалану, бос уақытты бағдарлау, қажеттіліктерді тез арада қанағаттандыру сияқты белгілерді мұра етеді, Сонымен қатар олар өз ойлағандарын толық іске асыруда, әдетте, материалдық немесе рухани мүмкіндіктері жоқ болғандықтан келеңсіз жағдайларға ұшырап жатады. NEET құрылымында жұмыспен қамтудың баламалы тәжірибесін пайдаланатын жұмыссыз және экономикалық белсенді емес жастар ерекшеленеді. Мысалы, жұмыс пен оқудан саналы түрде бас тарту, өмірдің осы нұсқасының пайдасына ерікті түрде таңдау. Бұл NEET-жастардың мінез-құлқын әлеуметтік және жеке болжау мүмкін еместігіне алып келеді.

NEET жастардың пайда болу себептері

NEET санатындағы жастарды әлеуметтік тәуелділік тобы ретінде түсіну оның пайда болуының объективті және субъективті себептерін анықтауға мүмкіндік береді. Объективті себептеріне мыналарды жатқызуға болады:

➤ NEET санаты автоматтандыру, икемді жүйелер, роботтандыру секілді заманауи өндірістің ірі өзгерістерінің әсерінен жұмыспен қамтудың қысқаруы нәтижесінде пайда болды. Мысалы, McKinsey Ғаламдық институтының (MGI) «жұмыс істейтін болашақ: автоматтандыру, жұмыспен қамту және өнімділік» есебінде 2055 жылға қарай әлемдегі жұмыс орындарының жартысын автоматтандыруға болатындығы айтылған [2]. Бұл жастардың бір бөлігінің еңбек нарығына шықпауына мүмкіндік беретін жұмысқа орналасуды қажет ететін жұмыс күшінің жаппай босатылуы болатынын білдіреді.

➤ Тағы бір себеп – қазіргі қоғамдағы білім алуға деген көзқарастың девальвациясы. NEET санатындағы жастар – Z ұрпағының бос уақытқа және тиісті құндылықтар жүйесіне бағытталған бөлігі. Еуропалық зерттеушілер осы буын өкілдері үшін демалу мен әртүрлі гаджеттерге ие болу жұмыс пен білім беру құндылықтарынан гөрі анағұрлым маңызды екенін атап өтті [3].

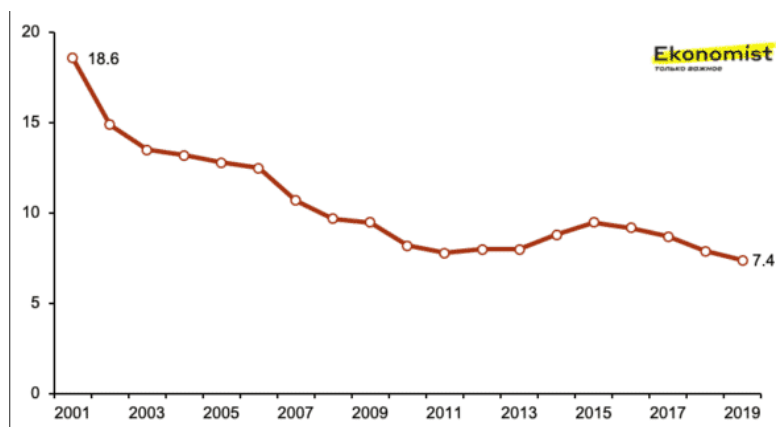
NEET санатындағы жастардың пайда болуының субъективті себептері ретінде мыналарды атауға болады:

➤ Ең алдымен, жұмыс пен оқу үшін жеке ынталандырудың болмауы. Егер П. Сорокин білім жоғары әлеуметтік позицияларға қол жеткізуге мүмкіндік беретін «әлеуметтік лифт» деп санаса, қазіргі қоғамда жағдай өзгерді. Жастарға жұмыс немесе оқу ұсынысы берілетін болса, олар өздері үшін қызықты және пайдалы болатын ұсынысты күтіп, күту позициясын алады.

➤ Субъективті себептерге жеке тұлғаның жеке ерекшеліктері, ең алдымен физикалық және психикалық денсаулық жағдайы жатады. Мысалы, алкоголь мен есірткіні пайдаланатын жастар алдымен мәжбүр жағдайға түседі және содан кейін қоғамнан ерікті түрде оқшауланады.

Қазақстандағы NEET жастардың көрінісі

Қазақстанда NEET санатындағы оқымайтын, біліктілігін арттырмайтын және жұмыс істемейтін жастардың үлесі неғұрлым кең ауқымда 15-28 жас аралығында ескеріледі. 2019 жылы бұл үлес 7,4% немесе 250 мыңнан астам адамды құрады (Халықаралық еңбек ұйымының есептеуі бойынша – 10,5%-ды құрады).

Жастар құрылымындағы NEET жастар үлесі [4]

«NEET» санатындағы қазақстандық жастарды «NEET» тобында болу ұзақтығы бойынша келесі санаттарға жіктеуге болады:

- ұзақ мерзімді жұмыссыздар (бірнеше жыл бойы жұмыс істемейді және оқымайды);
- ұзақ мерзімді жұмыссыздардың негізгі үлесін құрайтын отбасылық міндеттерін орындауға байланысты экономикалық белсенді емес жастар;
- қысқа мерзімді жұмыссыздар (бұл мәртебеде бір жылдан аз уақыт болатын).

«Жастар» ғылыми-зерттеу орталығының 2019 жылғы әлеуметтанулық зерттеу мәліметі бойынша, NEET санатындағы жастар мына мәселелермен жиі соқтығысады [5]:

- Азық-түлікке, халық тұтынатын тауарларға жоғары баға;
- Табыстың төмен деңгейі;
- Жұмыссыздық және жұмысқа орналасуға байланысты қиындықтар;
- Жоғары оқу орнында білім алудың қымбаттылығы;
- Жеке тұрғын үйінің жоқ болуы.

Сонымен қатар, бұл зерттеу жұмысында жастардың тұрақты жұмысқа орналаса алмауының себептері анықталды. Зерттеу нәтижесі бойынша, бірінші себебі төменгі жалақы мөлшері екені анықталды. Ал келесі ол жұмыс тәжірибесінің болмауы және өзі тұратын аймақта жұмыс орнының болмауы NEET санатына кірудің алғышарттары екені анықталды.

Осы сұхбатты талдау нәтижесінде бірнеше заңдылықтар анықталды:

- Зерттелетін маңызды көрсеткіштердің бірі жас адамдардың отбасы мен мектеп ұжымдарында әлеуметтену жағдайларын зерттеу маңызды орын алатынын атап өткім келеді. Респонденттердің көпшілігінде толық отбасы, бауырлары мен әпкелерінің болуы, отбасы мүшелері арасындағы берік қарым-қатынас сияқты жақсы бастама болған. Неліктен бұл маңызды? Себебі толық емес отбасы жағдайындағы бастапқы әлеуметтену «NEET» санатындағы жастардың 16,7%-ына тән;

- Бұл санаттағы жастар – білімсіз жастар деген стереотип бар. NEET жастарының көпшілігі орта әлеуметтенудің стандартты арналарынан өткен: мектепте оқу, кейбіреулері 9-сыныптан кейін колледждерге, басқалары 11-сыныпты бітіріп, университеттерге түсті. Орта және арнайы орта білімі бар өкілдер басым. Бірақ сонымен бірге, зерттеу кезінде респонденттердің 1/5 бөлігі аяқталмаған орта білімге ие болды. Сонымен қатар, зерттеу барысында әрбір бесінші респондент жоғары білімі бар екенін көрсетті.

- Психологиялық денсаулық жастарды зерттеудің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. NEET санатындағы жастардың эмоционалды интеллектісін жоғары деп анықтауға болады. Зерттеуге қатысқандардың басым бөлігі оқуға және білімі мен кәсіби шеберлігін арттыруға ниетті емес. Бұл біз үшін алаңдатарлық нәтижелер, өйткені еңбек нарығы үнемі өзгеріп отырады және оқудан өтеді, ал кәсіби шеберлікті жақсарту табысты жұмысқа орналасу үшін қажеттілік болып табылады;

- Жастардың мамандық таңдау процесін рационалды деп атауға болады. Респонденттер мамандықты таңдай отырып, үш негізгі факторды басшылыққа алады: мамандыққа деген сұраныс,

лайықты жалақы және қолда бар таланттар мен қабілеттердің болуы. Сонымен қатар, жастар болашақ мамандықты таңдауды ата-аналар мен мұғалімдердің пікіріне назар аударады.

NEET санатындағы жастардың жоғары үлесі жөнінде мәселе Қазақстанда COVID-19 пандемиясына дейін де қозғалған болатын. 2019 жылы Президент Қасым-Жомарт Тоқаев NEET санатындағы жастарды жылына кемінде 1%-ға қысқарту және биылғы 2021 жылы 6%-ға дейін жеткізу бойынша тиімді шаралар қабылдау міндетін қойды. Алайда бұл міндеттің пандемия кезінде 100 пайыз толық іске асуы мүмкін емес, себебі, карантин шектеулері басталғаннан кейін біраз жастар үлкен қалалардан өз ауылдарына, өз аймақтарына ағыла бастады. Нәтижесінде, жоғары оқу орындарының 700 мың студенті мен колледждердің 500 мың студенті қашықтықтан оқыту форматына ауыстырылды, бұл оқыту сапасының төмендеуіне әкеледі. Білім беру деңгейіндегі алшақтық артып келеді. Аз ғана оқу орындары жаңа жағдайда білім сапасын арттыруға мүмкіндік беретін тәсілдерді қолданады. Бұл өз кезегінде NEET жастардың қалыптасуына серпіліс беретіні анық.

NEET: 1 карта және 6 бағыт

Мемлекет жас азаматтарды білім беру жобаларына тарту және жұмыспен қамтуды арттыру үшін бірқатар шаралар қабылдауда. 2018 жылдың қыркүйегінде 18-29 жас аралығындағы NEET жастарды әлеуметтендіру және жұмыспен қамту бойынша жол картасы қабылданды. Жұмыс 6 бағыт бойынша жүргізіледі: кәсіптік бағдарлау, кәсіптік оқыту, жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету, жастар кәсіпкерлігін дамыту, жастарды әлеуметтендіру, ұйымдастырушылық-әдістемелік іс-шаралар.

Іске асырылатын шаралардың ішінде мыналарды келтіруге болады:

1. «Дипломмен ауылға» бағдарламасының тартымдылығын арттыру: мамандарға берілетін біржолғы жәрдемақының мөлшерін 70-тен 100 АЕК-ке дейін ұлғайту, тұрғын үй сатып алуға 3,7 млн теңгеге дейін бюджеттік кредиттер беру көзделген.

2. 2014 жылдан бастап іске асырылып келе жатқан «Серпін» жобасы аясында жұмыс күші артық оңтүстік өңірлерден келген жастар солтүстікте жұмыс күші тапшы өңірлерде білім алуға және жұмысқа орналасуға мүмкіндік алады.

3. 2017 жылдың қыркүйегінен бастап Барлығына тегін техникалық және кәсіптік білім беру бағдарламасы жүзеге асырылуда, оның аясында барлық тілек білдірушілер жұмысшы мамандығын тегін ала алады.

4. Өзін-өзі жұмыспен қамтыған және жұмыссыз жастарды «Жас кәсіпкер» оқыту арқылы кәсіпкерлік қызметті дамыту. Бағдарлама шеңберінде 18 мың адам оқуды аяқтады, 14 мыңнан астам қатысушы өз жобаларын қорғады, 150 мыңға жуық адам қамтылды, оның ішінде қатысушылардың 90% – ға жуығы жұмысқа орналастырылды.

5. Ел бойынша саны 200-ге жуық халықты жұмыспен қамту орталықтарының қызмет жасайды.

6. 2019 жылы елімізде 208 жастар ресурстық орталықтарының қызметі бар, оларда жастар жұмысқа орналасу, білім алу, кәсіби дайындық, бос уақыт, туризм және спорт туралы ақпарат алады [6].

Қорыта келе, Қазақстанда жастардың осы санатымен нақты жұмыс істеу үшін әзірленген көптеген бағдарламалар Үкіметке елдегі NEET санатындағы жастардың жалпы пайызын төмен деңгейде ұстап тұруға мүмкіндік береді. Мұндай тенденцияны одан ары тұрақты жалғастыру үшін мына іс-шараларды жүзеге асыруды ұсынамын:

➤ Жастармен оның тілінде сөйлесіп, жастар арасында сұранысқа ие ресурстардың бар мүмкіндіктері туралы ақпарат беру керек;

➤ NEET қатарындағы жастарды жұмысқа жалдайтын жұмыс берушілердің ұсыныстарын дамыту, атап айтқанда, жаңа қызметкерлер үшін жұмыс берушілердің әлеуметтік төлемдерін төмендету немесе ұзақ мерзімді жұмыссыз, біліктілігі төмен жастарды жалдайтын компанияларды субсидиялау маңызды болып табылады;

➤ Жұмысқа орналасуға өтінім беру рәсімін оңайлатудың, жұмыстың электрондық форматын жақсартудың маңызы зор. Олардың оқу орындарымен, жұмыс берушілермен, жастар ресурстық орталықтарымен ынтымақтастығы мен үйлестірілуін күшейту қажет;

➤ Халыққа қызмет көрсету орталықтары сонымен қатар еңбек нарығындағы трендтер, жұмыс берушілерге қажет мамандықтар мен дағдылар туралы көбірек ақпарат беруі керек.

Осы іс-шараларды жүзеге асыру Қазақстан жастары құрылымындағы NEET жастар санатының жылдан-жылға төмендеуіне кепілдік беретіні анық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Марина Б. Буланова «NEET-молодежь: опыт международной диагностики» мақаласы Российский государственный гуманитарный университет, Москва, Россия;

2. Harnessing Automation for a Future That Works. digital-disruption / harnessing-automation-for-a-future-that-works. <https://www.mckinsey.com/featured-insights/>

3. Williams A. Move Over, Millennials, Here Comes Generation Z. <https://www.nytimes.com/2015/09/20/fashion/move-over-millennials-here-comes-generation-z.html>.

4. ҚР Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің жастар құрылымындағы NEET жастар үлесінің статистикасы, 2019 жыл;

5. «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығының NEET санатындағы жастарды зерттеген 2019 жылғы әлеуметтанулық зерттеу жұмысы, <https://elorda.info/> сайтындағы «Жастар» ғылыми зерттеу орталығының директоры Аян Сакошевтің сұхбатынан алынған ;

6. Айман Жусупова «NEET азауда: Мемлекеттік бағдарламалар жастар жұмыссыздығына қарсы тиімді ме?» мақаласы, <https://ekonomist.kz/zhussupova/neet-bezrobotica-molodezh-gosprogramma> / ақпараттық порталынан алынды.

ТӘУЕЛСІЗДІК ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ДІН: ЗАЙЫРЛЫ МЕМЛЕКЕТТІҢ
ҚАЗАҚСТАНДЫҚ МОДЕЛІ / РЕЛИГИЯ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ:
КАЗАХСТАНСКАЯ МОДЕЛЬ

СВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА / RELIGION IN THE YEARS SINCE
INDEPENDENCE: KAZAKHSTAN'S MODEL OF A SECULAR STATE

ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МӘДЕНИ ИДЕНТИФИКАЦИЯ:
ДӘСТҮРШІЛДІК ПЕН ЖАҢАШЫЛДЫҚ САБАҚТАСТЫҒЫ

КУЛЬТУРНАЯ ИДЕНТИФИКАЦИЯ В ГОДЫ
НЕЗАВИСИМОСТИ КАЗАХСТАНА: ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ ТРАДИЦИЙ И
ИННОВАЦИЙ

CULTURAL IDENTIFICATION IN THE YEARS SINCE INDEPENDENCE: A
CONTINUITY OF TRADITIONS AND INNOVATIONS

САЛТ-ДӘСТҮРДІҢ ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІНДЕ ӘДЕПТІЛІК ПЕН ІЗГІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Алмаханова Назерке Айдарқызы

Мәдениеттану мамандығы, 2 курс студенті

*Ғылыми жетекші: мәдениеттану магистрі, оқытушы Есболова Молдир Ауелтаевна
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті*

Аңдатпа: Қоғамдық өмірдің, экономикалық жағдайлардың ілгерілеп дамуына байланысты, халықтың тұрмыс-тіршілігі, әдет-ғұрпы, салт-санасы, сана-сезімі, дүниеге көзқарасы өзгеріп отырады. Қазіргі таңда ұлттық салт-дәстүріміздің жастар арасындағы өзектілігі жоғалып бара жатқандай ма? Тілінен, дінінен, салт-дәстүрінен айырылған халықтың құрдымға кетері де анық.

Түйін сөздер: этника, этика, этнос, экзогамия, әменгерлік, шежіре, мәдени символдар.

Қазақ этносы басқа көшпелі этнос сияқты, ұрпақтан ұрпаққа ақпарат беру дәстүрімен сипатталады. Осылайша жыр-дастандардың, аңыздар, ертегілер, термелер, шежірелердің айрықша рөлі бар. Қазақ этносының мәдени ерекшелігі отбасымен байланысты ұйым деңгейінде экзогамия болып табылады. Бір ұрпақтың, бір отбасының, бір ағайындылардың, жеті ұрпаққа дейін некелеріне тыйым салу.

Қазақ этносын өзге этникалық топтардан тағы бір ерекшелігі – этносаралық күрделі құрылым болып табылады. Әрбір тайпа бірнеше иерархиялық ұйымдасқан этникалық топтарға, сондай-ақ әлеуметтік қарым-қатынастардың күрделі жүйесімен біріктірілген шағын топтарға бөлінді.

Сонымен қатар, тайпалық қоғамның кішігірім ұясы болған қазақ отбасының маңызды әлеуметтік функциясы – жас ұрпаққа дәстүрлерді құрметтеуді және олардың жүрегіндегі мінез-құлық ережелерін нығайтуға тәрбиелеуді жүзеге асыру. Ата-бабаларымызға құрмет көрсету және олардың дәстүрлерін ұстану отбасында әр тән қасиет болып табылады.

Дәстүр бойынша, әр қазақ отбасын рухани қасиеттердің негізгі тірегі және қамқоршысы болып табылатын ақсақалсыз елестете алмаймыз. Ол өткен ғасыр әлеміне, оның ата-бабаларына жақын болған деп саналатын болған, сондықтан оны басқалардан артық көрген, тәжірибесі мол құрметті данышпан ақсақал қазақтардың ғана емес, сондай-ақ басқа да шығыс халықтарының арасында ең қасиетті көсем адам, үлгі бола алатын, жалпы адамның этникалық идеясын іске асырушы тұлға. Қазақтардың мәдениеті ХХ ғасырға дейін көшпелі болып келді, бірақ соған қарамастан ол көптеген мыңжылдықтар ішінде басқа халықтардың күрделі де қызықты мәдениеттерінің даму жолынан өтті. Көшпелі қазақтардың өзіндік ойлау тәсілі

Батыс пен Шығыстың танымдық формаларының әсерінен өзгеріске ұшырады. Осы араласудың нәтижесінде дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар кеңінен дамыды. Әрбір халықтың өзінің ұлттық ерекшеліктерін, ұлттық мәнін ашатын өзіндік салт-дәстүрлері бар. Дәстүрлер, әдет-ғұрыптар ұзақ тарихи дамудың нәтижесінде қалыптасады. Адамзат қоғамы пайда болған сәттен бастап өркениеттің ілгерілеуі ұрпақтан-ұрпаққа білім, еңбек дағдылары, мінез-құлық нормалары, материалдық немесе рухани құндылықтар ұжымнан адамға жүйелі түрде берілетіндігімен байланысты болды.

Өмір сүруге деген күрес төзімділікке, күшке, ептілік пен тапқырлыққа байланысты болғандықтан балаларға ерте жастан осы қасиеттерді сіңірді. Сондықтан көптеген қазақ әдет-ғұрыптары сәбидің туылуымен, балалық шағымен, жасөспірім және кәмелетке толу кезімен байланысты. Мысалы, шілдехана – баланың дүние есігін ашу сәтімен байланысты. Үлкен мереке ретінде атап өтіліп, той-думан жасап, көрші ауылдардың да тұрғындары шақырылды. Ұлттық тағамдар жасалды, әншілер жарыстарын, ат жарыстарын ұйымдастырды. Сондай-ақ, балаға дені сау және мықты болып өсуі үшін де есімді де жоғары талғаммен үлкен кісілер таңдаған.

Қазақ отбасында кәмелеттік жасқа жету жолындағы ерекше кезеңдер ретінде жаңа туған нәрестені бесікке салу, оның тез өсіп, батырлық денсаулығына ие болуы. Тұсау кесу-баланың жүре және жылдам жүгіре білуі үшін алғашқы қадамдары. Бұл күні, қазақтың әдет-ғұрпы бойынша, сәби алғашқы қадамын жасаған киіз үйге ауылдағы ең қарт және құрметті адамды баланың аяғын орайтын арнайы арқанды пышақпен кесу үшін шақыру әдетке айналған. Атқа отырғызу-бұл атқа міну, оның қолына қамшы ғана емес, найза да беріледі. Содан кейін сүндеттеу рәсімі өтеді. Бұл күні бес-жеті жастағы ұлдың ата-анасы киіз үйге құрметті молданы шақырады. Ол сүндеттелу рәсімін жасайды, содан кейін оны баланың ата-анасы марапаттайды. Көптеген қонақтар, көрші ауылдардың туыстары шақырылады, олар өз кезегінде балаға және оның ата-анасына сыйлықтар жасайды.

Ойындар мен мерекелер барлық уақытта үлкен қоғамдық маңызға ие болды. Олардың пайда болуы ежелгі дәуірге жатады, олардың дамуына қоғамдық қатынастар мен халықтың экономикалық қызметі бірқатар әсер етті. Ойындар мен ойын-сауықтар тәрбиелік, әскери-спорттық, салттық, ойын-сауық-

эстетикалық, коммуникативті және т.б. функцияларды атқарды. Ойындар әмбебап функцияны атқарды. Көңіл көтеруге және әскери өмірге дайындық ретінде. Мұндай ойындар сайыс, аударыспақ, жамбы ату, ат жарысы, күрес және т.б. болды. Олардың көпшілігі кейіннен дамып, өзгеріске ұшырап бастапқы мәнін жоғалтты. Мысалы, аламан бәйге, көкпар. Халықтық мерекелер мен ойындар маңызды оқиғаларға арналды және қоғамдық сипатта болды.

Зерттеушілердің айтуынша, ең үлкен мереке ас беру болып саналды. Әулет ақсақалының құрметіне ұйымдастырылған ас беру көптеген адамдарды жинағаны белгілі, әл-ауқатқа қарамастан 15 мың адамға дейін болды. Мереке ұйымдастырушылардың материалдық жағдайына байланысты үштен жеті күнге дейін созылды. Сонымен қатар, күн сайын бірнеше ойындар, жарыстар өткізіліп, соңғы күн үлкен ат жарысымен аяқталды, бұл еске алудың даңқын арттыра түскен.

Отбасылық-рулық мерекелер арасында үйлену тойлары маңызды болды. Мұнда атақты ақындардың үйленуге арналған әндері орындалды және айтыстары тыңдалып, ойындар мен қызықты ойын-сауықтар болды. Той кезінде тек ойын-сауық бағдарламасына көптеген ойындар кірді, онда басты ойын-сауық жүлделермен бәйге болды. Дәл осындай салтанатты оқиға ұлдың дүниеге келуімен байланысты болды. Олар нәрестенің дүниеге келуіне арналған мереке шілдехана, баланы бесікке салу туралы мереке (бесік той), қырықыншы баланың туған күніне арналған мереке (қырықыннан шығару), үш жастан он жасқа дейінгі ұлдарды сүндеттеу мұсылман салтымен байланысты мереке (сүндет той) болды. Әрбір мерекелердің өзіндік ерекшеліктері болды. Мысалы, шілдехана жүргізу «алғашқы үш түнде рухтар жаңа туған нәрестені ұрлап, оны жамандықпен алмастыра алады» деген сеніммен байланысты болды. Жастардың шулап көңіл көтеруі оларды қорқытуы керек еді.

Қалыптасудың ұзақ кезеңінен өткен, оның процесіне көптеген тайпалар мен халықтар қатысқан қазақ халқы Еуразия тарихында маңызды орын алады және ежелгі этностардың бірі болып табылады. Ол оның қалыптасуына қатысқан барлық халықтардың мәдени мұрасының мұрагері болып табылады, сондықтан қазақ халқы мәдени жағынан ең бай халықтардың бірі болып табылады. Сақтар мен ғұндар қазақ халқының орнығуына және мәдени-рухани жаңғыруына жол ашқан тайпалар мен этностар арасында ерекше орын алады. Сақтар туралы айта отырып, бұл қазақ атауының пайда болуына да әсер еткендігі қызықты.

Мәселен, тарихшы Мұсатай Ақынжанов өзінің «Қазақ тегі туралы» кітабында «қазақтар – түркі және моңғол халықтарының (ғұндар мен сақтар) екі тармағынан тұратын ежелгі халық», қазақша «қас» (шын), «сақ» (сақ тайпасы). сөздердің тіркесінен пайда болады деп болжануда [1, 153-154 бб.].

Қазақтардың мәдениеті ХХ ғасырға дейін көшпелі болып келді, бірақ соған қарамастан ол көптеген мыңжылдықтар ішінде басқа халықтардың күрделі де қызықты мәдениеттерінің даму жолынан өтті. Ата-бабаларымыз бала тәрбиесіне байланысты әдет-ғұрыптарға ерекше көңіл бөлген. Бала – біздің өміріміздегі кездейсоқтық емес, заңды құбылыс. Оның дүниеге келу себебі адамның адамға қажеттілігінде. Бала өмірге келгенде оның өз орны айқындалады. Әр бала – керемет рухани күш иесі. Ол шетсіз-шексіздікті танып білуге ұмтылады. Баланың салт-дәстүрді толық білуі оның белсенділігін, білімге құштарлығын арттырады. Балаға сеніммен қарау оны қуаттандыра түседі. Себебі бала-өмірдің жалғасы, отбасының жеміс берер гүлі, ерлі-зайыптылардың тіреу-діңгегі, сондықтан баланың дүниеге шыр етіп келген күннен бастап есейіп азамат болып кеткен күніне дейін оған жан-жақты қамқорлық жасап, аялы алақанында әлпештеп өсіріп, тәлім-тәрбие берген.

Қазақ халқының көнеден келе жатқан салт – дәстүрлері, ырымдары өте көп. Қазақ атын осы кезге дейін қазақи салт – дәстүрлерімен, ырымдарымен, бала тәрбиесіндегі өзіндік ерекшеліктерімен талай елді таң қалдырып келеді. Қазақ әдет-ғұрыптары сәбидің туылуымен, балалық шағымен, жастық шағымен және жетілуімен байланысты.

Қазақтың өз шежіресі ерлер арасында болған. Ол өзінің немересін тек ұлы бар адамдар деп санады. Қызынан туған баланы немере деп санауға болмайды, сондықтан оны жиен деп атады, ал оның баласы (жиені) жиенінің ұрпағы деп аталды. Бұл жазылмаған дала заңы бойынша саналды, онда тек басқа рулар мен ауылдардың адамдары қыздарын үйлендіре алды. Тек қазір, біздің заманда, олар еуропалық жолмен қыздардан туған балаларды немере атай бастады. Немереден (тікелей немересінен) туылған бала шөбере, ал шөбереден туылған адамның аты шөпшек. Шөпшектен тараған ұрпақ туажат деп аталды.

Ұлттық үйлену тойы. Үйлену алдында жас жігіт сүйікті қызының өзінен емес, үлкен кісілерден келісімін сұрайды. Бұл дәстүр кездейсоқ емес, өйткені көптеген ғасырлар бойы даланың қатаң заңдары қалыңдық пен күйеу жігіттің ашық кездесулеріне жол бермеді. Көбінесе қалыңдық өзінің сүйіктісін де білмеді, бірақ олардың ата-аналары дос болды. Белгіленген күні қыздың үйіне сыйлықтар мен тәттілермен келеді, яғни қалыңмалы. Жігіттің ата-анасы мен туыстары өздерімен бірге сақина, екі қол орамал және екі көйлек ала келеді. Қалыңдықтың үйінде қой сойылып, арты тойға ұласады. Күйеу

жігіттің туыстарының бірі қалыңдыққа сақина салады. Осыдан кейін болашақ қалыңдық үшін байқау кеші ұйымдастырылады, ол үшін қонақтардан сыйақы алынады.

Белгілі қоғам қайраткері, заңгер Н.Шайкенов: «Ұлт дәстүрлері заңнан жоғары», – деген. Демек, дәстүрі бар ел – мықты әрі тұрақты ел. Біздің халқымыз ғасырлар бойына ұлттың қасиеттерін ұрпақтарында салт-дәстүр, имандылық, әдет-ғұрып, имандылық, ырым-тыйымдар арқылы тәрбиелеп, асыл ұл мен өнегелі қыз тәрбиелеп өсірді. Халықтық тәрбие мен әдет-ғұрып сабақтары адамгершілік тәрбиесінің ең сенімді және керемет әдіс екенін көрсетті. Сонымен, патриотизмге, батылдыққа, жомарттыққа, жомарттыққа, мейірімділікке, жоғары адамгершілік қасиеттерге баулыды [2, б.198].

Бүгінгі таңда адамзат өркениетінің рухани-адамгершілік дағдарысы тереңдей түсуде және адамдарды рухани қажеттіліктер мен моральдық құндылықтар басқалардан жоғары болуы керек деп сендіру қажеттілігі туындады. Әдет-ғұрыптар мен дәстүрлер – бұл өз тарихын және тілектерін баяндайтын халықтың мәдени символдары. Қазақтың салт-дәстүрлері Қазақстанда тұратын басқа этностардың меншігіне айнала отырып, азаматтарды қазақ халқының жалпы адамгершілік құндылықтарымен таныстыруға ықпал етеді. Дәстүрлі қазақ қоғамында бұл құндылықтардың қалыптасуына көптеген дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар ықпал етті, олардың сақталуы қоғамды нығайтты. Осы дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды қалыптастырудағы идеялар біздің қазіргі мемлекет жүргізіп отырған саясатпен үндес.

Қазақ халқы қонақжайлылығымен әйгілі екені белгілі. Қонақты қарсы алу және оны сыйлау – жомарттықтың белгісі. Бұған мысал ретінде «Қонақасы» сияқты әдет-ғұрыпты айтуға болады. Үйге келген қонақ ас ішпесе, жібермейді. Жер бетінде қазақтардан артық қонақжай халық жоқ. Қазақ жерінде болған поляк саяхатшысы А. Янушкевич қазақ халқының қонақжайлылығын жоғары бағалап: «Егер әлем қазақ болса, мен әлемді тегін аралап қалар едім», – деді. Әлем халықтарын бағалауда немістер адал, жапондар өнертапқыш, испандар қолөнерші, қытайлар еңбекқор деп аталады. Ал қазақтардың бойында осы қасиеттердің барлығы бар, бірақ бастысы қонақжайлылық екенін ешкім жоққа шығара алмайды. Қонақ күту – қазақ халқының туа біткен қасиеті. Үйге келуші күтпеген жерден кіргенімен, ол оны жылы қарсы алып, барлық тәттілерді алдына қойды. Қазақ халқында қонақтардың төрт түрі болған: атақты қонақтар, тақуа қонақтар, саяхатшылар мен құдайы қонақтар, бірақ қазақтар үшін қонақтың аты қонақ болып қала берген. Бұл қасиет қазақтарды өзге ұлт өкілдерінен ерекшелендіріп, мәртебесін көтереді.

Сондай-ақ, үй иесі қонақтан қонақ кәде сұраған. Қонақ ертегі немесе немесе ән айтты немесе ұлттық аспапта ойнады. Қазақтың ежелгі әдет-ғұрпы «Ауыз тию» бүгінде сақталған. Кез-келген уақытта қазақ әйелдері жай ғана нанның үстінен ас қойып, қонақтардан дәм татуды сұрайды. «Таңғы ас пен кешкі асты қалдыр» дейді қазақ. Таңғы ас кезінде үйге кірген тосын қонақтар үй иелерімен бірге таңғы ас ішу керек. «Тізе бүгу» әдет-ғұрпы сақталған. Егер қонақ келсе, тізесін бүгіп отыруға тиіс, әйтпесе ол үй иесіне деген құрметі байқалмай қалуы мүмкін. Бұл әдет-ғұрыптар бір-біріне деген құрмет сезімін қалыптастыруға, бейбітшілік пен келісімді нығайтуға ықпал етеді.

Кейбір әдет-ғұрыптар мен дәстүрлер, еуропалықтар үшін біртүрлі болып көрінуі мүмкін. Мысалы, «Әмеңгерлік» салты, оған сәйкес жесір әйел қайтыс болған күйеуінің бір туысына үйленеді. Көшпелі қазақ халқының өмірінде бұл әдет үлкен әлеуметтік маңызға ие болды. Жесірліктің, жетімдіктің алдын алу үшін жасалған дәстүр болды. Біріншіден, ажырасу қолайсыз деп саналды, некеге қамқорлық жасалды, бірақ ең бастысы, марқұмның ұрпақтары өз әулетінде қалуы, бөтен ортаға түспеуі және туыстарында тұруы, өздерін жетім сезінбеуі маңызды болды. Сонымен қатар, туыстар арасында жылы қарым-қатынас сақталды.

Бүгінгі таңда үлкен өзгерістер болып жатқан кезде және балалар үйлерінің саны көбейіп жатқан кезде түсінікті болып, құрметке лайықты болуға әбден лайық. Сонымен, қазақтың әдет-ғұрыптарына тұтастық пен төзімділік қағидаттары кіреді және руханилық пен адамгершілік критерийлерін басшылыққа ала отырып, қонақжайлылық, өзара көмек, қайырымдылық, жанашырлық, ұжымшылық сияқты әлеуметтік маңызы бар құндылықтарды алға тартады. Қазақ халқының көптеген әдет-ғұрыптары, салт-дәстүрлері, рәсімдері, шын мәнінде, біздің елімізде тәрбиенің жазылмаған заңдары, отбасының адамгершілігіне айналды, өйткені олар жастарды отбасында тәрбиелеудің ғасырлар бойғы тәжірибесін қалыптастырды.

Әдет-ғұрыптар, рәсімдер, мақал-мәтелдер, ертегілер өздігінен тәрбиелік әсер етпейді, бірақ ата-аналар отбасында үлгі көрсетеді. Әр мақал, мәтел, ырым, әдет-ғұрып, егер олар ақылға қонымды, дұрыс қолданылса, қазақ отбасының рухы мен дәстүріне сәйкес келсе, олар түсінікті және балалардың жүрегіне жақын болса, керемет, тағылымды адамгершілік сабағына айналады. Біз ұзақ уақыт бойы мектеп балалардың негізгі тәрбиешісі, ал отбасы оның көмекшісі және одақтасы деп сенгенбіз.

Алайда, өмірлік тәжірибе көрсеткендей, бұл тұлғаға негізгі тәрбиеші болып табылатын-отбасы. Отбасында әр баланың жеке тұлға ретінде жасай отырып, оның ерекше бейнесі жасалады. Қазақтың халықтық педагогикасында отбасы тәрбиесі алғашқы әлеуметтік қажеттілік ретінде анықталады, яғни отбасы барлық тәрбиелік ұстанымдардың негізі болды. Халықтық тәрбие жүйесінің негізгі бағыттары: үлкенді сыйлау, ата-бабаға құрмет, аға-ініге қамқорлық; балаларға деген сүйіспеншілік пен қамқорлықтың көрінісі (баланың өміріндегі әр түрлі кезеңдерге байланысты отбасылық дәстүрлер); еңбекке адамгершілік, жауапкершілік, адам еңбегімен құрылған құндылықтарға адамгершілік қатынас сияқты қасиеттерді тәрбиелеу негізінде енгізу; жанашырлық, жауаптылық және ұжымдық өзара көмек; қонақ-жайлылықты көрсету; қоршаған табиғат әлеміне деген қамқорлық, жауапкершілік және құрметпен қарау; әулетке, қоғамға адалдық, қауымдастықтың бірыңғай ережелерін сақтау, қоғамға деген сыйластық қатынасы.

Қазақтар арасындағы отбасылық тәрбиенің маңызды дәстүрлерінің бірі – олардың шежіресін білу, олардың тұқымдары – «жеті ата», ол әрқашан көшпелілерге ұрпақ жолын жалғастыру, өз қауымының дәстүрлерін дамыту ниетімен тән болған. Қазақтар «туыс» ұғымын кеңінен түсіндіреді. Бір атаның жетінші ұрпаққа дейінгі барлық ұрпақтары жақын туыс болып саналады, сондықтан ежелгі әдет бойынша жетінші буынға дейін ата-бабаларды білу қажет және некеге тұруға тыйым салынады. Сондай-ақ, көптеген отбасыларда ұрпақтан-ұрпаққа, атадан балаға және т.б. жалғасып келе жатқан жәдігерлер мұқият сақталған.

Тұңғыш елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаев өзінің «Тарих толқынында» кітабынада қазіргі Қазақстанның мәдени өміріндегі рулық сананың маңызы мен ролі атап көрсетілген. «Жеті ата» қағидасы – барлық халықтардың рухани бірлігінің құралы. Бұл қағида қарапайым болғанымен, ол отбасылық және туыстық сүйіспеншілікке негізделген этникалық бірлікті анықтайтын қуатты бағытты білдіреді.

Қазақ халқы этномәдени қауымдастық ретінде өзінің этно-ұжымдық ақыл-ойының арқасында аман қалды [3, б. 47]. Балаларға деген қамқорлық – бұл өзіне, өзінің болашағына деген қамқорлық екенін қазақ халқы түсінді. Демек, баланың өміріне байланысты, оның туылуынан бастап, оның бәрі ата-ананың мейіріміне, қамқорлығына бөленеді, сондықтан қазақ халқы балаға деген адамгершілік көзқарас қағидасын қарастырды, оны бала кезінен бастап ата-анасынан қамқорлық көруі керек және олардың сүйіспеншілігіне, назарына бөленіп өсуі керек. Сәтті туылған сәттен бастап жасөспірімдік шаққа дейін отбасылық тәрбие маңызды рөл атқарады.

Қорытындылай келе, зерттеушілер атап өткендей, қазақтардың жоғары материалдық және рухани мәдениеті болған: «Бізде тек материалдық ғана емес, ең алдымен рухани: өзінің жоғары байлығы бар ауызша және жазбаша әдебиеттер, бай фольклор, эпикалық, жарқын музыкалық жеке байлығымыз болды және бар, поэтикалық және философиялық мұра».

Қазақ халқының мәдениеті қалыптасу мен дамудың ұзақ жолынан өтті. Ұзақ қалыптасу кезеңінен өткен, оның барысында көптеген тайпалар мен халықтар қатысқан қазақ ұлты Еуразия тарихында маңызды орын алады және ежелгі этникалық топтардың бірі болып табылады. Бұл оның қалыптасуына қатысқан барлық халықтардың мәдени мұрасының мұрагері, сондықтан қазақ халқы мәдени тұрғыдан ең бай халықтардың бірі болып табылады.

Қазақ халқының салт-дәстүрлері бала дүниеге келген сәттен бастап, ер жетуді, тәрбиесі, келін түсіріп, қыз ұзатуы, өлім-жітімге дейінгі аралықты сонымен қатар қауымдық-әлеуметтік мәселелерді де қамтиды. Дана қазақ халқы айтқандай: «Тал бесіктен, Жер бесікке дейін» деп. Ешбір заңда жазыл-маса да халық дәстүрді бұлжытпай орындап отырған. Мәдениетте дамыған құндылықтар жүйесі халықтың ұлттық-мәдени ерекшелігінің маңызды шартына айналды. Ал қазақтың тектілігін танытып, көрегендігін көрсететін көптеген қасиетті дәстүрлер, жөн-жоралғы, әдет-ғұрыптар бар. Қолданыстан шығып, ұмыт болған дәстүрлерді жаңартып, қайта ұстану өз қолымызда. Салт-дәстүрді ескі, қажетсіз мұра деп қарамай, керісінше, ата-бабамыздың көзі деп қарағанымыз жөн болар. Себебі салт-дәстүрлер – ұрпақты тәрбиелеуші құрал. Өз отбасында әдет-ғұрып, жөн-жоралғы көріп өскен баладан үлкенге ізет көрсететін тәрбиелі азамат шығары сөзсіз. Өз ұлтының тілін, дінін, салт-дәстүрін сүйетін адамның да болашағы жарқын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Ақынжанов М.Б. Қазақтың тегі туралы. Алматы, 2012. – 153-154 бб.
2. Несіпбаев Б.К. Ұлт мәдениеті мен өнері. – Білім, 2012.
3. Н. Назарбаев «Тарих толқынында» – Алматы, 2012.
4. Қазақтың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары. С.Кенжеахметұлы. – Алматы: «Ана тілі». – 1994. – 26 б.
5. Жүнісов А. Бабалар дәстүрі. – Алматы, 1992. – 77 б.
6. Қазақ руханияты: тарихи-философиялық және этномәдени негіздері. – Алматы, 2013. – 197 б.

ҚАЗАҚ АҒАРТУШЫЛАРЫ – ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИ КОДТЫ ЖАҢҒЫРТУШЫЛАР

Алшынова Әсел Болатқызы

Мәдениеттану мамандығының 2-курс студенті

*Ғылыми жетекші: мәдениеттану магистрі, оқытушы Есболова Молдир Ауелтаевна
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті*

Аңдатпа: Мақалада қазақ ағартушыларының сіңірген еңбектері жайында арналады. Қазақ ағартушыларының негізгі ойының қазіргі күнге дейінгі актуалды екендігі жеткізіледі. Автордың зерттеуі бойынша жалпы Қазақстан мемлекетінің болашағының жарқын болуына көңіл бөлінеді.

Түйін сөздер: ағартушы, ғалым, қазақ мәдениеті, білім, идеализм, армия, феодалдық, философия, тарих, метафизика, патриархат, прогрессив, зерттеу, теология.

Қоғамдық ой мен білімнің даму тарихын дараландыру мәселесі өте маңызды. Осыған орай, қазақ халқының ағартылуына үлкен үлес қосқан және қазақтың да, дүниежүзілік мәдениетті де байытқан қазақтың ұлы ғалымдары мен ағартушылары Ш.Уәлихановтың, Ы.Алтынсариннің, А.Құнанбаевтың ғылыми қызметін зерттеу өзекті болып табылады. Қазақстанда ағартушылықтың пайда болуын оның қалыптасуының белгілі бір кезеңіндегі қазақ қоғамының тарихи даму процесі ғана емес алдын ала анықтады. Бірақ, ең алдымен және, негізінен, қазақ халқының тағдырын түбегейлі өзгерткен және көптеген жылдар бойы оның саяси өмірінің мазмұнын алдын-ала анықтаған саяси оқиғалар және осы уақытқа дейін оған өзінің әсерін тигізіп келеді. Қазақстанның Ресейге қосылу процесі 19 ғасырдың 60-жылдарының екінші жартысында орыс армиясының қазақ даласының оңтүстік бекіністерін жаулап алуымен аяқталды.

Қазақ ағартушылары да саяси күрестен тыс қала алмады. Олар бұған белсенді қатысты. Бірақ, сонымен бірге, олар қазақ қоғамының ақсүйек қабаттарының Қазақстанның Ресейге қосылуын немесе иеліктен шығуын өзіншілдік мақсатта пайдаланғысы келгендіктерінен емес, қазіргі жағдайды мақсаттарға қызмет етуге қоюға деген жалынды ниеттен туындады. Қазақ халқының тарихи прогреске ерте жетуі және оның ортағасырлық есенгіреу жолынан ең қысқа мерзімге құтылуы. Бұл мәселеде олар Қазақстан экономикалық және мәдени дамудың жоғары деңгейінде тұрған Ресейдің көмегіне сүйенуі керек деп сенді.

Әлеуметтік жүйе қазақ халқының рухани өмірі мен мәдениетіне кері әсерін тигізгені анық. Экстенсивті көшпелі мал шаруашылығымен байланысты алғашқы қатынастардан толықтай бас тарту, патриархалдық-феодалдық қоғамның адамдарына ғылыми білімнің өсуі қажет емес еді. Нәтижесінде мәдениеттің маңызды элементтері, мысалы, жазу, мерзімді басылымдар, баспа әдебиеті және т.б. Қазақстанда осы кезеңде нашар дамыды. қазақтардың рухани өмірі негізінен оның ауызша формаларында көрінді және сирек ерекшеліктерімен қатар, күнделікті сана шегінен шықпады. Халықтың мазасыздығы мен надандығынан пайдаланып, қазақ қоғамының қанаушы күштері далада мұсылмандық діни мистицизмді таратты, олардың мүдделеріне сәйкес келетін ұғымдар мен көзқарастарды барлық жолмен шоғырландыруға және мәңгілік етуге ұмтылды.

Қазақстанның ежелгі артта қалушылығы туралы хабардар болу қазақ қоғамының прогрессивті өкілдерін Ресейдің өркениетті ықпалына үміт артуға мәжбүр етті. Сонымен қатар, қазақтар Ресей бодандығына өткеннен кейін және Ресей қазақ даласына тереңдей бастаған кезде, мұнда айтарлықтай оң өзгерістер болды. Қазақтың қоғамдық өмірінің барлық салаларында өзгерістер жүре бастады: дамудың сыртқы саяси шарттары, аймақ экономикасы, оның өндірістік күштері, қоғамдық-саяси қатынастар, мәдениет және т.б. Дін мен шіркеу ғылымның дамуы мен адам ойының еркін қозғалуы жолында қай жерде тұрса да, ағартушылық пайда болды. Қазақстандағы ағартушылар еуропалық және, атап айтқанда, орыс өркениетінің қазақ халқының қабырғасына енуіне негіз жасады.

19 ғасырдың ортасында Қазақстан жағдайында қоғамның саяси жүйесін түбегейлі қайта құруға және халықты феодалдық қанаудың ежелгі құрсауынан босатуға қабілетті әлеуметтік күштер болмаған кезде, ағартушылардың жеңілдетуге деген ұмтылысы бұқараның тағдыры неғұрлым дамыған Ресейдің көмегімен тарихи тұрғыдан ақталды. Әрине, осылайша қазақ қоғамындағы патриархаттық-феодалдық қатынастарды толығымен жоюға болады деп күтуге болмады, өйткені патшалық бұған мүлдем мүдделі емес еді. Бірақ Ресей ықпалының қарқынды енуі феодалдық езгінің ежелгі негіздеріне нұқсан келтірді.

Сонымен, кез-келген тәсілмен езілген бұқараны шығыс деспоттарының шынайы жабайы, ортағасырлық тонау түрлерінен босатуына қол жеткізгісі келу – ағартушыларды Қазақстанның Ресейге қосылуы жолындағы қажымас күресінде басшылыққа алған басты мотив болды. Сондай-ақ, олардың Ресеймен салыстырғанда Қазақстанның артта қалуын толығымен негізделген мойындауы, олардың орыс өркениетін жоғары бағалауы және оның қазақ халқының дамуы үшін орасан зор маңызын түсінуі,

жеңістің сөзсіздігін терең түсінуі де маңызды себеп болды. Ресей қоғамының реакциялық күштер үстіндегі прогрессивті күштерінің. Ағартушылар өздерінің көптеген еңбектерінде қазақ халқының артта қалуы, атап айтқанда, оның экономикалық өмірінің төмен даму деңгейінде көрінетіндігін баса айтты. [1, 153-160 б.].

Абай Құнанбаев өмірдің барлық келеңсіздіктерін, қазақтың артта қалуын, байлардың жалқаулығы мен жұмыссыздығын мал шаруашылығымен байланыстырды. Уәлиханов сонымен бірге көшпелі мал шаруашылығын адам еңбегінің қандай-да бір шығындарымен байланысты емес, алғашқы шаруашылық түрі деп санады.

Қазақтардың артта қалушылығы, олардың көзқарастарына сәйкес, халықтың пассивтілігі, оның саяси өмірге деген немқұрайлы және немқұрайлы қатынасы болды. сұрақтар. Ағартушылар халықтың надандығын, мәдениетінің төмендігін және олардағы өркениеттің қарапайым белгілерінің жоқтығын басқалардың барлығын анықтайтын қазақтардың артта қалуының ең маңызды белгісі деп санады. Қазақ ағартушылары батыстың өзгелерінен қысымның өзін қатты сынауымен ерекшеленді. Осыған орай Қазақстанның ағартушылары әлемдік білім беру ойының дамуына баға жетпес үлес қосқаны сөзсіз.

Ы.Алтынсарин ғасырлар бойы материализм бір жағынан материализм мен екінші жағынан идеализм арасында жүріп келе жатқан сұрапыл күрес туралы білді. Оның жанашырлықтары негізінен философиядағы материалистік бағыттың жағында болды.

Үкіметтен қазақ даласында мектептер ұйымдастыруды талап ете отырып, Ы.Алтынсарин бұл мектептер діни мектептермен қарама-қарсы тұруы керек және діни көзқарастардың таралуына қарсы бола отырып, адамның қоршаған әлем объектілері мен құбылыстары туралы білім береді деп санады. Оның көзқарасы бойынша, зайырлы білім ғана адамдардың экономикалық және адамгершілік дамуын қамтамасыз ете алады. Бұл бірінші нәрсе.

Екіншіден, зайырлы білім ғана қоршаған әлем объектілеріне практикалық, басқаша айтқанда материалистік көзқарастың ұйытқысы бола алады.

Үшіншіден, діни алғышарттар «адамдардың дамуына» зиян келтіреді және әлеуметтік прогреске кедергі келтіреді. Қазақ ағартушысының бұл идеялары сол дәуірдің озық ойлы өкілдерінің идеяларымен үндес. Бірақ ол сол уақытқа дейін қоғамның алдыңғы қатарлы қабаттарының арасында жалпыға танымал және кеңінен таралған діннің зиянды табиғаты туралы шындықты бекітумен шектеліп қана қоймай, сонымен бірге діни дүниетанымның сәйкессіздігін ашуға, ғылыми тұрғыдан қарсы тұруға тырысады дінге деген көзқарастар.

Білімнің өзін Ы.Алтынсарин тек заттар, заттар мен табиғат құбылыстары туралы білім ретінде қарастырады. Білім табиғаттан тыс рух емес, оның табиғаты ретінде табиғи әлемге ие. Сондықтан оған табиғаттан тыс жолмен қол жеткізілмейді, бұл құдайлық емес, адамның білімі. Ол тек сыртқы әлемнің заңдылықтарын білуге деген терең сенімділікті, адам ақыл-ойының күшіне, ағартушылықтың таптырмас күшіне деген сенімділікті білдірумен ғана шектелді, сонымен қатар білімнің мәні туралы бірқатар қысқаша ескертулер жасады. Тәрбиешінің танымның жалпы мәселелерін шешудің негізгі принципі оның объективті әлемнің сөзсіз шындығын білуі болды. [2, б.198]

Ы.Алтынсарин бүкіл өмірін туған халқын ағартуға арнады. «Қазақ халқы өздігінен білім алу үшін қолайлы жер болып табылады», – деп жазды ол. Өз заманының барлық прогрессивті ойшылдары сияқты, Абай діннің толық сәйкессіздігі мен реакциялық мәнін жақсы түсінді. Сондықтан ол оны аяусыз сынға алып, оның уағызшылары мен қорғаушыларына қарсы бітіспес күрес жүргізді. Ол Алланың құдіретіне сену арқылы қоғамның үстем күштері өздерінің арам жанын және арамза, жыртқыш мақсаттарын жасыруға тырысатынын жақсы білді. Құдайға деген соқыр сенім ғана ақылға қонбайтын нәрсені дәлелдей алады және дәлелдейді. Сондықтан ойшыл Аллаға деген соқыр сенім емес, тек ақылдың нұрымен нұрланған нағыз иман – иман адамның жүрегіне жол ашып, оны жақсылыққа жетудің тура жолына бағыттай алады деп табандылықпен алға тартты. , махаббат пен әділеттілік.

Әсіресе, мұсылман дінбасылары өздері уағыздаған дін мәселелерінде өздерін мүлдем білмейтін болып, адамдарды оқуға және жазуға үйрету мен оларды белсенді рухани өмірге баулу жұмысын шоғырландыруға тырысқаны Абайды қатты ашуландырды. Бірақ мұсылман дінбасыларының жағымсыз қасиеттерін надандық қана сипаттайды. Олардың надандықтың өзін рухани құлдыққа салу үшін және халықтың рухани құлдығы арқылы оларды тонау, одан пайда табу үшін отырғызып жатқанын Абай жақсы түсінді. Абай мұсылман сопыларының аморализмін аяусыз ашты, оларды «адам бейнесіндегі екіжүзді шайтан» деп атады, ишандар молдалары – «жалған ғылыми», ал тұтастай барлық мұсылман дінбасылары – надандардан бейхабар, адамдарды ақиқат жолынан азғырушылар. және жақсылық. Абай өзіне белгілі философиялық мектептердің ешқайсысының ізбасары болған жоқ, бірақ ол өзі де

айқын көрсетілген бағыттардың негізін қалаушы бола алмады. Ол өз дәуірінің қазіргі уақытқа дейін көптеген жағынан маңыздылығын жоғалтпаған озық философиясына айтарлықтай үлес қосты.

Абай қоғамдық қатынастарды ізгілендіру қажеттілігінің өзіндік философиялық-теологиялық негіздемесін беруге тырысады. Ол адамгершілікке жатпайтын, халыққа қарсы әрекеттер мен иелік етуші әлеуметтік қабаттардың қарапайым бұқараға, еңбек адамына қарсы жасайтын зұлымдықтары шынайы сенімнің негіздері мен мәніне ашық қайшылықта болатындығын табандылықпен дәлелдейді. Абайдың адамгершілік философиясы негізінен дидактикалық сипатта және қарапайым қазақты моральдық жамандықтан, азғындық мінез-құлықтан арылтуға және оның бойында білім мен мәдениетке, тектілікке, адалдыққа, еңбекқорлыққа және т.б. Құдіреті шексіз діннен және дінді шынайы сеніммен (иман) сәйкестендіруге аздап бейімділік танытпады, бұл илаһи рухтың шын мәнін түсінуге негізделген, таза және керемет, қарапайым рух пен құмарлықпен салыстырғанда өлімші, бұл адамдардың кез-келгені ...

19 ғасырдың аяғы – 20 ғасырдың басында қазақ журналистикасының өзегі дүниеге келді. Оның бастауында тұрған ағартушылар оған ең жақсы қасиеттерді салуға тырысты: еркін ойлау, ұлттық ерекшелік, алуан түрлі көзқарастарға ұмтылу. Бірақ оның қалыптасу процесі ұлттық тәсілдерді бейтараптандырған біртұтас кеңестік типке ұласты. Сондықтан болар, баға жетпес дерек көздеріне, Ш.Уәлихановтың, Ы.Алтынсариннің, А.Құнанбаевтың, А.Байтұрсыновтың, Ә.Бөкейхановтың, С.Торайғыровтың идеяларына оралу өте маңызды. Қазіргі уақытта ұлттық журналистиканың толыққанды және жан-жақты дамуына қажетті барлық алғышарттар бар. Бірақ бұл үшін предшественниктердің тәжірибесін шығармашылық тұрғыдан қайта қарау, бір ғасыр бұрын қалыптасқан мұраттарды қазіргі уақытқа бейімдеу, әрі қарай жүру үшін олардың жан-жақты шығармашылық байлығын ұғындыру қажет.

Қазақ халқының рухани мәдениетінің даму тарихында XIX ғасырдың екінші жартысы өзгерістерге толы болды. Соған байланысты дәл осы кезде Қазақстанда ағартушылық мәдениеті пайда болып, дамиды. Адам ойының және ғылымның даму жолында дін тұрған жерде ағартушылық дүниетаным пайда болады. Бұл қазақ ойларының тарихындағы өте ғажайып феномен болды десек, қателеспейміз.

Әр халықтың өз заманының ойшылдары дүниенің, болмыстың, өмірдің, адамның жай-күйін жете түсінуге ұмтылғаны, әрине, белгілі. Бірақ олардың ойларына сол бір кезеңде қалыптасқан дүниетаным мен жалпы өркениеттік өзгерістер әсер тигізгені де қазіргі таңда біз үшін айдан анық болып тұр. Міне, осыған байланысты, XIX ғасырда Қазақстанда қалыптасқан, адамдар санасын өзгерту, халықтың басым көпшілігінің әлемдік өркениет үлгісімен рухани жаңару процесінің күрделі сипатын ашып көрсетуде ағартушылықтың маңызы, әрине, зор. Себебі сонау Жаңа дәуірде қалыптасқан бұл дүниетанымдық ағым қоғамдағы өзгерістермен ұштасып, олардың негізінде ізгілік, әділеттілік идеялары мен ғылыми таным-білім негіздерін тарату жолдары арқылы қоғам кемшіліктерін түзетуге, оның талғам-талаптарын, саясатын, тұрмысын өзгертуге болады деген идеяны ұстанып, қоғам өміріне көп өзгерістерді енгізуге ықпал етуде болды.

Қазіргі таңда елімізде болып жатқан өзгерістер, әрине, бірден қалыптасқан жоқ. Оған алдыңғы қатардағы адамдар да өз септігін тигізді деп айтуға болады. Сондықтан да болар, Елбасшымыз Қазақстанның келер ғасырдағы басты даму бағдарын белгілеп, берген стратегиялық жоспарларында халықтың рухани жаңаруына ерекше көңіл аударады. Оның айтуынша: «Адамның ой-санасын бір сәтте өзгерту мемлекеттің қолынан келмейді. Бірақ мемлекет өзгерістер процесін объективті тенденцияларды түсіндіру, маңызды ақпаратты халыққа жеткізу жолымен және де, ең бастысы, өзіндік молшылыққа бағытталған әлеуметтік-экономикалық саясатты іске асыру жолымен жеделдетуге қабілетті. Адамдардың жаңа дүниетанымы қалыптасқанша ондаған жылдар қажет болады». Сол жыдардың өту барысында қазақ қоғамдық өмірінде ағартушылық көзқарастардың ерекшелігі мен маңыздылығы өте жоғары. [3, б. 47]

Қазақстанда ағартушылық ойдың мәнін түсінуде қазіргі отандық ғылымда келесі теориялық және әдіснамалық қағидалар қалыптасқан.

Біріншіден, қарастырылып отырған ағартушылық идеология нақты-тарихи шындық болып табылады. Ресейге қосылу, оның мәдениетімен кең танысу және сол арқылы еуропалық өркениетпен сусындау. Ресейге бодан кезеңінің нәтижесі болып табылғанымен, қазақ ағартушылығы дүниежүзілік ағартушылық ойдан оқшауланбай, керісінше, онымен ортақтастықта. XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасыр басындағы жалпы ресейлік қозғалыстың ықпалы тиген дербес құбылыс ретінде дамыды. Сондықтан Қазақстандағы ағартушылық идеологияны зерттеуде жалпы ағартушылық құбылысқа тән белгілермен қатар, оны тудырған мәдени-әлеуметтік ортаның ерекшелігіне де баса назар аудару қажет.

Екіншіден, осы ағартушылық идеологияның басты ерекшелігі оның азаттыққа, бостандық пен теңдікке ұмтылыс ниетіндегі кеңес өкіметіне дейін және сол өкімет тұсында өз мәнін жоймаған негізгі

идеялық бағыт ретінде сақталуында (М.Дулатов «Оян, қазақ!», М.Жұмабаев «Тәңір», «Мен кім», «Тез барам» т.б., А.Байтұрсынов «Қазақ өкпесі», «Тәні саудың жаны сау», «Қазақша оқу жайынан», Ә. Бөкейханов, Ш.Құдайбердиев, М.Шоқаев, Ж.Аймауытов т.б.). Патша өкіметі мен сталиндік құғын-сүргіннің зардабын басынан өткізіп, әділет пен шындық жолында халқының мұң-мұқтажын жоқтаған қазақ зиялыларының халықты оянуға, білімге, оқу-ағартуға шақырған еңбектері халық бостандығы мен теңдігі жолындағы күреспен тығыз байланысты болды.

Үшіншіден, қазақ ағартушылығы күрделі де қайшылыққа толы эволюциялық даму сатысынан өтті. Ол өз дамуында керітартпа идеялық бағыттармен күреске толы болды. XIX ғасырдың екінші жартысы – XX ғасырдың алғашқы кезеңінде ағартушылар кейбір діни түп негізшіл-клерикалды идеологиямен және әр түрлі діни-мистикалық бағыттармен келісімде болмады. Қоғамдық-саяси өмірдің маңызды бағыттары мен ілімдері де жеткілікті болатын. Оларға XIX ғасырдың орта тұсында пайда болған дәстүрлі-консервативті Тәңіршілдік бағытын, Ресейдің мұсылман халықтарының арасында кең тараған панисламизм мен пантюркизм ілімдерін жатқызуға болады. Қарастырып отырған рухани құбылыстың рөлі мен мәні нақтылы идеялық күрестің аясында көрінетіндіктен, берілген бағыттар мен ілімдердің табиғатын жете ұғыну қажеттілік пайда болады.

Төртіншіден, Қазақстандағы ағартушылық ойдың қалыптасуына XIX ғасырдың 40–60-жылдарындағы орыс ағартушыларының, әсіресе «батысшылдарының», «славянофилдердің» қайсыбір мұраттары қазақ ағартушыларының жанына жақын келді. Олар (Ш. Уәлиханов, А. Құнанбаев, Ы. Алтынсарин) Ф. Достоевскийдің, Н. Добролюбовтың, А. Герценнің, В. Белинскийдің еңбектерімен, ал кейбірі (Ш. Уәлиханов, А. Құнанбаев) олардың авторларымен таныс болатын. Халықшылықты тәжірибелік іс-әрекетке жетекші етіп, идеялық бағдарға ала отырса да, нақты– тарихи жағдайда халық бұқарасының екіжақты, яғни, әлеуметтік және ұлттық қанаушылық пен жалпы аймақтық артта қалушылық себептеріне байланысты қазақ ойшылдары тұтас алғанда типтік ағартушылық тұғырды ұстанды. Яғни, белгілі қоғамдық топқа, дәлірек бұқара халыққа, бағытталып, қоғамдық прогресті саны басым топтың мүддесі үшін күреспен байланыстырған революцияшыл демократтарға қарағанда қазақ ағартушылары XVIII ғасырдағы Еуропадағы ешбір тап пен сословиені бөле-жармай, жалпы ұлттың атынан сөйледі. Бұл, бір жағынан, көрсетілген кезеңде берілген аймақтың қоғамдық қатынастарының пісіп-жетілгенін аңғартса, екіншіден, осындай ерекше жағдайда жалпы халықтық прогресс идеясы өзекті болғанын және оның аса маңызды қоғамдық қажеттілікті бейнелегенін көрсетеді.

Бесіншіден, қазақ ойшылдары ағартушылық тұғырда қалғанымен, аңсаған қоғамды ұлт– азаттық күрес жолымен орнату әдістерін де жоққа шығармаған. Әйтсе де негізінде барлығы еркін, азат қоғам құрудың бейбіт жолын таңдады: жоғарғылардың реформасы көмегімен немесе «әділ», «таза» білім мен басқару және ағарту, ғылым-білім арқылы өз халқының көзін ашып, санасы мен көңілін оятып, өздерін-өздеріне танытып, ескіліктен, езгіден арылтпақ болды. Бұдан тарихи құрылымы мен қоғамдық күштердің жіктелуі әлдеқайда өзгеше орыс революционер-демократтары секілді төңкеріс жолын қуаттап, оған бірден-бір шешуші әдіс, айқын жол деп шақырмауын кемшілікке жатқызу орынсыз болар еді. Керісінше, рух пен тән арасындағы, жалпы аспан астындағы үйлесімділікті іздеп, сол жолда, бойды сезімге емес, ақылға жеңдіртіп, мәселенің шеті мен шегіне ауытқымай негізгі ортасын ұстануды үйрететін дана Шығыс философиясының көрінісін аңғарамыз.

Алтыншыдан, қазақ ағартушыларына қоғамдық прогресс жолындағы күресті француз немесе орыс ағартушылары сияқты феодализмнің немесе крепостнойлық тәртіптің ыдырауы жағдайында емес, үзілмей жалғасып келе жатқан дәстүрлі қауымдық қатынас үстемдігі кезеңінде жүргізуге тура келді. Осыған байланысты олардың көзқарастарында қоғамдық прогресс идеялары ұлтаралық ынтымақ, достық, орыс халқы мәдениетінің жетістіктері мен игі әсері жайлы ойлармен астасып жатты [4; 86–87].

Жалпы, ағартушылық феномені Жаңа дәуірде Еуропада пайда болғаны белгілі. Онда рационалистік парадигма үстемдік етті, адамзат ғылым мен білім ұстанымы бірінші қатарға қойылды. Осындай жалпыға бірдей тәртіптен Қазақстан да тыс қалмады. Дегенмен, Еуропа және Ресеймен салыстырғанда ағартушылық феноменінің себептері мен қызметтері бізде басқаша болды. Сонымен қатар, Қазақстанда XIX ғ. қазақ мәдениетінде де, саяси-экономикалық өмірінде де көптеген тенденциялар орныға басталғаны бәрімізге белгілі. Бұл үрдістің, әсіресе, халық ағарту саласындағы өсуі айқын сезілді. Ал оның түпкі тамырын да, тарихын да ұлы ойшылдар мен жеке тұлғаларсыз көзге елестету мүмкін емес.

Сондықтан еліміздегі алғашқы ағартушылық ойлардың ерекшеліктерін, саяси мазмұнын бағалау үшін, әр бір ойшылдардың көзқарастарына тоқталу қажеттілік туындатып отыр. Бұл жолда қазақтың ірі әдебиетші-ғалымы, қоғам қайраткері, жазушы М. Әуезовтың келесі пікірін ескерсек, қателеспейміз: «Қазақ ССР тарихының өткен ғасырын еске алсақ, көзге толық, көңілге медеу үш адамды алдымен айтамыз. Олар кең Қазақстанның шалғай жатқан өлкелерінен шықса да бір туғандай сезілетін асыл жандар. Олар – үшеуі үш мұнарадай болған: Шоқан, Ыбырай, Абай» [5].

Қазақстандағы XIX ғ. қоғамдық-саяси, философиялық және ағартушылық ой-пікірінің бірінші өкілі Ш. Уәлиханов (1835–1865) өз дәуірінің белгілі ғалымы, ағартушы-демократы болды. Шоқан Уәлиханов Қазақстандағы ағартушылық ойдың басында тұрды. Ол бірінші болып XIX ғасырдың ортасындағы қазақ қауымның дамуына сәйкес ағартудың саяси, философиялық және социологиялық принциптерін негіздеді.

Оны қазақ ағартушылық идеологиясының негізін салушы деп санауға болады. Отандық ғалым Мұрат Өрленбайұлы Насимовтың айтуынша: «Қазақ ойшылы, этнографы, тарихшысы, географы, ғұлама ғалымы және ағартушысы Шоқан Уәлихановтың ғылыми еңбектерімен қоғамдық көзқарастары бүгінгі күнге дейін өз құндылығын жоғалтпады. Оның «Абылай», «Шаман дінінің қазақ арасындағы қалдықтары», «Сібір қарамағындағы қазақтардың сот реформасы туралы записка», «Жоңғария очерктері» атты мақалалары халқымыздың қалыптасуы мен дамуы туралы баяндайды» [6].

Шоқанның ағартушылық көзқарастары бай мазмұнға толы. Ол қазақтардың кедейлік тұрмысының және саяси белсенділігінің төмендігінің себебі ретінде надандықты санады. Осыдан ол ағартуды аса жоғары бағалаған. Оның пікірінше, білімді адамдар кедейшілікпен нәтижелі түрде күресе алады. Халықтың дамуы үшін ең бірінші бостандық пен білімді қажет еткен ойшыл, патшалық биліктің қазақ даласына ғылымды және мәдениетті жібермеу саясатына қарсы тұрды. Бұл мәселеге байланысты қазіргі ғылыми зерттеулерде кездесетін мына пікірмен келісуге болады: «Қазақ ойшылы өзінің «білімсіз, мәдениетсіз, тұрлаусыз» халқының ауыр жағдайына күйзеліп, отарлық езгі мен ұлттық тепкінің астында жүрген елінің күреске шығуға мүмкіндігінің мүлдем жоқ екенін ашына жазады» [7].

Дегенмен, ағартушы осындай отарлық езгіден этникалық ерекшеліктерінің эволюциялық даму жолында өз сапалық түрлерін сақтап қалуға тырысқан, қазақ халқы ешуақытта басқа өркениеттік ұлттардың жетістіктерінен аулақ болған жоқ деп есептейді. Тіпті, оның айтуынша, қазақ халқының дамуы мен өркениеттік мәдениетке жақындаудың бір жолы – ол жалпы азаматтық ағартушылыққа қол жеткізу болып табылады. Осы айтылған ойларымызды растауда Шоқанның мына сөздерін еске алуға болады: «Біздің тұжырымымыз еуропалық, әрісі жалпы адам баласына тән ғылым-білім бұлағының нәр алуда, сол мақсатқа жету жолындағы бөгеттермен батыл күресу. Бұл дамуға, мәдениетті өрістетуге қабілеті қандай да болмасын халықтың түпкі мақсаты болу керек. Ал қазақтың еуропалық қайта туындау идеясын қабылтайтын қабілеттілігін арттыру үшін оған алдын ала білім беру арқылы ой қабілеттілігімен жүйке жүйесін жетілдіру керек» [8 72].

Ойшылдың ағартушылық дүниетанымының мазмұны оның қазақ ауылдарда діни мектептердің ашылуына қарсы болғанынан да көрініс табады. Керісінше, ол орыс мектептердің ашылуы тиісті деп есептеген. Себебі ол жаңашылдықтың жақтасы бола тұрып, өз елінде білім мен ғылымның таралуын шын ниетімен қалады. Шоқан ресей мен еуропалық ғылым және адамгершілік жүйесіне негізделген тиянақты халықтық тәрбиені қалыптастыруға шықарды. Оның көмегімен қазақтардың дәуірлік артта қалушылықты жою мүмкіндігіне және дамыған елдердің қатарына қосылуына жол ашылады деп санайды атақты ойшыл.

Сонымен қатар Шоқан өзінің ғылыми еңбектерінде қоғамның экономикалық проблемаларын да қарастырғаны белгілі. Олардың астарында да терең ағартушылық мән бар десек, қателеспейміз. Мысалы, ол аймақта өндіріс күштердің дамуына кедергі жасайтын бұрынғы керітартпа дәстүрлерді жою қажет деп есептеген. Соның бірі – барымта болып табылады деген ойшыл. Егер осындай дәстүрлер экономикаға кері ықпал етсе, оларды ұстанбауға шақырғ

Қортындылай келе, қазақ ағартушылық Қазақстанның XIX ғасырдың екінші жартысындағы жағдайында әлеуметтік-экономикалық және мәдени прогресс жолындағы мықты қозғалыс беруші күшке айналып, орыс өркениетіне бейімделу жолында дамыды. Сонымен қатар отандық ағартушылар осы прогреске жету жолда өз мүмкіндігінше жағдай жасауға тырысты. Жалпы алғанда, Абайдың және басқа алғашқы қазақ ағартушыларының адамның ақыл-парасатын дәріптеуінің, надандықты, ескілікті, діни әдет-ғұрыптарды сынап-мінеуінің, сондай-ақ қажетті саяси-әлеуметтік өзгерістерді қазақ даласына енгізу қажеттілікті және басқа ағартушылық идеяларының зор прогресшіл маңызы болғанына толық сенім білдіреміз. Алайда, кеңес кезеңінде шоқындыру әсерінен қазіргі таңда қоғам азаматтары Абай, Шоқан еңбектерінен бөлек портреттерін көргенде танып ажырата алмай жатады. Дәл сол азаматтарға мен қазақ ағартушыларының әр еңбегі біз үшін бүгінгі күнге дейін өз маңыздылығын жоғалтпағанын айтқым келеді. Қазір кеңінен тарап кең етек алып жатқан психологиядағы мәліметтерді бізге Абай атамыз қаншама жылдар алдын айтып кеткен.

Менің зерттеу жұмысым бойынша қаралып жатқан мәселелерге мынандай ұсыныстар ұсынғым келеді:

– Шоқан, Ыбырай, Абай еңбектерін мектеп оқушыларына тек қосымша ретінде емес міндетті пән ретінде қойып, толықтай қадағалау;

- аялдамаларға, жарнама тақталарына Абайдың, Ыбырайдың нақыл сөздерін жазу;
- психологиялық тренингтердің орнына, Абайдың қара сөздерінен өмірге, өзімізге керек ақпараттарды алу.

Абайдың сөзімен қорытындылаймын»Үш ақ нәрсе адамның қасиеті: ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек»

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақ мәдениетінің тарихы / ЖОО-на арналған оқулық. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – 85 б.
2. Назарбаев Н.Ә. Тәуелсіздік белестері. – Алматы: Атамұра, 2003. – 18-б.
3. Ғабитов Т. Қазақ философиясы. – Алматы: Раритет, 2010. – 280 б.
4. Өуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы. Зерттеулер, мақалалар / Жауапты шығ. Л.Өуезова, Т.Әкімов. — Алматы: Жазушы, 1985. – 19-т. – 242-б.
5. Өзбекұлы С. Қазақстанның саяси-құқықтық ой-пікір тарихының өзекті мәселелері. – Алматы: Білім, – 66-б.
6. Уәлиханов Ш. Сот реформасы жайында хат / Қазақ ағартушыларының философиясы. Қазақ халқының философиялық мұрасы: 20 т. – 10-т. – Астана: Аударма, 2007. – 472 б.
7. Алтынсарин И. Собрание сочинений: В 3 т. – 3 т. – Алма-Ата: Наука, 1978. –
8. Ыбырай Алтынсарин тағылымы: әдеби-сын мақалалар мен зерттеулер / Құраст. М. Жармұхамедов. – Алматы: Жазушы, 1991. – 383 б.
9. XV–XX ғғ. қазақ ойшыл оқымыстыларының тәлім-тәрбие туралы ой-пікірлері / Әлемдік педагогикалық ой-сана: 10 т.— 3-т. / Бас ред. Ж.Қ. Түймебаев. – Алматы: . <https://articlekz.com/kk/article/15466> сайты
10. Есжанов С. Ыбырай Алтынсарин // Ақиқат. – 2009. – № 11. – 103-б.
11. Ы.Алтынсарин хаттарындағы ағартушылық философиясы / Қазақ ағартушыларының философиясы. Қазақ халқының философиялық мұрасы: 20 т. – 10-т. – Астана: Аударма, 2007. – 259-б.
12. <https://articlekz.com/kk/article/15466> сайты

ҚЫТАЙ ЕЛІНДЕГІ ИСЛАМ СУННИТТІК ЖӘНЕ ШЕЙІТТІК БАҒЫТТЫҢ ТАРАЛУЫ ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ ӘСЕРІ

Әділжан Г.

«Дінтану» мамандығының курс 3 студенті

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекшісі: Мұқан Н.

PhD, аға оқытушы, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ислам 7 ғасырдың ортасында Тан династиясынан бастап енгізілді. Сон, Юань, Мин, Цин елдерінде мың жылдан астам дамығаннан кейін ол Хуэй, Ұйғыр, Татар, Қырғыз, Қазақ болып қалыптасты. Өзбек, донгсян, салар, баоан және тәжік. Ең маңызды діни наным, елдегі мұсылмандардың саны 23 миллионнан асады, бұл халықтың 1,7% құрайды.

Ислам сунниттік және шииттік екі негізгі мәзһабқа бөлінеді. Сунни – негізгі ағым, сонымен қатар шииттер де бар. Дүние жүзіндегі мұсылмандардың шамамен 85% -91% суннитке жатады; шииттер негізінен Иран, Пәкістан, Ирак және шоғырланған мұсылман халқының шамамен 10-15% құрайды. Үндістан.

Қытайдағы сунниттік мұсылмандар негізгі ағым болып табылады және олардың көпшілігі исламның төрт негізгі сунниттік мектебінің бірі – ханафи мазхабынан бастау алған.

Алайда, сонымен қатар, қытайдағы материкте исламда шиит мәселесі де бар. Академиялық қауымдастықтың бұл мәселеге назары мен түсінігі соңғы Цин династиясында пайда болды және Қытай Республикасында аяқталды. «Қытай исламы сунниттерге жатады, бірақ оған әсер етеді Шииттер көптеген жерлерде».

Шариғат мектебі деп аталатын исламның заңы, өйткені күнделікті өмірде және діни қызметте кездесетін күрделі жағдайларға бір ғана Құран жауап бере алмайды, сондықтан исламдық шариғат заңдары (шариғат заңдары) және бірқатар толықтырулар ілімдерді түсіндіру мектептері болды ең танымаллары – Ханафи мектебі, Мәлики мектебі, Шафиғи мектебі және Ханбали мектебі. Қытайға ең үлкен ықпал еткен Ханафи фракциясын Әбу Ханифа құрды (699-767), ол Иракта Куфа маңында танымал болған, ол догмаға берілмей, аналогтық пайымдауларға көңіл бөледі, бұл икемді және төзімді Ханбали

Әйгілі Хуи имамы Ван Цзинжай (1879-1949), 1920 жылдардың басында Мысырдағы оқуын қажылыққа Меккеге бару үшін пайдаланды. Қажылық кезінде парсы шиит мұсылманымен бір қайықта болдым. Жиналыстан кейін парсы мұсылманы Перс патшаға: «Сіз Қытайда мұсылман емессіз бе? Сонда сіз, әрине, менің жолдасымсыз. Сіз қалайша жақын бола алмайсыз?», – дегенде, Ван «Парсы:» Жоқ, Мен шииттермін, қытайлық мұсылмандар да шииттер, сондықтан біз жолдаспыз. «Джингжай имам кенеттен түсінді», – деп парсы мұсылман да қатты қорқып, естімегендей болды. Бұл парсы мұсылманының білімі негізсіз емес. Әйгілі тарихшы Хун Цзюнь (1839) -1893 жж. Цин дәуірінде өзінің «Юань Ши аударма қосымшаларының» 23-томында: «Негізінен, Шығыста сабақ беретіндер – бәрі Али мектебі, шиит діні деп аталады. «« Као Юань «сондай-ақ:» Қытайда (ислам) бүгінде үстемдік ететін Али шиа «деп санайды.

Қысқасы, Қытайдың сунниттерінде артта қалған шиит әдет-ғұрыптары бар, кейбір шииттердің әсерлері де бар. Бұл құбылыстың себебі, алдыңғы мақалада айтқанымыздай, Тан, Сұң және Юань әулеттерінен бастап, шиит мұсылмандары Қытайдың материгіне дейін болды және олар шииттердің ілімдері мен әдет-ғұрыптарын басқа дінге әкелді. Имам Панг Шициан «Египеттің тоғыз жылы» айтқандай: Мүмкін, Қытайдың теңіз жағалауларына теңізден келген мұсылмандардың барлығы сунниттік арабтар, солтүстік-батысқа құрлықпен келген мұсылмандар шииттер болған. Парсылар. Ұзақ уақыттан кейін бұл секталар Қытай жерінде біртіндеп бірігіп, жоғалып кетті, сөйтіп Шиидің кейбір әдет-ғұрыптарын сақтаған Қытайдың сунниттерін құрды.

Сұң династиясынан шыққан Чжоу Ми жазған «Гуйсиннің әртүрлі білімдері» жалғасының «Хуэй Хуэй ақырғы жіберу» бөлімінде Хуэй Хуэй халқының Ханчжоудағы діни әдет-ғұрыптары сипатталған. Ма Шиниан талдау арқылы «Сол кезде Ханчжоудағы Хуэй халқы сунниттік исламға жататын. Олар қайтыс болғандарды еске алу үшін құрбандыққа ас қояды, зиратта сутра айтады және т. б. Бұлар сунниттердің діни жоралары». Ол сондай-ақ «Кешегі Мин династиясы кезінен бастап біздің елдің Хуэй аудандарындағы мұсылмандар әрдайым сунниттік исламға қарасты болған. Таң династиясынан бастап Сун династиясына дейін Қытайға Арабиядан келген мұсылмандардың басым көпшілігі, Персия, Орталық Азия және Оңтүстік-Шығыс Азия – бұл сунниттік тұжырым.

Шет елдердегі екі сәйкес келмейтін исламдық секталар Қытайда бейбіт өмір сүруден бірлікке өтті. Бұл әлемдегі ислам тарихында сирек кездесетін жағдай. Бұл Қытай мұсылмандарынан

бұрынғылардың бірлікке мән беріп, пікірлер мен принципсіз фракциялық дауларға қатыспайтындығын көрсетеді. Бұл Қытай мұсылмандарының тарихтағы тамаша дәстүрлерінің бірі.

Ертедегі ішкі исламдағы шииттер бұрын жеке фракция ретінде өмір сүрген, бірақ бүгінде ішкі Қытайдағы мұсылмандар арасында анық шиит тобы жоқ. Немесе Қытайда ислам дамуы кезеңінде әлеуметтік ортадағы өзгерістермен бірге ислам біртіндеп өзіндік ерекшеліктерін қалыптастырғандықтан, бастапқы секталар енді тәуелсіз емес, интеграция түрінде болады. Хуэй ұлтының қалыптасуымен, әсіресе сутра білімінің көтерілуімен және кең таралуымен ішкі ислам сүнниттік ханафи мазхабы мен Матуриди іліміне сүйену дәстүрін қалыптастырды. Тәуелсіз секта ретінде шииттік материк Қытайда өмір сүруді тоқтатқан сияқты, бірақ материктегі исламдық мәтіндер мен амалдарды тексергенде шииттік сипаттамалар айқын көрінеді.

Қазіргі уақытта Қытай мұсылмандарының сектанттық сипаты тұрғысынан алғанда, Шыңжаңдағы шииттік ұстанатын мұсылмандардың өте аз санынан бөлек, Қытай мұсылмандарының аз бөлігі сүнниттік исламға жатады. Алайда интерьердегі исламның жағдайына келетін болсақ, біз жоғарыда аталған «жеті элементте» айтылған көптеген егжей-тегжейлерді, сондай-ақ кейбір көріністер мен шииттермен жасырын байланыстарды көре аламыз. Төменде бұған бір-бірлеп сипаттама берілген.

1. Имам киім киген кезде жасыл киім киген

Тарихи тұрғыдан шииттердің исмаилилік тайпасы жасыл түсті ерекше жақтады. Олардың X ғасырда Солтүстік Африкада құрған Фатимидтер әулеті Қытай тарих кітаптарында «жасыл киім және тамақ» деп аталды. Жасыл вертикаль шииттермен тығыз байланысты. Цзинтанг білімінің бірнеше мектебінің ішінде, ол Шандун мектебі, Шэньси мектебі немесе Юньнань мектебі болсын, олар мектептің ежелгі бітіру салтанатында жасыл шапан кию әдет-ғұрыптарын толығымен сақтайды. Шиит әсер еткен баламалардың бірі болып табылады.

Ертедегі шиит мұсылман топтары болған, олар Қытай мұсылмандарының бір бөлігін құрады. Мин және Цин әулеттерінен бастап исламды синсинизациялау үдерісімен ішкі ислам сүнниттер мен шииттердің қатар өмір сүруінен сүнниттік ханафи мазхабы мен Матуриди доктриналық мектебіне айналды. Бұл үдерісте сүнниттер үстемдік еткен қытайлық исламның негізгі үлгісі қалыптасты, бірақ шиит түсті доктриналар мен дәстүрлі этикет жойылып кеткен жоқ, керісінше осы заңдылыққа локальды түрде енгізілді. Жаңартылған Қытай исламының маңызды ерекшеліктері жалғасуда осы күн. Сунни мен шииттің қатар өмір сүруі – бұл әлемдегі исламның ақиқаты, ал Қытайда осы екі мазхабтың дамуы діндерді сининизациялаудың маңызды бөлігі болып табылады. Қытай исламындағы шиит мәселелерін талқылау академиялық зерттеу саласын байытудың міндетті шарты ғана емес, сонымен қатар қытай исламындағы мазһаб мәселелерін түсінуге және түсінуге көмектеседі. Қытай исламының тарихы мен шындығында, сүнниттер мен шиалардың әртүрлі ұсыныстары Қытайда эксклюзивті өзара шеттету мен қарама-қайшылықты бастан кешірмеген, бірақ олар қытайлық мұсылман қоғамында жақсы интеграцияға қол жеткізген және бірге Қытайдың сыртқы түрінің алуан түрлілігін құрайды. Ислам – бұл Қытай мұсылмандарының толеранттылығы мен даналығының көрінісі, сонымен қатар исламды дамытуда

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Шиың И Жию «Қытай Ислам ағымдарға тәуелді мәселелер» «Дүниежүзілік Діни Мәдениет» // 2010ж
2. Ма Тоң «Қытай Ислам ағым және саяси тәртіп» Ниң жия баспасы // 2000ж.
3. Шиың И Жию «Қытай Ислам ағымдарға тәуелді мәселелер» «Дүниежүзілік Діни Мәдениет» // 2010ж
4. Шио Уын Бо «Шейттік бағыт Қытайдың Сүнниттік бағытқа әсері» «Чиң дәуіріндегі Ислам» // 1981ж
5. Яң Жы Жию «Яуан дәуіріндегі Ислам бағыты» // 1988ж

ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖАСӨСПІМДЕРДІҢ БОЙЫНА ИСЛАМДЫҚ ДІНИ ТӘРБИЕ МЕН МҰСЫЛМАН ОТБАСЫНЫҢ КӨРІНСІ

Әуелбек А.

«Дінтану» мамандығының курс 4 студенті

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекшісі: Мұқан Н.

PhD, аға оқытушы, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Барлық уақытта дін мемлекет пен қоғамның дамуында маңызды рөл атқарды. Жаңа мыңжылдықта оның рөлі одан сайын арта түсті. Қазақстанда халықтың діни өмірге деген қызығушылығы артып келеді. Біздің елімізде әртүрлі діндердің өкілдері бейбітшілік пен келісімде өмір сүреді. Қазақстандағы ұлтаралық және көпконфессиялы қатынастар бүкіл әлем үшін үлгі болып табылады. Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының II съезінде сөйлеген сөзінде Президентіміз Нұрсұлтан Назарбаев: «біздің ұлтаралық және дінаралық келісім моделі – Қазақстанның түрлі конфессиялардың өзара іс-қимылының жалпы әлемдік процесіне қосқан үлесі. Біз халықаралық аренада дәл осылай қабылдағанмызды қалаймыз». Сонымен бірге, шындық біздің үйде бәрі бірдей оң коннотацияға ие емес екенін көрсетеді. Әлеуметтік зерттеулерге сәйкес, елде қалыптасқан іргетастарға және тұтастай мемлекетке қарсы тұратын азаматтардың саны артып келеді. Жастар арасында діннің рөлі мен маңызы өзектілігін жоғалтпады, бірақ соңғы уақытта экстремистік ұйымдар мен деструктивті ағымдар тарапынан қауіпсіздікке төнетін қауіп-қатерлер аясында әлемде де, елде де ерекше маңызға ие болды. Ірі экстремистік және террористік ұйымдар негізінен жастардан тұратындығын ескерсек, қазіргі қоғамдағы жастардың рухани-адамгершілік тәрбиесінің рөлі артып келеді. Қазіргі түрік ойшылы Фатхлах Гүлен: «жастар бәрі деген сөз мағнасын білдіреді. Өз жастары жоқ адамдар жойылады, яғни өмірге тек жоғары идеялармен және адамгершілікпен қаруланған жастар белсенді қатысатын қоғам деп атауға болады. Мұндай ұлттың бойында уақыт өткен сайын жаңа өркениеттер құру мүмкіндігі бар. Егер ол керісінше шықса, онда нәтиже керісінше болады. Бұл жағдайда ұлттың қайта өрлеуі мен көтерілуінің маңызды факторы-жастар. Тек терең сенімі бар адамдар бақытты әлем құра алады және тек бақытты өмір сүру құқығына ие болады. Жастар өз халқын ұлықтауға да, қорлауға да қабілетті. Жастардың арқасында ол өледі немесе өмірге қайта оралады» – деген болатын өз сөздерінде. Патриотизм біздің азаматтарымыздың қызметіндегі күнделікті әрекеттерден көрінеді. Өзінің «кіші Отанына», өз ауданына, ауылына, кентіне, қаласына, астанасына деген сүйіспеншіліктен туындап, патриоттық сезімдер кемелдену жолындағы бірқатар күрделі кезеңдерден өтіп, жалпымемлекеттік патриоттық сана-сезімге, өз Отанына саналы және шынайы махаббатқа дейін көтеріледі. Бүгінде Қазақстанда 14-29 жас аралығындағы жастардың үлес салмағы халықтың жалпы санының 28% – ын құрайды. Бұл ретте, қалаларда тұратын жастар 56% – ды құрап, 44%-ды құрайтын ауылдық бөліктен сәл басым болады. Әлеуметтанулық зерттеулер көрсеткендей, жастардың көпшілігі дәстүрлі конфессиялардың жақтаушылары. Жас қазақстандықтардың бір конфессиядан екіншісіне ауысу жағдайларының жиілеп кетуіне қарамастан, жастардың көпшілігі ислам мен православиенің жақтаушылары болып табылады. Жастар дәстүрлі де, жаңа да діндердің бәрі тең құқыққа ие болып, Қазақстан аумағында еркін дамуы тиіс, алайда мемлекет зорлық-зомбылық пен діни төзбеушілікті насихаттайтын діни ілімдердің жолын кесуі тиіс деп есептейді. Біздің елімізде жастарды тәрбиелеуге көп көңіл бөлінеді, физикалық және рухани сау және толыққанды жас ұрпақты қалыптастыру үшін қолайлы жағдайлар жасалады. Мұны жастарды тәрбиелеумен айналысатындар түсінуі керек, бірінші кезекте бұл, әрине, ата-аналар мен мұғалімдер, өйткені дүниетанымның негізі, адамды қалыптастыратын шындыққа деген көзқарас балалық, жасөспірім және жас кезінде қалыптасады.(1)

Ұлы Абай өзінің «қара сөздері» еңбегінде: «адам – өз заманының баласы. Егер ол жаман болса, оның замандастары да кінәлі». Жас ұрпақтың рухани-адамгершілік тәрбиесінде имамдар, діни қызметкерлер және жалпы рухани билік рөлі бар, өйткені жастардың дінге деген үстірт қызығушылығы әлсіз діни хабардарлыққа әкелуі мүмкін, бұл олардың арасында жастарға бағытталған және олар үшін әлеуметтік негіз және өсу резерві болып табылатын жаңа діни ағымдардың ілімдерін тарату мүмкіндігін арттырады. Жастарға ислам – бейбітшілік, ізгілік және махаббат діні, ислам-үш монотеистік діннің бірі, христиандық, иудаизм және ислам бір-бірімен тығыз байланысты, өйткені іс жүзінде олар бір Құдайды мадақтайды. Исламды қабылдаған академик Валерия Прохорова, Құранның аудармашысы: «мен сенімді өзгертпедім, өйткені Алла Тағалаға деген сенім бір – барлығы үшін: еврейлер, христиандар, мұсылмандар, буддистер», – дейді. Діни қызметкерлер, оқытушылар Отанға қызмет ету, оның тарихи, рухани және мәдени мұраттарына адалдық және адалдық идеяларын ілгерілету бойынша үлкен жұмыс жүргізуде. Олар жастардың назарын бүгінде исламның ваххабизм, фундаментализм,

экстремизм және терроризм сияқты ұғымдармен байланысы туралы стереотип қалыптасқанына аударды. Ағымдардың шынайы дінге ешқандай қатысы жоқ, өйткені ислам қорлауды және қорлауды, басқа діндерге қарсы күш қолдануды үйретпейді. Діни тәрбие адамда ар-намыс, қадір-қасиет, ар-ождан, Отанға деген сүйіспеншілік және т. б. ұғымдарын қалыптастырады. Конфессияаралық және этносаралық түсіністік жағдайында бір мемлекетте әртүрлі нанымдардың, мәдениеттердің қатар өмір сүруі бүгінгі жас ұрпақтың өмірлік қағидаты болуы тиіс. Конфессияаралық және этносаралық түсіністікке қол жеткізу үшін негізгі қағидат жастар ортасында толеранттылыққа тәрбиелеу болуға тиіс. Толеранттылық ұғымы көптеген ғасырлар бойы қалыптасқан және бұл процесс әлі де жалғасуда. Жан-жақты мағыналарды жинақтай отырып, «Толеранттылық» термині төзбеушіліктің әртүрлі көріністері жеңудің жаңа құралдарын қажет ететін шындыққа сәйкес келуге тырысады. Қазір толеранттылық біршама кең қолданылады, бірақ «толеранттылық» сөзінің бастапқы мағынасы діни төзімділікпен байланысты. Діни төзімділік қоғамның ішкі тұрақтылығы мен интеграциясын қамтамасыз етудің негізі болып табылады. Діни толеранттылық-бұл бір діни-конфессиялық қауымдастық жақтаушыларының басқа діни-конфессиялық қауымдастықтардың жақтаушыларына деген толерантты қатынасы. Әрбір діни-конфессиялық қауымдастық өзінің діни нанымдарын ұстанады және басқалардың құқығын мойындайды. Дін ежелден бері қоғамды біріктіретін немесе бөлетін фактор болды және солай болып қала береді. Діни төзімсіздік қазіргі қоғамдарда да бауырластық соғыстар мен апаттардың себебі болды. Басқа ұлттардың діни сезімдері мен құндылықтарына қабылдамау және төзбеушілік қанды соғыстарға, мемлекеттер мен ұлттардың бөлінуіне әкелді. (2)

Балаларды жақсы этикалық нормаларға сай тәрбиелеу – олардың ата-аналарының өміріндегі қуанышты күндердің, олардың болашақ бақытының кепілі, өйткені бұл сіздің балаларыңызға қаншалықты жақсы тәрбие бере алғаныңызға байланысты. Жақсы тәрбиеленген балалар өскен ата-аналардың үйінде тыныштық орнайды, ал балалар дұрыс тәрбие алмаған жерде үнемі алаңдаушылық, алаңдаушылық пен алаңдаушылық болады. Исламда ата-ана тәрбиесі-ата-ана үшін парыз және мұсылманға табынудың маңызды орындарының бірі. Бұл әлемдегі бақыт адамның ұрпақтарын тәрбиелеу қабілетіне де байланысты, өйткені егер балалар ислам дінінен ажырасқан болса, онда олардың ата-аналары балаларды Исламға тәрбиелеу мәселесіндегі немқұрайлылығы үшін жауапкершілік жүктейді, ал дұрыс тәрбие-бұл әлемде бақыт табудың кепілі, және дұрыс емес жолға кіруден аулақ болу. Өз балаларын тәрбиелеу процесінде исламның белгілі бір моральдық жолдары мен этикалық нормаларына сүйену керек, тек осы жағдайда олар физикалық және моральдық жағынан сау болып өседі. Исламның бірінші беретін бағыты-болашақ балалары үшін әйелді, яғни ананы таңдау. Әділ ұрпақты тәрбиелеу үшін сіздің болашақ балаларыңыздың анасы Исламға адал және жақсы тектен шыққан болуы маңызды. Жұбайын таңдағанда төрт факторды: оның тектілігін, байлығын, діни мен сұлулығын назарға алу керек, бірақ соңында діни өсиеттерді мүлтіксіз ұстанатын адамды таңдау керек деп айтқан Мұхаммед ﷺ пайғамбардың сөздерін еске түсірсек. Исламда неке жоспарланған күн маңызды емес. Бұл оқиға үшін шаууәл айына жұма таңдалса немесе кейбір адамдар айтқандай, мешітте және түске дейін неке қиылса жақсы болмайды деген пікірлерде бар. Үйлену рәсімі мен одан кейінгі мереке шарифат белгілеген ережелерден аспауы керек. Үйлену тойына жақсы, тақуалық, кедей адамдар шақырылуы керек. Үйлену тойында өзінің қуанышын исламға рұқсат етілген түрде білдіруге, Аллаға ризашылық білдіруге және жастарға берген мейірімі мен игілігі үшін мадақтауға, содан кейін мерекеге сәйкес дұға оқуға тыйым салынбайды. Нәресте дүниеге келгенде, сіз өзіңіздің қуанышыңызды білдіріп қана қоймай, осы сыйлық үшін Аллаға разы болуыңыз керек және Құраннан келесі дуаны оқи аласыз: «Рабби ла тазарни фарадан ва кана хайру Аль-варисин. (Ием! Мені жалғыз қалдырмаңыз, Сіз мұрагерлердің ең Жақсысысыз)» (Құран, 21: 89). «Рабби хаб Лия мин ладунка зуррийатан Тайиба иннака самиу дуа. (Ием! Мені Өзіңнен керемет ұрпақ сыйла, өйткені мен жалбарынамын)» (Құран, 3: 38)

Аллах елшісінің айтуынша, балақайдың жаны мен тәні таза ақ парақ немесе тегіс тас сияқты, бала кіші кезінен бізге оған салғымыз келетін барлық нәрсені жазуға мүмкіндік береді, сондықтан ол оны қабылдайды. Мұхаммед ﷺ Пайғамбардың айтуынша, «барлық балалар мұсылман болып туылады, бірақ кейіннен ата-аналар оларды яһудилер, христиандар, отқа табынушылар етеді». Ата-аналар исламда балаларды тәрбиелеу мәселесінде маңызды тетіктерге ие, өйткені олардың қолында мұсылмандардың болашақ ұрпағын біз қалағандай құруға, қалыптастыруға мүмкіндік бар. Мұсылман діни ата-аналарға Құран мен Сүннет нұсқауларында балаларды тәрбиелеу үшін үлкен жауапкершілік жүктейді. Шарифаттың барлық нұсқауларын бойына сіңіре отырып, балалардың дамуы мен өсуіне мүмкіндік беру үшін ата-аналар, әсіресе әкесіне қатысты, кішкентайдың молшылық пен тыныштықта өсуі үшін ата-ана тәрбиесі процесінде тиісті жағдай жасауы керек. Бұл туралы Абдулла ибн Амрдың хадисінде «оның мазмұнындағы адамдарды тағдырына лақтырған адам жеткілікті күнә жасайды» делінген.

Ата-аналар үшін барлық балаларына әділ қарау, жалғыз сыйлық сатып алу өте маңызды, біз басқалар туралы ұмытпауымыз керек. Ислам тұрғысынан ата-аналар тарапынан балалардың біреуіне артықшылық беру дұрыс болмайды, өйткені мұндай көзқарас балаларда қызғанышты, тіпті жеккөрушілікті оята алады, ал ата-аналарға деген көзқарас балалық шақтан жасырылған реніш көптеген жылдар бойы сақталып, болашақта ата-аналарға көптеген тәжірибелер мен қайғылы минуттар әкелуі мүмкін. Егер ата-аналар балалардың оларға бірдей құрметпен қарауын қаласа, онда олар тәрбие процесінде балаларға бірдей сүйіспеншілікпен және тең әділеттілікпен қарауы керек. Бұл принципті мұрагерлікке қатысты ескеру өте маңызды, сондықтан Құранның нақты нұсқауы бар және мұраны бөлу ата-аналардың қалауына емес, осы Ережеге байланысты болуы керек. Құранда:»Алла сендерге балаларыңыздың өз мұрасы екендігі туралы айтады...», – делінген. Ата-аналар балаларға мейірімділікпен, ізгілікпен және сүйіспеншілікпен қарау керек. Тек осылай ғана нәрестеден тұрақты және қалыпты тұлға жасай аласыз, бұл жағдайда ол өсіп, ересек болған кезде ата-анасын құрметтеу және сүю оңайырақ болады. Мұхаммед ﷺ пайғамбар: «өзі жанашырлық танытпайтын адамға махаббат пен мейірімділік болмайды», – деді. 3

Сонымен қатар , зерттеуші Фатима Маккей бала тәрбиесін үш кезеңге бөледі:

Бірінші кезеңде өмірдің алғашқы жеті жылында баланың физикалық дамуы жүреді, сондықтан оған әр түрлі физикалық белсенділік пен спортпен айналысуға мүмкіндік беру керек. Пайғамбар ﷺ хадисінде жүзу, атқа міну және садақ ату сияқты спорт түрлері келтірілген. Ата-аналар балаларының физикалық белсенділігін шектемеуі керек. Егер олар балалар зардап шегуі мүмкін деп қорқатын болса да, олардың қозғалысына кедергі келтірместен тек үшінші тарап бақылаушылары болуы керек. Сонымен қатар, ата-аналар баланың физикалық және ақыл-ой қабілеттеріне назар аударуы керек. Оның кішкентай тұтқалары, кішкентай аяқтары, әлі де дамып келе жатқан ақыл – ойы-осының бәріне жеңілдік жасау керек. Мысалы, бала ауру кезінде өзіне тамақ дайындай алмайды немесе өзіне қамқорлық жасай алмайды. Бұл жағдайда ата-аналар шыдамдылық пен жанашырлық танытуы керек және оған көмекке келіп қана қоймай, оны үлкен сүйіспеншілікпен және қамқорлықпен жасауы керек. Балаларға жылауға тыйым салынбауы керек, өйткені олар үшін бұл олардың эмоцияларын көрсетудің бір тәсілі. Физиологтар атап өткендей, бала осылайша стрессті жеңеді және өкпесі дамиды. Жылау ата-аналарды қаншалықты тітіркендірсе де, балалар үшін бұл сау физиологиялық құбылыс. Ата-аналар ерте оқыту арқылы тәртіп пен адамгершілікке деген сүйіспеншілікті оятуы керек.

Балаға жаман әрекеттің жазаланатынын, ал жақсы әрекеттің көтермеленетінін түсіндіретін жазалау мен көтермелеу жүйесін құру қажет. Баланың жасаған қателіктері қастықпен қабылданбауы, бірақ даналық пен шыдамдылықпен қабылдануы маңызды. Ақыр соңында, бала ненің жақсы, ненің жаман екенін әлі толық түсінбейді. Келесі екінші кезеңде , бұл кезең баланың тәртібі мен біліміне көп көңіл бөлу керек екендігімен ерекшеленеді. Ол қазірдің өзінде физикалық және психикалық дамуға ие болды, сондықтан өзін көрсете алады және оның әрбір әрекеті белгілі бір салдарға әкелетінін біледі. Бұл кезеңде баламен қарым-қатынас түсіну негізінде құрылуы өте маңызды, сондықтан ата-аналар онымен диалог орнатады. Сондай-ақ беделді сақтау маңызды. Бала белгілі бір ережелер мен шектеулердің жиынтығы бар екенін, оны ұстану керек екенін, оны бұзбау керек шекаралар бар екенін білуі керек. Егер бала қателік жасаса, ата-аналар онымен тыныш сөйлесуі керек. Баланың қателіктері мен жаман әрекеттеріне ата-аналардың реакциясы оны қорқытпауы немесе жарақаттамауы керек. Осы кезеңде ата-аналар балаларға жауапкершілік сезімін ояту үшін тапсырмалар бере алады. Алайда, мұқият болу керек және тапсырмалар баланың күшіне енетініне және оның қабілеттерінен аспайтынына көз жеткізу керек. Ең бастысы-балаларды діни тұрғыда тәрбиелеу. Мұсылмандардың көпшілігі діни білім Құран мен мұсылман Заңын (фикһ) үйретуден басталады деп санайды және діни оқытудың мақсаты діни міндеттемелерді, соның ішінде дұға мен ораны орындау әдетін қалыптастыру екенін ұмытып кетеді. Бала исламмен эмоционалды байланысын қалыптастыру үшін сенімге енуі керек. Ең алдымен, бала ата-анасынан өмірлік принциптер мен құндылықтар туралы түсінік алады. Егер оның мінезінде Жағымсыз әдеттер мен моральдық белгілер пайда болса, ол үлгілі мұсылман болмайды. төртінші әділ халифаның сөздері 'Али ибн Абу Талиб (Алла оған разы болсын): «балшықты икемді болғанша Мүсінденіз және олар өніп шыққанша тұқым отырғызыңыз». Ал әл-Ғазали былай деп жазды: «сіз баланың ата-анасына сақтауға берілгенін білесіз. Оның таза жүрегі – бұл асыл тастар, және біз оған қандай өрнек салсақ та, ол оны қабылдайды» . Үшінші кезең , бала 14 жасқа толғанда, ата-аналар қазір оның соңғы жеті жылдағыдай мойынсұнғыш және үйлесімді емес екенін түсінуі керек . Жас жігіттер мен қыздар әдетте тәуелсіз, өте сезімтал және кейде бүлікке бейім. Көтермелеу және жазалау жүйесі бұдан былай қолданыла алмайды. Тәрбие рөлін орындаудан басқа, ата-аналар баласына дос болуы керек. Ата-аналардың сөздері мен іс-әрекеттері авторитарлық стильден алыстауы керек. Балаға екінші жағынан қарау керек. Сенімді достық қарым-қатынасты құрудың кілті-жаңа идеяларды қабылдау.

Жасөспірімдердің пікірі келеке-мазақ пен теріске емес, ата-аналардың құрметіне ие болуы керек. Осы тәсілдің арқасында жасөспірім проблемалар туындаған кезде немесе шешім қабылдаған кезде өз қабілеттеріне сенімді бола алады. (4)

Келесі кезекте бүгінгі Қазақстандағы бала тәрбиесінде балалар тек ата – анасының қорғауынан бөлек заңнама бойыншада қорғауға алынған, Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамызда қабылданған Қазақстан Республикасындағы Баланың құқықтары туралы Заңнамада қамтылған мәселелер қатары ауқымды, егер біз Абайдың өткен ғасырда қалыптасқан педагогикалық көзқарастарына жүгінетін болсақ, онда олар педагогикалық теория мен практиканың жалпыадамзаттық мәселелерін көрсетеді. Мұнда олардың кейбір: «тек білім тірі адам, тек білім ғасыр қозғалады, тек білім Жарық жүрек...» Абай арнайы философиялық және педагогикалық еңбектер жазбағанмен, жалынды жастар тәлімгерінің шығармаларының барлығы дерлік еңбек халқының мүдделеріне, адамгершілік мұраттары мен даналығына, қазақ халық зиялылары-ақындар мен композиторлардың шығармашылығына, Шығыс және батыс халықтарының қоғамдық ойының жетістіктеріне сүйенетін адамгершілік – этикалық тәртіптерге толы. Бүгінгі таңда Абайдың «Құдайдың тағдыры» туралы діни ілімге қарағанда, өмірдің өзінде моральдық принциптер мен адамгершілік құндылықтарды қалыптастыру туралы ойлары өзекті. Абайдың пікірінше, адам қандай да бір дайын жеке қасиеттермен туылмайды. Ізгілік туралы барлық ұғымдар, мінез-құлықтың барлық ережелері оның өмірі мен қызметі барысында алынады. Әр түрлі әлеуметтік жағдайға қарамастан, Абай бекітеді, адамдар табиғатынан тең. Адамдардың осы туа біткен биологиялық теңдігі туралы Абай 34 қара сөзінде жазады: «бұл дүниеде туу мен өсу, қанықтық пен аштық, қайғы мен өлім, дене құрылысы мен адамның қайдан келгені және ол қайда баруы керек – бәрі бірдей». Адамдар тең болғандықтан, олар өз еріктерін, күштерін басқаларға жүктеуге тырысудың қажеті жоқ, өйткені олар басқалардан жақсы емес. Керісінше, адамдар, халықтар бір-біріне деген өзара құрметке, бір-бірін сүйеге, бейбіт өмір сүруге, дұшпандыққа және бір-біріне қызғаныш білдірмеуге тиіс. Абайдың дүниетанымының орталығында, басқа ойшылдар сияқты, биологиялық, психологиялық, әлеуметтік және педагогикалық тұрғыдан өте жан-жақты қарастыратын адам бар.

Абайды адамның эстетикалық, этикалық бейнесі, оның білімі мен тәрбиесі, оның сезімдері мен ақыл-ой әлемі, мұраттары мен өмір мақсаты қызықтырады. Туған теңдікке қарамастан, адамдар, бұдан әрі Абай адамгершілік жағынан бір-бірімен тең емес дейді: кейбіреулері өнегесіз, қатал, ақымақ, айлакер, басқалары, керісінше, адамгершілік, ізгілікті, ақылды, қарапайым және т.б. Абай өзінің жоғары этикалық идеясын адамгершілік формуласында білдірді: «Адам бол! – Будь человеком!», ол ең алдымен жастарға жүгінеді. Абай формуласының этикалық мағынасы « Адам бол!» адамның өмірдегі тағайындауының рөлін жоғары бағалаудан тұрады. Оның түсінігінде адам ақыл мен адамгершілікті, еңбекқорлық пен білімді, достық пен махаббатты біріктіруі керек. Ол замандастарына күн мен айдың аспанның безендірілуі екенін еске салудан шаршамады; ормандар мен жидектер – таулардың безендірілуі, ал жерді безендіру – адам. Абай жастарды тәрбиелеуде отбасылық тәрбиеге ерекше мән берді. Абайдың ойынша, алғашқы және ең басты тәрбиешілер, мұғалімдер-ата-аналар. Абай надандық пен қараңғылыққа толы уақыт кетеді және оны жастар салатын жарқын әлем алмастырады деп сенді. Адамның қалыптасуындағы тәрбиенің рөліне бірінші дәрежелі мән бере отырып және адамдардың жамандықтарын тағдыр, тағдыр жазуымен түсіндіруге тырысқандарға қарсы күресе отырып, Абай адамның табиғаттан адамгершілік қасиеттерге ие болмайтынын, ол тек тәрбие процесінде адамгершілік немесе азғындық болатынын атап өтті. Баланың тәрбиешісі кім? Әрине, бұл ең алдымен оны қоршаған адамдар. (5)

Қорыта айтар болсақ, Тәуелсіз, Егемендігі мен тереземіз теңелген мемлекет қатарында бола отырып Қазақстандық жастардың негізгі бөлігі дұрыс тәрбие алды және алады; ол патриоттық және рухани, физикалық және психологиялық жағынан мықты және дені сау. Елде жастардың ізденгіш, романтикалық болмысын іске асыру, сондай-ақ оның әлеуметтік проблемаларын шешу үшін барлық жағдай жасалуда. Біздің жастар өте прогрессивті, ол барлық заманауи технологиялық құралдарды игерді, әлемнің кез-келген еліндегі жастардың зияткерлік мүмкіндіктерінен кем түспейді. Жастар рухани тәлімгерлерді таңдауда өте мұқият және ыждахатты болу керек. Жалған конфессиялардың үндеулерін соқыр қабылдамаңыз, әр іс-әрекеті мен қадамын мұқият және ұтымды ойлаңыз, оларды заңдылық prizмасы және қоғамда қалыптасқан мінез-құлық пен мораль нормалары арқылы сындырыңыз. Азаматтық қоғамдағы діни институттардың рөлі тек теориялық қызығушылық тудырмайды. Бұл әсіресе Қазақстанның өзіндік геосаяси жағдайы мен тарихы бар мысалынан айқын көрінеді. Қазақстан халқының күрделі конфессиялық құрамы этнократиялық және исламистік мемлекет құру идеясын қабылдамайды. Біздің республика жағдайында бір дін құндылықтарының көтерілуі азаматтық қоғамның бөлінбейтін топтарға бөлінуіне себеп болар еді.

Сондықтан Қазақстанда демократиялық және азаматтық қоғам құру бағыты дінаралық диалог пен келісімді талап етеді. Әбдіғалиеваның айтуынша: «қазіргі заманның мәдениетін дамыту үшін діни құндылықтарды ескеру қажет, өйткені көптеген діни шындықтар рухани-адамгершілік әлеуетке ие». Мұнда діни құндылықтар тек рухани-адамгершілік әлеуетке ие болып қана қоймай, мәдениеттің қалыптасуына әсер етіп қана қоймай, сонымен бірге қоғамның әлеуметтік, экономикалық, саяси және рухани жаңғыруына ықпал еткенін атап өткен жөн, бұған өмір сүрген жылдардың бүкіл тәжірибесі дәлел бола алады. Қазіргі әлемде діннің рөлі сөзсіз:»...діни құндылықтар рухани, адамгершілік, өзінің жасампаз бастауымен экономикалық, саяси және әлеуметтік жаңғыруды жеделдетуге, өзгерістер дәуірінде адамды нығайтуға және қолдауға қабілетті. Сонымен қатар, жаратылыстану ғылымдарының жетістіктері мен ең озық технологиялар Жер бетінде берік бейбітшілік орнату үшін әлі де жеткіліксіз. Қазіргі адам, тіпті өте жақсы материалдық жағдайға ие болса да, өмірдің мағынасын іздеудің Мәңгілік мәселесін шешуді тоқтатпайды. Бұл сұрақтың жауабын дін береді, сондықтан XX ғасырдың соңғы онжылдықтарында біз діни қайта өрлеу дәуірінің куәсі болдық». Қазақстандағы діни бірлестіктер одан әрі сандық өсуге және маңызды қоғамдық күштер ретінде өзін-өзі бекітуге айтарлықтай ынталандыру алды. Бұл процесс көбінесе Қазақстанның мемлекеттік тәуелсіздік алуымен республикада либералдық саяси реформаларды дәйекті жүргізудің басталуының салдары болды. «Идеологиялық ұстамалардың» жойылуы қоғамға дәстүрлі құндылықтарды жандандыруға мүмкіндік берді, оның маңызды элементі діни ағым болды. Сол себепті бала біздің болашағымыз дей отырып, кішкентай ес жинау үстіндегі балақайдан бастап енкейген қарттарымыздың өзінде дін мәселесі мен діни тәрбие, қоғамдағы дін мәселесі қызықтыруы тиіс және осы тұста барынша білімді болуға ұмтылу тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Журнал «Руханият» №7 г. Алматы. 2003г.
2. Книги «Ихья улюм ад-дин», 3/640 б.
3. <https://medinaschool.org/library/semya/deti/vospitanie-detej-v-islame> Воспитание детей в исламе
4. А.М. Абдул-Мути, Воспитание в Исламе. Наши дети. Практическое руководство. – СПб. : Диля, 2010. – 384 с.
5. Абай Кунанбаев. Избранное. Серия «Мудрость веков». – М.: Русский раритет, – 426 с. 3 Құнанбаев А. Книга слов / Пер. с каз. Р. Сейсенбаева. – Семипалатинск, 2001. – 218 с.

СТРАХ КАК ФЕНОМЕН КУЛЬТУРЫ

Базарбай Жасмин Мияткызы

Студентка 4-го курса по специальности Культурология

*Научный руководитель: магистр культурологий, преподаватель Есболова Молдир Ауелтаевна
Казахский национальный университет имени аль-Фараби*

Аннотация: В данной статье рассматривается страх как постановка проблемы в рамках культурологического знания объясняется необходимостью продолжить концептуальное осмысление феномена страха. Исследования сложнейших механизмов взаимовлияния страха и культуры носят фрагментарный характер, и число таковых немногочисленно. Необходимо констатировать важность целостного культурологического анализа феномена страха.

Ключевые слова: Страх, феномен, ценность, норма, патология, культура, ритуал, структура.

Проблема страха и его мощного влияния на жизнь всего общества в целом и каждого индивида в частности ставилась и решалась и прежде, однако XX в. стал эпохой, которая отмечена крайней пере возбужденностью и беспокойством – социокультурные условия возникновения, спектр, масштабность, вариации страхов стали иными. Качественно иным становится понимание страха. Теперь оно во многом строится через призму современного самосознания европейской культуры – постмодерна, привлекательность и ужас которого переплетается во фразе: «Единственное устойчивое состояние – это состояние неустойчивости». Современный человек чувствует себя незащищенным, несмотря на то что столько создал для своей безопасности. Зачастую катастрофы, постигшие человечество в XX столетии, – результаты деятельности самого человека, в том числе и направленной на защиту людей от опасностей окружающего мира и для повышения комфортности жизни. Мощнейший характер приобретает манипуляция страхом. Ключевую роль в этом процессе играют средства массовой информации. Политики и идеологи, формирующие общественное мнение, «вносят сознание в массы» и, как профессионалы, «могут продать все что угодно», в том числе и страхи. Манипуляцию используют в политических целях, в организации террористических актов, в рекламной и киноиндустрии.

Иррациональный страх – очень действенный способ «отключения» здравого смысла и защитных психологических механизмов. Потрясенный человек легко поддается внушению и верит в любое предлагаемое ему «спасительное средство». Встает вопрос о важности осознания природы страха в ситуации, когда страхи специально навязываются. В современном мире такая ситуация, например, возникает в связи с проблемой терроризма, главной целью которого является не убийство конкретных личностей, а именно воздействие на чувства широкого круга людей, декларация «войны всех против всех» как нормы жизни.

Фактически речь идет о смене жизненных приоритетов в сторону ценностной системы «небезопасного» общества (У.Бек). Перемены, происходящие в современном мире, приняли характер грандиозного снежного обвала. В такой ситуации трудно найти точку опоры, и человек фактически оказывается в состоянии бифуркации. Он будто занес ногу для шага вперед: прежнего устойчивого положения лишился, следующего еще не достиг (и вопрос о его устойчивости остается открытым), а нынешнее – совершенно неопределенное – вызывает лишь чувство страха. Имеющиеся достижения научной рефлексии о природе страха, его функциях, свойствах и особенностях ставят вопрос о социокультурной обусловленности страхов, строящейся на ценностных и смысловых ориентирах, которые заданы (или не(!) заданы) в данном обществе. Получение теоретического знания об эволюции проблемы страха, о результатах этого процесса необходимо для выработки стратегии развития культуры человечества, соответствующей современным реалиям, и, в конечном счете, для обоснования мировоззренческих ориентиров жизни людей в XXI.

Страх как предмет исследования интересовал мыслителей во все времена – от античности до наших дней. Те или иные ее аспекты затрагивались многими видными европейскими философами. Среди них: Эпикур, Платон, Аристотель, Т.Гоббс, Р.Декарт, Б.Паскаль, Б.Спиноза, Д.Юм, П.Гольбах, И.Кант, Л.Фейербах, Г.В.Ф.Гегель, П.Тиллих. Классики философской мысли, каждый в свою эпоху, пытались определить место страха в онтологической матрице человеческого бытия. Экзистенциалисты поместили страх в основной фокус своего исследования: С.Кьеркегор, Ж.П. Сартр, М.Хайдеггер, А.Камю, К.Ясперс, Н.А.Бердяев и др. Для них страх – состояние, в котором человек обнажает и постигает свою сущность. Отметим, что в рамках философско-культурологического знания экзистенциальный подход к проблеме страха является уже традиционным.

До недавнего времени тема страха считалась приоритетной для исследований в рамках психологии. Д.Айке, В.М.Астапов, Ф.Б.Березин, К.Изард, Х.Келер, А.Кемпинский, Р.Мэй, Ф.Риман, Ф.Скэрдеруд,

И. Ялом и другие представители психологической науки занимаются в основном индивидуальными психологическими формами тревожности (фобиями), вариантами поведения в ситуации страха, внешними проявлениями и «химией тела» при испытывании чувства опасности и т.д. Самые известные школы, изучающие проблему страха, – психоанализ (З.Фрейд) и неопрейдизм (К.Хорни, Э.Фромм). В их рамках произошла попытка синтеза психологического и культурологического видения проблемы (особенно в неопрейдизме), поскольку в страхе, испытываемом человеком, были выделены специфические (в отличие от животного инстинкта) черты. Было обращено внимание на то, что человек выстраивает свою жизнь исходя из страха «выпасть» из социума и культуры как способа его существования.

Страх является предметом рассмотрения и как феномен религиозный. В данном контексте страх трактуется как эмоция, возникающая при соприкосновении со сверхчувственными образами, исследуются его грани, степень, а также условия, при которых наличие страха должно стать регулятором религиозного сознания. Страх изучают для понимания способов «зомбированные» при привлечении новых adeptов в религиозные секты. Из социологической и политологической литературы, посвященной проблеме страха, можно отметить работы У.Бека, Д.Дюкло, В.А.Андрусенко, С.Я.Матвеевой, А.Панарина, О.А.Прилутской, Л.В.Скворцова, В.Э.Шляпентох. Социологов интересуют особенности социальных отношений, служащих источником страхов и опасений, страхи перед нестабильностью экономической обстановки, ростом преступности как следствия социоэкономического кризиса и т.д. Политическая наука заинтересована в изучении совокупности факторов, приводящих к возникновению политических режимов, использовании страхов в политических технологиях как средства манипуляции, например, в предвыборных акциях или при совершении терактов. Среди работ по истории наибольший интерес представляют труды исследователей-медиевистов: Ж.Делюмо, Ж.Юби, Ж.Ле Гоффа и др. Ценность представляют взгляды на проблему страха современных антропологов и культурологов. Среди таковых следует выделить П.С. Гуревича, П. Дейниченко, П. Киньяра, Э.Е.Платонову, Э.Тоффлера, Й.Хейзенга. Исследования этих авторов позволяют заметить обусловленность страхов социокультурными факторами. Кроме того, все культурологические работы XIX–XX вв., касающиеся проблемы кризиса культуры, так или иначе затрагивают вопрос об эмоциональном настроении в ситуации кризиса ценностных оснований, и страх рассматривается в качестве ключевого состояния. В целом проблема страха в качестве самостоятельной стала оформляться именно в XIX–XX в.в.

Постановка проблемы в рамках культурологического знания объясняется необходимостью продолжить концептуальное осмысление феномена страха. Исследования сложнейших механизмов взаимодействия страха и культуры носят фрагментарный характер, и число таковых немногочисленно. Необходимо констатировать важность целостного культурологического анализа феномена страха.

В качестве феномена культуры страх определяется через корреляцию с категориями «ценность» и «норма» – элементами социальной системы, наделяемыми в индивидуальном или общественном сознании особым значением и служащими регулятивному поведению людей. В человеческом сознании видение опасности преломляется через символический мир, страх для человека – прежде всего опасение, связанное с угрозой некоторым ценностям, которые индивид считает значимыми для себя. В качестве инстинкта страх, конечно, существует и у животных, однако человек «окультуривает» страх, «приручает», встраивает его в систему норм и ценностей, управляет им и с его помощью. При таком понимании страх выполняет в культуре ряд функций, важнейшая из которых заключается в механизме поддержания норм культуры: исходя из чувства страха люди выстраивают свою жизнь таким образом, чтобы социум мог существовать и развиваться устойчивым образом. Страх позволяет увидеть опасность и отреагировать на нее (сигнальная функция). Руководствуясь чувством страха, человечество создало и продолжает создавать огромное количество культурных артефактов для изменения и стабилизации ситуации (креативная функция).

С точки зрения культуры, познания, развития общества страх оказался во многом плодотворнее надежды. Страх побуждает также к поискам смысла, поскольку человек склонен бояться прежде всего того, чего не понимает (смысл образующая функция). Специфически человеческий страх – страх абсурда. Смысл жизни придает принятие личностью ценностей, а поскольку ценности весьма субъективны и изменчивы, страх побуждает к постоянным поискам меняющегося смысла. Осознавший свою собственную абсурдность и абсурдность мира в целом человек становится ступком тревожности, он выпадает из анонимности в уникальность, рефлексивность и одиночество. Зачастую человек боится даже не смерти, а забвения. В течение отведенного ему «земного времени» он отчаянно ищет людей, которые стали бы свидетелями его жизни, он стремится «продолжиться» – в детях, в рукописях, в результатах своей деятельности, в людях, которые будут его помнить. Это тоже способ преодоления страха небытия. Жить без смысла – поистине одно из самых страшных испытаний для человеческой психики.

По этой причине некоторые пытаются свою жизнь прервать. Но «бежать» от вечного вопроса всегда легче, чем признать его значимость и «взбунтоваться». Мы солидарны с точкой зрения классиков экзистенциализма: не следует бояться абсурда, нужно научиться жить жизнью Человека в абсурдном мире, находить смыслы в творчестве. В рамках модерна и постмодерна эта функция страха приобретает особую актуальность.

Анализ трудов, посвященных особенностям первобытного мышления, доказывает, что именно исходя из необходимости справляться с невероятным напряжением, связанным с испытываемым чувством страха, человечеству пришлось организовывать и упорядочивать свою жизнь, выстраивать ее через систему социальной регуляции запретов и ограничений (система табуирования), искать способы общественной коммуникации, создавать в своем сознании символический культурный пласт, который становится доминирующим. Через возникновение мифа осознания, первых религиозных верований человек пытался «амортизировать» тяжелые жизненные события этноса. По мере развития культуры приоритетными для человека становятся социальные ценности и нормы, которые в отличие от природных инстинктов, приобретаются в результате «научения» в процессе инкультурации. В зависимости от принятия определенной системы ценностей отношение к страху склонно меняться. Западная культура прошла путь от героического отношения к страху (античность) через апофеоз кошмара греха и страха перед адскими муками в средние века, массовость религиозного страха (эпоха классического католицизма) и его индивидуализацию в протестантизме, затем через попытку «приручения» страха «могуществом свободного разума» (эпоха Просвещения) к современному страху перед внутренней природой самого человека, перед результатами его деятельности. XX в. стал веком, о котором многие мыслители высказываются именно как о «столетии страха»: человечество познало ужасы двух мировых войн, страх диктатуры, страхи перед опасными последствиями открытий в науке и технике, перед атомной угрозой, перед утратой национальной идентичности и межэтническими конфликтами, перед международным терроризмом, страх перед большим количеством кризисных ситуаций, принявших масштаб глобальных. Человек испугался того, что не справляется с теми проблемами, которые порождает. Разрушительные силы природы действуют по-прежнему, но они отошли в область технологических интересов, организационных усилий, направленных на предвидение возможных ущербов и уменьшение повседневного риска.

XX век стал веком, о котором многие мыслители высказываются именно как о «столетии страха»: человечество познало ужасы двух мировых войн, страх диктатуры, страхи перед опасными последствиями открытий в науке и технике, перед атомной угрозой, перед утратой национальной идентичности и межэтническими конфликтами, перед международным терроризмом, страх перед большим количеством кризисных ситуаций, принявших масштаб глобальных. Человек испугался того, что не справляется с теми проблемами, которые порождает. Разрушительные силы природы действуют по-прежнему, но они отошли в область технологических интересов, организационных усилий, направленных на предвидение возможных ущербов и уменьшение повседневного риска.

С середины XX в. Европа вступила в эпоху постмодерна, когда «ничто не гарантировано», все размыто и непредсказуемо. Абсурд стал естественным состоянием социальной жизни, выражающим испуг, страх и ужас человека, которому постоянно приходится двигаться в поисках ускользающего смысла.

Понимание культуры как культуры репрезентативной позволяет сделать вывод о том, что страхи – продукты фактического принятия сознанием человека неких норм и воззрений, и поскольку сознание символично и ценностно ориентировано, даже мнимые страхи – вполне реальные феномены культуры. В основе страхов лежат определенные ценностные установки, которые действительны вследствие их принятия людьми, а потому не могут быть для них ложными. В социокультурной сфере принятие сознанием даже воображаемых образов (в данном случае образов опасности) оказывает существенное влияние на духовно-практическую деятельность человека. Еще в эпоху первобытности запрет – табу – зачатую ничем не обосновывался. Ясно было лишь одно: нарушение запрета грозит опасностью. Пример с неосторожно съеденной рабом пищи вождя и последовавшей после сообщения рабу о его «проступке» смерти несчастного от страха (Д.Д. Фрезер) [6] в этом плане вполне показателен. Для раба страх, который он испытывал, вовсе не был ложным, он был основан на принятии строгого социального запрета, соответственно, и результат этого принятия был реальным.

Большинство страхов, которые социологи и политологи могли бы обозначить как ложные, основаны на так называемом «мифе о заговоре». В основе манипуляции какого рода «мифами» лежит вполне объективный принцип культурной идентификации «мы» – «они». Классический пример «мифа о заговоре» – знаменитая «охота на ведьм» в эпоху Ренессанса. Страх наступления конца света

также носит иррациональный характер, однако во многом именно он формирует культуру западноевропейского человечества на протяжении всей его истории. Одна из современных версий Апокалипсиса – пресловутая «проблема 2000», которую раздували СМИ. В эпоху информационного общества главную ценность для человека представляет информация. Соответственно, основные страхи связываются с распространением, хранением, обработкой и манерой подачи информации. Воображаемые и реальные страхи переплетаются в сознании людей с ценностными и нормативными ориентирами и принимают порой самые причудливые формы и сочетания. Более всего подвержен страхам тот, кто имеет богатое воображение. Но у него же найдется и гораздо больше решений для выхода из неустойчивой ситуации. На протяжении всей истории человечества люди ищут способы преодоления страха. Среди выработанных культурой механизмов – ритуализация, религиозная вера, игра, формирование личностных убеждений, кодексов поведения, социальных объединений и институтов. «Репертуар» страхов формируется на основе системы ценностей данной культуры, и преодоление страхов связано с целенаправленными усилиями индивида и общества по «сдвигу» смыслов человеческой деятельности, идеалов развития и совершенствования личности. Исторически первыми формами снижения эмоционально– психологического напряжения в ситуации страха были вышедшие из мифологического сознания пред религиозные верования. Люди боятся Бога и ждут от него милости и спасения. Но исследования доказывают, что верующие даже более подвержены страхам, чем атеисты. Вера дает утешение, но не избавляет от страхов.

Э.Фромм видит главную проблему в психологической изолированности современного человека и утрате чувства социальной общности. «Религия и национализм, как и любые обычаи, любые предрассудки – даже самые нелепые и унижительные, – являются порой спасительным кругом для человека, если они обеспечивают его связь с окружающими людьми, спасая его от самого страшного, что может быть у человека, от одиночества и изоляции». Поэтому основная проблема в грамотном преодолении чувства страха, по мнению Фромма, состоит в создании адекватных форм общности. Для эзотериков страху противостоит не смелость и храбрость, а спокойствие, точнее даже – покой. В этом помогает медитация, которая занимает совершенно особое место во всей восточной жизненной практике. Одним из механизмов, принадлежащих еще к архаическим способам регуляции культурного поведения индивидов, является ритуал. Человек чувствует себя защищенным, действуя «по схеме», зная структуру своего поведения период кризиса именно ритуалы могут снимать ощущение тревоги и неблагополучия. Следующий механизм преодоления страхов – формирование убеждений, а также отказ от них. Поскольку человек укоренен в оппозициях и ценностях, одной из психических защит от страха является обесценивание ситуации или объекта, которые прежде вызывали страх. Однако для человека это не «панацея». Вне культурных ценностей и символов человек просто перестает быть таковым. Принятие наркотических средств, алкоголя – попытки ухода от проблемы, но не ее решение. Еще один вариант – высмеивание объекта страха, показательный пример – смеховая карнавальная культура Средневековья. Некоторые видят способ преодоления страха в его игнорировании. Крайней формой такого игнорирования является апатия. Ни один организм на Земле, кроме человека, «не додумался» досоздания искусственных (!) условий для испытания эмоций страха. В стремлении «испытать себя» происходит апелляция к ценностным ориентирам личности и его желанию быть привлекательным, признанным, успешным, доказав себе и окружающим, что он «не боится». Экстрим представляет собой еще и своего рода проект по «заколдовыванию» страха путем сознательной «тренировки» перед лицом опасности. Снятие эмоционального напряжения в данном случае связано с формой игры, такой способ совладения со страхом является чуть ли не самым действенным. В целом можно сделать вывод о том, что страх выступает мощным социокультурным регулятивным и заслуживает самого пристального внимания со стороны современной гуманитарной науки в целом и особенно культурологического знания.

Литература

1. Антология мировой философии: В 4 т. М.: Мысль, 1969. Т. I. Ч. 1. -936 с.
2. Сенека. Философские трактаты. СПб.: Алетейя, 2000. -400 с.
3. Лурье С. Я. Демокрит. Тексты. Ленинград, 1970. -664 с.
4. Маритен Ж. Знание и мудрость. Религия и культура. О христианской философии. Фома Аквинский – апостол современности. М.: Научный мир, 1999. -244 с.
5. Климент Александрийский. Увещание к язычникам. Кто из богатых спасется. СПб.: Изд-во Олега Абышко, 2006. - 288 с.
6. Бруно Д. О героическом энтузиазме. Киев: Новый Некрополь, 1996. -281 с.
7. Леонардо да Винчи. Записные книжки. М.: Эксмо, 2006. -224 с.

ДЕСТРУКТИВТІ ДІНИ АҒЫМДАРДЫҢ СИПАТЫ МЕН ӘДІСТЕРІ

Бердібек А.

«Дінтану» мамандығының курс 4 студенті

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекші: Тунгатова Ү

ага оқытушы, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Қоғамның ажырамас бөлігі болып есептелетін «дін» ұғымы үнемі бір қалыпта болды деп айта алмаймыз. Дін үнемі адамзат баласымен бірге болды, адамзат уақыт өткен сайын қалай өзгеріске ұшыраса ол да өз бағыты бойынша белгілі бір деңгейде өзгеріске ұшырап отырды. Бәріміздің ойымызда «дін» тек қана жақсылықты дәріптеп, Жаратушы күшке сендіретін, адамгершілік пен руханилықты тарататын сенім жүйесі ретінде қалыптасқан. Бірақ «дін» атаулының барлығы осы бағытта жұмыс жасайды деген сенім уақыт өте келе өз орнын жоғалта бастады, өйткені дін атын жамылып басқа мақсаттарды көздеген «жаңа діни ағымдар» шыға бастады. Діни ұйымдар саны уақыт өте көбейе бастады, бір дін өз ішінде бірнеше бағыттарға бөлініп, кейде жеке діни ұйым ретінде қалыптасты. Діннің адам санасына деген ықпалының күшін байқаған жандар «дін» атын жамыла отырып өздерінің адам санасына, өміріне, денсаулығына, отбасына, қоғамға зиянын тигізетін қауіпті ұйымдарын құра бастады. Осындай адам өміріне қауіп төндіретін, дұрыс бағыттағы дінге сай келмейтін діни ұйымдарға «деструктивті» атауы берілді. 20 ғасырда әлемде діни жағдай бойынша үлкен мәселелер туындады, көптеген жаңа діни ағымдар пайда болды. Олардың көбісі діни– рухани дамуды емес, өмір мәні мен маңыздылығын түсіндіріп, өмір мен өлім мәселесін түсіндіруді емес, өзіндік материалдық мақсатты, билікті жаулауды көздеді. Деструктивті, экстремистік– террористік сипаттағы діни ағымдардың қатары көбейіп көп адам алданып жатты. Қазақстан территориясында да бұл мәселе орын алды, тәуелсіздік алғаннан кейін 70 жыл бойы атеистік көзқараспен өмір сүріп келген жандар бас ала дінге жүгірді. Діни сауаттылықтары нашар, тіпті жоқ десе де болады, қауым діндерді ниеті бойынша дұрыс не бұрыс деп бөлетін жағдайда болмады. «Қазақстан Республикасы» болып қалыптасқаннан кейін, тәуелсіз мемлекет атанғаннан кейін мемлекет басшылығының негізгі күші саясат, экономика мәселелеріне бағытталды, рухани жағдай өз бетімен дамып жатты. 1992 жылы 15 қаңтарда қабылданған «Діни сенім бостандығы және діни бірлестіктер туралы» Заңында бірнеше олқылықтар болды, заң жат ағымдардың жұмысына жеткілікті деңгейде тоқтала алмады. Мысалы, 10 адам бірлесе отырып діни бірлестік құра алатын жағдайда болды, діни конфессиялардың саны қырықтан асқан болатын. Осылайша халықтың діни сауатсыздығы мен рухани қолданысқа құштарлығын теріс ағымдар өздері үшін өте тиімді пайдаланды, адамдардың санасын улау арқылы өз қатарларына қосып мүлкінен, отбасынан айыра бастады. Бұл тек сол уақыттағы деструктивті ағымдардың сипаты емес, өкінішке орай бұл мәселе әлі де бар болып отыр.

Дін бойынша сөздікте «деструктивті ұйым» сөзіне мынадай анықтама берілген: «тұлғаның рухани, психикалық және физикалық жағдайына зиян келтіретін «ішкі деструктивтілік» және қалыптасқан дәстүрлер мен нормаларға қауіп төндіретін кез-келген бағыттағы авторитарлы иерархиялық ұйым» [1]. Деструктивті сипат, мінез-құлық ол бірнәрсені жоюға бағытталады, ол адамдар арасындағы қарым-қатынас, қоғам, мемлекет, психологияны жоюға байланысты болады. Деструктивті жағдай қалыпты нәрсені жоюға бағытталған, нормаға сәйкес келмейтін, қауіп төдіруші, зиян тигізуші феномен ретінде ерте заманда-ақ қалыптасқан және көптеген зерттеушілердің бақылауында болған. Оның нысаны кез-келген құбылыс бола алады, мемлекет, мысалы террорлық актілер, адам, адамның өзінің санасы, өзге адам психологиясы, белгілі бір зат және т. б. Оксфорд сөздігі бойынша «деструктивтілік» сөзі бір затты бұзу, құрту фактісін білдіреді: көптеген адамдар тропикалық ормандардың жойылуымен алаңдаулы; ерекше мықты желдер жергілікті жерде бұзылған, қираған іздерді қалдырды. «Деструктив» сөзінің аудармасы: ағылшын тілінен аударғанда «destructive» – «жоюшы, жойғыш» деп аударылса, латын тілінен «destructio» – «бүлдіру, залал тигізу» деп аударылады. Деструктивті сөзі тек қана дінтану ғылымында емес, психологияда, әлеуметтануда, саясаттануда да қолданылады, бәрінде мағынасы бір– «жою». Психология бойынша «деструктивті мінез– құлық» тақырыбы жан-жақты зерттелген. Эрих Фромм деструктивтілікті түсіну үшін өз концепциясын құрған. Деструктивтілік дегенді Эрих Фромм тірілерді үстінен басқаруға және бұзуға деген құштарлық деп түсінген. Адамның деструктивті мінез-құлқы биологиялық емес, қоғамдық– мәдени факторларға негізделген. Ғалым агрессияны екі түрге бөледі: жақсы (критикалық жағдайда өмірді сақтауға бағытталған) және зиянды (өмірді сақтауға бағытталмаған).

Психологияда өзін-өзі ұстау екі категорияға бөлінеді: конструктивті және деструктивті немесе қалыпты және қалыпты емес. Қалыпты емес мінез-құлықтан деструктивті қимыл қалыптасады, ол

қоғаммен қабылданбайтын, кейде тіпті патологиялық болып табылатын сипаттамамен келеді. Деструктивті мінез-құлық адамға іштей немесе сыртқы қоғамға ашық сипатта зиянын тигізеді.

Психологтар деструктивті мінез-құлықты екі түрге бөледі:

1. делинквентті мінез-құлық;
2. девиантты мінез құлық.

Деструктивті мінез-құлық келесі белгілер түрінде көрінуі мүмкін:

адамдарға қатысты агрессивті мінез-құлық;
қарым-қатынас кезіндегі дұшпандық;
заттарды жоюға бейімділік;
жақындарының өмір салтын бұзуға тырысу;
эмоцияларды сезіну мүмкіндігінің болмауы;
біреудің және өз өмірінің қаупі [2].

Деструктивті діни топтардың сипаты мен адам психологиясының деструктивті сипаты ұқсас келеді, екеуінің де негізгі сипаты – зиян тигізу. Зорлық көрсету, қауіп төндіру деструктивті діни топтардың ерекшелігі, егер ертеректе бұндай діни ұйымдардың мүшелігінен артынан ерушілердің өздері алып жүрген, оны мәдени, моральды және интеллектуалды келбетін біріктіруші ретінде, өзіне діни тәжірибені қабылдаса, қазіргі уақытта деструктивті діни ағымдар мүлде басқа қауіпті төндіруде. Деструктивті топтарда өзін-өзі өлтіру, өзгені өлтіру, террорлық актілер орын алады, ұйым лидерлері саясатпен айналысып өздерінің экономикалық және ақпараттық жүйелерін құрады. Халықаралық корпорация ретіндегі деструктивті ұйымдар әлі ұзақ уақытқа дейін дінтану үшін өзекті мәселе болады. Осыған байланысты деструктивті ұйымдар саласында академиялық ізденістер перспективасы жоспарлануда [3; б 22]. Деструктивті діни ұйымдардың қатарына мынадай діни топтарды жатқыза аламыз:

- 1) «Ақ бауырлар»
- 2) «Құдай балалары күлті»
- 3) «Саентология шіркеуі»
- 4) «Трансцендентальды медитация»
- 5) «Мариан шіркеуі»
- 6) «Рэй ю Кай»
- 7) «Соңғы өсиет шіркеуі» (Виссариондар)
- 8) «Шри Чинмой» шіркеу орталығы
- 9) «Оңтүстік крест»
- 10) «Қара бауырлар» және т. б. көптеген культтер.

Адам санасын жаулау, тұлғаның ойы мен мінез – құлқын, ортасын барлығын толық бақылауда ұстау деструктивті діни топтарға тән сипаттар болып табылады. Ұйым мүшесі өзін толықтай діни топқа арнайды, діни ұйым немесе оның лидері үшін өз-өзін өлтіруге дейін барады, отбасынан бас тартып, қоғамнан алшақтайды. Мысалы, «Рэй Ю Кай» ұйымының мүшесіне айналған уақытта адам өзінің жанын ұйымның негізін қалаушыға қалаған уақытында жанын беруге әзір болуы керек деп ант беріледі. Деструктивті ағымдарға мынадай сипаттар тән:

- өзінің құдайшылығын немесе Құдаймен ерекше қарым-қатынасы бар екендігін айтып, осы ақпаратты қолданатын көшбасшы болады, деструктивті топ көшбасшыларына көбінесе харизматикалық сипат тән;

- ұйым басшысы ұйым мүшелері үшін әлемдегі негізгі адам болып табылады, ол кім үшін ненің дұрыс ненің бұрыс екендігін айтып, күнәсін кешіру немесе кешірмеуді шешетін, Құдайдың сол адамға деген хабарын жеткізуші болып есептеледі;

- ұйым мүшелері жаңадан келген адамның бойынан топқа немесе көшбасшыға деген эмоционалды тәуелділікті дамытуға тырысады, бұл әрине зианды жағынан;

- ұйым мүшелеріне сыни талдауға немесе тәуелсіз ойлануға тыйым салады; сананы бақылауда ұстап, адамның артық ойлануына, топ жұмысын сыни тұрғыдан қарастыруға барынша мүмкіндік бермейді;

- топ мүшелерін қоғамнан, отбасынан алшақтатып тек қана діни топ маңында ғана ұстау;

- эгоны, өзіндік «менді» бұзу, ақыл-ойды бақылау, мүшенің отбасымен және достарымен қарым – қатынасын басқару.

Осындай сипаттағы діни ұйымдар өздерін ашық түрде көрсетпейді, ең алдымен өздерін адамға көмекке келген «құтқарушылардай» көрсетеді, көбінесе олардың нысаны рухани ізденушілік күйіндегі, моральдық қиын жағдайдағы, психологиялық әлсіз жандар. Деструктивті культтердің арбау жұмыстарының өзі ең алдымен қоғамды бақылаудан басталып, содан жекеге көшеді, белгілі бір адамды өз нысандары ретінде көздеп алғаннан кейін, оның ортасына да мән беріп, өз жұмыстарын жүргізеді.

- Адаммен жеке сөйлесу арқылы сананы улап бастау;
- Санасымен жұмыс жасап бұрынғы сенімі мен білімін шектеп жаңа сенімді белсенді түрде санасына құю;
- Сенімің ақиқаттылығы мен оның ерекшелігіне сендіру;
- Өз ортасынан (достарынан, таныстарынан, туысқандарынан тіпті отбасынан) алшақтату, егер олар өзімен бірге болмаса олардан бас тартуға мәжбүрлеу;
- Гипноз, наркотикалық заттарды қолдану арқылы сананы улау көмегімен адамды бағындырып, манипуляция жасауға бейімді қылу;

• Қорқыту, үркітумен айналысу – бұл аталғандар деструктивті культтердің қолданатын негізгі әдістері, адамдарды өз қатарларына қосудың алғашқы сатылары. Көбінесе деструктивті топтардың қатарларына жасөспірімдер мен жастар қауымы түсіп жатады. Жастардың санасындағы діни қауымдастық ата-анадан бөліну мен бір уақытта отбасында, бірақ басқа «жетілдірілген», болу арасындағы ымыраға айналады. Көптеген діни топтар өздерінің ішкі құрылымын ұйымдастыруда отбасылық тақырыптарды пайдаланып, өздеріне тиісті есімдер беруі кездейсоқ емес (бауырлар, отбасы, балалар), бұл психологиялық қорғанышты «альтернативті отбасынан» іздеген жастарды арбау үшін таптырмас әдіс. Америкалық психолог Чана Ульман заманауи діни топтардың әдептерінің ішінде бала күнінде әкелік қамқорлықтан зардап шеккендер. Бұндай жағдайда жастар ұйым басшысынан ата-ананың келбетін көреді [4; б 114]. Деструктивті ағымдар адамды өздеріне барынша бағындыруға тырысады. Адаммен қарым-қатынас құрып әңгімелесу арқылы барлық көңілін өздеріне аудартып, өздеріне қажетті, маңызды, адамның жанды жеріне қалай тиюге болатынын зерттеп, адам санасын толығымен жаулайды. Адам санасы адам баласының мықты әрі әлсіз жері, сананы жаттықтыру арқылы өзінді керек емес информациялардан қорғауға болады немесе өзге жанның санасын жаулау арқылы сыни ойлау жүйесін тоқтатып манипуляция жасауға болады. Секталардағы зорлық-зомбылық құбылысын зерттеуде өздерінің теориялық тәсілдерін неғұрлым нақты жасаған зерттеушілер арасында Маргарет Сингер, Фридрих– Вильгельм Хаак, Фло Конуэй, Джим Зигельман және т. б. Бұл ғалымдар өздерінің зерттеулерінің нәтижесінде мемлекеттік билік өкілдерінің діни ағымдарды ұстанушылардың құқықтарының бұзылуының көптеген жағдайларына қатысты нақты жауапты қадамдарын көрді, деструктивті діни топ мүшелері өздерімен болып жатқан жағдайға адекватты түрде қарай алмайды, зерттеушілердің айтуы бойынша деструктивті топтарды адамның еркіндігін шектейтін психологиялық және психотерапевтік әдістер қолданылады. Деструктивті діни ұйымдардың негізгі ерекшелігіне өз әдептерінің санасына деструктивті әсер етулері, діни топтардың ішінде жасалған қылмыстық істер тек қана топ мүшелеріне ғана емес, сонымен қатар қоршаған ортаға да зиянын тигізеді (массалық өзін-өзі өлтіру, көптеген өлімдер, террорлық актілер, финанстық махинациялар, қарумен және анашамен сауда, кәмілеттік жасқа толмағандарға сексуалды және психологиялық зорлық көрсету және басқа да қылмыстық істер) [3; б 7]. Деструктивті топтар өздерінің ізбасарларын тәуелді және бағынышты күйде ұстау үшін сананы басқару әдістерін қолданады. Діни топтың адам санасын бақылауы адам санасына әсер етуші жүйе, сол арқылы адамның өзіне тән тұлғалық ерекшеліктерні, сипатын жояды, оның орнына жаңа тұлғаны қалыптастырады, топ мүшелерінің мінез-құлқын, іс-әрекетін, оның ойы мен эмоциясының барлығын өз бақылауларында ұстайды, осы арқылы өздеріне керек ақпараттар мен нәтижелерге қол жеткізеді. Адаға манипуляция жасауда деструктивті топ лидерлері ең әлсіз жеріне тиіседі, мысалы ол адамда финанстық тұрғыда қиыншылықтар болуы мүмкін, олар нысанға байлықты, көп ақша, ешқандай уаымсыз өмірді уәде етеді, егер досы аз немесе отбасымен қарым-қатынасы нашар адам болса, біз саған отбасы боламыз, саған жанашыр адамдар мен мейірімді достармен танысасың деген уәделер беріп өз қатарларына қосады. Әрине уәделер орындалмайды, ал уақыт өте келе адамның өзіндік санасы жойылып, ол қалаулары туралы ұмытып кетеді, өйткені одан да аса ауыр мәселелерге тап болады. Психологиялық тұрғыда адамдарды бопсалайды, Құдайдан аян келді деп адамды өтірік аяндармен қорқытады, ақша алуға келегін адам керісінше барынан айырылады, көп соммадағы ақша қарыз болады, діни топ үнемі ақша талап етеді, мүлікті өз аттарына аудартады. Санасы уланған адам үшін тек өзі кірген діни топтың айтқаны ақиқат пен дасағаны дұрыс болып көрінеді, басқа діни топтары жалған деп таниды, өзгенің сөзіне құлақ аспайды.

Американдық психолог, деструктивті және тоталитарлы ағымдарды шығу бойынша консультант Стивен Хассеннің «Освобождение от психологического насилия» атты кітабында деструктивті діни топтарға сипаттама жасай отырып, олар адам санасымен қалай жұмыс жасайды, манипуляцияны қалай жасайды, бұл топтардан өзінді қалай қорғауға болатындығы туралы айтылған. Өз еңбегінде Гейл Мэдер атты жиырма жеті жасар қыздың тарихын баяндайды. Алиса және Роберт Мэдер ең алғаш рет Санта– Фе ранчосында жаппай суицид болғанна кейін, екі күннен кейін жария болған Аспан Қақапа-

сының қоштасу бейнежазбасын көргенде өз қыздарын мүлде танымай қалған. Культтің басқа да мүшелері сияқты Гейлдің шашы қысқа кесілген. 1994 жылы ол өзінің отбасымен қарым– қатынасын мүлде үзгеннен кейін ұйымның арбауына түскен. Ата-анасының қыздарының деструктивті культтің арбауына түскендігін байқап, олардың тактикасын зерттей бастаған, әсіресе сананы бақылау әдістерін. Олар культтердің адамдарды өмірдің өтпелі кезеңінен өтіп жатқан кезінде, адам әсіресе осал және сырттан келген әсерге осал кезде өз қатарларына шақырады. Олар сонымен бірге Эпплуайт топ мүшелерін еркін таңдауға мүмкіндік береді деп мәлімдегенімен, олардың мінез-құлқы «Негізгі және қосымша істер» тізімімен бақыланған, оның ішіне «ұнату және ұнатпау», «белгіді бір ереже мен процедураны саналы түрде бұзу», «тексеруші серіктессіз бір істі жасау», «өз пікіріңе сену және өз пікіріңді қолдану». Рухани іздеуші ретінде Гейл әдеттегі культке қабылданушының сипатына сәйкес келді. Эпплуайтқа баруды шешпес бұрын, көптеген адамдар тұрақты әлеуметтік жағдайға ие болды. Отыз тоғыз адамның ішінде автобус жүргізушісі, компьютер нұсқаушысы, қоршаған ортаны қорғаушы, автокөлік сатушысы, медбике, заң қызметкері, медициналық көмекші, үй қызметкері және жергілікті теледидар журналисті болды. Өмірдегі түрлі жағдайлар мен психологиялық сипаттар адамдарды осал еткенімен, кез келген сананы бақылау тактикасын хабары жоқ адам деструктивті діни топтың нысанына айнала алады [5].

Деструктивті ағымдардың қатарына қосылудан әркім сақталмаған, бірақ әркім өзінің діни сауаттылығын арттыру арқылы, деструктивті діни топтардың жұмыстарымен, психологиялық тактикаларымен танысу арқылы өздеріне қорған жасай алады. Осы кезде «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәнінің маңыздылығын атап өткеніміз жөн. Елімізде 9– сынып оқушыларына «Зайырлылық және дінтану негіздері» пәні өткізіледі, бірақ барлық мектеп қабырғаларында бұл пәнге мән беріле бермейді. Пән факультатив сабақ болып өткізілгендіктен оқушылар көп көңіл бөлмейді, ал ұстаздарымыз оқушыларға оның маңыздылығын керекті деңгейде жеткізе алмай жатады. «Зайырлылық және дінтану негіздері» академиялық білімді байытады, өйткені бұл терең мәдени, діни, құқықтық сауаттылықты тудыратын пәнаралық зерттеу әдісі. Дінтану жаһандық қоғамда табысқа жету үшін қажетті ең маңызды қабілеттерді – сыни ойлауды, коммуникативтік құзыреттілікті, тұлғааралық түсіністік пен мәдениетаралық сауаттылықты дамытуға мүмкіндік береді. Дінді оқыту–бұл студенттерді белгілі бір дінге немесе идеялар жүйесіне сенуге (немесе сенбеуге) сендіруге тырысатын риторикалық жаттығу. Қазіргі уақыттағы еліміздегі діни мәселердің бірі, әлем бойынша да, көптеген дінге бет бұрған жандардың жат ағым қатарларына қосылып кетуі. Деструктивті, экстремистік, террористік діни топтардың қатарына қосылудың алдын-алу үшін халықтың діни сауаттылығының дамуына көңіл бөлу қажет. Діни сауаттылықтың артуы арқылы адам діннің сипаттары мен айырмашылықтарын, дұрысы мен бұрысын, яғни теріс ағымдарды ажыратуды үйренеді, өзінің діни құқықтарын білу арқылы жат ағымдардың кез-келген жерде өз діни идеологияларын таратуына тосқауыл болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. <https://dictionary.cambridge.org/ru>
2. Крылежев А. И. Молитва //Электронная библиотека ИФ РАН » Новая философская энциклопедия. /<https://iphlib.ru/library/collection/newphilenc.–> 2018
3. Станислав П. Фридрих Хайлер // <https://religious-studies.fzrw.info/>
4. Ұтысқанұлы А. Дұға– ғибадаттың мәйегі // <https://www.muftyat.kz/> .– 2017
5. Митрополит Илорион (Алфеев). О молитве.– М.: Никея. 2014. – С. 128
6. Самарина Т.С. Феноменология, ноуменология, постфеноменология религии. М.: ИФ РАН, 2019. С. 178.

ҰЛТ ТӘРБИЕСІНДЕГІ ДІН МЕН ДӘСТҮР САБАҚТАСТЫҒЫ

Бимырзақызы Ұ.

«Физика мұғалімдерін даярлау»

мамандығының 2 курс студенті

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті

Ғылыми жетекші: Бегдаулетова Қ.Д.

филол.ғ.к., доцент м.а.

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті

Салт-сана мен діни танымның, дін мен дәстүрдің өзара сабақтастығын, бір жүйеде тоғысатындығын нақты әрі дәлелді мысалдар негізінде қарастырудың реті келіп отыр. Яғни, сонау сан ғасырлардан бері өз құндылығын жоймай келе жатқан қазақи құндылықтарымызды жаман әдеттерден, өрескел құбылыстардан қорғаудың уақыты келген сияқты. Нақты ой айтып, келелі кесімдер келтіріп, ашып айтатын кез келді. Дін – қоғамдық құбылыс. Дін әрбір адамға таныс сөз (латынша religio байланыс деген мағынаны білдіреді). Дін дегеніміз не? деген сұрақ көп уақыттан бері адамдардың арасында үлкен пікір-талас туғызып келеді. Осы пікір-таластың негізінде дүниеге көзқарас, адамдардың әлеуметтік жағдайлары жатыр [1, б. 7]. Дін философиясынан сыр шертетін оқулықтар негізіне сүйенетін болсақ, дінді қоғамның бір бөлшегі іспеттес деп қарастырады. Қоғамда ерте кезден бастап діни ұғым кең қолданылады, ал қоғамның дамуы тікелей әр халықтың санасына байланысты. Сана ұғымы арқылы дәстүр, салт негізі қалыптаса алатындығын білеміз. [2, б. 5] Дегенмен, ғалымдар арасында «әдет» терминінің шығуы туралы біртекті пікірлер жоқ. А. Смағұлованың айтуынша, «әдет» – «әдет-ғұрып» деген араб сөзінен шыққан, мағынасы дағды-әдет. Кез-келген жағдайда алдымен іс-әрекеттер дағдыға айналады, сосын ғана ол көпшілік қолданатын әдетке айналады. Оны бұзбау, аттамау қажет деп қарастырылады. Әр халықтың өзіне жарасатын әдет-ғұрып, салт-санасы мен дәстүрлері бар. Жалпы жағдайдағы дәстүр мен діннің арасындағы сабақтастық негізінде отбасы ауқымындағы тәрбие негізге алынады. Үлкен Советтік энциклопедияда: «Әдет – ислам діні тараған елдер арасындағы халықтық дәстүрлі құқық» делінген [3, б. 4].

Ұлтымызды өзге ұлттардан айырып тұратын негізгі ерекшеліктердің біріне тәрбие мен тағылымға, ізгілік пен адамгершілік құндылықтарға тұнып тұрған салт-дәстүрімізді, әдет-ғұрыптарымызды жатқыза аламыз. Ежелден ата-бабаларымыз салып кеткен, бізге қалдырған басты құндылықтарымызды, оның ішінде әдет-ғұрыптарымызды, онымен біте қайнасып, бір жүйеде сабақтасып жатқан дінімізді қолға алатын уақыт келді. Осы тұрғыда бұрынғы ғасырларда ғұмыр кешкен қазақтан шыққан діни сауатты кісілер мен қайраткерлердің даналығына бас иіп, солар салған таптаурын сүрлеудің ізін тапты [4, б. 7]. Дін философиясы туралы жазылған кітаптар негізінде, қазақ халқының негізгі дәстүрлері мен дәстүрлі діни танымдары ешқашан имандылықтың сыртқы формасына байланысты емес, керісінше ол ішкі рухани қуат пен жан тазалығына мән беретіні белгілі. Жалпы қазақ елінің дәстүрлі діни ұғымына негіз болатын шындық бейнесінің қазақ руханиятына ықпалы басым. Сол үшін де қазақ халқының дәстүрлі діни сенім негіздерінде материалдық құндылықтардан гөрі, көзге көрінбейтін, тек сезім арқылы танылатын құндылықтардың рөлі басым екендігі көрінеді ([5, б. 113].

Отбасы – бала дамуының қайнар көзі десек, онда баланың дамуы деп оның толыққанды адам болып қалыптасуын айтамыз. Отбасынан алған әрбір тәлім баланың тәрбиесіне қатты әсер етеді. Қылығы түзу, өзін ұстай алатын, бастысы бойында патриотизм табылатын, туған елінің, жерінің тілін, дінін қадірлеп қастерлей алатын, ұлттық құндылықтарын бәрінен де жоғары қоя білген азаматтан біз болашақтың тірегін көре аламыз. Ал, ондай адам қайдан шығады? Оны кім тәрбиелемек? Оған бұл қасиеттерді кім дарытады? Мұның бәріне бір ғана жауап сай келеді. Ол – отбасы. Отбасынан алған тәрбие сенің бүкіл өміріңнің негізі екендігін ұмытпау керек. Отбасы тәрбиесі негізінде бала өз бойына көптеген негізгі құндылықтарды ала алады. Отбасы арқылы басты тәрбиенің негізі көрінеді. Отбасында берілген тәрбиенің салдары бүкіл өміріңнің айнасы іспеттес. Ол, әрине, дұрыс жағынан қалыптасса, күнделікті өмірде де іс-әрекетіңнен көрініп отырады. Мәселен, үлкендерге сәлем салуымен қатар, өзін-өзі ұстауы бәрі-бәрі отбасы тәрбиесінің, отбасындағы діни сауаттылық пен дәстүрді дәріптеудің сабақтастығы іспеттес. Мәселен, біз мұсылман қауымы үлкендермен сәлемдескенде, «Ассалаумағалейкум» десек, оған «Уағалейкум ассалам» деп жауап береді. «Үлкеннің сөзін бөлме, алдын кесіп өтпе» деп жасынан құлағына құя береді. Міне, сол ескертулер бойға сіңіп, әдетке айналады [6, б. 136].

Қазақ халқының дәстүрін және әдет-ғұрыптарын зерттеуші Х. Арынбаевтың да дәстүрдің дін ұғымымен тікелей байланыстылығын мойындауы дін мен дәстүр сабақтастығын айқындай түседі. «Қазақ халқы ислам дініне сенетіндіктен, мұсылмандық парыз ретінде ер балаларын міндетті түрде 5-6 жасқа толысымен сүндетке отырғызады. Баланы сүндетке отырғызу төңкеріске дейін негізінен

кожалардың кәсібі болатын. Әркім өз еліне қарай баласының сүндет тойын ұйымдастыратын. Байлар болса рулы елді шақырып, ат, құнан шаптырып, балуан күрестіріп, мергендер өнерін сынастырып, оларға айтарлықтай бәйге тігіп үлкен той жасаса, кедейлер шағын ғана қонақ шақырып, құрмалдық берумен шектелетін. Бала пішуші кожаларға да әркім әліне қарай: біреуі ат, біреуі қой сияқты ақтық беретін» [7, б. 63]. Ал мұны отбасы тәрбиесіне тікелей қарап байланыстырсақ, бұл біздің дініміздің пәктігін, дәстүрлі діни танымымыздың негізгі сипатын көрсетіп беретіндей. Ендеше дінін қастерлеп, мұсылманшылықты жоғары көтерген бабаларымыздың салып кеткен сара жолынан айнымайтын бағытты ұстануымыз керек. Дін мен дәстүр сабақтастығы сияқты, отбасы бар жерде тәрбие жағдайын көре аламыз. Бала дүниеге келгеннен бастап, көптеген салт-жоралғылар, әдет-ғұрыптар орындалатыны белгілі. Балалар бойындағы ұлт тәрбиесін нығайту мақсатында, ең алдымен дәстүр мен дін ұғымын ұштастыра қарастыруымыз керек. Сонау ежелден бастау алатын мұсылманшылық дәстүрлерімізді мансұқ етпей, қолда барды қадірлей білгеніміз жөн. Қандай да бір ұлттың діңгегі әрі маңызды құрылымы отбасы екені де айдан анық. Өйткені қоғамның түзелуі мен бұзылуы осы отбасының жағдайымен тығыз байланысты. Э. Дюркгеймнің пайымдауына жүгінетін болсақ, дін қоғамның құрылымын көрсетіп қана қоймайды, сонымен бірге адамдардың үміті мен сенімін ортақ бір сенім күшіне бағыттап отырып, қоғам құрылымын нығайтады. Деректерге сүйенетін болсақ, кішінің үлкенді сыйлауы ежелден келе жатқан ерекше құбылыс. Егер кіші үлкеннің атын атамай, “сіз” деп сыйлап тұрса, бұл жағдайда үлкен де кішінің кішілігін сыйлауы қазақ халқының қанына сіңген үлгілі әдет [7, б. 31].

Әрине, ұлт тәрбиесі біздің асыл дінімізбен, қайнар бұлақтай мөлдір дәстүрімізбен сусындауы қажет. Еліміз дініміздің негізгі жүйесімен қайта қауышып отыр. Тек қана бұл емес, халқымыз тұтастай дербестікпен бірге, негізгі сипаттағы тілімен, дінімен де қайта қауышып, оны жаңа заман талабына сай дамытуда, сол арқылы өшкеніміз жанып, ұмыт қалғандарымыз әрқайсысының жадында мәңгі жаңғыруда. Ал ол тікелей тәрбиемен өлшенеді. Дәстүрін ұлықтап, дінін құрметтеп, ғұрпын қастерлеп отырған қазақтың қара көз баласын ғана біз нағыз тәрбиелі азамат деп қарастыра алатын едік. Әрбір баланың өз дінін құрметтеуі отбасынан алған тәрбиесіне қатысты екендігіне ешкімнің шүбәсі жоқ та шығар. Енді әрбіріміз үшін де халқымыздың жадынан ұмытылып бара жатқан дәстүрлі имани құндылықтарымызды қайта жаңғыртудың реті келген секілді. Осы тұрғыдан алсақ, біз қазақ қоғамына ешқандай да тың дүниені алып келіп жатқанымыз жоқ. Тек сан ғасырлар бұрын баһадүр бабаларымыз салған, кейіннен ұмытылып көмескі тарта бастаған дәстүріміздің негізін тауып, соны қайтадан саралап, жаңғыртуға тырысудамыз. Ғылыми деректерге сүйенер болсақ, дін ұғымын дәстүр ұғымымен тікелей байланыстыра отырып, қасиетті ұғымдарды қастерлейтін әлеуметтік институт негізінде қарастырады [8, б. 42]. Бұл ретте дін мен дәстүр сабақтастығы орнаған отбасы тәрбиесінің негізгі ұстанар бағытына мыналар жататындай: алдымен өз тарихымызға үңіле отырып, дәстүріміздің көмескіленген жағын назарға алып, үзілгенімізді жалғап, ал жоғалтқанымызды түгендеу, балаға берген дұрыс тәрбие негізінде сан ғасырлық тарихы бар діни дәстүрлерімізді қалпына келтіру. 3. Фрейдтің діни пікіріне мән берсек, дін адам баласын ерте кезден бастап түрлі оқиғалар төңірегіндегі қандай да бір бастан өткізіп келген қиыншылықтардан, қорғансыз болған қорқынышынан сақтайды. Қорқыныш жағдайларында қандай да сипатта болмасын бала ата-анасынан қолдау күтсе, ал үлкендер мұның жауабын бір ғана жаратушыдан күтеді. Бұл жағдайда діннің жоғары үстемдігін көріп отырмыз, адамдардың жаратушысына деген сенімін байқай аламыз. 3. Фрейдтің ойынша, діни түсінік ол әлеуметтік иллюзиялар болып табылады. “Адамдар материалдық табиғатқа қарама қайшы өздерінің психологиялық қажеттіліктерге бағытталаып өмір сүріп жатқандығын түсінсе, бұл иллюзиялар сейілер еді”. Дәлірек айтқанда, бүкіл адамзат тек өздерінің ішкі жан дүниесінің қажеттіліктерін қанағаттандырып ғана өмір сүріп жатқандықтарын түсінсе, бұл иллюзиялардың барлығы дерлік жойылар еді деген түсінікке келеді. Ол үшін әрбір отбасы бала тәрбиесіне ерекше мән беруі керек. Бабалардан мирас болған асыл қасиеттерді қайта түлетіп, әсіресе, ұлттық құндылықтарымызды сақтай отырып, осы замандағы озық дәстүрлермен үйлесім табуы аса құнды.

Өткенімізді, тарих беттерін ақтарып қарасақ, экономикасы жоғарылау елдердің бодан жұртқа қысым көрсетіп, өздерінің ұлттық белгілерінен, дәстүрлі діни танымдарынан айырып, тіпті діндерін ұмыттыруға тырысқан. Тек мұнымен шектеліп қана қоймай, оларға өздерінің тілі мен дінін, мәдени құндылықтарын әкеліп тықпалаған. Алыстан арбаламай-ақ қояйық, қазағымның өзінде мұндай қиын жағдайлар болғандығын тарихтан оқып біліп отырмыз. Дәл қазір елімізде дәстүрлер бар, дінімізді барынша құрметтеп қастерлеуге тырысып жатырмыз. Ал бір жағынан өз дінін, тілін ұлттық құндылықтарын, дәстүрлі діни танымдарын бәрін-бәрін ұмыт қалдырып, жат елдің дінімен өмір сүретін халықтың болашағы жоқ екендігі де шындыққа жанасады. Ислам діні де мұны құптамайды. Мұсылмандардың өзге халықтардың теріс әдет-ғұрыптарына еруіне болмайды. Мұны Пайғамбарымыз (с.а.с.) айтқан болатын. Себебі өз дінінен безіп, өз дәстүрін аяқ асты ететін, ғұрпын қадірлемейтін, өзгенің

құндылықтарын жақтаған елдің болашағы не болмақ? Ол елден жарқын келешекті көре аламыз ба? Міне, осының бәрі үлкен жауапкершілікті қажет етеді. Бойында патриоттық қасиеті бар әрбір адамзат өзінің елінің ұлттық құндылықтарын қабылдай алады. Сонымен қатар, Ислам дінін қабылдап, таныс болған уақыттан бері қазақ халқының салт-санасы, әдет-ғұрпы, тілі, ділі, діні – бәрі дерлік мұсылмандықпен біте қайнасып, ұлттық болмыстың ажырамас бөлгіне айналды.

Адамзат баласы өзі өмір сүріп отырған кезеңінде өз дәстүрін дұрыс қабылдап, өз дінін қадірлеген жағдайда ғана дамуының шыңырау шыңына шыға алады. Елінің салт-дәстүрімен сусындап, тарихын білген, оны тереңінен ұғына алатын адам ғана дін мен дәстүр түсінігін қалыптастыра алады, сондай адамнан ғана біз дәстүрлі діни танымға сусынданған адамзат бейнесін көре аламыз. Дін мен дәстүрдің қоғамдағы алатын орны жоғары, ұлттық құндылықтар дұрыс қалыптасу үшін де атқарар маңызы өте зор. Дін – адами тұрғыдағы құндылықтарымыз бен қасиеттерімізді асқақтатса, салт-дәстүр – өз орнымызды тауып, ұлт болып қалыптасуымыз үшін қажет. Дін бар жерде дәстүр, дәстүр бар жерде дін де бар деп айтуға болады. Қазақ халқының салт-дәстүрін, оның тарихын толық зерттеу осы саланың білікті де білгір мамандарына жүктелсе, ал қазақ жастарына қойылатын міндет сан ғасырлардан бері өз құндылығын жоймай сақталып келе жатқан дәстүрдің, қазақ халқының салт-санасының негізгі түп қазығы осы мұсылманшылықта жатқандығын білу болып табылады. Ендігі жағдайда осы дәстүрлі діни танымды, ұлттық құндылықтарымызды болашақ ұрпағымызға аманат етіп тапсыру әрқайсысымыздың міндетіміз. Әрине, ұрпаққа аманат етпес бұрын, оны өзіміз толығымен сипаттай алуымыз керек: дініміз бен дәстүрімізді жоғары көтеріп отыруымыз қажет. Оны көрген болашақ ұрпағымыз біздің жолымызбен жүрері анық. Құрметті Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев бір сөзінде былай деген еді: Біз қазақ елі болашақ ұрпақ тәрбиесіне қатты көңіл бөлуіміз керек. Тәрбиелеу жұмысының барысында жастайынан бойларына әдептілік, имандылық, бастысы адами құндылықтарды сіңіре өсіруіміз керек. Сонда ғана Отанын сүйетін, жанашыр адамзат бейнесін көре алатынымызды баса айтқан болатын. [4, б. 8] Елімізде діни жағдайларға байланысты проблемалар тумайды емес, туады. Мұның бәрі өз кезегінде отбасы тарапынан берілген дұрыс тәрбиенің арқасында дұрысталып отыруы керек. Шешімін табатынына сеніп, оны тек қана отбасы құзырындағы мәселе деп қарастырып, қол қусырып отырған ешкім жоқ. Оны түзейтін мекемелер жұмыс жасайды, сонымен қатар бала тәрбиесінде ерекше сипатқа ие болатын мектепте ұйымдастырылған жағдайлар да оң нәтижесін берері сөзсіз. Міне, сол үшін де әрекетімізді қылып, бала тәрбиесін қолға алып, ұрпаққа тәлім түсінігін насихаттап отырғандықтан, дінімізді жоғары қойып, сан ғасырлардан бері құндылығын жоймаған салт – дәстүр, әдет-ғұрыпымызды қастерлей алуымыз керек. Баба дәстүр бастауларына оралып отыру – ұлттық даралық кепілі [9, б. 38].

Әдебиеттер тізімі:

1. Аханов Б. Дін және еркін ойшылдық: көмекші оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 1993.
2. Муханбеткалиев Е.Е. Дін философиясы: философия мамандығының магистранттарына арналған дәрістер жинағы. – Ақтөбе, 2016.
3. Смағұлова А. Қазақтың әдет-ғұрып заңдары: оқу құралы. – Ақтөбе, 2004.
4. Дін мен дәстүр. 2 т. – Астана, 2017.
5. Қаратышққанова Қ.Р. Дін философиясы: оқу құралы. – Түркістан: Тұран, 2010.
6. Шахманов Б.С. Жақсы сөз, ұлттық дәстүр жан азығы. – Астана, 2014.
7. Арғынбаев Х. Қазақтың отбасылық дәстүрлері. – Алматы: Қайнар, 2005
8. Шайхиев Т.Т. Діни төзімділік мемлекет тұрақтылығының негізі // М. Өтемісов атындағы БҚМУ Хабаршы. №3 (43). 2011.
9. Затов Қ.А. Баба дәстүр бастаулары // Саясат №9. 2005.

ҒАЛАМТОР ЖЕЛІСІНДЕ РАДИКАЛДАНУДЫҢ АЛДЫН АЛУДАҒЫ МОНИТОРИНГ РӨЛІ

Жақсылық Е.

«Дінтану» мамандығының 4-курс студенті

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекші: Тунгатова Ұ.

аға оқытушы, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Әлем тұрғындарының көпшілігі интернет желісінің кең мүмкіндіктерін пайдаланбай өмірді елестете алмайды. Бүкіләлемдік ғаламтор – бұл ең үлкен ақпарат көзі. Ғаламторды пайдаланушылар саны күннен-күнге артып келеді.

Қазіргі таңдағы ең өзекті проблемалардың бірі бұл – деструктивті ағым идеологиясының ғаламтор, әлеуметтік желілер арқылы қарқынды таралуы. Экстремистер жаппай тәртіпсіздіктер мен террористік актілердің орнына «электронды жиһад» келгендігін жасырмай мәлімдейді. Ғаламтор желісі радикалды ұйымдарға кең аудиторияларға қол жетімділік пен идеяларын насихаттауға мүмкіндік береді. Әлеуметтік желілер арқылы насихат жүргізген өте оңай әрі оңтайлы. Соңғы уақыттарда ғаламторда орналастырылатын террористік ұйымдардың материалдарының көркемдік және техникалық сапасының артқаны байқалуда. Әлеуметтік желілерді пайдалану халықаралық террористік ұйымдарға өз аудиториясын айтарлықтай кеңейтуге жақсы мүмкіндік береді. Осы әдіс арқылы жастардың психологиясына әсер ету жолдарын жақсы біледі.

Сауалнама нәтижелері бойынша жасөспірімдердің 60-70 %-ы дін туралы ақпаратты ғаламтордан алады екен. Оның ішінде деструктивті идеялар да болуы әбден мүмкін. Санасы радикалданған кез келген азамат дәстүрлі ұлттық рухани құндылықтарды, қалыптасқан жергілікті діни тәжірибені жоққа шығарып, мойындамайтынын білікті сарапшылар тарапынан сан мәрте айтылуда. Олар қоғамдағы қалыпты өмірден баз кешіп, деструктивті идеологияның қолшоқпарына айналууда. Олардың әрекеттері дәстүрлі дінді ұстанушы көпшілікке де кері әсерін тигізуде. Осыған орай, азаматтардың радикалдануына жетелейтін факторларды анықтап, олардың алдын алу бағытындағы жұмыстарды үнемі жүргізу қажеттілігі күн тәртібінен түскен емес. Осы әрекеттерге тосқауыл қою үшін ғаламтордағы кез-келген діни материалдарға мониторинг жасалуы қажет.

Британ үкіметінің анықтамасы бойынша, радикалдану – бұл «адамның Терроризмді және терроризмге әкелетін экстремизм нысандарын қолдауға келетін процесі» (UK HomeOffice, 2011). Интернеттегі радикалдануға келетін болсақ, АҚШ Әділет министрлігі бұл құбылысқа келесі анықтама береді: «Интернеттегі зорлық-зомбылықты радикализациялау – бұл адамның экстремистік көзқарастармен, негізінен онлайн медианы, соның ішінде Facebook, Twitter және YouTube сияқты әлеуметтік медианы қолдану арқылы дәстүрлі сенім жүйесінен өзгеше идеологиялық уәделер мен сенімдер жүйесіне қатысу процесі. Егер Еуропа мен АҚШ жағдайында бұл ұғымға саяси экстремизм, ксенофобия және этносаралық/нәсіларалық қақтығыстар сияқты әлеуметтік құбылыстар сай келетін болса, онда Қазақстанның ерекшелігі ресми дискурста, БАҚ-та және тіпті сараптамалық ортада радикалдану, экстремизм сияқты ұғымдардың діни астары бар және исламның радикалды нысандарымен байланысы болып табылады.

Қазақстандағы діни уәжді экстремизм-бұл ХХІ ғасырдың басында пайда болған салыстырмалы түрдегі жаңа құбылыс. Осы уақытқа дейін ҚР аумағында террористік іс-қимыл жасады деген айыптар негізінен шетелдіктерге қарсы тағылды. 2003 жылдан кейін зерттеушілер «homegrownterrorism» деп аталатын – Қазақстан ішінде біздің еліміздің азаматтары қатарынан экстремистер мен террористердің пайда болуын бақылайды (Шибуттов & Абрамов, 2012). Үшінші кезең (2011 жылдан бастап) қазақстандық ішкі экстремистік жасушалардың радикалдануы орын алған кезде де ерекшеленеді.

Тәуекел тобында кім бар? Қазақстандағы әлеуметтік желілер мен басқа да интернет-ресурстардың негізгі аудиториясын құрайтын жастар интернет-ресурстар арқылы радикалданудың барынша қаупіне ұшырайды (Черных, 2014). Сарапшылардың пікірінше, жеке басының дағдарысы мен жастардың әлеуметтік-экономикалық проблемаларына байланысты жалдаушылар тарапынан идеологиялық өңдеуге қарсы тұру қиын (Шибуттов & Абрамов, 2012). Түрлі деректер бойынша, қазір Сирия мен Ирактағы қақтығыс аймағында 300-ден 1000-ға дейін ҚР азаматтары, оның ішінде әйелдер мен балалар бар. Жарияланған бейнелерге сүйенсек, олардың көпшілігін 29 жасқа дейінгі жастар ұсынады. Бұл деректерді ҚР Бас прокуратурасы да растайды: 2012 жылы Қазақстандағы терроризм үшін сотталғандардың 60%-ға жуығы осы жасқа жетпеген. 2014 жылы «террористің әлеуметтік портретін» жасаған қауіпсіздік бағдарламаларының орталығы оны келесі сипаттамалармен толықтырады: орта білімі бар жұмыссыз жас. Арнайы діни білімсіз. Үйленген, бірнеше баласы бар.

Террористік іс-әрекеттер үшін емес, терроризм мен діни экстремизмді насихаттағаны үшін басқа «ұқсас» баптармен салыстырғанда сотталғандар санының өсуі алаңдаушылық туғызады. ҚР Қылмыстық кодексіне сәйкес, «бұқаралық ақпарат құралдарын немесе ақпараттық-коммуникациялық желілерді пайдалану» қылмыстары үшін қылмыстық жауапкершілік жалдамалыларды жалдау, билікті басып алуға шақыру, алауыздықты қоздыру офлайн болған жағдайларға қарағанда қатаң. Бұл ҚК-нің терроризм мен экстремизмді насихаттау, зорлық-зомбылық әрекеттерге және азғыруға шақыру туралы баптарына қатысты. Онлайн-радикалдануға қарсы күрес стратегиясын құру төңірегіндегі пікірталас бүгінде мемлекеттер деңгейінде де, олардың әкімшілік бірліктерінде де, жаһандық ауқымда да жүріп жатыр. ЮНЕСКО мен ЮНАО (БҰҰ Өркениеттер Альянсы) қамқорлығымен басталған ауқымды конференциялар мен семинарлар 2016 жылдың соңына дейін өтеді. Экстремизмге қарсы стратегияны әзірлеу Ұлыбританияда жарияланды. АҚШ-тың Халықаралық істер жөніндегі кеңесі күн тәртібінде балама әңгімелерді іздеу мәселесіне үлкен мән береді. Еуропа мемлекеттерінде этносаралық жағдайдың ерекшелігіне және мигранттардың интеграциясына байланысты шиеленіске байланысты мультимедиадәниеттілік пен жалпы толеранттылық осындай әңгімелерге айналды.

Екінші жағынан, Қытайда 2015 жылғы желтоқсанда қабылданған терроризм мен экстремизмге қарсы күрес туралы Заң провайдерлер деңгейінде деструктивті мазмұндағы материалдарды бақылауды және бұғаттауды (бұл норманы орындамағаны үшін әкімшілік және қылмыстық жауапкершілікке тартылады), Интернетке тек ID арқылы қол жеткізуді қамтамасыз етеді. Ресей Федерациясында 2016 жылдың шілдесінде федералды заңнамаға «көктемгі пакет» деген өзгертулер мен толықтырулар қабылданды және антитеррористік мақсаттарда алты ай бойы деректер мен пайдаланушылардың хат-хабарларын сақтауды, арнайы қызметтердің қоңыраулар мен SMS жазбаларына қол жетімділігін қамтамасыз етті.

Бұл ретте қазіргі экстремистік ұйымдар өз идеяларын интернет арқылы ілгерілетуде озық коммуникациялық және PR-технологияларды пайдаланатыны – оларға тыйым салу әдістерімен күресу қиын екені ескерілмейді. Мысалы, зерттеушілер ISIS әлеуметтік медиа аудиториямен өте сауатты жұмыс істейтінін және SMM құралдарын шебер қолданатынын айтады (Вайсс & Хасан, 2016). Осыған байланысты қазақстандық билік органдарының азаматтарды онлайн-радикалдануға қарсы іс-қимылда пайдаланатын тетіктері мен құралдарын жетілдіру маңызды міндет болып табылады.

Сонымен қатар, көптеген Еуропа елдерінде радикалды ұйымдарға жалдау қызметінің негізгі бөлігі әлеуметтік желілерде және интернетте жүреді. Бұған бірнеше себептер бар: кең аудитория, арнайы қызметтердің бақылау деңгейі салыстырмалы түрде төмен және құқық бұзушылар туралы ақпарат алудың құқықтық рәсімдерінің күрделілігі (Казанцев, 2016). Батыс елдеріндегі интернет-кеңістіктегі тыйым салу саясаты бүгінгі күні сын-қатерлерге жауап бермейді деп саналады: биліктің әрекеттері экстремистерді жер астына апарды, кеңейтілген байланыс желілерін бақылау, радикалды экстремистік сипаттағы мазмұнға қызығушылық танытатын азаматтарға мониторинг жүргізу қиынға соғады.

Қазақстанда терроризмге және діни экстремизмге қарсы іс-қимылдың терең құқықтық негіздері бар. 1998 жылы «Ұлттық қауіпсіздік туралы» ҚР Заңының және 1999 жылы «терроризмге қарсы күрес туралы» ҚР Заңының қабылдануымен осы саладағы зорлық – зомбылық әрекеттерінің алдын алу келесі түрде жалғасын тапты: (2005) «экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» ҚР Заңы, (2009) «заңсыз жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы» ҚР Заңы, (2011) «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» ҚР Заңы.

Интернеттегі экстремистік идеяларды таратушылар Қылмыстық және әкімшілік қудалауға ұшырайды-тіпті әлеуметтік желідегі кез-келген жазбаны қайта жариялау құқық қорғау органдарын қызықтыруы мүмкін. Осы қызметтің нәтижесінде (Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген) бір жағынан ұлттық қауіпсіздіктің, терроризм мен экстремизмге қарсы күрестің, екінші жағынан азаматтың сөз бостандығы мен ар-ождан бостандығына конституциялық құқықтарының арақатынасының дилеммасы туындайды.

Радикалдануға Ақпараттық қарсы іс-қимыл-қолданыстағы саясат шеңберіндегі салыстырмалы түрде жаңа бағыт, оны әзірлеу және заңнамалық ресімдеу 2012-2013 жылдарға келеді.

Сонымен қатар, Заңда мемлекеттік құрылымдардың экстремизмге қарсы ақпараттық қызметіне БАҚ, заңды тұлғалар, азаматтық қоғам және дін қайраткерлері тартылуы керек деп жазылған.

Осы кезеңде (2013-2014 жж.) Заңның жаңа редакциясын іске асыру бойынша жеткілікті түрде белсенді науқан басталады – негіз қалаушы құжат Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі 2018 – 2022 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Ғаламтор пайдаланушыларын деструктивті идеялардың, терроризм мен экстремизмнің насихаттауларынан оқшаулау үшін ақпараттық кеңістікке мониторинг жұмыстары жүргізіледі. Бағдарлама аясында ғаламторда және әлеуметтік желілерде заңға қайшы деструктивті идеяларды насихаттайтын 620 мыңнан астам діни материалдар бұғатталды. Сонымен қатар, террористік белсенділік (Сирия, Ирак)

аймақтарына 440 қазақстандық рекруттың баруына жол берілмеді. Бағдарлама аясында жасалынған шараларға қарамастан еліміздің азаматтарының шетелде террористік әрекеттерге қатысу проблемасы өзекті болып қалуда.

Мұнда жарияланған басты мақсат – «радикалды идеологияға төзімділік пен иммунитетті дамыту». Бағдарлама аяқталғаннан кейін үш міндетті шешу көзделеді, олардың біріншісі және негізгісі – толерантты діни сананы қалыптастыру арқылы радикалданудың алдын алу, ал тағы екеуі күш ведомстволарының мамандарын даярлауға және террористік актілер мен экстремистік әрекеттерді және олардың салдарын жоюға бағытталған.

ҚР-да мемлекеттік органдар жүргізетін ақпараттық-насихаттау жұмысының негізінде (оның ішінде интернетте де) радикализмге қарсы іс-қимыл қалыптастыруға арналған мынадай «идеологиялық белгілер» жатыр:

* Зайырлы қоғам және жоғары руханият – біздің басты құндылықтарымыз. Рухани және діни құндылықтар елдің өркендеуіне, барлық саланың дамуы үшін қолайлы жағдайлар жасауға ықпал етуі тиіс.

* Бірлік пен келісім – Қазақстанның дамуының негізі.

* Патриотизм, ұлттық дәстүрлер мен мәдениет-ұлттың рухани іргетасы.

* Радикализм мен экстремизмге қарсы күрес-бүкіл қоғамның міндеті .

Жүргізіліп жатқан жұмыстың мақсатты аудиториясы жастар, сенушілер, мемлекеттік қызметкерлер және «халықтың ауқымды топтары, оның ішінде жұмыс істейтін және ауыл халқы» – яғни, шын мәнінде, бүкіл Қазақстан халқы болып табылады. Науқанның түпкі мақсаты-құқықтық мәдениетті арттыру, толеранттылық пен қоғамдық бірлікті қалыптастыру; конфессияаралық және этносаралық қақтығыстардың алдын алу, жалған діни ағымдардың, экстремистік идеологияның таралуы; сондай-ақ деструктивті ағымдардан зардап шеккендерді оңалту және радикалды діни идеологияларды ұстанушылармен жұмыс жасау.

Билік орын алған проблеманы түсінгені анық: 2016 жылғы 14 қыркүйекте Дін Істері Комитеті негізінде аса ықпалды және ауқымды Ақпарат және қоғамдық даму министрлігін құру туралы шешім қабылданды. Бұл жаңа мемлекеттік орган басшылығының көзқарастары мен стратегиялық көзқарастары сол кезде әлі де айқын емес болғанымен, өзгерістердің болатыны айқын еді. 2017 жылғы 31 қаңтарда жарияланған Президенттің Қазақстан халқына Жолдауында бұл айқын байқалады:

* деструктивті күштерді қаржыландыру және шетелдік террористік ұйымдармен күрес;

* діни экстремизмді насихаттаудың алдын алу бойынша, оның ішінде интернетте және әлеуметтік желілерде жұмыстар жүргізу;

* қоғамда, әсіресе діни қатынастар саласында радикалды көріністерге байланысты кез келген әрекетке мүлдем төзбеушілікті қалыптастыру;

* сотталғандармен теологиялық оңалту қызметтерінің мақсатты жұмысын жүргізу;

* өскелең ұрпақты рухани-адамгершілік тәрбиелеу бойынша қосымша қадамдар қабылдау;

* үкіметтік емес сектор мен діни бірлестіктердің осы қызметіне қосылу.

2016 жылдың аяғында-2017 жылдың басында ел заңнамасына енгізілген теріс шаралар топтамасынан кейін қазір радикалдануға қарсы іс-қимылға қосылатын құралдарды позитивтілерге жатқызуға болады. Алайда, бұл шаралардың ұлттық қауіпсіздікке қатысты барлық нәрседе жеткілікті түрде қатаң және ресмилендірілген тәсілді көздейтін қолданыстағы саясатқа қалай енгізілетіні белгісіз.

Қорытындылай келе, қоғамымызды әлеуметтік желілердегі күмәнді әрі қоғамға зардап шектіретін ағымдардан қорғану үшін мониторинг жұмысын қарқынды атқару пайдалы болатыны анық. . Ұлт трагедиясы түйсік пен сананың ажырап қалуынан туындайды. Дін мен дәстүрдің арасын айырып, бір-біріне қарсы қоюға бағытталған әрекеттер ұлт болмысын екіге жарудың амалы ретінде қауіпті. Болмысы екіге жарылған ұлтта болашақ жоқ. Сол себепті де, отандастарымыздың елінен жырақтап, жұртынан адасып қалмас үшін, біз жастар аянбай еңбек ететінімізге кәміл сенемін!

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Черных, И. Интернет-коммуникации в Казахстане: степень мобилизационного потенциала (по результатам социологического исследования). Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2014. 172 б
2. Казанцев, А. Проблема вербовки и возврата боевиков-террористов: опыт Европы и перспективы России. (Т. 27). Спец-книга.2016, 40 б
3. Вайс, М., & Хасан, Х. Исламское государство: армия террора. Москва: Альпина нон-фикшн. 2016, 346 б
4. Шибуртов, М., & Абрамов, В. Терроризм в Казахстане – 2011-2012 годы. Алматы. 2012, 49 б
5. UK Home Office. (2011). Prevent Strategy. Получено из <http://www.homeoffice.gov.uk/publications/counter-terrorism/prevent/prevent-strategy/>
6. Терроризмге қарсы іс-қимыл туралы Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 13 шілдедегі № 416-І Заңы 16.11.2015 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен).

ИСЛАМДАҒЫ АНАНЫҢ РӨЛІ МЕН ОРНЫ

Жанғали А.

«Дінтану» мамандығының 4-курс студенті

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекші: Қаңтарбаева Ж.У.

PhD, аға оқытушы, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғасырлар бойы ислам дінінің әйелдерге деген қарым-қатынасы жайлы сұрақ туындауда. Ерлер мен әйелдердің құқықтары мен міндеттеріндегі бір Жаратушының алдындағы теңдігі туралы мәселе үнемі қайталауды және нақтылауды қажет етті. Құран Кәрімде: «Уа, адамдар! Бәрінді бір жаннан (бір кісіден) жаратқан һәм одан жұбын жаратып, ол екеуінен көптеген ерлер мен әйелдерді өрбітіп, жер бетіне таратқан Раббыларыңа қарсы келуден сақтаныңдар!», – делінген (Құран, 4:1) [1, 64-бет]. Және Құранда: «Сондай-ақ Оның (құдыретінің шексіздігін көрсететін) айқын дәлелдерінің бірі – оларға бауыр басып, жаңдарын жай тапсын деп, сендер үшін өз болмыстарыныңнан жұбайлар жаратып, араларыңа сүйіспеншілік һәм мейірім сезімін ұялатқандығы. Міне, осының өзінде ақылға салып ойлайтын қауым үшін ап-айқын дәлелдер мен талай ғибрат бар.» – деген аяттар да бар. (Құран, 30:21) [1, 345-бет]. Осылайша, Құран – әйелдің өз құқықтары мен міндеттері бойынша Құдай алдындағы ер адаммен толық тең екендігінің нақты дәлелі. Адамнан кейін және оның денесінен (Адамның қабырғасынан) әйелді жарату, оның жаратылысының әрекеті ретінде екеуінің де құнын өзгертпейтіні немесе бірінші кезекте ер мен әйелдің Оның алдындағы жауапкершілігі өзгермейтіні анық.

Хадистердің біріне жүгінсек (хадис дегеніміз «араб» – Мұхаммед пайғамбар мен оның сахабаларының іс-әрекеттері мен айтқандары туралы әңгіме): «Егер адам Аллаға және ақырет күніне сенетін болса жақсы сөз сөйлесін немесе үндемесін, және әйелдерді өздеріңіз үшін аманат деп санап, олармен жақсы мәміледе болыңыздар!», – делінген. Бұдан ислам дінінде әйел кісіге деген құрметтің өте жоғары екендігін көруімізге болады. Әйел адам қабырғадан жаратылған, ал қабырға жоғарғы жағынан қисық болып келеді. Егер сіз оны түзеткіңіз келсе, сындырып аласыз, егер оны қалдырсаңыз, ол қисық болып қалады. Әйелдермен жақсы қарым-қатынас жасаңыз» [2, 17 бет]. «Әйеліне көмектесу-бұл қайырымдылық», «Әйел – ер адамның екінші жартысы», «Сіздердің ең жақсыларыңыз – отбасына (әйеліне) үлгі болатын адам, мен өз отбасыма (әйеліме) болғандай» [2, 13-19 бет]. Пайғамбарымыздың бұл сөздері әйелдерге деген үлкен ықылас пен қамқорлықтың белгісі екені сөзсіз. Бұл хадистер әйелдерге қатысты ер адамдарға арнайы айтылған нұсқаулар мен ілімдер.

Осылайша, Ислам әйелмен жақсы қарым-қатынаста болуды бұйырады және ешқандай дінде әйелдің орны исламдағыдай жоғары бола алмайды. Бірде-бір адамзат қоғамы жоғары мемлекетке жақындай отырып, үйлесімді дами алмайды, егер онда әйелдердің рөлі төмендетіліп, бірін-бірі толықтыратын екі принциптің – еркек пен әйелдің арақатынасы тепе-тең болмаса.

Ислам Заңына сәйкес, діндегі даусыз және өзгермейтін аксиома, әйел – ер адам сияқты жаны бар тірі адам. Әрбір адам, еркек немесе әйел болсын, жасаған іс-әрекеттері үшін бірдей жауап береді. Құранға сәйкес, Хауа ана Адамның (а.с.) алғашқы қателігіне кінәлі емес. Олар бірге Құдайға мойынсұнбағаны үшін кінәлі, екеуі де өкініп, екеуі де кешірілді. Алайда, қасиетті Құран адамға үлкен жауапкершілік жүктейді. Күнделікті дұға ету, ораза ұстау, кедейлердің пайдасына міндетті қайырымдылық және қажылық сияқты діни құлшылықтарды орындау кезінде әйелдің міндеттері ер адамның міндеттерінен өзгеше емес. Ал кейбір жағдайларда әйел ер адамдарға қарағанда артықшылықтарға ие. Мысалы, әйел күнделікті дұғалардан, етеккір кезінде және бала туылғаннан кейін қырық күн ораза ұстаудан босатылады. Сондай-ақ, ол жүктілік кезінде, баланы емізу үшін және баланың денсаулығына қауіп төндіріп алмау үшін ораза ұстаудан босатылады. Егер өткізіп алған ораза міндетті болса (мысалы, Рамазан айында), онда әйел өткізіп алған күндерді кез келген уақытта өтеуіне рұқсат бар.

Ислам дінінде әйел адамдарға мешітке бару рұқсат етілген, тіпті Пайғамбарымыздың кезінде де әйелдер мешітке барған. Бірақ мешітке бару, яғни жұма күні (жұма намазға) олар үшін міндетті емес, ал ер адамдар үшін міндетті болып саналады. Ислам әйелдің табиғи функцияларымен байланысты физиологиялық және психологиялық ерекшеліктерді ескереді, оған жүктелген міндеттерді жеңілдетеді [3, 8 бет].

Жаңа буржуазияны бейнелейтін Наполеон Бонапарттың әйгілі кодексін еске түсірейік, «бос-тандық, теңдік, кәсіпкерлік» дәуірі әйелдердің құқықтарын мүлдем ескермеді. Ал Шығыс елдерінің колонияларына ағартушылық пен өркениет әкелгенін мақтан тұтқан Ұлыбритания «Әйелдеріне азаматтық құқықтар беру туралы шешімді» XIX ғасырдың 80-ші жылдарында ғана қабылдады, оның өзінде толық көлемде тек 1928 жылы ғана берді. Ер адамдар сияқты әйелдердің де қоғамдағы рөлі

үлкен және зор. Оны осы дүние құрылымының тұжырымдамасынан-ақ байқауға болады. Алла Тағаланың жоспары бойынша, Ол жаратқан барлық жаратылыстар жұпта өмір сүреді, және тек Құдай ғана жалғыз, Оған тең келер ешкім жоқ. Халқымыздың “Жалғыздық тек Құдайға жарасады деген” сөзі бекер емес. Бұл тұрғыда әйелге адамзат ұрпағын сақтау мен жалғастырудағы басты рөл жүктелген. Алайда, балалардың дүниеге келуі ұрпақтың сапалы болатынына кепілдік бермейді. Сондықтан балаларды тәрбиелеу, әсіресе өмірдің алғашқы жылдарында, ананың маңызды міндеті болып табылады. Бұл процесс, әрине, белгілі бір дайындықты және өмірдің әртүрлі салаларында білімді қажет етеді.

Ислам өмір шындығын идеалды түрде бейнелейтін жүйе ретінде, әйелге оның табиғатына сәйкес белгілі бір рөл жүктейді, атап айтқанда, отбасылық өмірдің негізін қалаушы – Ана. Тек ана ғана қоғамды тірілтетін, оны бұзатын адам бола алады. Кез келген қоғамның құтқарылуы мен әл-ауқаты адамдардың қандай сезімдерді тәрбиелегендігіне байланысты. Нағыз ана, қоғамның негізін қалаушысы. Қайсыбір әйелдің бақытты билігі, әрине, оның ана аталуынан басталады. Алла елшісі: «Жұмақ аналарыңның аяғының астында!...» – деген, бұл оның аналарға деген құрметін көрсетеді [2, 28 бет].

Алла елшісі және оның талғампаз, дана және Құдайдан қорқатын ізбасарлары ата-аналарға, ең алдымен, аналарға деген құрмет туралы көптеген жарқын мысалдар қалдырды. Пайғамбарымыздың (с.а.у.) сәби кезінде Халима Садия деген сүт анасы болғандығын білеміз және сол кісіге өте жоғары құрметпен қараған, тіпті шапанын жайып, оны отыруға шақыратын. Сол секілді, басқа да сүт аналар кіргенде немесе шыққан кезде орнынан тұрып, құрмет көрсеткен [4, 7 бет].

Исламдағы әйел болашақ өмірдің мәңгілігіне асығатын сүйіспеншілікті, қуаныш пен бақытты бейнелейді. Тек аналарға адамзат ұрпағын жалғастыру үшін негізгі міндеттер жүктелгендіктен, олар жаңа өмірдің тууының негізі және қайнар көзі ретінде қарастырылады. Бала құрсақта қалыптасқандықтан, оның рухани қалыптасуы оның басшылығымен жүреді.

Аналарымызға құрметті орын беретін дініміз оған жылына бір күн емес, жылдың әр күнін арнайды. Мұсылман әйелдер өз құндылықтары жайлы білуі керек және осы назарды өздерінің ізгілігімен атқаруға тырысуы керек. Әйел адам бала тәрбиесінде маңызды рөл атқарады, сол себепті олар жақсы қарым-қатынас пен ерекше орынға ие болуы керек. Ислам отбасында әйел, ең алдымен, жұбайының адал әйелі және отбасының қамқоршысы. Ерлі-зайыптылық – бұл екі жастың міндеттері мен құқықтарының нақты сипаттамаларын қамтитын адами қатынастардың ерекше саласы, мұнда күйеуі – отбасының басшысы, ал әйелі – көмекші және кеңесші.

Ал енді исламдағы неке мәселесіне тоқталып кетсем, неке – бұл тарихқа белгілі барлық дәстүрлерде болған ежелгі әлеуметтік институттардың бірі. Мұсылмандар үшін неке – бұл ең алдымен қарапайым ерлер мен әйелдерге белгілі бір құқықтар мен міндеттер жүктейтін әлеуметтік келісім [6, 200 бет].

Неке – бұл қоғам тұрғысынан алғанда, адамзат ұрпағын сақтауға бағытталған әлеуметтік парыз, ал жеке тұлға үшін – әйел мен ер адам арасындағы жанашырлықты білдіру құралы [7, 198-бет].

Құран Кәрімде әйел мен ер адамның арасындағы табиғи қарым-қатынастың керемет және жіңішке сипаттамасы келтірілген: «... Олар сендер үшін (сендерді бүркейтін, күнәдан тыятын, жан мен тән рахатына бөлейтін һәм көрікті қылатын) киім (іспетті), сендер де олар үшін дәл сондай киім (секілдісіңдер)...» (Құран, 2:187) [1, 24 Б].

Құран ерлі-зайыптыларға ерлер мен әйелдердің бір-біріне мұқтаж екенін, олардың тіршілік ету барысында бірін-бірі толықтыратынын ескертеді. Еркекке: әйел – сенің етіңнің еті, онсыз өмір сүре алмайсың деп айтады. Әйелге: сен адамнан шықтың, ол сенің бастауың, ал сен бассыз өмір сүре алмайсың, – дейді.

Қасиетті кітапта отбасылық қалыпты қатынастар ерлі-зайыптылар арасындағы келісімді қамтитындығына да баса назар аударылған. Олар екі жарты болғанына қарамастан, шын мәнінде олар бәрінде бір: эмоцияларда, сезімдерде және физикалық жақындықта. Ислам заңы бойынша, үйленген әйел күйеуінің үйінде қызметші болмайды. Алайда, өзін-өзі ұстай білетін мұсылман әйел өзінің отбасы мүшелерінің қажеттіліктері мен қолайлылығына көңіл бөліп, үй жұмысын сүйіспеншілікпен, ықыласпен жасауы керек.

Шынайы ислам әділеттілікті ұстануға және әйелге құрмет көрсетуге шақырады, бұл жұбайына әйелімен жақсы қарым-қатынаста болу керек, тіпті оған бір нәрсе жағымсыз болса да. Құранда: «... Жұбайларыңмен жақсы қарым-қатынаста болыңдар. Егер оларды ұнатпай қалсаңдар, (сабырлық танытыңдар), қайдан білесіңдер, бәлкім, Алла сендер ұнатпаған нәрсенің артын қайырлы қылып, көптеген жақсылыққа ұластыруды қалайтын шығар» (Құран, 4:19) [1, 67 Б]. Шынында да, бұл асыл аят шынайы мұсылманның жан дүниесінің тереңдігін қозғайды, оның ашуын басады және әйеліне наразылығын басады. Сондықтан ислам діні неке қатынастарын бұзылудан қорғайды, бұл қасиетті байланыстарды сезімдер мен бейімділіктердің тұрақсыздығынан туындаған қандай да бір қиырлықтың

әсерінен қорғайды. Және Құран Кәрімнің тағы бір аятында: «...Ал ізгі әйелдер – Аллаға толық мойынұсынатын және ерлерінің алдындағы міндеттерін қалтықсыз орындайтын, сондай-ақ Алла олардың құқығын қалай қорғаған болса, олар да дәл солай ерлері қастарында болмаған кезде ерлерінің құқығын аяқ асты етпей (ар– ұяттарын, отбасылық сырларды, отбасына тән абырой мен ерлері тапқан мал-дүниені) лайықты түрде сақтай білетін жандар» (Құран, 4: 34) [1, 69 б]. Күйеуі мен әйелі жеке өмірінде болып жатқанның бәрін жасырын ұстауы керек. Олардың жеке өмірі, отбасылық құпиялары ерлер мен әйелдердің кездесулерінде, достарымен және достарымен сөйлесулерде талқыланбауы керек. Бірге өмір сүрудің еріксіз қиындықтарын мұсылмандар махаббат пен әділеттілік қағидаттарына сүйене отырып жеңуі керек, ол үшін күйеуі мен әйелі мезгіл-мезгіл бір-біріне беріліп, отбасылық бірліктің нәзік өскіндерін сақтап, келіспеушілікті ақылды түрде шеше алуы керек, өзара наразылықтың алауын уақтылы сөндіріп, қарым-қатынасты мұндай күйге келтірмеуі керек. Олар бір-бірін терең құрметтеп, жартысына өте мұқият қарау керек.

Отбасындағы әйелдің бірінші міндеті, жоғарыда айтылғандай, балаларды тәрбиелеу және оқыту. Балаларға жақсы әдеттерді жас кезінде сіңіру қаншалықты маңызды екені белгілі. Біздің ата-бабаларымыз мұны «Ағаш жас кезінде иіледі» деген сөзбен әдемі жеткізген. Балаларды тәрбиелеуге арналған әйелдің өзі тақуалық және білімді болуы маңызды. Сонымен қатар, әдемі мінезі бар білімді тақуа әйелдерді күйеулері одан да қатты жақсы көреді. Шынында да, Исламның гүлдену кезеңінде Алланың Елшісі әйелдерге жазуды және оқуды, сондай-ақ күнделікті өмірде өздеріне қажет нәрсені білуді, үйренуге кеңес берді: «Бесіктен қабірге дейін білім алып, білім ізде! Қытайға дейін бару керек болса, барып ізденіңіз! Білімді іздеу – әрбір мұсылман ерлері мен әйелдерінің міндеті»[4, 51 Б].

Пайғамбарымыздың өмірінде Айша анамыз білімге деген құштарлығымен ерекшеленетін әйелдердің бірі болған. Ол мүмкіндігінше көп нәрсені білуге тырысты және жаңа бірдеңе естігенде, ол дұрыс үйреніп алғанға дейін бірнеше рет сұрады. Исламдағы ең білімді адам Айша болды кейінірек көптеген білімді адамдар ислам заңына байланысты көптеген мәселелер бойынша оның пікірін сұрайтын болған. Айшаның Пайғамбардан 2210-нан астам хадис бергені оның білімінің қаншалықты кең екенін көрсетеді. Егер біз мұсылман халықтарының тарихына үңілсек, мұсылман әйелдің қоғамдық өмірде маңызды рөл атқарғанын байқаймыз. Исламтанушы Г.Ф.Нуруллина дұрыс атап өткендей, Пайғамбардың әйгілі әйелдері – Хадиша мен Айша жаңа діни қағидаларды жариялау жолындағы алғашқы, белгісіз қадамдар кезінде исламға баға жетпес қызмет көрсетті. Ал Фатима Пайғамбардың қызы әлі күнге дейін қарапайымдылық, білім және мұсылмандық ізгіліктің үлгісі болып табылады [3, 16 Б].

Жоғарыда айтылғандардың бәрінен мұсылман әйел өз елінің қоғамдық-саяси өмірінің ең белсендісі болып қана қоймай, қиын жағдайларда әрқашан ер адамның тірегі, үй шаруашылығындағы таптырмас көмекші және дана кеңесші болған. Исламдағы әйел – ғасырлар бойы қоғамдық санада тек мызғымастықтың және отбасылық негіздердің сақталуының нышаны болған. Әйел адамның исламдағы орны қай заманда болмасын жоғары құрметке ие болып қала бермек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Коран / Пер. Ю. И. Крачковского. Ростов н/Д.: Феникс, 2009. 537 б.
2. Наджметдин М. О достоинствах женщины... Казань: Академия познания, 2006. 32 б.
3. Нуруллина Г. Ф. Женщина в исламе. М.: Умма, 2003. 384 б.
4. Осман Эрсан. Женщина в исламе. Ее права и достоинства. М.: САД, 2007. 176 б.
5. Пушкин А. С. Сборник стихотворений. Т. 1. М.: Художественная литература, 1985. 734 б.
6. Рахматуллина З. Я. Башкирская традиция (социально-философский анализ). Уфа: изд-во Башкирск. ун-та, 2000. 304 б.
7. Шариат: теория и практика / Под ред. А. Б. Юнусовой. Уфа: ТАУ, 2000. Б. 197–201.

ТӘУЕЛСІЗДІК ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ САЯСАТТА АЛАТЫН ОРНЫ

Зәуірбек Д.

«Тарих» мамандығының 2-курс студенті

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Ғылыми жетекші: Мырзахмет Ғ.К.

аға оқытушы, М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

Бүгінде әлемдік саясат сахнасында жаңа тәуелсіз мемлекеттер шықты, олардың халықаралық қоғамдастықтың толық құқықты мүшелері ретінде қаз тұру процесі, олардың арасындағы мемлекетаралық қатынастар осы заманғы тарихи саятнамалық халықаралық құқықтық білім зерттейтін өзекті мәселелердің бірі. Жаңа тәуелсіз мемлекеттердің толыққанды мемлекетаралық қатынастардың қалыптасу кезеңдерін терең талдау және бұл процестің көз алдымызда өтіп жатқанын ескерсек аса маңызды ғылыми және қоғамдық саяси міндетке айналады.

Сыртқы саясатымыздың қалыптасу кезеңі мынадай өрелі міндеттерді жүзеге асырудан басталды:

- Бірінші, біздің мемлекетіміздің тың сипатын танытуымыз;
- Екіншіден, Қазақстанды халықаралық дәрежеден мойындатып оның қауіпсіздігі мен аумақтық тұтастығын қамтамасыз ету қажет болды;
- Үшіншіден, әлемдік шаруашылық жүргізу мен экономикалық байланыстарға белсене араласуымыз қажет болды.

Қазақ мемлекеттігінің қалыптасуындағы тәуелсіз еліміздің сыртқы саясатын қалыптастыруда, жүзеге асыруда Қазақстан Республикасының тұңғыш президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың ролін ерекше атауға болады. 1988 жылдан бастап, республика жетекшісі Н.Ә.Назарбаевтың басшылығымен сыртқы саясат мәселелеріне деген жалпы мемлекеттік көзқарас түбірімен өзгерді. Мемлекеттік тәуелсіздік жарияланғаннан кейін Президент Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев еліміз халықаралық қатынастардың дербес тұлғасы ретінде саяси дипломатиялық тұрғыдан таныла бастады. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдары Қазақстан әлемдік державалармен беделді халықаралық ұйымдардың қолдауын қажет етті. Қазақстан сыртқы саясатында стратегияның өзегі саналатын көпжақты әріптестікті таңдады. 1991 жылы 2 желтоқсандағы президенттік сайлау қорытындыларына байланысты өткізген баспасөз конференциясында Президент Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан Еуропа мен Азияны жалғастыратын көпір болуы керек. Әлемнің барлық мемлекеттерімен экономикалық және саяси байланыстарды қамтамасыз ететін көпвекторлық сыртқы саясатты таңдайды», - деп атап көрсетті. Президент өзінің «Қазақстанның Егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының стратегиясы» атты 1992 жылғы еңбегінде «Қазақстан жаңа халықаралық ортаға тап болды. Оның сыртқы саясатының бағыты ұлттық мемлекеттік мүдделерге сәйкес өзіндік логикамен дами бастады. Сонымен қатар Қазақстанның сыртқы саясаты жалпы адамзаттық қуатқа ие. Ол халықтардың әлемдік қауымдастықтан өз орнын таба білгенін жақтайды», - деп атап көрсетті [1.316]. Осыған орай Қазақстан өзінің сыртқы саясатында қазіргі жаһандық қатынастардағы көпполярлық саланы басшылыққа алды. Екі жақты және көп жақты сыртқы қатынастар 2009 жылы Президент Жарлығымен бекітілген «Қазақстан Республикасының сыртқы саясат концепциясы» негізінде жүзеге асырылуда. Бұл Концепцияда қазіргі халықаралық қатынастардың негізгі даму бағыттары анықталып, дипломатиялық қызметтің міндеттері көрсетілді. Қазақстанның сыртқы саясатының негізгі мақсаты елдің ұлттық мүддесін қорғау екендігі көрсетілді.

1991 жылы Кеңес одағы ыдырағаннан кейін Қазақстан өзінің сыртқы саясатында Қытайдың, Ресейдің, Жапонияның, Еуроодақтың күшейе түсуін басшылыққа алды. Қазақстанның сыртқы саясатында оның Ресей және Қытаймен шекаралас болуы ерекше ескерілді. Ресей Федерациясы мен Қазақстанның құрлықтағы шекарасының ұзындығы 7,2 шақырымдай болса, Қытай Халық Республикасымен 1,7 шақырымдай ортақ шекара бар. Сондықтан Қазақстан сыртқы саясатында әлемдік басым державалар болып саналатын Ресей, Қытай мемлекеттерімен бейбіт, тең және ынтымақтастық қатынастарды орнатуға ерекше мүдделі.

1991 жылы 16 желтоқсанда Қазақстан Республикасы өз тәуелсіздігін жариялағаннан кейін сол жылдың 20 желтоқсанында Президент Нұрсұлтан Назарбаев БҰҰ Хатшысы Бутрос-Галиге арналған хатында Сыртқы істер министрі Ақмарал Арыстанбекованы осы ұйыммен байланыстар мен ынтымақтастық орнатуға жіберіп отырғанын жазды. Сол жылы 31 желтоқсанда Қазақстан Республикасының БҰҰ-ға мүше болып қабылдануы туралы Елбасымыз қол қойған өтініш Бас хатшыға табыс етілді.

1992 жылы 23 қаңтарында БҰҰ-ның Қауіпсіздік кеңесі өз мәжілісінде Бас Ассамблеяға Қазақстанды бейбітшіл мемлекет ретінде БҰҰ-ның мүшелігіне қабылдауды ұсынды. 1992 жылы 2

наурызда БҰҰ-ның Бас Ассамблеясының 46 сессиясы Қазақстанды Біріккен Ұлттар Ұйымына мүше етіп қабылдады, сөйтіп біздің еліміздің тәуелсіздігі халықаралық тұрғыдан танылды.

1992 жылы Қазақстан Солтүстік атлантикалық әріптестік Кеңесіне мүше болды. Бұл ұйым 1997 жылдан бастап Еуроатлантикалық әріптестік ұйымына айналды. НАТО ұйымы бұрынғы Кеңес одағы құрамынан шыққан тәуелсіз мемлекеттермен бірлесіп «Бейбітшілік жолындағы әріптестік» бағдарламасын жүзеге асырды. Ондағы мақсат осы елдермен бірлесіп, аймақтық әскери қақтығыстардың алдын алу, терроризмге қарсы ортақ іс қимылдарды үйлестіру болды. Қазақстанның қарулы күштері АҚШ пен НАТО-ның алдыңғы қатарлы әскерилерінен соғыс техникасы мен тактикасын меңгеруді үйренді. Бірлескен жаттығулар өткізу жыл сайынғы дәстүрге айналды. НАТО мен әріптестік Қазақстанның қауіпсіздігін нығайтуға өз ықпалын тигізді.

Қазақстан тәуелсіздігінің 30 жылы ішінде халықаралық ұйымдардың қатысушы мүшесі ғана еме, осы уақытта әлемге ЕҚЫҰ, ШЫҰ, ТМД, АӨСШК секілді ұйымдардың төрағасы ретінде танылды. Бұл егемен еліміздің дамуындағы жалпыұлттық стратегиялық жобалар болғандықтан Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымының тарихында тұңғыш рет посткеңестік республика яғни Қазақстан Республикасы 2010 жылы төрағалық етуінің маңызы ерекше. Мұндай шешім 2007 жылы 30 қарашасында Испанияның астанасы Мадрид қаласында ЕҚЫҰ-ның сыртқы істер министрлігі Кеңесінің отырысында қабылданған еді. Қазақстан кандидатурасын Ұйымға мүше 56 елдің өкілдері қолдап сенім білдірді. Халықаралық қауымдастықтың мемлекетіміздің төрағалық етуіне қолдау құрудағы нарықтық экономика қалыптастырудағы жеткен нақты жетістіктерінің нәтижесін мойындаулары болды [2,196]. Қазақстанның ЕҚЫҰ-ға төрағалық етуіне Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың белсенді халықаралық, реформаторлық және бітімгерлік қызметі арықылы жинақталған беделі мен халықаралық қауымдастықтың үлкен сенімі деп атауға болады. Бұл біздің мемлекетіміздің халықаралық беделі мен Президент Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың әлемдік ауқымдағы көрнекті саясаткер ретіндегі мәртебесін нақтылаған тарихи маңызды оқиға. XX ғасырдың ақырына таман социалистік жүйенің ішкі-сыртқы қайшылықтарының шиеленісу салдарынан Кеңес үкіметі әлсіреп құлады. Ежелгі қазақ жерінде жас егемен мемлекеттің қайта жаңғырып, өркендей беруіне мүмкіншіліктер жолы ашылды. Тәуелсіздік жағдайындағы 30 жыл уақыт тарих мөлшерімен алғанда мемлекет өмірінде соншалықты ұзақ уақыт емес. Бірақ оның соқпағы мен соқтықпасы да, тар жолы мен тайқақ кешуі де көп болған, аса бір қауіпті, әрі жауапты кезең болды. Осындай қысқа мерзім аралығында ел тарихында бұрын-соңды болып көрмеген жаңа саяси және әлеуметтік өзгерістерді осы мезгілдің шағын аясына сырт қараған адамға сөз жүзінде болмаса, іс жүзінде жүзеге асыру мүмкін емес сияқты болып көрінеді. Дегенмен, осындай қысылшаң кезеңде Қазақстанда босағасы берік, шаңырағы биік, еңселі мемлекеттік құрылым дүниеге келіп, қалыптасып бекіді. Біздің мемлекетіміз дүниежүзілік қауымдастыққа терезесі тең дәрежеде қарым-қатынас жасай алатындығын мойындатып танытты.

Қазақстанның БҰҰ-на толық мәнді мүше болып қабылдануы, әлемнің 200 елімен дипломатиялық қатынаста болуы, 2010 жылы ЕҚЫҰ-на төрағалық етуі, 2011 жылы Ислам конференциясында төрағалығын алуы, осыған дәлел бола алады. 250 жылға созылған Ресейдің отарлық саясаты 74 жылдық қызыл империяның тоталитарлық режимі бізді әлемдік өркениет жолынан алыстата алмады. XX ғасырда С.Асфендияров, М. Тынышпаев, Қ.Сатпаев, Д.Қонаев өздерінің ғылымға қосқан жаңалық үлестерімен бүкіл әлем жұртшылығын таңдандырса, М.Әуезовтың «Абай жолы» романы мен М.Төлебаевтың «Біржан-Сара», А.Жұбановтың «Абай» опералары дүние жүзілік мәдениеттің алтын қорының төрінен орын алды. Қазіргі кезеңде де біздің халқымыз соның ішінде жүздеген қазақ жастары әлемнің таңдаулы ғылыми, кәсіби мекемелерімен өнер сахналарында, спорт алаңдарында біліктілік пен шеберліктің үлгісін көрсетуде. Олар «Әлем жұлдыздары» еген атаққа ие болуда. Міне, осындай және т.б. жетістіктер халқымыздың әлемдік өркениетке қосқан үлесінің бір көрінісі болып табылады.

Бұл жылдар қазақ халқы үшін тәуелсіздіктің таңы атып, мемлекетіміздің ірге тасын қалаған Конституциямыз бен жаңарған Елтаңбамыздың, Әнұранымызды мен Туымыздың өмірге келген кезеңі болды.

XX ғасыр басындағы Ресейдегі Қазан төңкерісі қазақ халқының санасында егемендік алу деген үмітін оятты. Еліміздің ардақты ұлдары Т.Рысқұлов, А.Байтұрсынов, М.Шоқай, С.Сейфуллин сияқты басқа да мемлекет қайраткерлері тәуелсіздіктің жолдарын жаппай-тұрмай іздестіруде тынымсыз еңбек етті. Іс жүзіне келгенде Кеңес үкіметінің ұлттық мемлекет құру идеясын жақтаған халқымыздың ұл-қыздары тоталитаризмнің тұтқынына айналды. Өткен ғасырдың 70-80 жылдарындағы «тоқырау жылдары» деп аталынатын кезеңде ұлттың өзін-өзі билеу, халықтардың рухани қайта түлеу идеясы өзінің мәнінен айырылып, «адамдардың жаңа қоғамдағы бірыңғай Кеңес халқы»– деген тұрпайы әрі қисынсыз теориясымен алмастырылды. Ұлт ерекшелігі, ұлттық тіл, салт-дәстүр, өнер мәселелері көпірме бос сөзге айналды. Биліктің шексіз орталықтандырылуы халықтардың ұлы халық үшін қызмет

етуін, басқа ұлт өкілдерінің соның мүддесіне жұмылдыруын талап етті. Ұлттың сананың өсуі мүлдем ескерілмеді. Осындай және т.б. шешімін таппаған мәселелерге. Ел экономикасын басқару жүйесіндегі, әлем өзгерістеріндегі мәселелер қосылып, Кеңес үкіметінің жағдайын әлсірете түсті [3,516].

XX ғасырдың 80жылдарында Кеңес үкіметінің өрескел шексіз билігіне қарсы ұлттық Республикалардағы наразылықтар мейлінше өрши түсті. Міне, осындай жағдайда 1990 жылдың 25 қазанында Қазақстанның Жоғарғы Кеңесі егемендіктің «Декларациясын» қабылдады. Өйткені, ол кезде біз әлі де болса Кеңес одағының құрамында болатынбыз.

Елдің ішкі және сыртқы саясатын өзіміз бұрын өмір сүрген қоғамнан түбегейлі өзгеше және демократиялық қоғам құру принциптеріне негіздеп айқындадық. Еліміздегі саяси әлеуметтік-экономикалық және демократиялық қайта құрулар бұрын соңды болмаған жаңа жағдайда дамып келеді. Күрделі уақиғаларға толы өткен сарапшылардың қорытынды есебі бойынша, Қазақстан өзінің экономикалық даму қарқыны жағынан ТМД елдері арасында бірінші орында болса, әлемдегі 200 мемлекет арасында 49 орынды иеленді.

Өткен 2013 жылы сарапшы мамандардың айтуы бойынша, дүниежүзіндегі кейбір қамтыған экономикалық және қаржы дағдарыстарына қарамастан, Қазақстанда өнеркәсіп өнімін өндіру 5-6%-ке өсті деген болжам бар. 2011 жылы ауыл шаруашылығы бұған дейін болып көрмеген Республика бойынша 23 000 000 тонна астық өнімдерін өндірсе, биылғы жылы 24 000 000 тонна өндіреміз деген ұмтылыс бар. 22 жылдық мерзім еліміздің болашақтағы әлеуметтік саласындағы даму бағыттарында: зейнеткерлердің зейнетақыларының жыл сайынғы өсім мөлшерінің 25%-ке артуы, бюджеттік мекемелердегі қызметкерлердің айлық жалақысының өсімі, тұрғын үй мәселелерінің бір жүйеге келтіруін айқындап берді. Осы уақыт аралығындағы басты бетбұрыс халқымыздың дүниетанымындағы өзгерістер. Олар мемлекет пен қоғамдағы реформаларды дұрыс түсініп, қабыл алды. Қиындығы мол өткен жылдарда біздің халқымыздың тарих қазыналарында ұмыт қалған көптеген мұра-мұрағаттарды қайта бағалауға қол жеткізді. Осындай ізгі ниетті іс-әрекеттердің нәтижесінде адамдық құндылықтарды танып білдік. Әлемдік қауымдастыққа тұтасудың күрделі жолдарынан өттік. Ұлттық тіліміз шын мәніндегі мемлекеттік мәртебе алды, бұрынғы ұмыт болу қарсаңында тұрған салт-дәстүр, мәдени мұралар қайта жанартылып, біржақты жазылған халқымыздың тарихи ғылыми негізінде жаңадан жазылып, қалпына келтірілуде. Жоғарыда айтылған мемлекет көлемінде іс-жүзінде асырылып жатқан игілікті істер өзінің жалғасын біздің облысымызда табуда. Бұл арада ерекше атап өтетін мәселенің бірі – жастарымыздың қоғамға, тәуелсіз еліміздің ішкі және сыртқы саясатына, қоғамдық жұмыстарына атсалысып, белсенді іс-қимылдар арқылы қолдау көрсетілуде. Жастар тарапынан мұндай қозғалыстардың кең етек алуы, олардың халқына, тәуелсіз мемлекетіне деген сүйіспеншілік сезімі мен ұлтжандылық ой-өрісінің күн санап арта түсуінің көрінісі деп айта аламыз.

Ел Президентінің «Қазақстан-2050» стратегиялық бағдарламасында жыл сайынғы Қазақстан халқына жолдауында индустриалды-инновациялық саясаттың ғылым мен техника жетістіктерін қолдану барысында экономиканың тұрақты дамуына арнаған стратегиялық міндеттер атқарылуда. Экономика құрылымында сапалы өзгерістер жүргізіліп келеді. Сертификаттау жүйесін жетілдіру және экономика мен басқарудың әлемдік стандартқа көшіру мәселесі де ойдағыдай іс жүзіне айналып келеді.

2004 жылы облыста 38 инвестициялық жоба іске асырылып, 284 жұмыс орны ашылса, 2012 жылы 48 инвестициялық жоба іске асырылып, қосымша 2139 жаңа жұмыс орындары ашылды[4]. Осындай көрсеткіштерге қарап біздің еліміздің жүйелік құрылымында қысқа мерзім аралығында күрделі өзгерістердің болып жатырғандығында көзіміз жетуде. Мұндай жетістіктер тәуелсіз мемлекетіміздің нығайып, өркендеп өсуіне, халықаралық аренада беделінің артуының бір көрінісі деп айта аламыз.

Тәуелсіздік жағдайындағы 30 жыл уақыт аралығында еліміздегі ескі мемлекеттік жүйе түгелдей жойылды. Жаңа мемлекеттік аппарат пен қоғамдық құрылымның негізі қаланып, қалыптасып келеді. Солардың бір көрінісі жергілікті әкімшілік мекеме, қоғамдық және «Нұр Отан» партиясының басшыларының бұқара арасында жиі болып, жүргізіліп отырған іс-шаралар туралы олармен пікір алысу, алықтың өтініші мен мұқтажына көңіл аударып, соларды мүмкіншілігінше уақыт оздырмай шешу. Радио, теледидар, күнделікті басылымдар арқылы есеп беру күнделікті дәстүрге айналуда[5,86]. Мұндай соңғы жаңалықтар толқындары барлық мемлекеттік қоғамдық ұйымдарда өзінің нәтижесін беруде.

Қазақстанның әлемдік деңгейде ядролық қарусыздану мәселесіне қосқан үлесі жайлы тоқталсақ, жалпы Қазақстан тәуелсіздігін алған сәттен бастап және жаһандық қауіпсіздікті нығайтуға нақты үлесін қосып келеді. Семей ядролық полигонының жабылуы, қуаты жөнінен әлемдегі төртінші зымырандық ядролық арсеналдан бас тарту және оның инфрақұрылымын толықтай жою еліміз үшін тарихи шешім болғаны белгілі. Қазақстанның әлемдік қауымдастықтағы беделі оның ядролық қарусыз ел ретіндегі статусына байланысты өсе түсті. Қазақстанның осындай саясатының үлгісін

Ұлыбританияның Стенфорд университетінің «Ядролық қатерді қысқарту жһніндегі бастама қоры» асса жоғары бағалады. Қазақстан күшке емес қажеттілікке негізделген жаһандық ұсыныстар жасауда. Қазақстанның бастамасы бойынша Біріккен Ұлтта Ұйымының Бас Ассамблеясы 29 тамызды ядролық сынақтарға қарсы әрекеттің халықаралық күні ретінде жариялау туралы қарар қабылдады. 2010 жылдың қазан айының 12-13 күндері Астанадағы Тәуелсіздік сарайында БҰҰ шеңберінде белгіленге Ядролық сынақтарға қарсы іс-қимылдың халықаралық күніне арналған шаралар аясында «Ядросыз әлем үшін» атты халықаралық форум болып өтті. Оған БҰҰ, МАГАТЭ, ЕҚЫҰ ,ШЫҰ, АӨСШК, ЮНЕСКО, ЕурАзЭҚ сияқты халықаралық және аймақтық ұйым басшылары мен өкілдері АҚШ, Жапония, Ресей Федерациясы, Пәкістан және тағы да басқа мемлекеттер парламентінің депутаттары қоғам қайраткерлері қатысты. Форумда Ядролық қарусыз әлем жөніндегі Астана Декларациясы қабылданды.

Жалпы, Қазақстан 30 жыл тәуелсіздік жылдарында сыртқы саясатта көп бағытыты саясат принциптерін жүзеге асырды. Қазіргі таңда Қазақстанның халықаралық саясатта алатын орны ерекшеленіп, нақтыланды деп айтуымызға болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Мансұров Т.А. Қазақстан және Ресей: егемендену, кірігу, стратегиялық әріптестік тәжірибесі. Алматы, «Қазақстан», 1999.-344 бет.
2. Борбасов.С.Қазақстанның сыртқы саясат басымдықтары. Ақиқат 2012ж. №7.
3. Абдулпатаев.С.Қазақстан Біріккен Ұлттар Ұйымында. Ақиқат 2002ж. №9
4. Сейдін Н. ЕҚЫҰ-ға төрағалық ету халықаралық сенім мен геосаяси жауапкершілік белгісі..Ақиқат, 2008ж, №3.
5. Ядролық қарусыз әлем жөніндегі Декларация. Ақиқат, №11.

ОСВЕЩЕНИЕ РЕЛИГИОЗНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ИНТЕРНЕТ-ПРОСТРАНСТВЕ

Ибрагим А.

«Дінтану» мамандығының 4-курс студенті

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекші: Утебаева Д.С.

PhD Доктор, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

21 век – это информационная эпоха, где важное место занимает технология и интернет. По социологическим данным, в настоящее время, у каждого второго на Земле есть свой определённый гаджет. Эти устройства имеют много положительных функций, такие как: найти нужную информацию, добраться до нужного места, поддерживать связь с людьми, и т.д. Какие преимущества имеются у интернета в области религии?

С введением карантинного режима не только в Казахстане, но и в других странах важность интернета возросла в несколько раз. Религиозные организации перенесли свои церкви и храмы в виртуальную реальность, чтобы оставаться актуальными и быть там, где есть люди. У религиозных лидеров есть веб-сайты, блоги и ленты, онлайн-исповеди, социальные сети для йогов-специалистов и приложения, призывающие верующих к молитве. «Интернет-сообразительность должна быть обязательным навыком для религиозных лидеров в целом», – говорит настоятельница монастыря Святой Троицы в Оксфордшире сестра Кэтрин Вибурн [1].

Мнения религиозных лидеров касательно взаимосвязи интернета и религии. Вреден ли интернет для религии?

«Мы не можем знать наверняка, что использование Интернета вызывает религиозное отчуждение», – сказал американский ученый Аллен Бенджамин Дауни [2]. «Всегда возможно, что отключение от сети приводит к использованию Интернета, или, что третий фактор вызывает и то, и другое».

В настоящее время сложилось двоякое мнение касательно взаимосвязи религии и интернета. Например, английский учёный А. Аткинсон говорил: «христианство должно постоянно изобретать новые средства общения с верующими». Это означает, что он был за прогресс и развитие интернета. Но, и есть мнение о том, что интернет сеет – раздор и зло. Например, приверженцы мусульманской общины Индии, говорили о Всемирной паутине таким образом: «Существует хадис, что, когда мир приблизится к своему концу, шайтан будет распространять ложь в течение нескольких минут. Мы наблюдаем, как слухи распространяются в Интернете в кратчайшие сроки. Лучше держаться подальше от виртуального мира» [3].

Западный исследователь изучающий проблему взаимодействия религии и интернета Х. Кэмпбелл считает, что Интернет не используется для межрелигиозного диалога или разнообразия. «Если вы хотите сделать это, вам нужно интенсивно создавать это сообщество». Стремление специализироваться из-за объема информации в Интернете означает, что людей, ищущих ответы, привлекают стаи птиц, которые соответствуют их перьям. «Если вы не ищете разнообразия, вы не найдете его в Интернете», – говорит Кэмпбелл [4].

Самая большая опасность Интернета заключается не в том, что он убьет или изменит религию, а в том, что, как утверждает Кэмпбелл, мы увидим различия в наших верованиях из-за нашего желания найти себе подобных [5].

Появление онлайн-служб так же повлияло на население городов и стран. Сформировались негативные и положительные стороны ведения онлайн-проповедей:

Плюсы

1. Возможность приверженцев совершить религиозные ритуалы, не выходя из дома, тем самым уменьшить количество прихожан в помещении.
2. Доступность. По социологическим исследованиям в период карантина резко возросла аудитория имеющая гаджеты. Даже у младшего населения есть выход к интернету.
3. Сокращение времени на сборы и дорогу.
4. Отсутствие разногласий во время массового давления, из-за большого количества прихожан.
5. Коммуникативность. С внедрением онлайн-богослужения, почти у всех религиозных организаций появились сайты, на которых можно вести беседу с единоверцами.

Минусы

1. Вероятность неправильного истолкования веры во время онлайн-богослужения. Далее введение в заблуждение, после чего случаются разногласия среди верующих.
2. Открытость информации для большого количества людей делают религиозную организацию уязвимой, впоследствии чего появляются внешние угрозы.

Также, необходимо упомянуть функции онлайн-богослужений:

1. Репрезентативная. Почти у каждого религиозного объединения действует сайт, на котором публикуются все новости, размещаются важные аудио и видео-материалы. По внешнему виду сайта можно примерно предположить суть религиозного объединения и неопитам выдается возможность ознакомиться заранее с религиозной организацией.

2. Коммуникативная. На официальном сайте, наряду с материалами, можно войти во вкладку гостя и поговорить с приверженцами той или иной религии. Создается особая атмосфера с единомышленниками, которые могут ответить на важные вопросы об организации.

Виртуальная реальность в сфере религии включает с себя не только посещение онлайн-служб религиозных объединений, но и также религиозные игры с миссионерским окрасом для младшего населения: детей. В процессе поиска информации было обнаружено 2 игры:

1. «**Left Behind: Eternal Forces**». Выпущена в 2006 году. Локация игры – город

Нью-Йорк. Цель игры – спасение неверующих от заблуждения и приобщение всех к вере. Все происходит на фоне конца света. В игре можно встретить ангелов, демонов и четырех всадников Апокалипсиса. Аудитория игры – дети младше 10 лет.

2. «**Catechumen**». Выпущена в 2000 году. События игры происходят в Риме. Цель игры – спасти от смерти заточенного в катакомбах пастыря. У главного героя есть меч, который испускает лучи святого духа. С их помощью главный герой превращает римских солдат в праведных христиан. Аудитория игры – дети младше 15 лет.

По итогам вышеуказанных игр, можно сделать вывод, о том, что религия с давних времен взаимосвязана с интернетом. Игры были выпущены в 2000-х годах, то есть на пике расширения интернета по всему миру. Уже в те времена религия начинала осваивать интернет, а на данный момент занимает важное место в самом интернет-пространстве.

По примеру американского ученого, профессора компьютерных наук Аллена Бенджамина Дауни, мною был проделан социологический опрос среди населения г. Алматы. В своей работе: «Религиозная принадлежность, образование и использование Интернета», ученым было проведено социальное исследование, где он, взаимодействуя с Чикагским университетом, проводит сравнительное исследование среди населения на предмет спада или возрастания приверженцев религиозных течений. Проект носит название – «**General Social Survey**» (Всеобщий Социологический Опрос). Основные вопросы: «Каковы ваши религиозные предпочтения?» и «в какой религии вы выросли?» [6] Ученый также собирает данные о возрастной принадлежности респондентов, уровне образования, и о количестве времени, в котором человек проводит в сети. В опросе Дауни участвовало приблизительно 9000 человек.

По итогам социологического опроса, ученый пришел к выводу о том, что интернет повлиял на спад религиозной принадлежности. Но, статистика Дауни была проведена в 1990 г. и возможно, в настоящее время, новый социальный опрос покажет новые результаты.

В моем социальном исследовании участвовало приблизительно – 120 человек.

Цель социологического исследования: выявить количество верующих в пост карантинный период в сравнении с до карантинным периодом и составить сравнительную таблицу (Таблица-1).

Были посещены общественные места:

1. «**Арбат**» (г. Алматы, пр. Жибек жолы, перечес. Назарбаева);
2. «**Рынок Барлык**» (г. Алматы, Ташкентский тракт 17 км, д. 1);
3. «**Рынок Car City**» (г. Алматы, мкр. Баянаыл, д. 57а).

Таблица 1.

№	Название	Возрастной диапазон		
		18-25 лет	26-35 лет	36-45 лет
1	Барлык	18-25 лет (75% участников – казахи, 25% – другие национальности); Верующие: 80% (5% стали верующими в 2020-2021 гг.);	26-35 лет (85% участников – казахи, 15% – другие национальности); Верующие: 85% (2% стали верующими в 2020-2021 гг.);	36-45 лет (90% участников – казахи, 10% – другие национальности); Верующие: 92% (3% стали верующими в 2020-2021 гг.);
2	Car City	18-25 лет (85% участников – казахи, 15% – другие национальности); Верующие: 73%	26-35 лет (75% участников – казахи, 25% – другие национальности); Верующие: 83%	36-45 лет (85% участников – казахи, 15% – другие национальности); Верующие: 88%

		<i>(3% стали верующими в 2020-2021 г.г.);</i>	<i>(3% стали верующими в 2020-2021 г.г.);</i>	<i>(2% стали верующими в 2020-2021 г.г.);</i>
3	Арбат	18-25 лет (60% – казахи, 40% – другие национальности); Верующие: 70% <i>(4% стали верующими в 2020-2021 г.г.);</i>	26-35 лет (80% участников – казахи, 20% – другие национальности); Верующие: 87% <i>(2% стали верующими в 2020-2021 г.г.);</i>	36-45 лет (70% участников – казахи, 30% – другие национальности); Верующие: 86% <i>(4% стали верующими в 2020-2021 г.г.);</i>

№	Название	Возрастной диапазон		
		46-53 лет	54-60 лет	61-70 лет
1	Барлык	46-53 лет (90% участников – казахи, 10% – другие национальности); Верующие: 94% <i>(1% стали верующими в 2020-2021 г.г.);</i>	54-60 лет (95% участников – казахи, 5% – другие национальности); Верующие: 93% <i>(1% стали верующими в 2020-2021 г.г.);</i>	61-70 лет (90% участников – казахи, 10% – другие национальности); Верующие: 95% <i>(2% стали верующими в 2020-2021 г.г.);</i>
2	Car City	46-53 лет (80% участников – казахи, 20% – другие национальности); Верующие: 93% <i>(2% стали верующими в 2020-2021 г.г.);</i>	54-60 лет (85% участников – казахи, 15% – другие национальности); Верующие: 88% <i>(0% стали верующими в 2020-2021 г.г.);</i>	61-70 лет (90% участников – казахи, 10% – другие национальности); Верующие: 90% <i>(1% стали верующими в 2020-2021 г.г.);</i>
3	Арбат	46-53 лет (70% участников – казахи, 30% – другие национальности); Верующие: 90% <i>(5% стали верующими в 2020-2021 г.г.);</i>	54-60 лет (75% участников – казахи, 25% – другие национальности); Верующие: 84% <i>(3% стали верующими в 2020-2021 г.г.);</i>	61-70 лет (80% участников – казахи, 20% – другие национальности); Верующие: 85% <i>(1% стали верующими в 2020-2021 г.г.);</i>

По итогам социологического опроса было выявлено, что количество верующих возросло приблизительно на 4%. Это означает, что карантинный период увеличил число приверженцев религиозных течений. По словам руководителя Местного религиозного объединения «Алматинской церкви «Салем» евангельских христиан-баптистов» Бауыржана: «Во время карантина богослужения проводились в онлайн режиме через Youtube канал. Благодаря этому, многие прихожане смотрели их вместе с семьями. Таким образом, в период карантина число верующих быстро возросло».

В заключении я могу сделать вывод о том, что виртуальная реальность тесно взаимодействует с религией и религиозными ценностями. В течение многих поколений она незаметно распространяла миссионерскую идею в разных религиях. Было много разногласий касательно онлайн-богослужений, виртуальной проповеди, онлайн-пожертвований и т.д., но с внедрением карантинного режима 18.03.2020 г. всем религиозным объединениям пришлось перейти на онлайн-службу и это повлияло на количество прихожан. Религиозным лидерам пришлось привыкнуть к тому, что они будут более подотчетными и прозрачными в своих делах и должны будут на равных взаимодействовать с теми, кто стоит за пределами традиционных иерархий.

Список литературы

1. Вибурн К. Религиозные лидеры и интернет // <https://twitter.com/Digitalnun>
2. Как относятся к Интернету представители различных религий // https://www.dp.ru/a/2016/08/29/Kak_otnosjatsja_k_Internetu
3. 8 религиозных лидеров, наиболее активных в соцсетях // <https://www.forbes.ru/tehnо-slideshow/70644-8-religioznyh-deyatelei>
4. Кэмпбелл Х. «Вызовы, создаваемые религиозными сетями онлайн», Journal of Media and Religion, 2004 – 81-99 с.
5. Кэмпбелл Х. Создание места для религии в исследованиях Интернета, Информационное общество: Международный журнал, 2005 г. – 309–315 с.
6. Аллен Б.Д. Религиозная принадлежность, образование и использование Интернета, 2014.

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ЖАСТАРДЫҢ СУБ-МӘДЕНИЕТІНДЕГІ ДӘСТҮРЛІ ЕМЕС ДІНИ АҒЫМДАРДЫҢ (САТАНИЗМ, МОРМОНДАР, МАСОНДАР) ӘСЕРІ МЕН КӨРІНІСІ

Қасымхан Д.

«Дінтану» мамандығының 3-курс студенті

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекші: Мұқан Н.

PhD, аға оқытушы, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Субмәдениет – бұл қоғамның жай кедергі жасамауына болатын жастардың әлеуметтік белсенділігінің алаңы. Қазіргі жастардың жеке, өзіндік өмірге бүгінгі аса қиын және динамикалық (қозғалысты, көп сырлы) кезеңде аяқ басатындығын ұмытпауымыз керек. Оларға нағыз өмір туралы нақты кеңестер беріп, уақытында өз өмірлік тәжірибемізбен бөлісіп, олардың бастан кешіргендеріне сыйластықпен қарауымыз қажет. Буындар арасындағы түсініспеушілік, негізінен, сол кезеңнің әлеуметтік құрылымдарын, өмір тарихтарын білмегендіктен туындайды. Тарихтың белгілі бір кезеңіне қазіргі ғылыми биіктен қарап, бүгінгі түсініктер тұрғысынан саралап, дәуір психологиясын ескермей, мәселені сол заман адамдарының қандай көзқараспен танығандығын назардан тыс қалдырып жатамыз. Сол себептен қазіргі мәдениетте ге дәстүрлі емес түрлі ағымдар көрініс табууда. Бұл өз кезегінде үлкен қауіп төндіруі мүмкін. Бүгінгі күні Батыстан келген субмәдениеттер дүниежүзіне кеңінен тараған. Аталған топтарға әсіресе, жасөспірімдер, студенттер қатарының қызығушылығы аса басым. Субмәдениет – қоғам мәдениетінің бір бөлігі болғандықтан, жастар арасындағы субмәдениетті жастардың өздері қалыптастырады.

Ғылымда «субмәдениет» термині латын тілінің «sub – төменгі», неміс тілінің «kultur– мәдениет» деген ұғымнан шыққанын түсіндіреді. Қоғам мәдениетінің белгілі бір бөлігі болып табылатын топтарды субмәдениетке жатқызамыз. Мұндай топтар қоғамдағы қандай да бір саяси оқиғаларға, әлеуметтік қозғалыстарға байланысты пайда болады. Олар топтар және бейресми бірлестіктерден тұрады. «Субмәдениет» терминін 1950 жылы американдық социолог Дэвид Райзман ғылымға енгізген екен. Субмәдениеттің негізгі тірегі-жастар. Сол жастар арқылы жаман мәдениет жасап, былайша айтқанда «алдыңғы қатарлы озық» мәдениет арқылы қоғамға ықпал ету. Субмәдениеттің пайда болу тарихы сонау 1950 жылдардан бастау алады. Алғашында жастар арасындағы жаңа киім үлгілерінің, жаңа би түрлерінің, «стиль» деген ұғымның пайда болуынан басталды. Батысқа еліктеушіліктің алғашқы қадамдары – Батыс музыкасына: джаз, рокен-ролл жанрларына деген қызығушылықтардан көрініс тапты. Екінші толқын, 60-80 жылдар аралығы. Бұл кезең, жастардың батысқа рухани қызығушылығының пайда болуы, классикалық үлгідегі музыкаға еліктеу, фанат болу, «интернационалдық» түсінігіне деген қызығушылықтың артуынан басталды. Бұл кезең Батыстың рухани құндылықтарға әсер ету кезеңі болды. Есірткі, алкогольді ішімдік, марихуаннаға деген қызығушылық белең алды. Ал 1970-1986 жылдары кеңестік қоғам нағыз еліктеу кезеңіне бет бұрды. «Металлистер», «хиппилер», «эмошылар» және т.б. қоғамдық топтар пайда болды. (1)

Әлеуметтану ғылымдарының докторы, профессор А.Н. Тесленко Қазақстандағы жастар арасындағы субмәдениетке деген қызығушылыққа зерттеу жүргізген. Өзінің ғаламтордағы жеке сайтына жариялаған сұхбатында Қазақстан жастарының ондай топтарға деген қызығушылықтың төмен екендігін айтады. Себебі біздің ментальдық ерекшелігіміздің, тәрбиеміздің, салт-дәстүрді ұстанатындығымызға байланысты қазақ жастарының арасындағы еліктеушілік экономикалық, не саяси емес, мәдени тұрғыда жүзеге асатындығын айтқан. Қазақстан жастарына «субмәдениет» ұғымы таныс болғанымен оған түбегейлі бетбұрыс жоқ деген пікірде. Батысқа еліктегіш жастар қазіргі заманнан қалғысы келмейді. Олардың барлығы, яғни бейформалдық бірлестіктер өздеріне тән шаралар ұйымдастырып отырады. Соңғы аталған ресми емес бірлестіктер негізінен оқушылар, студенттер арасында психологиялық қалыптасу кезеңі мен ата-ана тарапынан болатын олқылықтардың қатарласуы салдарынан орын алады.

Жастардың бейформалдық бірлестіктерге кіруінің бірнеше себептері бар:

1. Отбасындағы түсініспеушіліктер, отбасына қарсы шығу
2. Мектептегі үлгермеушілік және мектеп ұжымынан оқшаулану
3. Барлық адамдар сияқты болуды қаламау
4. Көпшілікті өзіне қарату қалауы, өзіне көңіл аудартқысы келеді
5. Криминалдың әсер етуі
6. Сән қуу
7. Батыстық бейнеге еліктеу
8. Өмірлік мақсаты болмау

9. Жас ерекшелік, эмоционалдык қажеттілік т.б. (2)

Соңғы Күн Әулиелерінің Иисус Христос шіркеуі.(мормон дар)

Мормондар шіркеуі немесе жай ғана мормондар – АҚШ-тағы ең үлкен төрт конфессияның бірі. Соңғы күн әулиелері қозғалысы – Джозеф Смит негізін салған дүниежүзіндегі ең үлкен конфессия. Шіркеу Солт-Лейк-Сити қаласында орналасқан. Сол үшін де Юта штатының тұрғындары Соңғы күн әулиелері шіркеуіне келушілер болып саналады. Иса пайғамбар – бұл діни сенім өкілдерінің пайымдауынша, осы шіркеудің пірі, басшысы. Пайғамбар шіркеуді әулиелердің әулиесіне берілетін қасиет бойынша басқарады деген сенім бар. Бұл шіркеудегі ең жоғары лауазым – шіркеу президенті. Оны келушілер пайғамбардан кейінгі қасиетті адам, апостол деп есептейді. Шіркеу бұл атауды ресми түрде 1838 жылы 16 сәуірде алған Соңғы күн әулиесі – Джозеф Смит негізін салған діни ілімді ұстанатын «Соңғы күн әулиелері» қозғалысын насихаттаушы. Пайғамбарларын құрметтейтін «Соңғы күн әулиелері» шіркеуінің қызмет етушілері қасиетті төрт кітаптың бірі Інжілде «Құдайдың сөзі» жазылған деп біледі. Кезінде Джозеф Смиттің шіркеуі деген атқа ие болған Құдай үйі «Соңғы күн әулиелері шіркеуі» деп аталып кеткен. Ондағы мақсат шіркеуді сол кездегі басқа да шіркеулерден ажырату болған. «Мормон» түсінігі басқа да «Соңғы күн әулиелері» шіркеулеріндегі ұғымынан өзге мағына береді. Бұл түсінік Смит қаза тапқаннан кейін халық арасына тарап кеткен. Пайда болу тарихына тоқталсақ, 19 ғасыр басындағы Америкадағы; діни жағдай көптеген бөлініп шыққан діни бағыттардың дамуына мүмкіндік берді, солардың ішінде жолы болып, кең тараған осы мормондар еді. Мормондар шіркеуі өздерін «қалпына келтірілген», шынайы христиандық шіркеу ретінде көрсетіп, басқа христиандық деноминацияларды жоққа шығарады. Мормон шіркеуінің негізін салушы – Джозеф Смит 1805 жылы 23 желтоқсанда Вермонт штатының Шарон қаласында дүниеге келеді. Джозеф және Люси Мак Смиттердің отбасындағы он баланың төртіншісі болды. Ол 1814 жылы жанұясымен Нью-Йорк штатындағы Пальмираға көшеді. Төрт жылдан соң олар Манчестерге қоныс аударады, осы жерде Смиттің айтуынша, Мормон шіркеуінің негізін салуға себеп болатын алғашқы бірнеше періштелік аяндар беріледі. Пальмирада әрқайсысының өз қауымы бар үш деноминация (баптистер, методистер және пресвитериандар) орын алатын еді. Джозеф Смиттің жанұясының басым бөлігі пресвитериандық қауымның мүшелері еді, бірақ Джозефті бағыттар арасындағы айырмашылықтары мен ерекшеліктері қызықтырғандықтан, ол ұзақ уақыт бойы методистік шіркеуге барып жүрді. Джозефтің алғашқы аян-көріністерінің басты себебі деноминациялық өзгешеліктерге көзқарасы мен қызығушылықтары болды. (3)

Сатанизм, шайтанға табынушылық – XIX ғасырда пайда болған бірқатар оккультті-діни идеялар, дүниетанымдар мен сенімдер. Онда шайтанның бейнесі күш пен еркіндіктің символы ретінде түсіндіріледі. Шайтандық культтер христиан мәдениетінен бас тарту нұсқасы ретінде қарастырылады. Олардың бар болуы шайтанның ең күшті жақтаушылары болып көрінетіндігімен түсіндіріледі, оларға қалаған нәрселерін беруге мүмкіндіктері бар. Ең алғашқы сатанистік дәстүр б.з. д. 3200 жылдан Ежелгі Египет құдайы негізінде басталды. Ол жеке сананы білдіретін Құдай еді. Ол күн күркіреуі мен дұшпандық сияқты қараңғы күштермен байланысты болды. Ғибадатханалар басқа құдайларға табынған кезде, Осирис жоғарғы қолды алып, Сет зұлым тіршілік иесі ретінде лақтырылды. Шайтанның тәуелсіздік пен сиқыр идеялары сақталып, ежелгі грек әлемінде дәстүрге айналды. Содан кейін еврейлер шайтанды күнәһарларды жазалауға жіберілген деп санайтын Құдайдың агенті ретінде қабылдады. Кейінірек ол Құдайдың антitezі ретінде өзгертілді. Сиқыршылар мен олардың зұлым әрекеттері туралы шайтандық кітаптар шайтанның дүрбелеңін бастады және «еретиктерді» азаптауға және өлтіруге әкелді. (4)

Масондар бірлестігі

Масондар... Бұдан бөлек оларды ерікті тас қалаушылар деп те атайды. Ғалымдар масондықты – діни-синкреттік, эзотерикалық яғни құпия ілімдер қатарына жатқызады. Эзотерикалық болатыны себебі, масондардың көзқарасы бойынша, бұл ілімнің құпияларына тек «таңдаулы адамдар» ғана қаныға алады. Масондардың негізгі идеялары ежелгі гностиктер, озирис-изиды, эссендер, манихейлер т.б көне ілімдерде кездеседі. Діни идеалдар қатарында ежелгі грек мифтеріндегі кейіпкерлер, библиялық кейіпкерлер: Нұх пайғамбар, Сүлеймен патша, Мұса пайғамбар т.б бар. Сондай ақ, олардың ойынша, Рама Кришна, Будда, Орфей, Пифагор, Платон, Конфуций, Иисус христос, Мұхаммед пайғамбар масондық идеяның қарлығаштары болған. Масондықта ақыл мен ғылымның жетістіктеріне сүйене отырып әділетті қоғам құру туралы утопистік көзқарастар да бар. Тарихшылар масондардың пайда болуын ортағасырлық қолөнершілер арасында пайда болған топтармен байланыстырады. Әдетте, масондықтың отаны Англия болып саналады. Ең алғаш қолөнершілер арасында ұйымдар XII ғасырларда пайда болғанмен оның нағыз жандану кезеңі XV ғасырларға жатады. Бұл кезде мұндай ұйымдар алдымен қала, кейіннен бүкіл мемлекет ішінде үлкен маңызды рөл атқаратын дәрежеге

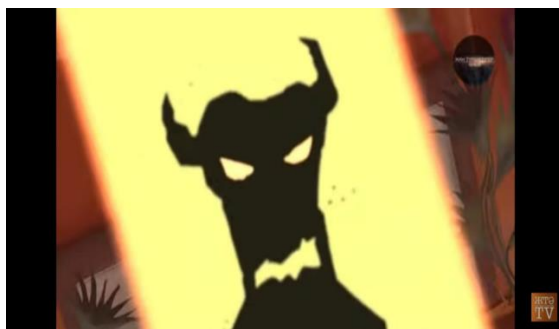
жеткен еді. Ал XVIII ғасырда олардың саны тым көбейіп кетеді. Соның салдарынан оларды басқаратын ұйым қажеттілігі туындайды. 1717 жылы атақты 4 ложа бірігіп, «Ұлы Ложа» деген атпен ортақ бақылаушы ұйым құрады. Қазіргі күннің өзінде өзге елдердегі масондықтың «филиалдары» Англиядағы ложаны басты, құдыретті ложа ретінде таниды. (5)

Қазіргі заманғы жастардың суб-мәдениетіндегі дәстүрлі емес діни ағымдардың (сатанизм, мормондар, масондар) әсері мен көрінісі. Қазіргі кезде субмәдениет арасындағы танымал бағыты поп-музыка болып табылады. Поп-музыка дегеніміз не? Поп-музыканың анықтамасы икемді. Бұл поп-ретінде анықталған ерекше музыканың үнемі өзгеріп жатқандығын дәлелдейді. Кез-келген нақты сәтте поп-музыканы поп-музыкалық диаграммаларда табысты деп тану оңайырақ болуы мүмкін. Соңғы 50 жылда эстрадалық диаграммалардағы ең сәтті музыкалық стильдер үнемі өзгеріп, дами бастады. Дегенмен, біз поп-музыка деп білетін нәрселердің бірқалыпты үлгілері бар.

Бүгінгі эстрадалық музыка жазба техникасының дамуынан айтарлықтай әсер етеді. Бүгінгі ең танымал эстрадалық музыканың көпшілігінде ойнап, жазылған электрондық музыка ойнайды. Алайда, 2011 жылы Адельдің «Сізге ұнайтын» фильмі АҚШ-тың поп-диаграммасында тек фортепиано мен вокалға түсетін алғашқы ән болды. Батыс стиліндегі эстрадалық музыка Корея мен Жапонияда үлкен поп-музыкалық нарықтарды дамытудың негізгі нүктесі болып табылады. Орындаушылар байырғы, бірақ дыбыстар, негізінен, батыс стиліндегі музыканы қолдайтын АҚШ пен басқа елдерден импортталады. К-Поп, Оңтүстік Кореяда дамыған стилі ретінде басым. 2012 жылы корейлік орындаушы Psy «Gangnam Style» бүкіл әлемдегі ең үлкен хит әндерінің бірі болды. Музыкалық бейне YouTube сайтында үш миллиардтан астам пікір қалдырды.

Осы айтылған поп музыкадан сатанистік бағыттарды кеңінен кездестіруге болады. Backmasking – бұл өлеңді немесе дыбысты алдынан артынан емес, артынан алдына қарай жазу. Былайша айтқанда сатанистер өлеңді алдынан артынан қарай жазады да, бірақ өлеңді алдынан артынан қарай тыңдайсыз. Бұның фишкасы, сатанистер осылайша жасырған сөздерін өлеңге тығып қояды. Оны табу үшін өлеңді кері қарай жібересіз. Өлеңді кері қарай айналдыру техникасын алғаш рет «Сикыр кітапта» жазылған. Оның авторы Алистер Кроули. Бұл адам көпшіліктің айтуынша ең арсыз адам. Негізінде оккультист, сикыршы, Люцифер. Кроули өзінің өмірінде 6 адамды құрбандыққа жалған. Бұл техниканы алғашқылардың бірі болып «Beatles» тобы қолданған екен. Олардың Revolution 9 әніндегі «Number 9 number 9» дегенді керісінше тыңдағанда «Өлік мені іске қос» деген сөздерді естуге болады.

Келесі кезекте масондар мен иллюминаторларға тоқталсақ, Масондар, иллюминаторлар қазіргі кезде балалар медиасында кеңінен таралған. Walt Disney кинокомпаниясының көптеген туындыларында да байқалған. Бәріміз балалық шағымыздан тамашалаған «Том мен Джерри» мультфильмінде де иллюминаторлық бейнелер көрініс тапқан.

1-сурет. Жан түршігерлік әлем Youtube каналынан алынды.
https://www.youtube.com/watch?v=z_NNXXKgtClo&feature=youtu.be

Суретте байқағандарыңыздай иллюминаторлық яғни үшбұрыштың ішінде көзі бар бас киім киген адамдар шайтанға табынуда.

Келесі американдық «Симпсон» мультсериялдар жиынтығы.Мэттом Грейнингтің бастамасымен 1989 жылдан бері шығып келген мультфильмі. 2020 жылы 32 маусымы басталған болатын.Осы мультфильмнің кезекті бір бөлімдерінде мормондардың киімін киіп,олардың әнұрандарын шырқап жатқанын байқауға болады. (6)

2-сурет. Жан түршігерлік элем Youtube каналынан алынды.
https://www.youtube.com/watch?v=z_NNXXKgtClo&feature=youtu.be

Қортындылай келе байқанымыздай, қазіргі масс медиа мен жастар тыңдайтын музыка жанрларын дәстүрлі емес діни ағымдардың көптеген белгілерін байқауға болады. Бұлардың өскелең ұрпаққа қандай әсері бар деген сұрақ анық туындауы керек. Жұмыста көрсетілгендей бұл дәстүрлі емес діни ағымдардың негізгі мақсаты мен идеологиясы-адамдар өзі не қаласа соны істеуі керек. Мейлі ол нашар, мейлі ол жақсы іс болсын. Әр адам өзі үшін өмір сүреді, сол себепті адам үшін ең алдымен өз қара басы болу керек делінеді.Қарап отарсаңыз, өте қорқынышты идеология.Бұндай ойды бойына сіңіріп,өсетін ұрпақтың тағдырымен істер ісін елестету тіпті қорқынышты. Өз кезегінде бұл ұйымдар осы ойлары мен түрлі жұмыстар атқаруда.Қазіргі заманғы ақпарат кеңістігіне дендеп еніп кіріп бара жатқан бұл ұйымдар өздерінің коммерциялық мәселелерінде ұтымды шешуде.Тек қана медиа,субмәдениет жанрларында ғана емес ,әлеуметтік желілер мен сайттарда бұл ұйымдар аса танымал.Одан қалса,қазіргі жасөспірімдер ойнайтын түрлі ойындардан да бұл ұйымдардың белгілерін анық байқауға болады.Олардың алдын алмақ үшін не істеу керек,бұларды қалай тежеуге болады.Иә, бұл мәселе расында да өте маңызды.Себебі,осындай нәрселерді көру арқылы өскелең ұрпақ өсіп келеді.Меніңше ,ең алдымен отбасы институтын күшейту керек.Қазірде субмәдениет дүниежүзінде аса танымал.Соның ішінде Қазақстанда бар.

Қазақстандағы субмәдениет жастардың батыс мәдениетіне еліктеуінен, әр түрлі сән үлгілеріне, әуендеріне қызығушылығынан туған. Елімізде, әсіресе, өрімдей жастардың арасында рэппер мәдениеті кең етек жайған. Дегенмен, мұндай әуенді тыңдағанда «жастарға рэп несімен қызықты екен?» деген сұрақ туады. Сонымен бірге бұл мәдениеттің астарында ұлттық мәдениеттен ада, халықтық салт-дәстүрден мақұрым, ұлттық музыка өнерінен хабарсыз жас ұрпақтың тағдыры жатқандай.Сүттей ұйып отырған қазақ елінде әр түрлі сырттан енген субмәдениеттердің кең қанат жаюына жағдай жасап,

мүмкіндік бергеніміз соншалық, барлық жерделерде дерлік олардың мүшелерін көруге болады. Жоғарыда аталған жастар ұйымдары субмәдениеттің дүние жүзінде көп тараған түрлері ғана. Ал біздің Қазақстанда арамызға сыналап еніп жатқан біз білмейтін әлі талай ұйымдардың бар екені рас.

Арамызда осындай жастардың көбеюі қауіпті мәдениеттің ұлт арасында қаулап өсіп келе жатқандығын байқатады. Адам денесіне түрлі суреттер салу түрмеде отырған бұзақылардың, баскесерлердің дене суреттері арқылы олардың мәдениетін ел арасында насихаттау қай жетіскендігіміз? Шынын айтса, дәл қазір жастар саясаты жөнге қойылмаған. Жастар ұйымдарының саны бар да, сапасы жоқ. Өміршең емес. Бүгін ашылып, ертең жабылып жатады. Ұлттық, елдік, мемлекеттік мәселелерді емес, жеке бастың мүддесін көздеуді мақсат еткендей. Тіпті жастардың өміріне, болашағына кері әсерін тигізетін, мысықтабандап келген субмәдениеттің республикамыздың дамуына шектеу қоятындай арнайы заң жоқ. Екшей-текшейтін, қадағалап, тиімді-тиімсіздігін сараптап қадағалайтын мемлекеттік орган тағы жоқ.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. 27 ақпан 2013 Шаттық Ашықбаева мақаласы https://massaget-kz.cdn.ampproject.org/v/s/massaget.kz/blogs/5074/amp/?amp_js_v=a6&amp_gsa=1&usqp=mq331AQHKAFAQrABIA%3D%3D#aoh=16139941156635&referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com&amp_tf=%D0%A1%20%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82%D0%B0%20%251%24s&ampshare=https%3A%2F%2Fmassaget.kz%2Fblogs%2F5074%2F
2. <https://articlekz.com/kk/article/17256> сайтынан
3. Қазіргі дәстүрден тыс діни қозғалыстар мен культтер Алматы, 2009© Байтенова И Х (кұрастырушы), Абжалов С., Бейсенов Б., Борбасова К, Затов К, Құрманалиева А.Д., Мейрбаев Б., Рысбекова Ш.
4. <https://zen.yandex.ru/media/sacraltext/satanizm-istoriia-ubejdeniia-praktiki-i-doktriny-5b8e9b4915125f00ae67b995> сайтынан
5. <https://maqpal.wordpress.com/2008/01/17/масондар-деген-кімдер/> сайтынан
6. https://www.youtube.com/watch?v=z_NNXKgtClo&feature=youtu.be каналы

ӘЛЕУМЕТТІК МЕДИАДАҒЫ ЭКСТРЕМИЗМ

Кияспекова А.С.

«Дінтану» мамандығының 4 курс студенті

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекші: Әлтаева Н.С.

PhD, аға оқытушы, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Қазіргі кезде Дүниежүзілік Интернет көптеген адамдардың өмірінің ажырамас бөлігі болып табылады. Интернетті пайдаланушылардың негізгі контингенті – жастар. Жастар жаһандық желінің белсенді қолданушылары болып табылады, олар қазіргі заманғы қоғам ақпараттық қоғам болғандықтан террористік ұйымдар үшін идеалды қызмет саласы болып табылатын ғаламтор кеңістігінен ақпарат алады.

Терроризм идеологиясын таратудың әр түрлі жолдары бар: жалдау семинарлары, баспа брошюралары, кітаптар, мақалалар және т.б. Бүгінгі таңда бұлардың қатарына адам өмірінде маңызы артып келе жатқан әлеуметтік желілер жатады. Әлеуметтік желіні пайдаланып, сіз жер шарының екінші жартысындағы адамдармен оңай тіл табыса аласыз, қажетті ақпаратты тез біле аласыз.

Сондай-ақ қызығушылық танытатын адамды табу оңай және бұл бірнеше секундқа созылады, өйткені тіркеуге жиі әлеуметтік желілер (мысалы, Одноклассники, ВКонтакте, Facebook, Instagram, Twitter) адамдарды шақырады және өздері туралы көп нәрсені көрсетеді: фотосуреттер мен бейнежазбаларды орналастыру, қызығушылықтарды, баратын сүйікті орындарын, жұмыс, білім туралы ақпаратты, жеке ойларымен бөлісу, адамның белгілі бір мәселеге қатынасын анықтауға болатын сауалнамаларға қатысу және т.б. Осындай деректерге сүйене отырып, белгілі бір қолданушының толық (оның ішінде психологиялық) портретін оңай жасай алады, сонымен қатар террористік ұйымдардың рекрутерлері үшін әлеуметтік аудиторияны таңдайды және тәсілдерін ұсынады.

Террористік ұйымдар қоғамды қорқыту, ақпарат тарату, өз идеяларын насихаттау және жаңа жақтастарын тарту үшін кез-келген коммуникация мүмкіндіктерін пайдалануға тырысады. Желіде террористік ұйымдармен тікелей байланысы жоқ, бірақ өз идеологияларымен бөлісетін және террористерге әр түрлі қолдау түрлерін ұсынатын көптеген ақпараттық агенттіктер мен сайттар жұмыс істейді. Көптеген сайттар өздерінің мекен-жайларын үнемі өзгертіп отырады, ал экстремистік және террористік бірлестіктердің құрылымына, әдетте, хакерлік қабілеті бар жас бағдарламашылар қатарынан мамандар кіреді.

Сондай-ақ, құқық қорғау органдарының әлеуметтік желілерді және жалпы Интернетті қолданушылармен өзара әрекеттесу механизмін құру ерекше маңызды. Бұл әлеуметтік медианы, блогосфераны, форумдарды бақылау нәтижелерін жинау, қорытындылау және талдау бойынша жұмысты ойдағыдай ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде ең өткір және өзекті мәселелерді, қоғамдық пікірге әсер ететін, наразылық тудыратын даулы жағдайларды, жанжалды көңіл-күйді қалыптастырады. Терроризм идеологиясымен күрестің басты мәні – дәстүрлі күш қолдану әдістерін қолдану арқылы жетістікке жету мүмкін еместігін түсіну, бірақ мұны кеңінен қолдануға негізделген «алдын алу саясаты» әлеуметтік-экономикалық, мәдени-ағарту шаралары тұрғысынан жасауға болады. [1]

Әлеуметтік желілер бүгінде қоғамдық пікірге тиімді әсер ете алатын жастардың санасы мен мінез-құлқын басқарудың қуатты құралына айналды. Негізінен қорқыныш қоғамдық санада экстремизм қаупін мифологияландыру үшін пайдаланылады, әсіресе бұл жастарға қатысты. Жаппай санада экстремизм қаупінің болуы туралы идеяны жүйелі түрде енгізу оны символға, қызықты бейнеге айналдырады, қоғамда террордың күдіреті туралы әсер қалдырады. Бұған қол жеткізудің қарапайымдылығы, географиялық орналасудан Тәуелсіздік, шексіз әлеуметтік аудитория, ақпарат берудің жоғары жылдамдығы, коммуникацияның анонимділігі; құқық қорғау органдары тарапынан бақылауды жүзеге асырудағы қиындықтар сияқты артықшылықтарды қамтамасыз ететін жаһандық желінің ерекшелігі ықпал етеді. Бүгінгі таңда жастармен тікелей байланыс қажет: дөңгелек үстелдер өткізу, террористік шабуылдар кезіндегі қауіпсіздік және мінез-құлық ережелері бойынша іс-шаралар, оқу фильмдерін көрсету және шабуылдың жеке қатысуымен алдын-алу оңай екенін түсіндіру. Жүргізіліп жатқан жұмыс әлеуметтік желілер беттеріндегі Интернет-ресурстардың көмегімен жастарды «тартуға» да қатысты. Жалдаушылар әлеуметтік медианы белсенді қолданады «Одноклассники.ги», «байланыста» және «Facebook» және т.б., сайтта немесе сауалнамаларда тіркелу кезінде пайдаланушы енгізген жеке ақпаратты талдау үшін, оның қандай да бір мәселеге қатынасын анықтауға болады. Сонымен қатар, біз жастарға әлеуметтік желілерде террористік ұйымдар өздерін қолданушылардың өздері көргісі келетін түрде орналастыратынын түсіндіреміз. Экстремистік веб-сайттардан сіз жарылғыш және улы заттардың барлық түрлері, жарылыс техникасының негіздері, қолдан жасалған жарылғыш құрылғылардың

өндірісі, қастық әдістері туралы ақпарат ала аласыз. Іс-шараларда біз жастарға терроризмді насихаттаушылар форумдарда, әлеуметтік желілерде, жалпы қол жетімді порталдарда өз жұмыстарын қолданатынын түсіндіреміз. Интерклуб экстремизм мен терроризм идеологиясына қарсы іс-қимыл бойынша кешенді бағдарлама әзірледі және бір жылдан астам уақыттан бері СВАО алаңдарында жастармен қарым-қатынас жасап келеді. Мәскеу Қаласы. Әлеуметтік медианың террористер мен терроризмді ұйымдастырушылар жиі қолданатын ақпарат тарату арналарының бірі ретіндегі маңыздылығын ескере отырып, біз оларға қарсы тұру үшін осы құралдарды тиімді пайдалануымыз керек, терроризм қатерлерін болдырмау және бейтараптандыру үшін экстремизм мен жерасты топтарының идеологтарының қызметі туралы тақырыптар жариялануы керек деп санаймын.

Соңғы жылдары жастарды өз қызметіне тартатын бірқатар экстремистік ағымдардың күшеюі байқалуда. Соңғы бес жылдағы деректерді талдау көрсеткендей, қылмыстық әрекеті басылған бес адамның төртеуінің жасы 30 жастан аспайды.

Қазіргі кезде экстремистік-ұлтшыл бағыттағы бейресми жастар ұйымдарының (топтарының) мүшелері негізінен 30 жасқа дейінгі жастар, және көбіне 14-18 жас аралығындағы кәмелетке толмағандар.

Қылмыс жасағандар негізінен ер адамдар, алайда жастармен бірге қыздар кейде бейресми жастар экстремистік топтарының мүшелері болып табылады. Лаңкестік әрекеттерді жүзеге асыруға және оларды толықтыруға арналған бандиттік құраманың негізі мен құрамының негізін дәл бірқатар жастар әлеуметтік-психологиялық, физиологиялық және демографиялық ерекшеліктеріне байланысты идеологиялық ықпалға тез ұшырайтын жастар екендігі атап өтілген. максимализм мен радикалды сезімдерге бағынады.

Бұзақылық әрекеттерді немесе бұзақылық әрекеттерді жасайтын жасөспірімдердің қарапайым топтарынан айырмашылығы, әдетте «көңіл көтеру» мақсатында бейресми экстремистік топтар өздерінің заңсыз әрекеттерін белгілі бір идеологияға сүйене отырып жүзеге асырады, оның негізгі тезисі: Мысал, келесілер: елдегі барлық саяси және экономикалық мәселелерді жеңу үшін «ұлттық» мемлекет құру қажет, өйткені олардың пікірінше, бұл кез-келген қауіп-қатерге қарсы кепілдік болады.

Экстремистер енгізген көзқарастар жүйесі жастардың постулаттарының қарапайымдылығы мен біркәнділігі, олардың агрессивті әрекеттерінің нәтижесін бірден көру мүмкіндігі туралы уәдесі арқасында тартымды. Экономикалық, саяси және әлеуметтік дамудың күрделі және қажырлы процесіне жеке қатысу қажеттілігі қолданыстағы негіздерді толығымен жою және оларды утопиялық жобалармен ауыстыру туралы қарабайыр шақырулармен ауыстырылуда [2].

Экстремистік қылмыстарды кәмелетке толмағандар жасайды. Сондықтан, экстремистік қылмыстың жолын кесу және осы саладағы қылмыстық ахуалды ауыздықтау мақсатында жастар арасында, оның ішінде кәмелетке толмағандар арасында профилактикалық жұмыстарды тәрбиелік-профилактикалық іс-шаралар арқылы күшейткен жөн сияқты. Жасөспірімдерге толеранттылық негіздерін үйрету керек, мысалы, толеранттылық сабақтарын, толеранттылық туралы білім беру бағдарламаларын және семинарларды ұйымдастыру.

Әлеуметтік желілерде экстремизм негізінен төрт формада болатындығын атап өткім келеді, атап айтқанда:

1. Ашық өтініштер. Сонымен қатар, олар міндетті түрде этностық немесе діни азшылықтардың қауіпсіздігіне қарсы бағытталмауы мүмкін. Әлеуметтік желілерде экстремизм спорттық сипатқа ие, фан-клубтар арасындағы ұзақ мерзімді текетіреспен қамтылған.

2. Адамдарды саяси, этноұлттық, діни немесе тіпті мәдени негізде қорлайтын мәлімдемелер (олардың әлеуметтік желілерде пайда болу жиілігіне сәйкес келтірілген).

3. Экстремистік рәміздерді (оның ішінде нацистік) насихаттау. Бұл суреттер, әндер, бейнематериалдар, сондай-ақ кәдесыйларды тарату болуы мүмкін.

4. Азшылықтарды қудалау немесе жою үшін негіздемелермен бірге нәсілдік, этникалық немесе діни басымдылықты ақтауға тырысу.

Экстремистік және террористік әрекеттерге қарсы тұрудың саяси-құқықтық негіздерін ойдағыдай жүзеге асыру үшін қоғамның, мәдениеттің, дін қызметкерлерінің, адам құқықтары мен қоғамдық ұйымдардың шоғырландырылған позициясы қажет.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. <https://cyberleninka.ru/article/n/ekstremizm-v-sotsialnyh-setyah>
2. <https://sibdepo.ru/reading/ekstremizm-v-sotssetyah-kak-ne-poluchit-srok-za-repost.html>

ҚАЗІРГІ ӘЛЕМДЕГІ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ МӘСЕЛЕСІ

Қуанова Анель

Мәдениеттану мамандығы 2 курс студенті

*Ғылыми жетекші: мәдениеттану магистрі, оқытушы Есболова Молдір Ауелтайқызы
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті*

Аңдатпа: Мақалада әлемдік жасанды интеллект мәселесі жайлы арналады. Мақалада қарастырылатын мәселе жасанды интеллект құру мүмкіндігі жайлы сөз қозғалады. Мақалада Культуро-центристік әдістер қолданылды. Автордың зерттемесі бойынша жалпы әлемдік ортақ мәселеге көңіл аударылды.

Кілт сөздер: интеллект, информатика, биология, физика, философия, электроника, психология, экономика, технология, прогресс, имитация, компьютер.

«Жасанды интеллект» термині 1956 жылы пайда болды, бірақ ЖИ технологиясы бүгінде деректердің ұлғаюы, алгоритмдерді жетілдіру, есептеу қуаты мен деректерді сақтау құралдарын оңтайландыру аясында нақты танымалдыққа жетті. Соңғы уақытқа дейін жасанды интеллектке үлкен үміт артылды. Жоспар бойынша адам миынан асып түсетін ойлау машинасын жасау болды. Ұзақ уақыт бойы жасанды интеллект құру мүмкіндігі қарастырылмады. Бұл бірқатар сенсациялық жарияланымдардың пайда болуымен байланысты болды, нәтижесінде олар сәтсіз болды. Бірақ аппараттық және бағдарламалық жасақтаманы әзірлеудегі соңғы жетістіктердің арқасында бұл жағдай өзгерді. Бір жағынан, адамның ақыл-ойынан жоғары машина жасауға деген үміт ақталмады, бірақ егер сіз бұл мәселені техникалық емес, моральдық тұрғыдан қарасаңыз, жасанды интеллект біздің әлемді, біздің қоғамды құлдықта ұстағанын атап өтуге болады десем қателеспеспін.

Ең алдымен, жалпы интеллект және жасанды интеллект ұғымдарын анықтау қажет. «Ақыл»сөзін «ақыл»сөзімен алмастыруға болады. Жасанды интеллект-бұл информатика, биология, математика, физика, философия, электроника және психологиямен қиылысатын бүкіл ғылыми сала. Бұл сонымен қатар адам ойлауының белгілі бір функцияларын жаңғыртатын адамдар жасаған құралдар жүйесі үшін метафоралық ұғым. Әрине, бұл ұғымдар жақын. Бірақ адам-бұл интеллектуалды тіршілік иесінің биологиялық түрі және оны әлемнің басқа бөліктерінен ерекшелейтін ақыл. Бұл оның айналасындағы әлемді білуге және өзгертуге мүмкіндік беретін ақыл. Олай болса, қандай жасанды интеллект туралы айтуға болады?

Ал жасанды машина-бұл интеллектке еліктеу, шаблонның бір түрі. Осылайша, қазіргі қоғамдағы өмір «еліктеу ойынына» айналады.

Әрбір заманауи оқушыға таныс қарапайым мысалды қарастырайық. Кейбір сәтсіз студенттер емтиханды тапсыру үшін дұрыс жауаптарды, тіпті сұрақты түсінбестен жазады. Емтихан тапсыру үшін қажетті жауап нөмірін сұрақ нөмірімен салыстыру керек. Мұндай жағдайларда студент тек білімге еліктейді, бірақ ол мүлдем жоқ. Яғни бұл «Имитациялық ойын». Технологиялық прогрестің дамуымен, көптеген әдістердің пайда болуымен өзін және мұғалімді алдау оңайырақ болады.

Еліктеу біздің өміріміздің ажырамас бөлігіне айналады. Бұрын болған схемалар мен үлгілерге сәйкес романдар жазылады, фильмдер түсіріледі, яғни шығармашылық қызмет имитацияланады. Эстрада жұлдыздары саундтрек астындағы әнге еліктейді. Ғылымда математикалық модельдеу қолданылады, ол пайдалы, бірақ нақты эксперименттерді толығымен алмастыра алмайды. Тіпті жолаушылар ұшақтарының ұшқыштары тренажерларда ұшуға үйретіледі, содан кейін оларға тірі адамдардың өмірі сенеді. Экономикалық қызметті имитациялайтын қаржы пирамидаларының құрылысы жүріп жатыр, ал шын мәнінде алаяқтар сенгіш азаматтарды тонайды.

Осылайша, біз өзіміз интеллект пен шығармашылық белсенділікке еліктейтін машиналар сияқты деп қорытынды жасауға болады. Саясаттанушы Чарльз Т. Рубин АИ-ді жобалауға да, оған кепілдік беруге де болмайды деп санайды. Оның айтуынша, «кез-келген дамыған мейірімділік зұлымдықтан ажыратылмауы мүмкін. Адамдар машиналар немесе Роботтар бізге жағымды әсер етеді деп ойламауы керек, өйткені олар біздің нақты биологиямызбен (АИ бөліспейтін) дамыған моральдық жүйемізге жанашыр болады деп сенуге ешқандай себеп жоқ. Өте ақылды бағдарламалық жасақтама адамзаттың одан әрі өмір сүруін міндетті түрде шеше бермейді және оны тоқтату өте қиын болады. Бұл тақырып жақында ғылыми басылымдарда өркениетке, адамдарға және жер планетасына қауіп-қатердің нақты көзі ретінде талқылана бастады. Мұны шешудің бір ұсынысы-бірінші жалпы интеллектуалды ЖИ «Достық ЖИ» болып табылады және кейіннен дамыған ЖИ-ді басқара алады. Кейбіреулер мұндай тексеру шынымен орнында қалуы мүмкін бе деп ойлайды. ЖИ-дің жетекші зерттеушісі Родни Брукс былай деп жазады:

«Менің ойымша, біз алдағы бірнеше жүз жылда кез-келген уақытта зиянды ЖИ құрамыз деп уайымдау қателік болар еді. Менің ойымша, алаңдаушылық негізгі қателіктен туындайды, өйткені біз ЖИ-дің белгілі бір аспектісіндегі соңғы нақты жетістіктер мен сезімтал ерік-жігерді құрудың күрделілігі мен күрделілігінің арасындағы айырмашылықты ажыратпаймыз. Өлімге әкелетін автономды қару алаңдаушылық тудырады. Қазіргі уақытта жауынгерлік роботтарды зерттеу 50 елде, соның ішінде АҚШ, Қытай, Ресей және Ұлыбританияда жүргізілуде. Ақылды ЖИ қауіпі туралы алаңдаған көптеген адамдар жасанды сарбаздар мен дрондарды қолдануды шектегісі келеді. [1, 153-154 бб.]»

Тағы бір маңызды мәселе бар. Алдымен мына сұраққа жауап берсек... Компьютерде сана бар ма? Ол өзінің идеалды әлемін жасай ала ма, ол осы әлемнің тиісті модельдерін жасай ала ма, мүмкін одан да жетілдірілген, оған айналасындағы әлемді өз бетінше өзгертуге мүмкіндік бере ме? Ол белгілі бір тіл жасай ала ма? Ол еркін адам бола ала ма? Әрине, қазіргі компьютерлер адамның «керемет» мүмкіндіктерінен әлі алыс. Ал енді сұраққа жауап беруге тырысайық: биологиялық эволюция кибернетикаға айнала ала ма?

Мұны істеу үшін белгілі бір адамды алып, оны Илон Маск деп атайық. Ол беделді шетелдік компанияның қызметкері, өз отбасына бай және мұқият адам. Демалыс күндері ол отбасымен балық аулауды жақсы көреді. Кенеттен, бір күні ол ұшақ апатына түседі, бірақ ол керемет түрде аман қалады және қолын сындырады. Илон Маск - медициналық сақтандыруы бар табысты, заманауи адам және оған жақын арада оның қызметін шектейтін сапалы протез беріледі. Илон Масктің өмірі іс жүзінде өзгермейді. Ол сонымен бірге отбасымен жұмыс істейді және балық аулауға барады. Ол әлі де сол Илон Маск па? Әрине, иә. Егер осы апаттың салдарынан ол екі қолын да, аяғын да сындырып, оларды жасанды түрде алмастырса ше? Егер ол ішкі мүшелеріне, көру және есту қабілетіне зақым келтірсе және оларды жасанды протездермен бірдей жолмен алмастырса ше? Сірә, егер ол әлі де өзін Илон Маскпін деп санаса, мансабында жақсы болса, әйелі мен балаларын жақсы көруді жалғастырады-қолдары мен аяқтары қандай болса да, ол әрине Илон Маск болып қала береді. . Өйткені, оның миы бар-есте сақтау, эмоциялар және сана. Ми тірі, тірі және адам. Бірақ мұндай дене жұмысты бұзып, миға қайшы келуі мүмкін. Ғылым адам миының жеке бөліктерін еліктейтін биіктерге жетті делік. Бірақ ол Илон Масктің миын жасанды мимен толығымен алмастыра ала ма? Ғылымда бұл сұраққа жауап жоқ. Бірақ біз Илон Масктің жеке басын сақтап қалдық делік. Тек оның денесі ет пен қаннан емес, электронды-механикалық құрылымнан тұрады. Мүмкіндігінше бұл үлкен игілік деп санауға болады, өйткені біз күйеуімізді әйелімізге, ал әкемізді балаларға, компанияны жоғары білікті маманға қайтардық. Біздің ғылым осы бағытта қозғалады, бірақ оның ілгерілеуі осы жердің ерекшеліктерімен салыстырғанда өте қарапайым Бірақ та біздің Илон Масктің интеллектісін жасанды деп атауға болмайды, өйткені егер адам аман қалса, оның табиғи интеллектісі де сақталды, тек тасымалдаушы өзгерді. Осылайша, жақын арада адамның ойы жасанды интеллект деп аталатын нәрсені жасай алады деп болжауға болады. Бірақ та бұл болашақтың міндеті

Ақылды машиналар мылжындауды, кәсіпқойларды шахматпен ұруды немесе жүруді, адамның дауысын аударуды және тануды үйренді. Әр апта сайын біз медициналық диагноз қоюды, Рембрандт сияқты сурет салуды, ән айтуды немесе мәтін құруды білетін компьютерлік бағдарламалардың барлық жаңа ерліктері туралы білеміз. Адам жасанды интеллекттен қорқуы керек пе?

Жасанды интеллект тақырыбы соңғы бірнеше жылда шынымен «ыстық» болды. Ғалымдар мұны нейрондық желілердің қарқынды дамуымен байланыстырады (жасанды интеллект саласындағы зерттеулердің бірі), бұл өз кезегінде қуатты компьютерлердің пайда болуымен мүмкін болды. . Өткен ғасырдың 50-ші жылдарының ортасындағы адамдар компьютерлердің мүмкіндіктеріне, әсіресе компьютерлердің бір уақытта көптеген тапсырмаларды дәл орындау қабілетіне қатты таң қалды. Ғалымдар мен жазушылар бірден ойлау машиналары туралы фантастикалық идеяларға ие болды. Дәл осы кезеңде алғашқы жасанды интеллект технологиялары пайда бола бастайды.

ЖИ саласындағы зерттеулер адамның ақыл-ой қабілеттерін зерттеу және алынған нәтижелерді компьютерлік қызмет саласына аудару арқылы жүзеге асырылады. Осылайша, жасанды интеллект әртүрлі көздер мен пәндерден ақпарат алады. Бұған информатика, математика, лингвистика, психология, биология және машина жасау кіреді. Машиналарды оқыту технологиясын қолдана отырып, мәліметтер жиынтығына сүйене отырып, компьютерлер адамның ақыл-ойына еліктеуге тырысады.

ЖИ мен автоматтандырудың ықтимал теріс әсерлері Эндрю Янгтың Америка Құрама Штаттарындағы 2020 жылғы президенттік науқанының басты мәселесі болды. Ираклий Беридзе, unicgi жасанды интеллект және робототехника орталығының басшысы, БҰҰ «менің ойымша, ЖИ үшін қауіпті қосымшалар қылмыскерлер немесе ірі террористік ұйымдар болуы мүмкін, оны үлкен процестерді бұзу үшін қолданады немесе жай зиян келтіреді. [Террористер зиян келтіруі мүмкін] сандық соғыс арқылы немесе бұл робототехника, дрондар, жасанды интеллект және басқа да қауіпті

болуы мүмкін. Әрине, басқа тәуекелдер жұмысты жоғалту сияқты нәрселермен байланысты. Егер көптеген адамдар жұмысынан айрылып, шешім таба алмаса, бұл өте қауіпті болады. Автономды қару-жарақ жүйелері сияқты заттарды дұрыс басқару керек-әйтпесе дұрыс пайдаланбаудың үлкен мүмкіндігі бар.»

ЖИ-дің негізгі мақсаттары айқын олар:

– ақылға қонымды мінез-құлқы бар аналитикалық жүйелерді құру дербес немесе адамның бақылауымен оқуға, болжау жасауға және мәліметтер жиынтығы негізінде гипотезалар жасауға мүмкіндік береді;

– машинада адам интеллектісін жүзеге асыру-бұл адамдар сияқты әрекет ете алатын көмекші роботтарды құру: ойлау, үйрену, түсіну және тапсырмаларды орындау. Жасанды интеллекттің дамуы мүмкін емес технологиялық принциптерді сипаттамас бұрын, робототехниканың этикалық заңдарымен танысқан жөн;

– жасанды интеллектісі бар Робот немесе жүйе өзінің әрекеті немесе әрекетсіздігі арқылы адамға зиян келтіре алмайды;

– робот бірінші заңға қайшы келетіндерді қоспағанда, адамнан алатын бұйрықтарға бағынуы керек;

– робот бірінші және екінші заңдарға қайшы келмейінше, өзінің қауіпсіздігі туралы қамқорлық жасауы керек;

– Азимовтың романы жарияланғанға дейін жасанды интеллект Мэри Шеллидің Франкенштейн бейнесімен байланысты болды. Жасанды түрде жасалған адамның ақыл-ойы адамдарға қарсы шығады. Дәл осындай қорқынышты оқиға әйгілі голливудтық «Терминатор» блокбастеріне ауыстырылды.

Этикалық заңдарды қарастыра отырып, біз жасанды интеллекттің технологиялық принциптеріне көшеміз:

– машиналық оқыту (МО) – өздігінен Үйренетін алгоритмдерге негізделген AI дамыту принципі. Бұл тәсілге адамның қатысуы ақпарат массивін машинаның «жадына» жүктеумен және мақсат қоюмен шектеледі.

– МО – ның бірнеше әдістері бар: мұғаліммен жаттығу-адам өзіне нақты мақсат қояды, гипотезаны тексергісі немесе үлгіні растағысы келеді.

– мұғалімсіз оқыту-деректерді интеллектуалды өңдеудің нәтижесі белгісіз-компьютер өздігінен заңдылықтарды табады, адам сияқты ойлауға үйренеді.

– терең оқыту – бұл аралас әдіс, оның басты айырмашылығы-үлкен көлемде деректерді өңдеу және нейрондық желілерді пайдалану.

– терең оқыту AI-дің жеке қағидасы болып саналады, өйткені бұл әдіс заңдылықтарды үлкен көлемде анықтау үшін қолданылады. Мұндай адам жұмысы үшін компьютер озық әдістерді қолданады.

Когнитивті есептеу-бұл адамдар арасындағы өзара әрекеттесуге ұқсас табиғи адам-компьютерлік өзара әрекеттесу процестерін зерттейтін және жүзеге асыратын AI бағыттарының бірі. Жасанды интеллект технологиясының мақсаты-адамның жоғары деңгейдегі іс-әрекетін-сөйлеу, бейнелі және аналитикалық ойлауды толығымен еліктеу.

Компьютерлік көру-бұл графикалық және бейне кескіндерді тану үшін қолданылатын жасанды интеллект бағыты. Бүгінгі таңда машиналық интеллект графикалық деректерді өңдей және талдай алады, ақпаратты қоршаған ортаға сәйкес түсіндіре алады. Компьютерлер адамның сөйлеуін түсінуге, талдауға және көбейтуге қабілетті. Біз бағдарламаларды, компьютерлерді және гаджеттерді дауыстық командалар арқылы басқара аламыз. Мысалы, Siri немесе Google көмекшісі, Яндекстегі Алиса және басқалар. Жасанды интеллект біртіндеп адам қызметінің барлық салаларына еніп, әдеттегі бағдарламалық жүйелерді зияткерлік етеді. [2,153-154 бб.].

Компьютерлік жүйелер пациенттерді есепке алады, диагностикалық нәтижелерді шешуге көмектеседі. Мысалы, ультрадыбыстық, рентген, томограф және басқа медициналық жабдықтар. Интеллектуалды жүйелер тіпті ауруды науқаста белгілердің болуымен анықтап, емдеудің оңтайлы нұсқаларын ұсына алады. Google App Store дүкенінен салауатты өмір салтын қолдайтын бағдарламаларды таба аласыз. Бұл қолданбалар адамның стресс деңгейін анықтау және оны қалай төмендету керектігін айту үшін телефонның дисплейін түйреуішпен түрткен кезде жүрек соғу жиілігін және дене температурасын оқиды.

Интернет-дүкендердегі бөлшек сауда. Көптеген адамдар Google және Яндекстің тиісті жарнамаларымен таныс. Оның көмегімен бөлшек саудагерлер пайдаланушының мүдделеріне сәйкес тауарлар мен қызметтерді ұсынады. Мысалы, сіз купальниктің интернет-дүкеніне кірдіңіз, кейбір модельдерді көрдіңіз, сипаттамаларды оқыдыңыз және т.б. Дүкеннен шыққаннан кейін сіз басқа сайттардағы

купальник жарнамаларын біраз уақыт көресіз. Интернет-дүкендердегі «ұқсас тауарлар» блоктары ұқсас принцип бойынша жұмыс істейді. Аналитикалық жүйелер пайдаланушылардың мінез-құлқын өлшемдерін зерттейді, олардың сатып алу қалауын анықтайды және тиісті (олардың пікірі бойынша) ұсыныстарды көрсетеді. [3, б. 47].

Ақылды машиналар Барак Обамаға екінші президенттік сайлауда жеңіске жетуге көмектесті. Сайлау науқаны үшін АҚШ-тың сол кездегі президенті деректерді талдау бойынша ең жақсы мамандар тобын жалдады. Сарапшылар Ақылды машиналардың мүмкіндіктерін Обаманың қойылымдары үшін ең жақсы күнді, штат пен аудиторияны есептеу үшін пайдаланды. Сарапшылардың пікірінше, бұл 10-12% артықшылық берді. Өздеріңіз білетіндей, дамудың осы кезеңіндегі жасанды интеллекттің мүмкіндіктері шексіз емес. Біз негізгі қиындықтарды тізімдейміз: Машиналық оқыту тек мәліметтер массиві негізінде мүмкін болады. Бұл ақпараттағы кез-келген дәлсіздік түпкілікті нәтижеге қатты әсер етеді дегенді білдіреді. Интеллектуалды жүйелер белгілі бір қызмет түрімен шектеледі. Яғни, салық салу саласындағы алаяқтықты анықтауға бағытталған ақылды жүйе банк секторындағы алаяқтықты анықтай алмайды.

Біз адамның көп функциясынан әлі алыс жоғары мамандандырылған бағдарламалармен айналысамыз. Ақылды машиналар автономды емес. Олардың «өмірлік белсенділігін» қамтамасыз ету үшін сізге бүкіл мамандар тобы, сондай-ақ үлкен ресурстар қажет. [4, б.198].

Қорытындысына келе жасанды интеллект технологиялары кез-келген саланы өзгерте алады, бірақ олардың мүмкіндіктері шексіз емес. ЖИ-тің негізгі шектеуі – оқыту тек мәліметтер негізінде мүмкін, басқа жолдармен мүмкін емес. Бұл дегеніміз, деректердегі кез-келген дәлсіздіктер нәтижеге әсер етеді. Болжау немесе талдаудың жаңа деңгейлері бөлек қосылуы керек.

Қазіргі жасанды интеллект жүйелері нақты белгіленген тапсырмаларды орындауға арналған. Покер ойнауға арналған жүйе солитье немесе Шахмат ойнай алмайды. Алаяқтықты анықтау үшін құрылған жүйе көлікті басқара алмайды немесе заңгерлік көмек көрсете алмайды. Сонымен қатар, денсаулық сақтау саласындағы алаяқтықты анықтауға арналған жасанды интеллект жүйесі салықтық алаяқтықты анықтай алмайды немесе дәл осындай дәлдікпен шағымдарға кепілдік бере алмайды.

Басқаша айтқанда, бұл жүйелер өте тар маманданумен сипатталады. Олар бір нақты тапсырманы орындауға арналған және олар адамның көп тапсырмасынан алыс келеді. Сонымен қатар, өзін-өзі оқыту жүйелері автономды емес. Теледидарлар мен кинотеатрлардың экрандарында көрген жасанды интеллект технологияларының суреттері әлі де көркем әдебиеттің элементтері болып табылады. Алайда, нақты дағдыларды игеру және жетілдіру үшін күрделі деректерді талдай алатын компьютерлер енді сирек емес болып табылады.

Қазіргі технология адам миына еліктей алмайды. Менің ойымша, технологияны түсіну үшін оны басынан бастап үйрену керек. Қорытындылай келе, Жасанды Интеллекттің мақсаты кірістерді талдауға және нәтижелерді түсіндіруге қабілетті бағдарламалық өнімдердің өнімділігін қамтамасыз ету деп айтсақ болады. Жасанды интеллект-бұл адамның бағдарламалармен өзара әрекеттесуінің интуитивті процесін қамтамасыз ететін және белгілі бір міндеттер аясында шешім қабылдауға көмектесетін құрал. Жасанды Интеллект адамды алмастырмайды демек, бұл жақын арада болмайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Стюарт Расселл. Жасанды интеллект. Заманауи тәсіл. М.: Уильямс, 2006, 1408 б.
2. Братко и. PROLOG (Пролог): жасанды Алгоритмдер М. Братко и. PROLOG тілі (Пролог): жасанды Алгоритмдер М. Уильямс, 2004, 640 б.
3. Л., Шапиро Э «Пролог тіліндегі Искусствті бағдарламалау». 12 б
4. Клоксик у., Меллия « бағдарламалау тілінде. 128 б, 2 тарау
5. Янсон а. « Турбо Пролог қысқаша мәлімдемеді, 4 том, 23 б
6. Искусственный интеллект– что это такое и почему так важно https://www.sas.com/ru_ru/insights/articles/analytics/what-is-artificial-intelligence.html сайты.
7. Молодѣжь и Чистый интернет <http://www.honestnet.ru/analitika/problemy-iskusstvennogo-intellekta-v-sovremennom-mire.html> сайты

ПОНЯТИЕ И ВИДЫ ПСИХОТЕХНИЧЕСКИХ ПРАКТИК

Маткулова Ж.

«Дінтану» мамандығының курс 4 студенті

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекші: Мейрбаев Б. Б.

Доцент, фил. ғ.кандидаты Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Как известно, такая наука как – психология славится не только изобилием психотерапевтических методов, существующих в рамках различных направлений, но и психотехниками, использующимися ныне во всех сферах нашей совместной социальной жизни. Понятие «психотехника» впервые было рассмотрено и введено в научный обиход основателем дифференциальной психологии – Уильямом Льюисом Штерном в 1903 году. [1, с. 22]. Основные мотивы появления очередного раздела в науке – дифференциальной, являлись – субъективными, главной причиной стал интерес к индивидуальным психологическим различиям людей, что в свою очередь вело к – разделению труда и обязанностей. Предметом данного направления является – выяснение первоначальных возникновений индивидуальных, типологических, классовых различительных особенностей у индивидуумов. В структуру направления входят данные 3 класса. [3, с. 6]. Областью индивидуальных различий принято считать: особенности нервных систем, особенности высших познавательных функций, а также интеллекта. Область групповых различий составляет разделение групп, начиная с гендерных признаков, заканчивая социальными и этническими принадлежностями. Область типовых различий составляют: типологии темпераментов, характеров, характеристики личностей. В плане изучения протекания индивидуальных психических процессов, раздел можно аналогично сопоставить с общей психологией. В изучении высших психических функций и строений согласно возрастам изучаемых объектов, здесь мы видим – возрастную психологию. Говоря о нервной системе и темпераментах, находится тесная связь с – психофизиологией. Вариативностью мышления индивидуум относит себя к определенной социально – экономической группе, за чье изучение берется – социальная психология. На примере приведенного, мы можем видеть, как связан дифференциальный вид психологии с рядом других психологических дисциплин. Говоря иначе, дифференциальная психология не только выявляет и констатирует особенности индивидуума, но и выясняет причины и следствия их возникновений, что обуславливает второе ее название – психология индивидуальных различий. Говоря о психологии в целом, впервые наука была создана и систематизирована великими учеными и мыслителями Древней Греции. К истокам дифференциальной психологии можно отнести: концепцию Гипократа о видах темперамента; Систематизированное описание индивидуальных особенностей поведения – принадлежат ученику Платона – Феофрасту, концепция которого изложена в трактате под названием – «Характеры»; Первые исследования в 19 веке на тему индивидуальных различий проводились – Фрэнсисом Гальтоном, а вслед за ним упомянутый ранее создатель самого названия «дифференциальная психология» в своем труде вышедшем в 1900 году имевшим название – «О психологии индивидуальных различий» – Уильям Штерн также проложил путь дальнейшим исследованиям ученых с разных точек мира. Назвав первооткрывателями психологии – философов Древней Греции невозможно ошибиться, ведь именно они являлись «лекарями души», что не скажешь о классиках психологии и школах, появившихся на основе трудов – З. Фрейда, К. Г. Юнга, основное внимание и силы которых были уделены поискам вытесненных конфликтов в бессознательное, в котором таятся наши проблемы. Выдающихся философов Древней Греции по праву можно назвать высказыванием Платона – «врачевателями души», ведь плеяда, существовавшая тогда уделяла равноценное внимание как «сердцу» таки «разуму», на примере Аристотеля это также хорошо прослеживается. Аристотель, в попытках найти место человеческой души, обозначил именно сердце. Основными направлениями в психологии принято считать: Фрейдизм и неофрейдизм, где центральное положение занимает – подсознание, или «бессознательное» в психической жизни человека; Бихевиоризм, на основе которого есть также – когнитивно – бихевиоральная психотерапия; Гештальт – психология; Гуманистическая, ставящая в центр человека, его автономность и вера в стремление каждого к саморазвитию. Другие направления исследуют самые разные феномены, состояния сознания и вещи, необъясненные наукой, к таким относим – трансперсональную психологию. Штерном также предложен показатель, используемый по сей день – показатель интеллектуального развития, который численно равен отношению умственного возраста ребенка, согласно его хронологическому возрасту. Взяв во внимание основной контекст, по причинам которого развилась данная отрасль психологии, ей также можно дать и другое название – «психология труда». В связи с чем, вслед за Штерном, Гуго Мюнстерберг систематизировал названную отрасль – наукой и определил её методы и со-

держание, так, задача данной психологии состояла в помощи при проведении профессионального отбора и рационализации труда, психологии воздействия, то есть, психотехник, осуществлявшихся посредством реклам, телевидения и плакатов, и наряду со сказанным учение также включало в себя и психотерапию. [1, с.11]. Отчего широкое распространение психотехник пришлось на время – первой мировой войны, в армии, где производился профессиональный отбор. Далее, понятие «психотехника» печаталось в издательствах специализированных журналов и газет Советского пространства, где присутствовали вопросы труда, агитация к труду, пригодности к труду, нося названия на подобии – «Психофизиология труда и психотехника». В последующем времени понятие «психотехника» укоренилось в том определении, в котором была определена – Гуго Мюнстербергом, что дал также и методологические основы, и принадлежность одной из направлений прикладной психологии. В прикладном направлении психологии, проблематика психотехник также сводилась и к психологическому воздействию, а методами исследований могли быть как тесты, так и эксперименты в трудовых деятельности. Другое значение и понятия психотехник можно свести к системе мастерства и умений воздействовать на психику, психоэмоциональное состояние человека, что в нынешнее время, в нынешних реалиях жизни ко к раз таки приобрело негативный окрас.[1, с. 22]. Ныне, мы становимся свидетелями целых наборов различных психопрактик направленных на оказание негативного воздействия, за исключением психотерапевтических методов, нацеленных на исправление нежелательных форм поведения, проведения личного самоанализа.

Психотерапия делится на индивидуальную, групповую и семейную.[4, с.7] К индивидуальным психотерапиям относим – поведенческую – «открывающую» пациентам свое подсознание, свои внутренние нерешенные конфликты и страхи, проделав психоанализ, далее на сеансах психотерапевта словно «открываются» новые горизонты к межличностной, поведенческой и когнитивно – бихевиоральной терапиям. Межличностная терапия предусмотрена для решения проблем в социуме, в различных отношениях, и выполняется прежде всего для повышения коммуникабельности, при этом, обходит стороной вопросы подсознания. Наиболее обширной терапией является – поведенческая или бихевиориальная. Понятие и название терапии впервые появилось в конце 50 – х годов, Гансом Айзенком в соавторстве с Арнольдом Лазарусем. Ранее было оговорено, что вкратце данный вид терапии можно охарактеризовать «научением» и «прививанием» к желательной форме поведения. Наиболее известными учеными психотерапевтами в этом направлении считаются: почетный русский, советский психиатр и невропатолог, создатель концепции рефлексологии – Владимир Михайлович Бехтерев, на основе своих убеждений о различных рефлексах, таких как: врожденные, приобретенные, условные и еще множество видов форм высшей нервной деятельности человека, рассматривал личность лишь как «набор» состоящий из рефлексов. По мнению Бехтерева, в личности априори не может быть «бессознательного» и всей его структуры. Занявшись объективной психологией, автор разрабатывает концепцию, объясняющую все психические явления приобретенными видами индивидуальных рефлексов. Изучив множество видов психических расстройств лечил методами гипноза и изучал теории внушения. Наряду с этим, изучал коллективную психологию, одни из оставленных им высказываний: «Подчас внушение и прививка идей играет гораздо более видную роль, чем логическое убеждение. Всякий общавшийся с народом знает это хорошо по собственному опыту», «Коллектив живет и существует за счет индивидуального организма, и чем теснее сплочение коллектива, тем меньше места проявлению отдельной личности», «Мы подвергаемся действию психических микробов и находимся в опасности быть психически зараженными». Как верно подметил Бехтерев в своих высказываниях о психологии толп и масс, где люди, зачастую это – целое звено, одно общее настроение и эмоция. Под психическими микробами подразумевается – механизм внушения. Как известно, в толпе, такое свойство как – заражаемость затем последовательно идущие механизмы – подражание и внушение усиливаются во множество раз. Выдающимися представителями социальной психологии, изучавшими виды толп, вышеперечисленные механизмы свойственные массам, а также вожаков масс в конце 19 века и рубеже 20 века – Гюстав Лебон и Габриэль Тард в совместном соавторстве выпустили свой труд под названием – «Психология толп». Внушение считается следствием заражения и его главным орудием является – слово, действующее посредством речи. Посредством вербального и невербального видов общения на индивида воздействуют и побуждают к беспрекословному исполнению тех или иных поставленных перед ним задач и действий. Люди, находящиеся в толпе, сами того не осознавая образуют единое психополе, работающее на подсознательном уровне, под массивом давления создают друг у друга общие эмоции. Три описанных процесса тесно связаны между собой, в связи с тем, что успешность внушения, прежде всего зависит от внушаемости индивида, заражение же зависит от успешности в

подражании. Влияние на входящих в массы индивидов напрямую связаны с особенностями психологических качеств лидеров, вожаков масс. Гюстав Лебон именовал их «апостолами». [2, с. 55]. Яркий пример этому находится не только в религиозных системах, но и в светских.

Совокупность психотехник можно подразделить на следующие подвиды: Аутогенные психотехники (выполняемые самим человеком) и Гетеросуггестивные (влияние извне) – обобщая их можно назвать – методами саморегуляции. В аутогенных методах волевые усилия человека приложены к ощущениям, человек путем самовнушения и повторением установочных фраз, и их представлением может контролировать свое психофизиологическое состояние. Также достигается и гетеросуггестивное воздействие, отличающееся лишь очагом воздействия со стороны. Выполнение аутогенных тренировок предполагает релаксацию – представление – словесное самовнушение. Требуется навыки контроля над вниманием, оперирование чувственными образами, начиная с простейших заканчивая сосредоточением внимания на более сложных зрительных образах, сочетающихся с физическими ощущениями. Наиболее эффективных результатов можно добиться поддержкой коротких, четких фраз. После релаксации мышц, для того, чтобы выйти из состояния необходимо намеренно и постепенно возвращать тонус в отдельные группы мышц. К создателям аутогенных воздействий относится – Эмиль Куэ, отрицавший воздействие суггестии, то есть внушения и гипноза как такового, и считал, что существуют лишь самовнушение и самогипноз. Роль человека – суггестора обходится лишь созданием необходимых внешних условий. Психотехника Куэ также предполагала сознательное самовнушение, направленное на улучшение психоэмоционального и физиологического состояний. В перечни современных тренингов спросом пользуется техника, созданная – Иоганнесом Генрихом Шульцем, состоящая из 6 ступеней. Техника, придуманная им базируется на двух источниках. Первым началом наблюдений стало использование гипноза на своих пациентах, в ходе наблюдений особое внимание уделялось испытываемым телесным ощущениям, таким как: тяжесть или легкость. Вторым началом являлись – медиативные практики, мистическая интерпретация которых была отсеяна доктором Шульцем. Аутогенная тренировка Шульца состоит из 6 стандартных и 7 медиативных упражнений, что считается продолжительной методикой лечения. Данная методика превосходит гипнотерапию тем, что не требует суггесторного действия со стороны, вдобавок ко сказанному, давно выявлен и доказан тот факт, что гипнотерапия не действует на людей с низкой степенью внушаемости. Стандартные упражнения методики Шульца начинается с простых упражнений, требующих сосредоточенность на разных частях тела, в среднем каждый «пункт» длится около 30 – 40 секунд, постепенно переходя к последующим тренировкам ежедневно повторяются от 2 – х до 20 – ти дней. Возможность проделывать упражнения самому показывает тот факт, что данная методика хорошо и прочно себя зарекомендовала. Помимо аутогенных тренировок существует множество различных методик, также основанных на всяческом самоконтроле, внушении и медитациях. Существует колоссальное число разработанных техник манипулирования, целенаправленно созданных на достижение неординарного состояния сознания, что непременно носит негативное и пагубные воздействия на личность и ее составляющую. К примеру, приемы – нейролингвистического программирования, с помощью невербальных сигналов и словесных обобщенных фраз позволяют расположить к себе собеседника, подстроиться под него, дабы убедить собеседника или определенную аудиторию в своих воззрениях. В ходе разговора главная мысль повторяется не менее трех раз. В НЛП также изложены изощренные способы манипуляции людьми, в большом количестве изданы материалы, книги, под названиями: «НЛП – ключ к успеху» и так далее. Подобный материал издан в трудах Луизы Хей – создательницы аффирмаций. Автор, верующая в силу мыслей отмечает, какими путями можно избавиться от недугов, и предлагает к рассмотрению излечение способом психосоматики, где главной ролью выступает эмоциональное состояние человека, напрямую действующее и отражающееся на физическом здоровье. Заинтересованные читатели, как и сама автор вылечиваются благодаря ее методикам, собранными путем переживания через собственный жизненный опыт. Ныне, человек подвержен всяческому влиянию на таком уровне, на каком ему самому незаметно. Работа сфер коммуникации используя аудиальные и визуальные психологические воздействия внушают определенные установки.

Список литературы:

1. Т. Х. Невструева: Психотехника как научная дисциплина психологической практики – 1999. С – 22,
2. М. И. Марьин & Ю. Г. Касперович: Психологическое обеспечение антитеррористической деятельности – 2007. С – 55.
3. Н. Н. Дудаль: Электронный учебно – методический комплекс по учебной дисциплине – «Дифференциальная психология» – 2015. С – 6.
4. Е.Г. Лопес, О.А. Рудей: Основы психотерапии – практико – ориентированное пособие – 2006. С – 7.

ӘЛЕМДІК ДЕҢГЕЙДЕГІ ХАЛАЛ ИНДУСТРИЯСЫ

Маусымбаева Д.

«Дінтану» мамандығының 4-курс студенті

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекшісі: Альджанова Н.К.

PhD доктор, аға оқытушы, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Әлемдік қоғамдастықта пайдалы және қауіпсіз тағамға көбірек көңіл бөлінуде. Көптеген адамдар қандай тағамдарды тұтынатындығын біле бастайды. Олардың адамға деген таңдауы өмірдің табиғи, ұлттық және тарихи жағдайларымен ғана емес, көбінесе діни дәстүрлерге бағынумен де байланысты. Діни талаптарға сәйкес келетін ет өнімдерін әзірлеу – бұл қазіргі кезде сапалы жаңа, әзірге бос емес және үнемі нарық сегментін кеңейту. Азық-түлік нарығының діни секторының құнын нақты түсіну бүкіл әлемде бар. Әр түрлі ұлттар мен діндердің өкілдері өмір сүретін қазіргі Ресей жағдайында ұлттық және діни сипаттамалар ескеріле бастады азық-түлік өнімдерін өнеркәсіптік өндіріс кезінде есепке алу. Әлемдік діндердің өнімнің азды-көпті қатаң тізімдерін кездестіруге болады, олар өз ізбасарларына не рұқсат етілетінін не тыйым салатындығын егжей-тегжейлі сипаттайды Мұсылмандар рұқсат етілген өнімдерді (негізінен, ет талаптары бойынша алынған ет Ислам) халал деп атады, «халал» сөзі (Халал) араб тілінен аударғанда «рұқсат етілген» немесе «заңды» дегенді білдіреді. Тағамға қатысты халал – мұсылмандардың тамақтану нормасы. Ислам христиандықтан кейінгі екінші ұстанатын әлемдік дін. Қазіргі кезде исламды миллиардқа жуық адам ұстанады. Ресей Мұфтилер кеңесі басшысының айтуынша, соңғы үш жылда Ресейдегі мұсылмандар саны 1,5 еседен астамға артқан. Олардың жартысына жуығы Татарстанда, Башқұртстанда және Солтүстік Кавказ республикаларында тұрады, қалғандары бүкіл елге шашыраңқы. Ислам араб тілінен аударғанда «мойынсұну», Құдайдың еркіне бағыну деген мағынаны білдіреді. Ислам, әлемдік маңызы бар дін ретінде, әлемнің барлық бөліктерінде (120-дан астам елде), оның ішінде Ресей мен көршілес облыстарда рухани түрде ұсынылған. Көптеген елдерде ислам мемлекеттік идеология болып табылады. Исламды (исламның тағы бір атауы) Египет, Иран, Ирак, Ауғанстан, Сауд Арабиясы, Біріккен Араб Әмірліктері, Пәкістан, Марокко, Ливан, Йемен, Бахрейн, Әзірбайжан, Түркия және Тәжікстан ұстанады.

Ресей Мұфтилер Кеңесі (СМР) «Мұсылмандар тұтынуға рұқсат етілген өнімнің өндірісі мен саудасына бақылауды жүзеге асыратын өндірісті ұйымдастыру тәртібі туралы ережені -» халал «әзірледі. Бұл құжатқа сәйкес, Халал брендімен өнім шығару процесін бақылайтын кәсіпорындарда өкілдер тағайындалады. Ресейдің Мұфтилер кеңесінде осы бағыттағы жұмыстарды халал өнімдерін өндіруді және сатуды бақылау жөніндегі уәкілетті өкіл Жафар Азизбаев қадағалайды. РФ Мұфтилер кеңесі халал өнімдерін өндіру, бақылау және сертификаттау тәртібін анықтайды. Құжат келесі бөлімдерді қамтиды: негізгі ережелер, өндірісті ұйымдастыру тәртібі, шикізат пен материалдарға қойылатын талаптар, жануарларды союға қойылатын талаптар, халал өнімдерінің сәйкестігін растайтын құжаттар. Регламент діни талаптарға сәйкес әзірленген Ресей Федерациясының қолданыстағы заңнамасы ... Ереже Халал өнімдерін сертификаттауға негіз болып табылады және жануарлар мен құс етінен алынатын өнімдерге, өндіріс пен өндіріс құрал-жабдықтарында қолданылатын компоненттерге қолданылады. Ережеге сәйкес малды союды мұсылман жүзеге асыруы керек. ұлты. Жатыр мойны артерияларының кесілуімен бір мезгілде мал сойған адам: «Бисмилла, Аллаху Акбар» деп айтуы керек. Жатыр мойны артериялары мен өңештің кесілуі бір рет, кідіртусіз және үзіліссіз, басына мүмкіндігінше жақын болуы керек. Қанның негізгі бөлігі ағып кеткеннен кейін өліктерді союға рұқсат етіледі. Халал өнімдерін өндіруде: харам, қан, шошқа еті, ислам дәстүріне сәйкес емес сойылған жануарлардың еті, жыртқыш аңдар мен құстар, иттердің, есектер мен қашырлардың, эндокриндік бездердің, өт пен қуықтың еттері. Жоғарыда айтылғандардан алынған тағамдық ингредиенттер мен қоспаларды пайдалануға тыйым салынады. Жануарлардың негізгі мойын артерияларын кесу нәтижесінде қан кетуге тыйым салынады. Ислам дәстүріне сай сойылған жануардың бұлшық еттерінде қалған қанға тыйым салынбайды. Халал өнімдерін мұсылмандар ғана тұтынушы емес екенін ескеру қажет. Ислам дінін ұстанатын адамдар бұл өнімдерді олардың сапасы мен қауіпсіздігі үшін таңдауы сирек емес. Азық-түлік тауарларын да, азық-түлік емес тауарларды да қамтитын халал өнімдерінің әлемдік нарығын сарапшылар шамамен 2,1 трлн. АҚШ доллары, әлемдегі мұсылман халқының 1,6 млрд. Әр түрлі елдерде халал өнімдерін өндірудің әр түрлі стандарттары бар. Қазіргі кезде Малайзия әлемдік халал индустриясын дамытуда жетекші орынға ие. Халал тамақ өндірісі аймақтары қазірдің өзінде салынып жатыр немесе оның алты штатында жұмыс істейді. Елдің оңтүстігінде, жеңілдетілген кедендік рәсімдерге ие аймақта халал сауда орталығы бар. 2004 жылы Малайзия халал өнімдерінің әлемдегі алғашқы көрмесін ұйымдастырды, сәл кейінірек осындай өнімдерге арналған «Халал» журналын шығара бастады. Журнал.

Еуропаның ең «мұсылман» елдерінің бірі – Францияда мұсылмандар тұтынуға рұқсат етілген өнім өндірісінің көлемі жыл сайын 15% өсіп отырады. 2006 жылы елде осындай өнімдер 5 миллион еуроға сатылды. Бұл қалған Еуропада бұл көрсеткіш 15 миллион еуроны құрағанына қарамастан. Елде жылына 300 мың тоннаға жуық халал ет тұтынылады. 2003 жылдан бастап Ресейдің Мұфтилер кеңесі бірқатар министрліктермен және ірі кәсіпорындармен бірге мамандардың бақылауымен халал өнімдерін өнеркәсіптік өндіру жобасын жүзеге асыруда. Татарстан Республикасында. (РТ) стандарттау және сертификаттау жөніндегі мемлекеттік органдар ислам шариғатына («халал») сәйкес өнім шығару ережелерін бекітті. «Халал маркалы өнімдерді жасау үшін мұсылмандық канонға сәйкестікке қойылатын жалпы талаптар» және «Халал маркалы ет, ет өнімдері мен құс етін өндіруге арналған мұсылмандық канонға сәйкестікке қойылатын жалпы талаптар» атты құжаттарды Мемлекеттік орталық бекітеді. Татарстан Республикасының санитарлық – эпидемиологиялық қадағалауы, «Тест-Татарстан» республикалық сертификаттау әдістемелік орталығы, Татарстан стандарттау, метрология және сертификаттау орталығы, Татарстан Республикасының бас мал дәрігері, Рухани Басқарманың Мұсылман Ғалымдар Кеңесі. Татарстан Республикасы мұсылмандары және Татарстан Республикасы Мұсылмандары діни басқармасының төрағасы. 2004 жылдың қазан айында Тәжікстан Республикасы Мұсылмандары Діни Басқармасы жанындағы Идел-қажылық бөлімінің құрамында жаңа бөлім – Халал стандарт комитеті жұмыс істей бастады. Оның өкілдеріне өндіріс процесінде кәсіпкерлердің ислам канондарын сақтауын бақылау құзыреті берілген, «Қазан ет комбинаты» ААҚ халал өнімдерінің 60 түрін шығарады және оны өндіру бойынша ресейлік кәсіпорындар арасында көшбасшы болып табылады; одан кейін Йошкар-Ола ет комбинаты, оның халал өнімдерінің 14 позициясы бар. Құс фабрикаларының ішіндегі ең әйгілі – «Челны-бройлер» жауапкершілігі шектеулі серіктестігі, ол ай сайынғы сатылымды орта есеппен 30% арттырады. Жақын арада Қазан ет комбинаты өз ассортиментін балаларға арналған халал өнімдерімен толықтыруды жоспарлап отыр. Жүкті әйелдер мен балаларға арнайы әзірленген ет өнімдері, консервілер және түрлі тағамдар құрамында пайдалы дәрумендер мен минералдар бар және олар балабақшаларда таратылады, сонымен қатар кейбір супермаркеттерде сатылады, мысалы, Бахетель, Пятёрочка және Перекресток». Қазандық мектеп оқушылары қала әкімшілігі жүзеге асырған «Мектептердегі ыстық тамақ» бағдарламасының арқасында ислам нормаларына сәйкес тамақтана алады. Көптеген кәсіпорындар халал және харам өнімдерін шығарады. Халал өнімдерін шығаратын кәсіпорындар мен оларды сататын дүкендер Ресейдің басқа қалалары мен облыстары үшін жаңалық емес. Мысалы, Мәскеуде олар өткен ғасырдың 90-шы жылдарының ортасында пайда болды. Алайда бұл саланы оңтайландыру қажеттілігі 2002 жылы ғана жүзеге асырылды. Елорданың мұсылман тұрғындарының сұраныстарын қанағаттандыру мақсатында 1997 жылы «Халал Аш» шұжық цехы ашылды, бұл ассортиментті едәуір кеңейтуге мүмкіндік берді. тамақ өнімдері. Бүгінгі таңда «Халал Эш» жауапкершілігі шектеулі серіктестігі – мұсылмандар сенімі талаптарына сай ет және шұжық өнімдері мен жартылай фабрикаттардың кәсіби өңдеушісі және өндірушісі. Оның дүкені жұмыс істеген бес жыл ішінде ет және шұжық өнімдері Мәскеуде және Мәскеу облысында, сондай-ақ Ресейдің бірқатар қалаларында танымал болып, сұранысқа ие болды. Мәскеуде «Бахетель» («Бақытты») супермаркеті жұмыс істейді.), Татарстандағы алғашқы дүкен Казань супермаркеттер желісі. Онда сатылатын ет өнімдері мен нан өнімдері халал етінен дайындалады. Микояновский ет комбинаты ЖАҚ халал өнімдерін өндіруді 2003 жылдың қарашасында бастады. Ет шикізаты кәсіпорынға халал сертификаты бар қасапханалардан жеткізіледі, Мәскеу облысындағы жалғыз зауыттар «Сафа» және «Халал-Аш» тек халал өнімдерін шығарады, қалғандары да халал емес өнімдерді шығарады. Черкизовский, Царицын және Таганский фабрикалары Мәскеу облысында халал өнімдерін өндіруге қызығушылық танытып отыр. СМР мәліметтері бойынша Мәскеу мен оған іргелес облыстардағы халал ет өнімдері нарығының көлемі айына шамамен 2500 тоннаны құрайды, оның тек 250-і t – DUMER сертификатымен. Халал өнімдерінің өндірісі Татарстаннан басқа, Ресейдің Саратов, Пенза, Свердловск, Тула, Ярославль облыстарындағы, Башқұртстан, Мордовия республикаларындағы және басқа аймақтардағы бірқатар кәсіпорындарда ұйымдастырылған. сиыр еті мен биологиялық толыққанды еттердің басқа түрлеріне негізделген консервілердің кең ассортименті – жоғары тағамдық құндылығы мен дәмімен сипатталатын жылқы еті, қозы, қоян және құс еті – әзірленді және табысты өндірілді. Олардың ішінде консервілер: «Жүрегі бар сиыр еті», «Тілі бар сиыр еті», «Бауыры бар сиыр еті», «Тоқты», «Кептірілген өрік қосылған қой», «Өрік қосылған қой», «Жүрегі бар қоян пюресі», «Үй сүзбесі бар қоян пюресі «және басқа түрлері. Кәсіпорындардың халал өнімдерін жасау тәжірибесін жалпылау және тарату мақсатында ВНИИМП келесі мәселелерді қарастыратын» ДІН ЖӘНЕ ЕТ: халал өнімдер «шолулар ақпаратын баспаға дайындады; ет сипаттамасы – ең маңызды тамақ өнімі; халал өнімдерін өндіру ерекшеліктері; халықаралық халал индустриясын дамыту. Ресейдің, Қазақстанның, Малайзияның, АҚШ-тың, Францияның және Швецияның жекелеген аймақтарында халал өнімдерін өндіруді ұйымдастыру және дамыту

тәжірибесі атап өтілді. Халал өнімдерінің ассортименті және оларды шығаратын кәсіпорындардың тізімі көрсетілген.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Белая А. Разделяй и зарабатывай: производители идут в переработку за дополнительной маржой // *Агроинвестор*. – 2017. – №3 (9910).
2. Белая А. Разделяй и зарабатывай: производители идут в переработку за дополнительной маржой // *Агроинвестор*. – 2017. – №3 (9910).
3. Белая А. Рынок мяса в точке насыщения // *Агроинвестор*. – 2017. – №8 (9915).
4. Белов Е.А., Дубровин И.А. особенности регионального рынка мясных продуктов // *Мясная индустрия*. – 2011. – № 11. – с. 11-14.
5. Белоножко А.В. Брендинг. отношения между потребителем и брендом // *Научные труды SWorld*. 2016. Т. 4. № 2 (43). С. 67-70.
6. Белоусова Д.А., Горянинская О.А. Исследование подходов к позиционированию молочной продукции // *Экономическое развитие региона: управление, инновации, подготовка кадров*. 2014. № 1. С. 22-27.
7. Беляева Е.А. Брендинг вчера и сегодня // *Economics*. 2016. № 8 (17). С. 23-26.
8. Бобриков О.В. Функции маркетинга в новых экономических реалиях [Текст] /О.В. Бобриков // *Маркетинговые коммуникации*. – 2015. -№1(85). С.58-64.
9. Бове К., Аренс У. Современная реклама. – Тольятти: Издательский дом Довгань, 1995. – 704 с.
10. Бондаренко В. А., Дудла Н. В. Совершенствование маркетинговой стратегии, реализуемой на развиваемом рынке фирмой ООО «Интерпроф» // *Концепт*. – 2015. – *Современные научные исследования: актуальные теории и концепции*. Выпуск 3. – 2015.. – ART 65082. – URL: <http://e-koncept.ru/2015/65082.htm>. – ISSN 2304-120X.
11. Бондаренко В. А., Миргородская О. Н., Дудла Н. В. Анализ стратегии фирмы на примере ООО «Интерпроф» // *Концепт*. – 2015. -*Современные научные исследования: актуальные теории и концепции*. Выпуск 3. – 2015.. – ART 65074. – URL: <http://e-koncept.ru/2015/65074.htm>. -ISSN 2304-120X.

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННИҢ «ШАРИЯТ-УЛ-ИСЛАМ» ЕҢБЕГІНЕ ДІНТАНУЛЫҚ ТАЛДАУ

Мәліков Н.

«Дінтану» мамандығының курс 2 студенті

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекші: Қаңтарбаева Ж.У

PhD, аға оқытушы, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Бір Аллаға сиынып,

Кел балалар оқылық. бұл өлең жолдарын білмейтіндер жоқтың қасы. Ыбырай Алтынсариннің бұл өлеңін жаттамаған бала бар ма екен? Шынында да білімге оқуға шақырудың бастауы, ән ұраны іспетті. Ыбырай Алтынсариннің атқарған істері бүгінгі еліміздің білімінің негізі, мектебінің бастауы. Қараңғы қазақтың май шамы немесе білім жолының бастауы десекте артық айтқанымыз емес. Мейлі ұстаздық жолы болсын немесе дін жолы болсын.

Ыбырай Алтынсарин мектеп ашқан кезде, балаларға арналған оқулықтар мүлде жоқ болатын. Алғашқы ұстаз, әрі сол мектептің негізін салушы болғандықтан қысқа-қысқа әңгімелер мен өлеңдер шығара бастайды, орыстың атақты жазушыларының мысалдарын аударды. Бір уыс мақта», «Тәкәпаршылық», «Әдеп» «Түлкі мен ешкі», «Сауысқан мен қарға» мысалын аударды. Л. Толстойдың «Мұңсыз адам», «Данышпан қазы», «Үш ұры», «Жақсылыққа жамандық», «Жаман жолдас» т.б. мысалдар аударған болатын. Қараңғы қазақ қауымына озық мәдениетті елдердің үлгі – өнегесін көрсету, Отанды сүюге тәрбиелеп, сонымен қатар еңбекті сүю және қадірлеу-Ыбырай әңгімелерінің негізгі тақырыбына айналғанды. Оны жазушы шағын әңгімелерде үгіт, өсиет түрінде берсе, кей шығармаларда халықтың қоғамдық санасын тәрбиелейтін реалистік суреттер арқылы бейнелейді.

«Қыпшақ Сейітқұл» әңгімесі арқылы елді отырықшылыққа, егіншілікке үгіттейді. Негізгі түйіні Сейітқұлдың барлық іс – әрекетін жазушы өмірге жаңаша талап жасап, отырықшы болуға, тіршіліктің пайдалы түріне көшуге ұмтылған адамның бейнесін береді. Ыбырай «Қазақ хрестоматиясына» кірген өлеңдерінде де халық-ағарту идеясын көтерді. «Кел, балалар, оқылық!» өлеңінде ақын, бір жағынан жастарды оқуға, білім алуға үндесе, екінші жағынан оқу, өнер, ғылым-білімге, оның жалпы халық үшін керектігіне еш мән бермейтін ескі көзқарасқа соққы береді. Өмірдегі сарқылмайтын мол байлық – білім екенін айта келіп, білімге адамның қолы жету үшін, ерінбей оқу, қажымай еңбек ету керектігін түсіндіреді. Осы орайда Ыбырай Алтынсариннің сөзсіз ұлтышылдығы, ұлттың болашағы үшін жасаған нық жоспары мен әрекеттері көрінеді.

1883 жылы Ыбырай Алтынсариннің Кеңес үкіметі тұсында көп айтыла қоймаған тағы бір кітабы басылып шыққан болатын. Ол – «Мұсылмандық тұтқасы». Бұл кітапта ағартушы дүмше молдаларды аяусыз сынайды. Мұндай сын молдалардың тарапынан жауапсызда қалмаған. Отаршылыққа, шоқындыруға қарсы күрескен, қазақ тілін, білім мен ғылым тіліне айналдырған Алтынсарин туралы «орысшыл, отаршыл, шоқынған» деген қауесет әңгімелер таратыла бастайды. Ақынның болыстыққа таласқан туыстары оның үстінен арыз жазады. Билік мектептеріне шүйліге бастайды. Осы орайда Ахмет Байтұрсынұлының бір шумақ өлеңі еске түседі.

Қинамайды абақтыға жапқаны,

Қиын емес, дарға асқаны, атқаны

Маған қиын осылардың бәрінен,

Өз ауылыңның иттері үріп қапқаны....шынында да өз басын күйіттеудің кесірінен қаншама арыстарымыздан айырылды.

Ы.Алтынсариннің діни іліміне келер болсақ, өз қолымен жазған хаттар сөйлемек. Н.И.Ильминскийге жазған бір хатында: «Күлсеңіз, күле беріңіз, мен кейбір оқытудан бос уақыттарда оларға ресми түрде молда болып та қоямын, сөйтіп, оларға дін тарихынан білгенімді айтып, оған басқа да пайдалы және түсінікті әңгімелерді де қосып айтамын», – деп келтіреді.

Орыс мұғалімінің қазақ балаларына інжіл мен оның парыздарын уағыздағанын естіп, оған өзінің қарсы екенін білдіріп, ренішін осылай хатпен жазып жеткізген.

Біздің бір байқайтынымыз Ыбырайдың дін жөніненде сауатты болғандығын, мұсылман қазақ балалары үшін уайымдайтыны көрінеді.

Тек бұлай қамқорлық көрсету аздық ететінін білді. Және сол оқылықтың орынын толтыру үшін «Мұсылманшылдықтың тұтқасы» («Шариятул-ислам») атты оқулық жазып, 1883 жылы Қазан қаласында бастырып шығарған. Ия шынында бұл кітап тарихынан көшпелі болған, амалсыздан отырықшылыққа көше бастаған халыққа Ислам таңсық болды ма?

Әлде рухани шөлдеген елге қуаныш болды ма? деген сұрақ ойға келеді.

Әрине қуаныш болары анық.

«Шарият-Ул-Ислам» еңбегі өз заманындағы дінді түсіндіруші теңдесіз кітап. Ақидасын анықтап, бес парызды түгендеп қана қоймай, қазаққа қажеттісін ашып көрсеткен. Ондағы тақырыптарыда, тіліде сол орта үшін түсінікті етіп жазылған. Кітап парыз, сүннет, намаз, зекет, хаж (қажылық) сынды тақырыпты көтерді. Құлшылықтағы дұғалардың қазақша мағынасында келтірген. Қазіргі таңдағы біздің сөздерімізден ерекшеліктер байқауға болады. Мысалы Ұжмақ (жұмақ), Тамұқ (тозақ) асхаб (сахаба), Фақыр (пақыр), Жамиғ (имам) т.б терминдерді байқаймыз. Және иман турысында былай дейді-» Ей, дін-қарындастарымыз, бізге ең әуелі керегірек іс – сол, әуелі білмек керек немен мұсылман болатынымызды. Мумин мұсылманның мұсылман аталуы құр мұсылман киімін киіп, мұсылман арасында жүргеннен емес. Әуелі иманды болып, ол иман деген не екеніне түсініп, түсінген соң сол иман ішіндегі сөздерді шексіз шын көңілмен дұрыс деп білген кісіні мұсылман деп атайды. Соның үшін Құдай тағаланың пенделеріне парыз еткен парыздарының ең әуелі иман болса керек. Иманнан соң дін ғылымы дүр», – деп жазады. Аңқау елге арамза молда сөзін алғаш жазғанда Ыбырай атамыз болар ау. Нәпсісіне жақпаған молдалардың жасаған әрекеті, отарлыққа бастаған патша үкіметі Ыбырайды ғана емес, қазақтың маңдайына біткен қаймақтарын тұсаулағаны мәлім. Ендігі қайтпек керек. Абайдың ”Бірінді қазақ, бірін дос көрмесең істің бәрі бос” - деген нақылды кеше мен бүгінге айтылғандай.

Ұлтымыздың ұстазына Ыбырай Алтынсаринға 180 жыл! Алашымыздың ардақтысы жатқан жеріңіз жайлы болсын! Ұрпаққа қалдырған еңбектеріңіз жадымыздан өшпек емес..!

Алғашқы ұстаз, Алашқа ұстаз-Ыбырайым,
Есімің алтын әріп жасырмаймын.
Жанын берген бағбандай бақшасына
Сендегі кең жүректі мойындаймын.

Ескегім, ақ желкенім тұсбағарым
Қазаққа бердің бағыт елге мәлім
Салған ізің тарихта сөйлегенде
Алады таласқанда тақтың тағын.

Алып бірге кетпейсің деп бар жиғанын
Бәдәуиге дін үйреткен Әй! имамым
Парызы мен сүннетін аудармалап
Кәләмін, шариятын бір Алланың.

Сынға алып арамза молдаларды
Өлеңіне тұздық қып, жөнге салды
Жылуы болған менен қара түтін
Шығаратын кейде бітеу моржаларды.

Пайдасына күйіттеп дінді бұзып
Болған ғой қай жерде де есті бұзық
Кәлләсіне дұрыстап түсу үшін
Ыбырайға қою керек беріп шыбық.

Патшаның жарлығына қарсы болса
Түседі басың жерге тепкен допша
Заманның қулығына қарамастан
Ыбырай шалып жықты тазыларша.

Мектеп ашса арасында дін үйретіп
Дінсіздерді алатын дірілдетіп
Хат жазды досына да, бастықтарға
Қуанды, қапа болды түндері өтіп.

Аңсаған оның күні, бүгінгі күн
Дінің бар, білімде бар есті бүтін
Ыбырайдың мерей тойын тойламасаң
Қазақтың қазақ деген атына сын..

Карантин қолды байлап дертіменен
Тез бітсін,табылсыншы шипасымен
Алла жазса тезірек той бастайық
Ыбырайдың 180жыл тойыменен!

Пайдаланылған әдебиеттер:

Алтынсарин Ы. Мұсылманшылықтың тұтқасы. – А.,1991.
Катаринскийге жазылған хатынан үзінді
Дербісәлин Ә. Ыбырай Алтынсарин. – А.,1965.

ДІНИ БІРЕГЕЙЛІК

Мұхаметханова Г.

«Дінтану» мамандығының курс 4 студенті

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекші: Альджанова Н.К.

PhD доктор, аға оқытушы, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Діни бірегейлікті жыныстық, әлеуметтік тап пен этникалық ерекшеліктермен қатар әлеуметтік айырмашылық ретінде қарастыруға болады. Жоғарыда аталған категориялар сияқты, дін көбінесе дифференциалдау, әлеуметтік өзара әрекеттесуді құрылымдау, әлеуметтік орналасуға әсер ету және әлеуметтік шекараларды құру осін білдіреді. Дін дегеніміз – қауымдастық мүшелері бөлісетін наным-сенім, оның ішінде құрмет пен ғибадат сезімімен, сондай-ақ ғұрыптық іс-қимылдармен қаралатын рәміздер. Барлық діндерде табиғаттан тыс жаратылыстарға сену жоқ. Дін мен сиқырды ажырату қиын болғанымен, көбінесе сиқырды қоғамдық рәсімдердің фокусына айналдырудан гөрі инди түрлері жасайды деп санайды. «Дін» ұғымының өзі өте күрделі және көп қырлы, ол әртүрлі аспектілерден тұрады. Мысалы, Б.Линкольн осы терминнің мағынасына тән әр түрлі функцияларды ескеру үшін «дискурс», «практика», «қауымдастық» және «институтты» қамтитын анықтама ұсынады. Алайда, басқа да бірқатар анықтамалар бар, олардың кейбіреулерінде ойлар мен сенімдерге көбірек көңіл бөлінеді (М. Вебер), басқаларында – іс-қимыл мен рәсімге (Э. Дюркгейм). Діни сәйкестілік – қоршаған адамдармен (жеке деңгейде) рухани корреляцияның және қоршаған қоғаммен (макроәлеуметтік деңгейде) өзара байланыста бүкіл қоғамның өзін-өзі анықтауы мүмкін тәсілдерінің бірі. Бұл әрқашан руханияттың «басқа» контекстіне қатысты «біреудің» рухани бағдар әлемін жүзеге асыру тәсілі. Хаммонд, Дюркгеймге сілтеме жасай отырып, дін – бұл өмір сүру мәнерін еріксіз қабылдауға қолайлы жағдай туғызатын әлеуметтік жағдайлардың туындысы, әсіресе топқа мүшелікке өту нәтижесінде пайда болғанын атап өтеді. Мысалы, адамдар ритуалдарға, рәсімдерге қатысу, көзқарастар жүйесін немесе белгілерге қатысты бағдар мен мінез-құлықты ұстана отырып, өздерінің бірлігі мен тиесілігін сезіну үшін жасалады. Заттар қасиетті деп қабылданады және оларға қорқыныш пен таңдану сезімімен қарайды. Бұл көзқарас Дюркгеймнің кейсті зерттеуі үшін материал болған австралиялық аборигендердің жұмыс принципі мен жұмыс режимін дәл көрсетеді. Дюркгейм доктринасын мұқият зерттеу оның сеніміне күмән тудыруы мүмкін. Біріншіден, қазіргі қоғам қаншалықты көп жылдар бұрын Австралияның ауылдық жерлеріне ұқсайды? Екіншіден, Дюркгейм сипаттаған дін қазіргі заманғы дінге қаншалықты ұқсайды? Басқа нәрселермен қатар, өткеннің әлеуметтік ортасы қазіргі әлеуметтік жағдайларға онша ұқсамайды, ал өткен кездегі Дюркгейм қолдайтын дін біздің заманымыздың діндеріне қашықтан ғана ұқсас. Осы аспектілерді ескере отырып, Дюркгеймнің қазіргі қоғамдағы практикалық емес теориясын жоққа шығаруға болатын сияқты. Дін мен этностың сәйкестендірудің маңызды детерминаторы бола алатындығына қарамастан, қазіргі дәуірде осы екеуінің сәйкестіктің қалыптасуына әсері бұрынғыға қарағанда азырақ таралған және күшті болуы мүмкін. Мұнда дін мен сәйкестіліктің өзара байланысы жастардың сәйкестікті қалыптастырудағы ізденістерін ескере отырып қарастырылатын болады. Жастар біріктіру бірлігімен күресуге көбірек бейім, өйткені олар үнемі өзінің жеке басын, өзінің «Менін» іздейді. Негізінен, жастар өкілдері осы психологиялық жолдан өзін-өзі басқару тәжірибесін шоғырландыру және түсіну, өздерін байланысты, кәсіби, техникалық және әлеуметтік рөлдерді анықтау және байланыстыру жолымен өтеді. Жастар үнемі өзгеріп отыратын әлеуметтік және саяси ортамен кездесетін мәдениетте жеке тұлғаны қалыптастыруда дін маңызды рөл атқарады. Трансценденталды мағына мәні діни ұстанымнан туындайды, жастардың жеке басы мен әлауқатын дамыту үшін маңызы зор. Дін әлеуметті өмірге қатысты қызықтыратын және жастарға қатысты болуы мүмкін қиын сұрақтарға нақты жауаптар мен шешімдер бере алады. Дін мен сәйкестілік мәселелеріне арналған әдебиеттер аз. Алайда, осы саладағы бірнеше зерттеулердің мәліметтері діннің жеке тұлғаны қалыптастырумен байланысты екендігін көрсетеді. Х.Абрамсон кейбір жағдайларда дін этникалықпен теңестіріледі деп айтады, бірақ бұл барлық этникалық топтарға қатысты емес. Мысал ретінде ол амиш, мормон, хуттерит және еврей топтарын келтіреді – олар дін мен этностың тікелей байланысын көрсетеді. Бұл берік байланыс діннің жоқтығын ескере отырып, этникалық топтың өмір сүруін тоқтатуы ықтимал екендігін көрсетеді. Кейбір жағдайларда дін этностың қалыптасуында маңызды рөл атқарады, бірақ оның негізгі әсері басқа да негізгі факторлармен, мысалы, шығу тегі бірегей территориямен және мүмкін ерекше тілмен сұйылтылған. Сондай-ақ, православие гректері немесе голланд протестанттары осындай корреляцияның мысалы бола алады. Басқа жағдайларда, этностың дінмен байланысы шынайы, бірақ дін этникалық бірегейлікті қалыптастыру процесінде аз рөл атқарады. Жоғарыда келтірілген дәлелдер дін мен этностың байланыстың беріктігі бойынша әр

түрлі болуы мүмкін екенін және олардың арасындағы қарым-қатынастың әртүрлі дәрежесіне әкелуі мүмкін екенін көрсетеді. Этникалық және діни жаңғырудың шынайылығы туралы пікірталас осы күнге дейін тұжырымдар негізінде жалғасуда.

Қолданылған әдебиеттер:

1. 750 определений религии: история символизаций и интерпретаций: монография / под ред. Е.И. Аринина. Владимир, 2014. С. 116.
2. Lincoln B. Holy terrors: thinking about religion after September 11. Chicago, 2006. P. 5–7.
3. Stark R., Glock C.Y. American piety: the nature of religious commitment. Berkeley, 1968.
4. Ляшова С.А., Нагой А.А. Религиозная идентичность в современной культуре // Вестник Адыгейского государственного университета. 2009. Т.1, No 1. С. 221–225.
2. Erikson E.H. Youth: fidelity and diversity // Erikson E.H. The challenges of youth. Garden City, N. Y., 1965. P. 1–28.

ӨНЕР ӘЛЕМІНДЕГІ МЕН: ҚЫЛҚАЛАМ ШЕБЕРІ ВИНСЕНТ ВАН ГОГТЫҢ ТИГІЗГЕН ӘСЕРІ

Набиева Н.

«Мәдениеттану» мамандығының 3 курс студенті
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Ғылыми жетекшісі: Фабитов Т.Х.
филос.ғ.д., профессор, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Сіз «өнердің» не екенін білесіз бе?

Егер өнерді сезінсеңіз, өзіңізді «өнер әлеміне тиесілімін» деп, өз орныңызды айшықтай аласыз ба?

Бұл сұрақты жалпылама қоюдамын. Ал өзім жауап берер болсам, алдымен, өнер мен адамның ертеректен егіз ұғым ретінде қабылданып келе жатқанын айту керек шығар. Сондықтан да, адам әрдайым өнер әлемінің маңызды бөлшегі деп қарастырылады.

Алайда, адамның дүниетанымы мен қабылдау қабілетіне орай өнерді бағалауы да әртүрлі болып келеді. Өзімді негізге алатын болсам, «Өнер әлемінің адамысың ба?» сұрағына, «Әрине» дер едім. Субъективті пікірім бойынша, мәдениет мен үшін әрдайым өнердің әсем де асқақ түрі еді. Осы орайда өнердің қыр-сырын ұғыну үшін әр жанрына, әр жарқын өкіліне бет бұратынмын. Құдайдың берген сыйы болар, атамнан маған сіңген қабілет болар, бала кезімнен сурет өнеріне қызығып, бөлмемді сан түрлі суреттермен толтырып қоюды жаным сүйетін. Өсе келе, интернет платформаларында, әсіресе Instagram және Youtube желісінде сурет салу видеоларын, атақты суретшілердің картиналарын зерттеп отырамын. Мектеп қабырғасында сайыстарға қатысып жүрген мен «Мәдениеттану» мамандығына түсіп, өнерді, мәдениетті, өзіме ұнайтын сурет салу түрін зерттеу мүмкіндігіне ие болдым. Осы процесс ретінде, өзімнің университет қабырғасында алған білімімді айтқым келіп отыр. Мен бірінші күзгі семестрімнің төрт айында көп нәрсені үйрендім. Өнер тарихына қызығушылық танытқан біздің оқытушыларымыз өз жұмысын өте жақсы атқарды. Антикалық дәуірден бастап, бүгінге дейін өнер атаулының түр өзгерістеріне шолу арқылы, оның түрлеріне де жеке-жеке тоқталудамыз. Өзімді баурап алып, сол әлемде тұрақты еткен – сурет өнерінің әлемі.

Сурет салу барысында адам қоршаған ортаны бақылауға, көргендерін және сезінгендерін ойша талдауға дағдыланады емес пе? Өзім де суретшінің ұрпағы болғандықтан ба, әр кез осы әлемге тартып тұрады. Сондықтан енді мен басқа адам ретінде осы әлемге еруге тырысудамын. Сурет салу жанрлары мен стильдерін, түстерін, оларды қайда және қалай пайдалану керектігін ажырата алуды меңгердім. Автордың өзі сияқты терең ойланып, арт-нысанды сезінуге тырысу процесінің өзі ықыласты арттырады.

Өнер әлеміне енуіме әлбетте бірегей суретшілер де көмектесті. Суретші – визуалды образдар тілімен қоғаммен тілдесетін жандар. Олардың атақтылығы мен сұранысқа ие болуы тек талантының жемісі ғана емес, аудиториямен байланысы, сезіне алуында да жатыр. Менің талғамымдағы мені шабыттандырған қылқалам шеберінің кім екенін білесіз бе? Бәлкім, көбісі оны ұлы постимпрессионист ретінде таниды, ал кейбіреулерінің ойынша, ол есінен адасқан, терең бақытсыздыққа ұшыраған адам еді. Отбасы мүшелері Винсентті “қызық әдеттері бар”, тіл табысуға қиын бала ретінде естеріне алады. Ал отбасынан тыс Винсент мінезін өзге жағынан көрсетті – сөзге сараң, момын әрі ойшыл болды. [1]. Суретшінің өз айтуы бойынша: «*Өз жүрегім мен жан-дүниемді жұмысыма салдым, бірақ процесс кезінде ақылымды жоғалттым. « , « Жұмысым үшін өмірімді бердім, оның да құны – ақылымның жартысы еді.»*» Ван Гог он жылдай ғана осы өнермен белсенді айналысса да үлкен еңбекқорлықпен екі мыңнан аса өнер туындыларын, оның ішінде 930 картина, 1100 сурет, кескін-нобайларын дүниеге әкелді. Алайда, көрермен Ван Гогтың суреттерінің қуанышында болмады, суреттері сатылмады, танылмады. Сонда да ол қылқаламы мен кенебін тастамады. Ван Гог жұмыстары өнерден тыс қалды деп ойлап, кедейлікте қайтыс болды. Алайда бүгін оның есімі-постимпрессионизм дәуірінің символы, ал суреттері рекордтық ақшаға сатылды.

Винсент Виллем Ван Гогтың туындылары маған ерекше ұнайды. Олардан автордың сезімдерін байқауға болады. Мысалы, «Жұлдызды түн», «Ронадағы жұлдызды түн» туындыларынан автордың табиғатқа деген тамсанысын көрдім. Ван Гогтың айтуы бойынша да: «*Өнер – адам + табиғат.*» Қылқалам шеберінің өнерге құлшынысы мен табиғатты бағалауы соншалықты, кейбір табиғат көрінісінің ойдан құрастырылғанына сенбейсің. Мысалы, «Жұлдызды түн» – автордың ең атақты картиналарының бірі. Бұл картина Ван Гог Сен-Реми-де-Прованста тұрған кездегі бөлмесінің шығыс терезесінен қарағандағы көріністі береді, оның ішінде жарық алдындағы аспан, сондай-ақ ойдан шығарылған ауыл, кипарис ағаштары.

Суретші әлеміндегі тағы бір маған ұнайтын жағы бар: Ван Гогтың символдармен ойнау, сол арқылы көрермендермен тілдесуі ғажап. Осы туындысында кипарис ағашының бейнеленуі текке емес. Көптеген елдерде кипаристер өлгеннен кейінгі өмірді, мәңгілікті бейнелейді және аспанға ең қысқа жол табуға көмектеседі. Бұл жерде бұл ағаштар бірінші жоспарға шығады, олар – суреттің басты кейіпкерлері. Мұндай құрылым жұмыстың негізгі мәнін көрсетеді: адамның жаны (мүмкін, суретшінің жаны) аспанға да, жерге де тиесілі. Кипарис бұтақтары, жалын тілдері ретінде, жоғары ұмтылуда. Бұдан автордың асқақтығын, әрі сол бір кипарис тәрізді тамырының терең екенін, шын мәнінде берік екенін көрсеткісі келді деп ойлаймын. (*«Мен адамдарды өз өнеріммен жақындатқым келеді – олардың менің терең сезініп, нәзік ойлауымды білгенін қалаймын»*)

Иә, осыдан-ақ, барлық өзге өнер әлемінен (мәселен, музыка, киноиндустрия, архитектура) арт әлеміне көп көңіл бөлетінімді байқаған шығарсыздар. Кей кезде отырып ойлансам, бірнеше жыл бұрынғы мен, метро станциясының немесе үйлердің қабырғасындағы кескіндерге, жаңа ескерткіштерге, муралдарға немесе фотосуреттерге мән бермес едім. Көрмелер мен мұражайларға мүлдем аяқ баспас едім. Ал қазір, жаным осыны іздеуде. Себебі, **өнер әлеміне бір енген адам бұл атмосферадан еш шыққысы келмейді.** Өнер адамды емдеуші іспеттес. Тіпті, антика дәуіріндегі Грекияны алып қарасақ та, халық ол кезде «катарсис» процессін ойлап тапқан, яғни, жан мен рухтың өнер мен сезім арқылы тазаруы. (Ван Гогтың ойынша да, *өнер – сенің сезінуің мен қабілетің арасындағы темір қабырға, ал одан өту – өзіңе байланысты. Ішкі дауысыңды тыңда. Егер ол саған «Қолыңнан ешнәрсе келмейді» десе, ол дауыс өшуіне дейін ісіңді жалғастыр.*) Меніңше, бұл құбылыс қазіргі таңда да байқалады. Өмірден түңілген кездерде немесе көңіл-күй түсіңкі болған жағдайларда, қолыңа гитара алып, бір шерткеннің өзі, сол басыңнан өткен көптеген ауыр кезеңдерді кішкене болса да ұмытуға мүмкіндік береді. Ал оның өзі қандай керемет дүние. Адамның бойындағы дарын, талант деген осы ғой. Бірақ жаңсақ пікірдің қалыптасуына жол берілмеу керек: өнер – тек қана белгілі бір аспапты игере білу дегенге шектеліп қалу емес, өнер – жан-жақты болу демек. Асылында, өмірде барлығы өнер сияқты. Адамгершілік қасиетті сақтап жүру, адамдармен жақсы қарым-қатынаста болудың өзі, тіпті ауыр хабарды біле тұра, өзге жанға жеткізудің өзі – өнер. Сіздің іс-әрекетіңізді, киім кию үлгіңізді, сөйлеу мәнері мен жүріс-тұрысыңызды бөлек өнер түрі деп қарастыруға болады деп ойлаймын. Біреуді жақсы көруіңіз, эмоциялар білдіруіңіз секілді ішкі сезімдер мен талғамдар – өмірлік қатынастарды көрсете білудің өзіндік көркем түрі. Сіздің күлкіңіз, дауысыңыз және жеке тұлға ретіндегі болмысыңыз, арман-қиялыңыз, сенімдеріңіз, үйіңізді қалай безендіруіңіз бен тағамды қалай жасауыңыз – барлығы өнер. **Өмір – бұл өнер.**

Ал мен адамдарға осы өнерді ерекше көркем түрде жеткізгім келеді. Өзгелерге өнердің маңызын сезіндіргім келеді. Ол үшін, әрине өз ісімнің шебері болып, өнер әлеміне тамырымды терең жіберуім керек. Өз ісімнің сарапшысы болу үшін және халық игілігі мен оның мүддесі үшін жұмыс істеп, Қазақстанды дамыту – біздің қолымызда. Себебі елінің қалаулы азаматы болып, оның гүлденуіне үлес таныту баршаның арманы емес пе еді? Ал өнер әлемі жас талғамайды: барлық талапты, өнер сүйер жастар қашан болса да тыңдарманның, көрерменнің жүрегінен орын тауып, ыстық ықыласқа бөленеді.

Аталғандарды терең ой елегінен өткізу барысында, өзімнің бойымдағы өзгерістерді байқауға тырыстым. «Егер мен осының бәрін өткен төрт ай ішінде қабылдап, ой-өрісімді дұрыс арнаға бұрып, өзгерсем, менің келешектегі толық төрт жылдық оқу процесі қалай болмақ?» деген ой маған әрі күш-жігер беріп, алға жетелесе, бір жағынан қобалжытуда. Бірақ соған қарамастан «Өнерлі адам – өрге жүзеді», – демекші, өнердің құдіреттері арқылы әрқашанда биік шыңдарды бағындыратынымызға еш күмән жоқ екенін ұмытпаңыздар!

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Винсент Ван Гог, цитаты <https://ru.citaty.net/avtory/vinsent-van-gog/>
2. PSYCHOLOGIES мақалалар топтамасы
3. Дмитриева Н. А. Винсент Ван Гог. Человек и художник. – М., 1980.
4. Ревалд Дж. Постимпрессионизм / Пер. с ағылш. – Т. 1. – Л.—М., 1962.
5. Перрюшо А. Жизнь Ван Гога / Пер. с франц. – М., 1973.

ҚАЗАҚСТАН ЖАСТАРЫНЫҢ ДІНШІЛДІК ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Назарбай Т.

«Тарих» мамандығының курс 2 студенті

Шет тілдер және іскерлік карьера университеті

Ғылыми жетекші: Танирбергеннова Р. К.

аға оқытушы, Шет тілдер және іскерлік карьера университеті

Дін қоғам өмірінің рухани дінгеі. Ол қоғаммен бірге жасасып келеді. Өзінің тарихы бар, ерекше әлеуметтік институт. Бүгіндері әлем халқының 84%-ы бір дінді ұстанса, Қазақстан Республикасы халықтарының 85%-ы дінге сенеді.

Қазіргі кезде дінге бет бұрушы жастар қатары көбеюде. Ол еліміз егеменді ел болып демократиялық үдерістер жүргізіле басталғалы дін саласында едәуір өзгерістермен 86 байланысты еді. Діни бірлестіктердің саны күн санап артып, дәстүрлі діни конфессиялардың өсуімен қатар, елімізде бұрын болмаған діни ағымдар да пайда бола бастады. Өкінішке орай, сол сырттан келген жат кертартпа діни ағымдардың жетегінде қылшылдаған жастарымыздың кеткені жасырын емес.

Біз жастар діншілдігінің екі тұрғыда, бағытта қарастыруды жөн көрдік: 1) діншілдіктің жастарға берер жағымды жағы; 2) көзсіз діншілдіктің жастар үшін, қоғам үшін қауіпқатері жағын.

Жастарымыздың дінге бет бұруының қоғам үшін, жеке басы үшін пайдасын да айтуға міндеттіміз. Өйткені, ол иман ұялатады, ондай жерге ырыс, береке дариды. Ислам дініндегі бес парыздың бірі бес уақыт намаз оқу арқылы соның ішінде жастар тазалыққа тәрбиеленсе, екінші парыз Рамазан айында ораза ұстау арқылы шыдамдылыққа шынығады. Ал, үшінші парыз зекет беру арқылы жас адам жомарттыққа үйренеді және жер бетінде сәл уақытқа болса да бай мен кедей атаулысы теңеледі.

Жастар қашанда қоғамның қозғаушы күші. Сондықтан, мемлекет Қазақстан жастарының рухани дамуына, діни ұстамының айқын болуына ерекше мән береді.

Әлемдік діндер саналатын ислам мен христиан діндерінің өзі толып жатқан бағыттар мен секталарға бөлініп жатыр. Онымен қоймай елде бұрын соңды болмаған жаңа діни ағымдар немесе дәстүрлі емес діни ағымдар жағдайды ушықтырып отыр. 1991-2011 жылдар аралығында Қазақстандағы діни ағымдардың саны 671-ден 4551-ге жетіп, 6 есе ұлғайды. Халық санағы нәтижесінде тұрғындардың 97%-ы белгілі бір дінді ұстанса, қалған 3%-ы дінге сенбейтіндер болып шықты. Соның ішінде Қазақстан халқының 70,2%-ы мұсылмандар, 26,3%-ы христиандар, 0,1%-ы буддистер, 2,8%-ы ешқандай дінге сенбейтіндер, 0,5%-ы жауап беруден бас тартқан. [1,338б].

Бүгінгі күні діншілдіктің діни мәдениеттің қалыптасу қарқынынан озып кеткенін байқаймыз. Бұл өз кезегінде радикалды идеологияның қалыптасуына ықпал етеді. Ал радикалданудың салдары жақсылыққа апармайды. Сондықтан, діндарлықтың тым жылдам өсуі қауіп-қатерлер әлеуетін арттыруына мүмкіндік беретіні сөзсіз.

Десек те жастардың теріс діни ағымдарға тартылуының негізгі себептерін саралап өту соның негізінде қазіргі уақытқа дейін зерттелген мәселелер мен жаңаша көзқарастардың да қалыптасып үлгергенін байқаймыз. Зерттеу қорытындылары көрсеткендей, жастарды адастыратын теріс діни ағымдардың, олардың жас ерекшеліктерін ескеріп, қолданылатын арнайы айла-әдістері бар екені көрсетті. Олар: адастыратын ақпаратқа толы интернет пен әлеуметтік желілердің санын арттыру, санаға жеңіл ғана фанатиктік қуаты мықты теріс діни әдебиеттерді көптеп шығару, санаға жеңіл діни догмалар мен шаблондардың тартымдылығын арттыру және насихаттау, әлеуметтік мұқтаждықтары бар жастарды қаржылық ынталандыру, психологиялық тартымдылық арқылы теріс ортаға бейімдеу, отбасындағы махаббаттың жетіспеушілігі мен діни қызығушылығын оңтайлы пайдалану, жастардың бойына діншілдік психологияны діни мәдениеттен арттыра насихаттау, әлеуметтік қиындықтарының эмоцияларын жалған діни догмалар арқылы шығаруға итермелеу, психологиялық күйзелістер шеңберінде жүрген жастарға демеу болу деген секілді бірқатар діни-психологиялық әрі әлеуметтік мәселелер. [2,877б].

Сонымен қатар, бұл мәселелердің саяси жақтары да өз алдына бөлек дүние.

Еліміздегі мәдениеттер мен діндердің халықаралық орталығы 2009 жылы 18-30 жас аралығындағы жастардың арасында туындайтын діншілдік проблеманың себебін білу үшін сауалнама жүргізген болатын. Сауалнама бойынша «Сіздің өміріңізде дін қандай рөлге ие?» деген сұраққа жастардың 34,7%-ы «өте маңызды», 32%-ы «өте маңызды емес», 10,5%-ы «рөлі жоқ», 19,9%-ы «жауап бере алмаймын» деп жауап берген. «Дінді қай тұрғыда қарастырған дұрыс?» деген сауалға 18,6%-ы «адамгершілік, мораль тұрғысынан», 19,6%-ы «философиялық дүниетаным тұрғысынан», 5,8%-ы «ерекше психологиялық құбылыс тұрғысынан», 56,1%-ы «жауап бере алмаймын» деген екен. [1,340б].

Мемлекет жастарды теріс діни ағымдардан қорғау жолында қандай шараларды жүзеге асыруда. Енді сол мәселеге тоқталсақ.

Өзекті мәселелердің бірі интернет мәселесі. Бұл тұрғыда интернеттегі теріс діни ағым идеологияларына шектеу қою жұмыстары жалғасып келеді. Дегенмен мемлекет интернетке мүлдем тыйым сала алмайтыны белгілі. Осыны пайдаланған теріс діни ағым менеджерлері интернеттегі жұмыстарын жалғастыратынын ескере келе, жастарға интернетті талғаммен пайдалану қажеттігін ескертеміз.

Сонымен қатар, қуаты мықты теріс діни әдебиеттердің санаға жеңіл діни догмалар мен шаблондарының тартымдылығын жою мақсатында бірқатар сараптама жұмыстары жалғасып келеді.

Мемлекет тарапынан дәстүрлі рухани құндылықтарды насихаттау жұмыстары үздіксіз жалғасып келеді. Ал, тәрбиелік мәселелерде мемлекет тарапынан өнер, қоғамдық салалы мекемелер арқылы жаңаша жолдарға ден қойып, қоғамдық институттар арқылы жастарды тәрбиелеу жолдары іске асырылып келеді. Тарқатып айтсақ, кино саласындағы тарихи-рухани туындылар, театр сахнасындағы қоғамдық тәрбиеге үн қосатын көрсетілімдер, тәрбиелік мазмұндағы еңбектер мен газеттер, интернет пен әлеуметтік желілерде тәрбиелік мәні зор парақшаларды тапсырыспен ұйымдастыру, рухани танымдық кештер мен іргелі іс-шараларды жүзеге асыру жалғасып келеді. Дегенмен бұл бағытта ата-аналардың тәрбие саласына аса мән беру керектігін үндейді. Неге, өйткені әр ата-ана өз балдарының тәрбиесіне аса мән беріп, отаншылдық бағытта тәрбиелесе, ол баланың болашақта игілікті істер идеясымен өмір сүретіні белгілі. Шығыс тәрбиесінде білімді әрі иманды ұрпақ тәрбиелеу үшін «баланы аз материалдық дүниелермен қанағаттандырып, көп уақыт бөлу керектігі» туралы ұстаным бар. Тарихымыздағы еліміз үшін жанын пидә еткен ата бабаларымыздың тәрбиесіне зер салсақ, арғы жағында ұлағатты ата-ананың тәрбиесін байқаймыз. Сонымен себебін мазмұндай келе, аталған мәселенің салдары бойынша атқарылған мәселелерге тоқталсақ.

Салдарларымен күресуде теріс пиғылды діни көзқарастағы жастарды дәстүрлі бағытқа оңалту жұмыстары, шетелдік діни оқу орындарына ұмтылушы жастарды қадағалау бағыты, діни экстремистік және радикалдық идеяларға шақыратын істері үшін азаматтарды қылмыстық жауапкершілікке тарту жұмыстары белсенді түрде жүзеге асырылып келеді. Сонымен қатар сотталушы азаматтарды жазасын өтеу орындарында дәстүрлі діни бағытқа бейімдеу жобалары да жүзеге асуда.

Жастарды өзгеше ойлауға жол бермеу мүмкіндіктерінің бірі, ол – спорттық және өнер орындарына тарту жұмыстары болмақ. Себебі қолы бос жастардың уақытты толтырудың ермегі әлеуметтік желілердегі теріс идеяларға байлану мен топтасу арқылы заңсыз әрекеттерге ұрыну жағдайларын туындататыны анық. Сондықтан мәдени және спорттық нысандарды салу жұмыстары елімізде қарқын алды.

Келесі бір мәселе, теріс діни идеологияларды таратушыларға заңдық негізде шектеулер қою. Бұл әр бағыттағы ҚР заңдарында көрініс табады. Дегенмен қолданыстағы заңдарға толықтырулар мен өзгертулер жылма – жыл енгізіліп келеді. Себебі, радикалды идеологиялардың жас ерекшелігі өкінішке орай жыл өткен сайын жасаруда. Заңдық шектеудің негізі осы себепті болмақ. Себебі жаһандық өзгерістер барлық тарапта өзгерістер мен бастамалар жасауға итермелейді.

Жастардың теріс діни ағымдарға тартылуының өте өзекті мәселесенің бірі, ол – әлеуметтік мәселе. Данышпан Абай атамыздың көзімен қарағанда «қарны аш адамның көңілінде ар, ойында ақыл болмайтынын» бүгінгі орын алып келе жатқан діни ахуалдан көргендейміз. Дегенмен ешбір мемлекет әлеуметтік-экономикалық мәселелерімізді толық шеше алмақ емес. Қазақстанның да өзіне тән қиындықтары жеткілікті, ол мәлім жағдай және белгілі бір дәрежеде қалыпты құбылыс. Зерделі оймен зер салып қарасақ, бұл көзқарастың да мәні мен маңыздылығы орынды мәселе.

Елбасымыз Н.Назарбаев тәуелсіздік алған сәттен бастап елімізді өркендету жолында іргелі әлеуметтік реформалар жасап келеді. «Біздің басты мақсатымыз – әлеуметтік 88 қауіпсіздік және азаматтарымыздың байқуаттылығы. Бұл – қоғамдағы тұрақтылықтың ең жақсы кепілі. Нағыз пәрменді әлеуметтік саясат – ол халықты жұмыспен тұрлаулы қамту саясаты» делінген Президент Жолдауында. Ендеше, мемлекеттің жастарды әрдайым әлеуметтік әрі рухани қолдау жауапкершілігін сеніммен жүзеге асырып келе жатқанына сеніміміз мол болуы тиіс.

Қорытынды: Бүгінгі жас – ертеңгі ел тізгінін ұстайтын ел ағасы. Еліміздің ертеңі, мемлекетіміздің болашағы. Еліміздің ендігі дамуы мен өркендеуі, келешегі жастарға тікелей байланысты. Сондықтан діннің келеңсіз жақтарынан, ықпалынан жастарды қорғау жұмыстарының формаларын мемлекет үздіксіз жетілдіріп отыруы қажет. Ұлы Мағжан Жұмабаев атамыз: «Арыстандай айбатты, жолбарыстай қайратты, қырандай күшті қырағы – мен жастарға сенемін» дегендей, бүгінгі қоғам, қазіргі нарық бәсеке заманын талап етіп отыр. Жүректерінде жалыны, бойларында күштері бар жиырма бірінші ғасырдың жастары күнделікті өзгеріп жатқан өмірге, құбылыстар мен жаңалықтарға шошып қарамай,

батыстың қитұрқы өміріне еліктемей, «жақсыдан үйреніп, жаманнан жиреніп» жатса, нұр үстіне нұр болар еді.

Пайдаланылған деректер тізімі

1. Дінтану негіздері: оқу құралы/К.О.Бекшиев, Е.А.Шайхығалиев – Алматы: Альманах, 2017. – 388б.
2. Религиоведение/ Энциклопедический словарь. – М.: Академический Проект, 2006. – 1256с.
3. Дін саласындағы өзекті тақырыптарға арналған 20 сұрақ пен жауап: 1 шығарылым: Мемлекет және дін/ Құраст. К.Т.Калиханова, Е.Е.Ибраева, Д.Б.Есенова, С.Б.Оспанова, Л.В. Стефогло, А.С.Ахметбекова, Г.М.Токтарова. – Астана: «ҚР ДИА», 2014, 49 б.

ЖАСТАРДЫҢ ЖАҢА ДІНИ АҒЫМДАРҒА ҚЫЗЫҒУ СЕБЕПТЕРІ

Олжабай Н.

«Дінтану» мамандығының 4 курс студенті

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекші: Мұқан Н.

PhD, аға оқытушы, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

21 ғасырда, информациялық қоғамда, діни құндылықтар туралы сұрақтар бұрыннан да актуалды болып тұр. Бұл сонымен қатар, соңғы кезде жиі құрылып жатқан жаңа діни мектептер мен экзотикалық рухани практикалардың ішінен дәстүрлі діни ұйымдарды ажырату қиындыққа соғатынымен байланысты. Діни культтердің жаңа буыны өткен ғасырлардағы культтерге қарағанда мүлдем басқа психологиялық және ақпараттық жүктемеге ие. Бір кездері маргиналды топтар болған қазіргі культтер қазіргі психология, белсенді маркетинг және бұқаралық ақпарат құралдарының үлкен әлеуетін қолданатын халықаралық корпорациялар ретінде қалыптасуда. Қоғамдық әлемдік тәртіпке балама бола отырып, қазіргі заманғы культтер қоғамдағы шиеленісті тудырады.

Діни дәстүрлер ғасырлар бойы әрбір халықтың рухани өміріне үлкен әсерін тигізуде. Адамзат тарихында діннің алатын орны ерекше екені белгілі. Ежелден адам баласы өзін қоршаған ортаны танып білуде діни нанымдар мен түсініктерге сүйенген. Дін әр халықтың мәдениетінің айнымас бөлшегі. Жаңа дәуірде әлемді шырмауықтай шырмап алған әртүрлі жаңа діни ұйымдар ұлттық санасы мен мінезі, қоғамдық моралі әлсіреген, яғни, дәстүрлі дінге сенімі азайған қоғамға өз діндерін енгізуге талпынып отыр. Қазіргі кезде жастар арасында дінге бет бұрушылық күрт өсіп келеді. Бұл құбылыстың себептерін жіктей отырып, мынадай негізгі бағыттарға бөліп қарастыруға болады: жастардың өзіндік дара бейнесін көрсетуге және өз потенциалын асыруға талпыныс, жаңа ықпалдарға бойұру, өмірлік құндылықтар дінгегін табу факторлары жатады. Дінге байланысты өзекті мәселелер – діннің қоғамдағы орны, діни тәрбие, діни сауатты болу күн тәртібінен түспек емес.

Бүгінгі таңда жаңа діни ағымдарға біржақты баға беру қиындыққа соғады. Олардың бірін «либералды» деп атауға болады, олар «отқа май құймауға» шақырады және мұндай құбылыстарға ар-ождан бостандығы мен адам құқықтары лозунгтары рухында төзімділікпен қарауды ұсынады. Мысалы, А.Баркер, С.А.Бурьянов, С.А.Мозговой, В.А.Богданов және басқалар бұл ұстанымға бейім. Бірақ басқа көзқарасты қолдаушылар да бар (С. Хасен, А. Л. Дворкин, Е.Н. Волков, А.Н. Листков және басқалары), соған сәйкес жаңа діни қозғалыстар қоғам үшін қауіпті, өйткені «олар психологиялық бақылау мен сананы реформалау технологиясын қолдана отырып, адамның жеке басын және оның сыртқы әлеммен байланысын бұзады».[6]

С.А. Бурьянов ол былай деп жазады: «секта» және «тоталитарлық секта» терминдерінің өздері дұрыс емес екенін және оларды бұқаралық ақпарат құралдарында қолдану дінаралық алауыздықты, төзбеушілікті тудырады, зорлық-зомбылықтың өршуіне себеп болатындығын түсіну маңызды»

Жаңа діни ағымдардың ілімдері, алдыңғы діни дәстүрлердің аналогтарынан айырмашылығы, әртүрлі діни жүйелердің жекелеген элементтерінің жасанды үйлесімі ретінде түсінілетін эклектизм және конъюнктура, сол қоғамның шындығына бейімделу, кейбір догмалардан бас тарту немесе оларды түсіндіру сияқты жаңа идеялардың болуымен сипатталады. Әлемнің жаңа бейнесін іздеудегі жаңа діни қозғалыстар қазіргі қоғамға альтернативті дүниетанымды білдіретін утопиялық сипаттағы әлеуметтік идеяларды дамытты, жалғыз дұрыс және шынайы, қазіргі әлемді, оның дәстүрлі нормаларын, этикалық және рухани құндылықтарын сынға немесе тіпті жоққа шығаруға негізделген адамзаттың өзгеруінің өзіндік құндылықтар моделін құрды. Бұл ілімдердің негізі апокалиптикалық күту болып табылады, онда «жанып тұрған ыстық күнде» бәрі жанының ыдысынан босап, келсі өмір сатысына өтуі керек, және олардың ілімдерінің принциптері мен ережелеріне сәйкес өмір сүретіндер ғана құтқарылады деген сенім, бұл олардың ілімдері бүкіл адамзат үшін өмір салты болуы керек деген ой.

Дін психологиясының пәні діндар адамдардың психологиялық ерекшеліктерін, оның жүріс-тұрысын зерттеу және олардың діни емес адамдардан айырмашылығын айқындауға негізделеді. Діни психология екі ғылым тармағының: психология және дінтану ғылымдарының қиылысқан жері болып табылады. Қазіргі өмір сүріп отырған қоғамымыз сан алуан өзгерістерге ұшырауда. Түбегейлі бетбұрыстар экономика, саясат және рухани салаларда кеңінен орын алуда. Қалыптасқан ұғым, түсінік құндылықтар көп ретте қайта қаралып, тіпті қарама-қарсы жағымен де ұштасып отырған жағдай бар. Тоқырау кезеңіне тән рухани өміріміздің де жұтандануының бір көрінісі ретінде жалпы адамгершілік құндылықтармен етене болып кеткен діни құндылықтардан бас тартып, бойымызды аулақ салғанымыз белгілі. Тәлім-тәрбие мәселесін тек қана атеистік негізде жүргізіп, ғасырлар бойы жалпы халық

қазынасына айналған, рухани өмірге тұтастай қабысқан дінді, оның жалпы адамгершілік нормаларымен біте қайнасқан құндылықтарын түгелдей теріске шығару, адамдар арасында мейірбандық пен қарапайымдылық, кешірімділік, қамқоршылық, ар-ұят, жанашырлық, имандылық т.б. толып жатқан қасиеттерден қол үзіп қалуға дейін алып келді. Дінге байланысты өзекті мәселелер діннің қоғамдағы орны, діни тәрбие, діни сауатты ашу, дәстүрлі діндер мен дәстүрлі емес діни ағымдардың арасындағы айырмашылықтарды түсіне білу сияқты көптеген мәселелер қатарын құрайды.

Д.К. Росс пен М. Д. Лангонның айтуынша, діни ұйымдарға кіруге қатысты жеке тұлғаның осалдығына әсер ететін белгілі бір факторлар бар. Мұндай факторларға мыналар жатады: даму кезеңі, стрессті жағдай, жеке өмірбаяны және психологиялық бейімділік.[1]

Даму кезеңдерінде көптеген жасөспірімдер айтарлықтай жауапкершілік пен міндеттемелерден босатылады, себебі, отбасы мәселелері және толық жұмыс күнімен істеу ата анасының жауапкершілігінде. Тәжірибенің жетіспеушілігі көбінесе оларда аңғалдық пен идеализммен бірге жүреді, яғни жас сананы секталар ұсынған уәделер мен жеңілдетілген жауаптарға ашық қалдырады. [1]

Жастар барлық ықтимал секталар мен діндердің жетекшілері үшін үлкен қызығушылық тудырады. Әлі де қажетті білім алмаған оқушылар мен студенттер өмірдің мәнін, өзін-өзі анықтауды, олардың болашағына уәде беретін жаңа мүмкіндіктерді іздестіру үшін секталарға келеді. Деструктивті діни ұйымдардың көпшілігі жастарға бағытталған. Осылайша, секталар мен деструктивті діндерді зерттеу ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету контекстінде аса өзекті болып отыр.

Деструктивті діни ұйымдардың ықпал ету объектісі негізінен 15-30 жастағы, айқын көрінген діни артықшылықтары жоқ адамдар болып табылады. Секталар мен деструктивті діндер жетекшілерінің негізгі міндеттерінің бірі елдің саяси және экономикалық қайта құрылуы болғандықтан, олар қоғамның идеологиялық тұрғыдан қалыптаспаған бөлігіне әсер етуге тырысады, өйткені олар идеалды (олардың идеялары бойынша) адамзаттың болашағы үшін негіз табады деп үміттенеді.

Жастар арасында жаңа діни ілімдердің танымал болуына ықпал ететін екінші маңызды фактор-дүниетанымдық дағдарыс. ХХІ ғасырдың табалдырығында адамдар қалаған бостандыққа тап болды, және көптеген адамдар оны көтере алмады. Діни ілімдер жеке адамды айла-шарғы жасау әдісіне, сондай-ақ қаржылық ресурстарды алу және тиімді әсер ету тетігіне айналды. Әрине егер адам өзі саналы түрде болашағын жоспарламаса, өмірге көзқарасын өткен шақтың тәжірибесін анализден өткізбесе, мұндай» рухани мектептер « адамды моральдық тұрғыдан байытуға, оған өмірде мақсат табуға көмектесе алмайды

Көптеген адамдар бостандықты шынымен қаламайды, өйткені ол жауапкершілікті қамтиды, ал жауапкершілік көптеген адамдар үшін қорқынышты Фрейд З.

Діни ұйымдарға, жаңадан кірген мүшелерінің айтуы бойынша, онда нағыз достық, отбасылық қатынас орнайды, әрбір адам іздеген ақиқат дәл осы жерден табылады. Жаңа адам осы табынушылыққа түскеннен кейін, ол ерекше топтың психологиялық қысымын көрсету ахуалында болады. Рухани бірлік сезімін қалыптастыру үшін топтық жылы ара қатынас, бір бірін қолдау, ән айту, құшақтасу, жағымпаздану және жанасу да қолданылады. Сонымен қатар әр мүшені жас мөлшеріне қарай группаларға бөледі Яғни Жастарды қадағалайтын адам бөлек ,ал орта жастағы адамдармен жұмыс жасайтын адепт бөлек Әр адепт жаңадан келген неофиттермен қалай жұмыс істеу керектігін біледі

Осындай шектен тыс жабысқақ махаббаттан кейін, культтің болашақ мүшесінде барлығы тек «өзін» күтіп отырғандай түсінік пайда болады, өзін «ерекше жан» ретінде сезініп, онымен қарым-қатынас басқа мүшелер үшін аса маңызды құрмет деген ой келеді. Яғни жас адамның ойында өз өзін ерекше ,тандаулы сезіну ол үшін өте комфортты Оған дәлел ретінде жасөспірімдер арасында танымал кинофильмдерді ,кітаптарды да қарасақ болады Мысал ретінде Дивергент ,Голодные игры және т б фильмдер сюжеті негізінде «ерекше», «тандаулы жасөспірім» бүкіл әлемге,системаға қарсы тұруы ,оның системаны құлатуы жатады Ал жасөспірімдер өздерін сол фильмнің ,кітаптың батырының рөлімен ассоциациялайды Ал культтің құрамына қосылған кезде сондай сезім пайда болады Жоғарғы сезім, өмірінің мақсатының қандай екеніне көзі ашылғандағыдай сезімді Харизматикалық қасиеттері бар лидер адам санасына енгізеді және қоршаған адамдарынан,социумынан өз өзіне гипер қызығушылық, назар аударуды байқағанда ол адам өзін керекті сезінеді ,махаббатты сезінеді Ал егер жасөспірім ата анасынан немесе құрдастарының ортасында ортақ тіл таба алмауымен байланысты көңіл мен махаббаттың жетіспеушілігі болған болса онда культ мүшелері оның жаңа отбасына айналады деуге болады

Бастапқыда одан ешнәрсе талап етілмейді, артық сұрақ қойылмайды, еш нәрсемен мазаламауға тырысады, сондай-ақ тек осы жерде ғана аса құдіретті күшке, яғни, Құдайды танып білу бақытына ие болатыны жайлы түсінік береді.

Жаңа діни ағымдарға жастардың қызықтыру әдістері:

- Психологиялық амалдар (мысалы, «Махаббатпен бомбалау» муниттердегі сияқты; сайентологтардың қарым қатынастағы мәселелерін анықтауға арналған «оксфорддық» тесттер);
- Тегін білім беру орталықтары («Иегова куәгерлерінің « , «Мормондардың» тегін ағылшын тілі курстары);
- Іліммен бетпе бет таныстыру (адепттер тарататын парақшалар,тегін берілетін діни оқулықтар);
- «медициналық» практикалар (сайентологтардың есіркіден арылуға көмектесетін реабилитациялық орталықтары);
- Экономикалық пайда табатынына сендіру (коммерциялық культтер);
- Жаңа, мағынаға толы, бақытты өмірдің перспективасы.

Алғашқы көзқарасқа, көрсетілген тәсілдер қарапайым болып көрінуі мүмкін. Бірақ бұл тек бірінші қарағанға. Адамды алдауды сезінбеу үшін оны алдауға мүмкіндік беретін көптеген схемалар бар. Егер бұл шындыққа сәйкес келмесе, әлемде көптеген культтердің ұстанушылары болмас еді.

Миссионерлікпен айналысатын адамдар, психологиялық тұрғыдан да, тарихи тұрғыдан да едәуір білімге ие, егер олар белгілі бір қасиетті сөздердің (Құран, Інжіл секілді қасиетті кітаптардан алынған) шығу тегіне немесе әділдігіне күмәнданатын болса, хабарламаны қажетті мөлшерде дәлелдеу , толықтыру арқылы сізді оның абсолютті адалдығына сендіреді. Олардың қараңғы, білімсіз адамдар екені туралы түсінік әдетте дұрыс емес. Егер бұл шынымен болса, онда ақпараттық қоғам ғасырында олар үшін аудиторияны ұстап қалуы мүмкіндік болмас еді. Сондықтан культ көшбасшылары танымал болуға мүмкіндік беретін ең жаңа технологияларды ғана қолданады, соның ішінде жастар арасында да. Ең алдымен, олар адамның психологиялық табиғатының ерекшеліктері туралы білімді пайдаланады. Өз сеніміне тарту туралы әңгіме барысында олар мыналарды анықтауға тырысады:

- адам осы сәтте моральдық қолдаусыз емес пе;
- адамның өзін-өзі бағалау деңгейі;
- қазіргі уақытта ол маңызды таңдау күйінде емес пе;
- ол кез-келген ақпаратты немесе көмекті іздеуде ме

Егер миссионер жауаптарда өзін-өзі бағалаудың төмендігі мен сенімсіздікті байқаса, онда әдетте әңгімеден кейін кіріспе дәріске шақыру немесе ақысыз психологиялық тренинг, қызығушылық клубы және т.б. Ешқандай да жаңа дін туралы әңгіме болуы мүмкін емес. Топпен танысу процесінде адамды әлі де олардың ерекшеліктері, топ мүшелеріне қойылатын талаптар қызықтыруы мүмкін. Топта болуға және оған енуге көбірек қызығушылық танытқан сайын, адамда бұл құқық өзі үшін біртіндеп, сезінбестен, жоғалады және, әдетте, өз құқықтарынан бас тартып, жауапкершіліктерге ие болады. Оның орнына жаңадан қабылданған жақтаушыларға жаңа адамгершілік құндылықтар мен «адамдарға шынайы қамқорлық жасайтын» ұйымға мүшелік беріледі. Жаңа ортаның әсерінен адам, әсіресе жас адам, заттарға басқаша қарай бастайды, культтің басқа ізбасарларымен көп ортақтық табады. Туыстары мен достары «өткен өмірдегі» адамдарға айналады, әлеуметтік байланыстар мүмкіндігі жоғалады, адам діни ұйымға тәуелді болады.

Жеке өмірбаянның факторларын талдай отырып, Д. К. Росс және М. д. Лангон кедей ортада өсетін жастар көбінесе» көшеде өскен жеткіншектер «Культ миссионерлерінің тарту амалдарына қарсы тұра алатындығын атап өтті. Цинизм, күдік және алдауға қарсы өткір инстинктері бұл жасөспірімдерді орташа және жоғары табысы бар құрдастарына қарағанда сезімтал етеді. Діни тәрбие туралы айтатын болсақ, Д. К. Росс және М. д. Лангон бұл табыну түріне әсер етуі мүмкін, бірақ табынушылыққа қарсы тұру құралы болмайды. Жақындық деңгейі, қарым-қатынастың жиілігі мен сапасы, отбасы мүшелерінің демократиясы немесе авторитаризмі адамның культтерге деген осалдығын төмендетуі немесе күшейтуі мүмкін. Алайда культ мүшелері берік «бақытты» отбасылардан да, дисфункционалды отбасылардан да шығады.[1]

Психологиялық бейімділік факторларының арасында: психикалық бұзылулар, ұялшақтық, сенімділік, түсініксіздікке төзімділіктің төмен деңгейі, аңғал идеализм, мәдениеттегі көңілсіздік, транс сияқты күйлерге сезімталдық немесе тартымдылық, рухани мағынаға түсініксіз ұмтылыс. Жоғары осалдық факторларын талдауды аяқтай отырып, Д. К. Росс және М. д. Лангон адамның дені сау, жақсы білімді немесе бақытты болуы маңызды емес екенін айтады, өйткені кез-келген адам белгілі бір дәрежеде ашуланшақтықты, тұрақсыздық көңіл-күйін, эмоционалды шаршауды, үмітсіздікті, идеализм мен аңғалдықты сезінуі мүмкін. Демек, қазіргі Культтерден кепілдік берілген иммунитет жоқ деген тұжырымға келеді .

Тотолитарлық ұйымдардың ықпалына кімдер түседі:

Жеткіншектер

1. Өмірден түңілген, жалғыздық зардабын шеккен, рухани қажеттіліктері қанағаттандырылмағандар.

2. Рухани және адамгершілік даму қажеттіліктері мүлде қанағаттандырылмаған, жоғары мақсаттары мен моральдық құндылықтарға деген ұмтылыстары қоғам тарапынан сұранысқа ие болмаған нағыз сенуші адамдар.

3. Рухани өмірге, оккультизм мен мистицизмге қызығушылық танытатын шизоидтік, порноойялді типтер бойынша мінез акцентуацияланған және психопатиялық тұлғалар.

4. Өз мінез-құлқын анықтауға едәуір дербес келетін, макро әлеуметтік рухани құндылықтарға бағдарланған сыншылдық ойы дамыған адамдар.

5. Қорғану реакциясының жоқтығымен, бірақ фрустрациясының болымымен сипатталатын адамдар.

6. Ішкі әділдік пен парасаттылықтың жоқтығымен ерекшеленетін, бірақ дербес сыншылдық ойы дамыған адамдар.

7. «Қандай да бір жаңалық» іздеуші аңқау адамдар.

Діни сектаның әлеуметтік-психологиялық аспектілерін зерттейтін ғалымдар арасында, секталарға кім және не үшін кіретіні туралы консенсус жоқ. Кейбіреулер секталарға психикалық аурулардан зардап шегетін ақаулы, белгілі бір ауытқулары бар адамдар ғана кетеді деп санайды, ал басқалары сектада кез-келген адам болуы мүмкін деп санайды, бірақ өмірдің белгілі бір кезеңінде. В. Мисснер діни тәжірибенің иррационалды формалары, соның ішінде транс, экстаз, мистикалық тәжірибелер истериканы тартады дейді. Құрбандық шалу тәжірибесін, азаптың гипертрофиясын, депрессанттарды мойындайтын культтер. Сенім жауларын жек көру идеялары параноидтарды қызықтырады. Олар қатты фанаттарға айналады. Жалпы алғанда, діни культтер, олардың эксклюзивтілігі мен артықшылығы туралы идеялары нарцистік мінез-құлқы бар адамдарды қызықтырады.

Д. Кларк мистикалық тәжірибеге деген ұмтылысты және өзін-өзі тануға паранормальды қажеттілікке деген сенімді түсіндіреді. Ол әйелдердің ерлерге қарағанда дінге (мистицизмге) жақын екенін және өлім мен реинкарнациядан кейінгі өмірге жиі сенетінін анықтады [1]. М. Шамс пен П. Джексон діндарлық факторы стресске буферлік әсер етеді деп санайды [3]. Л. Френсис және Дж. Беннефт діндарлықтың психотизммен байланысын орнатты [4]. Т. Робинсонның зерттеуінде импульсивтіліктің сыртқы дінділікке бейімділікпен оң байланысы және діндарлық пен экстраверсия арасындағы теріс байланыс анықталды.

Х. Ремшидт секталар жалғыздықты сезінетін, бүгінгі мен болашағынан қорқатын немесе ерекше қиын жағдайда жүрген адамдардың арасынан жаңадан келгендерді іздейді деп атап өтті. Ол секталардың тартымдылығын басқалармен қатар түсіндіреді: «олар болашаққа жеңілдетілген көзқарас ұсынады; олар ұялшақтықты жоя отырып, әдеп пен әрекеттерді стандарттауға мүмкіндік береді өзін-өзі бақылау; ұжымдық әрекеттер шектеулер мен жеке кінә сезімдерін әлсіретеді; ішкі әлемнің жақсы және зұлым күштерге толы, сыртқы әлеммен және оның нақты мақсаттары мен қауіп-қатерлерімен айқын үйлесімі бар; «үлкен ағасы» рөлін атқаратын көшбасшыға бағыну балалар мен ата-аналар арасындағы қарым-қатынасқа тән екіжүзділіктен айырылады» [2].

Сектанттыққа деген қызығушылықтың себептері өзін-өзі жетілдіруге деген ұмтылысты, «мен» дегеннің нақты құндылығын түсінуді, физикалық аурулардан және психикалық ыңғайсыздықтан арылуды, сондай-ақ шындықты іздеуді қамтиды. А.А. Скородумовтың басшылығымен жүргізілген топтың зерттеу нәтижелері секталарға қатысу ең қарапайым жолмен жүруі мүмкін екенін көрсетті. Мысалы, көшеде немесе метрода әртүрлі миссионерлер адамға жақындап, сыпайы түрде: «сіз бізбен сөйлесе аласыз ба? Білесіз бе, бізде қандай қызықты? Барлық ауруларды ұмытқыңыз келе ме? Жақсы оқып, бірнеше тіл үйренгіңіз келе ме? Нағыз Құдайды білгіңіз келе ме?». «Иегова Куәгерлері» сектасының мүшелері пәтерлерге Киелі кітапты тегін оқу ұсынысымен барады. Олардың алғашқы сөйлеуі келесідей көрінуі мүмкін: «Мен сізді үйде ұстап алғаныма өте қуаныштымын. Мен көршілеріммен Киелі кітаптағы өте жігерлі оймен бөліскім келеді Қалай ойлайсыз...? Немесе: «біз адамдарды Киелі кітапты оқуға шақырамыз. Адамдар жиі таң қалдырады: Киелі Кітап ең өзекті сұрақтарға қаншалықты дана жауап береді» [5].

Секталарға кірудің көптеген жолдары болғанына қарамастан, көп жағдайда жас адам сектаға алдау арқылы тартылады, бақыт, өмірдің мағынасын табу, босатылу, бостандық, трансформация және мәңгілік өмір. Оған Құдайымыз Ұстаз арқылы сені шақырды дейді, өйткені сен ақылды, әдемі, талантты және ұлы миссияға арналғаның дейді. Алдау, жылулық, сүйіспеншілік және уәделер-секталарға тартудың ескі және сыннан өткен тәсілдері. Оларды көп жыл бұрын пайдаланған, оларды бүгінгі күні де пайдаланады, өйткені олар секталарға өздерінің саналы келісімінсіз адамдарды тартуға мүмкіндік береді.

Секталардың алдында ең осал жастар -жақын әлеуметтік ортамен қақтығыс жағдайында жүрген, жалғызбасты, қатты психикалық күйзеліске ұшыраған, өзіне деген сенімін жоғалтқан, өзіне, өміріне,

құндылық бағдарлары мен көзқарастар жүйесіне ішкі наразылықты сезінетін жастар. Қалай болғанда да, сектанттыққа деген құштарлық адамның әлеуметтік жағдай мен әлеуметтік саланың өзгеруіне жауап ретінде жасаған әрекетінің нәтижесі болып табылады.

Тағы бір маңызды фактор, американдық зерттеуші Г. Сухдео атап өткендей, адам өмірінің сенімділігі мен реттілігі. Г. Сухдео өзінің зерттеуінде: «қазіргі қоғам баламаларға»альтернативаларға» бай, сондықтан адамдар көп нәрсені таңдауға мәжбүр»олардың ішінде дұрыс емесін таңдаса, жауапкершілік адамның өзінде болады», сондықтан олар көбінесе өз шешімдерін тиімді қабылдай алмайды. Олар басқалардың олар үшін шешім қабылдағанын қалайды және олар олардың соңынан ереді. Көбінесе адамдар өз өмірлеріне белгілі бір сенімділік әкелу үшін өз бостандықтарын едәуір шектеуге дайын». Оның себебі бала кезінен бастап қалыптасады Мысалы ата анасы баланың орнына барлығын өздері таңдайды ,балаға маңызды заттарды таңдау мүмкіндігін бермейді ,ал өсе келе баланың ойынша ол ештеңе де таңдай алмайды ,оның орнына басқа адам шешім қабылдауы керек ,ол жақын досы немесе сол күйі ата анасы болуы мүмкін Ал ол бала ата анасынан университетке немесе басқа қалаға кететін болса ,онда жаңа жерде ,жаңа социумда ол өзінің орнына шешім қабылдайтын адамды харизматикалық культ лидерінен табуы мүмкін Культ қоршаған шындықты құрылымдауды ұсынады. Ол өмірдің барлық жақтарын реттейді: қашан тамақтану, қашан ұйықтау, қашан дұға ету, қашан егін егу және қашан жинау. Адамда өз өзімен қалып, барлығын анализден өткізіп,қатемен жұмыс жасауға, тіпті уақыты да болмайды

«Адам еркін болуға душар ; өйткені әлемге бір рет тасталған кезден бастап, ол жасаған ісіне жауап береді» – Жан-Поль Сартр

Адам жасы неғұрлым кіші болса, соғұрлым сыртқы әсерлерге,эмоцияға жылдам берілгіш болып келеді, себебі олар айналаны зерттеу ортасы ретінде қабылдайды.Бұны примативтілік деп атақ та болады Демек, діни ұйымдардың мақсаты – ұйым мүшесінің шешім қабылдауына билік жасау емес, сонымен қатар оның ойына, сезімдеріне де, тұлғалық ерекшеліктеріне де жетекшілік ету болып табылады. Осылардың негізінде діни ұйымдардағы адамдардың діни ұстанымының жоғары дәрежеде кемелденуі мен тұлғаға қолайлы әсер етуі қолайлы қоршаған ортадағы шарттарға байланысты болуымен қатар, дұрыс діни уағыз, білім алу мен білім беру нәтижелеріне және сонымен қатар, адамның осы бағытқа орай талабына да байланысты. Діннің адам мен қоғам өміріне жасайтан ықпалына келер болсақ: дін адамның табиғатындағы әлсіз нүктелерді толықтыратын әсершіліктерді қалыпқа түсіретін, жеке тұлғалық болмысына бағыт беретін, оның бір бүтінге айналуын қамтамасыз ететін психологиялық элемент болып табылады. Бүгінгі таңдағы күн тәртібіндегі өзекті мәселелер қатарынан орын алатын діни ұйымдардың жастар арасында тартуы, олардың санасы мен психикасына әсер етуі ерекше орын алып отыр. Себебі қазіргі таңда діни сауаттылығы әлі қалыптасып үлгермеген өрімдей жастарымыз сан алуан діни ағымдардың жетегінде кетіп, өмірден өз орындарын табуда адасушылық себептері де осыған дәлел бола алады. Бұл көпшілікке ой салатын, баршамызды алаңдататын күрделі де қиын мәселе. Олай болса, жастарымыздың діни сауаттылығын арттыру олардың дәстүрлі діни сенімдерінің тұрақтылығын арттыру қажеттілігін туғызады.

Мемлекет пен қоғамның міндеті-жастарды осы қауіптен қорғау, қажетті біліммен, әлеуметтік білім беру институттары арқылы психологиялық өзін-өзі қорғау әдістерімен қамтамасыз ету, олар сектанттықтың кеңеюіне қарсы тұрудағы және жастарды діни секталарға тартудағы өзінің жауапкершілігі мен рөлін түсінуі керек.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Ross J., Langone M. Cults: What parents should know. Weston, MA: American Family Foundation, 1988.
2. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст: Проблемы становления личности. М., 1994.
3. Argyle M., Beit-Hallahmi B. The Social Psychology of Religion. London, Boston: Rout-ledge and Kegan Paul, 1975.
4. Francis L.J., Benneft G.A. Personality and religion among female drug misusers. Drug and Alcohol Depend., 1992.
5. Скородумов А.А. Социально-психологические предпосылки вовлечения в религиозные секты // Вестн. психосоц. и коррекц. реабилитац. работы. М., 1997.
6. Гордиенко Н.С. Российские Свидетели Иеговы: история и современность. – СПб., 2000.
7. Баркер А. Новые религиозные движения. – СПб., 1997.
8. Угринович Д.М. Психология религии. М., 1986.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КИНОИНДУСТРИЯСЫН ДАМУДАҒЫ ОҢТҮСТІК КОРЕЯНЫҢ ТӘЖІРИБЕСІ

Оразғалиева С.

«Шығыстану» мамандығының 4 курс студенті

Л. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Ғылыми жетекші: Құрманғали Г.Қ.

филол.ғ.к., Л. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Елдегі кинематографияның даму деңгейі бойынша қандай да бір дәрежеде жалпы қоғамның жай-күйін бағалауға болады. Кез-келген әлеуметтік мәселе кинода қарастырылып, кеңінен насихатталады. Киноиндустриясындағы насихат барлық елдерде, барлық қоғамда бар. Ол нацизммен күрес, Отанға деген сүйіспеншілік сезімін тәрбиелеу, махаббат пен ізгілік сияқты сезімдерді оятады. Ел экономикасының маңызды саласы ретінде киноиндустрияның дамуы сөзсіз мемлекет құзыретінде болу керек. Мемлекет киноиндустрияны қорғаумен ғана айналыспай, оны дамытуда ынталандыру керек. Оңтүстік Кореяда киноиндустриясына осындай күшті қолдау көрсету өте үлкен масштабқа жетуге және прокаттағы үлесін сақтауға мүмкіндік берді.

Оңтүстік Кореядағы үкімет пен мәдениеттің бастамалары елдегі киноны күшейтуде үлкен рөл атқарды, бұрын-соңды болмаған көптеген фильмдер жаһандық прокатқа шықты. Қазір бұл ел ең ірі киноиндустриясы бар әлемдегі бестіктің қатарында. Корей киносының даму тарихы қиын кезеңдерді бастан өткізді және екі оқиғамен қатар жүреді: отыз бес жылдық жапон оккупациясы мен елді екіге бөлген азаматтық соғыс. Сонда да, жапон оккупациясы мен соғыс уақытындағы қиыншылықтарға қарамастан, көп қырлы индустрия өзін таныта алды. Ірі конгломераттардың инвестициясы, «Кино тура Заңның» өзгеруі, режиссерлердің «жас толқыны» келуі, квоталар мен субсидиялар, бастаушы кәсіпкерлерді қаржыландыру және көмек көрсету сияқты жағдайлар киноиндустрияны дамытуда өз әсерін тигізді. Корей мәдениетінің экспорты шетелдік азаматтардың Кореяға деген қызығушылығын оятып, әлемдік деңгейде танымал етті, туризм мен ел экономикасының өсуіне ықпал етті[1].

1990 жылдардың аяғынан бастап корей киноиндустриясы үлкен өсімге қол жеткізді және қазіргі кезде Корея Республикасы әлемдегі Голливудтық блокбастерлерді жеңетін әлемдегі санаулы елдердің бірі ретінде танымал болды. Өндірістік бюджеттің ұлғаюы фильмдерді көрермендердің көңілінен шығуына мүмкіндік берді. Сонымен бірге, капиталды инвестициялау ауқымы кино индустриясының «Корея толқынына» қатысуын оның өркендеуі үшін маңызды ете отырып, нарықтарды кеңейтудің виртуалды міндеттемесін жасады. Корей фильмдеріне деген сұраныс Шығыс, Оңтүстік-Шығыс және Орталық Азияда 2000 жылдардың басынан бастап ортасына дейін күрт өсті. Алайда, басқа елдерде корей киносы жалпы әлемдік кинематографтың бөлігі ретінде қарастырылады және арт-хаус театрларында немесе кинофестивальдерде көрсетіледі. Кореядан шыққан фильмдер өздерінің көркемдік және көбінесе экстрималды және экзотикалық қасиеттермен танымал.

1990 жылдардың соңына дейін бірнеше Оңтүстік Кореялық фильмдер шетелдерде көрсетіліп келгенмен, сәтсіз болды. Алғашқы сәттілік 1999 жылы Гонконгта «Тамыздағы Рождество» мен «Ширидің» көрсетілуі мен 2000 жылы Жапонияда «Ширидің» көрсетілімінен кейін болды. 2002 жылы шыққан «Менің батыл қызым» фильмі бүкіл Азия бойынша Қытайға, Тайваньға, Тайланд пен Гонконгқа және Сингапурға дейінгі кең аудиторияға жетті. Осыдан кейін корей фильмдері мелодрама мен қорқыныш сияқты түрлі жанрларда Азия нарығында көрермендерді тарта бастады. «Сәуірдегі қар» мен «Еске алу сәті» атты фильмдері 2005 жылы бүкіл аймақтағы хитке айналды. Корей фильмдері Азияда өзіне үлкен назар аудартауда.

2000 жылдары аймақтағы корей фильмдерінің танымалдығы әдетте, киноның сапасына, олардың жанрлары мен сюжеттерінің алуан түрлілігіне, азиялықтарға таныс сюжеттер мен тақырыптардың болуына және тартымды актерлерді таңдауына байланысты болды. Аталған артықшылықтардың бірі – баға бойынша керемет сапа және дәстүрлі азиялық сезімдермен бірге өмір сүретін қазіргі заманның көрінісі. Азиядағы Голливуд фильмдерін ауыстыру үшін мазмұнының сапасының жақсы болмауы, ішінара Гонконг киносының құлдырауы және Жапониядан келген фильмдердің әртүрлілігінің болмауы корей фильмдерінің пайдасына әкелді. Корей киносының брендті бүкіл Азияға танымал болды. Алайда, халлю әсері аймаққа байланысты әр түрлі болды, ал корей фильмдерінің танылу деңгейі жергілікті инфрақұрылым мен нарықтың жетілуіне байланысты[2].

Корея Республикасы – кассалық алымдар бойынша әлемдік көшбасшылардың бірі, бұл ретте ұлттық кинопрокатта негізінен жергілікті өндіріс өнімдері басым. Корей киноиндустриясы мелодрамалар, романтикалық комедиялар, фантастикалық экшн-фильмдер, мистикалық триллерлер және тарих драмалар сынды кино саласындағы барлық жанрларды игерді.

Корей киносының қарқынды жетістігі бірнеше маңызды элементтерден тұрады. Тарихи тұрғыдан корей үкіметі ұлттық киноға қаржылық қолдау көрсетті. Корей фильмдері фестивальдарда қаншалықты көп жеңіске жетсе, соғұрлым мемлекет өндіріске және индустрияны қолдауға ақша бөлді. Сонымен қатар, 1990-шы жылдары Кореяның әрбір кинозалында ені 30 метрден астам 4DX технологиясымен қамтылған кең экрандар пайда болды және үш проектор (ScreenX жүйесі) арқылы фильмдер көрсетілді. Мұндай жағдайларда артхаустың да мүмкіндіктері пайда болды, яғни коммерциялық фильмдермен айналысатын алып CGV жалға беру желісі авторлық киноға арнайы сыйлықтар бөлді, елдің ең ірі кинотеатрларына таратылды. Ел ішінде өндіріс мүмкіндіктері артқан сайын бәсекелестік те өсті.

Шынында да бүгінгі таңда Корея Республикасы халықаралық ұйымдардың қызметіне қатысады, халықаралық деңгейдегі іс-шараларды өткізуде айтарлықтай тәжірибеге ие, өзінің саяси және мәдени құндылықтарын белсенді түрде алға жылжытуда. Ол бүкіл әлемге әсер ете алатын «жұмсақ күштің» тиімді ұлттық моделін жасай алды. Оңтүстік Корея жоғары технологиялар өндірісінде көшбасшы болып табылады, жоғары сапалы білім алуға, қолжетімді бағамен медициналық қызметтер алуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар мәдениеті де тартымды, көпшілікті өзіне баурап алады. атап айтар болсақ, корей өнері, мәдениеті, асхана дәстүрлері күллі әлемге таралды.

Оңтүстік Кореяның «жұмсақ» сыртқы саяси моделінің тиімділігі Орталық Азия, атап айтқанда Қазақстанда да күшейе түсуде. Кореяның қазіргі поп-мәдениетіне келетін болсақ, жақында «халлю» корей мәдениетінің қозғалысы Азияны ғана емес, бүкіл әлемді дүр сілкіндіріп, орасан зор ауқымға жетті. Өзінің телехикаяларын, фильмдерін, музыкасын, сәнін әлемдік қоғамдастыққа белсенді түрде ілгерілетуде.

Екі Кореямен дипломатиялық қатынастар орнатылғаннан кейін Қазақстан Оңтүстік Кореямен алмасуда Орталық Азияның алты елінің (бұрынғы Кеңес Одағы республикалары мен Моңғолия) ішіндегі ең белсендісі болды. Корея 2010 жылды «Қазақстанға сапар шегу жылы» деп жариялап, Алматы қаласының әкімі мен 160 адамнан тұратын делегацияны Тегу қаласына шақырды. Делегаттар концерттерге, көрмелерге, тіпті сән көрсетілімдеріне де қатысты. Кенги провинциясы мен Алматыдан келген өкілдер де бауырлас қала келісіміне қол қойды.

Өз кезегінде, Қазақстан 2011 жылды «Кореяға сапар шегу жылы» деп белгілеп, Корей фильмдерін, дорамаларын, концерттерін, туристік жерлерін, тағамдарын көрсету үшін көрмелер, тіпті тэквондо бойынша қойылымдар ұйымдастырылды. Өзара түсіністікті тереңдету мақсатында түрлі іс-шаралар өткізілді. Осындай мәдени алмасулар арқылы Халлю музыка, фильм және тамақ сияқты салаларға бөлініп, кеңейе түсті. Бүгінгі күні Қазақстанда барлығы дерлік корейлік электронды өнімдер, сонымен қатар телехикаяларының көптеп көрсетілуін назарға ала отырып, Корей Республикасымен қарым-қатынасының жыл санап дамуының куәгері бола аламыз.

Халлю әсері Қазақстанда бастапқыда күткеннен әлдеқайда жоғары ықпалға ие болды. Бұндай әсер теледидардан, яғни бірнеше жыл бұрын ұсынылған кинолардан басталды. Қазір жасөспірімнен бастап алпыс жасқа дейінгі көрермендер корей телехикаяларын тамашалайды. Киноларымен қатар корей шоулары да үлкен ықыласқа бөленген. Өйткені олардың сюжеттерінде қазақтарға таныс үлкендер мен қарттарға құрмет, отбасының маңыздылығы және перзенттік тақуалық сияқты элементтер бар. 2010 жыл Қазақстандағы корей дорамаларының шарықтау шегі болды. Оған дейін корей киноларын тек мемлекеттік каналдар ғана эфирге шығарды, көп жылдар бойы оларды «Хабар», «Эл-арна» және «Қазақстан» прайм-таймдарында көрсетіп отырды. 2010 жылдан кейін коммерциялық каналдар өздерінің танымалдылығын көріп корей киноларын ұсына бастады, кейбіреулері тіпті бірнеше жыл бұрын шыққан киноларды да іздестіре бастады. Бұл алға жасалған қадам болды, өйткені ең танымал бес дорама соның ішінде «Алғашқы махаббат», «Күзгі ертегілер» және «Барлығы бірге» мәдениет алмасу бастамасы аясында Қазақстанда тегін көрсетілді.

Корей толқынының таралуымен Қазақстан мен Оңтүстік Корея арасындағы экономикалық қатынастар ғана емес, мәдени қатынастар да нығайып, жаңа деңгейге көтерілді. Қазақстанда «Халлюдың» кең таралуы арқасында екі ел арасындағы мәдени алмасу күн сайын қарқындап келеді. 2010 жыл Корея Республикасындағы Қазақстан Республикасының жылы болды, ал 2011 жыл Қазақстан Республикасында Корея Республикасының жылы деп жарияланды. Демек жыл бойы қазақстандықтарды мәдени қызықты іс-шаралар күтті: концерттер, кинофестивальдар, көрмелер және т.б. Осыған орай Астанада концерт өтті, оған алғаш рет корей эстрада жұлдыздары, танымал «Ханзада Чжумонг» телехикаясында басты рөлді сомдаған актер Сон Иль Гук шақырылды. Бұл да қазақстандықтарды корей мәдениетімен тереңірек таныстыруға үлкен септігін тигізді.

Қазақстан жастары корей мәдениетіне деген қызығушылығына байланысты корей толқынына қатысты түрлі мәдени іс-шаралар өткізуде үлкен бастамашылық танытады.

Қазақстанмен кино алмасу Корея фильмдер апталығында корей фильмдерің тегін көрсетумен шектеледі. Бұл іс-шарасы жылына екі рет ел ордасы Астанамыздағы «Корей мәдени орталығы» өткізеді. «Тэгукки» сияқты тарихи сюжеттегі фильмдер Орталық Азияда танымал болғанымен, драмаларда әлі айтарлықтай жетістікке жеткен жоқ.

2011 жылдың маусым айында Алматыдағы «Цезарь» кинотеатрында корей кинофестивалі өтті. Фестиваль корей фильмдеріне үлкен қызығушылық тудырды. Қазақстандағы «Жаман адам», «Уақыт» және «Көктем, Жаз, Қыс және Көктем» сияқты шығармашылығымен танымал корей режиссері Ким Ки Дук болды. Ол сондай-ақ қазақстандық теледидарда бірнеше рет шығып, Еуропа мен Азиядан келген басқа да танымал режиссерлер мен актерлердің алдында Корея Республикасының ресми өкілі ретінде өнер көрсетті. Қазақстан Ким режиссерге деген сүйіспеншілігін көрсетіп, 2011 жылы өткен «7-ші Еуразия халықаралық кино фестиваліне» халықаралық байқаулардың төрешісі ретінде шақырды. Халықаралық кинофестивальдерде танымал болған корей фильмдері қазақстандықтар арасында да кең ықыласқа бөленді.

Корей кино контентінің ішінде тарихи дорамалар Орталық Азия теледидарындағы ең танымал жанр болып табылады және өздерін барлық жастағы адамдарға арналған ойын-сауық ретінде көрсетті. 2005 жылы эфирге шыққан «Сарайдағы інжу-маржанның» сәтті болғаны соншалық, көпшілік корей тілін үйренуге деген ықыласын білдірді. Сериалдың рейтингі 70 пайыздан жоғары болды және мемлекеттік желілерге қайта көрсету туралы өтініштер жіберілді. 2010-2011 жылдар аралығында қазақ теледидарында көрсетілген «Джумонг» та халыққа үлкен әсер тигізіп, көрермендерді өзіне ғашық етті. Нәтижесінде, бұл дораманы да қайта эфирге беруді бірнеше рет сұрады. «Джумонг» көрермендердің сұранысы бойынша қайталама ретінде көрсетіліп, танымалдылығы жағынан түрік сериалдары мен латынамерикалық новеллерден әлдеқайда асып түсті. Бұл танымалдылық Қазақстанда тұратын 100 мыңнан астам этникалық корейлердің өз тарихы, мәдениеті, әдет-ғұрыптары мен дәстүрлерін танып білу үшін Отанында түсірілген фильмдер мен дорамаларды көруімен байланысты болуы мүмкін.

Алғаш рет «Кешір. Мен сені жақсы көремін», «Қысқы соната», «Толық үй» сияқты корей телехикаялары қазақстандық теледидарда 2000 жылдардың басында көрсетіле бастады. «Ханзада Чжумонг», «Жидектерден кейінгі гүлдер» мен «Мұрагерлер» деген телехикаялар қазақстандық көрермендердің үлкен ықыласына бөленді. «Күзгі ертегі», «Сарайдың інжу-маржаны» сияқты кинолар 2007 жылы қазақстандық ұлттық арналардың бірінде жол тартып және олар бірден көрермендер, әсіресе елдің ересек тұрғындары тарапынан үлкен танымалдылыққа ие болды. Қазақстандық көрермендер үшін телехикаялар қазақ тіліне аударылды. Нәтижесінде, Қазақстанда осындай телехикаялардың рейтингі 86%-дан асты. Бір сөзбен айтқанда, «Ханзада Чжумонг» хикаясы Қазақстандағы «Корей толқынының» символына айналды. Телехикаялардың танымалдылығы туристік ағымдардың артуына ықпал етті. Кейінірек, «Жидектерден кейінгі Гүлдер» де дәл осындай танымалдылыққа ие болды[3]. Осы сериалдан кейін корей киносына деген сұраныс өсіп, киноларды орыс тіліне аударатын арнайы фансаб-топтар ашыла бастады.

Өзінің 30 жылдық тарихында Алматыдағы «Корей білім беру орталығы» корей тілін үйренгісі келетін жергілікті тұрғындар санының көбеюіне куә болды. Қытай тілі Қытайдың экономикалық дамуымен қатар, бұрынғы өрлеуді бастан кешіргенімен, соңғы онжылдықта теледидарда көрсетілген корей дорамалары барлық жастағы адамдардың корей мәдениеті мен тілін үйренуге деген құлшынысын арттырды. 2012 жылдың 1-ші семестріне қарай «мәдени орталыққа» қабылдау 2009 жылғыға қарағанда екі есе өсті және үлкен этникалық корейлерден кіші мектеп оқушыларына дейін өзгерді.

3-ші қыркүйекте Қазақстанда этникалық корей жастарына арналған ІТ кәсіби бағдарламасы басталды. Шетелдік корейлер Қорының қолдауымен бұл бағдарлама алғаш рет он жыл бұрын құрылған. Жыл сайын жергілікті этникалық топтардың 25-ке жуық өкілі тіркеледі. 2012 жылы Қырғызстан Республикасынан да келді. Жалпы алғанда, бағдарламаға 46 адам тіркелді, оның ішінде 19-ы қарапайым курсқа, 12-сі ілгері курсқа және 15-і тұрақты курсқа. Бұл өз кезегінде корей тілі мен мәдениетіне деген қызығушылықтың тұрақты өсуін көрсетеді.

Корейлік фильмдердің көрермендеріне беретін тәрбиесі қандай?

Конфуций мәдениетінің киносы жоғары адамгершіліктің, ата-ананы құрметтеудің, патриотизмнің, достық қарым-қатынастың, тіпті жеке гигиенаның мысалдарын нақты келтіреді, яғни тамақ дайындауға, үйді таза ұстауға, өз-өзінді күтуге баулиды. Сонымен қатар конфуцийлік ізгілік рухында тәрбиелеуге тырысады. Мысалы, қайырымдылық (гуманизм); қатынастардағы теңдік; салтанатты, дәстүрлі этикет; үлкендерге қамқорлық, олардың еркіне құрмет, олардың нұсқауларын орындау; әлеуметтік иерархияны ұстану (әркім өзінің әлеуметтік мәртебесіне сәйкес келуі және өзінің иерархиясында бола отырып, өз міндетін орындауы керек); әдептілік пен білімділікті насихаттайды. Міне,

осындай мәселелер, яғни адамгершілік қағидаттар корей киноларының басты мақсаты болды, оны аталған фильмдерден айқын аңғаруға болады.

Қазақстанда өтетін Almaty Film Festival – нақты бизнес-міндеті бар халықаралық кинофестиваль: бірлескен туындылар шығару және елімізде фильм түсіруге шетелдік кинематографистерді тарту арқылы Қазақстанның киноиндустриясын дамыту мақсатында ашылған. Кинофестивальдің мақсаттарының бірі – Алматыны әлемдік кино үшін ең әдемі және қауіпсіз орындардың бірі ретінде насихаттау. Бұл мақсатқа жету үшін қонақтарды тікұшақпен серуендетіп, Алматы маңындағы әдемі жерлер көрсетілді. Қонақтар ішінде әйгілі оңтүстік корейлық кинорежиссер Ким Ки Дук-та болды. Нәтижесінде, Ким Ки Дук-тың бастамасымен «Еру» психологиялық драмасы түсірілді және ол Almaty Film Festival-дің екінші байқауында қазақстандық және оңтүстік корейлық кинематографистердің бірігіп шығарған туындысы ретінде ұсынылды[4]. Бұл қазақстандық кинематографистерге отандық киноны дамыту үшін қажетті ынтымақтастықтың бірі болып есептеледі.

Кино – басқа елге мәдениетті экспорттай алатын өнім. Егер осы бағытты дамытатын болса, 5-10 жылдан кейін отандық фильмдердің ішкі нарықта да, сыртқы нарықта да жетістікке жете алу мүмкіндігі бар. Бұл жағдайда, Оңтүстік Корея жақсы үлгі бола алады. Олардың әйгілі «Пусан Кинофестивалі» (1996 жылы жаңа азиялық кинорежиссерлерді таныстыру үшін ашылды) Оңтүстік Корея киносын жаңа деңгейге көтеруге көмектескен маңызды құралға айналды. Алматылық кинофорум да сондай нәтижеге жете алады деген үміттемін.

Сонымен қатар Корея Республикасының біздің еліміз үшін алар тәжірибелерінің бірі – жас режиссерлерге үлкен қолдау беріліп, арнайы заң шығару. Тағы да бір ерекше айтар ұсыныс, адамгершілік, ізгілікті насихаттайтын көркем фильмдерді насихаттау. Көп көрермен жинап, көрерменнің көзайымына айналған «Ханзада Чжумонг» хикаясы сынды біздің де көне тарихымыз туралы сыр шертетін тамаша телесериалдар түсірілсе, қазақ киносының да алар биігі көп болар еді.

Жоғарыда айтып өткеніміздей Корея үкіметі баспасөз, радио, кино салалары үшін салықтан босатудың түрлі тәсілдерін ұсынғаны сияқты біздің үкімет те осы мәселені мықтап қолға алса, қазақ киноөнері тың туындыларымен үлкен белестерді бағындырады деп есептеймін.

Жалпы алғанда корейлық кинотуындылар халықаралық деңгейдегі бәсекеге қабілеті арта түсуі үшін жасаған қадамдарын отандық киноиндустрия да қазақы менталитетке ыңғайлы етіп қолданса, қазақ киноөнері де халықаралық деңгейде өз орнын алатынына сенімдімін.

Корея – өзінің кинематографиясын ел ішінде де, шетелде де насихаттауды ойлайтын елдің жарқын мысалы. Бұл үшін, әрине, бірқатар қатал протекционистік шаралар қабылданды. Олар жергілікті дистрибьюторлар, кинотеатрлар мен халықаралық дистрибьюторларды корей фильмдерін сатып алуға ынталандырды. Бұған мемлекеттің көп күш пен қаражат жұмсағаны сөзсіз. Корея киноны қорғау, сақтау және дамыту үшін қолдан келгеннің бәрін жасады. Көрермендерді өз киносын көруге, оны түсінуге және жақсы көруге шақырды. Сондықтан, бүгінгі таңда көрсетілетін отандық фильмдердің үлесі шетелдік фильмдерге қарағанда әлдеқайда жоғары болып келеді.

Қазақстан өзінің кино өнерін дамытуда әлі де бірнеше салаларға көңіл бөлгені жөн деп санаймын. Өнердің, музеологияның және мәдениеттанудың барлық салаларында ғылымды дамытуға ерекше назар аудару қажет. Бүгінгі күні мұражайлар, тарих, археология, этнография, реставрация, өнер және мәдениеттану саласындағы ғылыми зерттеулердің келісілген саясаты іс жүзінде жоқ.

Жастар мәдениетін дамытуға, сондай-ақ балалар мен жастардың шығармашылығын, көркемдік-эстетикалық тәрбиесін қолдау жүйесіне тиісті назар аудару қажет. Бұл жағдай қоғамның, әсіресе жастардың, шетелдік мәдени құндылықтар мен мұраттарға жаппай бағдарлануына әкелді, ал бұл құндылықтар мен мәдени иммунитеттің тұрақты масштабының қалыптасуына теріс әсер етеді.

Эстетикалық талғамға, адамгершілікке, ұлттық мәдениетке деген қызығушылық пен сыйластықты тәрбиелеуге арналған балалар мәдениетінің әртүрлі түрлерін өндірудің стратегиясы жоқ.

Оңтүстік Корея тәжірибесі көрсеткендей, мемлекеттің мүддесі мен мәдениет саласындағы қалыптасқан саясат әлеуметтік тұрақтылыққа, құндылықтар жүйесін қалыптастыруға және оның сабақтас-тығына, отансүйгіштік пен ұлттық бірегейлікке ықпал етуі керек. Оның үлгісімен әлеуметтік маңызы бар жобалар мен коммерциялық емес салаларға, әсіресе классикалық және академиялық өнерге мемлекеттік қаржыландыруды қолдау өте маңызды. Кореяның тәжірибесі оңтайлы, мұнда орталық органдар ұлттық деңгейдегі жобаларды іске асыруды өз мойнына алады және мәдени істер жөніндегі кеңестер жұмыс істейді.

Осындай Оңтүстік Корея киноиндустриясының даму тарихындағы түрлі саяси аспектілерді мысалға ала отырып, Қазақстан да өз кинематографиясын дамытуда тәжірибе ала алады деген ойдамын. Қазақстан мен Оңтүстік Корея арасындағы мәдени, экономикалық және саяси байланыс жылдан жылға нығаюда. Соның себебінен «Корей толқыны – халлюдың» әсері қазақ жастары үшін ғана емес,

қазақ кинорежиссерлері үшін де өте жоғары. Қазақстандық киноөнер инновациялық идеяларды іздейтіндіктен, музыкалық фильмдер мен комедияларда әлсіз болғандықтан, корей киносының тың оқиғалары мен стильдендірілген бейнелерінен шабыт іздейді деп ойлаймын. Корей киносын мысалға ала отырып, сапалы фильм түсіруге ұмтылған режиссерлер қаншама. Сол режиссерлерге әлі де білімін шыңдау керек, сонымен қатар мемлекеттің көмегі де қажет. Қазақстан мәдениеті мен өнерінің көптеген салаларының серіктестігі мен бәсекелестігі негізінде әлемдік мәдени процеске интеграциялану әлеуеті толық іске асырылған жоқ. Танымал имидждік жобаларды іске асыру – халықаралық байқаулар мен фестивальдер өткізу, трансұлттық туристік маршруттар мен кластерлерді дамыту – қазақстандық мәдениеттің әлемдегі мәртебесін нығайтуға ықпал ете алады. Сол кезде қазақ киноөнері Корея мемлекеті сынды алғашқы бестіктің біріне ілінері сөзсіз.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Jwa S.H., Lee T. 한국 영화산업의 구조적 변화와 발전 (Құрылымдық өзгеріс және корей киноиндустриясының дамуы) (корей тілінде), Сеул, 2006, 99-100 бет.
- 2 Korean Film for 1966-2002, Korean Film Commission (various issues) for 1999-2002, and Korean Film Council (various issues) for 1998-2013 [Электронды ресурсы] // URL: <http://www.koreanfilm.org>
- 3 Распространение Корейской волны в Казахстане, [Электронды ресурсы] // URL: <https://www.showasia.ru/198312-rasprostranenie-koreyskoj-volny-v-ka>
- 4 Как сделать Алматы привлекательным для Голливудских кинематографистов. [Электронды ресурсы] // URL: https://forbes.kz/life/afisha/kak_sdelat_almatyi_privlekatelnym_dlya_gollivudskih_kinematografistov

ДНИ СЕҢІМДІ ТАҢДАУДАҒЫ БАЛАНЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН ЕРКІНДІГІ

Оралқұл Ә.

«Дінтану» мамандығының курс 4 студенті

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекші: Утебаева Д.С.

PhD доктор, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Бала – негізінен бала кезіндегі адам. Балалық шақтың жас шектері әртүрлі мәдениеттерде, өмірлік цикл теорияларында және құқықтық жүйелерде ерекшеленеді. Жалпы жағдайда бала туғаннан бастап жыныстық жетілу кезеңінің соңына дейін адам деп аталады. Бала туралы ілім, біздің дәуірімізге дейінгі IV ғасырда Гиппократ медицинасының әкесі «Баланың табиғаты туралы» кітабынан бастау алады. Болашақта балаларды тәрбиелеу және оларға күтім жасау туралы Цельсус, Гален және Соран өз ғылыми жұмыстарын қалдырған. Келесі 15 ғасырда Гален мен Соран бұрын айтылған нәрсе іс жүзінде қайталады. Алайда, балалар өлімінің жоғары деңгейі, қайырымдылық ұйымдарының пайда болуы, сондай-ақ, Еуропаның кейбір елдерінде балалар мен панасыз балаларға арналған білім беру үйлерінің құрылуы XV-XVII ғасырларда балалар ағзасының ерекшеліктеріне қызығушылықты оятуға ықпал етті. Балаларды тәрбиелеу мен күтуге арналған көптеген жұмыстар жарияланды [1].

Бала – әрқашан дамып, өсіп отыратын тірі жан. Бала өсе келе оның психологиялық, физиологиялық, морфологиялық өзгерістерге ұшырауын байқаймыз. Эрик Эриксон адам дамуының сегіз психологиялық кезеңін атап өтті. Олардың төртеуі балалық шаққа сәйкес келеді. Ол нәрестелік, ерте балалық шақ, ойын жасы және мектеп жасы. Бұл жас шеңбері мәдениетке және сол мәдениеттегі тұрмыс-тіршілікке байланысты өзгеруі мүмкін.

Балалық шақ – бұл адам өміріндегі ерекше кезең, оның барысында денсаулық қалыптасады және жеке даму жүзеге асырылады. Бала кезінен бастап адам бүкіл өмірін сақтайтын нәрсені қабылдайды. Бала балабақшаға кіргенде, ол жаңа адамдармен, ересектермен және бұрын білмеген балалармен қоршалған кезде қатты күйзеліске ұшырайды. Егер ата-анасы жақын болса, ол қорықпайды. Егер ата-аналар мен тәрбиешілер күш-жігерін біріктіріп, баланы балабақшада да, үйде де қос қорғаныспен, эмоционалды жайлылықпен, қызықты және мазмұнды өмірмен қамтамасыз етсе, бұл өз кезегінде оның негізгі қабілеттерін дамытуға, құрдастарымен қарым-қатынас жасауға және болашақта мектепке дайындықты қамтамасыз етуге көмектеседі.

Бала құқықтары – халықаралық құжаттарда тіркелген балалар құқықтарының жиынтығы. Біз бұл жерде балалардың құқығын қорғауға болатын құжаттарды қарастырған болатынбыз. Бұл дегеніміз бала қандай да бір жағдайға түскенде оның құқығын қорғауға болатын құжаттар тізімі. Бала құқықтары туралы Конвенцияға сәйкес, бала – он сегіз жасқа толмаған адам. Халықаралық және ұлттық деңгейде Бала құқықтары туралы көптеген арнайы актілер бар. Халықаралық деңгейдегі бала құқықтары туралы негізгі акт Бала құқықтары туралы Конвенция болып табылады. Бұл 54 баптан тұратын бала құқықтары туралы құжат. Конвенцияға кіретін барлық құқықтар барлық балаларға қолданылады [2].

Халықаралық және Қазақстан заңнамасына сәйкес, бала туғаннан бастап мемлекет кепілдік беретін ажырамас құқықтарға ие: бала, кез-келген адам сияқты, өмір сүруге, оның көзқарастарын құрметтеуге және оған қатысты барлық мәселелер бойынша осы көзқарастарды еркін білдіруге, ие болуға және білдіруге құқылы. Әр түрлі формадағы ақпаратты алу және беру құқығы, кемсітуден қорғау құқығы, білім алу құқығы, демалыс және бос уақыт және т. б. құқықтарға ие. Дәстүр бойынша, адам 13-16 жасқа дейінгі бала болып қалады деп саналады, бірақ контекстке байланысты басқа анықтамаларды қолдануға болады. Адамның бала болуын тоқтатқанын анықтаудың тағы бір тәсілі – жыныстық жетілу болып табылады. Кәмелетке толғанға дейін адамның заңды құқықтары толық болмайды, ол үшін ата-ана немесе басқа заңды өкіл жауап береді. Көптеген елдерде кәмелетке толмағандарға алкоголь мен темекі өнімдерін сатуға тыйым салынған заңдар бар.

Бала құқығын қорғайтын көптеген конвенциялар мен декларациялар қабылданғанын аңғардық. Олар: «Женева декларациясы», «Бала құқығы бойынша конвенция», «Бала құқықтары декларациясы», сонымен қатар адам құқықтарында да бала туралы айтылады. Бірақ бірінші дүниежүзілік соғыстан кейін бала құқықтары бойынша заңдар тоқырауға ұшыраған болатын. Бүгінгі таңда бұл заңдар реттестіріліп, бала құқығын қорғайтын көптеген бірлестіктер пайда болды. Бала құқығы бойынша ООН 1959 жылы заң қабылдады. ООН бүкіл әлем бойынша бала құқығы сақталмаған жағдайда, өз ықпалын тигізуге барынша құқылы. ЮНЕСКО-ға мүше мемлекеттер осы орайда осы декларацияның барлығын қатаң түрде сақтауға тиісті. Себебі, бұл заңдардың барлығы адам құқығын қорғауға, ешбір адамның құқығына нұқсан келтірмеуге және де жоғары моральдық нормаларға сәйкес құрылған заңдар жинағы [3].

БҰҰ Ассамблеясы 1959 жылдың 20 қарашасында «Бала құқығы бойынша декларация қабылдады. Арнайы қажеттілік. бала құқықтарын қорғау алғаш рет балалар құқықтары туралы Женева декларациясымен (1924), содан кейін 1948 адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясымен, халықаралық шарттармен және балалардың әл-ауқаты мәселелерімен айналысатын халықаралық мекемелер мен ұйымдардың жарғыларымен жарияланды. Ата-аналарды, қоғамдық ұйымдарды, жергілікті билік пен ұлттық даңғылдарды балаларды физикалық, ақыл-ой және адамгершілік жағынан дамытуға мүмкіндік беретін әлеуметтік қорғау мен жағдайларды қамтамасыз етуге шақырады. Балалардың тәрбие, білім беру, дене тәрбиесі саласындағы тең құқықтарын жариялайды. Нәсіліне, түсіне, тіліне, дініне, саясатына қарамастан рухани даму және басқа нанымдар, әлеуметтік шығу тегі, мүлкі, туу жағдайлары мен жағдайлары. Декларацияға сәйкес, бала әлеуметтік қамсыздандырудың артықшылықтарын пайдалануы керек, оның ішінде оған және оның анасына тиісті босанғанға дейінгі және босанғаннан кейінгі күтім қамтамасыз етілуі керек. Қоғам мен билік органдарында балаларға қамқорлық жасау тиіс. Ол қатыгездік пен қанаудың барлық түрлерінен қорғалуы керек. Халықтар арасындағы бейбітшілік пен достық рухында тәрбиеленуі керек деп есептейді. БҰҰ Ассамблеясы 1979 жылды Халықаралық балалар жылы деп жариялады.

БҰҰ – ның Бала құқықтары туралы Конвенциясы-қатысушы мемлекеттердегі Балалардың құқықтарын анықтайтын халықаралық құқықтық құжат. Бала құқықтары туралы Конвенция бала құқықтарының кең спектріне арналған міндетті сипаттағы бірінші және негізгі халықаралық-құқықтық құжат болып табылады. Құжат туғаннан бастап 18 жасқа дейінгі адамдардың аштық пен мұқтаж-дықтан, қатыгездіктен, қанаушылықтан және теріс пайдаланудың басқа да нысандарынан бос жағдайларда өз мүмкіндіктерін толық дамытуға жеке құқықтарын (егер қолданыстағы заңдарға сәйкес кәмелетке толу бұдан бұрын басталмаса) егжей-тегжейлі көрсететін 54 баптан тұрады. Бала құқықтары туралы конвенцияға АҚШ, Оңтүстік Судан және Сомалиден басқа Қасиетті Тақ және БҰҰ-ға мүше барлық елдер кіреді [4].

«Ел болам десен, бесігіңді түзе» деген халық даналығы. Бұл дегеніміз біз қоғамның дамуына ықпал етуші жастар екенін түсініп, ең алдымен бала тәрбиесіне көп көңіл бөлуіміз керектігін айқындайды. Білім берудің ажырамас бөлігі – тәрбие беру. Сонымен, отбасылық тәрбие міндеттерінің ішінде баланың тәрбиесі мен дамуы үшін ата-аналардың ортақ және бірдей жауапкершілігі қағидатын мойындауды қамтамасыз ету үшін барлық күш-жігер жұмсалуын талап етеді. Ата-аналар немесе тиісті жағдайларда заңды қамқоршылар баланың тәрбиесі мен дамуына негізгі жауап береді. Баланың ең жақсы мүдделері олардың негізгі қамқорлығының мәні болып табылады.

«Отбасылық өмірдің басты мәні мен мақсаты – балаларды тәрбиелеу. Ата – ана тәрбиесінің негізгі мектебі-күйеуі мен әйелі, әкесі мен анасы арасындағы қарым-қатынас» – деп В.А. Сухомлинский өз ойын трактаттайды [5]. Иә, расында да ата-ана баланың ең алғаш дүние есігін ашқан сәттегі алғаш көрген адамдары болып табылады. Баланың мінез-құлығы тікелей ата-ананың тәрбиесіне байланысты. Абай атамыз айтпақшы, «Жас бала анадан туғанда екі түрлі мінезбен туады: біреуі ішсем, жесем, ұйықтасам деп тұрады. Екіншісі білсем екен, көрсем екен, үйренсем екен дейді». Сол себепті, баланың қалыптасуы кезінде отбасы институтының рөлі өте ауқымды деп айтсақ болады.

Қазақстан Республикасының Заңнамасының 18 бабына сәйкес: Әр адам ой-пікір, ар-ождан және дін бостандығына құқығы бар; бұл құқық өз дінін немесе наным-сенімін өзгерту еркіндігін, өз дінін, наным-сенімін жеке өзі, немесе басқа адамдармен бірігіп тұтып, жария түрде, немесе жеке жолмен уағыздау, құдайға құлшылық ету, діни салт-жораларын орындау бостандығын да қамтиды. Сонымен қатар 19 бапқа сәйкес: Әр адам наным-сенім бостандығына және өз көзқарасын еркін білдіруіне құқығы бар; бұл құқық өз наным-сенімін кедергісіз ұстану еркіндігін және мемлекеттік шекаралар тәртібіне тәуелді болып қалмай, ақпараттар мен идеяларды еркін іздеп, кез-келген құралдар арқылы тарату бостандығын да қамтиды [6]. Қазақстан Республикасы зайырлы мемлекет. Әр мемлекет азаматына ар-ождан бостандығы берілген. Ешбір дінге басымдылық берілмейді.

Діни сенім бостандығына бес айқындаушы қағидатты жүзеге асыруға кепілдік береді:

1. Азаматтардың дінге қатыстылығына қарамастан тең құқылығы.
2. Діни және атеистік бірлестіктерді мемлекеттен бөлу.
3. Мемлекеттік білім беру жүйесінің зайырлы сипаты.
4. Діни бірлестіктердің заң алдындағы теңдігі.
5. Діни сенім бостандығын іске асыруды қамтамасыз ететін және оларды бұзғаны үшін жауапкершілікті белгілейтін арнайы заңнамалық актілердің болуы [7].

Көріп отырғанымыздай, ата-аналардың діни сенімдері отбасы өмірінде сыналып, балаларды өз конфессиялары рухында тәрбиелеуге міндеттейді. Бұл ретте ата-анасы немесе қамқоршылары оған діни сенім жүктеу мағынасында баланы тәрбиелеу міндетіне бастапқы дереккөздерде (Киелі кітап,

Құран) толық нұсқаулар жоқ. Бірақ үлкендердің міндеті – баланы өз іс-әрекеттерін нақты түсінген сәттен бастап «әкелердің сеніміне» баулу, яғни дінге қосылу ниетін саналы түрде білдіру. Сенуші ата-аналар балаға бейімделген діни білімді ерте жастан, жартылай және одан да толық қабілетті жасқа дейін береді.

Ата-аналар тар конфессиялық мүдделердің болуына және бір діннің догмаларын білуіне байланысты бала үшін өмірдегі сөзсіз билік болып табылады, бала «әкелердің сенімі» пайдасына жалғыз мүмкін, қатаң анықталған және баламасыз таңдау жасайды. Сонымен қатар, ол тек таңдау ғана емес, шын мәнінде еркін діни (мысалы, конфессиялық емес) немесе атеистік таңдау және ерік бостандығы үшін негізгі білімнің толықтығына ие бола ма? Дінді таңдау және мойындау кезінде адамның ерік-жігерін еркін білдіру бөлігінде балаға діни нанымды таңдау еркіндігін беру әлемдік діндердің бастапқы көздерінің базалық принциптеріне сәйкес келеді. Қазіргі уақытта зайырлы және діни дүниетанымдардың диалогы, шіркеу мен мемлекеттік институттардың халықаралық деңгейде байланыс нүктелерін іздестіру Орыс Православие шіркеуінің зайырлы заңдарға ұқсас адам құқықтары тұжырымдамасын, Исламдағы Каирдегі адам құқықтарының декларациясын, адам құқықтарының Араб хартиясын қабылдағанын айтады.

Біздің ойымызша, адамзат діни идеологиядан зайырлы идеологияға (адам құқықтары мен бостандықтары идеологиясына) көшуді жүзеге асыруға әлі дайын емес, өйткені бұл жеке таңдау құқығына негізделген прогрессивті әлеуметтік дамудың жалғыз жолы ма, жоқ па деген мәселе толық шешілген жоқ. Шамасы, жақын болашақта қоғам мемлекеттік институттар мен ата-аналар арқылы балаға әлемдік діни өмірдің алуан түрлілігін көрсете алады және осыған байланысты ата-аналар өз балаларына дәлелді сенім білдіруге құқылы болады. Бұл жағдайда баланың діни дүниетанымы тек байытылады, ал ол діни төзімділік, толеранттылық, басқа конфессиялар мен дүниетанымдарды құрметтеу дағдыларына ие болады, бұл көп полярлы діни-саяси әлем жағдайында конфессиялық қақтығыстардың болмауының КЕПШІ. Басқа әлемдік (ұлттық) жол – бір діннің үстемдігі немесе синкретикалық біртұтас әлемдік «діннің» құрылуы.

Баланың сенім таңдау еркіндігі туралы біз қарастырып отырған мәселе шеңберіндегі халықаралық пактілердің (олардың сөзсіз прогрессивті мазмұнымен) маңызды ішкі қайшылығы мыналар болып табылады: мүмкін болатын кемсітушілік факторы ретінде адамның жасы туралы ескертудің болмауы; оған және баланы ресми түрде қосуға мүмкіндік беретін «адам» негізгі ұғымының анықтамасының болмауы. Бұл ретте декларацияланған құқықтардың бір бөлігі қол жетімді болмайды. Заң ғылымы адамның құқықтары мен міндеттерін беру ұстанымына сүйене отырып, «құқықтық қабілеттілік» ұғымдарын тұжырымдады. Жас баланың өсу кезеңіндегі кемсітушілік факторы ретінде негізінен баланың ең негізгі табиғи құқығын қорғау тұрғысынан қарастырылады, онсыз ол кейіннен толыққанды азамат бола алмайды. Бұл ретте бала кезіндегі оның тәрбиесі үшін жауапкершіліктің барлық толықтығы ата-аналарға жүктеледі. Баланың сенімдері заңмен қорғалатын баланың жасын анықтайтын норма жоқ (Ғылым баланың дамуындағы жас кезеңдерін психологиялық және әлеуметтік жетілу дәрежесі бойынша жіктеуге жақындағанына қарамастан). Бала емес, еркін қоғамдағы тәуелсіз еркін ересек адам ғана жүзеге асыра алатын діни сенімге немесе сенімге ие болу, өзгерту, мойындау мүмкіндігі жарияланды. Ең бастысы, баланың діни немесе басқа нанымдарды таңдау құқығы нормативті түрде тұжырымдалмайды және мұны істеу керек еді, өйткені діни сенімді алғашқы сатып алу кезеңі адамның салыстырмалы түрде ерте балалық жасына келеді.

Қазіргі уақытта Халықаралық пактілер мен ұлттық заңнамада «баланың діни сенімдерін бастапқы таңдау» термині жоқ. Мұның себебі қоғамның балаға осындай таңдауды еркін жүзеге асыру үшін жағдай жасау қажеттілігін түсінуінің жеткіліксіз шарасы болуы мүмкін. Қажетті жағдайларды жасауға жақындау үшін қоғам келесі теориялық сұрақтарға жауап табуы керек:

- баланың осы бостандықты талап етуге құқығы бар ма?
- отбасының (ата-ананың) баланың сенімін қалыптастыруға құқығы басым бола ала ма?
- екі құқықтың бәсекелестігі мәселесін шешу мүмкін бе – баланың

бостандығын және отбасының (ата-ананың) оны тәрбиелеуге егемендік құқығын қамтамасыз ету, екі құзыреттілік пен құқық объектілерінің аражігін ажырату.

Бұл мәселелерді дінтану және құқықтану тұрғысынан қарау одан әрі зерттеудің болашағы бола алады деген ойдамын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ребенок // Электронный ресурс URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D0%B1%D1%91%D0%BD%D0%BE%D0%BA>
2. БҰҰ Бала құқықтары бойынша Декларациясы. Электронный ресурс URL: <https://www.un.org/ru/documents/declconv/declarations/childdec.shtml>
3. Бала құқығы бойынша конвенция Электронный ресурс URL: http://www.conventions.ru/view_base.php?id=96
4. Convention on the Rights of the Child New York, 20 November 1989 Электронный ресурс URL: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-11&chapter=4&lang=en
5. Выготский Л. Собрание основных работ. – Т. 4. Детская психология. М.: Педагогика, 1984. 432 с. // Электронный ресурс URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/vug_all/index.php
6. Қазақстан Республикасының Заңнамасы Электронный ресурс URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P020001378_#z1
7. Яблоков И. Н. Основы религиоведения // Учебник. – М.: Высшая школа, 1994. – 368 с.

АЛХИМИЯ И ПУТИ ИЗБИЖСНИЕ СМЕРТИ

Пардабеков А.

«Дінтану» мамандығының 4 курс студенті

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекші: Қарыбаева А.Н.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Смерть с давних времен является одной из самых распространенных тем в нашем обществе. Данный феномен связан с тем, что эта главная проблема всего человечества, по сей день происходит изучение этой темы в танатологических исследованиях. За последние десятилетия также увеличилась актуальность био-этической проблемы в обществе, которая однозначно требует изучения феномена смерти.

Утилитарные вопросы, объединенные с многообразными аспектами погибели и смерти человека в современном обществе, призывают к глубокому исследованию философских аспектов проблемы. Бесспорно, многие философы и мыслители древности рассуждали на тему роли человеческой жизни и смерти во вселенной.

Известный немецкий физик – Альберт Эйнштейн, однажды сказал: «Я научился смотреть на смерть как на старый долг, который рано или поздно надо заплатить». Иными словами, смерть постигает любое живое существо, не зависимо от его показателей и свойств. Таким образом с древних времен, люди во избежание смерти создавали различные практики, ритуалы и снадобий, которые так или иначе продлевали жизнь человеку. Во II веке нашей эры в Египте с зарождением алхимии, люди начали осуществление качественных преобразований внутри одушевлённого либо неодушевлённого предмета, его «перерождение» и переход «на новый уровень». Причины, по которым распространялась идея бессмертия и долголетия жизни – это человеческий страх, страх перед лицом смерти. Конечно, люди бояться того, чего не знают, и поэтому как писал Платон, люди считают смерть – это величайшее из зол, «Бояться смерти есть не что иное, как думать, что знаешь то, чего не знаешь. Ведь никто же не знает ни того, что такое смерть, ни того, не есть ли она для человека величайшее из благ, а все бояться ее, будто знают точно, что она есть величайшее из зла». С нашей точки зрения, смерть недобро и не есть зло, так как люди как раз-таки и не понимают, что находиться «на той стороне». Возможно, смерть – это величайшая награда, и как в индуистских религиях, следуя дхарме человек вырывается из круга Сансары, ломая клетку – своё тело, он освобождается.

Люди с сильной верой, следующие Аавраамическим религиям, надеются и верят, что есть «место», где Душа человека бессмертна, и что их сознании будет вечно. Для этого, как и во всех религиях, им нужно следовать определенным правилам, «Божьей воле».

Что такое алхимия на самом деле?

Алхимия – это явление культуры, сопровождающий на протяжении более полутора тысяч лет различным эпохам.

Существование алхимии зафиксировано еще в составе древних восточных культур, доисламской Персии, а в таких странах, как: Индия, Япония и Китай – с появлением буддизма. Также алхимия получила распространение в Арабском халифате и особенно средневековой Европе в качестве феномена ее культуры.

Псевдонауку – алхимию часто связывают с получением драгоценных металлов – это золото или серебро, из не драгоценных металлов, то есть – это идея превращения металлов с помощью гипотетического вещества – «философского камня».

Алхимики прошлого обозначивали свою деятельность – «неизменной наукой». То есть первостепенной целью алхимиков является не прагматичная, а всеобъемлющая, нацеленная на создание специализированного мировоззрения, изображенной в алхимии в своеобразных образах-понятиях, таких как: «философский камень», целительные панацеи, алкагест – универсальный растворитель и тому подобное. Соотнося естественное и духовное, алхимик сплавивают тем самым макрокосмос с микрокосмосом. Направления своей деятельности он формулирует так: в существенном мире – преображение не драгоценных металлов в драгоценные; в человеческом мире – собственное совершенствование; в возвышенном мире – созерцание Создателя и приобщение к нему посредством его слова. Алхимия, следовательно, в то же время осуществляла два рода деятельности, – «аурификацию» (золото-подобные имитации) и «аурификацию» (определенную мировоззренческую доктрину). Алхимию, занимающуюся добыванием драгоценных металлов, созданием препаратов и эликсиров, пилюль бессмертия, исследованием тайно-окультурной реальности веществ и химических реакций называют внешней алхимией.

Трансмутацией духа, получение колоссального здоровья или даже бессмертия при помощи определённых упражнений – внутренней алхимией. К примеру внутренней алхимии существенные и не существенные части человека, такие как: сознание, дух, душа, отдельные энергии и тому подобное, признаются как субстанции, имеющие определённые химическими и физические свойства, с которыми можно совершать определенные операции, представляемые на языке химических превращений.

Восточная алхимия является существенной стороной традиционного восточного природознания, познание которого очень важно для созерцания специфики науки Востока, в частности Китая. В определенной степени алхимия выступает как наука о бессмертии, схожая с макробиотикой также разветвляющийся на «внешнюю» и «внутреннюю» алхимию. «Внешняя» предполагала создание эликсиров бессмертия в лаборатории в ходе моделирования, сжатых во времени естественных процессов универсума. «Внутренняя» – предполагала создание эликсира в самом человеке. По мнению Н. Сивина, предфизикой является «внешняя» алхимия, в отличии химии, так как алхимики пытались создать модель космического процесса, алхимики не пытались исследовать химических элементы и их реакции (С. В. Зинин, 1987, с. 64).

Н. Сивин тем самым обозначает китайскую алхимию как «континуум с теоретически обоснованными стараниями создать химическую модель космического процесса, с одной стороны, и преимущественно прагматической ориентацией на поиски эликсиров бессмертия и тому подобное» (Сивин Н., 1968, с. XV).

Учитывая вышеупомянутое, основанная на лабораторной деятельности – это «внешняя» алхимия, в процессе которого алхимик из определенных материалов (к примеру киновари, свинца и ртути) образует некое вещество, и данное вещество называется эликсиром бессмертия у алхимиков. У «внутренней» и «внешней» алхимии единым является только методологические основания своей практики и общий язык описания. На самом деле «внутренняя» алхимия является своеобразной формой йогического тренинга, нацеленного на деструктивную трансформацию психических характеристик человека, иначе говоря, в ее определенной терминологии, на изобретение бессмертного тела и бессмертного – просветленного сознания. Конечный момент играл огромную роль и равномерно психотехнический элемент «внутренней» алхимии стал главным, конечно же благодаря влиянию буддизма.

Следует обратить внимание на то, что алхимия с начала своего заложения была связана с даосскими принципами обретения бессмертия и литургической ритуальной деятельностью, нацеленной на достижение той же цели.

Алхимия является одной из древнейших наук, и ее кульминационному завершению способствовало развитие точных наук, таких как: химия и физика, так как под сильным влиянием, и развитием она не могла существовать дальше.

И конечно, как бы это не было противоречиво, главная мысль алхимии о способностях преобразование одних не драгоценных металлов в другие драгоценные металлы оказалась верной. Благодаря всем познаниям человечества о металлах, и вообще об окружающем мире, металл стал одной из составляющих жизни человека, металл получил огромную силу и только тогда алхимия смогла появиться. В самом начале у алхимиков при скрещивании металлов получались не большие результаты, металлы меняли свои свойства, внешний вид, из обыкновенной руды получались блестящие металлы, это было подобно человеческому рождению и смерти.

В трактатах, связанных с псевдонаукой – алхимией, образом философского камня в основном был змей – Уроборос, закрученный змей, пожирающий свой хвост, что символизировало бесконечность. Другим образом выступал лев, поедающий Солнце.

Искусство тесно связано алхимией, это можно наблюдать в различных алхимических текстах, а также в современных развлечениях. Алхимия в литературе появляется с давних времен, со времен появления английской литературы и продолжает свое существование по сей день, выступает она в качестве фэнтези. Алхимическая сатира была введена в XIV веке Чосером, данный жанр можно все еще увидеть в различных фэнтезийных работах.

Идентичные отношения с алхимией были и у художников. Художники работали совместно с алхимиками, вдохновлялись их работами и внедряли алхимические символы и образы в свои труды. Похожая ситуация и с музыкой, которая оказывала свое влияние на различных исполнителей. В кинематографе алхимики изображаются в сакральных, таинственных ролях в фантастике, фильмах, сериалах, комиксах и видеоиграх.

Почему внутренняя алхимия превзошла внешнюю алхимию, что этому поспособствовало?

Одной из первопричин падения внешней алхимии стали нередкие отравления эликсиром бессмертия. Его основными составляющими были: синтез ртути, свинца и мышьяка, что конечно же угрожало

отравлением, либо смертью. В основном снадобье употребляли незначительными порциями на протяжении долгого времени, в основном замечались исключительно недомогания. Но были и моменты летальных случаев. Значительное количество даосов династии Тан полагали неприятные признаки эффективности эликсира. Во многих трактатах рекомендовалось специфические средства от отравления эликсиром бессмертия, которые были из разнообразных составляющих, впрочем, маловероятно доныне средства качественно способствовали при тяжелых порциях ртути либо мышьяка из эликсира бессмертия. Жертвами подобных эликсиров оказывались не только мудрецы-даосы, но и большое число Восточных императоров, стремящиеся заполучить бессмертие. В их числе, например, императоры Сянь-цзун, Му-цзун, У-цзун и Сюань-цзун с династии Тан. Зачастую их гибель поясняют недостаточным опытом подчинённых алхимиков, использовавших чрезмерно огромные дозы опасных ингредиентов для жизни. В биографиях правителей, ставшие жертвами от эликсира бессмертия, зачастую встречаются упоминания, охватившие их огромная жадность и гнев. Явными признаками отравления ртутью является постоянное изменение поведения и темперамента. В основном, погибший после употребления эликсира даос в действительности достигал своей задумки, элементарно ради бедующей жизни у него не было необходимости тленное тело. Подобного даоса именовали «ши цзе сянь» – «бессмертным, освободившимся от трупа». Однако, искусные специалисты внешнейалхимии добавляли в свои эликсиры киноварь и мышьяк в небольших дозах, но даже это позволяло им избежать страшных концов. Зачастую после кончины оказывалось, что эти вещества повлияли консервирующее действие на тело, покойный на долгое время оставался в хорошей форме, не разлагался, и в глазах последователей это казалось доказательством эффективности эликсиров. Про одного из выдающихся творцов даосизма Вэй Бояна появилась легенда, с помощью которой он с тремя воспитанниками направился в горы изготавливать снадобье бессмертия. В моменты, когда удивительное лекарство было готово, пара учеников, не веривших учителю, порекомендовали испытывать снадобье на собаке. Дворняжка умерла, и эти учащиеся не согласились испытывать эликсир на себе, но Вэй Боян, и третий ученик по имени Ю эликсир приняли. Они мгновенно умерли, потом возродились, приняли добавочную дозу и стали бессмертными.

Заключение. Таким образом, в этой статье утверждается, что смерть потапливает человека к поиску способов избежание смерти, одним из таких способов была алхимия.

В этом аспекте, авторы пришли к выводу, что появление псевдонауки – алхимия не ограничивается лишь трансмутацией обычных металлов в драгоценные металлы, появление алхимии также связано и со страхом человека перед лицом смерти.

Алхимия подразделяется на «внутреннюю» и «внешнюю». Общее у этих разветвлений только стремление преобразование низменного в возвышенное. «Внешняя» алхимия стремится изменить структуру и свойства вещей по логике не совместимые с реальностью, «внутренняя» алхимия же пытается изменить свойства самого человека изнутри при помощи определенных практик-упражнений, увеличивая как жизненные показатели, так и сознание, дух, душу, и внутреннюю энергию.

Список литературы

1. Слепокуров А.А. Диссертация на тему: Непостижимость смерти как этико-философская проблема: <https://www.dissercat.com/content/nepostizhimost-smerti-kak-etiko-filosofskaya-problema>.
2. 11. Арьес Ф. Человек перед лицом смерти. – М.: Прогресс, 1992. – 528 с.
3. Алхимия: <https://iphras.ru/page50318149.htm>
4. Химическая энциклопедия: http://www.chemport.ru/data/chemipedia/article_126.html
5. Даосизм и алхимия в традиционном Китае: http://ec-dejavu.ru/a/Alchemy_East.html

ХАЛАЛ ҰҒЫМЫНЫҢ МӘНІ МЕН МАҒЫНАСЫ

Тастанбек Б.

«Дінтану» мамандығының курс 4 студенті

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекші: Әлтаева Н.С

PhD, аға оқытушы, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Исламнан және жалпы терминологиядан тыс адамға «халал» деген не екендігі әрдайым анық бола бермейді. Көбінесе бұл сөз тамаққа қатысты қолданылады, бірақ «халал» ұғымы мұсылман өмірінің барлық салаларын біріктіреді. «Халал» сөзі діни термин болып есептеледі. Бұл күнделікті тыныс-тіршілігіне қатысты шарифат тыйым салмаған іс-әрекеттер шеңберін қамтитын ұғым. Араб тілінен қазақшаға аударғанда бұл сөз бірнеше мағына береді: «адал», «таза», «рұқсат етілген», «шарифат бойынша жасауға болады». Бұл сөзге қарама-қайшы «харам» ұғымы, яғни тыйым салынған деген мағынаны білдіретін сөз.

Арам және адал мағыналары әу бастағы қазақы түсінігімізден алшақ емес екен. Тіпті осы бір қарапайым қазақы пайымдардың астарында үлкен, тұтас бір дүние жатыр. Онда жасауға болмайтын, яғни «харам» болып саналатын нәрселер бар; жасалуға тиісті нәрселер жиынтығы «халал» бар. Бұл ұғымдар адам өмірінің белгілі бір сфераларын (неке, мұрагерлік т.б.) реттеуші нормаларымен және нақты ахлақтық ұғымдармен (әділдік, мейірімділік, ұят, жомарттық және т.б.) байланысты.

Қазақ халқы адалдықты ерекше бағалаған. Мынау адал ас, адал азамат, адал ұл, ана сүтін арда емген ұл-қыз, мынау асылдың сынығы деген тіркестердің барлығы адалдыққа меңзейді. Сондай-ақ мынау арам, лас, харам деу арқылы адал емес лас нәрселерден жирендіреді. Адалға өзіміз жақсы білетін төрт–түлік мал – сиыр, түйе, қой, жылқы жатады.

Бата қайырған сайын басына амандық, асына адалдық тілеп, жарлы болып өтсе де, арлылықтан таймаған, аш болса да, харамды ауызға алмаған ұлтпыз.

Діндердегі «халал» ұғымының мәні мен мағынасы.

Ибраһимдік (аврамдық) діндердің ең көнесі болып табылатын иудаизм, одан кейін христиан діні мен ислам келеді. [Иудаизм](#)да яһудилерге рұқсат етілген тағам «кошер» деп аталады. «Кошер» сөзінің мағынасы – тағамның тұтынуға жарамдылығын білдіретін ұғым. Кошер өнімдері – бұл дәстүрлі яһуди Заңы, діндар яһудилердің діни, отбасылық, әлеуметтік өмірін реттейтін иудаизм заңдары мен ережелерінің жиынтығы тұрғысынан рұқсат етілген өнімдер.

Кошер және халал стандарттары жануарларды сою саласында өте ұқсас. Жануарлар ауырмауы керек, олар зардап шекпеуі керек, және жануарларды сою үшін өте өткір пышақ пайдаланылады; ет дайындауға манипуляция жасауға тыйым салынады (теріні жырту, қауырсындарды жұлу және т. б.), бүкіл қан төгілгенге дейін, жануарды союдың шарттарының бірі-мұсылманның: «Бисмиллях, Аллаху акбар»– деп сөйлеуі, жануардың негізгі мойын тұсын сойғанда айтылып жатады, осы арқылы астың адал болатындығына діни мән беріледі. Магнитофон және басқа жазбаларды пайдалануға тыйым салынады. Малды союдың кошер әдісімен шохет бенедикция – дұға формуласын айтады.

Тыйым салынған нәрседен (харамнан) аулақ болу және рұқсат етілген нәрсеге (халалға) ұмтылу қаншалықты қажет екендігі туралы Құранда және Киелі кітап – Библияда да көптеген аяттар мен өсиеттерде айтылған. Ислам діні уағыздайтын моральдық құндылықтар арасында адам жасалуға тиісті нәрселер жиынтығы – «халал» кіреді. Сонымен қатар жасауға болмайтын, яғни «харам» болып саналатын нәрселер де аталған (Балшыкеев С.Б. [1]).

Ислам діні жануарлардың өмірінің соңына ерекше қарауда. Барлығы ислам заңдарына сәйкес болуы керек. Ислам діні бойынша Алла жер бетіндегі барлық тіршілік иелеріне өмір береді. Бұл оның барлық жаратылыстарға батасы. Егер жануар адамға тамақ ретінде қызмет етсе, оның өмірін сақтап қалса, оны өлтірмес бұрын Алланың атынан дұға ету керек. Мұсылмандарға мал сою кезінде дұға оқылмаған жануарлардың етін жеуге болмайды. Құдайдың атынан өлтірілмегендердің бәрі харам деп саналады. Міне осындай етті тамаққа пайдалануға болмайды.

Құранда «жазба адамдарының тамағы», яғни яһудилер, біз мойындаймыз және жейміз деп жазылған. Халал ұстанымдарымыз кашрут қағидаттарына ұқсас және кошер деп танылған өнім де халал, бірақ бұл тек бір бағытта жұмыс істейді, өйткені халал әрқашан кошер бола бермейді. Дін аясында ережелер қатаң болып есептеледі. «Халал» стандарты бойынша біз құс сойған жағдайда электрикалық токпен өлтіруге жол береміз, кашрут бойынша бұған тыйым салынады.

Алла мұсылмандарға шошқа етіне, сондай-ақ шошқа етінің барлық туындыларына тыйым салды: тері, жүн, өндіріс және пайда – мұның бәрі харам. Сондай-ақ, Алла кез-келген түріндегі алкогольге тыйым салды.

Адам тамақ таңдауға мұқият қарау керек, егер ол рұқсат етілмеген тамақты жесе, онда оның жаны «қара болады», – деп шарифатта айтылған. «Харамда» өсірілген дене кейінірек «отқа ұшырайды» деген ислам дінін ұстанушылардың пікірі де бар.

Одан басқа адалға байланысты іс-әрекеттерде «халал» мәнін ашады. Бұл отбасындағы құрметті қарым-қатынас, таза әйелдік көрініс, тіпті никахтың дәстүрі (мұсылмандық неке салты). Халал ұғымы тұрмыстық заттарға, киімге, зергерлік бұйымдарға, қаржыға да қатысты. Әсіресе әйелдер киіміне көп тыйым салынады. Мұсылман әйелдің беті мен қолдары ғана ашық болуы мүмкін. Мұсылман әйел тек әйелдермен немесе балалармен және еркек туыстарымен сөйлесе алады. Әйелдер мен ерлердің тамақтануы үстелдің әртүрлі жағында, ал кейбір мұсылман елдерінде, мысалы, Сауд Арабиясында, әртүрлі бөлмелерде болады.

Шарифат бойынша мұсылман қаржысына үстеме, өсімақы сұрауға болмайды. Ислам банкінде сіз ашқыңыз келетін кәсіпорын немесе өндірістің белгілі бір бөлігіне қаржы саласыз – сонда банк сізбен әріптес болады. Тәуекелді кәсіпорындарға ақша салуға болмайды. Алкоголь өндірісін, есірткі саудасын, порнографияны қаржыландыруға болмайды. Бұл Шарифатпен тыйым салынған.

«Халал» деп аталатын өмір салты, Әлемдердің Раббысының ережелерінің бірі бола отырып, жердегі және мәңгілік әлемде сенуші үшін көптеген артықшылықтарға ие. Біріншісі, ислам адамның өзіне, сондай-ақ оның айналасына зиян келтіруі мүмкін әрекеттерге тыйым салады, мысалы, есірткіні пайдалану немесе құмар ойындарды теріс пайдалану.

Көріп отырғандай – біз білегін «халал» түсінігінің қолданыс аясы өте кең, *мағынасы ауқымды*.

Тұрмыс-тіршіліктегі «халал» ұғымының таралуы.

Тұрмыс-тіршіліктегі «халал» шеңберінің аясы кең. Оның бір саласы мұсылман жұртшылығының ас-ауқат, тағамына қатысты. [Құранда](#) адамды дел-сал етуші, миын улаушы апиындық өсімдіктерді пайдалануға, арақ-шарапқа тыйым салынған. Тағамдардың ішінде өлексе, сұйық қан, жемтік, шошқа еті және Алла тағаланың аты аталмай бауыздалған малды жеуге тыйым салады, оларды харамға жатқызады.

Халал өнімдерінің ерекшелігі – химиялық қоспаларды аз қолдана отырып, экологиялық таза шикізаттан жоғары сапалы өндіріс. Адам ағзасына зиянды компоненттердің болмауы жасанды, гендік түрлендірілген, сапасыз өнімдер кезінде халалды тұтынушылар үшін ерекше тартымды етеді (Мусанова М.М. [2]).

«Халал» термині адал тамақ өндірісін және мұсылмандардың мал сойған кездегі діни рәсімін де білдіреді. Ата-бабаларымыздың сойған малдың жерден қазылған шұңқырға қанын ағызып, оның бетін көміп тастауында, сойыс малын бір-біріне көрсетпей бауыздауында осындай үлкен тәрбиелік мән жатыр. Ал ұйыған қанда өте жоғары немесе өте төмен температурада да жойыла қоймайтын вирустың пайда болып, етпен бірге адам ағзасына өтуі мүмкін екендігін де ескерген жөн. Мұның соңы түрлі ауруларға апарып соқтырады. Бұл пікірдің негізін түсініп кең таратқан Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының «Халал стандарттау» бөлімінің меңгерушісі Бейбіт Мырзагелдиев Б. [3].

Денсаулық сақтау саласы, фармакологияны алсақ, адамға қауіпсіз өсімдіктерден алынатын дәрі-дәрмек арқылы халал дәрілер сатылады. Керісінше – кейбір антибиотик дәрілер құрамына доңыздың асқазанынан алынатын «пепсин» деген гормон қосылады, бұл дәрілер «харам» деп аталады. Адам алкоголь немесе «харам» жануарларынан жасалған ингредиенттерді қолданатын дәрі-дәрмектерді де пайдаланбауы керек, сондықтан әрқашан нұсқаулықтарын оқып, аналогтарды іздеу керек. Айтпақшы, «харам» – бұл «екі әлемде» өмір сүретін тіршілік иелері – бақалар, жыландар, крабтар және басқалар. Мысалы, краб қабығынан жасалған жылан уы немесе модификацияланған хитозан бар дәрі-дәрмектерді тұтынуға тыйым салынады. Бірақ, өте сирек және төтенше жағдайларда, адам өз өмірін сақтау үшін «харамға» жүгіне алады.

Қызмет көрсету немесе сервистік салаға қатысты да бұл ұғым кең таралған: дәмханалар, туризм, қонақ үйлер, тағы басқа ұйымдар адалдық, тазалық ұстанымдарды қолданғаны дұрыс.

Шарифат нормалары бойынша бизнес құратын қызмет көрсету саласындағы компаниялар әзірге онша көп емес, алайда исламдық жұмыс қағидаттары жыл сайын көбірек секторларды қамтиды. Қазақстанда халал стандартына сәйкес қонақ үйлер, SPA-салондар, автотектептер, банктер, медициналық мекемелер жұмыс істейді. Бұл мекемелерде қызмет көрсетудің негізгі қағидасы – қызметкерлер мен клиенттердің мінез-құлқының белгілі бір ережелері, әйелдер мен еркектерге арналған бөлмелерді қатаң бөлу, намазхананың болуы [4].

Халал қызметтерді көрсетуде бизнесті өркендетудің маңызды факторы істі ұйымдастырудың тиісті форматы ғана емес, сауатты маркетинг болып табылады. Мысалы, нарық ойыншылары атап өткендей, халал қонақ үй қызметтеріне сұраныс бүгінгі күні онша жоғары емес. Біріншіден, бұл клиенттерге қойылатын арнайы талаптарға байланысты. Мысалы, қонақ үйде тұруды қалайтын ерлі-зайыптылар

тиісті құжаттарды ұсынуы керек. Екіншіден, сұраныстың төмендігі халықтың мұндай қызметтер туралы хабардар болуының төмен деңгейімен түсіндіріледі (Махметов Б.Н. [5]).

Дәл осындай белгілер бойынша қазақстандық халал сауналар жұмыс істейді. Халал сауналардың бөлмелерінде темекі шегуге, спирттік ішімдіктер ішуге тыйым салынады, ерлер мен әйелдер бөлек шомылады, өзімен бірге неке туралы куәлігі бар отбасылық жұптар ғана бірге демалады.

Халалды бүгін IT-компанияларда ұсынады: сіз виртуалды қажылық жасай аласыз, «халал»-мешітті немесе «халал» тағамдары бар дүкендерді іздеуге арналған нұсқаулықты қолдана аласыз. Сонымен қатар намаз уақытын немесе оразаның басталуын еске түсіретін арнайы гаджеттерді қолдана аласыз. Бүгінгі таңда «халал» IT-өнімдерінің үлесі аз болғанымен, көптеген сарапшылар оның болашақта айтарлықтай өсуін болжайды.

Бірнеше саладағы халал мәселелері қазіргі таңда зерртеушілердің қызығушықтарын оятты. Мысалы, әлемдік әдебиеттерде Ислам туризмінің ерекшеліктері (Battour M., Ismail M. N. [6]), халал туризм (Bogan E., Saguçik, M. [7]), мұсылман туристердің қажеттіліктері (Oktadiana H., Pearce P. L., Chop K. [8]) және халал қызметтерін ұсынатын қонақ үйлердің қызметі (Henderson J. C. [9]) туралы жұмыстар бар. Халал туризмі ислам нормаларына сәйкес ұйымдастырылған және саяхат кезінде діни дәстүрлерін сақтауға мүдделі мұсылмандарға арналған туризм бар деп дәлелденген (El-Gohary H. [10]). Ресей мамандары халал туризм және қонақжайлылық саласындағы зерттеулерге көңіл бөлуде (Шныркова А. С., Предводителева М. Д., Решетникова К. В. [11]).

Менеджмент және маркетингке байланысты зерттеулерде халал мәселесі көп қарастыралған деп айтуға болады. Сонымен қатар, ғылыми әдебиеттерде халал индустриясы мен өнімінің проблемалық өрісі діннен алшақтап қаржылық секторға өтуі байқалады.

Қорытынды.

Қорыта келе немесе қысқаша айтқанда «халал» – бұл мұсылман құқығының нормаларына сәйкес қолдануға немесе пайдалануға рұқсат етілген барлық нәрсе. Соңғы уақытта сауда-экономикалық, қаржылық қатынастарға түсетін немесе әртүрлі қызметтерді пайдаланатын адамдар тұтыну объектісінің Халал стандарттарына сәйкестігіне қызығушылық танытуда.

Халал бизнес пен сауда саласына тарала отырып, таза діни мәселе болудан қалды. Бұл сапа кепілдігінің де, өмір салтын таңдаудың да жаһандық символына айналады.

Халал – бұл адамдар қалай өмір сүру керектігі туралы ғасырлық ежелгі нұсқаулық деуге болады. Бұл өмір сүру сапасын білдіреді және тамақ өнеркәсібінде, киім-кешекте, дизайнда, дәрі-дәрмектер өндірісінде көрінеді және адамдардың жақсы қарым-қатынасын басшылыққа алады. Халал өнімі – ел болашағын ойлаған әрбір азаматты алаңдатуға тиіс.

Бүкіл әлем жүгініп отырған, халықаралық халал стандартының лидері Малайзия болып табылады. Жыл сайын әлемдегі ең ірі халықаралық халал өнімдер, тауарлар мен қызметтер көрмесін өткізетін Малайзия халал индустриясының орталығы болып саналады.

Әзірге халал стандарты тауарлар мен қызметтер өндірісіндегі бірінші орын ислам елдеріне тиесілі. Алайда, сарапшылардың пікірінше, «рухани бизнес» жаһандық тарату арналары жақсы дамыған мұсылман емес мемлекеттерде де белсенді дамып келеді.

Еліміз 2005 жылы әлем тәжірибелерін ескере отырып халал стандарты ережелерін жасақтап, бекітті. № 135305 атты Қазақстанның мемлекеттік стандарты 2005 жылдың қараша айында бекітілді [12]. Сонымен қатар бұрынғы Индустрия және сауда министрлігінің құрамында әр сала бойынша құрылған 49 комитеттің бірі ретінде №57 халал стандарттау техникалық комитеті құрылды.

Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы халал өнімдеріне барынша назар аударып отырғаны белгілі [13]. Ислам банкингінің белсенді енуі жылжымайтын мүлік, сақтандыру, сән индустриясы, косметология және т.б. салалардағы халал стандартты кеңінен таратты. Халал кәсіпорындар да Қазақстанда кең таралып келе жатыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Балшыкеев С.Б. Дінтану негіздері: Оқу құралы. Орысшадан аударған Мұсағұлова А.Е. Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті. – Қарағанды: ҚарМТУ баспасы, 2012 – 108 б.
2. Мусанова М.М. Халал индустрия в Республике Казахстан; опыт, тенденции и перспективы// Международный экономический форум, 2013. <https://be5.biz/ekonomika1/r2013/1168.htm>
3. Мырзагелдиев Б. Адал ас – дініміз бен діліміздегі киелі ұғым/ Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының ресми сайты: muftyat.kz. 2015.

4. <https://www.muftyat.kz/kk/articles/islam-and-society/2015-04-04/20385-bejbt-myrzageldiev-adal-as-dnmz-ben-dlmzdeg-kiel/>
5. Махметов Б. Н. Развитие системы Халал в Республике Казахстан // Пищевая и перерабатывающая промышленность Казахстана. – 2008. – № 1. – С. 41-43.
6. Battour M., Ismail M. N. 2016. Halal tourism: Concepts, practices, challenges and future. *Tourism Management Perspectives* 19. P. 150-154.
7. Bogan E., Saruçik, M. 2019. Halal tourism: Conceptual and practical challenges. *Journal of Islamic Marketing* 10 (1). P. 87-96.
8. Oktadiana H., Pearce P. L., Chon K. 2016. Muslim travelers' needs: What don't we know? *Tourism Management Perspectives* 20. P. 124-130.
9. Henderson J. C. 2010. Sharia-compliant hotels. *Tourism and Hospitality Research* 10 (3). P. 246-254.
10. El-Gohary H. 2016. Halal tourism, is it really halal? *Tourism Management Perspectives* 19. P. 124-130.
11. Шныркова А. С., Предводителева М. Д., Решетникова К. В. 2020. Исследования в сфере халяль-туризма и гостеприимства: библиометрический анализ. Вестник Санкт-Петербургского университета. Менеджмент 19 (2). С. 256-282. <http://doi.org/10.21638/11701/spbu08.2020.206>
12. Нормативтік құжат MS 1500:2004 HALAL FOOD / Индустрия және сауда министрлігінің Техникалық реттеу және метрология комитетінің 09.11.2005 ж. № 022/879 бұйрығы.
13. https://www.inform.kz/kz/halal-tagam-densaulyktyyn-kepili_a2189368

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДІННІҢ АЛАТЫН ОРНЫ

Темирбекова А.

«Фармацевтикалық өндіріс технологиясы» мамандығының 1 курс студенті

Қарағанды медицина университеті

Ғылыми жетекші: Абдрахманова К.

Қарағанды медицина университеті

Қазақстан өз тәуелсіздігін алғаннан кейін басқа кеңестік елдер сияқты атеизмке қарсы тұрды. Қазақстан Республикасы да Орталық Азияның басқа мемлекеттері сияқты және Әзірбайжанмен қатар зайырлы басқару формасын қабылдады. Бұл аймақ ислам әлеміндегі керемет үлгіге және үкімет территориясының мақтанышына айналдырады. Патшалықтың жарығы аймақ мемлекеттерінің модель мемлекеттерінің АҚШ пен Еуропамен байланыс нүктесі болуы керек. Бірақ, керісінше, олар қайшылықтар мен қайшылықтардың қайнар көзіне айналды, өйткені Батыс елдері мен ұйымдары осы елдердің полиция саласындағы жағдайын дін саласында жиі сынайды.

Қазақстанның көршілерімен ұқсастықтары көп, бірақ олардың арасында үлкен айырмашылықтар да бар. Мысалы, Қазақстан этникалық және діни тұрғыдан алуан түрлі. Сонымен қатар, исламдық елдер негізінен көшпелі және исламды мистикалық және синкретикалық аспектілермен қатар ұстанады. Тәуелсіздік алғанға дейін Қазақстанда ешқашан өзінің исламдық күші болған емес: діни лидерлер не Қазанда, немесе Ташкентте болған. Кеңестік билік кезеңі Қазақстанның өмір тарихында маңызды із қалдырды. Алайда, Кеңес үкіметі дінді жоюға ғана емес, оны жоюға да тырысты: кеңес монархтары шетелдіктердің айқын діни идеяларын көтермелеп, олар мен дәстүрлі діндер арасында жасанды түрде бәсекелестік тудыру мақсатында. Қазақстан дінге деген қызығушылық дәуіріне аяқ басқан кезде, халық енді бұрынғы коммунистік дәстүрлерге қайта оралмады. Оның орнына Қазақстандағы мұсылмандар мен христиандар жаңа, шетелдік діни ықпалға тап болды.

Соңғы онжылдықтағы оқиғалар қуатты қазақстандықтарды экстремистік діни топтардың қаупін жете бағаламайды деген қорытындыға келді. Заңдар мен саясатты қайта қарау биліктің экстремистік немесе дәстүрлі емес деп санайтын адамдар мен қауымдастықтардың жеке өміріне араласуына әкелді. Батыстың Қазақстанды сынауының бір себебі де осы.

Бұл сынның тағы бір себебі – кешірек болған философиялық келіспеушілік: батыстық жақтастар дінге қатысты діни бостандық пен бейтарап мемлекетті толығымен қолдайды және зорлық-зомбылыққа қатысатын немесе оларды қоздыратын топтардың жалғыз араласуына мүмкіндік береді. Бірақ билеуші Қазақстан әртүрлі қағидаттар бойынша әрекет етеді: мемлекет діни қауымдастықтың дәстүрлі қайта өркендеуін қамтамасыз ету және қоғамдағы тұрақтылық пен келісімді қамтамасыз ету үшін діни істерді реттеуге міндетті.

Қазақстаннан шыққан бұл модель жетілдіруден алыс. Егер бұл жағдай болса, мемлекет басшылары осыншама заңдар енгізу қажеттілігін сезінбейтін еді.

Қазақстан бұл модельді жетілдіруден алыс. Егер бұл жағдай болса, мемлекет басшылары заңға сонша өзгеріс енгізу қажеттілігін сезбейтін еді. Саясаттың шамадан тыс шектеулер қоюына билік шынымен де сын көзбен қарайды. Сонымен қатар, Қазақстанның батыстық сыншылары елдің зайырлы мемлекеттік моделін оқшаулауға екіұшты болғандығын түбегейлі елемейді. Осыған байланысты батыстық сындардың көпшілігі Қазақстанда естілмейді және бұл елге онша әсер етпейді. Қазақстандық модельді қабылдау және елдегі билікті сынаудың орнына олармен діни негіздерін жақсарту бойынша жұмыс жасау сәтті тәсіл болар еді. Уақыт өте келе, бұл Қазақстанға көптеген мұсылман елдерінің қоғамына ұқсас модель жасауға көмектеседі.

ВИРТУАЛДЫ ӘЛЕМДЕГІ ЖАЛҒАН ИДЕОЛОГТАРДЫҢ ЭКСТРЕМИСТІК КӨЗҚАРАСЫ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІДЕГІ КОНТЕНТТЕРІ

Үйсінхан М.

«Дінтану» мамандығының 4 курс студенті

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Ғылыми жетекші: Кантарбаева Ж.У.

Филос.ғ.к., аға оқытушы, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Мақалада әлеуметтік желідегі түрлі жат діндер мен деструктивті діни ағым өкілдерінің жұмыс жасау әдіснамалары баяндалады. Қазіргі қоғамда кеңінен таралған исламдық жат ағым өкілдерінің ғаламтор беттеріндегі конететтеріне талдау жасап, оның зияндылығын баян етеді.

Бүгінгі таңда Қазақстан үшін негізгі қауіпті факторларының бірі – діни экстремизм. Бұл факторды ел ішіндегі бүлік пен тыныштықтың бұзылуының бірден бірсебепшісі болмақ.

Экстремизм – экстремалды көзқарастарды ұстану. Осындай шаралардың ішінде тәртіпсіздіктерді, азаматтық бағынбауды, террористік актілерді, партизандық соғыс әдістерін, арандату істерін айтуға болады. Ең радикалды экстремистер көбінесе кез-келген ымырадан, келіссөздерден немесе келісімдерден бас тартады. Экстремизмнің өсуіне әдетте: әлеуметтік-экономикалық дағдарыстар, халықтың негізгі бөлігінің өмір деңгейінің күрт төмендеуі, биліктің оппозицияны басып-жаншумен тоталитарлық саяси режимі және келіспегендерді қудалауы ықпал етеді.

Әдетте кейбір экстремистік әрекеттерді кейбір адамдар әділетті және ізгілікті деп санайды. Мысалы, «Бостандық үшін күрес», «Ислам мемлекетін құру», «Бақытты өмір сүру» атты ұрандармен адамдар арасында жақсы көрінеді.

Жүріс-тұрыстың экстремизациялануына мыналарды жатқызу керек:

а) өздерінің әлеуетті және шынайы мүшелеріне тұтастай алғанда қазақстандық қоғамдағы және жекелей алғанда отбасында қалыптасқан мәдени дәстүрлерден бас тартуға, туған-туыстармен өзара қарым-қатынастарда жалпы қабылданған құндылықтар мен басымдылықтарды үзуге шақыратын үндеулер;

ә) діни топтағы қарым-қатынастың қатаң, құпиялық ережелерін сақтаумен байланысты белгілі бір мінез-құлық алгоритмдеріне үйрету, сана мен құлықты қадағалауға дағдыландыру, өз туыстары мен қауымның өзге мүшелері өмірінің әр алуан қыры туралы ақпарат жинауға үйрету.[1]

Қазіргі таңда смартфон, гаджеттер айнымас серігімізге, ал әлеуметтік желілер өміріміздің ажырамас бір бөлігіне айналды. Біріміз қажеттілікпен, кейбіріміз көптен қалмайын деп тіркеліп, құрылғының бетін ғұмырымыздың айнасы етіп үлгердік. Біреудің күнкөріс кәсібіне, енді біреудің ермегіне айналған желілер қалың жұрттың жарнама қызметіне де жарап тұр.

«Интернет желісі арқылы терроризм идеясын ауқымды насихаттау шаралары жүзеге асатыны шындық. Кейбір сайттарда тіпті қолдан жасалатын жарғыш заттардың нұсқаулықтары да орналас-тырылады. Тактика жүргізу, шабуыл жасауға және терактіге үйрету, тарту, жиһадқа шақыру секілді теріс пиғылды идеология интернетте шығып жатыр. Соған орай былтырдан бері сот органдары арқылы терроризмді, экстремизм мен зорлық-зомбылықты насихаттайтын 950-ге жуық сайт жабылды. Бүгінгі күні соттарда 150-ге тарта сайтқа қатысты іс қаралуда».

Арнайы қызмет өкілінің айтуынша, лаңкестікті насихаттайтын сайттар мен олардың серверлерінің басым бөлігі еуропалық зонада орналасқандықтан, мұндай сайттарды толық жабу кейде мүмкін де болмайды. Осыған орай еліміздің өкілетті органдары бүкіл әлемдік қауымдастыққа қатыгездік желісіне бірлесе қарсы тұру туралы ұсыныс жолдаған.

Зерттеушілер лаңкестік топтарға еріп кететіндердің негізінен жастар, 52%-ның тұрақты жұмыс орны жоқ, 38%-ның тұрмыс деңгейі төмен, 52%-ы баспанасыздар екенін анықтаған. Бұлардың ішінде жастардың ең көп бөлікті құрауы расында алаңдатарлық. [2]

Радикалды ағымдар көбінесе «Facebook», «Вконтакте», «Tapatalk», «Одноклассники», «Instagram», «Telegram», «Tik-tok» әлеуметтік желілерін жастар арасында кең қолданысқа ие. Экстремистер әлеуметтік желілерде күндіз-түні жастарды аңдып, олардың өмірлік көзқарастары мен дүниетанымдарын зерттеп, өз айла-тәсілдерімен саналарын сан түрлі жолмен арбауға тырысып бағады. Деструктивті діни ағым өкілдері жас өспірімдердің назарын аудару мақсатында түрлі форматта контент жасауда. [3]

Діни топтар адамдарды өздеріне қалай тартады? Көпетеген діни топты құрушылар адамы көп жазылымды парақшаларды сатып алып, ондағы бастапқы жазылымдарды діни ақпараттармен ауыстырады. Мамандардың айтуынша көптеген адамдар өздерінің діни парақшаға қалай тіркелгенін білмей жататынында осы себептен.

Содан кейін пайдаланушы, егер қызығушылық танытса, жазылған каналдан белгілі діни мазмұндағы қауымдастықтарға сілтемелер таба алады, ол жерден «жақсы сұхбаттасушылар» тауып, дінге қатысты «сұрақтарға» жауап ала алады.

Сәләфилік арналар да осындай тактиканы ұстанады, олардың көпшілігі араб тілін үйренудің негіздерін және ислам негіздерін ұсынады, бірақ іс жүзінде ислам туралы бұрмаланған мәліметтерді, Құран аяттары мен сүрелерінен үзінді деректерді, сондай-ақ дәрістер ұсынады жақын және шет елдерден келген «танымал» және «дамыған» жалған шейхтер, олардың орындау барлық жас категориялары үшін қызықты әрі түсінікті және қазақ тілінде дайындалған.

Сәләфия – сөздіктегі мағынасы «алғашқылар, бұрын келгендер» болып келетін «سَلْفٌ» – «сәләф» түбірінен шыққан сөз. Ад терминде мұсылмандардың алғашқы тізбегі болып саналатын сахабалар мен табиғиндер және әтбағу табиғиндерге айтылады. [4]

Сәләфилік ұстанымы, олардың түрлері, қоғамға келтіретін зиянына тоқтала кетсек. Қазіргі таңда «сәләфиміз» деп жүргендер өздерін осы Исламның әуелгі үш ғасырында өмір сүргендерге теңеуде. Әуелгі сәләфилер шынайы Ислам жолын ұстанушылар болса, қазіргі уақытта өзін солай атаушылардың бағыты, шын мәнінде, олай емес.

Бүгінде әлемде «сәләфия» мен «уаһхабизм» сөзі қатар жүретінін білгеніміз жөн. Себебі, ағымды «белсенділікке» жетелеген Мұхаммед ибн Абдул-Уаһхабтың атына балау әлем мұсылмандары арасында кең етек жайған.

Сондай-ақ, «уаһхабист» деген лақап ағывның негізін қалаушы – Мұхаммед ибн Абдул-Уаһхабтың көзі тірісінде оның соңынан ерушілерге тиелген-ді. Уаһхабилік тарихта «хауариждік» әрекет ретінде танымал болған. Өйткені, олардың әрекеттеріндегі қатыгездік, өз ұстанымдарына қосылмағандарды «кәпір» деп айыптау әрекеттері «харижиттер ағымы» ақидасының (сенімінің) көшірмесі іспетті».

«Сәләфизм» ағымының тармақтары – Мадхализм, Суруризм және Такфиризм болып бөлінеді. Бұл сәләфилік бағыттағы тармақтар – Мухаммад Ибн Абдул-Уаһхабтың көзқарастарын мойындап, ақидалық сенімдерін Ибн Таймияның ұстанымы негізінде бекітеді, мәзһаб пен сенім мектептерінің негіздерін қалаған «Сүннет жұрты және жамағаты» ғұламаларын теріске шығарып, тіпті, күпірлікке де шығарады. Сәләфилік ақидасының негізгі принципі – Ибн Таймия құрған «Таухидті Үшке бөлу» ақидасы. Демек, Алланың жалғыздығын зерттейтін «Таухид» ілімін – үшке бөліп қарастырады. Таухидті үшке бөліп қарастырудағы мақсаты – Алла Тағаланың құрандағы мұтәшабиһ аяттарына Құранда келген сөздің тікелей тілдік, күнделікті қолданыстағы мағынасын беріп, астарлы, мақсат етілген ойды ескеруші «тәуилді» жоққа шығарады.

Суруриліктің идеологиясын Сәләфизм мен Ихуанизмнің (жиһадизм) қосындысы десек болады. Сарапшылардың тұжырымы бойынша – Суруриттердің діни дайындығынан өткен адамның радикалданып, заңды билікке, басқа дін өкілдеріне, зайырлы азаматтарға қатысты шектен тыс төзімсіздік танытып, өзінің саяси мақсатына жету үшін кез келген тәсілді қолданатынын, соның ішінде қарулы қақтығысқа да баратынын айтады. *Түйетініміз:* Уаһапшылардың қатарына жататын – Сурурит, Мадхалит және Такфир жамағаттарының ақида (сенім) негіздері бір болғанымен, діни көзқарастары мен саяси ұстанымдары әртүрлі.

Суруриттердің ақида тұрғысындағы көзқарастары қалған екі топтың ұстанымымен бірдей. Бірақ, Исламды жеткізу мен түсінудегі пікірлері қарама-қайшы. Міне, осы келіспеушілік уаһапшылардың өз ішінде бөлінетіндігінің басты айғағы. Ал қазіргі таңда өздерінің теріс пиғылды пікірлерін тарату істерімен қарқынды жұмыс жасап отырған ағым – Мадхалиттер. Десек те, олар өздерін мадхалиттер деп атауға қарсы, себебі өздерін «біз Рабиғ әл-Мадхалидің шәкірттері емеспіз» деп ақтайды. Сондықтан да, өздеріне тағылған бұл атауды негізсіз деп таниды. Бірақ, олардың мойындайтын көсемдерінің барлығы дерлік – Рабиғ әл-Мадхалидің ұстанымын жақтайды. Мадхалиттер алғашқы уаһапшыларға қарағанда аз да болса жұмсақтық танытады. Сондай-ақ, үлкен күнә жасағандарды кәпір санағанын ашық жарияламайды, бірақ мәзһапқа еруді адасушылық санатына жатқызады. Белді Ислам ғұламаларын даттап, мәзһапты мойындамағанымен өздерінің ұстанған жолдарын тура сол мәзһап қатарына жатқызуға болады. Себебі ол да бір жүйеленген көзқарастар жиынтығы, діни жол. Айырмашылығы – Исламның ғылыми ортасы оларды тура бағыттағы, ұстануға ұсынылатын ресми діни жол ретінде қарастырмайды. Ал олар болса, ақида сенім жүйесінің негізін қалаған Сүннет жұрты және жамағатының аты әлемге әйгілі ғалымдары – Имам Әбу Мансур әл-Матуриди және Имам әл-Ашғари сынды ақиқат сенім тұғырларын жоққа шығарғанымен қоймай, оларға «адасқан философтар» деген сынды жала жабудан да тайынбайды.

Бүгінгі таңда ағымдардың түпті ақиқаты ашыла түсуде. Сондықтан да, сурурия ағымы – ихуандық бағыттағы, салафия жамылғысын жамылған, айла-тәсілдері қоғамдағы аса қатерлі болып есептелетін топтардан болып табылады дей аламыз. Өйткені, ішкі дүниелері мен көзқарастары мүлдем бөлек. Ал

мұндай теріс сенімдегі ағымдардың қоғам бірлігі мен ынтымағына, өсіп-өркендеуіне зиян тигізері сөзсіз. Әлемдегі мұсылман елдері дәстүрлі Исламға қайшы келетін сенімдегі ағымдардың үгіт-насихат жүргізуіне тыйым салған, тіпті ресми тіркеуге де алмаған. Мұндай дін атын жамылып, шынайы Исламға залалын тигізуші адасқан ағым өкілдерінің сөзіне құлақ салмас бұрын, олардың тарих сахнасында пайда болу себептері мен мақсаттарына мән беріп, зияндылығы анықталған жағдайда ел болашағы мен мүддесі тұрғысынан сарапқа салып, қажетінше оларға тиісті шара жасауды талап ететіндігі екендігі даусыз. [3]

SMM-дің агрессивті алға жылжуы мен ойластырылған маркетингінің арқасында жас Қазақстандықтардың көпшілігі «Instagram», «Telegram», «ВКонтакте» әлеуметтік желілердегі түрлі діни ресурстарға тап болды, олардың ішінде псевдо-салафиттік саны мыңдаған, ерлер мен әйелдер аудиториясы үшін барлық жастағы санаттар үшін әртүрлі мазмұндағы ресурстар бар.

Ғаламторда тағы бір ұсынылатын контент – ол қайырымдылық жасау, өз парақшаларында құран аяттары мен сүннет амалдары, сауда саласында жарнамалар т.б туралы материал жариялаумен бастайды. Аудиториясын жинап алғаннан кейін өздерінің уағыз-насихат жұмыстарын жүргізуді қолға алады. Олар материалдарын сапалы форматта (бірдей фон, әр материал бірдей форматта) дайындайды. Желі қолданушыларының назарын аударатын инфографикалық және анимациялық роликтер мен көз тартарлық дизайнды қолданады. Кейбір сайттарында халықты экстремистік немесе террористік әрекеттерге шақыруды насихаттамауы мүмкін. Бірақ исламға арналған ақпараттық портал ретінде жұмыс жүргізеді. Алайда, олар шын мәнінде халықтың дәстүрлі діни ұстанымдарын ыдыратып, мұсылмандар арасына жік салып, дінді іштей бөлшектеуді көздеуі мүмкін.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Экстремизм мен терроризмге қарсы әрекет етудегі дәстүрлі діндердің рөлі// Әдістемелік материалдар жинағы. – Алматы: 2011. Философия және саясаттану институты, – 151б.
2. <https://kazislam.kz/dini-radikalizm-ideyalaryn-taratuda/>
3. <https://syрboyi.kz/akparat/destrwktivti-dini-aghymdardyng-internetтеgi-kontentteri-52962/>
4. Қалдыбеков Н. -Харижилік: өткені мен бүгіні // -“Көкжиек» баспасы. – Алматы, 2017.– 208б.
5. <https://www.muftyat.kz/kk/articles/islam-and-society/2014-10-08/21206-uaapshyldyi-rbanyi-slfizm/>

ӘЛ-ФАРАБИ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЗАМАН

Хасиетова Ж.

Мәдениеттану мамандығының 4-ші курс студенті

*Ғылыми жетекші: мәдениеттану магистрі, оқытушы Есболова Молдир Ауелтаевна
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті*

Аңдатпа: Бұл мақалада Әбу Насыр әл-Фарабидің мұрасын зерттей отырып, сол мұраның бүгінгі күні алатын орны мен, ұлттық рухани мұраның жаңғыруында және отандық әдебиеттің әлем тануындағы рөлі ерекше екендігі жайында баяндалады.

Түйін сөздер: Әбу Насыр әл-Фараби, Рухани жаңғыру, трактаттар, ғылым, ізгілік, ізгілік қала, бақыт, қазіргі заман.

«Жаңғыру жолында бабалардан мирас болып, қанымызға сіңген,
бүгінде тамырымызда бүлкілдеп жатқан ізгі қасиеттерімізді
қайта түлетуіміз керек»

Н.Ә.Назарбаев

Өткеннен сабақ алып, болашаққа нық қадам басуымыз бен, тағылымы терең жүйелі ойды қалыптастырар, еңбектері бізге мирас болып қалған асыл мұра, әлемге әйгілі екінші ұстаз Әбу Насыр әл-Фарабидің ұлттық рухани мұраның жаңғыруында және отандық әдебиеттің әлем тануындағы рөлі ерекше.

Әл-Фараби – көрнекті ойшыл, өзінің замандастарының арасындағы ең ірі ғалым, философ және шығыс аристотелизмінің ең ірі өкілі. Өзінің білімділігі мен сауаттылығының арқасында «Екінші Ұстаз» атауына ие болды. Әл-Фарабидің шығармашылық мұрасы орасан зор (150-ге жуық философиялық және ғылыми трактаттар), ал оның айналысқан ғылыми салалары ол – философия мен логика, саясат пен этика, музыка мен астрономия. Ғылыми еңбектерінің ең әйгілісі «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары жайлы трактат» деп аталады. Оның атақты “Музыка туралы үлкен трактат” деген шығармасы әлемнің көптеген тілдеріне аударылған.

Оның еңбектері еуропалық Ренессанстың өрлеуіне үлкен ықпал етті. Фараби Шығыс пен Батыстың ғылымы мен ежелгі мәдениетін табыстыруда зор рөл атқарды. Сонымен қатар әл-Фарабидің шығармашылығы ислам мәдениетінің «Алтын ғасырымен» байланысты. Себебі ол жастайынан өзінің бойына Дешті Қыпшақтың еркіндік сүйген рухын сіңірді. Отанның кең байтақ жазиралары, арғымақтардың жел толқытқан жолдары оның сана–сында еркіндік, бақыт, алысы елдер мен әлі ашылмаған жаңалықтар туралы ойларды оятты. Фараба Аристотельдің философиясына түсіндірмелер жаза отырып, өз тарапынан тарихта алтын әріптермен сақтаулы тұрған асыл мұраны мирас етіп қалдырды. Оған қоса ол туған елінің мәдени байлығын, иран, үнді, антика мәдениеттерінің жемістерін бойына дарытты. Сондықтан да ол тайыз ұғымдар мен соқыр сенімдерден жоғары көтеріле біліп, өзінің ойлау жүйесін сындарлы да икемді ете білді. Сондықтан болар, әл-Фараби өз заманындағы өнер-білімнің ең асылын таңдап ала біліп, өз дәуірінің шынайы энциклопедиясын жасап берді. Оның терең мағыналы пікір айтпаған, жете зер салмаған, данышпандық болжам жасамаған бірден-бір ғылым саласы жоқ, және оның айшық та бейнелі ой тұжырымдары әлемге әйгілі трактатарында көрініс тапқан. Солардың әйгілеріне тоқталып кетсек.

Әл-Фарабидің ең атақты шығармаларының бірі «Ғылымдар энциклопедиясы» деп аталатын трактатын жазған. Бұл еңбектің ғылым тарихында алатын орны ерекше үлкен. Осы трактат «Ғылымдар энциклопедиясы», «Ғылымдар реті», «Ғылымдар классификациясы», т.б. аттармен Шығыс пен Батыс елдерінде өте ертеде-ақ мәлім болып, одан көп ғұламалар тәлім алды.

Бұл кітап мынадай бес тараудан тұрады:

1. Тіл білімі және оның тараулары;
2. Логика және оның тараулары;
3. Математика, яғни арифметика, геометрия, оптика, математикалық астрономия, музыка, статистика, айла-әрекет жөніндегі ғылым (механика);
4. Физика мен метафизика және олардың тараулары;
5. Азаматтық ғылым және оның тараулары, заң ғылымы және кәләм (дін ғылымы) [1].

Қала, заң жөніндегі ғылымдар және дін ғылымы (кәләм). Ғылымдардың бұл салалары этика, тәрбие, мемлекет басқару мәселелерімен айналысады.

«Фарабидің энциклопедиясы» XII ғасырда арабшадан латын тіліне екі рет аударылған. Одан кейінгі ғасырларда бұл еңбек толық немесе үзінді түрінде ескі еврей, неміс, ағылшын, француз, түркі,

т.б. тілдерге тәржімаланған. Роджер Бэкон, атақты Әбу Әли ибн Сина (980–1037) және басқалар тікелей соның әсерімен өздерінің көпке мәлім энциклопедиялық еңбектерін жазған [2]. Ұлы ғұламаның бұл еңбегінің құндылығы, оны басқа халықтардың өз қажетіне жаратып, оның еңбек заңдарына, еңбек адамдарының өз жұмысына саналылықпен, ұқыптылықпен қарап, өндірісті дамыту, еңбек өнімін, жеке адамның еңбекке құштарлығын, ынта-жігерін арттыру мақсаты көзделгендігінде. Ұлы ойшылдың еңбектерінің бәрін де философиялық тұрғыдан қарауы үлкен жеміс алып келді. Осы тұста оның «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарасы туралы трактат» деген еңбегінде адамның өзін танымақтығы жөнінде айтылатын ойларында «өсімдік жаны», «хайуан жаны», «адам жаны» деп жүйелейді. Осы трактатында «қайрат», «ақыл» және «жүрек» сияқты ұғымдарға түсінік бере келіп: «жүрек – басты мүше, мұны тәннің ешқандай басқа мүшесі билемейді. Бұдан кейін ми келеді. Бұл да басты мүше, бірақ мұның үстемдігі бірінші емес» [3], – деп жүрекке шешуші мән береді.

Ал өзінің «Интеллект (сөзінің) мағынасы жайында» деп аталатын зерттеуінде адамның ақыл-парасат мүмкіндігіне жан-жақты талдау жасай келіп, «Интеллект» сөзін келесідей философиялық категорияларға бөліп-бөліп талдайды

- *«потенциалды интеллект»*
- *«актуалды интеллект»*
- *«әрекетшіл интеллект»*
- *«жүре келе дарыған интеллект»*

Әл-Фараби «жүре келе дарыған интеллект» туралы айта келіп, адам туғаннан ақылды, білімді болып тумайтынын, интеллекттің өзі жүре келе, есітіп, көріп барып қана дамитынын ескертеді.

«Музыканың ұлы кітабы» – әл-Фарабиді әлемге танытқан, музыка теориясына арналған шығармаларының бірі. Бұл еңбек жарық көрген соң-ақ, оны дүние жүзінің барша ғалымдары Аристотельден кейінгі «Екінші ұстаз» деп таныған.

Арабтар Фарабидің музыкалық шығармаларын осы уақытқа дейін пайдалануда. Сондықтан да араб музыкасының жалпы тарихын жазған белгілі ғалым Г. Фармер: «Барлық ғылымдар саласында әл-Фараби – «Екінші ұстаз». Ал музыка саласын алатын болсақ, әл-Фараби бір өзі ғана бас король

болып табылады. Басқаша айтқанда, музыка саласында әл-Фарабиге үлгі боларлық, бірінші ұстаз боларлық адам болмаған» [3;18], – деген екен. Қорыта айтқанда, әл-Фарабидің «Музыканың ұлы кітабы» – музыка өнері хақында толық білім беретін қайнар көз. Оқырман бұл кітаптан музыкалық өнердің тәжірибесі және теориясы туралы пайдалы білімдерді табады.

Ғұлама бұл еңбекте математикалық тәсілдер пайдалану арқылы музыкалық дыбыстарды тұңғыш рет қағаз бетіне түсіріп, нотаны алғаш дүниеге әкелген. Қазір музыкада жеті нота болса, әл-Фарабидің еңбегінде нота саны – 12. Сол бес нотаны әлі күнге дейін ешкім тапқан жоқ. Трактат негізгі төрт бөлімнен тұрады. А. Көбесовтің жіктеуінше, олар мыналар:

1. «Музыка өнеріне кіріспе»;
2. «Музыка өнерінің теориялық негіздері»;
3. «Музыкалық аспаптар»;
4. «Музыка композициясы»;

Әл-Фарабидің әлеуметтік-этикалық тақырыптағы шығармаларын солардың ішінде «Бақыт жолын сілтеу», «Азаматтық саясат», «Мемлекеттік қайраткердің нақыл сөздері», «Қайырлы қала тұрғындарының көзқарастары» атты еңбектерін оқып, талдау барысында байқайтынымыз, ойшыл ғалым қарапайым ұғымдар арқылы адамның бойындағы кез келген мінез-құлықтардың, әдеттер мен түрлі қасиеттердің тумысынан емес, жүре келе, бірте-бірте барып қалыптасатынын логикалық жүйелілікпен баяндап, дәлелдеп берген.

Энциклопедист-ғалымның әлеуметтік-этикалық мәселелерді қозғайтын ой-толғаныстары көп. Мәселен, ол мынадай мәселелерді сөз етеді: адам өмірінде кездесетін және онымен тығыз байланыста болатын нәрсе, оны мадақтауға немесе жазғыруға болмайтын жағдайлар және мадақтауға немесе жазғыруға болатын жағдайлар. Мадақтауға немесе жазғыруға болмайтын жағдайларда адам бақытқа жете алмайды. Ал әрі мадақтауға, әрі жазғыруға болатын жағдайлардың жиынтығы қосыла келгенде адам бақытқа жетеді. Әрі мадақтауға, әрі жазғыруға жеткізетін жағдайларды ғұлама үшеу дейді. Олар:

1) Әрекеттер. Адам өзінің дене мүшелерін пайдалану үшін керекті әрекеттер. Мысалы, тұру, отыру, көру, есту т.б.

2) Жан аффектілері. Мысалы, рахат, қуаныш, өкініш, ашу, қызғаныш т.б.

3) Ақыл-парасат. Бұл адам өмірінің бүкіл бойында болады немесе кейде болады, кейде болмайды [5].

Әл-Фараби «жақсы немесе жаман ақыл-парасат тудыратын күйдің түрі екеу» дейді. Оның біреуінің арқасында жақсы ақыл-парасат туады және мұның өзі ақыл күші деп аталады; екінші түрінің арқасында

жаман ақыл-парасат туады, бұл ақыл кемдігі деп аталады. Әл-Фараби өз зерттеулерінде этика, мораль мәселелеріне ерекше назар аударып отырған. Этиканың зерттеу нысанасы – мораль, мінез-құлық, әдептілік нормалары екенін жан-жақты дәлелдеген. Әл-Фарабидің айтуы бойынша, этиканың ең жоғары категориясы бақыт болып табылады [6]. Ғұлама ғалым «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары», «Мемлекеттік қайраткердің нақыл сөздері» және тағы басқа саяси-әлеуметтік трактаттарында қайырымдылық пен бақыт мәселесіне кеңірек тоқталған.

«Бақыт» – Фарабидің негізгі мәселесі, саяси философиясы. Бақыт дегеніміз – ол абсолюттік игілік. Фарабидің айтуынша, адамдар көп нәрселерді өзінің өмірінің мақсаты мен негізі деп ойлайды. Олар – өзіне ұнайтын, керекті нәрселер, мысалы: ақша, атак, тағы басқалары. Адам бақытты ешбір жағдайда басқа күш арқылы емес, тек теориялық ақыл– парасат күші арқылы ғана пайымдайды. Бақытты дұрыс түсінетін адамдар – данышпан адамдар [6]. Бақытқа жетудің маңызды шартын, әл-Фараби адамның әрекетті таңдау және осы істеген әрекеттің өз ырқына негізделуінде. Әл-Фараби адам ырқының еркіндігіне, жақсы мен жаманды еркін таңдауына көп маңыз артады. Ерік еркіндігі жан парасаттылығымен анықталады және ол тек адамға тән, адамдағы ізгілікті қалыптастыратын және күшейтетін қажетті шарт. Ойшыл данышпан тек бақыт туралы нақты білімі бар, оған жету жолдарын айқын білетін, соған сәйкес әрекет жасайтын қауым ғана қайырымдылыққа икемді екенін ескерткен.

Ғалымның мұрасында әсемдік мәселесі ерекше орын алады. Сұлулықты, үйлесімділікті сұлулық пен сәнділіктің жоғары дәрежесіне ие Алла ғана жасай алады деп дәлелдейтін мұсылман идеологтарына қарағанда, Әбу Насыр ізгі істі іздеуге және жасауға тек адам ғана қабілетті деп дәлелдейді: «Адам рухани ізгілігіне байланысты ғана жағымсыз және ізгі істерге барады», «Адамға қысқа ғана ғұмыр берілгенмен, ол қас-қағымды көп екен деп есептейді, адамдар бір-біріне азап шектіре отырып бірімен-бірі жауласады, бір-бірімізді қашанға дейін азап шектіре береміз. Табиғатта әсемдік мәңгі өмір сүреді, ал қайталау түрінде пайда болатын өнердегі ізгілік пен сұлулық адамнан ғана шығады».

Әл-Фарабидің эстетикасында әсемдік пен пайдалылық, сұлулық пен пайда бірімен-бірі үйлесімді түрде тұтасып кеткен, бірінен-бірі бөлінбейді. «Адам ақыл-ойының арқасында ғана адам болды», – дейді ғұлама. Ұлы бабамыз – Аристотельдің философиясын дамыта отырып, өз тарапынан көптеген маңызды ғылыми еңбектер жазды. Әл-Фараби ғылымының философиялық– логикалық іргетасын дұрыстап қайта қалап шықты. Ол музыка жайлы күрделі зерттеулер жүргізді. Фарабидің метафизика, тіл ғылымы, логика, психология, география, этика, т.б. ғылымдар жайлы жазған еңбектерінің мәні ерекше зор.

Дүние жүзі мәдениетінің дамуында із қалдырған қайраткерлер осы заманға дейін адамзат мәдениетінің бірлігін паш етіп келеді. Әл-Фараби осындай дүниежүзілік тарихи тұлғалардың санатына қосылады. Ол туған елінің мәдени байлығын, Иранның, Үндістанның ежелгі дүние мәдениеттерінің жемістерін бойына дарытты. Дәл сондықтан да ол таяз ұғымдар мен соқыр сенімдерден жоғары көтеріле білді. Өзінің ойлау жүйесін сындарлы да икемді ете білді. Әл-Фараби заманындағы өнер-білімнің ең асылын таңдап ала білді. Өз дәуірінің шынайы энциклопедиясын жасап берді. Оның терең мағыналы пікір айтпаған, жете зер салмаған, данышпандық болжам жасамаған бірден-бір саласы жоқ деуге болады.

Әл-Фараби тек Шығыстың ғана емес, Батыстың да ғылым мен мәдениетінің дамуына зор үлесін қосқан энциклопедиялық білімі бар ғалым. Оны толық растайтын мына деректер:

– XV–XVI ғғ. еңбектері Еуропада басылып шыға бастайды. Әл-Фараби еңбектері алғаш рет еврей тіліне аударылды.

– 1869 ж. Ресейде «Әл-Фараби, оның өмірі мен шығармалары» атты кітапты М. Штейншнейдер жарыққа шығарды.

– 1895 ж. Ф. Дитерици «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» атты еңбегін басып шығарды.

– 1927 ж. Хайдарабатта «Азаматтық саясат» атты еңбегі жарыққа шығады.

– Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде (ҚазҰУ), осы оқу орнының 80 жылдық мерейтойына байланысты, Фараби мұрасын зерттеу қызу қарқын алды. 2013 ж. 23 желтоқсанында университетте «Al-Farabi university smart city» ғылыми-инновациялық жобасы жол тартты. Ол әл-Фараби бабамыздың ізгілік қаласы туралы іліміне негізделген. Жобаны жүзеге асыру мақсатындағы басты шаралардың бірі – әл-Фараби мұрасын қалың көпшілікке жеткізуге бағытталған оқу құралын қазақ және орыс тілінде дайындау.

– 2014 ж. ҚазҰУ-дегі Әлем халықтары әдебиеті институты және «Әл-Фараби» орталығы бірлесе отырып, Әбу Насыр әл-Фарабидің «Қайырымды қала» мен «Музыка туралы кітап» атты еңбектерінің екі томын, «Ақыл кітабын» («The Book of Mind» орыс және ағылшын тілдерінде) және «әл-Фараби туралы кітап» жинағын жарыққа шығарды.

– 2014 ж. мемлекет Басшысының тапсырмасымен қолға алынған «Халық – тарих толқынында» бағдарламасы аясында тарихшыларымыз Испания музейінен әл-Фарабидің бұзау терісіне жазылған 10 трактатын, Ғұндардың көсемі – Еділ қағанның бейнесін және сайын даламыздан шыққан ғалымдардың араб тіліндегі қолжазбаларын тапты. Еуропада сақталып келген бұл аса құнды жәдігерлердің көшірмелері мен СД-дискіге түсірілген нұсқасы елге жеткізілді.

– Рамазан Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының директоры белгілі ғалым Әбсаттар қажы Дербісәлі сонау Еуропа төрінен ұлтымызға тән тарихи құжаттардың табылғанына байланысты хабарды жеткізе отырып: «Әбу Насыр әл-Фарабидің 150 беттен тұратын он трактаты ішіндегі керекті сөздердің асты қызыл сиямен сызылыпты. Мұны бабамыздың өзі сызды ма, мүмкін, кейіннен біреу белгіледі ме, білмеймін, зерттеу керек» [7], – деген ұсыныс жасады.

Жоғарыда келтірілген біршама факторлар мен деректерді елбасымыз Н.Ә. Назарбаев айтқандай – «Жаңғыру жолында бабалардан мирас болып, қанымызға сіңген, бүгінде тамырымызда бүлкілдеп жатқан ізгі қасиеттерімізді қайта түлетуіміз керек». Әрине бұл үлкен міндет заманауи жастарға жүктеліп, бабамыздан қалған асыл мұраны келешек ұрпаққа дәріптеу де біздің қолымызда. Оның алғышарттары қазіргі уақытта етек жайып, жоғарғы оқу орның аға оқытушы профессорларының бастауымен, студенттерге тиесілі болуда. Солардың бірден бір мысалы университетіміздің қабырғаларында әл-Фараби мұрасын жаңғыртуға арналған түрлі бағдарламалар мен іс-жобалар бастау алып, студенттер арасында кеңінен тарап кеткен «әл-Фараби және қазіргі заман» атты дисциплинаның өтуі, біз үшін бабамыздың еңбектерімен танысуға үлкен мүмкіндік тудыруда.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. <https://www.zakon.kz/4908813-ruhani-zha-yru-hal-yмыz-a-ruhani-zhol-k.html> ақпараттық порталы.
2. Орынбеков М., Алтаев Ж. Әл-Фараби философиясы // Қазақ даласының ойшылдары (IX–XII ғғ.). – Алматы: Ғылым, 1995. – 160 б.
3. Сағындықов Н. Фарабитану қайта жаңғыру кезеңінде тұр // Аңыз адам: Жұлдыздар отбасы. – 2011. – № 17 (29). – 31, 32-б.
4. Исахметұлы Ж., Даутбаев М. Фараби трактаттарындағы білім, тәрбие мәселелері // Ақиқат. – № 6. – 105, 106-б.ХЖ
5. Философия және мәдениеттану: Оқу құралы/ Ж.Алтаев, Т.Ғабитов, А.Қасабеков және т.б.– Алматы, Жеті жарғы, 1998.-272 б.
6. Сүлейменов П. Әл-Фарабидің қоғамдық философиялық және педагогикалық ғылыми көзқарасы // Ақиқат. – 12. – 67–70-б.
7. әл-Фараби және қазіргі заман оқу құралы / Ғ.М. Мұтанов, М.Ш. Хасанов, Г.Ж. Нұрышева-Алматы: Қазақ университеті, 2014-239 б.

Ы. АЛТЫНСАРИННИҢ 180 ЖЫЛДЫҚ МЕРЕЙТОЙЫНА ОРАЙ, ҚАЗАҚСТАННЫҢ АҒАРТУ
ІСІНІҢ ДАМУЫНДАҒЫ Ы. АЛТЫНСАРИННИҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МҰРАЛАРЫ

РОЛЬ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ Ы. АЛТЫНСАРИНА В РАЗВИТИЕ ПРОСВЕЩЕНИЯ
КАЗАХСТАНА», ПРИУРОЧЕННАЯ 180 ЛЕТИЕ Ы. АЛТЫНСАРИНА

PEDAGOGICAL HERITAGE S.ALTYNSARINA IN THE DEVELOPMENT OF EDUCATION IN
KAZAKHSTAN», DEDICATED TO THE 180TH ANNIVERSARY OF Y. ALTYNSARINA

ҚАЗАҚСТАН ТӘУЕЛСІЗДІГІНІҢ 30 ЖЫЛДЫҒЫНА ОРАЙ, ЗАМАНАУИ БІЛІМ БЕРУ
ҮДЕРІСІНДЕ ЖАСТАРҒА РУХАНИ-ҚҰНДЫЛЫҚТЫ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ
В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ, ПРИУРОЧЕННАЯ 30 ЛЕТИЕ
НЕЗАВИСИМОСТИ КАЗАХСТАНА

ACTUAL PROBLEMS OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF YOUNG PEOPLE
IN THE MODERN EDUCATIONAL PROCESS DEDICATED TO THE 30TH ANNIVERSARY
OF KAZAKHSTAN'S INDEPENDENCE

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫН СЫБАЙЛАС-ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ТӘРБИЕЛЕУ

Күнту А.,

*Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың
Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану мамандығының
4 курс студенті*

*Ғылыми жетекші: п.ғ.к., Шағырбаева М.Д.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті*

Аннотация:

Сыбайлас жемқорлық бүкіл қоғамның проблемасы, оның пайда болуы уақыты б.з.д. мыңжылдықтардан басталады. Себебі, қоғамның барлық кезеңінде моральдық тұрғыдан әлсіз, ар ождан, адамгершілік құндылықтары төмен, өзіне сенімсіз адамдар болған. Сыбайлас жемқорлықтың қоғамда болғаны сияқты, онымен күресушілер де болды, әлі де күресіп келеміз. Әлемдік сыбайлас жемқорлықпен күрес үшін 100-ден аса елдер кірген ұйымдардың тәуелсіз сарапшылары жыл сайынғы санақты жасап, шынайы статистикаларын шығарып, қолдау көрсетіп отырады. Себебі, жұмыла көтерген жүк жеңіл демекші, бүкіл әлемде елдің экономикасын артқа тартатын, қоғамды іштей шірітетін жағымсыз проблемамен күресу әлем үшін маңызды. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес бірінші кезекте отбасыдағы тәрбиеден басталады, сосын білім ордасындағы білім мен тәрбиенің ұштасуы: – шыншыл, мәдениетті, зерделі тұлғаны қалыптастыруда міндет ретінде қаралуы керек. Антикоррупциялық сананы қалыптастыру үшін мемлекет пен қоғам, яғни халық, бірігіп жауапкершілікпен жұмыс жасауы керек. Әр адам, тұрып жатқан елінің патриоты ретінде әлсіздік танытпай, кез келген іске жауапкершілікпен қарай алса, бұл мәселенің де тамыры кесілетін күн келеді.

Түйін сөздер: жемқорлық, сыбайлас жемқорлық, оқушылар, тәрбие, сана.

Балалар біздің болашағымыз, қазіргі біздің істеп жатқан әс-әрекетімізді айна секілді өзімізге қатйалап береді. Әрбір қоғамда болашақ – жастардың қолында деген лозунг бар, бірақ соны халық санасына толық енгізе алды ма? Болашағының жарқын болатынына қаншалықты үлес қосып жатыр, қандай үлгі-өнеге беріп жатырмыз кейінгі ұрпаққа? Мен де сол жастардың бірімін, бірақ мен саналы таңдау жасай алатын, тәуелсіз, ақыл тоқтатқан жасқа келген азаматшамын. Және мен де, аға ұрпақ сияқты елімнің болашағына алаңдаушылықпен қараймын, шындап келгенде әлемнің жақсы болғанын қалаймын. Сондықан да, сыбайлас жемқорлық туралы балалардың алғашқы оқу ордасында қалыптастыратын білімі мен тәрбиесі туралы тақырыпта сөз қозғап отырмын. Біз білетін тамыры тереңге жайылған Сыбайлас жемқорлық – барлық қоғамдарда және барлық дәуірлерде өмір сүріп келе жатқан, түйіні әлі толық шешілмеген проблема. Ол бар кезде экономика әлсірейді, елдің өсуге деген көрсеткіші төмен болады, қоғамдық қарым-қатынас барысында адамдар арасындағы бір-біріне деген сенім әлсіз болады. Және бұл проблема біз ойлағаннан да әлдеқайда ерте басталып, онымен күрес те, бірнеше мың жылдықтар бұрын басталды. Оны Ерте ғасырдағы сазға жазылған сына жазудың арқасында, қазіргі кезге дейін жеткен тарихи мәліметтерге сәйкес, жемқорлықпен күрескен ең алғашқы биліктегі күресушілердің бірі б.з.б. 2400 жылы өмір сүрген Шумерлік билеуші Урукагин туралы ақпараттан білеміз. Ол, жемқорлық жасағандарға қатал жаза қолданған, бірақ нәтижесі мен жазаның түрлері туралы нақты ақпараттар жоқ. Одан бөлек тарихта сыбайлас жемқорлықпен сәтті күресудің көптеген мысалдары бар, соның бірі Францияда XVII ғасырдың аяғында Якубиндік диктатура қазасынан кейін билікті мемлекеттің тарихында ең сыбайластық тәртіп Директория жаулап алды. Директория басқарған жылдары Францияның экономикалық жағдайы құлдыраған, кейіннен билікке консул болып, сыбайлас-жемқорлықпен батыл күрес жүргізген I Консул ретінде Напалеон келді. Бірнеше ай ішінде Напалеон керемет жетістіктерге жетті, сондай-ақ Директория кезінде ұрланған ақшаларды қазынаға қайтарған. Сыбайлас жемқорлықпен күресу бір адамның қолымен жасалмайды, және онымен күресті бір адамның мойнына артып қоя алмаймыз, –Жұмыла көтерсе жүк жеңіл,– деген барлық мағынада айтылған.

Әлем елдерінде «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана» ұғымы қоғамның барлық нысандарда қарастырылады. Бұл интегративті ұғым, себебі ол өзіне әртүрлі ғылым саласынан ақпаратты сіңіреді, әртүрлі оқу пәндерінде зерделенеді, сонымен қатар ол туралы білімді тұжырымдауда зерттелетін құбылысты түсінудің жаңа деңгейіне шығады. Нәтижесінде, сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана қоғамдық сананың өзге де нысандарымен тікелей өзара байланыста болады және қоғамдық дұрыс санаға тән жақсы қасиеттер және сипаттамаларды қабылдайды. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана – бұл адамдардың өздерінің эгоисттік қажеттіліктерінен қоғамға пайдалы қажеттіліктерді, игі істерді, ізгілікті биік қоя білу, және сыбайлас жемқорлықтың зұлымдық ретіндегі қатынасын білдіретін ұғымдар, көзқарастар мен эмоциялардың жиынтығы. Бүкіл әлем елдеріндегі сыбайлас жемқорлықтың көлемін, деңгейін өлшеу үшін **Transparency International** (Транспаренси Интернешнл) тәуелсіз эксперттерден

тұратын үкіметтік емес ұйым құрылған. Транспаренси Интернешнал 1993 жылы Берлинде Дүниежүзілік банктің Шығыс Африканың бұрынғы директоры Питер Эйгенмен құрылды. Қазіргі кезде әлем бойынша 100-ден астам елде ұйымның филиалдары бар. Transparency International ұйымының филиалы Қазақстанда да бар, ұйымның жүргізген зерттеулері бойынша Қазақстан жемқорлық жөнінен өте жоғары елдердің қатарында. Жыл сайынғы елімізде жүргізетін мәлімет бойынша Қазақстан коррупция деңгейі жөнінен 175 елдің арасында, 2013 жылы 140 орында тұрса, соңғы жылдағы көрсеткіш бойынша қатысқан 180 елдің ішінен 113 орында тұр. Яғни, Қазақстан сыбайлас-жемқорлық бойынша деңгейі өте жоғары елдердің қатарына жататындығына көз жеткіздік. Тәуелсіз эксперттерден тұратын ұйым 2004 жылы «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл негіздері» деп аталатын экономикалық және заң мамандықтарының студенттеріне арналған оқулық шығарды, ол Қазақстан Конституциялық Кеңесінің төрағасы – Игорь Рогов, Жоғарғы Кеңестің төрағасы – Қайрат Мәмидің редакторлығымен жасалыған болатын. 2014 жылдан бастап Transparency Kazakhstan жалпы білім беретін мектептердің 10-сынып оқушыларына арналған «Мектеп оқушыларына сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім» оқулығын әзірлеу үстінде. Transparency Kazakhstan «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мектепті» ұйымдастырды, ол 2014 жылы Алматыда және 2016 жылы екі облыс орталығында: Қарағанды және Ақтау қаласында өтті. Мектеп бағдарламасы қазақстандық және халықаралық сарапшылардың қатысуымен түрлі тренингтер мен семинарларды, жағдайларды және іскерлік ойындарды модельдеуді қарастырады. Елімізде 2004 жылдан бері, 9 – желтоқсан халықаралық сыбайлас жемқорлықпен күрес күні. Бізде нәтижелер болып жатыр, бірақ өте жай болуда, сондықтан күрес жұмысында жұмыла жасаған жүк жеңіл демекші, бұл – бүкіл әлемдік сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте оң және жоғары нәтижені ертерек көрсетіп, еліміз тезірек көркеюі үшін мемлекет пен қоғам бірігуі керек.

Бір рет пара беріп сіз қылмысқа барасыз, ол істің пайдасы сізге қаншалықты, сізді күнде кешке үйіңізде біреу күтеді ғой...

«Сыбайлас жемқорлыққа қарсы әрекет туралы» Қазақстан Республикасының Заңында «сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет қалыптастыру» ұғымы «сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-әрекет субъектілерінің қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсылықты көрсететін құндылықтар жүйесін сақтау және нығайту бойынша өз құзыреті аясында жүзеге асыратын қызметі» деп түсіндіріледі. Сонымен бірге білім беру, ақпараттық және ұйымдастырушылық сипаттағы шаралар кешені арқылы жүзеге асырылады. «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім» – тұлғаның адамгершілік, мәдени, зияткерлік тұрғыдан дамуы және сыбайлас жемқорлықты қабылдамаудағы белсенді азаматтық ұстанымын қалыптастыру мақсатында жүзеге асырылатын, тәрбиелеу мен оқытудың үздіксіз процесін айтады. «Ақпараттық және ұйымдастырушылық қызмет бұқаралық ақпарат құралдарында түсіндіру жұмыстарын жүргізу, әлеуметтік маңызды іс-шараларды, Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес мемлекеттік әлеуметтік тапсырысты және Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген өзге де шараларды ұйымдастыру арқылы іске асырылады». Егер адамгершілік ережелері жұмыс істемесе, қоғамның азғындағаны, мұндай жағдайда мемлекет – әлсіз болады, егер социум өмірінде мораль тиісті орын алмаса, азғынданған қоғамның болашағы жоқ. Жоғарғы буын мұны жақсы түсінуі керек, яғни, сыбайлас жемқорлық және оның көріністері дегеніміз не, олардың болашағына және жас ұрпақтың болашағына қандай қауіп төндіреді жөнінде ойланады. Осылайша, адамдардың түсінігінде қазіргі сыбайлас жемқорлық: – қоғамдық санаға, тұрмыс пен қызметтік жұмысқа терең тамырын жайған зұлымдық, – билік басындағы адамдардың жүзеге асыратын қылмыстық әрекеті, – адамгершілік мінез-құлық шектеулері жоқ, бірақ қоғамдық процестерге кері ықпал ете алатын арам адамдардың өмір сүру қалпы сияқты көрінеді. Адамдардың позитивті адамгершілік бағдары болатын мінез-құлық ережелері бір мезгілде пайда болмайды, олар – олардың қайда пайда болғанына, қандай формада таралғанына және әлеуметтік норма белгілерін қашан иеленгеніне қарамастан тарихи тәжірибенің нәтижесі болып табылады.

Негізінде адамгершілік бастаулары тамыр жайған қоғамда заңдар сақталады, ондай жағдайда жемқор өзінің әс-әрекетінен қолайсыз сезінеді, оның іс-әрекеті шектелген болады және өзінің қылмыстық мүмкіндіктерін жүзеге асыра алмайды. Басқаша айтқанда, мораль және жоғары өнегелі орта жемқордың қылмыстық іс-әрекетіне тосқауыл болады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұру үшін жазалау шаралары жеткіліксіз. Сот тағайындайтын жазаның қаталдығы мен жұрт алдында тұтқындау кезінде қарапайым адам саналы түрде арты қорлыққа артын қылмыстан бас тартуы керек. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жазалау тетіктеріне немесе ғылыми зерттеулерге ғана сүйенбеуі тиіс. Адамдардың сыбайлас жемқорлық туралы моральдық құндылықтар негізінде қалыптасатын түсінігін басты мәселе ретінде қойған жөн. Тек қана осы жол арқылы мемлекет қарапайым адамдардың «мемлекет» және «сыбайлас жемқорлық билік» ұғымдарын теңдестіруіне жол бермеуі тиіс. Егер соңғысы бұқара халықтың санасында тамыр жайса, онда сыбайлас жемқорлық мыңдаған жемқорлар

жазаланса да жойылмайды. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы тәрбиенің негізгі әдістерінің бірі – сендіру. Бұл әдіс тұлғаның маңызды қасиеттерін алға тартып, оның дұрыс дүниетанымын, сана-сезімін, жақсылыққа деген сенімділікті қалыптастыруда шешуші рөл атқарады. Сендіру тек әңгіме ретінде жүрмеуі тиіс. Бұл келесі педагогикалық шарттарды қатаң сақтауды қажет ететін ойластырылған педагогикалық технология:

– тәрбиешінің білімді адамның болашағы жарқын болатын шындыққа сендіре білуі және өзінің мүлтіксіз сенімі;

– адамның шынайылығы, адамгершілігі, мәдениеті, өз күшіне деген сенімділігі, өткір және өзекті сұрақтарға тікелей жауап беруге дайын болуы. Осындай қатынас қана білімділердің сеніміне ие бола алады, тек осы жағдайда ол өзінің сөзіне, идеясына және пікіріне жақсы қатынаста бола алады. Мәлімделген фактілердің, қағидалардың, ережелердің, дәлелдердің негізділігі, объективтілігі, теріске шығарылмайтындығы туралы түсінігі.

– басқаны тыңдау, сендірілген адамның ескертулеріне, қарсылықтары мен пікірлеріне дұрыс әрекет ету қабілеті, тәкаппарлыққа жол бермеу, антикоррупциялық иммунитет қалыптастыру. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім марапаттау әдісінің аяқталмайды. Дәл осы адамға маңызды ынталандыруға міндеттеме тағайындалады. Ынталандыру адамды шабыттандырады, оқушыларының күштері мен қабілеттерін дұрыс бағалауға, өзін-өзі объективті бағалауды дамытуға, әріптестерінің алдында беделін арттыруға ықпал етеді. Көтермелеуді оның дәрі де, у да болуы мүмкін екенін ескеріп, абайлап қолдану керек. Ынталандыру әсерінен максималды нәтиже алу үшін келесі шарттар сақталуы керек:

– ұқыптылық;

– ойлылық пен мақсатқа сайлық;

– кез келген тапсырмаға жауапкершілікпен қарау;

– моральдық және материалдық ынталандырудың дұрыс үйлесуі;

– жариялылық;

– ұжымның пікірі бойынша ынталандыруды негіздеу.

Сыйақы әдісі мәжбүрлеу әдісімен бірге қолданылады. Мәжбүрлеу әдісі дегеніміз – жеткіліксіз жауапкершілік, намыссыздық, немқұрайлылық, мінез-құлықтағы бұзушылықтар мен өз міндеттерін орындау нәтижесінде, тиісті тілек пен жұмылдырусыз жұмыс істейтін, сондықтан қызметкерлерге ықпал ету құралдары мен әдістерінің жүйесі деп түсінеміз. тиімділігі төмен. Бұл жақсы мақсатпен жасалады: қызметкердің қызметтік моральға қатынасын өзгерту, оларға берген антын, заңдары мен мінез-құлық нормаларын құрметтеуге мәжбүр ету, олардың өздеріне деген талаптарын арттыру. Қызметкерді мәжбүрлегеннен гөрі оны ынталандыру әрдайым өнімді болатынын әрдайым есте ұстаған жөн. В.Короленко «өлім жазасын парадан алып тастау мүмкін деген ойдан басқа қате ештеңе жоқ» деп атап өтті. Алайда, егер импульс жұмыс істемесе, онда мәжбүрлеуді соңғы шара ретінде қолдану керек. Біз өзімізді мазалайтын нәрсені шексіз кешіре аламыз, бірақ мемлекетке және қоғамдық қызметке зиян келтіру жағдайында кешірім болмауы керек. Мәжбүрлеу нысандарына мыналар жатады: оларды жою мақсатында бар кемшіліктерді көрсету, ашық айыптау, сын, категориялық талап, қызметкердің қызметі мен мінез-құлқына бақылауды күшейту, қылмыстық жауапкершілікке тарту туралы ескерту, әкімшілік жаза, команда және т.б.

Латвия: сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім ашық элемент ретінде. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беру әдістері Латвияда бұрыннан енгізілген, және одан кейін оң нәтижелер болған. Бұл PHARE жобасымен енгізілген жалпы сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағдарламаны іске асырудың салдары болды. (бастапқыда Еуропалық Одақтың бастамасымен және оған қосылғысы келетін Шығыс Еуропа елдеріне көмектесуге бағытталған PHARE). Жоба осы уақытқа дейін, әсіресе, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес аясында жалғасуда. Латвия – мектептерде сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беру жүйесі дамыған елдердің сирек кездесетін мысалдарының бірі, сондай-ақ антисептикалық оқытудың сәтті үлгілері – жоғары оқу орындарындағы сыбайлас жемқорлық қарсы күрес пәндері, оны Латвияның тәуелсіз оқу орталығының жұмысы мысалында көруге болады. Еуропалық Одақтың қолдауымен орталық сот жүйесінің ашықтығын және оны азаматтардың, оның ішінде мектеп оқушыларының қабылдауын дамытуға бағытталған бірқатар бағдарламалар әзірледі. Бағдарламада сот бұйрықтарын жариялаудың маңыздылығы, сотта дәлелдемелерді қолдану, сот жүйесіне және сот жұмысына Интернетке қосылу мүмкіндігі көрсетілген. Жоғарыда айтылған жайлардан басқа, оларды әзірлеуге қатысқан сарапшылар белгілі істер мысалында азаматтық және қылмыстық сот ісін жүргізудегі құқық қолдану мәселелері бойынша пікірталас өткізуді, сондай-ақ оларды талдауды ұсынды. Бағдарламаның мақсатты аудиториясы орта және жоғары сынып оқушылары болды. Оқу циклына дәрістер, пікірталастар, сот істерін сахналау және оларды талдау кіреді. Мұнымен тоқтамайды, Латвияның орта мектептері оқушылар арасында адалдықты насихаттауға, олардың сыбайлас жемқорлық пен параның

зияны туралы түсініктерін дамытуға және оларды азаматтық бақылауға дайындауға бағытталған жобаға қатысты. Жобаға Латвияның барлық аймақтарынан үш жүзге жуық мектеп қатысқан, үш санатқа – 1-4, 5-9 және 10-12 сыныптарға бөлінген әр түрлі жас топтарынан жүз жүзге жуық оқушы қатысты. 1-ден 4-ке дейінгі топтағы мұғалімдер адал емес іс-әрекет туралы ертегі айтып, оны оқушылармен талқылап, әңгімені жазып, өз жұмыстарын байқауға жібеген. Орта және жоғары жастағы топ оқушылары жоба ұйымдастырушылары ұсынған 14 жағдайдың бірін таңдай алады (немесе өз тәжірибелеріне сүйене отырып, өз бетімен ойластыра алады). «Сыбайлас жемқорлыққа бірге» ұранымен арнайы оқу-әдістемелік материалдар әзірленіп, мектептерге жіберілді. Бағдарламаға қатысушы сарапшылардың пікірінше, сыбайлас жемқорлықтың кең етек алуының себептерінің бірі – жалпы қоғамда осы салада жұмыс істейтін коммерциялық емес ұйымдардың жоқтығы айқындалды, олар Латвияда тек Transparency International филиалымен ұсынылған. Оның қызметкерлері жыл сайын Латвияның жеті ірі қаласында сыбайлас жемқорлыққа қарсы семинарлардың ұйымдастырушылары ретінде қатысады, олардың барысында сыбайлас жемқорлық мәселелерін шешудің мүмкіндіктері, сыбайлас жемқорлықпен күрес тәжірибесі және оның нәтижелері талқыланады. Семинар, лекциялары әдетте сыбайлас жемқорлыққа қарсы тетіктерді құруға айналады, мысалы, Лиепаядағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі және Латвиядағы алғашқы мамандандырылған веб-сайт. Егер өзіміздің ұлттық мәдениеттің мысалын алсақ, отбасында балаларды еңбекке, еңбекқорлыққа тәрбиелеу дәстүрі әрқашан да болған. Сондықтан отбасында ұлттық тәрбиенің негізі, адамгершілік пен іс-әрекеттің негізі ретінде адал еңбек басты қағида болуы тиіс. Сол кезде ғана отбасы деңгейінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы тосқауыл қоя аламыз. Бұл тосқауыл осы мәселені заңдық реттеуге қарағанда мықтырақ және тиімдірек. Жоғарыда айтылғандарға орай мынадай қорытынды шығаруға болады: – өскелең ұрпақты тәрбиелеуде отбасының адамгершілік жауаптылығын арттыру қажет, жанұяда борыш, адалдық, ар-намыс, әділдік талаптарына сәйкес келетін тұлғаның мінез-құлқының адамгершілік қасиеттерін күшейту қажет, адамды, әділдік пен ар-ождан рухында тәрбиелеу тұлғаның сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетінің негізі ретінде қоғам мен мемлекеттің тарапынан сұранысқа ие болуы тиіс. Және де өзін-өзі дамыту, білім алу, мәдениетін көтеру антикоррупциялық іс-әрекетке жасалған тағы бір қадам. Елдегі сыбайлас жемқорлықпен тек билік қана күресуге қауқары жетпейтіні белгілі, сондықтан да 50% жауапкершілік қарапайым халықта, әр адам аналы түрде әділдікті таңдай білгенде ғана өзгеріс болады. Қазіргі кездегі еліміздегі антикоррупциялық ұйымдар халықты шындықты, тек шындықты тосқауылсыз, қорқусыз айтуға шақыруда, тіпті жемқорды ұстап берген адам сыйақыға ие болады, әрине бұл жақсылыққа деген мотивтің бірі. Мақаланың түйінін Шынболат Ділдебаевтың «Шындық» өлеңімен аяқтайын:

Заман қалай, адам қалай өзгерді,
Өзгергенді шүкір, қазір көз көрді.
Арың менен ақиқаттың алдында
Шындықты айтып, Шыңғыратын кез келді,–

дей отырып, – әділдік бәрі бір жеңеді!– дегім келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. <https://transparency.org.ru/projects/antikorrupsionnoe-prosveshchenie/praktiki-antikorrupsionnogo-obrazovaniya-v-evrope.html>
2. <https://students-library.com/library/read/35974-metody-antikorrupsionnogo-vospitania>
3. Назарбаев Н. Ә. Қазақстанды әлеуметтік жаңғырту: жалпыға ортақ еңбек қоғамына қарай жиырма қадам // Егемен Қазақстан. – 2012. – 10 шілде.
4. Индекс восприятия коррупции (англ. Corruption Perceptions Index, CPI) – ежегодный рейтинг государств мира, отражающий оценку уровня восприятия коррупции аналитиками и предпринимателями по десятибалльной шкале. Составляется компанией «Transparency International» с 1995 года. <https://ru.wikipedia.org>. – 5 сентября 2015 года.
5. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы: Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V Заңы. <http://adilet.zan.kz>
6. Дамаскин О. В. Коррупция: состояние, причины, противодействие. – М., 2009. – 304 с.

АТА-АНАЛАРДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘДЕНИЕТІН АРТТЫРУ

Перденбекова М.,

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың
Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану мамандығының
4 курс студенті

Ғылыми жетекші: п.ғ.к., Шағырбаева М.Д.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Аннотация: Бұл мақалада оқушыларды тәрбиелеуді ізгілендірудің көзі ретінде ата-аналардың педагогикалық мәдениетін қалыптастырудың жүйелі моделі айтылады. Ата-аналардың педагогикалық мәдениетін қалыптастыру мен дамытудың тиімді құралы ретінде білім беру процесін ізгілендірудің педагогикалық жағдайларының жиынтығы анықталды. Мұғалім-оқушы-ата-ана арасындағы қарым-қатынасқа бағытталған негізгі ережелер мен шарттар көрсетілген.

Түйін сөздер: тәрбие, педагогикалық жұмыс, мәдениет, қарым-қатынас.

*«Педагогика барлығына бірдей ғылым болуы керек: мұғалімдерге де, ата-аналар үшін де»
В.А. Сухомлинский*

Ата – аналардың педагогикалық мәдениеті – балалардың рухани-адамгершілік дамуының, тәрбиесі мен әлеуметтенуінің ең тиімді факторларының бірі. Мемлекеттік білім беру стандартын енгізумен ата-аналармен жұмыс жасауға көп көңіл бөлінеді. Жалпы педагогикалық мәдениет – ол ғасырлар бойы балалардың тәрбиесі жайлы жинақталған білім мен тәжірибеге байланысты.

1-кесте

Педагогикалық мәдениет құрылымына

Жалпы (кесте 1) педагогикалық мәдениет құрылымына жататын негізгі бағыттар жайында айтылады. Бұл зерттелген, қолданыста бар құрылымдар деп атай аламыз. Мағжан Жұмабаевтың «тәрбиелік мақсат-баланы тәрбиешінің дәл өзіндей етіп шығару емес, келешек өз заманына лайық қылып тәрбиелеу» деп өзінің мағыналық сөзін қалдырды [1, 136]. Бұл сөздің түпкі ойына мән беретін болсақ. Мектеп ол оқушылар үшін оның ата-аналары үшін жүргізілетін жылулық танытатын, ұйытқы болатын орын болуы керек. Жалпы бұл байланыс оқушы-ата-ана-мұғалімнің арасындағы берік байланысты қарым-қатынас арқылы дамиды. Оқушылардан бөлек ата-аналарға арналған білімін жетілдіру мақсатында өткізілетін жұмыстар қазіргі кезеңдерде өте аз. Бірақ бұл оқушылардың дамуына әсер етпеуі үшін барынша бірігіп жасалынуы керек. Сондықтан мектептегі өз жұмысында жақсы нәтижеге ата-аналар-мұғалім-оқушы байланыстарының мәдениетін дамыту үшін, бірлесе отырып жұмысын ынтымақтастық негізінде құрғаны абзал.

Жалпы отбасылық тәрбиеде мектеп пен отбасының ынтымықтастығын дамыту және оны ұйымдастырудың негізгі қағидалары:

- Тәрбиені қалыптастыруда қоғам, мектеп, отбасы және тәрбиелік оқу бағыттары;
- Мектеп отбасындағы педагогикалық ұжыммен тығыз байланыстарды орнату арқылы, әр бір баланың қабілетін ашу, дамыту, оны жеке тұлға қалыптастыру;
- Мұғалім-оқушы-ата-ана белсенділігін мен шығармашылығын арттыру және байланыстыру.

Ата-аналарды психологиялық-педагогикалық азартудың формалары:

- Ата-аналармен балаларды отбасында және мектепте тәрбиелеудің жалпы және неғұрлым өзекті мәселелерін талқылауға, ата-аналарды мектеп жұмысының міндеттерімен және қорытындыларымен таныстыруға бағытталған мектептің ата-аналар комитетінің отырыстары.

– Жалпы мектептік ата-аналар жиналысы ата-аналарды мектеп туралы нормативтік-құқықтық құжаттармен, жұмыстың негізгі бағыттарымен, міндеттерімен, қорытындыларымен таныстыру үшін жылына екі рет өткізіледі;

– Сыныптағы ата-аналар жиналысы сыныптың оқу-тәрбие жұмысының міндеттерін талқылау, тәрбие жұмысын жоспарлау, отбасы мен мектептің тығыз ынтымақтастық жолдарын анықтау, өзекті педагогикалық проблемаларды қарау мақсатында жылына төрт-бес рет өткізіледі;

– Балаларды тәрбиелеу туралы білімді кеңейтуді, тереңдетуді және бекітуді көздейтін және отбасылық тәрбиелеуде тәжірибе алмасуға арналған ата-аналар конференциялары, сондай-ақ проблемалық тақырыптар мен жағдайларды талқылайтын конференциялар;

– Ата-аналардың педагогикалық мәдениетін арттыруға ықпал ететін ата-аналар лекторийі;

– Табысты отбасылардың оң тәжірибесін қолдануға ықпал ететін отбасылық тәжірибенің тұсаукесерлері;

– Балаларды тәрбиелеу мәселелері бойынша мамандарды шақыра отырып, сұрақтар мен жауаптар кеші;

– Дөңгелек үстел-бұл білім берудегі әртүрлі жағдайларды талқылауға, оқушылар тобында, мектепте, отбасында қалыптасқан жанжалды жағдайларды жеңу тәжірибесін зерттеуге мүмкіндік беретін форма. Бұл форма өзекті мәселелерді практикалық шешуді ұсынады;

– Семинар-практика – ата-аналар семинарларында олар баламен дұрыс қарым-қатынас жасауға, ата-аналар мен балалар арасындағы қақтығыстардың себептерін анықтауға, баламен және басқалармен сындарлы қарым-қатынас орнатуға үйретеді;

– Балалармен бірлескен жиналыстар-бұл ата-аналар мен балаларды біріктіретін, балаларын «екінші жағынан», олардың мүмкіндіктері мен талантарын, мектеп өміріндегі жетістіктерін көруге мүмкіндік беретін жұмыс түрі.

Ата-аналардың жоғары педагогикалық мәдениеті деңгейі бірқатар еңбектерден сипатталады. Ата-аналардың тәрбиесіндегі ең басты мақсаты – дамыту, белсенді тұлғаны қалыптастыру оны түсіне білу. Мұғалім үшін ең маңызды және жақын серіктестердің бірі – оқушылардың ата-аналары.

Жұмыстың негізгі міндеттері:

– әр оқушының отбасымен серіктестік қарым-қатынас орнату;

– балаларды дамыту және тәрбиелеу үшін күш-жігерді біріктіру;

– өзара түсіністік, ортақ мүдделер, эмоционалды өзара қолдау атмосферасын құру;

– ата-аналардың тәрбиелік дағдыларын жандандыру және байыту;

– өздерінің педагогикалық мүмкіндіктеріне деген сенімдерін сақтау.

Ата-аналармен өзара әрекеттесу принциптері:

1. Мұғалімдердің ата-аналармен қарым-қатынасының достық стилі.

Қарым-қатынасқа деген оң көзқарас топ мұғалімдерінің ата-аналармен барлық жұмысы негізделетін берік негіз болып табылады. Мұғалімнің ата-аналармен қарым-қатынасында категориялық талап етілмейді. Мұғалімдердің ата-аналармен күнделікті достық қарым-қатынасы балалардың ерекше ықыласына бөленуіне көмек береді.

2. Жеке тәсіл тек балалармен жұмыс жасауда ғана емес, сонымен бірге ата-аналармен де қажет. Сабақ барысындағы мұғалімнің жұмыс барысындағы қызметі адами және педагогикалық шеберлігі ата-ананы тыныштандыруға, жанашыр болуға және балаға қандай да бір жағдайда қалай көмектесуге болатындығын бірге ойластыруға көмектеседі.

3. Ынтымақтастық. Қазіргі аналар мен әкелер көбінесе сауатты, білімді және, әрине, өз балаларын қалай тәрбиелеу керектігін жақсы білетін адамдар. Сондықтан бүгінгі таңда педагогикалық білімді тәлімгерлік және қарапайым насихаттау ұстанымы оң нәтиже бермейді. Күрделі педагогикалық жағдайларда өзара көмек пен отбасын қолдау атмосферасын құру, балабақша ұжымының отбасылық мәселелерді түсінуге деген қызығушылығын және көмектесуге деген шынайы ықыласын көрсету әлдеқайда тиімді болады.

4. Тиянақты дайындық. Ата-аналармен жұмыс жасаудың кез-келген, тіпті ең кішкентай оқиғасы да мұқият және байыпты дайындалуы керек. Бұл жұмыстағы ең бастысы – бір-бірімен байланысты емес, бір-бірімен байланысты емес іс-шаралардың саны емес, сапасы. Әлсіз, нашар дайындалған ата-аналар жиналысы немесе семинар жалпы мекеменің жағымды имиджіне теріс әсер етуі мүмкін.

5. Серпінділігі. Бүгінгі таңда білім беру бағыттарында мұғалімдер тек жұмыс істеу емес, даму режимінде болуы керек, мобильді жүйе болып табылады, ата-аналардың әлеуметтік құрамының өзгеруіне, олардың білім беру қажеттіліктері мен білім беру қажеттіліктеріне тез жауап беруі керек. Осыған байланысты мектепте отбасымен жұмысының нысандары мен бағыттары өзгеруі керек. Ата-аналармен жұмысты жоспарлау үшін оқушылардың ата-аналарын жақсы білу керек. Сондықтан ата-

аналардың әлеуметтік құрамын, олардың көңіл-күйін және баланың мектепте болуын күтуін талдаудан бастау керек. Сауалнама жүргізу, осы тақырып бойынша жеке әңгімелер ата-аналармен жұмысты дұрыс құруға, оны тиімді етуге, отбасымен өзара әрекеттесудің қызықты формаларын таңдауға көмектеседі [2, 106].

Отбасылық тәрбиенің басты ерекшелігі-отбасының эмоционалды микроклиматы, соның арқасында бала өзіне деген көзқарасты қалыптастырады, құндылық сезімі анықталады, құндылық бағдарлары мен дүниетанымы пайда болады.

Әлеуметтік әріптестіктің міндеттері:

- отбасы мен мектепте балаларды тәрбиелеу мен білім берудің бірыңғай тәсілін іске асыру;
- ата-аналармен өзара әрекеттесудің қолайлы микроклиматы үшін жағдай жасау;
- ата-аналардың тәрбиелік және білім беру дағдыларын жандандыру және байыту;
- отбасылық тәрбиенің оң тәжірибесін зерттеу, қорытындылау және тарату;
- балалардың, ата-аналардың және мұғалімдердің тұлғааралық тәжірибесін байыту [3, 236].

Педагогтердің тәрбиеленушілердің отбасыларымен өзара іс-қимылын ұйымдастыру қағидаттары:

- тілектестік, сенім, ашықтық;
- мақсаттылық, жүйелілік, жоспарлылық;
- әр отбасының ерекшелігін ескере отырып, ата-аналармен жұмыс істеуге сараланған тәсіл.

2-кесте

Педагогтардың оқушының отбасыларымен өзара іс-қимылын ұйымдастыру кезеңдері

Бұл (кесте 2) жалпы мұғалімдердің тарапынан ұйымдастырылатын ата-аналарға деген жұмыс барысы.

Мұғалімдердің отбасымен байланысын ұйымдастыру модельдері бар. Оларды жіктеп айтып өтер болсақ. Ақпараттық-аналитикалық яғни ата-аналардың мүдделерін, қажеттіліктерін, сұраныстарын, олардың педагогикалық сауаттылық деңгейін анықтау, мұғалімдер, ата-аналар мен балалар арасында эмоционалды байланыс орнату. Оларға жататын: әлеуметтік сауалнамалар, тесттер, сауалнама, пошта жәшігі, ақпараттық себеттер.

Бос уақыт: «мұғалім-ата-ана-бала» желісі бойынша сенімді қарым-қатынас, эмоционалды байланыс орнату, бірлескен демалыстар, мерекелер, ата-аналар мен балалардың көрмелерге қатысуы: түрлі мерекелік кештер, спорттық мерекелер, түрлі көрмелер.

Танымдық. Ата-аналарды балалардың жас және психологиялық ерекшеліктерімен таныстыру, ата-аналарда балаларды тәрбиелеудің практикалық дағдыларын қалыптастыру. Оларға жататын негізгі ерекшеліктер: семинар-практикумдар, дөңгелек үстел, конференциялар, шеберлік-кластар, тренингтер, педагогикалық қонақ бөлмесі, жиналыстар, кеңестер өткізу, педагогикалық мазмұндағы ойындар, ата-аналарға арналған педагогикалық кітапхана.

Көрнекі-ақпараттық. Ата-аналарды білім мекемесімен оның жұмысының ерекшеліктерімен, бала тәрбиесінің ерекшеліктерімен, мұғалімдермен таныстыру. Оған жатады: балалар жұмыстарының көрмелері, балалар мен ата-аналардың бірлескен жұмыстарының көрмелері, ата-аналарға арналған ақпараттық проспектілер, сенім поштасы, білім беру ұйымдарындағы балалардың түрлі іс-әрекеттерін ашық түрде қарау, газеттер шығару, отбасылық педагогиканың негізгі мәселелері бойынша шағын кітапханалар ұйымдастыру, ақпараттық стендтер және жылжымалы папкалар жатады. Осы жұмыстарды жүргізу арқылы байланысты нығайтуға болады.

Бүгінгі таңда менің ата-анаммен жұмыс жасауда белгілі бір жүйе бар деп айта аламыз. Жұмыстың әртүрлі формаларын қолдану белгілі бір нәтижелер берді. Отбасымен өзара әрекеттесуді ұйымдастыру қиын жұмыс, дайын технологиялар жоқ. Оның жетістігі мұғалімнің түйсігі, бастамасы мен шыдамдылығымен, отбасында кәсіби көмекші болу қабілетімен анықталады.

Атқарылған жұмыстардың нәтижесінде ата-аналармен қарым-қатынастың әртүрлі формалары мен әдістерін қолдану нәтижесінде ата-аналардың психологиялық-педагогикалық сауаттылығы артты, топтағы балалардың тұлғааралық қарым-қатынас мәдениеті артты. Осы аталған жұмыс тәжірибелерін жасай отырып келесі қорытынды жасауға мүмкіндік береді: дәстүрлі емес жұмыс түрлерін қолдана отырып, ата-аналармен тығыз ынтымақтастықта маған алға қойған міндеттерімді шешуге мүмкіндік береді.

Ата-аналардың педагогикалық мәдениетін арттыру көбінесе жеке тұлғаға байланысты. Маңызды педагогикалық мәселені шешу үшін – мәдени құндылықтарды қолдану негізінде баланың жеке басын ізгілендіру отбасына, әсіресе ата-аналардың педагогикалық мәдениетіне жүгіну қажет. Бұл зерттеудің логикасы гуманистік дүниетанымның берік негізіне негізделген әлеуметтік субъектінің сапалық сипаттамасы ретінде жеке мәдениетті қалыптастыру тұрғысынан ғалымдардың бірқатар қорытындыларына негізделген. Жеке тұлғаны ізгілендіру процесін ынталандыратын шарттардың бірі-гуманистік идеологияға негізделген оның барлық компоненттерінің бірлігі мен өзара тәуелділігін білдіретін тұлғаның гуманистік мәдениетін қалыптастыру деп саналады.

Педагогика ғылымы тұлғаның гуманистік мәдениетінің жеке компоненттерінің мәнін ашатын мәліметтер алды: адамгершілік қатынастар, гуманистік сенімдер, сезімдер, гуманистік бағыт. Осы компоненттердің өзара байланысы, олардың әртүрлі жас кезеңдеріндегі даму ерекшелігі зерттелді, балалардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, білім беру және қалыптастыру шарттары анықталды және негізделді.

Философиялық, педагогикалық және психологиялық әдебиеттерді теориялық талдау, мектептердің озық педагогикалық тәжірибесін және өздерінің педагогикалық бақылауларының нәтижелерін жалпылау көптеген факторларды анықтады, онсыз талданатын құбылыста айтарлықтай жетістіктерге жету қиын. Ал:

– қазіргі заманғы әлеуметтік-педагогикалық жағдай теріс процестерінің күшеюімен сипатталады: моральдық-психологиялық келбеттің сарқылуы, өзімшілдік, немқұрайлылық, мәдениет пен мораль құндылықтарына жеке көзқарас;

– қоғамдағы рухани-адамгершілік құндылықтардың жандануы өте баяу, қарама-қайшылықты, мектеп пен отбасының оларды қалыптастыру бойынша мақсатты, жүйелі жұмысы байқалмайды;

– мектептің жалпы адамзаттық құндылықтарды өсірудегі, қоғамдық өмірді ізгілендірудегі рөлі зор және маңызды, бірақ жақында ол адамның рухани әлемінің дамуына немқұрайлы қарауымен сипатталады;

– білім беру процесін ізгілендірудегі мектептің осындай маңызды рөлімен қазіргі уақытта оқушы тұлғасының гуманистік мәдениетін қалыптастыру бойынша жұмыс жеткіліксіз мақсатты, жүйелі, жедел жүргізілуде;

– мектепті оқу процесін ізгілендіруге бағыттаған кезде оқушының ішкі өмірі, оның өзін-өзі тәрбиелеу және өзін-өзі дамыту процестерін бағаламау, ата-аналар мен балалардың, оқушылар мен мұғалімдердің құндылық-адамгершілік ұстанымдарының алшақтығы байқалады;

– жеке тұлғаның гуманистік мәдениетін қалыптастыру, олардың адамгершілік мінез-құлық тәжірибесін байыту және адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру мақсатында сабақтан тыс іс-әрекеттің гуманистік әлеуеті жеткіліксіз пайдаланылады;

– баланың жеке басын ізгілендірудің объективті қажеттілігімен қатар, бұл процесті сәтті жүзеге асырудың ғылыми негізделген педагогикалық шарттары жоқ.

Тұлғаның гуманистік мәдениетінің құрылымына және олардың негізінде құрылған оны қалыптастыру технологиясына қатысты заманауи теориялық ережелерді әзірлеу қажет, бұл жас ұрпақтың гуманистік тәрбиесін ұйымдастыруда жүйелілікті жүзеге асырудың маңызды әлеуметтік міндетін ше-

шуді қамтамасыз етеді. Отбасындағы тұлғааралық қарым-қатынастардағы психологиялық қақтығыстардың тұрақты қаупі ата-аналар мен тәрбиешілердің бір бөлігінде жүйке кернеуінің күйін тудырады. Бұл жағдай мұғалімге баланың ерекше жеке ерекшеліктеріне назар аударуға кедергі келтіреді. Демек, дәл осы салада ата-аналар мен тәрбиешілер көмекке мұқтаж. Осылайша, тәрбие теориясы мен практикасында қарама-қайшылықтар пайда болды: отбасындағы дұрыс қарым-қатынасқа бағытталған ата-аналарды даярлаудағы тәжірибенің қажеттілігі, білім беру процесін ізгілендірудің қайнар көзі және педагогикалық ғылым мен практиканың педагогикалық мекемелерде осындай дайындық міндеттерін жүзеге асыруы керек деп ойлаймын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Журнал: «Әдіскер». С.Умирбаева. «Оқушылардың бағалауды негізгі әдістері» №6 (30) 2015ж 13 бет. Қараша-желтоқсан.
2. «Ата-ананың педагогикалық мәдениеті». Ғылыми мақала, «Білім» 2010ж конференция.
3. Бабанский Ю.К. Педагогика. М: Педагогика. 1980. -540 б.

ЖАСТАРДЫҢ КРЕАТИВТІ ОЙЛАУЫ – ТҮЛҒАНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Суяханова Қ.Б.

*«Тарих» мамандығының 3 курс студенті
Ғылыми жетекші: тарих магистрі, Мырзахмет Ф.К.
М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті*

Аңдатпа: Мақалада шығармашылық әрекеттің негізгі сипаттамаларын, оларға сәйкес қалыптасатын қабілеттіліктер мен мүмкіндіктерді, шығармашыл тұлғаның жеке ерекшелігі, табиғи дарындылығы, шығармашылық қабілеттердің деңгейлері ғылыми тұрғыда қарастырылып, сондай-ақ шығармашылықты дамытудың шарттарын белсенді түрде зерттеу қолға алынды. Қазіргі заманғы шығармашылық жетістіктерді жеке және әлеуметтік мәнде мойындау проблемасына бет бұру жан-жақты байқалады. Қазіргі кезде жасөспірімдердің креативтілігін қалыптастыру мәселесіне қызығушылық арта түскенін айта кету керек. Мұндай қызығушылықтың артуы креативті, бәсекеге қабілетті мамандарға деген әлеуметтік қажеттілікпен түсіндіріледі.

Түйін сөздер: «Құтадғу білік», креатив, аффекті, дидактика, детерминант, эвристика, философиялық жүйелер.

Қазіргі кезеңде жалпы білім берудің мақсаты – қоғам талабына сай алынған терең білім, білік, дағдылар мен құзырлықтардың негізінде еркін бағдарлай білетін, қойылған мақсатқа танымдылық қызмет жасау арқылы жете алатын, өз бетінше дұрыс, тиімді шешімдер қабылдауға қабілетті шығармашылық тұлғаны қалыптастыру. Қоғамда болып жатқан түрлі бағыттағы өзгерістер білім берудің қызметіне жаңаша қарауды, жасөспірімдердің шығармашылық әлеуетін дамытуды талап етеді. Шығармашылық тұлғаны ойдағыдай қалыптастыруға мүмкіндік беретін педагогикалық ізденістер шығармашылық тетіктері мен критерийлері мәнін теориялық тұрғыда саралаудың өзекті қолданбалы аспектілерінің бірі саналады. Шығармашылық-адамның мақсатты ісіне жету жолындағы талаптануы мен талпынысынан, жігері мен ізденісінен құралып, ақыл ойы мен сезімінің, қиялының ерекше бітімінен көрінеді. Шығармашылық – белсенді танымдық іс-әрекет нәтижесінде жүзеге асатынын ескерсек, бұл бағыттағы зерттеу жұмыстары бұл ұғымның мәнін ашуда маңызы зор болып табылады.

Шығармашылық ұғымы орта ғасырлар дәуірінде Орта Азия ойшылдарының көптеген даналық сөздерінде кездеседі. Шығыстың ұлы ойшылы Әбу Насыр әл Фараби еңбектерінде: «Әрбір адам өз өмірінің басында-ақ жаратылысында қабілетті болады, соның арқасында оның әрекеттері жан аффектілері және ақыл-парасаты тиісінше жақсы болады немесе жақсы болмай шығады», – деген болатын [1,136]. Ғұлама еңбектерінде мінез-құлық ерекшелігі айқын сипатталып, оқу процесіндегі олардың қалыптасу жолының негіздері беріледі. Әл Фараби тұлғаның жеке сапалық қасиетіне белгілі деңгейде психологиялық мән береді. Ол адам мүмкіндігін дамытуға қолайлы негіз қалайтын дұрыс басшылық жасау кезінде ой-сана мен жан күшін көрсететін ынта-ықыласты, мінез-құлықтың өзара байланысы мен өзара тәуелділігін қапысыз байқаған. Осының негізінде ойшыл әрекеттің көп қайтара қайталануы нәтижесінде адамның икемділігі бекиді деген идеяны дәлелдеген. Әл Фарабидің пікірінше, іс-әрекет тұлғаның жекелеген қасиеттерін қалыптастыру үшін белгілі деңгейде алғышарттар жасайды. Сонымен қатар XI-XII ғасырларда М. Қашқари [2,396], Ж. Баласағұни сияқты ойшылдардың философиялық-психологиялық ойларында жеке адамның қалыптасуы және дамуы жөніндегі мәселелер қозғалған. Мысалы, Ж. Баласағұнидің дидактикалық бағыттағы «Құтадғу білік» атты еңбегінде адамдардың өзара қарым-қатынасының жеке ерекшелігі көрінетін тілдесу өнері жайлы жазылған [3]. Адамның өзін-өзі тану проблемасы А. Яссауидің еңбектерінде көп көңіл бөлінген. Оның өсиеттерінде әлеуметпен байланысты тұлғаны қалыптастыру туралы терең психологиялық толғаныстар жатыр [4]. Сөйтіп, түркі ойшылдарының еңбектерінде әрбір табиғи детерминант адам қай қоғамда өмір сүрсе, сол қоғам менталитетінің ұлттық құрылымын жеткізуші, тасушы деген идея негіз болған. «Шығармашылық» сөзі «шығару», «ойлап табу» деген ұғымды білдіреді. Философиялық сөздікте «шығармашылық – қайталанбайтын, тарихи қоғамдық мәні бар, жоғары сападағы жаңалық ашатын іс-әрекет» деп түсіндіріледі.

Көрнекті психолог Л.Вygотский еңбегінде «шығармашылық» жаңадан ашатын әрекет деп түсінік беріледі [5]. Ал осы мәселені терең зерттеген психологтардың бірі Я.Пономарев оны «даму» ұғымымен қатар қояды. Өйткені, әрбір жаңалық, әсіресе, интеллектуалдық тұрғыда болса, ол баланың психикасын жаңа сапалық деңгейге көтереді деп есептейді. Бұл пікір бүгінгі педагогиканың талаптарына сәйкес келетіндіктен көңілге қонымды [6]. М.Жұмабаев: «Жаратылыстың құшағында, меруерт себілген көк шатырдың астында, хош иісті жасыл кілем үстінде, күнмен бірге күліп, түнмен бірге түнеріп, желмен бірге жүгіріп, алдындағы малымен бірге өріп, сары сайран далада тұрып өсетін қазақ баласының қиялы

жүйрік, өткір, терең болуға тиіс» деп қазақ баласының қиялы кең, ойы ұшқыр болуы тиіс екендігін атап көрсетеді. М. Жұмабаев атап көрсеткен жан қуаттары біз зерттеп отырған феноменнің тұлға бойында қалыптасуына әсер ететін көрсеткіштердің бірі болып саналады, яғни креативті ойлау белгісі деп есептейміз [7].

Сонымен, қазіргі заманғы шығармашылық жетістіктерді жеке және әлеуметтік мәнде мойындау проблемасына бет бұру жан-жақты байқалады. Қазіргі кезде жасөспірімдердің креативтілігін қалыптастыру мәселесіне қызығушылық арта түскенін айта кету керек. Мұндай қызығушылықтың артуы креативті, бәсекеге қабілетті мамандарға деген әлеуметтік қажеттілікпен түсіндіріледі. Осыдан келіп креативтілікті қалыптастыру қажеттігі, креативті анықтау критерийлері және жалпы ақыл-ой қабілеті табиғатын теориялық тұрғыда қайта қарастыру, креативтіліктің шығу көздері, креативтілік әлеуеттің дамуына мүмкіндік беретін жағдайлар зерттеу қажеттілігі туындайды.

Шығармашылық әрекеттің негізгі сипаттамаларын, оларға сәйкес қалыптасатын қабілеттіліктер мен мүмкіндіктерді, шығармашыл тұлғаның жеке ерекшелігі, табиғи дарындылығы, шығармашылық қабілеттердің деңгейлері ғылыми тұрғыда қарастырылып, сондай-ақ шығармашылықты дамытудың шарттарын белсенді түрде зерттеу қолға алынды.

Кеңестік дәуір кезеңіндегі зерттеулерде шығармашылық әрекеттің сипаттамасына ерекше назар аударған атақты кеңес психологы С.Л. Рубинштейн болды. Ол шығармашылықты «жаңа материалдық және рухани құндылықтар жасайтын қоғамдық мәні бар адам әрекеті» – деп түсіндіреді. Сонымен қатар ол әлемді тану, меңгеру субъектінің өзінің шығармашылық әрекеті нәтижесінде болатынына ерекше тоқталады.

С.Л. Рубинштейн жасөспірімді әрекеттің белсенді де шығармашылық субъектісі ретінде қарау керектігін айқындайды. Сонымен қатар, ол жасөспірімге сәйкес даму принципін зерттей отырып, адам қоғамдық іс-әрекет арқылы дамып қана қоймай, оны шығармашылық және орындаушы түрде жүзеге асады. Сыртқы себептер ішкі жағдайлар арқылы әрекет етеді деген принципін дамыта отырып, креативті жастарға түрлі детерминант ықпалдастығы механизмін ашуға ұмтылған С.Л. Рубинштейн оны қалыптастыруды тарихи контексте қарауды ұсынды, яғни, шын мәнінде «болашақтың тұлғасы» туралы мәселе қойған еді [8, 416].

Мақалаға қатысты ойлау мәселесі туралы айтатын болсақ, ақыл-ой белсенділігін қалыптастыру, тамыры тереңге бойлайтын көне замандардан бастау алады. Ежелгі Грецияда мен Римде, Антикалық дәуір мемлекеттерінде өскелең ұрпаққа тәрбие беру ісіне, әсіресе ой тәрбиесіне, шәкірттің өз ой тұжырымын дамытуға ерекше мән берілді. Жас ұрпақтың ақыл-ойын қалыптастыру мәселесі Аристотель, Платон, Сократ, еңбектерінен бастау алады, сондай-ақ бұл идеялар Рим философтары Плутарх, Тацит, Квинтилиан еңбектерінде одан әрі дами түсті. Сократ оқыту барысында шәкірттердің танымдық белсенділігі мен шығармашылығын дамытуға көп көңіл бөлді. Ол оқушылардың танымдық белсенділігін арттыратын арнайы оқыту әдісін эвристикалық әңгімелесуді алғаш болып қолданды. Сократ білімді жай ғана бере салмай, шәкірттеріне сұрақ қоя отырып, олардың ойлау қабілетін, қызығушылығын арттырып, өз ой тұжырымын жасай білуге үйретті. Эвристикалық сұрақтарды алдын-ала дайындай отырып, танымдық белсенділігін оқыту құралы ретінде қарастырылды [9]. Демек, ежелгі дәуірдің өзінде-ақ тұлғаның өзіндік ой тұжырымын жасау, оны дамыту үшін репродуктивті және эвристикалық әдістерді дұрыс қолдану мәселесіне көңіл бөлгені байқалады.

Ж. Аймауытұлы «Жан жүйесі мен өнер таңдау» деген еңбегінде «орташа ақыл мен күшті қайрат қосылса, адам талай қызметті орындауға қабілетті болады, әсіресе, қайратты құтты, жүйелі болып келгенде, бұл қасиеттері болмаса, қандай күшті талант дарыған адам болса да, үздік талантына лайықты қызмет істеп, өзін-өзі көрсетіп, жарқырап шыға алмайды» – дейді. Бұл ойларында педагог креативті жасөспірім бойындағы ерекше қасиет қайраттылығы екендігін атап көрсетеді [8].

Отандық және шетелдік ғалымдар креативті ойлауды зерделеу үшін негізгі төрт бағытты бөліп қарауға болады. Бірінші бағыт өкілдері К. Тейлор, И.Я. Лернер креативті ойлауды оның өніміне қарап бағалау ұсынады. Бұл жерде креативтілік көрсеткіштері өнімнің саны мен сапасы және маңыздылығы болып табылады. К.Тейлор мынадай креативті өнім деңгейін сипаттайды:

- креативтіліктің көрнекілік деңгейі, бұл студент өзінің білімін, пікірін, сезімін, түрлі әрекет барысында көрсетуі (сөйлеу барысы, тапсырмалар орындау, сурет салу т.б.).
- креативтіліктің өнімді деңгейі, яғни, меңгерілген білімді қолдануда талап пен қабілеттің көрінуі.
- өнертапқыштық деңгейі, маңызды көрсеткіші ойлау икемділігі болып табылады.
- жаңашылдық деңгейі, мәселені бұрын болмаған жаңа әдістермен шешуде көрінеді.
- шығармашылық деңгей, яғни жаңа қағидалар мен болжамдардың пайда болуы.

Екінші бағыттың өкілдері М. Вертгеймер, А.М. Матюшкин, Г. Уоллес, В.С. Шубинский, П.М. Якобсон креативті ойлауды жағдайға байланысты туындайтын шешімдер негізінде пайда

болатын, нәтижесінде адамның жаңа, белгісіз нәрселерді табуы дей отырып, психикалық үдеріс ретінде зерттейді және креативті ойлаудың түрлі кезеңдерін бөліп қарастырады.

Үшінші бағыт өкілі Б.М. Теплов креативті ойлауды оның сапасы арқылы қарастырады. Сапа – бір объектіден екіншісіне ажыратуға мүмкіндік беріп, объектінің спецификалық сипатын танытатын құрамдас элементтердің тұрақты байланысын көрсетеді. Б.М. Теплов креативті ойлауды мынадай ой сапаларымен: жүйелілігі, дербестігі, икемділігі, сыншылдығы, логикалығы, болжамдылығы, әсерленгіштігі арқылы анықтауға мүмкіндік береді.

Төртінші бағыттың өкілі О.К. Тихомиров креативті ойлауды тұлғаның ең терең сипаттамаларының бірі болып саналатын жеке қасиеті тұрғысында қарайды. Креативті ойлау «құндылық-тұлғалық жасампаз категория тұрғысында адамзат руханиятының бөлінбес бір беті және жеке тұлғаның өзін-өзі шығармашылық дамыту жағдайы бола отырып, оның өз өзектілігін танытатын айтарлықтай резерві болып табылады, жеке тұлға білімінің сан қырлылығын көрсетіп қана қоймай, проблемаларға сезімталдығын, алғырлығын, жаңа идеяларға ашықтығын және ескі көзқарастарды жаңарту үшін бұрынғы қатып қалған стереотиптерді бұзып, өзгертуге бейімділігін, өмірлік өзекті проблемалардың тосын, күтпеген, ешкімге ұқсамайтын шешімін таба білетіндігін көрсетеді» [9].

Креативті ойлау жастардың тұлғалық қасиеті ретінде шығармашылық даму мен белсенділіктің жетекші факторы болып саналады. Креативті ойлау ғылыми әдебиетте қандай да бір жаңалықты тәжірибеге енгізетін, жаңа проблемаларды шешу және қою жағдайында өзіндік идея туғызатын, кемшіліктер мен қайшылықтарды сезініп, жағдайдың жетіспейтін элементтерін салыстырмалы түрде болжауды қалыптастыратын әдіс, сондай-ақ жастардың жеке ашылуына мүмкіндік беретін тұлғалық сипаты ретінде қарастырылады.

Жастардың тұлғалық ерекшеліктерінің әртүрлі екендігіне қарамастан ғалымдар жеке тұлғаның басты креативті қасиетін анықтауға тырысады: ой еркіндігі; дербестікті сезіну; интеллектуалды бас-тамашылдық; ашықтық; тұлғаның хаосқа бейімділігі; жаңаға және ерекше ақпаратты өзіндік қабылдауға қабілеттілік.

Отандық ғылыми лексиконда «креативтілік» түсінігі таяу жылдарда ғана пайда болды. Бұл дәстүрлі қызметтік түсінікті мазмұн түрінде айқындаудың күрделілігіне және оның ғылыми категория шеңберінде қатаң негізделуіне байланысты болса керек. Креативтілік сөзі – латынша «жасау, адамның шығармашылық дарын деңгейі, шығармашылық қабілеті, жасап шығару» дегенді білдіреді. Ойға келгеннің бәрін жасауға болады, бірақ осы орайдағы әр үдеріс креативтілік емес. Креативтіліктің мәнісі өз міндеттерін жүзеге асырудың түрлі әдістерін ойластыру, әр әдістің белгілі деңгейде нәтижеге бастауы дегенді білдіреді. Мұндай жағдайда креативтілік белгілі бір мақсатқа жету барысында идеяларды жүзеге асыру қабілеттілігін айқындайтын, тұлғаның сапалық қасиеті ретінде көрінеді. В.Н.Дружинин берген анықтамада «креативтілік – бұл қабілеттілік, қабілеттілік – бұл өмір сүру барысында дамитын сапалық-қасиет. Осыған сабақтаса, креативтілік – қатып қалған белгілі бір көлем емес, «белсенді креативтілік» жағдайында пайда болатын, дамитын қасиет». «Креативтілік – шығармашылыққа деген жалпы қабілеттілік, тұлғаның тұтас сипаты, белсенділіктің түрлі кезеңдерінде байқалады».

Көп зерттеулерде жастардың креативтілікті шығармашылығының туындауына әсер ететін ойлау мен тұлғалық ерекшеліктер жиынтығы деп қарастырады. Қазіргі психология ғылымының дамуы кезеңінде жоғарыда берілген «креативтілік» түсінігін еш өзгермеген бірегей анықтаушы ретінде қабылдауға болмайды және креативтіліктің құрылымдық компонентер жүйесін анықтау әлі де болса терең зерттеуді қажет етеді. Сонымен көптеген психологтар креативтілік – өзгеше бір идеялар туғызатын, дәстүрлі, қалыптасқан ойлау жүйесінен ерекше көрінетін, проблемалық жағдайларды тез шешуде көрінетін қабілеттілік; креативтілік шығармашылық қабілеттің қалыптасуы үшін қажетті кейбір ойлау және тұлғалық қасиеттер жиынтығын қамтиды деген тұжырымдаманы құптайды.

Бүгінгі таңда креативтіліктің табиғатын айқындайтын әр түрлі көзқарастар бар. Сондықтан барлық зерттеушілерді бірдей қанағаттандыратын бірегей, жинақтаушы анықтама беру мүмкін емес. Креативтіліктің кейбір анықтамалары өнімділік терминдерінде, іс-әрекет нәтижелерінде қалыптасты; кейбіреулері үдеріс терминдерінде, тұлғалық қасиеттер негізінде пайда болды. Кейбір авторлар «креативтілікті» қабілеттің сирек кездесетін арнаулы түрлерінде ғана кездеседі десе, басқалар барлық адамдарда қалыптасатын жалпы креативтік қабілет дейді. Креативтілікті жалпы қалыптасқан әдістерге қарағанда бөлек көрінетін, бағыныштылыққа қарама-қарсы деп қарастыру жиі кездесіп тұрады. Соған байланысты креативтілікті дамыту саласында зерттеу жұмысын теориялық тұрғыда талдау мынадай негізгі мәселелерді бөліп қарауға мүмкіндік береді:

1. Креативтілік – бұл жаңа әдістер мен жаңа өнімдер қажеттілігіне бейімделу қабілеті. Бұл қабілеттілік саналы немесе санасыздық сипатта болатын үдерістерге қарамастан жаңалықты мойындауға мүмкіндік береді.

2. Жаңа креативті өнім жасау көбінесе жеке адамның тұлғасына және оның ішкі мотивация күшіне байланысты.

3. Креативті үдерістің, өнімнің және тұлғаның арнайы қасиеттері олардың біртұмалылығы, ерекше өзгешелігі, міндеттердің баламалылығы.

4. Креативті өнімдер табиғатында әр түрлі болуы мүмкін: педагогикалық тың шешімдер, жаңа үдерістердің ашылуы, әуен шығару, суреттер немесе поэмалар жазу, жаңа философиялық жүйелер, әлеуметтік және экономикалық проблемалар және тағы басқалар. Егер креативтілікті аталған ұстанымдардың бірі ретінде түсінсек, онда оның проблематикасы барынша жұпыны күйге түседі және біржақты қаралады. «Шығармашылық адамның арнаулы қабілетімен сәйкес келетін іс-әрекеттің бір ғана түрінде пайда болуы мүмкін, яғни шығармашылықтың әр түрінде өзіне ғана тән іздеу, үдеріс, өнім объектілері бар. Креативтіліктің шығармашылық бастауы – тұлғалық сипат ретінде, іс-әрекет түрлерінде байқалады» [10].

Қазіргі кезеңде зерттеушілердің креативтілік проблемаларына қызығушылығы «креативтілік қалай пайда болады және ол барлық жастарға тән бе?» деген сұраққа жауап іздеумен байланысты болуда. Сонымен бірге, креативтілік әрекет түрі, үдеріс немесе өнім ретінде зерттеліп келеді. Мұнымен бірге, ғылымда шығармашылық пен интеллектуалдық қабілеттіліктердің арасалмағына баса көңіл бөлінеді. Интеллектуалдық және шығармашылық қабылеттіліктердің арасалмағы жөніндегі проблемалар көптеген зерттеулерге арқау болды. Мұндай зерттеулер интеллект пен шығармашылық негізі бірдей емес екендігін және ортаға бейімделу барысында түрлі қызмет атқаратынын көрсетеді. Менің пайымдауымша, ең тиімдісі олардың қиюласуы, яғни бірігіп келуі. Креативтілікті қалыптастыру барысында осы ерекшелікті ескеру қажет деп есептеймін. Креативтілік субъект санасы мен мінез-құлқындағы қайта құру ретінде де, одан шыққан және одан бастау алатын өнім ретінде де жаңаны туғызу, жаңаны жасау дегенді білдіреді. Келтірілген талдаулар креативтілік проблемасының әлі де зерттелу үстінде екенін және оны одан әрі зерттеу үшін әдістемелік және теориялық тұрғыда жеткілікті кең көлемді база жасақталғанын көрсетеді. Сонымен, креативтілік күрделі феномен болғандықтан, оны бір ғана негізгі сипатымен анықтау мүмкін емес, сондықтан біздің одан әрі зерттеу жұмыстарымыз креативті ойлаудың негізгі белгілерін анықтауға бағытталуы қажет.

Әдебиеттер тізімі:

1. Әл-Фараби. Философиялық трактаттар. – Алматы, 1992. – 112 б.
2. Қашқари М. Түрік тілінің сөздігі. Шығармалар жинағы. – Т. 3. Алматы, 1997. – 528б.
3. Баласағұн Ж. Құтты білік. – Алматы: Ғылым, 1986. – 617 б.
4. Яссауи Қ.А. – Алматы: Ғылым, 1971. – 168 с.
5. Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы, 1992. – 147 б.
6. Рубинштейн С.Л. Принципы творческой самодеятельности. //Вопросы психологии. – 1986. – №4. – С. 101-108.
7. Брушлинский А.В. Субъект: мышление, учение, воображение – М.: МОДЭК, 1996. – 387 с.
8. Аймауытов Ж. Жан жүйесі және өнер таңдау. – Алматы, 1984 – 157 б.
9. Теплов Б.М. Проблемы индивидуальных различий. – М., 1961. – 536 с.
10. Нағымжанова Қ.М. Креативтілік феноменінің педагогика мен психологияда дамуы // Білім. – 2006. –№5. – Б. 10– 16.

АКАДЕМИЯЛЫҚ ДАРЫНДЫЛЫҚТЫ ДАМУДАҒЫ ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТЫҢ ӘСЕРІ

А.М. Қалдыбаева,

*Педагогика және психология мамандығының 4 курс студенті
Педагогика және білім беру менеджменті кафедрасының аға оқытушысы, Ғылыми жетекші: Қ.Б. Жұмабекова
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті*

Аңдатпа: Мақалада академиялық дарындылықтың ерекшеліктерін зерттеу және оны дамытуға мұғалімді даярлау моделін жасаудың теориялық және практикалық маңызы бар екенін ескере отырып, «академиялық дарындылық» және «интеллектуалды дарындылық» ұғымдарының арасындағы айырмашылық талданып, соңғы зерттеу тәжірибелері қарастырылды. Жасөспірімдердің арасындағы академиялық дарындылықтың көріну ерекшеліктері талқыланды. Жаратылыстану және нақты ғылыми пәндер бойынша мұғалімнің академиялық дарындылықты дайындығының құрылымы: дайындық компоненттері және дайындық деңгейін бағалаудың әзірленген критерийлері әзірленді.

Түйін сөздер: дарындылық, академиялық дарындылық, интеллектуалды дарындылық, қабілет, дағды, академиялық үлгерім.

Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі Дарынды оқушылар мен талантты жастарды анықтау, дамыту мен қолдау бойынша қазақстандық ұлттық жүйелік негіздерін 2018 жылы 16 қазанда бекітті.

«Дарындылық» терминін 1869 жылы Фрэнсин Гальтон «данышпандықтың тұқым қуалаушылығы: заңдылықтары мен салдарын зерттеу» еңбегінде алғаш қолданды. Дарынды балалар – сирек кездесетін феномен, олармен жұмыс жасау ерекше назарды талап етеді. Бұл мақалада біз дарынды оқушыларды қолдауға және дамытуға бағытталған мұғалімнің оқу процесін тиімді құру және ұйымдастыру мақсатында жасөспірімдердің академиялық дарындылығын қарастырамыз.

Б.М. Теплов «дарындылық – қабілеттердің сапалық тұрғыдан ерекше үйлесімі, оған қандай да бір қызметті жүзеге асыруда жетістікке жету мүмкіндігі тәуелді» деген анықтама берді. Қабілеттерінің даму деңгейі тұрғысынан өзінің достары арасында немесе олардың әлеуметтік тобының арасында ерекше көзге түскен балаларды, жасөспірім ұл-қыздарды дарынды деп атайды [1].

Қазіргі уақытта шетелдік және отандық ғылымда дарындылықтың әр түрлі типтері болуы және әрбір тип көрінісі мен даму алгоритмдерінің белгілі бір артықшылығымен ерекшеленеді. Олар: психомоторлық, интеллектуалдық, академиялық, шығармашылық, әлеуметтік және рухани дарындылық. Алайда, академиялық дарындылықты диагностикалау мен дамыту мәселесі жеткілікті зерттелмеген күйінде қалып отыр.

Бүгінгі таңда мектептегі білім беру жүйесі орта деңгейлі оқушыға бағытталған, нәтижесінде мұғалім өзінің талаптарын орташа деңгейдегі оқушының мүмкіндігіне бейімдейді, бұл көбінесе оқушының оңтайлы даму аймағының төменгі шегіне сай келмейді.

Академиялық дарынды тұлғаның дамуындағы тағы бір маңызды мәселе – баланың дарындылық типі мен дарындылығының уақытылы анықталмауы [2].

Оқушының академиялық дарындылық критерийі дәстүрлі түрде барлық мектеп пәндері бойынша оқу жетістіктерінің жоғарғы деңгейімен есептеледі. Сонымен қатар, бір немес бірнеше пәндерді ойдағыдай игере алуға қабілеті жоғары балалар мен әлдебір себептермен дарындылық қабілеті жасырын қалып қойған оқушылар назардан тыс қалып отыр. Кеш диагностикалау оқушының мүмкіндіктеріне сай келмейтін оқу қарқынын қолдануға алып келеді [3].

Дарындылық мәселелері бойынша әдебиеттерді талдай отырып, академиялық дарындылық мәселелерін тек кейбір ғалымдар көтерген, атап айтқанда. В. Дружинин, А.Буров, В. Онацкий, Э. Антонова, Д. Богоявленская, Н. Лейтес, В. Юркевич және т.б. зерттеушілердің едәуір бөлігі академиялық және интеллектуалды дарындылықты бөліп көрсетуді құптамайды, осы типтегі балаларды ақыл-ой дарынды балаларға жатқызады.

Академиялық дарындылықты зерттеуде педагогикалық психология бойынша ресейлік (Б. Ананьев, В. Дружинин, Н. Менчинская, С. Калмыкова, А. Маркова, Н. Лейтес, Г. Холодная және т.б.) және украиналық (О. Власова, Г. Костюк және т.б.) ғалымдар жүргізген оқу зерттеулерге негізделген. Академиялық дарындылықтың құрылымы туралы отандық ғалымдардың еңбектерінде қарастырылған [4].

Д. Богоявленская мен М. Богоявленская дарындылық түрлерін академиялық, интеллектуалдылық және шығармашылық деп бөлу себептерін Гиллфордтың интеллект теориясына негізделгенін көрсетеді [5].

Академиялық дарынды индивид пәндік мазмұнмен жұмыс жасау тәсілі бойынша репродуктивті іс-әрекетке, білімді игеруге, өзгертуге және қолдануға бейімделген. Сонымен қатар, танымдық қажеттіліктері бойынша сырттан алған таңдамалы ақпаратты белсенді түрде түрлендіруге негізделген. Интеллектуалды дарынды тұлға жаңа білімді қалыптастыруы бойынша өнімді әрекетке назар ауадарады.

В. Рафикова жеке тұлғаның құрылымына, қажеттіліктері мен мотивациялық сипаттамаларына қатысты теориялық ережелерге сүйене отырып, академиялық дарындылықты былай тұжырымдайды. Академиялық дарындылық – туа біткен және жүре келе алған білімдердің, дағдылардың, жеке қасиеттер мен нақты қатынастардың жеке конгломераты деп санайды [3]. Зерттеуші академиялық дарындылықты мектептегі барлық пәндер бойынша жоғары оқу жетістіктерінің көрінісі ретінде түсінеді.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, академиялық дарындылық жеке тұлғаның психологиялық және психофизиологиялық қасиеттерінің күрделі көп функционалды жүйесіне негізделген жеке тұлғаның интегралды сипаттамасы деп санаймыз. Академиялық дарындылық оқудағы ерекше жетістіктерде, ақпараттың үлкен көлемін игерудің жылдамдығы мен оңтайлылығы, барлық пәндер немесе жеке пәндер бойынша жоғары үлгерімде көрінеді.

Сондай-ақ, жоғары сынып оқушылары қызметінің кәсіби бағдарланған бағытын, олардың нақты бейіндік пәндерді тереңірек деңгейде зерделеудің артықшылықтарын таңдауды ескере отырып, академиялық дарындылық пен академиялық үлгерімді ажырату керек деп есептейміз. Академиялық үлгерім – бұл академиялық дарындылықтың белгіленген нәтижесі, бағалармен, марапаттардың, дипломдардың және т.б болуымен анықталады.

Әр түрлі оқу пәндері бойынша жоғары сынып оқушыларының академиялық үлгерімі әртүрлі болуы мүмкін, бұл болашақ мамандық алу үшін қажетті пәндерді оқудың басымдылығымен және уақыттың жетіспеушілігімен, басқа пәндерді сол деңгейде оқуға физикалық мүмкіндіктермен байланысты. «Профиль бойынша қабілет» пен «арнайы дарындылықты» ажырату керек, онда оқушылар белгілі бір пәндер мен қызмет түрлері бойынша қабілеттерін көрсетеді. Академиялық дарынды оқушы барлық пәндерді оқи алады, өйткені ол оқу қабілетіне ие және жеткілікті уақыт болса, ол аз көңіл бөлген пәндер бойынша да үлгерімін бірден жылдамдата алады.

Дарындылықты табысты жүзеге асыру үшін жеке тұлғаның қалыптасуының білім беру ортасы маңызды, атап айтар болсақ: мұғалімдердің дайындық деңгейі, оқу орнында тиісті жабдықтарының болуы, дарынды тұлғаның ерекшеліктерін және оның жетістіктерін қабылдауға және түйсінуге қабілетті референттік топтың болуы. Осыған байланысты педагогикалық кадрларды даярлау және олардың академиялық дарынды оқушылармен жұмыс жасауға дайындығын қалыптастыру мәселесі жетекші деңгейлердің тараптарында.

Мұғалімнің жасөспірімдердің академиялық дарындылығын дамытуға дайындығы оның интегративті сипаттамасы болып табылады, педагогикалық іс-әрекеттің игерілген құндылықтары болып табылатын академиялық дарынды тұлғаны жан-жақты үйлесімді дамыту және өзін-өзі жүзеге асыру үшін қолайлы жағдай жасау және сәйкестендіру бойынша оның кәсіби құзыреттілік деңгейін көрсетеді. Дарынды оқушылармен жұмыс істеуге дайындық игерілген кәсіби маңызды білімге, дағдыларға, іс-әрекет тәсілдеріне негізделеді. Мұғалімнің дайындығы – бұл кәсіби білім алу кезінде және өзінің өмірлік және кәсіби тәжірибесі кезінде қалыптасқан ішкі жеке білім; бұл жоғары деңгейге жетуі мүмкін тұрақты қалыптасу мен дамуды қажет ететін динамикалық сипаттама.

Біз жасөспірімдердің академиялық дарындылығын дамытуға педагог-психолог мамандарының дайындық құрылымын оның кәсіби біліміне, білігі мен дағдыларына, кәсіби маңызды қасиеттеріне қойылатын талаптардың жиынтығы ретінде қарастырамыз. Маманды даярлау барлық кәсіби қалыптасу процесінде мұғалімнің дайындығын қалыптастырудың белгілі бір кезеңдерін, шарттарын, принциптерін, әдістері мен құралдарын қамтиды.

Педагог-психологтардың академиялық дарындылықты дамытуға ұсынылатын құрылымы мұғалімнің кәсіби құзыреттіліктің мүмкін деңгейіне және осы санатты орта мектеп оқушыларымен жұмыс істеуге дайын болуына барынша жақын. Жоғары сынып оқушыларының академиялық дарындылығын дамытуға педагог-психологтың дайындық белгісінің келесі компоненттерін анықтадық: аксиологиялық, мотивациялық, тұлғалық, когнитивті, процесуалдық, белсенділік, рефлексиялық, шығармашылық.

Аксиологиялық компонент мұғалім кәсібінің құндылықтарын және әр адамның дарындылығын дамытудың маңыздылығын түсінуге негізделген. Сонымен бірге тәлімгер жеке тұлғаның құндылығын түсінуге, дарынды оқушының жеке басын құрметтеуі қажет, бұл тек өзін-өзі құрметтеу және өзінің жеке басы мен өзінің жетістіктерін бағалай білу жағдайында мүмкін болады.

Мотивациялық компонент академиялық дарынды оқушылармен жұмыс барысында мотивтердің, кәсіби қатынастардың, ішкі қажеттіліктердің, қызығушылықтардың болуын болжайды; ішкі мотивацияны, жеке тұлғаны өзін-өзі дамытуға, өзін-өзі жетілдіруге бағыттайды, бұл мұғалімнің оқушылар тұлғасын дамытуға ұмтылуына негіздейді.

Жеке компонент мұғалімнің бойындағы адалдық, әдептілік, әділеттілік, мақсаттылық, шығармашылық сияқты мінез-құлық қасиеттерінің болуын қамтамасыз етеді. Дарынды оқушының тәлімгері үшін зияткерлік қасиеттер, білім, психофизиологиялық құзыреттілік, өзін-өзі дамытуға дайындық тән.

Когнитивті компонент мұғалімнің академиялық дарындылықты дамытуға дайындығының психологиялық, педагогикалық, кәсіби, ғылыми-зерттеу және әдістемелік білімді қамтитын интегративті сипаттағы білімнің болуын қамтамасыз етеді. Ең бастысы -дарындылық мәселесін, психологиялық және педагогикалық аспектілерін білу, олар дарындыларға арналған білім беру бағдарламаларының мазмұнын таңдау кезінде ескерілуі керек. Дарынды балалармен жұмыс істейтін педагог-психолог дарынды балалардың оқу қызметін ұйымдастырудың; оқыту мотивациясын диагностикалау және дамыту әдістері, мотивация деңгейін зерттеу, өз іс-әрекетін көрсетуді жүзеге асыру қабілетін дамыту әдістері, студенттерді стандартты емес шешімдер қабылдауға ынталандыру. Мұғалімнің танымдық дағдылары дарынды оқушылармен және олардың ата-аналарымен тиімді өзара әрекеттесуіне ықпал етуі қажет. Сонымен қатар, академиялық дарынды оқушының мұғалімі негізгі пәнді терең және жүйелі білуі қажет, жалпы білім, қалыптасқан дүниетаныммен ерекшеленуі керек; мамандандырылған пәндерді оқыту әдістерін білуі керек.

Процессуалдық-әрекеттік компоненті ғылыми-жаратылыстану пәндері бойынша мұғалімдер жасөспірімдердің академиялық дарындылығын дамытуға арналған сындарлы, ұйымдастырушылық және коммуникативті дағдыларды біріктіреді. Осындай дағдылардың жиынтығы академиялық дарынды оқушылардың қабілеттерін анықтауға және дамытуға, сонымен қатар, мұғалім мен оқушылар, мұғалім мен дарынды баланың ата-аналары арасындағы мағыналы қарым-қатынастарды ұйымдастыруға ықпал етеді.

Рефлексивті компонент өзінің жеке, орындалған педагогикалық және ғылыми іс-әрекеттері туралы, атап айтқанда, өзінің іс-әрекетін талдау, оны бағалау және түзету, жаңа тәжірибені түсіну және өзіндік жұмыс әдісін қалыптастыру, жетістіктер мен сәтсіздіктерді ескере отырып, себеп-салдарлық байланыстарды құру қабілетін білдіреді; өзін-өзі тану және өз-өзіне есеп бере алу қабілеті.

Шығармашылық компонент құрамына нақты оқушыға деген өзіндік және бейстандартты көзқарас, дарынды балалармен жұмыс істеудің өзіндік әдісін дамыту, өз идеяларын креативті түрде ұсыну және оларды іс жүзінде қолдану мүмкіндігі жатады; білім беру процесінде шығармашылық орта құру, шығармашылық диалогтік оқытуды ұйымдастыру, академиялық дарынды оқушылардың шығармашылық әлеуетін дамытуды ынталандыратын инновациялық құралдарды, оқыту әдістері мен тәсілдерін енгізу мүмкіндігі. Мұғалім шығармашылығының жоғары деңгейінде педагогикалық іс-әрекет шығармашылық белгілеріне ие болады және табысты, нәтижелі болады.

Дарындылық мәселесі ғасырлар бойы әлеуметтік-педагогикалық тәжірибеде дербес қарастырылып келеді және зерттеле бермек. Бүгінгі таңда дарындылық пен дарындылықтың түрлерін, бала бойындағы дарындылық сипаттарын жетілдіру мен дамытуға білім беру мамандарының барлық субъектілері кешенді жұмылдырылып, сонымен қатар, дарынды балаларды ертерек анықтау мен дамытуға ерекше назар аударылуда.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Теплов Б.М. Способности и одаренность. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1941.-96 с.
2. Буров А.Ю. Критерии и модель академической одаренности / А.Ю. Буров // Интеллектуальная, академическая и творческая одаренность: общее и отличное: Материалы круглого стола 20 января 2012 г., г. Киев. Киев: ООО «Информационные системы», 2012. С. 6-8.
3. Рафикова В.М. Педагогические условия формирования академической одаренности школьников: Автореферат дис. ... канд. пед. наук. Ижевск, 2003.
4. Данилевич Л.А. Перфекционизм как личностный фактор академической одаренности: автореф. дис. ... докт. психол. Киев, 2010.
5. Богоявленская Д.Б., Богоявленская М.Е. Одаренность: природа и диагностика. М.: АНО «ЦНПРО», 2013.
6. Онацкий В.М. Академическая одаренность и методы ее диагностики // Одаренный ребенок. 2002. № 2. С. 51-56.

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННИҢ 180 ЖЫЛДЫҚ МЕРЕЙТОЙЫНА ОРАЙ, ҚАЗАҚСТАННЫҢ АҒАРТУ ІСІНІҢ ДАМУЫНДАҒЫ ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННИҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МҰРАЛАРЫНЫҢ РӨЛІ

Бақытова А.О.

Педагогика және психология мамандығының 4 курс студенті

Ғылыми жетекші: Есенова К. А.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Түйін: «Білімдіге дүние жарық, Білімсіздің күні ғаріп» демекші, білім алу қай заманда болмасын, өзекті мәселе екені баршамызға аян. Соған сәйкес, бұл мақалада Қазақстандағы ағарту ісінің дамуында, халыққа білім беруде ұлы ұстаз Ыбырай Алтынсариннің педагогикалық мұраларының рөлі мен гуманистік идеялары қарастырылады.

Түйін сөздер: оқу-білім, ағартушы, мектеп, мұғалім, еңбек, адамгершілік.

Білім беру жүйесінің дамуы ғасырлар бойы өзгеше болды, алайда, заман жаңарып, ғасыр өзгерсе де оқу-білім өзінің құндылығы мен күшін сақтап келеді. Оқыту, тәрбиелеу идеялары ұрпақтан-ұрпаққа эстафета сияқты берілі келеді. Осы идеяларды шындыққа айналдырудың формалары мен әдістері өзгеруі мүмкін, бірақ бұл идеялар өзгермейтін шындық болып қала береді. Олардың қатарына:

- Адамның қадір-қасиетін көтеретін педагогика үшін күрес;
- Педагогикадағы гуманистік принциптерді дамыту үшін күресу;
- Адам және оның мүмкіндіктері үшін үздіксіз күрес;
- Әр баланың бойында болатын ерекшелікті анықтау және дамыту үшін күресу.

Аталған дәл осы мәселелер, идеялар қазақтың тұңғыш ағартушысы, ұлы ұстаз, ірі тұлға атанған, қазақтың маңдайына біткен шоқ жұлдызы Ыбырай Алтынсариннің педагогикалық мұрасының мәнін құрайды.

XIX ғасырдың соңында қазақ қоғамының өркендеуіне, білім саласының дамуына өзінің зор үлесін қосқан еліміздің көрнекті өкілдері мен ағартушыларының бірі, әрі біргеі деп ұлы ғалым Ибрагим (Ыбырай) Алтынсаринді айта аламыз. Қазақ тарихындағы ірі тұлға болған, Ыбырай Алтынсарин 1841 жылы, қараша айының 2-ші жұлдызында, Торғай елді мекенінің (Қазіргі Қостанай облысы) Арақарағай ауданында дүние есігін ашқан. Ыбырай Алтынсарин – қазақтың әдеби-мәдени дүниесін жаңғыртып, жаңа сатыға көтерген алыптардың бірі болды.

Ыбырай Алтынсаринді, біз педагог – ағартушы, ғалым, ақын, публицист және балалар жазушысы ретінде білеміз. Ыбырай өскелең ұрпақтың бойында адамгершілік – эстетикалық мұраттарды тәрбиелеудің қайнар көзі ретінде әндерге, мақал-мәтелдерге ерекше назар аударды. Ыбырай Алтынсарин білімін табандылықпен игере отырып, әрқашан да өзі қызығатын өз халқының тарихын да зерделеді.

Ұлы педагог өзінің еңбек жолында, қазақтар арасында өте ақылды, талантты, өнертапқыш, қабілетті және ынталы балалар бар екенін біліп, қазақ ауылдарында білім беруді дамытуға, жасынан зерек, білімдар жастарды білім нәрімен сусындатуға күш салған. Сол себепті, өзінің бар ғұмыры мен күш-қуатын қазақ халқын рухани ағартуға арнады. Әсіресе, жастарға заманауи білім беріп, мәдениет пен өркениет көшіне ілесуге шақырды және сол жолда талмай еңбек етті. Ыбырай Алтынсариннің жазушылық қызметінің, оқу және өнер-білім саласымен тікелей сабақтасуы да осында болса керек. Оның ақындық шабытына дем беріп, жазушылық қиялына қанат бітірген басты нысана – қараңғы қазақ халқының көзін ашу, көңілін ояту, ұлтымызды озық мәдениетті елдердің қатарына қосу болды. Алайда, осы арман-тілегін жүзеге асыру жолында, бірқатар кедергілер туындайды. Ол жайында, ұлы ұстаз өзінің арқа сүйер, жанына жақын тұтар бірқатар атпалдай азаматтарға жазған хатынан байқай аламыз [1]:

– Н.И.Ильминскийге (ол кезде Ильминский шекара комиссиясының басшысы болған, 1860), Орынбор бекінісіндегі (қазіргі Торғай) қазақтардың балаларын оқытқысы келетіндігі, бірақ мектептің әлі ашылмағандығы, мектеп ашылғанша жергілікті балаларды оқытуға бір пәтер босаттырып беруді ресми түрде Бароннан өтініш жасағаны, бірақ ол өтінішінен ешбір нәтиже шықпағандығы жөнінде айтады.

– Н.И.Ильминскийге (1861), Орынбор бекінісіндегі балаларды оқытудағы қиыншылықтар – атап айтқанда, оқу құралдарының жетіспеушілігі, оларды алуға қаражаттың жетіспеушілігі, ата-аналардың балаларын тек заң үйрету үшін ғана оқытқылары келетіндігі, оқушыларды тәртіпсіздігі үшін сәл жазаласа ертеңіне мектепке жібермей қоятындығы, ал бекіністің бастығы мектептің салынуына зер салмай отырғандығы жайлы жазады.

– А.А.Бобровниковке (1861, 6 маусым), жазған хатында Орынбор бекінісінде әлі мектеп салынбағаны, қызмет жөніндегі бір іспен айналысайын десе – ешқандай іс жоқ, оқын десе кітап жоқ. Әбден жалғыздықтан жабырқағаны туралы, қымбат уақыттарының зая кетіп жатқаны туралы айтады.

Жоғарыда атап өткенімдей, ағартушы өзінің терең толғанысын, орамды ойларын ақ парақ бетіне түсіріп, қарапайым халықтың сауат ашуына, білім кеңістігіне бойлауына билік басындағылардың салғырт қарап отырғандығын, аса күш сала қоймайтындығын айқындап көрсетеді.

Үнемі, халқы үшін қам жеп, шындықты шырылдатып айтып жүргенінің арқасында, бертін келе, ұлы ағартушының тынымсыз еңбегі мен талмас талабы ескеріліп, ақырында, 1860 жылы губерниялық басқарма Ыбырай Алтынсаринге Орынбор бекінісінде (Қазіргі Жанкелдин ауданы) қазақ балаларын оқытатын бастауыш мектеп ашуға рұқсат беріп, өзін сол мектепте орыс тілінен сабақ беретін мұғалім ретінде тағайындады.

Ал, 1864 жылы 8 қаңтарда, Торғай қаласында қазақ балаларына арналған бастауыш мектеп ашылды. Бұл жайында, Ыбырай Алтынсарин Н.И. Ильминскийді де хабардар қылады: «Осы жылы январдің 8 күні көптен күткен ісім орнына келіп, мектеп ашылды, оған 14 қазақ баласы кірді, бәрі де жақсы, есті балалар» деп қуана жазды.

Қазақ даласында алғаш мектеп ашып, қаншама баланың көкірек көзін оятып, санасына рухани сілкініс әкелді. Солайша, Ыбырай Алтынсарин қазақ тарихында педагогикалық ой -пікірдің негізін тұңғыш қалаушы, бұрын – соңды болмаған жаңа үлгідегі мектеп ашушы, ұйымдастырушы болды. Жергілікті билік тарапынан материалдық және моральдық қолдау жеткілікті дәрежеде болмағандықтан, бөтен қалада мектеп ашу, әрине, оңайға соққан жоқ. Алайда, ұлы ағартушы Алтынсариннің талпынысын, талап-тілегін бұл қиындықтар тоқтатқан жоқ. Өз кезегінде ұлы ағартушының білімі оқушыларға толыққанды нәр беріп, сусын бола алды.

Орыс әріпін қазақ сөздеріне сәйкес келтіру жолында біраз еңбектеніп, кейіннен ғалым 1879 жылы орыс әріпімен өзінің «Қазақ хрестоматиясының» бірінші бөлімін шығарды. Ағартушының «Қазақ хрестоматиясы» тек Торғай облысындағы мектептерге ғана емес, бүкіл қазақ жеріндегі мектептерге оқу құралы болып таратылынды [2].

Өзінің «Қазақ хрестоматиясының» сөз басында, Ыбырай Алтынсарин:

Кел, балалар, оқылық,
Оқығанды көңілге
Ықыласпен тоқылық.
Оқысаңыз балалар,
Шамнан шырақ жағылар,
Тілегінің алдыңнан
Іздемей-ақ табылар, –

деп балаларды оқуға шақырды, оқығанға жарық, оқымағанға қараңғы екендігін нақтылы ескертті.

Мал дәулеттің байлығы,
Бір жұтасаң жоқ болар.
Оқымастың байлығы,
Күннен-күнге көп болар,
Еш жұтамақ жоқ болар, –

деп өмірдің біліммен байланысты екендігін, малдың білім арқылы табылатындығын жұртшылыққа түсіндірді.

Сонымен қатар, Алтынсарин «Адамгершілік тәрбиенің негізгі құралы – бұл ата-аналардың үлгісі мен еңбек», – дейді. Оған дәлел ретінде, өзінің атасы Балғожа бидің оқудағы немересі Ыбырайға арнап жазған мына бір өлең-шумақтарын келтіре аламын:

Үміт еткен көзімнің нұры балам,
Жаныңа жәрдем берсін Құдай тағалам;
Атаң мұнда анаңмен есен-аман,
Сүйіп сәлем жазады бүгін саған.
Атаңды сағындым деп асығарсың,
Сабаққа көңіл берсең басыларсың;
Ата-ананды өнер білсең асырарсың,
Надан боп, білмей қалсаң аһ ұрарсың.
Шырағым, мұнда жүрсең нетер едің?

Қолыңа құрық алып кетер едің.
Тентіреп екі ауылдың арасында
Жүргенмен не мұратқа жетер едің?

Бұл өлең-хат қазақ баласының тұңғыш оқу кітабы «Қазақ хрестоматиясында» жарияланды. Балғожа бидің жазған хаты тек Ыбырайдың ғұмыр мұратының ғана арқауы емес, бар қазақ баласына ықпалы жайылған жәдігер болды. Ыбырай бұл өлеңді оқу жылдарында дәтке қуат, жанына медет тұтынса, ата-әжесін, ағайын–туғанын, ауыл-аймағын сағынған сәттерде есіне алып, өзіне одан күш пен жігер тапса, есейе келе оны өмірлік тұмар етіп тағынды. Өзге жастарды да оқуға, өнерге тарту мен талпындырудың ұтымды құралы ретінде пайдаланды. Өлең кейін Ыбырай хрестоматиясы арқылы мүлде өлмес қасиетке ие болып, қазақ шәкірттерінің сан ұрпағына бастапқы мақсатында қызмет етті.

Балаға жастай дұрыс тәрбие беру бүкіл дүниежүзіндегі педагог ғалымдардың ертеден бері үлкен көңіл аударып, айрықша көтерген мәселесінің бірі десек, XIX ғасырдың екінші жартысында, қазақ даласынан оларға үн қосушы бірінші қазақ педагогі Ыбырай Алтынсарин еді. Бұл мәселе жөнінде, ол көптеген педагогтердің, әсіресе орыстың алдыңғы саптағы ұлы педагог ғалымдары К.Д. Ушинский, Л.Н. Толстой, Бунаковтармен пікірлес болды. Ағартушының 1879 жылы басылған «Қазақ хрестоматиясын» алсақ, әрі методология, әрі методика жағынан жастарға дұрыс тәрбие беруге лайықталынып құрылғандығын көреміз. Методологиялық жағы, татар тіліндегі әдебиеттер арқылы далаға кең тарауға бет алған ислам діні, оның зиянды әрекеттеріне қарсы шығу, жаңа принципті ұсыну және оны орыс алфавиті арқылы өзінің ана тілінде құнды мәліметтер тарату болса, методика жағынан: балалардың жастарына лайықты, ең, керекті материалдарды жинастыру болды.

«Қазақ хрестоматиясы» төрт бөлімнен құралған:

1. Бұл кітапқа балалар өмірі туралы орыс тіліндегі әртүрлі хрестоматия, көбіне Паульсонның хрестоматиясынан алынған әңгімелер;
2. Әр түрлі жастағы адамдардың өмірін суреттейтін әңгімелер;
3. Қазақ жыршы-жырауларының өлең, жырларынан үзінді;
4. Қазақтың мақал-мәтелдері енгізілген.

Ыбырай Алтынсарин ғылыми және ағартушылық қызметімен қатар көрнекті қоғам қайраткері ретінде де танымал. Ол Қазақстанда мүмкіндігінше көп адамның білім алуы үшін қолдан келгенінің барлығын жасады. Мәселен, Қазақ жерінде қыз балаларды оқыту ісі Ыбырай Алтынсариннің есімімен тығыз байланысты. Қазақ қыздарына арналған алғашқы мектеп 1887 жылы Ырғызда ашылды және тек 20 орынға есептелген болатын. Соған байланысты, Ыбырай Алтынсарин патша әкімшілігінен Торғай облысынан басқа да уездер де қыздарға арналған училищелерін ашуға рұқсат сұрады. Бұл идея ескеріліп, мектеп училищелерін ашу туралы өтінішке рұқсат берілгеннен кейін, араға бірнеше жылдар салып өзге қалаларда мектептер бой көтере бастады. Торғай қаласында – 1891 жылы, Қостанай қаласында – 1893 жылы, Қарабұтақ кентінде – 1895 жылы және Ақтөбе қаласында – 1896 жылы, Алтынсариннің өтінішіне сәйкес ашылған осы бес мектеп-училищесінде қыздар сауат ашуға мүмкіндік алды. Бұл маңызды бастаманы іске асыру кезінде де ол патша өкіметі тарапынан жасалған кедергілерге тап болды. Алайда, кедергілерді еңсеріп, ақырында, қазақ қыздарына арналған мектеп-интернаттары ашылғанда ғалымның қуанышында шек болған жоқ. Ал, қыздарға берілетін сабақтардың негізгі тақырыбы қолөнер (қолмен тігу, машинамен тігу, кесте тігу, тоқу) аясында болды.

Дегенмен, Алтынсарин халыққа білім беру ісі тек жоғарыда аталған мектептердің ашылуымен ғана шектелмейді деп есептеді, өйткені бұл мектептер халықты ағарту ісіндегі алғашқы қадам болды. Ыбырай Алтынсарин халыққа білім беру жүйесін кеңейтуге ұмтылды және осы мақсатта әрбір болыста бастауыш мектептердің ашылуы туралы арнайы жазба жасады. Оның үстіне бұл мектептер, оның пікірінше, қазақтардың өмір салтына сәйкес болуы, яғни жылжымалы мектептер болуы тиіс: жазда қазақ ауылдарымен бірге жайлау бойымен көшуі, ал қысқы уақытта – қыстауларда болуы тиіс.

Ұлы ұстаздың көзқарасы бойынша, болыстық бастауыш мектептердің ашылуы арқылы ғана қазақтардың жалпыға бірдей білім алуының негізін қалауға болады. Сол себепті, ағартушы өлкедегі бастауыш халық мектептері үшін мұғалімдерді, ең алдымен қазақтардан дайындау ісіне көп еңбек етті. Аталған мәселеге сәйкес, Ыбырайдың бастамасымен 1883 жылы Орск қаласында тұңғыш қазақ мұғалімдер мектебінің ірге тасы қаланды. Онда қазақ мектептері үшін мұғалімдер даярланды.

«Адамның құндылығы мойындалатын гуманизм идеясы – бүгінгі педагог қызметінің негізі!» – деп Ыбырай Алтынсарин атап өткен болатын. Соған орай, алғашқы қазақ педагогтарының бірі Ыбырай өз еңбектерінде бүкіл білім беру жүйесін мұғалім тұлғасының ықпалымен оқушы тұлғасын қалыптастыру процесі ретінде қарастырды. Алтынсариннің өзінің педагогикалық қызметінде балаларды тәрбиелеу және оқыту мәселелері маңызды орын алады. Ол мектептердегі бүкіл оқу және тәрбие процесінің басты

қозғаушысы ретінде мұғалімнің рөліне үлкен мән берді. Оған, ағартушының мынадай бір ой-пікірі дәлел болады: «Баланы туған өлкесіне таңдануға және сүйсінуге, туған табиғаттың қасіреті мен қуанышын сезінуге және бұл махаббат сезімінің өмір бойы жүректе қалуы үшін туған жерін, Отанын сүйуді тек мұғалім ғана үйрете алады».

Ұлы ұстаз, қарапайым халықтың өміріне шынайы жанашыр болып, қазақ даласында қазақ тілін де, орыс тілін де білетін, барлық халықтардың дәстүрлерін құрметтейтін білімді адамдардың көп болуына ұмтылды. Қазақ мәтіндерін жазу үшін орыс графикасы негізінде әліпби нұсқаларын жасап, халқының зайырлы білімінің негізін қалады. Сол себепті, Ыбырай Алтынсариннің халық ағарту саласында да, әдебиет пен мәдениетіміздің тарихында да алатын орны бөлек. Оның терең ойлы шығармалары, мағыналы да тағылымды өлеңдері, қысқа да нұсқа әсерлі әңгімелері қай дәуірдің болмасын шоқтығы биік мұрасы болып саналады. Ал, ұстазын ұлағаттаған қалың жұрты, оның қандай еңбегі болмасын ыстық ықыласпен қабылдап, саналарына тоқып жүрген.

Ұлы ағартушы орыс-қазақ мектептеріне тек орыс тілін ғана оқитын, оқу, жазуды ғана үйрететін мектептер деп қарауға болмайтынын ескертіп, ол мектептерден оқушыларды, тазалыққа дағдыланатын, әр нәрсеге дұрыс ақыл-оймен қарай білетін тұлға етіп шығару керектігін айтқан болатын. Бұл бірінші кезекте деп қарастыра аламын.

Екіншіден, қазақ балаларын ұқыптылыққа, тазалыққа, отырықшылық тұрмыстың артықшылығына, мысалы, құрғақ, жылы бөлмелерде тұруға үйретудің өзі қазақ даласында тәрбиелік мәні бар жұмыс деп қарады [3].

Үшіншіден, Ыбырай Алтынсариннің бала тәрбиесіне қатысты ұлы ағартушылық идеясы, оның көркем шығармаларында да, ғылыми мақалаларында да көрініс тапты. Ол өзінің әңгімелері арқылы қазақ балаларының заманына лайықты озық азаматтық көзқарасын қалыптастыруды көздеді. Оның бұл педагогикалық қағидалары күні бүгінге дейін бала тәрбиесіндегі маңызын жойған жоқ.

Сонымен қатар, өзінің еңбек жолында, Ыбырай Алтынсарин оқыту мен тәрбиелеу үдерісінде оқушылардың бойына парасаттылық, жақсы істер мен әдеттерді сіңіртуге тырысты. Сол себепті, бала тәрбиесінде патриотизм, гуманизм, адалдық, қарапайымдылық, әділеттілік, жауапкершілікке қатысты идеяларды алға тартып, соларды басшылыққа алды. Мұның жарқын мысалы, ағартушының адамгершілікке арналған «Мақтанба бақыттымын деп бағыңызға» деген өлең шумақтары бола алады:

Мақтанба бақыттымын деп бағыңызға,
Қартаймақ киын сауда тағыңызда.
Іске аспай бақ-дәулеттің қалуы оңай,
Басыннан бағың тайған шағыңызда.
Мақтанба сұлуымын деп ажарыңа,
Ажарсыз адамдарды ал назарыңа!
Злиха Жүсіппенен сұлу өткен,
Тұрмаған ажар ара ажалына!

Қазіргі таңда, біздің алдымызда тұрған, шешуге тиісті басты міндет – мектепті, қоғамымызды, қоршаған ортамызды ізгілендіру. Халық арасында «Мектеп – бала үшін, қоғам – адам үшін» деген көзқарас қалыптасқан. Соған сәйкес, аталған міндетті атқару тек жаны жайсаң, жүрегі жылы, көңілі дархан және кез-келген адамзат баласының ішкі жан-дүниесін сезініп, бірге бөлісе алатын адамның ғана қолынан келеді. Яғни, осыдан-ақ адам өміріндегі мұғалімнің рөлі қаншалықты маңызды екенін байқай аламыз.

Қорыта айтқанда, Алтынсариннің өз халқын оқуға, өнерге үндеуі, надандыққа, зұлымдыққа қарсы шығуы, сол кезде әлеумет өміріндегі теңсіздіктің бетін ашып, өмір шындығын көрсетуі, жастарды жақсылыққа, адамгершілікке тәрбиелеуі қазақ тарихында ойып тұрып орын алатын еңбек болды. Сол бір кездері сөнбейтін білім отын тұтатқан данышпан рухы, халқымыздың жүрегінде нұр болып жағылып, оның мәңгілік жарқыраған рухы бізді шабыттандырып, күш пен үміт ұялата білді.

Ұлы ұстаз бар ғұмырын бір ұлы мақсатқа – қазақ халқын надандықтың шырмауынан босатып, мәдениетті елдердің қатарына қосылып, терезесі тең болуына арнағаны баршамызға аян. «Ер есімі – ел есінде», демекші, Ыбырай Алтынсарин есімінің мәңгі өлмейтіндігінің себебі де осында.

Біз де ризашылық білдіретін ұрпақтардың қатарынан болып, ағартушымыздың бай мұрасын мақтаншпен қабылдап, асқан жауапкершілікпен атқаруға тырысып келеміз. Осы тұста, Қазақстан Республикасының тұңғыш президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың Қазақстан халқы Ассамблеясының 21-ші сессиясында айтқан мына бір ауыз сөзін тілімізге тиек, ісімізге дәйек ете аламыз: «Осы залда көптеген жастар, соның ішінде біздің Тәуелсіздігіміздің құрдастары отыр. Мен бұдан толеранттылық, достық пен бауырластық идеяларын қазақстандықтардың жаңа буынының бүкіл ғасырларға

қабылдауының жақсы нышанын көремін. Бұл біздің босқа жұмыс істеп жатпағанымызды білдіреді!» [4]. Расымен де, ұлы ағартушымыздың педагогикалық мұраларын өскелең ұрпақ жандарына медет қылып, үкілеген үмітін жалындаған жас ұрпақ жалғастырып келеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. <https://repo.kspi.kz/bitstream/handle/item/447/%D0%AB%D0%B1%D1%8B%D1%80%D0%B0%D0%B9%20%D0%90%D0%BB%D1%82%D1%8B%D0%BD%D1%81%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BD%20%D0%BC%D2%B1%D1%80%D0%B0%D1%81%D1%8B%20%D0%91%D0%B8%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B8%D1%8F%D0%BB%D1%8B%D2%9B%20%D0%BA%D3%A9%D1%80%D1%81%D0%B5%D1%82%D0%BA%D1%96%D1%88.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
2. Алтынсарин Б. (Ибраһим). Қазақ хрестоматиясы / Б.Алтынсарин.– Алматы: Білім, 2003. – 112 б.
3. Ыбырай Алтынсарин. Шығармалар жинағы. – Алматы:1955. – 413 б.
4. https://www.akorda.kz/kz/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/kazakstan-prezidenti-nenazarbaevtyyn-kazakstan-halky-assambleyasynyn-xxi-sessiyasynda-soilegen-sozi

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАТИВТІ МӘДЕНИЕТІН ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР АРҚЫЛЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Халелова З.Е.

*Педагогика және психология мамандығының 4 курс студенті
Ғылыми жетекші: п.ғ.к., доцент Мамырбекова Г.А.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті*

Түйін: Қазіргі қоғамда ақпараттық-коммуникативті мәдениет өмір салты мен қарым-қатынас сипатын қайта қалыптастырады, адамның менталитетіне, мінез-құлқына әсер етеді, өйткені ол негізінен дыбыс пен суретке бағытталған аудиовизуалды мозаикалық формаларда беріледі, бұл аудиторияның санасын өзгертетін виртуалды шындықтың маңыздылығын арттыруға әкеледі. Осыған байланысты ақпараттық-коммуникативтік мәдениеттің оқушыларға көп бағытты әсерін ғылыми тұрғыдан түсіну қажеттілігі туындайды.

Түйін сөздер: ақпараттық-коммуникативті мәдениет, оқу-тәрбие процесі, мектеп оқушылары, педагогикалық технология.

XXI ғасыр – жаһандану заманы. Уақыт өткен сайын айналамызда түрлі өзгерістер мен жаңалықтар орын алуда. Бұл өзгерістердің барлығы адамзат игілігі үшін жасалып жатқандығы белгілі. Өзгерістер өміріміздің барлық саласына өзіндік әсерін тигізбей қоймайтындығы да ақиқат.

Қазіргі таңда ақпараттық технологиялардың кеңінен дамуы, педагогикалық практикаға енгізілген ақпараттық сауаттылық, ақпараттық-коммуникациялық құзыреттілік, ақпараттық мәдениет, ақпараттық-коммуникативтік мәдениет сияқты ұғымдарды неғұрлым дәл анықтауды талап етеді. Ақпараттық-коммуникативтік мәдениет тұжырымдамасы – адамның ақпаратпен жұмыс істеу қабілетін (қабылдау, өңдеу, сақтау, беру, құру), нақты және виртуалды әлемдерде қарым-қатынас жасау қабілетін сипаттайтын жеке тұлғаның интегративті сапасы ретінде түсіндіріледі. Ақпараттық – коммуникативтік мәдениет дегеніміз – ақпаратты пайдалану контекстін және оның әлеуметтік-жеке мағынасын ескере отырып, адамның өзгелермен қарым-қатынас жасауы. Ақпараттық-коммуникациялық құзіреттіліктен айырмашылығы, ақпараттық-коммуникативтік мәдениет ақпараттың шығу тегі, оның құрылу негіздері мен тарихын түсінуге негізделген, ақпараттық-коммуникативтік құзыреттілік ақпараттық кодтардың берілген мәндерін функционалды пайдалануға негізделген. Бұл бізге ақпараттық-коммуникативтік мәдениеттің пайда болуының екі салыстырмалы тәуелсіз түбірлерінің болуын болжауға негіз береді: нақты Ақпараттық («мағыналы» және символдық) және мәдени (семантикалық).

Бүгінгі таңда ақпарат өндірістік ресурсқа айналуға бастады. Бұл процестің жеке көрінісі болашақ мамандардың кәсіби қызметіне жаңа талаптар болып табылады, олар жеке білім беру кеңістігін өзін-өзі ұйымдастыруда, жеке шығармашылық стильді дамытуда, тұлғаның рухани-адамгершілік қасиеттерін тәрбиелеуде көрінеді.

Оқушылардың танымының белсенді қалыптасуы бастауыш мектепте басталады, оқушының жетілуінің барлық кезеңдерінде жалғасады. Бастауыш мектеп жасында білімді сіңіру және жинақтау процесі жүреді, бұл білімді олардың басты белгілері бойынша игеру кезеңі: білім неғұрлым қызықты, ерекше, бейнелі болса, балалардың оларға деген қызығушылығы мен қызығушылығы артады.

Оқытудың орташа кезеңінде ақпаратты алу әдеті қалыптасады, оны үнемі қолданады, ақпаратты иелену қажеттілігі туындайды. Оқытудың орта кезеңінде оқушылар үшін олардың ақпараттық өрісін барынша дамыту, ақпараттық мәдениетті қалыптастыруға ықпал ету үшін жағдай жасау қажет.

Ақпараттық мәдениет – бұл оқушылардың оқу, ғылыми, танымдық және басқа да іс-шаралар барысында туындайтын ақпараттық қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған жеке ақпараттық іс-әрекеттің оңтайлы жүзеге асырылуын қамтамасыз ететін білім мен дағдылардың жүйелі жиынтығы. Тұлғаның ақпараттық мәдениетін қалыптастырудағы жетекші рөл білім беру мекемелеріне жүктелген.

Білім беру саласындағы қолданыстағы заңнамаға сәйкес басқа да әлеуметтік институттардың бірқатарындағы білім беру мекемелері ғана оны ақпараттық дайындау бойынша жүйелі жұмысты қамтамасыз ете отырып, әр оқушыға күнделікті әсер ете алады. Жалпы білім беретін мектепте оқушыларды ақпараттық даярлауды оқытатын оқу пәндері шеңберінде барлық мұғалімдер жүзеге асыруға тиіс.

Іс жүзінде, ақпаратпен жұмыс істеу дағдылары негізінен үш оқу пәнін оқу барысында қалыптасады: орыс тілі, әдебиет және информатика, сондай-ақ оқушылардың өзіндік, ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізу барысында: рефераттар, баяндамалар, конкурстық жұмыстар дайындау және т. б.

Оқушылардың ақпараттық дайындығындағы мұғалімнің сөзсіз артықшылығы-оқу сабақтарының жүйелілігіне байланысты студенттерге әсер етудің жүйелі сипаты, оқушылардың әр жас тобының психологиялық-педагогикалық ерекшеліктерін білу, оқытудың заманауи формалары мен әдістерінің

кең спектрін, инновациялық педагогикалық технологияларды кәсіби игеру. Сонымен бірге, жоғары білікті пән мұғалімі әрқашан жеке тұлғаның ақпараттық мәдениетін қалыптастыруға байланысты және кәсіби ақпараттық білім мен дағдылардың кең спектрін ғана емес, сонымен қатар сенімдерін де қамтитын пәндік саланы иелене бермейді. Бұл адамзаттың ақпараттық қоғам мен білім қоғамына енуінің сөзсіздігіне негізделген нақты аргументация жүйесіне негізделген сенім; және адамзат жинаған ақпараттық ресурстардың әртүрлілігі туралы түсінік; және ақпараттық іздеу алгоритмдерін білу. Бүгінгі таңда қоғамның барлық мүшелері үшін біліктілікті үнемі арттыру, білімді жанарту, жаңа қызмет түрлерін дамыту қажеттілігі артып келеді.

Жеке тұлғаның ақпараттық мәдениетін қалыптастыру ерекше өзектілікке ие, оның алдында адамзат жинаған ақпараттық ресурстарды тиімді пайдаланудың кең перспективалары ашылады. Жеке адамның ақпараттық-коммуникативті мәдениетін қалыптастырудың тұтас тұжырымдамасының болмауы, сондай-ақ жас ұрпақты ақпараттық қоғамдағы өмірге дайындау міндетінің ғаламдық сипаты бұл проблемаға ұлттық мән береді. Оның шешімінде, әрине, жалпы білім беру мекемелері ерекше орын алуы керек. Тек іргелі білім адамға ақпаратты дұрыс пайдалануға және оны білімге айналдыруға мүмкіндік береді.

Осылайша, оқу процесінде келесі педагогикалық технологиялар орындалса, негізгі мектеп оқушыларының ақпараттық-коммуникативті мәдениетін дамыту процесі тиімді болады деген болжам құрылады:

«мұғалім-оқушы» жүйесіндегі және оқу диалогындағы қарым – қатынас әр оқушы оқу ақпаратын өңдеудің белсенді процесіне қатысқан кезде жүзеге асырылады;

– «ынтымақтастықта оқыту», проблемалық оқыту және жобалар әдісі жүзеге асырылса, бұл кезде оқушылардың оқу міндеттерін шешудегі дербестік дәрежесі едәуір артады, оқушылардың жеке қасиеттері жетілдіріледі;

– ақпараттық-коммуникациялық мәдениеттің барлық компоненттері үйлесімді дамыған кезде негізгі мектеп оқушыларының ақпараттық-коммуникативті мәдениетін дамытудың белсенді бағытталған технологиясы қолданылады.

И.В.Роберт ақпараттық технологияларды пайдаланудың келесі педагогикалық мақсаттарын анықтайды:

1. Ақпараттық технологияларды қолдану негізінде оқу– тәрбие процесінің барлық деңгейін жетілдіру

- Оқыту процесінің сапасын арттыру
  - Танымдық қызметтің екпінділігін арттыру
  - Пәнаралық байланысты тереңдету
  - Қажетті ақпаратты іздеуді оңтайландыру
2. Оқушы тұлғасын дамыту, ақпараттық қоғам шартында өмір сүруге даярлау

- Ойлаудың формаларын дамыту
- Коммуникативтік қабілетті дамыту
- Күрделі жағдайда шешім қабылдауға дағдыландыру
- Компьютерлік технология арқылы эстетикалық тәрбие беру
- Ақпараттық мәдениетті қалыптастыру

3. Қоғамның әлеуметтік тапсырысын орындау

- Ақпараттық сауаты бар тұлға даярлау
- Компьютерлік ортаны пайдаланушыны даярлау

Оқыту үрдісінде компьютерлік технологияларды пайдалану келесі мақсаттарға бағытталады.

• Компьютерлік технологиялардың мүмкіндіктерін іске асыру арқылы оқыту үрдісінің ықпалдылығы мен сапа деңгейін көтеру

- Танымдық әрекеттерінің белсенділігін арттыратын ынталарды қамтамасыз ету
- Қазіргі заманғы ақпарат өңдеу орталарын пайдалану негізінде пәнаралық байланысты тереңдету.

Ақпараттық мәдениетті оқытудағы заманауи ақпараттық-коммуникативті технологиялар келесі факторларға байланысты дәстүрлі әдістерге артықшылық береді:

1. Қатысушылардың (білім алушылар мен білім алушылардың) оқу процесіндегі өзара іс-қимылы өндірістік және жеке байланыстарды орнатуды ынталандырады.

2. Әр түрлі әдістерді қолдану мектеп оқушыларын оқытуға, олардың ақпараттық мәдениетінің даму деңгейін зерттеуге ғана емес, сонымен қатар ойын барысында кітапханалық қызмет көрсетуде практикалық іске асыру үшін жобалар мен модельдер жасауға мүмкіндік береді.

Ұжымдық ақыл-ой әрекеті барысында адамның ақпаратты игерудегі проблемаларын тереңірек түсінуге қол жеткізіледі.

Қазіргі постиндустриалды (ақпараттық) қоғам адамның негізгі мәдениетінің жаңа компонентін – ақпараттық-коммуникативті бөлуді анықтады. Мәдениетті түсінудегі қазіргі заманғы ғылымдар бірнеше бағытты ажыратады: мәдениеттің құндылықтар жиынтығы ретінде аксиологиялық анықтамасы; әлем және ондағы адамның орны туралы білім жүйесі ретінде танымдық түсіндіру; мәдениетті адам іс-әрекетінің және қоршаған ортамен өзара әрекеттесудің нақты әдісі ретінде Технологиялық анықтау; мәдениетті тұлғаның шығармашылық өзін-өзі жүзеге асыру процесі ретінде қарастыру.

Бұл ережелер белгілі бір адамның ақпараттық-коммуникативтік мәдениетін төрт компоненттен тұратын құрылым ретінде қарастырады: аксиологиялық, танымдық, технологиялық және жеке шығармашылық. Ақпараттық-коммуникативті мәдениет өзара енетін және өзара әрекеттесетін үш деңгейде жұмыс істейді: әмбебап, ерекше және жалғыз. Мәдени және жеке-белсенділік тәсілдері – ақпараттық-коммуникативтік мәдениетті адамның жалпы мәдениетінің құрамдас бөліктерінің бірі ретінде қарастыруға мүмкіндік берді; оның ақпараттық-коммуникациялық бағыты мен білім мен дағдылар жүйесінің жиынтығы, жеке ақпараттық-коммуникативтік қажеттіліктерді оңтайлы қанағаттандыру үшін субъектінің шығармашылық қызметін анықтайды және басқалармен диалогтық өзара әрекеттесуді орнатады, бұл тұтастай алғанда тұлғаның дамуына ықпал етеді. Негізгі мектеп оқушыларының ақпараттық-коммуникативті мәдениетті дамыту проблемасының жай-күйін талдау бұл мәселені арнайы ұйымдастырылған оқу процесі арқылы шешуге болатындығын көрсетті. Алайда, педагогикалық теорияда табиғи цикл объектілері арқылы ақпараттық-коммуникативтік мәдениетті дамытудың жалпы принциптері мен технологиялық әдістері әзірленбеген. Педагогикалық практикада көбінесе оқушылардың ақпараттық-коммуникативтік қызметін мұғалім бір сабақтың аясында жоспарлайды және тар әдістемелік сипатқа ие. Ақпараттық коммуникация саласынан теориялық және практикалық білімді пәнішілік және пәнаралық көшіруге оқушыларды оқыту мәселелері қарастырылмайды. Осылайша, аталған мәселені шешу үшін оқушылардың ақпараттық-коммуникативті дамуына ықпал ететін арнайы педагогикалық жағдайларды және, ең алдымен, ақпараттық-коммуникативтік мәдениетті дамытудың белсенді бағытталған технологиясын таңдау, теориялық негіздеу және тәжірибеде тексеру қажет.

Үздіксіз білім беру идеясын жүзеге асыру қазіргі білім беру жүйесінің негізгі қарама – қайшылығын – қазіргі әлемдегі білімнің қарқынды өсу қарқыны мен олардың мүмкіндіктері арасындағы қайшылықтарды жеңуге бағытталған. Бұл қарама-қайшылық білім беру ұйымдарын, ең алдымен, оқу, ақпарат алу, одан қажетті білім алу қабілетін қалыптастыруға мәжбүр етеді. Алайда, бұл үшін мұғалім арнайы ақпараттық білім мен дағдыларды игеріп қана қоймай, сонымен қатар мәдениеттің ерекше түрін – жеке тұлғаның ақпараттық мәдениетін қалыптастыра отырып, оларды таратуға кәсіби дайын болуы керек. Осылайша, білім беру мекемелері үшін ақпараттық білім беруді ұйымдастыру және жеке тұлғаның ақпараттық мәдениетін арттыру өте маңызды міндет болып табылады, ал мұғалімдердің өзі ең алдымен оқушы жастардың ақпараттық мәдениетін нақты арттыру мүмкіндігі байланысты болатын негізгі тұлғаларға айналады. Ақпараттық мәдениетті арттыру және халықтың ұлттық және әлемдік мәдениет қазыналарына қол жеткізуін қамтамасыз ететін жаңа ақпараттық технологияларды енгізу проблемасының ерекше маңызы бар. Оқушылардың ақпараттық мәдениетін қалыптастыру процесінің тиімділігі ғылыми, теорияның практикамен байланысы, жүйелілік, дәйектілік, көрнекілік, қол жетімділік, сараланған тәсіл сияқты жетекші дидактикалық принциптерді жүзеге асырумен анықталады. Адамның ақпараттық мәдениеті-бұл жалпыадамзаттық мәдениеттің бөлігі, мұғалімдердің де, оқушылардың да білім беру іс-әрекетінің қажетті буыны, олардың білім беру іс-әрекетінің құрамындағы ақпараттық қызметінің сапалық сипаттамасы. Оқушылар алынған ақпаратты маңыздылығы бойынша жүйелеуге және бөлуге дағдыланбайды, осылайша зерттелетін мәселенің мәнін ашады. Арнайы таңдалған жаттығулар жиынтығын қолдана отырып, оқу процесінде ақпараттық мәдениетті қалыптастыру кезінде жоғары сынып оқушылары ғылыми зерттеулердің өзіндік деңгейін жоғарылату үшін оларды өнімді пайдалану үшін ақпараттың белгілі бір қасиеттерінің маңыздылығын анықтау дағдыларын игереді. Жеке адамның табылған ақпаратты қайта ойластыру арқылы ол сапалы басқа білімге айналады, осылайша ақпараттық кеңістіктің ауқымын кеңейтеді. Мұндай қарама – қайшылықты жеңу студенттерге ақпараттық мәдениеттің деңгейін арттырып қана қоймай, сонымен қатар ақпараттық қоғамның дамуына айтарлықтай үлес қосуға мүмкіндік береді-ақпарат алмасудың стихиясы және оны ақпараттық қоғамның дамуы жағдайында реттеу қажеттілігі. Бұл қайшылық ақпараттың таралуының, көбеюі мен таралуының табиғи ерекшелігіне байланысты. Әлеуметтік кеңістіктегі ақпарат қозғалысын реттеу адамгершілік, адалдық, жауапкершілік, ар-ождан және әдептілік тұрғысынан жүзеге асырылатын ақпарат алмасудың белгілі бір қызметін студенттер таңдаған кезде моральдық дилеммаға тап болады. Оқушы үнемі белгісіздік жағдайында болады және негізінен авторлық әзірлемелерді қарызға алуға көшеді. Мұндай табиғи қайшылықтарды болжау немесе болдырмау қиын, тек студенттерге оқу процесінде олардың тәуелсіз мүмкіндіктерінің жолын көрсетуге болады. Қарама-

қайшылықтарды жеңу мәселесінің этикалық жағы негізгі болып табылады. Оқытудың міндеті-ақпараттандырудың теріс тенденцияларына қарсы тұру тетіктерін әзірлеу және дамудың гуманистік басымдықтарын күшейту. Ақпараттық қоғамның қалыптасуын оның өкілдерінің ақпараттық мәдениетін дамытпай елестету мүмкін емес екенін атап өткен жөн. Ақпараттық мәдениет жалпы мәдени жетістіктер мен құндылықтарға қосылуға мүмкіндік беретін факторға айналады, қоғамның зерттелген мәселелерін өз бетінше түсіну, қашықтықтан оқыту, сырттай конференцияларға қатысуға жаңа мүмкіндік береді!

Әдебиеттер тізімі:

1. Захарова И.Г. Информационные технологии в образовании. – М.,
2. Болотов В.А. Основные направления информатизации общего образования // Вестник образования. – 2003. – № 4
3. Исабаева Д.Н. Бастауыш сынып оқушыларының танымдық қызығушылықтарын қалыптастыруда ақпараттық коммуникациялық технология құралдарын қолдану әдістері: пед.ғылым.канд. ... дисс. – Алматы, 2009. – 150 б.
4. Караев Ж.А. «Педагогикалық жүйені технологиялық тұрғыдан жаңартудың өзекті мәселелері» атты монографиясының тұсаукесерінен үзінді // Қазақстан мектебі. – Алматы, 2005. – № 42-45. –7 б.
5. Ахметова О.К. Педагогические условия формирования основ информационной культуры учащихся средней школы: автореф. ... кан. пед.наук. – Алматы, 2007. – 35 с. 6.»Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. «Қазақстан – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. Мұғалімдерге арналған нұсқаулық. 1-деңгей 5, 17, 29-бет.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ БІЛІМГЕ ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Каиржанова Ж.Д.

Педагогика және психология мамандығы, 4 курс студенті

Ғылыми жетекші: аға оқытушы Құдайбергенова А.М.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Түйін: Мектепте оқытудың аралық кезеңдерінде (5,7 сыныптар) білімге құндылық бағдары мәселелері қарастырылады. Орта сынып оқушыларының білімге құндылық бағдарын айқындалуын психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу тиімділігінің жолдары анықталды. Мектептің оқыту кезеңдерінде оқушылардың білімге құндылық бағдарын анықтауына талдау жүргізілді. Осы процесс динамикасының тән ерекшеліктері сипатталған.

Түйін сөздер: құндылық, құндылық бағдар, орта сынып оқушылары, білім сапасы.

Қазақстан Республикасы егеменді ел болып, тәуелсіздігімізді алғалы қоғамдағы саяси, әлеуметтік – экономикалық, мәдени өзгерістер көрініс тапты. Ал қоғамдағы кез-келген өзгеріс білім беру саласына, өскелең ұрпақ санасына тікелей өзіндік әсер тигізетіні анық. Сондықтан білім беру мазмұнында да жаңа көзқарастар, жаңа парадигмалар, жаңа құндылықтар жүйесі пайда болып отыр. Білім берудің жаңа сапасына қол жеткізу мақсатында қазіргі білім саласындағы елеулі өзгерістердің бірі 12 жылдық білім беруді атап өтуге болады. Осыған сәйкес жаңа өзгерістерге бейімделіп оларды іске асыру жолдары қарастырылып жаңа міндеттер мен мақсаттар айқындалып отыр. Осы өзгерістерге сәйкес оқушылардың білімге құндылық бағдарын қалыптастыру, өз бетінше білім алуға деген қызығушылығын арттыру және үздіксіз білім алуға жағдай жасау көкейкесті мәселе болып отыр. Білімге құндылық бағдарын қалыптастырудың әдіс – тәсілдерін диагностикалық зерттеулерде қолдану, психологиялық және педагогикалық түзету жұмыстарында қолдана отырып кеңес беру, оқушылардың білім құндылығына деген көзқарастарын қалыптасыру қажеттілігі туындап отыр.

«Құндылық» термині болмыстың белгілі құбылыстарының адами, әлеуметтік және мәдени мән – мағынасын білдіру үшін қолданылады. Адам өмірінің өзегі – құндылықтар, ал басқа мақсаттар оған жеткізетін баспалдақтар ғана. Осы қағидаға сүйенсек, қоғамның жанару кезіндегі жаңаша көзқарастардың бірі – құндылық бағдар.

Құндылық ұғымын түсіндірудегі талпыныстар мен терминологиялық анықтамаларды төмендегідей топтастыруға мүмкіндік бар:

1. Құндылық жеке тұлғалық немесе әлеуметтік бағдарлы жаңа идеяларды белгілеу және оны сипаттау үшін қолданылады;
2. Құндылықтың белгілі бір заттар мен құбылыстарға тән болуы немесе қоғамға тән құбылыс болып танылуы;
3. Құндылық нақты өмірлік ұстанымдар мен әдептіліктің қоғамда қалыптасқан үлгісі ретінде көрінуі.

Педагогикалық сөздікте «құндылық – адамның ішкі құқы, ізгілігі, адамдармен қарым-қатынасы, іс – әрекет кезіндегі көрсетілетін тұрақтылығы, қайырымдылығы, мейірімділік тәрбиесі», – делінген. Сондықтан біз «құндылық» ұғымын адамды тәрбиелеу үшін оның өмір сүруіне ең керекті, маңызды, қажетті, бағалы дүниелердің жиынтығын құрайтын педагогикалық категория ретінде қарастырамыз.

Жалпы құндылықтар арасында педагогикалық құндылықтар өз алдына дербес топ құрайды. Олардың мәні тәрбиелеу және білім беру қызметінің ерекшелігі, оның әлеуметтік рөлі және жасампаздық мүмкіншіліктерімен анықталады. Педагогикалық құндылықтар білім саласында қалыптасқан қоғамдық дүниетаным, көзқарастар мен педагог қызметтері арасында жанама және тікелей байланыстырушы ретінде, әрі педагогикалық іс-әрекетті реттеуші талаптар (нормы) ретінде қабылданған. Барша құндылықтар сияқты педагогикалық құндылықтар да қоғамдағы әлеуметтік, саяси, экономикалық қатынастарға тәуелді. Олар тарих желісінде қалыптасып, ерекше танымдық бейне және ұғымдар түрінде қоғамдық сана формасына енеді. Өмірдің әлеуметтік шарттарының өзгеріске келуімен, тұлға, қоғам қажеттерінің дамуымен педагогикалық құндылықтар да ауысып барады. Білім беру – мәдениет трансляциясы институты

Білім беру бүкіл әлемде базалық жалпы мәдени құндылықтар ретінде қарастырылады. Демек білім берудің мәдени-шығармашылық миссиясы «мәдениетті адамды» қалыптастыруды қамтамасыз етеді деп айтуға болады. Жалпы алғанда бұл адам санасында, мінез-құлқында, әрекетінде, әлеуметтік әрекеттесуінде қоғамның мәдени-әлеуметтік дамуының нормаларына сәйкес өмір сүреді деген сөз. Білім беру, оқыту мен тәрбиенің бірлігінің көрінісі ретінде оқушыға тұлғалық мәнді білімді жасау әрекетін қамтамасыз етуге тиісті.

Білімнің құндылық бағдарын бірнеше деңгейде қарастыруға болады.

Макродеңгей	Мезодеңгей	Микродеңгей
Мемлекеттік құндылықтар ретінде қарастырылады. Кез-келген мемлекеттің ғылыми-техникалық, зияткерлік, рухани-мәдени, моральдық және экономикалық әлеуеті оның білім саласының мүмкіндіктері мен ахуалына тікелей байланысты екендігі айқын. Сондықтан мемлекет білімді жетілдіруге, мемлекеттік және мемлекеттік емес ұйымдардың дамуына жағдай жасайды. Мемлекет білімнің мәртебесін арттыру, қоғам мүшелерінің толыққанды білім алуға деген мотивін және қажеттіліктерін құлшындыруға ұмтылуы тиіс.	Қоғамдық құндылық. Қоғам өз мүшелерінің әрқырлы білім алуына мүдделі. Қоғам мемлекетте білімнің дамуына бастамашылық жасаушы және қадағалаушы да рөл атқарады	Білімнің құндылық маңызы болашақ маманға кәсіби салада еркін қозғалуға мүмкіндік жасайтындығымен, мәртебелілеу, қызықтау жұмыс табуға, тұлғаның өзіндік жетілуіне, шығармашылық дамуына ықпал етуімен анықталады.

Қоғам өмірінің кезеңдерінде құндылықтар жүйесі өзгеріске түсіп, ауысып барады. Құндылықтар өзіне тән ерекшеліктерге ие. Олардың кейбірі тарихтың қай кезеңінде де өз маңызын жоймайды. Мысалы, ежелгі дүниенің тарих сахнасында өшкенімен, онда мұрат етілген эстетикалық құндылықтар әлі күнге дейін өз маңызын жоғалтқан жоқ. Ортағасырлық ағару (просвещение) дәуіріндегі гуманистік, демократиялық идеялар бүгінгі заман қызметіне жарауда.

Қоғамдағы құндылықты қатынастардың аса маңызды элементтерінің бірі – құндылықты бағыт – бағдар. Құндылықты бағыт – бағдар – бұл стратегиялық өмір мұратты және жалпы дүниетанымдық алғышарт ретінде танылған құндылықтардың адам санасында бейнеленуі. Қалыптасқан, тұрақты құндылықтар бағыттарының жиынтығы тұлға тұрақтылығын, қажеттер мен қызығулар бағдарында көрінген әрекет – қылық және іс-әрекет типтерінің өзара байланыса, ұштасуын қамтамасыз етеді. Осыдан, құндылықты бағыт тұлға мотивтеріне себепші, реттеуші маңызды жағдаят (фактор) ретінде іске қосылады. Құндылық бағдарының негізгі мазмұны – адамның саяси, философиялық (дүниетанымдық), адамгершілік наным – сенімдері, терең әрі тұрақты бейімділіктері, іс-әрекеті, мінез принциптері. Осыдан, қай қоғамда да тұлғаның құндылықты бағыт – бағдары тәрбие және мақсатты ықпал жасау нысаны ретінде қарастырылады. Олар арқылы еріктік күш салу, зейін, ой-өріс бағдарлары анықталады.

Құндылық бағыттар арасындағы қайшылықтар әрекет – қылық пен мінездегі тұрақсыздықты туындатады. Құндылықты бағыт-бағдардың мешеуленуі адамның селқостығы мен енжарлығы себепші болады. Бүгінгі күнде әлем елдерінде әрқилы құндылықтар жүйесі қабылданған. Осы заманғы гуманистік педагогика олардың арасында жалпы адамзаттық келесіде құндылықтарды аса маңыздылар қатарында алға тартады : адам құқы, адамды ең жоғары құндылық ретінде тану, бала тұлғасы мен оның қадіріне құрмет; бала еркіндігі мен даму құқы қорғау; білім және тәрбиедегі демократиялық принциптерді берік ұстану.

«Құндылық бағдар» ұғымы философия, психология, әлеуметтану сияқты бірқатар гуманитарлық ғылымдарда қолданылады. Аталмыш ғылым салаларының өзіндік ерекшеліктеріне байланысты бұл ұғымға берген анықтамалары да әр алуан. Біздің міндетіміз – қарастырылатын категорияның педагогикалық мағынасы мен мазмұнын ашып, нақтылау болмақ.

«Құндылық бағдар» ұғымы XX ғасырдың ортасында әлеуметтік психологияға философиялық ұғым -»құндылықты» алмастыру мақсатында енгізілгенімен, бұл екеуінің арасында нақты шекара күні бүгінге дейін жоқ. Алғашқыда құндылық бағдарларды жеке тұлғаның өз деңгейінен биік құндылықтарға ұмтылуы ретінде қарастырып келсе, «құндылық» және «құндылық бағдарлар» өзара «жалпы» немесе «жеке», «өмірде бар» немесе «рефлексивті сезінетін құндылықтар» деген өлшемдер арқылы ажыратылды. Қазіргі уақытта құндылықтарды түрткілік қырынан, құндылық бағдарларды тұлғаның іс-әрекетін реттеушілер құрылымының сатысында биіктен орын алатын құндылықтардың субъективті тұжырымдары немесе әлеуметтік ұстанымдардың түрлері ретінде қарастыру жолға қойылған.

Модель «оқушының құндылық бағдарының құрауыштары»

Адам құқы және еркі – жалпы адамзаттық құндылық, себебі олар адамзаттың жалпы мүдделерін танытады, әрқилы халықтардың, діндер мен дәуірлердің рухани мұраттарын жақындатады әрі туыстырады. Барша халықтар туындыларын сыйлауға, бағалау мен қорғауға үйрену – бұл ұлттық және ұлтаралық ынтымақтың белгісі ретінде қабылданған жадпы адамзаттық құндылықтарды сезіну мен қабылдау нышаны.

Білім берудің мақсаттарын нақтылап, құрамдас бөліктерін ашып көрсетейік: оқушыға қоршаған дүниені тануға үйренуге көмектесу қажет. Оқушыны таным үдерісіне үйренуге көмектесу білім беру ұйымдарының міндеттерінің жүйесінде көптен қойылып жүр. Бірақ мектептерде оқушылардың жалпы оқу іскерліктері мен дағдыларын қалыптастырудың тұтас жүйесі әлі күнге дейін толық іске асқан жоқ. Білім берудің бірінші мақсатын орындау үшін оқушылардың зерттеу әрекетіне және зерттеу біліктіліктерін меңгеруге қызығушылығын дамытуға жағдай жасалуы қажет. Айталық, білім алуға үйрену үшін оның интеллектуалдық мәдениетін, ақпараттық мәдениетін, өзін-өзі ұйымдастыру мәдениетін, зерттеу мәдениетін дамыту қажет. Бұл мәдениет түрлері оқушыға өмір бойы оқып-үйренуге мүмкіндік тудырады. Сонымен, «өмір бойы білім алу» шындық болмысқа айналады.

Білім берудің екінші мақсаты – оқушыға жұмыс жасауға үйренуге көмектесу. Ең әуелі білімдерін практикада пайдалануды үйрету қажет. Бұл үшін оқушыларда жүйелі сыни ойлауды дамытуына әсер еткен жөн. Еңбек етуге үйрену өзінің кәсіби әрекет саласында өзін жетілдіру қажеттілігімен байланысты. Ең әуелі білімдерін практикада қолдануға және теориялық мәселелерді шешуге үйренуі керек. Бұл оқушыда жүйені ойлауды қалыптастырған жөн. Сондай-ақ, өзі таңдаған салада кәсіби маман болуы қажет. Оқушыларда көшбасшылық сапаны тәрбиелеу қажеттігі де туындайды. Көшбасшы – нақты саланың мәселелерін талдауға, сыни ойлауға, өзінің айналасындағы мәселені шешу үшін адамдарды топтастыруға қабілетті маман. Сонымен, көшбасшыны тәрбиелеу – білім беру мақсаттарының бірі.

Білім берудің келесі мақсаты – оқушыны адамдармен бірге өмір сүруге үйренуге көмектесу. Адамдармен өмір сүру үшін басқаны қабылдау мен түсінуге, оған құндылық ретінде қарауға, топта, сыныпта, отбасында, әлеуметте, әлемде өмір сүру дағдыларын меңгеруге үйренеді. Осыған байланысты балалардың әлемдегі өзара бағыныштылықты түсіну сезімін ояту және қолдау, оларды қарым-қатынаста кикілжіннің алдын-алуға үйрету аса маңызды болып табылады. Коммуникацияда ең негізгісі – басқа адамды құндылық ретінде сезіну. Басқаны қабылдау, түсіну, оған көмектесу сияқты адами сапалар коммуникативті мәдениетке тән.

Ең кең мәнінде құндылықтар проблемасы мәдени дәстүрлер мен қоғамның идеологиялық негіздерінің құнсыздану дәуірінде шарасыз пайда болды. Философия ғылымының дербес саласы ретінде аксиология болмыс ұғымы реальдық және адам қалаулары мен ұмтылыстарының объектісі ретінде құндылықтар болып екі элементке бөлінгенде пайда болады... Антикалық және орта ғасырлық философияда құндылықтар (этико – эстетикалық және діни) сипаттамалары реальдық ақиқат болмысында ұғымында кірістірілген еді.

Эксперимент : «Мен және менің құндылықтарым» әдісінің нәтижесі

Диалектикалық – материализм құндылықтарды олардың қоғамдық – тарихи, экономикалық және әлеуметтік – саяси себептіліктерімен қоса қарастырылады. Құндылық объективті құбылыстарды, немесе олардың қасиеттерін және адамдар үшін, отбасы, ұлт үшін баға жетпес құндылықтар. Бірден – бір объективті ең жоғарғы құндылық – адамзат тарихында әлі де болса жаппай мойындаушылық сипат алмаса да, бұл адам өмірінің өзі. Бірақ, адамзат тәжірибесі белгілі бір қоғамдық – тарихи параметрлерде шекті және абсолютті болып көзге түсетін құндылықтар құндылықтық белгілерін тудырады.

Педагогикалық аксиологияның негізгі ережелерін құрастырған В.А.Сластениннің пайымдауынша, – аксиологиялық «Мен», құндылық бағдарлар жүйесі ретінде ішкі бағыт-бағдар рөлін атқаратын когнитивті ғана емес, эмоционалды-еріктік құрам бөліктерге де ие. «Құндылық бағдарлар» категориясына жасалған талдаулар бізге бұл ұғымның анықтамасын нақтылауға мүмкіндік жасады: *құндылық бағдарлар* – тұлғаның өзі саналы түрде таңдаған, өзінің мінез-құлқын реттеуші мұраттардың, нормалар мен құндылықтар жүйесінің бүкіл жиынтығына деген іріктеушілік ұстанымдары мен көзқарастары

Құндылықтардың табиғаты және олардың қоғамдық өмірдегі рөлі туралы мәселе көптеген осыған дейін қарастырылған адам мен қоғам, мәдениет пен өркениет , табиғат пен қоғам арасындағы қарым – қатынастар және басқа проблемалармен тікелей байланысты.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Нургалиева Г.К. Ценностные ориентации личности методология, теория, практика, формирования. А., 1994 г.
2. Майғаранова Ш. Мектеп оқушыларын рухани дамыту мәселелері. – Алматы: Ғылым, 2002. – 124 б.
3. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века (в поисках практико-ориентированных образовательных концепций). – М.: Изд. «Совершенство», 1998. – 608 с

ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТЫҢ ЖЕТКІНШЕКТЕР АРАСЫНДАҒЫ КИКІЛЖІНДІ АЛДЫН АЛУ ЖҰМЫСЫ

Кенесбекова А.Б.

*Педагогика және психология мамандығы, 4 курс,
Ғылыми жетекші: Ертарғынқызы Д. PhD, доцент м.а.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті*

Түйін: Мектептегі жасөспірімдер арасындағы кикілжіңдердің алдын алу мәселесі бойынша педагог-психологтың атқаратын жұмысы бойынша мәселелерді қарастырады. Кикілжіңдердің пайда болу себептеріне талдау жүргізіледі.

Түйін сөздер: кикілжіңдер, конфликтология, педагогикалық-психологиялық жұмыс.

Жасөспірімдердің адекват әрекет жасай алмауы біздің елімізде ғана емес, бүкіл әлемді алаңдатып отырған мәселе. Ересек адамша салмақты сөз сөйлейін десе, айналасындағылардан иемденеді. Бала боп жүгіріп, секіріп ойнап кетейін десе, сериген бойына ойы сәйкес келмей қалардай тағы қымсынады. Осылай не боларын білмей, екі ортада өтпелі кезеңде жүрген жеткіншек қандай әрекетпен болса да өзінің ақыл тоқтатып, есейіп келе жатқанын сыртқы ортаға дәлелдегісі [1] кеп тұрады. Қаны тасып, тұлабойына сыймай тұрған адамның жолында кезіккен кісімен қақтығысып қалатыны бар. Мұндай жағдайға қалай түсіп қалғанын тіпті өзі аңғармай да қалады. Бойында ойнап тұрған жаңадан бөлінген гормондар оны еркінен тыс әрекеттер жасауға итермелейді де, әлеуметтік, психологиялық стресске түсетін жасөспірім көбейеді. Осылайша педагог-психологқа жас жеткіншектердің арасында болатын кикілжіңдерді зерттеп, оны болдырмау шараларын ұйымдастыру міндеті жүктеледі.

“Кикілжің” сөзінің өзі қолдану аясына қарай ауқымы аса кең. Ғалымдардың ғылыми еңбегіне көз жіберсек, кеңес заманындағы атақты психолог Лев Выготский кикілжің ұғымын жасаралық дағдарыс ретінде [2] қарастырған. Жылдар бойы баланың бойында жиналып келе жатқан агрессия бұлқынып атқылаған жанартаудай, әбден шегіне жеткен кезде жарылады. Өмірінің жаңа кезеңіне аяқ басқан кезде осындай кім көрінгенге соқтығысу, не болса соған тез өкпелеп, тез жазылу секілді әрекеттерінен көрініс табады.

Жасөспірімдер арасындағы кикілжіңді алдын алу мәселесіне кіріспей тұрып, бұл реакция қайдан шығады, неден пайда болады, түп төркіні қай жерден бастау алады, осыны анықтап алғанымыз абзал. Орыстың халық жазушысы Александр Иванович Левитов кикілжіңді адамның ішкі күресі деп сипаттайды [3], яғни ішкі күйзелісі, “екі оттың ортасында” тығырыққа тіреліп, таңдай алмауы, түрлі нәрсенің түрткі болуынан ойланып-толғанып шешім шығара алмауы – осының барлығы оның өзгемен кикілжіңге келуіне әкеліп соғады. Адамдар арасындағы түсініспеушілік концепциясының негізін қалаған австриялық психолог, психоаналитик Зигмунд Фрейд осындай күйге түскен адамның психикасына алғаш болып сипаттама берді. Оның тұжырымы бойынша, психика сананың, инстинктің бітіспес күштері арасындағы қарама-қайшы өріс [4]. Демек, адамның ішкі және сыртқы әлемі бір арнаға тоғыса алмай, бір-біріне қарама-қарсы келген кезде, мұны өзгелерге қарым-қатынасы арқылы да көрсетіп қалады. Немістің әлеуметтанушы, философ, психологы Эрих Фромм жас жеткіншектің қоғамда жеке тұлға ретінде қажеттіліктерін өтей алмаса, ой-арманын іске асыра алмаса, өзгемен жаға ұстаса кетуге дайын болатынын айтады, ал америка психоаналитигі Карен Хорни болса жасөспірім қоршаған ортасынан қамқорлық сезіне алмаса, әсіресе ата-ана тарапынан мейірім жетіспесе, осылай қоғамға қайшы әрекеттері арқылы ішкі ызасын шығарып алатынын жазған. Осы орайда өзіміздің қазақ арасынан шыққан ғалым, профессор, педагог Алма Қыраубаеваның мына сөзін келтірмеске болмайды. Ол өзі педагог ретінде білім және тәрбие беру ісімен айналысатын тұлғаларға көп баланың ішінен тентек оқушыны көбірек мейіріміңе бөле, басқаларына қарағанда ерекше қамқорлығыңа алып, жиірек көңіл бөл [5] дейді. Оның осы көзқарасы америкалық психолог К.Хорнидің пікірімен үндес екенін байқауға болады. Өйткені Алма Қыраубаева да бала үйдегі ата-анасының, мектептегі мұғалімнің назарын аударту үшін әдейі оғаш істерге баратынын айтады. Осыдан шығатын қорытынды жеткіншектер арасындағы кикілжіңнің алдын алу үшін педагогтың ең бірінші міндеті балаларға барынша мейірімді болып, олардың ішкі агрессиясын өзінің қамқорлығымен, махаббатымен жауып отыру. Олардың қалауына, тілегіне құлақ түріп, арман-мақсатын бөлісіп, ары қарай түзу жол сілтеп, бағыт беріп отыру. Ұстазы алдындағы әр шәкіртімен досындай сырласып, оның мұң-сырына ортақтаса білсе, ондай балаларда ашуға бой алдырып, өзгемен кикілжіңге келу ықтималдығы да біршама азаяды.

Жеткіншектердің қандай ситуацияда кикілжіңге келетінін зерттей келе мынадай пункттерге жіктедік:

– Бірі өтірік айтса, екіншісі әділетсіздікке төзе алмауына байланысты;

- Пікірталас кезінде көзқарасы қайшы кеп қалуы немесе “ойыннан от шығуы”;
- Қызығушылығы, талғамы, танымы әртүрлі болуына байланысты;
- Құндылығы әркелкі болуына қатысты;
- Бір-бірінің жеке шекарасына өтуі;

Осындай жағдайларға жол бермеу үшін педагог-психолог қандай шара қолданғаны абзал? Мектеп бағдарламасынан тыс тәрбие сағаттарын ұйымдастырып, сабақ барысында оқушылардың бір-бірі туралы пікірін айтқызып, шындыққа тура қарай білуге, сын қабылдауға және кемшілігі болса достарымен бірге күресуіне дағдыландыру. Жеке шекара түсінігін жеткіншектердің санасына терең сіңіріп, бір-бірінің де, өзге адамның да жеке басына қол сұқпауға, қарапайым мысал ретінде заттарын рұқсатсыз алмауға, көмек сұрамаса ісіне килікпеуге үйрету, сонымен қатар өзінің де шекарасын қорғай білуге машықтандыру аса маңызды. Тағы бір ескерерлік жайт, жасөспірімдер тұлғалық өсу жолында әлі кемелденбегендіктен, көп жағдайда басқалар неге мен сияқты ойламайды деген оймен ашуланады және өзінің пікірін өзгелерге дәлелдеймін деп соңы жанжалға ұласады. Осы орайда педагог-психологтың міндеті балаға ешкім сен секілді ойлауға міндетті емес екенін, өмірде әркімнің өз құндылығы болатынын, қанша адам болса, сонша пікір бар екенін ұқтыру, өз ойын біреуге танбауға машықтандыру.

Қазіргі заманда жеткіншектің де, ересектердің де өмірінің біраз бөлігі телефонға тәуелді екені белгілі. Сәйкесінше, дау-дамай да көп жағдайда оқушылардың месенджеріндегі ортақ чатында туындауы жиі кездеседі. Мұндай жағдайда педагог-психолог мәселені сыныпқа келгенде не бетпе-бет көріскенде шешуді ұсынуы қажет. Өйткені хабарлама жазысқан кезде өзі қызуқанды боп, ашуға беріліп отырған оқушы бір-бірін дұрыс түсінбей, жағдайды тіпті шиеленістіріп алады. Оның үстіне хабарламада адам интонациясын, сөйлеу мәнерін, қандай түрмен айтып тұрғанын толық жеткізе алмайтын болғандықтан, кикілжің де күшейе береді. Кездескен кезде сөйлеу мәнері, агрессияға көрсететін реакциясы да аса маңызды, мұғалім жасөспірімдердің кикілжіңге келмеуі үшін барынша бірқалыпты, ұстамды тонмен сөйлесуі, ойын ашу-ызасыз жеткізуі қажет екенін мейлінше тереңірек түсіндіреді. Тағы бір мысал келтірейік. Мәселен бір оқушы әлеуметтік желіден сыныптастарының барлығы отырысқа барғанын және өзін шақырмағанын көріп, біледі. Мұндай жағдайда шу-щұрқан шығармай-ақ жай ғана жанына жақын тартатын құрбысынан “Кеше менің көңіліме келетін ештеңе істемедің бе?” деген секілді сөзбен жағдайдың анық-қанығын біліп алуына болады. Егер педагог-психолог ұстаз болумен ғана шектелмей, жеткіншектердің сырлас-досына айнала алса, осында ситуациялардан тыс қалмайды. Орайлы сәтті пайдаланып жасөспірімдерге қандай жағдайда өзін қалай ұстауды, кикілжіңді болдырмау үшін диалогты қалай құруды іс жүзінде үйретіп отырады. Демек, жас жеткіншектің тұлға боп қалыптасуы жолында педагог-психологтың атқаратын рөлі өте зор.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Т.И.Митичева, Возможности профилактики конфликтного поведения подростков в группе сверстников // Молодой ученый. – 2018. – № 4 (190). – 178 с.
2. Л.С.Выготский. Психология. – Москва: “Эксмо”, 2000. – 442 с.
3. Н.И.Леонов. Конфликтология. Воронеж: Издательство НПО “Модэк”, 2013. – 132 с.
4. З.Фрейд. Введение в психоанализ. СПб: Издательство “Питер”, 2007. – 403 с.
5. Қыраубаева А. Жаным садаға. – Алматы: “Өнер”, 2011. – 141

ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТЫҢ ҮЙДЕ БІЛІМ АЛУШЫ ОҚУШЫЛАРМЕН ЖҰМЫСЫ

Бақытова А.О.

Педагогика және психология мамандығының 4 курс студенті

Ғылыми жетекші: Есенова К. А.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Түйін: Қазіргі уақытта мүмкіндігі шектеулі оқушыларды қоғамдық ортаға толық кіріктіру мәселесі дүние-жүзінде ерекше белсенділікпен қарастырылып отыр және осы мәселелерді шешу жолдары іздестірілуде. Соған байланысты, бұл мақалада мүмкіндігі шектеулі балалармен түзету-дамыту жұмыстарының, педагогикалық-психологиялық көмек көрсетудің шарттары мен әдістері сипатталған. Мүмкіндігі шектеулі балаларға, үйде білім алушыларға ерекше көңіл бөліп, дамуына ат салысатын болсақ, бір жағынан осындай жандарды да өзгелермен теңдей сезінуіне жағдай жасаймыз, екінші жағынан қоғамда да ізгілікті көзқарасты қалыптастыра аламыз. Мақаланың материалын арнайы түзету мектебінің және мектепке дейінгі ұйымдардың мұғалімдері мен тәрбиешілері, психологтар, дефектологтар, студенттер қолдана алады.

Түйін сөздер: мүмкіндігі шектеулі, арнайы білім, үйде білім алушы, педагог-психолог, коррекция, педагогикалық-психологиялық көмек.

Мүмкіндігі шектеулі балалардың, патологиясы бар ерекше жандардың саны жыл санап артып келеді. Мұндай мәселеден Қазақстан Республикасы да тысқары қалып отырған жоқ. Мүмкіндігі шектеулі балалардың ата-аналарының алдында, қазіргі қоғам алдында және білім беру жүйесінде – балаларды біліммен қамтамасыз етуге байланысты сұрақ туындап отыр.

Денсаулық министрлігінің деректеріне сәйкес, Қазақстанда 150 мыңнан астам мүмкіндігі шектеулі балалар өмір сүреді. Алайда, бұл толығымен нақты көрсеткіш емес, себебі, өз балаларын мүмкіндігі шектеулі балалар қатарына қосқысы келмейтін, арнайы жұмыстарға қарсылық танытатын және мүгедек деп санамайтын ата-аналар да кездеседі. Соған байланысты, балалардың нақты санын шығару қиындық тудырады. Шамамен алғанда, кәмелет жасына толмаған балалардың 3% -ы білім беру мен тәрбиелеу жұмысында арнайы көмекті қажет етеді [2]. Қазіргі заманғы әлеуметтік қоғам да мүмкіндігі шектеулі балаларды білім алу, өзінің жеке қабілетін, дарынын дамыту және өзін-өзі таныту, жан-жақты қарым-қатынасқа түсу құқығынан айырмауға тиіс деген идеяны алдыға тартады.

Мүмкіндігі шектеулі балалар – қазір баршаның назарын аудартып отырған басты мәселелердің бірі болып отыр. Қазақстан 2008 жылы «Мүгедектердің құқығын қорғау туралы Халықаралық Конвенцияның» мүшесі атанды. Инклюзивті білім – бұл құжаттың міндетті компоненті болып саналады.

Ендігі, «Мүгедектік дегеніміз не?», «Инклюзивті білім дегенді қалай түсінсе болады?» деген сұрақ туындайды.

«Мүгедектік» ұғымы арқылы адам ағзасының қызметінде белгілі бір тұрақты бұзылыстың болуының салдарынан денсаулығында ақауы бар, тіршілік әрекетінің шектелуіне әкелетін және әлеуметтік қорғауды қажет ететін адамдарды анықтайды. Мүгедектік физикалық, психологиялық, сенсорлық, когнитивтік, әлеуметтік, мәдени, заңнамалық және басқа да кедергілерге байланысты мүмкіндіктердің шектеулі болуы ретінде түсіндіріледі, бұл патологиясы бар адамға қоғамда интеграциялануға және онда белсенді өмір сүруге мүмкіндік бермейді.

Бала мүгедектігінің спецификасы – оның тұлға болып қалыптасуы кезінде, жоғарғы психикалық функциялардың дамуы және білім мен дағдыларды игеру қарсаңында өмірлік белсенділіктің шектелуімен түсіндіріледі.

Бұл тұрғыда, баланың мүгедектігі елеулі мәселе тудырады, өйткені ол баланың өзінің жеке тұлғасын танытуда ғана емес, оның қалыптасу процесіне де шектеулер қояды. Мүгедек балаларға қатысты синонимдер ретінде « даму ерекшеліктері бар балалар «және» мүмкіндігі шектеулі балалар «ұғымдары қолданылады.

Осы уақытқа дейін, денсаулығында кінәраты бар балаларды, толыққанды жетілмегендердің санатына қосып келді. Естуінде және көруінде кемістігі бар, Церебралды сал ауруымен ауыратын, ақыл-ойының дамуында тежелулер байқалатын немесе аутизмі бар балалар осы аталған санатқа кіретін [4].

Мектеп оқушыларының сабақ жүктемесі денсаулығы қалыпты балалар үшін оңай емес, ал денсаулығында ақаулығы бар оқушыларға ол тіптен ауырлық тудырады (күрделі болып келеді). Ауырлық (күрделілік) деп отырғанымыз – бұл оқудың өзі ғана емес, мектепте болу шарттарын да кіргізе аламыз. Мәселен, балалардың үлкен тобы (большой коллектив детей) , бір баламен ғана емес, бірден барлық балалармен жұмыс істейтін оқыту жүйесі, сабақтың жоғары қарқынын жатқыза аламыз (аламын).

Патологиясы бар оқушылармен жеке жұмыс жасаудың тиімді жолы ретінде – үйде оқыту және тәрбиелеу жұмыстарын жатқыза аламыз. Оның жағымды жақтары баланың өз бетімен жұмыс істеуіне

мүмкіндік беретін жеке жоспар, жеке жүктемелердің құрылуы. Сонымен қатар, оқу қарқыны күн ішінде ғана емес, апта бойы да тұрақты түрде өлшеніп тұрады. Баламен жеке жұмыс оның жұмыс қарқынын, жұмысқа қабілеттілігін, мүмкіндігін және ерекшеліктерін ескеруге, сонымен қатар мүмкіндігі шектеулі балалар мен жасөспірімдердің қоғамнан, мектептен тысқары қалып қалмауына мүмкіндік береді.

Жалпы білім беру ордасында білім ала алмайтын (үйде білім алушыларға) оқушыларға қатысты, ғылыми еңбектерде ғалымдар әртүрлі синонимдік ұғымдарды қолданады: «отбасылық білім», «үйде оқыту», «үйде жеке оқыту», «үйде білім алу». Үйде оқыту формасы бойынша біз балалар мен жасөспірімдерге түзету-дамыту, әлеуметтік-педагогикалық, медициналық және психологиялық көмек көрсететін, отбасы жағдайында жүзеге асырылатын оқыту мен тәрбиелеудің көп функциялы жүйесін түсіне аламыз. Сенсомоторлық, зияткерлік, сөйлеу, эмоционалды-еріктік дамудағы мәселелері бар балаларды оқыту мен тәрбиелеуді қамтитын арнайы білім беруде, үйде оқыту формасы маңызды орын алады.

Сонымен қатар, қазіргі таңда, қоғамымызды гуманизациялау, құндылық бағдарын арттыруға байланысты идея өзекті болып отыр. Соған сәйкес, үйде білім алушыларға арналған оқу-тәрбие процесі де рухани-адамгершілікке, құндылыққа бағытталуы тиіс.

Мүмкіндігі шектеулі тұлғаны арнайы білім беру дегеніміз – бұл терең, жеке және нақты процесс, оның көлемі, сапасы және соңғы нәтижелері дамудың ауытқуларының сипатымен, анализаторлардың, организмнің функциялары мен жүйелерінің қауіпсіздігімен анықталады. Жалпы процесте мынадай жайыттар ескерілуі тиіс:

- баланың және оның отбасының өмірінің әлеуметтік-мәдени және этномәдени шарттары;
- отбасының арнайы білім беру үдерісіне қатысуға деген ұмтылысы мен қабілеті;
- қоршаған қоғамның, білім беру жүйесінің барлық талаптарды орындауға және арнайы білім алу үшін барлық жағдайларды жасауға мүмкіндіктері мен дайындығы;
- бала мен оның отбасы үшін жұмыс істейтін педагогтар мен психологтардың кәсіби құзыреттілік деңгейі.

Арнайы білім беру, мүмкіндігі шектеулі оқушылар мен үйде білім алушыларды рухани дамыту, ортаға қосу (адаптация), құндылыққа бағдарлауға келгенде, қай уақытта болмасын, бұл мәселелер ғалымдардың назарынан тыс қалған емес. Үйде білім алушыларды әлеуметтендіру мәселесімен айналысқан ғалымдарды қатарына: Э. А. Абгарян, Л. И. Божович, Л. В. Василенко, М. А. Егорова, А. В. Кротова, Л. Ф. Сербина, В. Ф. Стан, И. В. Цукерман сынды ғалымдарды жатқыза аламыз.

Ал, Отандық ғалымдардың зерттеулері мүмкіндігі шектеулі балалардың дамуындағы бұзылыстарын анықтау мен коррекциялық-дамытушылық көмек көрсетудің маңыздылығын анықтайды (Р. А. Сүлейменова, А. К. Ерсайына, Б. С. Халықова, А. Қ. Жалмухамедова, Р. Ж. Мухамедрахимов).

Үйде оқыту мәселелерін талқылай отырып, бірқатар авторлар (Л. Х. Авдеева, М. Р. Леонтьева, Т. М. Масликова, В. В. Полищук, В. Рубенс және т.б.) оны іс жүзінде жүзеге асыру, өз алдына көптеген проблемаларды айқындайды деген қорытындыға келеді. Е. В. Обухова, О. С. Рыжова, В. Ц. Цыренов және басқа ғалымдар өз зерттеулерінде үйде оқыту жағдайында оқушыларға коррекциялық көмек көрсету мәселелерін қарастырады.

Арнайы білім өз дамуының қазіргі кезеңінде шешетін маңызды мәселелердің бірі-педагогикалық процесті ізгілендіру. Оны шешудің теориялық және практикалық жолдарының негізі оны жүзеге асырудың оңтайлы формаларын іздеу болып табылады. Оқыту мен тәрбиелеу формаларын таңдаудың жеке тұлғаға бағытталған моделіне негізделген бұл тәсілді жүзеге асыру, ең алдымен, баланың соматикалық және психологиялық денсаулығын қамтамасыз ететін жағдайлар жасауды қамтиды. Денсаулығының қолайсыздығына немесе басқа себептерге байланысты мектептен тыс, оның ішінде отбасында білім алуға болады. Тіпті, Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында «Адамның қажеттіліктері мен мүмкіндіктерін ескере отырып, білім беру бағдарламаларын отбасылық білім түрінде игеруге болады» делінген. Соған сәйкес, арнайы білім берудің, үйде оқытудың негізгі идеясы – баланың білім беру жүйесіне қосылуға дайын болуы емес, жүйенің өзінің кез-келген баланы қамтуға дайын болуы керек дегенді білдіреді. Бұл дегеніміз, барлық тәрбиешілер, педагог-психологтар мен ата-аналар инклюзивті білімнің негізін білдіретінін түсінуі керек – бұл мемлекеттік мектеп немесе балабақша үшін ашық есік ғана емес, сонымен қатар оқыту нәтижелері үшін жауапкершілік болуы тиіс.

Мүмкіндігі шектеулі балалармен түзету жұмыстарын, педагогикалық-психологиялық жұмыстарды неғұрлым ерте бастасақ, соғұрлым қайтарымы үлкен болады деп ойлаймын. Тіптен, өз заманында бұл заңдылықты ұлы педагог Ян Амос Коменскийдің өзі айтқан болатын: «Барлық тіршілік иесінің табиғаты сондай, – олар икемді болып табылады және нәзік жас кезінде олар тәсілдерді жеңіл

қабылдайды, қатайып кеткен соң, оларға қабылдау қиын болады. Жұмсақ балауызды оларға түрлі пішін беріп сомдауға болады, ал егер қатып қалса, оны сындырып тастау оңайырақ», -деп жазды [1].

Ендігі, коррекциялық-дамыта оқытуды ұйымдастырудың нақты педагогикалық тәжірибесіне тоқтала кетер болсам. Қазіргі заманғы мектеп тәжірибесінде балаларды оқыту мен тәрбиелеуде оң нәтижелерді қамтамасыз ететін коррекциялық-дамытушылық білім беруді жүзеге асырудың белгілі бір тәжірибесі жинақталған. Түзету процесінің психологиялық астары мұғалім мен балалар арасында түрлі эмоционалды байланыстар орнату, қарым-қатынастардың жағымды эмоционалды климатын құру болып табылады. Педагог-психологтар «көмекші мінез-құлық», «көмек қатынасы» деп аталатын қасиеттерді жетік игереді. Жағымды қарым-қатынастар, олар әртүрлі тараптардың бірінің екіншісіне тұлғаның өсуіне, жетілуіне, жақсы өмір сүруіне, айналасындағылармен тіл табыса алуына және әлеуетті ішкі мүмкіндіктерінің дамуына үлес қосатындығымен сипатталады. Мұғалім мен оқушы арасындағы бұл қатынас маңызды рөл атқарады. Мұндай қатынастардың негізі – сүйіспеншілік, қабылдау, даралықты құрметтеу, сенім, түсіністік, өз бетінше шешім қабылдауға мүмкіндік беру және олардың таңдауына құрметпен қарау, балаға деген қызығушылық танытумен айқындалады. Түсіну, эмпатия таныту, баладағы ерекшелікті тану – педагог-психологтың білім алушылардың дамуына қосқан ең маңызды үлесі. Сонымен қатар, мұғалім тұлғасы, оның адамгершілік қасиеттері және оқушыға қарым- қатынасы баланың табысты бейімделуі мен оқуының негізгі факторы болып табылатыны белгілі.

Мұғалім оқушы үшін жақын адам мәртебесіне ие болады. Себебі, кейде ата-ана мен туыстарға қарағанда артық көретін тұлға болып табылады. «Оқушы-мұғалім» жүйесі бала өмірінде басымдыққа ие болады. Тұлғаны дамытудағы оның мәні мұғалім өз әрекетінде қоғамның талаптарын іске асыратындықтан балаларды «бала – қоғам» қарым-қатынасын шынайы түрде қосары анық. Сабақ өткізу кезінде жағымды қарым-қатынасты қалыптастыру өте маңызды. Ол үшін баланың қуаныштары мен өкініштеріне ортақтасып, сеніміне ие болу керек.

Педагог-психолог әрекетінің негізгі нәтижесі, ең алдымен, табысты жағдайды жасау және оны бекіту, оқушыда жағымды өзін-өзі бағалауын қалыптастыру. Себебі, тіпті бір рет қана сезілген қуаныш, жетістікке жету сезімі бала өмірінің ырғағы мен салтын өзгертіп, оны мән-мағынаға толтыруы мүмкін. Мәселен, үйде жеке білім берет мұғалім өз оқушысын мектептегі іс-шараларға қатыстырып, мерекелерге алып баруына рұқсат етілген. Балалар қалауы бойынша және ата-анасының келісімімен қызығушылығына байланысты қосымша сабақтарға, арнайы емдік-сауықтыру сабақтарына, мектеп оқушылары шығармашылық жұмыстарының көрмелері мен сайыстарына қатыса алады.

Мектептегі педагог-психологтың негізгі міндеттерінің қатарына мұғалімдерге, сынып жетекшілерге, мектеп әкімшілігіне үйде оқытылатын бала мінез-құлқының қандай да бір ерекшеліктерін, оның себептерін түсіндіруді, баламен өзара әрекеттесудің белгілі бір тәсілдерін таңдауда көмек көрсетуді, баланың қоғамда бейімделу динамикасын қадағалауды, балада және оның ата-анасындағы, сондай-ақ мұғалім мен сынып оқушыларындағы қандай да бір қиындықтарды ерте анықтауды жатқыза аламыз.

Қорыта келгенде, арнайы білім беру барлық білім алушылардың мұқтаждықтарын ескеріп, ерекше қажеттіліктері бар балалардың білім алуын, рухани дамуын қамтамасыз ететін білім үрдісін дамытуға мүмкіндік береді. Қоғамда да гуманизмнің орнауына, адамдар арасында қамқорлық, адамгершілік сезімін оятуына көп септігін тигізеді. Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың өзі, 2014 жылы Қазақстан халқына жолдаған «ҚАЗАҚСТАН ЖОЛЫ – 2050: БІР МАҚСАТ, БІР МҮДДЕ, БІР БОЛАШАҚ» атты Жолдауында, мүмкіндігі шектеулі жандарға қатысты мәселеге айрықша мән берген:

«... Мүгедек азаматтарымызға деген назарды арттыруымыз керек. Олар үшін Қазақстан мүмкіндігі шектеулі жандар үшін кедергісіз кеңістікке айналуы тиіс. Біздің өзіміздің және қоғам алдындағы парызымыз – бұл осындай мүмкіндігі шектеулі жандарға қамқорлық жасау» [3].

Әдебиеттер тізімі:

1. Батырғалиева А.С. Мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеу жолдары . – Алматы , 2011. – Б. 10-19 .
  2. Интеграцияланған (инклюзивті) оқыту мен тәрбиелеудің нормативті-құқықтық негіздері.
  3. Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы
  4. «Қазақстандық жол – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ». 17.01.2014.
- Психикалық дамуы тежелген бала, И.Ю. Троицкая «Егер отбасында ақыл-есі кем бала болса», «Виноград» журналы, №1, 2009.

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЕСЕЮ МӘСЕЛЕСІ ЖОЛЫНДАҒЫ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚОЛДАУ

Есенқұл А.Қ.

Педагогика және психология мамандығының 4 курс студенті

Ғылыми жетекші: Қыдырбек Ө.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Түйін: Жасөспірімдердің (9,10,11 сынып оқушыларының) әлеуметтік есею, әлеуметтік бейімделу кезеңдері қарастырылады. Ересектік кезеңге өту барысында кездесетін қиындықтарға талдау жасалды. Әлеуметтену процесінде жасөспірімге әсер ететін факторлар мен оған тікелей ықпалын тигізетін жандардың іс-әрекеті сипатталады. Мектеп тарапынан көрсетілетін қолдау мен педагог-психолог маманының негізгі дағдыларды қалыптастыру жұмысының жолдары анықталады.

Түйін сөздер: әлеуметтік есею, әлеуметтік бейімделу, педагогикалық-психологиялық қолдау, жоғары сынып оқушылары.

Қазіргі таңда әлеуметтік және психология ғылым салаларының зерттеу мәселелерінің маңызды бір бөлігі – жеке тұлғаның әлеуметтік есеюі және әлеуметтік психологиялық ерекшеліктері болып отыр. Соның ішінде, жасөспірімдердің мектеп қабырғасынан бастап қоршаған ортаға әлеуметтенуі, әлеуметтік есеюіне тікелей әсер ететін жандар мен факторлардың маңыздылығы бірінші кезекте. Әлеуметтік есею және әлеуметтену процесі, жасөспірімнің, яғни, жеке тұлғаны қоғамның ажырамас бір мүшесі ретінде өмір сүруіне мүмкіндік туғызатын құндылықтар мен нормалар жүйелерінен игеруге қажет барлық әлемде орын алып жатқан процестер мен іс-әрекеттердің жиынтығы болып табылады.

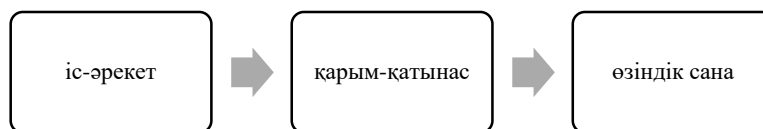
Әлеуметтік есею мен әлеуметтенудің негізгі мәні екі жақты процесс жүйесінде іске асады, біріншіден, әлеуметтік ортаға кірудің арқасында жасөспірімнің, яғни, жеке тұлғаның әлеуметтік тәжірбиені кезең-кезеңмен игеруі, екіншіден, жеке тұлғаның әлеуметтік байланыстарды түсіне отырып, әлеуметтік ортада орын алып жатқан мәселелерге белсенді түрде араласуы жатады. Біріншісі – әлеуметтік тәжірбиелерді игеру арқылы қоршаған ортаның жеке тұлғаға тигізетін тікелей әсерін сипаттаса, екіншісі – жеке тұлғаның өзіндік іс-әрекетінің негізінде қоршаған ортаға әсер етуін көрсетеді.

Тұлғаның әлеуметтік-психологиялық есеюі, оның ішінде бейімделу мәселесі психология ғылымында толықтай зерттелене қоймаған күрделі мәселелердің бірі болып табылады. Әлеуметтік есею немесе әлеуметтендіру дегеніміз – белгілі бір себептердің әсерінен күйзеліске ұшыраған, жабығу немесе көңілі қалу нәтижесінде қатардан шыққан не болмаса оқшаулану секілді қоғамдық ортада өмір сүруіне кедергі болатын мінез-құлқын тәрбиелеу, қайта тәрбиелеу, қалпына келтіру арқылы тұлғаны қатарға қосу. Әлеуметтендіру дегеніміз – сана-сезімі, психикасы, мінез-құлқына нұқсан келген не болмаса басқаларға ұқсамайтын ерекше қабілетті жасөспірімдерді қоғамдық ортада толыққанды өмір сүруіне жағдай жасау үшін істелетін жұмыс жүйесі. Кез-келген адам туған сәттен бастап әлеуметтендіру ықпалына түседі. Отбасы тәрбиесі, мектептегі оқу-тәрбие жұмысы, сабақтан тыс қоғамдық жұмыстың барлығы да оқушыларды әлеуметтендіруге арналған десек те болады. Себебі сол арқылы балалар болашақта қоғамдық ортада қатарынан қалмай өмір сүруге үйренеді, қажетті білік, дағдыларды бойына сіңіреді. Бұл әрекеттерді меңгере алмаған, оқу-тәрбиеге көнбеген балалар арнайы әлеуметтендіру шараларына қатысады.

У.Штерн жасөспірімдік кезеңді тұлғаның қалыптасу кезеңінің бірі ретінде қарастырды. Ол өз еңбектерінде жасөспірім кезеңі тек ой мен сезімнің ерекше бағыттылығымен ғана емес, сонымен қатар ерекше әрекет тәсілімен де сипатталады деген тұжырым жасады [1]. Яғни, жасөспірімдік шақта тұлға бойында жасырын жатқан өзіндік қабілеттер мен іс-әрекеттер ерекше сипатқа ие болып, таныла бастайды.

Жасөспірімдердің әлеуметтік есеюі мен бейімделуі жеке позициясы мен әлеуметтік мәртебесін түсінуін, сондай-ақ онымен тығыз байланысты рөлдік мінез-құлық түрлері ретінде жалпы топтық міндеттерді шешу процесінде тұлғаның жеке дара ерекшеліктерін жүзеге асыруды қарастырады. Жасөспірімдердің әлеуметтік есею процесі кезінде қоршаған ортаға бейімделуі немесе бейімделе алмауының сипаты мен деңгейі көбінесе оның биологиялық, физиологиялық, психикалық қасиеттеріне және әлеуметтік дамуы кезеңдеріне тікелей байланысты болады.

Жасөспірімдердің әлеуметтену мәселесіне байланысты көптеген тұжырымдар бар. Солардың ішінен ресейлік ғалым Г.М.Андрееваның көзқарасын қарастырсақ, жасөспірімнің әлеуметтені мазмұнын үш аумаққа бөлген:

Осы үш аумақтың өзіне тән психологиялық ерекшеліктері бар. Жалпы сипаттары жасөспірімнің сыртқы қоршаған ортамен әлеуметтік байланысы ауқымды түрде кеңейіп, көбейе түседі. Осы үш аумаққа тоқталсақ.

- *Іс-әрекет аумағы.* Жасөспірім әлеуметтенудің барлық уақытында өзінің іс-әрекеттік қорын кеңейтіп, көбейтіп, жаңаша іс-әрекеттер мен тәжірибелерді меңгерумен жүреді. Жалпы осы кезеңде жасөспірім құрбы-құрдастырымен және үлкендермен қарым-қатынас кезеңінің жаңа жүйесіне көше бастайды;

- *Қарым-қатынас.* Жасөспірімнің әлеуметтені процесінде қарым-қатынасқа деген ынтасы арты түседі. Осы кезде ол «үлкендермен байланысын» уақыт өте келе «құрбы-құрдастарымен байланыс» жүйесіне ауыстыра бастайды. Себебі, дос-құрбыларының арасында ол өзін әлдеқайда сенімдірек ұстап, өзін тұлға ретінде көрсете алады. Үлкендермен қарым-қатынасқа қараған өз жас шамаласындағылармен қарым-қатынас барысында өзіне деген сыйластық пен өзгелердің беретін бағасының арта түскенін байқайды. Сонымен қатар, өзімен жасты немесе өзінен кіші жастармен араласу барысында басқаларды бағалау қажеттігін қанағаттандырып отырады. Осындай құбылыс жасөспірімнің қоғамдағы өз орнын білдіру мен өзінің бар екенін көрсету өажеттігінен туындайды.

- *Өзіндік сана аумағы.* Өзіндік сана актісі (өз-өзіне деген қарым-қатынас, өзін-өзі байқау, өзін-өзі тану, өз мінез-құлқы мен іс-әрекетін реттеу және оған жауап беру) ең басты қажеттіліктер болып есептеледі. Осы қажеттіліктер негізінде рухани-адамгершілік сапалар жүйесі туындайды. Осындай қажеттіліктің негізінде тұлғаның рухани-адамгершілік сапалары туындайды[2, 25-29].

Жасөспірімдерде әлеуметтік есею мен бейімделу процесі ересектік өмірге немесе кезеңге қадам басқан шақта іске асады. Осы кезеңде жасөспірімдер жас ерекшелік дағдарысын бастан кешеді. Жас ерекшелік дағдарысы тұлға дамуындағы белгілі бір жас кезеңінен, екінші жас кезеңіне өтудегі күйзеліс немесе өтпелі кезең деп қарастырылады. Бұл дағдарысты екі жас кезеңінің қосылуы деп те айтуға болады. Оның сипаты бірінде даму кезеңінің аяқталу процесі болса, екінші кезеңнің басталу белгілерімен сипатталады. Жас ерекшелік дағдарыс кезеңінің айырмашылығы, жасөспірімнің темпераментіне, мінез-құлқына, биологиялық және әлеуметтік қатынасына байланысты өзгерістердің көрінуімен анықталады.

Сонымен қатар жасөспірімдер әлеуметтік есею процесін бастан кешіп жатқан кезде бірнеше кедергілерге тап болады.

1. *Құрбы-құрдастарымен қарым-қатынас.* Жасөспірімнің жолдастарымен қарым-қатынасы дәл осы кезеңде маңызға ие болады. Себебі, дәл осы шақта оның мінез-құлқы мен іс-әрекетінің негізгі мазмұнын анықталады. Білімге деген құштарлық пен басқа да қызығушылықтарының артуы құдастарымен қарым-қатынас барысында іске асады.

2. *Жалғыздық.* Жасөспірімдер өзін-өзі бағалаудың төмендігіне, мазасыздық немесе депрессияны сезіне бастағанда, адамдарға деген сенімсіздік туындағанда өзін қоршаған ортамен байланыс орнатуы ерекше қиын болып, өзін жалғыз сезінуі мүмкін.

3. *Жасөспірім және ересектер.* Бұл мәселенің бірінші қайнар көзі – ересектердің жасөспірімнің ішкі әлемін, оның жан-дүниесін, қызығушылықтарын түсінбеуі. Жасөспірімдерде ересектерге қарсы шығуға, өзінің тәуелсіздігі мен құқығын қорғауға деген ұмтылыс болуы мүмкін. Сондай-ақ дәл осы кезде олар ересектерден көмек, қорғаныс және қолдауды ерекше күтеді.

Жасөспірімдік кезеңге жеткен оқушылардың көңіл-күйлері мен ой-толғаныстарына, үлкен мен кішіге сыйластық қарым-қатынас ұстануына, араласатын құрбы-құрдастарына, оны қоршаған әлеуметтік ортаның тікелей әсер ететіндіген білген жөн.

Осы бір шақта жасөспірімдердің айналасында болып жатқан құбылыстар: көрген киносы да, оқыған кітапбы да ішкі жан дүниесі мен болмысына әсер етпей қоймайды. Оны ерекше нәзік сезімге түсіріп тебіренгіп қана қоймай, ерекше күйге келтіріп толғанып жіберуі әбден мүмкін. Осындай әсерлердің салдарына психологиялық танымдар қалыптасады. Жасөспірімдердің дұрыс жолда қалыптасып есеюіне ең қажетті жағдайлардың бірі – оның салыстырмалы түрде тәрбие алып отқан ортасының маңызы өте зор екенін ескерген жөн. Егер де, жасөспірімдердің өзін-өзі тәрбиеулеу барысында сырттан алатын таным-тәлімдері үндесіп, бір-бірімен үйлесіп жатса, одан артық жақсылық пен жарастықта болмайды.

Жасөспірім өміріндегі бұл кезеңде оған тікелей әсер ететін ата-ана, сынып жетекші, мектеп әкімшілігі, педагог-психологтың қолдауы аса маңызды болып табылады. Себебі, осы бір өтпелі кезеңнің көпінде тұрып жасөспірімнің өзін қоғамның толыққанды бір мүшесі ретінде сезіне алуы өте маңызды. Қоғамда өзінің нақты және сенімді позициясын көрсетуіне, өз ойы мен іс-әрекетін басқара алуына ақыл-кеңесін айтатын, ол, жасөспірімнің жақын адамдары. Менің ойымша, осы шақта жасөспірімнің бойындағы өзгерістерді мектептегі мұғалімдер мен сынып жетекшісі бірден аңғарулары керек. Себебі, жасөспірім өзін мектеп қабырғасында үйге қарағанда басқаша ұстайды. Айтатын сөзі, іс-әрекеті бәрі өзгеше сипатқа ие болады. Сондай бір өзгерістерді байқаған мұғалім бірден мектеп педагог-психологына байланысқа шығуы керек. Педагог-психолог жасөспіріммен жеке әңгімелесіп, оны мазалап жүрген сұрақтардың басын ашып, ақыл-кеңесі мен қолдауын танытуы қажет, керек жағдайда ата-анасымен де сұхбат жүргізіп, жасөспірімнің өтпелі кезеңнен жеңіл өтуіне ықпалдарын тигізуі өте маңызды.

Жасөспірімдік кезеңде баланың ересектермен деген қарым-қатынасы біраз кедергіге тап болып, күрделене түсуіне байланысты, оның өзін-өзі тануы жаңаша қасиеттерге ие болып, сапалы өзгеріске ұшырай бастайды. Жасөспірімнің кезеңдегі бұл өзгерістерді С.Л.Рубинштейн былай түсіндіреді: «Жасөспірімдік кезеңге қарай өзін-өзі танудың дамуы бірнеше сатылардан өтеді, аңғырт хабарсыздықтан тереңірек өзін-өзі тануға қарай өзгере бастайды» [3, 520]. Өзін-өзі танудың сапалық өзгерістерінің ерекшеліктері жасөспірімдік кезеңде үлкен мәнге ие болады. Осы орайда, жасөспірімнің өзін-өзі тану процесінде бойындағы ерекшеліктерді аңғарып, түсінуіне ең алдымен ата-анасының ақыл-кеңесі мен қолдауы ауадай қажет. Себебі, жасөспірімге дәл осы шақта өмірдің оң бағыттағы арнасына бұрылу өте маңызды. Бойындағы күш-жігері мен қабілетін дұрыс пайдалану, қоғамға пайдасын тигізер жолда жұмсау, оның болашаққа оң көзқарасының туындауына әкеледі.

Өзін қоршаған жандардың тарапынан шексіз қолдауды сезінген жасөспірім жаман жолға түсуден аулақ болып қана қоймай, өмірлік достарын, ортасын таңдауда аса сақ болады. Келешекте де өзін күн өткен сайын жаңарып, дамып жатқан қоғамда еңсесін биік ұстап, өзінің нақты іс-әрекетімен, тұлғалық позициясын ұстана білетін, бәсекеге қабілетті жастардың қатарынан көрінері анық.

Ғалым Л.С.Выготскийдің айтуы бойынша: «Жеке тұлғаның негізгі функциялары қоғамдық тәжірибені шығармашылықпен меңгеру және қоғамдық қатынас жүйесіне қосылу» [4]. Бұл тұлға қоғамдық тіршілік иесі сипатында көрініп, әртүрлі әдет-қылықтарымен ерекшеленеді. Жеке адамдық қасиетке ие болу, оның табиғи биологиялық болмысына емес, қоғамдық қасиеттерге тікелей байланысты.

Қорыта келе, жасөспірімнің болашақта қоғамның толыққанды бір мүшесі болуы, оның ересектік кезеңге өтудегі әлеуметтік есею процесінің дұрыс бағытпен жүруі, оған қолдау көрсететін жандардың ықпалына тікелей байланысты екенін ұмытпауымыз керек.

Жасөспірімдердің әлеуметтік есею және әлеуметтік ортаға бейімдеу бағытындағы іс-әрекеттерді саралай келе, көптеген нәтижелерге қол жеткізуге болады. Олар: әрбір тұлғаға жан-жақты қолдау болған кезде ғана өз-өзін құрметтей отырып, өз ісіне талдау жасап, өзінің жасаған іс-әрекеттеріне жауапкершілікпен қарайтын болады; бала өзінің жақсы жақтарын танып, өз бойындағы адами құндылықтарын қалыпты дәрежеде қалыптастырады; өзін жан-жақты дамыған, рухани адамгершілігі мол басқаларға сүйіспеншілікпен, құрметпен қарайтын, өмір сүруге деген құштарлығы жоғары жеке тұлға болып қалыптасады.

Осы аталған себептердің қатарында әсіресе баланың әлеуметтік-психологиялық қараусыздығы, оларға қоршаған ортаның немқұрайлы қатынасы басты орын алады, нәтижесінде шет қалу, өзінің қажет еместігі, қорғансыздығы сияқты сезімдер туындайды. Сондықтан өскелең ұрпақ тәрбиесіне әрқашан жауапкершілікпен қарау керек.

Өскелең ұрпақты қоғамдық өмірге қатыстыру, жеке тұлғаның қасиетін дамыту және оны қоғамда толық мәнді өмір сүруге дайындауды тәрбиеге қойылатын талаптардың бірі ретінде қабылдап, қоғам болып бірге қызмет атқарсақ өте жақсы болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Штерн У.Л. Дифференциалды психология. – Берлин, 1991.
2. Андреева Г.М. Проблемы социализации личности // Социальное исследования. – Вып.3. – М.: МГУ, 1970. – 25-29 б.
3. Рубинштейн С. Л. Жалпы психология негіздері– СПб: «Питер» баспасы, 2000. – 520 б.: («Психология шеберлері» сериясы)
4. Выготский Л.С. (1929, 1930 және 1931). Жасөспірімдер педологиясы: 1929, 1930 және 1931 үш томдық; Мәскеу мемлекеттік университетінің баспасы.
5. Голованова Н.Ф. Социализация и воспитание ребенка. СПб.: Речь, 2004. – 272 б.
6. Ковалева А.И. Социализация личности: норма и отклонение. – М.: Голос, 1996. – 222 б.
7. Мухина В.А. «Возрастная психология» учебное пособие, -М.: «Владос», 2004.

КРЕАТИВТІ ЖӘНЕ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ОЙЛАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Талғатқызы Н.

Педагогика және психология мамандығы, 4 курс

Ғылыми жетекші: педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы Әсілбек Н.Ә.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Аңдатпа: Мақалада креативті ойлау, шығармашылық ойлау ұғымдарына анықтама беріледі және осы ұғымдардың ұқсастықтары мен айырмашылықтары туралы мысалдар келтірілген.

Түйін сөздер: креативті ойлау, шығармашылық, ойлау, идея, сана-сезім.

Қазіргі әлемде шығармашыл, креативті адамға қоғам дамуының барлық кезеңдерінде үлкен сұраныс бар. Адам өмірінде қысқа уақыт аралығында болатын өзгерістер оның өнімді және кез-келген өзгеріске шығармашылық тұрғыдан дайын болатын қасиеттерін талап етеді. Сондықтан тұрақты өзгерістерге бейімделу және оларды дұрыс қабылдау үшін, адамға өзінің шығармашылық, креативті энергиясын белсендіру қажет. Сонымен қатар, дәстүрлі қалыптасқан білім беру жүйесіне тән өнімділік пен қоғамның тұлғаны дамытудың шығармашылық жүйесіне артқан талаптары арасында қарама-қайшылықтар да туындайды. Әлем өте қатты жылдамдықпен өзгеруде, кейде бұл өзгерісті басқару қиын мәселе сияқты көрінеді. Біз күтпеген көріністерге және өзгерістерге бейім және дайын болуымыз керек. Демек, қазіргі қоғамға шығармашылықпен ойлана алатын, стандартты емес шешімдер қабылдай алатын, жағдайға тез әрі адекватты жауап бере алатын белсенді тұлға қажет.

Еліміздің білім беру жүйесінде креативті ойлау туралы Н.Ә. Назарбаевтың 2018 жылғы 5 қазандағы Қазақстан халқына жолдауында : «Білім беру ісінде 4К моделіне: креативтілікті, сыни ойлауды, коммуникативтілікті дамытуға және командада жұмыс істей білуге басты назар аударылуда», – деп атап көрсеткен мәлідемесін айтсақ болады [https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-nanazarbaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2018-zhylgy-5-kazan].

Шығармашылық туралы айту үшін ойлау, шығармашылық, креативті ойлау сөздеріне анықтама берсек. Ойлау – бұл шындықтың жалпыланған және жанама көрінісімен сипатталатын жеке тұлғаның танымдық іс-әрекеті. Шығармашылық – бұл қызмет, оның нәтижесі – жаңа материалдық және рухани құндылықтарды құру. Бұл адамның қабілеттері, мотивтері, білімі мен дағдылары бар деп болжайды, соның арқасында жаңашылдығымен және өзіндік ерекшелігімен, бірегейлігімен ерекшеленетін өнім жасалады. Шығармашылықпен ойлау – бұл адамның шығармашылық мүмкіндіктері (қабілеттері), олар ойлауда, сезімде, қарым-қатынаста, қызметтің жекелеген түрлерінде өзін көрсете алады, жеке тұлғаны тұтастай сипаттайды және (немесе) оның жеке аспектілері, қызмет өнімдері, оларды құру процесі .

Энциклопедиялық сөздікте берілген анықтама сүйенсек: «креативтілік дегеніміз – бұл жаңа сапалы нәрсе тудыратын және бірегейлігімен, өзіндік ерекшелігімен және әлеуметтік-тарихи бірегейлігімен ерекшеленетін қызмет»

Кейін Дж. Гилфорд шығармашылықтың алты параметрін анықтайды :

- анализ және синтез – мәселелерді шешу мүмкіндігі;
- икемділік – идея тудыру мүмкіндігі;
- өзіндік ерекшелік
- қораптан тыс тітіркендіргіштерге жауап беру мүмкіндігі;
- проблеманы анықтау және қою мүмкіндігі;
- идеяларды қалыптастыру мүмкіндігі;
- мәліметтерді қосу арқылы жетілдіру мүмкіндігі.

Г. Пирогов «креативтілік» термині шығармашылық жұмыс пен шығармашылық қабілетті де білдіреді деп санайды .

Ал, А.Н. Воронин креативтіліктің белгілеріне интеллектуалды шығармашылықтық, тәжірибеге деген ашықтықтың, жаңа нәрселерге деген сезімталдықтың, проблемаларды көре білу мен қоюдың қабілеттілігін жатқызады. Оның ойынша, бұл жердегі шығармашылықтың басты ерекшелігі көптеген фактілерді, идеяларды, проблемаларды, шешімі қоғамда танылатындарды таңдай білуінде.

Н.Ф. Вишнякова болса мынадай пікір білдіреді: «Креативтілік дегеніміз – проблемалардың тәуелсіз шешілуіне, өзіндік идеялардың көп мөлшерін қалыптастыруға және оларды дәстүрлі емес шешуге ықпал ететін жеке тұлғаның интеллектуалды және жеке қабілеттерінің кешені».

Отандық педагогтар А.К. Мынбаева мен Н.Р. Галимованың анықтамасына сүйенсек, олар шығармашылық пен креативтілікті талдай келе мынадай тұжырым жасайды: «Бұл екі ұғым, креативтілік пен шығармашылық бірдей емес деген тұжырымдар. Креативтілік – бұл адамның сапалық жағынан жаңа нәрсе жасауға, жасауға мүмкіндік беретін белгілі бір сапасы немесе қабілеті. Сонымен, олар келесі

анықтаманы берді: «шығармашылық дегеніміз – бұл жаңа нәрсе жасау процесі, ал креативтілік – бұл ерекше ойлау тәсілі, мәдениеттің жаңа түрлерін жасауға дайындық» [2, Б.19].

Креативтілік дегеніміз – қабылданған ойлау үлгілерінен ауытқып, жаңа түпнұсқа идеяларды құру және табу, қолда бар мәселелерді стандартты емес жолмен ойдағыдай шешу. Бұл проблемаларды басқа қырынан көру және оларды ерекше тәсілмен шешу туралы. Креативті ойлау – революциялық және сындарлы ойлау.

А.Маслоу (2003) креативтілікті екі түрге бөледі: талант креативтілігі және өзін-өзі жүзеге асыратын креативтілік. Ол соңғысы әлдеқайда кең таралған және жеке өмірмен тығыз байланыста екенін, оны күнделікті өмірде шығармашылықтың керемет және айқын өнімдерінде ғана емес, сонымен қатар көптеген басқа тәсілдермен де, мысалы, ерекше әзіл-оспақпен де көрсететіндігін жазады., бір нәрсені шығармашылықпен жасауға бейімділік. А.Маслоу өзін-өзі актуализациялау креативтілік компоненттерін былай сипаттайды: қабылдау, өзін-өзі көрсету, «екінші аңғалдық», белгісізге тарту[3, Б.27]. Осы компоненттерді ашып көрсетейік (кесте 1).

1-кесте. А.Маслоудың креативтілік компоненттері туралы анықтамасы

Компонент	Анықтама	Мысалдар
Қабылдау	Шығармашылық өзіндік актуализациясы бар адамдарда қабылдау ерекше сезімталдыққа, ашықтыққа ие (Х. Х. Андерсеннің жалаңаш патша туралы ертегісіндегі бала сияқты). Мұндай сезімталдығы бар адамдар жаңа, ерекше және жаңа көріністі көре алады. Нәтижесінде, олар қарапайым адамдар нақты әлеммен шатастыруға бейім ұғымдар, абстракциялар, сенімдер мен стереотиптердің әдеттегі әлемінен гөрі табиғаттың нақты әлемінде әлдеқайда көп өмір сүреді.	А.Флеминг көгеру бактерияларды өлтіретіндіктен, оның емдік қасиеттері бар екенін түсініп, пенициллин құрды. Рентген сәулесін В.Рентген ашқанға дейін көптеген ғалымдар да байқады, бірақ олар оларға мән бермеді. Коперниктік революция астрономияда ешқандай жаңа бақылауларға сүйенбеді. Сонымен қатар, Коперниктің теориясы белгілі астрономиялық мәліметтерді бұрынғы К.Птолемей теориясына қарағанда тіпті аз дәл сипаттады.
Өзін-өзі көрсету	Өзін-өзі көрсету. Шығармашылық өзіндік актуализация адамдардың стихиялылығы мен мәнерлілігінде көрінеді.	Адамдар өздерін табиғи және жайбарақат ұстайды, сыртынан мазақ етуден қорықпай өз ойлары мен мотивтерін ашық айтады.
«Екінші аңғалдық»	«Екінші аңғалдық». Өзін-өзі танытын адамдардың шығармашылығы барлық бақытты және алаңсыз балалардың шығармашылығына ұқсас. «Екінші аңғалдық» стереотиптер мен стереотиптерге сілтеме жасамай, өздігінен көрінеді.	Олар, балалар сияқты, тәжірибеге аз мөлшерде ғана ашық. Оларды қабылдау мен мәнерліліктің кінәсіздігі ақылдың талғампаздығымен үйлеседі. Бұл адам мәдени нормалармен таныс болған кезде басылмаған туа біткен ерекшелік.
Белгісізге тарту	Белгісізге тарту. Өзін-өзі танытын адамдар белгісіздіктен, жұмбақ нәрседен, тылсым дүниеден аз қорқады. Керісінше, белгісіздік оларды қызықтырады. Күмәнмен шешім қабылдауды кейінге қалдыру, кейбір адамдар үшін жағымсыз, сондықтан өзін-өзі танытатын кейбір шығармашылық адамдар үшін психологиялық құлдырау емес, керісінше, өрлеу дегенді білдіреді.	Олар таныс, белгілі нәрселерге тәуелді емес және олардың шындыққа ұмтылуы тәртіптің, сенімділіктің және қауіпсіздіктің асыра сілтеу қажеттілігімен ешқандай байланысы жоқ. Олар хаоста өзін жақсы сезінеді, шешімсіздік, күмән, белгісіздік көрсетеді.

Сонымен қатар, Я.А. Пономарев шығармашылық тұлғалардың хаос пен тәртіпсіздікке бейімділігіне, белгісіздікпен сенімділікке баса назар аударады, бұл өзіндік үлес қосуға, таңдануға, әсерлі болуға, мәселені тұтастай көре білуге, ондағы навигацияға ықпал етеді, бірден негізгі және маңызды нәрсені табу.

Шығармашылықты алғаш зерттеген ғалымдардың бірі – американдық психолог Джой Гилфорд. Ол шығармашылық ойлау адамға проблеманың бірнеше шешімдерін бірден табуға мүмкіндік береді, бұл күтпеген қорытындылар мен нәтижелерге әкеледі деген тұжырымға келді. Бұл өте маңызды, өйткені шығармашылық өмірдің әр түрлі салалары үшін маңызды дағды болып табылады. Жұмыста және оқуда бұл күрделі мәселелердің шешімін көруге көмектеседі. Жақындарымен қарым-қатынас кезінде бұл оларды жақсырақ түсінуге және қарым-қатынаста көмектеседі. Сонымен қатар, Дж.Гиллфордтың пікірінше, кез-келген адам шығармашылықпен айналыса алады.

Американдық психолог Пол Торанс шығармашылық ойлаудың төрт ерекшелігін анықтады:

- Түпнұсқалық, ерекше идеялар.
- Семантикалық икемділік – бұл объектіні әр қырынан көру мүмкіндігі.

– Бейнелі икемділік дегеніміз – заттың жасырын жақтарын көру үшін оның қабылдауын өзгерту мүмкіндігі.

– Белгісіз жағдайда әртүрлі идеяларды қолдана білу.

Тиімді шығармашылыққа үлкен ықпал ететін жеке қасиет – бұл жаңа тәжірибеге ұмтылу. Бұл қасиет адамның қоршаған ортасында пайда болатын жаңаны қабылдауға және игеруге дайындығынан байқалады. Сонымен қатар, жаңа тәжірибеге ашық адамдарға қызығушылыққа жақын. Шығармашыл адамға келесі қасиеттер де тән:

Тәуелсіздік – олар үшін жеке стандарттар топтың стандарттарынан жоғары.

«Ашық ой» – өзінің және басқа адамдардың қиялына сенуге дайын болу, жаңа және ерекше нәрселерді қабылдау.

Белгісіз және шешілмейтін жағдайларға жоғары төзімділік таныту

Әсемдікке ұмтылып, эстетикалық сезімі дамыған.

Шығармашылық – бұл туа біткен қасиет емес, оны дамытуға болатын және дамыту керек дағды.

Шығармашылық ойлау негізінен адамдардың алдына қойылған міндеттерді, сұрақтарды, мәселелерді шешудің рөлін атқарады. Мәселелерді шешу кезінде адам ойланады, қорытынды жасайды және сол арқылы заттар мен құбылыстардың мәнін біледі, олардың байланыс заңдылықтарын ашады, содан кейін осы негізде әлемді өзгертеді.

Әр түрлі зерттеушілер шығармашылық ойлау процесінің әртүрлі компоненттеріне, яғни орталық деп танылған бір компонентке немесе күрделі процестер жүйесіне назар аударады, бір-бірімен өзара әрекеттесу деп те анықтама береді.

Мысалы, Д.Фельдман үш өзара байланысқан шығармашылық ойлау процесінің үш бөлімнен тұратын моделді ұсынады :

1) рефлексивтілік адамды жануарлардан ажырататын және олардың өзіндік сана-сезімін, өзін-өзі бағалауын қалыптастыруға, тіл арқылы жоспарлауға, әлемді талдауға және бейнелеуге мүмкіндік беретін негізгі тенденция ретінде;

2) мақсатты немесе қарқындылық, бұл қоршаған ортаны өзгертуге деген сенімділікпен бірге нақты өзгеріске жақсы мүмкіндікпен бірге «дененің ішінде және сыртында» тәжірибені сезінуге мүмкіндік береді;

3) даралық ерекшеліктермен жасалады және мәдениет ұсынатын ұйымдық және басқа имиджге айналу жолдарын игереді.

Көптеген зерттеушілер креативті ойлау тенденциясы білім мен қызметтің әр түрлі салалары үшін эксклюзивті болады деп санайды . Бірақ шығармашылық ойлау процесіне қойылатын кейбір жалпы талаптар бар. Шығармашылық ойлау процесі, ол қандай проблемаға бағытталғанына қарамастан, келесілерді қамтуы керек[4, Б.16]:

1. Тұжырымдамалық айырмашылықтарды қосу және ұқсастықты қалыптастыру арқылы ішкі және сыртқы мәліметтер құрылымын өзгерту.

2. Мәселені үнемі қайта құру.

3. Жаңа білім құру үшін ескі білім мен дағдыларды жаңа тәсілмен қолдану үшін тиісті білімді, бейнелі естеліктерді пайдалану.

4. Ауызша емес ойлау моделін қолдану.

Қорытындылай келе, креативті және шығармашылық ойлау адам бойындағы көптеген дағдыларды дамытады және қамтиды деп есептейміз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Мынбаева А.К, Серикова К. Д, «Развитие креативности для повышения стрессоустойчивости школьников» Вестник. Серия «Педагогические науки». N 3 (56). 2018
2. Сактаганов Б.К, Амирбекова М. А, «Психологические аспекты развития креативного мышления студентов вуза»
3. Маклаков А.Г. «Общая психология».

РАБОТА ПЕДАГОГА-ПСИХОЛОГА ПО АДАПТАЦИИ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ ЗРЕНИЯ К УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОМУ ПРОЦЕССУ ШКОЛЫ

Касенова А.С.

Педагогика и психология, 4 курс

*Научный руководитель: д.п.н., профессор Мукашева А.Б.
Казахский национальный университет имени аль-Фараби*

Аннотация. Адаптация детей с особыми образовательными потребностями является актуальной проблемой для всей системы образования, на сегодняшний день. Попадая в школьный коллектив первый раз, ребенок попадает в совершенно новую для себя среду. Соответственно у него могут возникнуть те или иные проблемы, от большой учебной нагрузки и общим неприятием ребенком нового уклада жизни, до неприятия самого ребенка школьным коллективом. Адаптировать ребенка с особыми образовательными потребностями к учебно-воспитательному процессу школы – это приспособить его к новой социальной среде, а также создать условия для его последующего развития. В данной статье рассмотрены, субъект и объект, задачи и принципы, особенности и направления работы педагога-психолога по адаптации детей с нарушениями зрения к учебно-воспитательному процессу.

Ключевые слова. Инклюзия, дети с нарушениями зрения, адаптация, дезадаптация, психолого-педагогическая служба, программа, учебно-воспитательный процесс.

Основные концепции инклюзии в образовании, это без барьерное обучения, полноценное участие всех учеников в школьной жизни, а также развитие отношений поддержки и сотрудничества. Те или иные различия между учениками – это прежде всего ресурсы, способствующие педагогическому процессу, а не препятствия, которые необходимо преодолевать. Рассматривая полноценное участие, как концепцию инклюзии следует понимать, что прежде всего подразумевается под этими словами, помимо активно вовлечения в учебно-воспитательный процесс, это прежде всего то, что ученика принимают и ценят таким, какой он есть. Создание инклюзивной культуры в школе, способствует созданию безопасного, терпимого сообщества, разделяющего идеи сотрудничества и стимулирующего развитие всех своих участников. [1] На сегодняшний день наблюдается значительное увеличение количества детей с нарушениями зрения. Следует отметить, что по мнению специалистов, человек как оптическое существо, 90% общей информации об окружающей среде получает благодаря визуальному контакту. Являясь одним из средств познания мира, зрение помогает человеку ориентироваться в предметном мире, пространстве, социуме в целом. С помощью зрения человек познает и закрепляет новую информацию, формирует представления о тех или иных явлениях, социальных контактах и др. К основным нарушениям зрительных функций относят: снижение остроты центрального зрения, нарушение периферического зрения, т.е. сужение поля зрения или поля взора, нарушение бинокулярного зрения, а также нарушение цветоощущений и светоощущений. В специальной педагогике принято разделять детей со зрительной патологией на две категории слепых и слабовидящих детей. К *слепым* относятся дети с полным отсутствием зрения или имеющим остаточное зрение не более 0,04. Также, в зависимости от степени потери зрения, категория слепых подразделяется на тотальную слепоту – дети, у которых полностью отсутствуют какие-либо зрительные ощущения, и частичную, парциальную – дети, у которых имеется либо светоощущение или остаточное зрение. В зависимости от времени наступления слепоты, в категории слепых детей, выделяют слепорожденных и поздно ослепших. К *слабовидящим*, относятся дети с остротой зрения от 0.05 до 0.2 или с более высокой остротой зрения, но в сочетании с другими зрительными патологиями. Говоря об отличительных характеристиках слабовидящих и слепых детей, для слабовидящих детей зрение все еще остается основным средством восприятия. Так или иначе, зрительная патология у детей ведет к другим особенностям в развитии. При первичном дефекте у ребенка происходит нарушение зрительного анализатора, при вторичном дефекте наблюдается нарушение некоторых когнитивных функций ребёнка, третичные дефекты включают в себя нарушение эмоционально-волевой сферы и личности ребенка в целом. По мнению ученого А.Г. Литвака, психическое состояние ребенка с нарушениями зрения, напрямую связано со зрительной патологией. Изменения в психике слепых и слабовидящих детей А.Г. Литвак разделяет на количественные и качественные. К количественным по мнению ученого, относятся изменения на уровне чувственного познания, к качественным относятся изменения взаимодействия анализаторов, что приводит к нарушению образного и понятийного мышления, к изменениям эмоционально-волевой сферы и становятся специфичными ощущение и восприятие. Также следует отметить, что у детей с нарушениями зрения, присутствуют особенности в физическом развитии. Нарушение зрения, сказывается на активности ребенка, это объясняется затруднениями в пространственной ориентированности ребенка и ограничениями в свободе передвижений. Как следствие, малоподвижный образ жизни ребенка, вызывает мышечную вялость и

соматическую слабость, что может привести к более серьезным последствиям, таким как деформация скелета, недостаточность сердечно-сосудистой системы и т.п. Не смотря на имеющиеся особенности в психическом и физическом развитии детей с нарушениями зрения и их последующее негативное влияние на формирование личности ребенка, при создании благоприятных условий в семье ребенка и школе, а также коррекционной работе, данное влияние в определенной степени можно инвентаризировать.

Говоря об адаптации детей с нарушениями зрения к учебно-воспитательному процессу, изначально следует рассмотреть термин адаптация и особенности данного процесса у детей с особыми образовательными потребностями. Изучением особенностей адаптации и дезадаптации, проблем психологической готовности к школьному обучению занимались В.Н. Дружинина, Л.И. Божович, А.Л. Венгер, В.П. Зинченко, Г. Коджаспиров, А. Коджаспирова, М.М. Безруких и др. Ученый педагог М.М. Безруких считает, что адаптация – это длительный процесс приспособления ребенка к школе, он также отмечает, что адаптация проходит как в социально-психологическом, так и физиологическом плане. По мнению В.М. Шепеля, адаптация – это «процесс приспособления личности к социально-психологическим условиям среды» [2]. По мнению И.С. Лучинкиной и А.А. Кононовой одной из проблем в процессе адаптации детей с нарушениями зрения к учебно-воспитательной деятельности, является неготовность педагогов работать с детьми с ограниченными возможностями здоровья. Своеобразный психологический барьер, мешающий педагогам, является следствием профессиональной неуверенности и психологической неготовности. Необходимо отметить, что дети с нарушениями зрения – это те дети, чье состояние здоровья освоение учебно-воспитательных программ, вне специальных коррекционных школ. Согласно исследованиям специалистов, такие дети нуждаются в дополнительной психолого-педагогической помощи [8]. Попадая в школьный коллектив первый раз, ребенок попадает в совершенно новую для себя среду. Соответственно у него могут возникнуть те или иные проблемы, от большой учебной нагрузки и общим неприятием ребенком нового уклада жизни, до неприятия самого ребенка школьным коллективом. Получая новую для себя социальную роль «школьник», «ученик», «первоклассник», ребенок начинает выполнять социально значимые функции и заниматься общественно оцениваемой учебной деятельностью. Так, ребенок поступает в школу и становится полноправным субъектом образовательного процесса [3]. В случае адаптации детей с нарушениями зрения к школе, необходимо рассматривать адаптацию как взаимодействие индивидуума с новой для него средой, процесс овладения им новой социальной роли. Таким образом, адаптировать ребенка с особыми образовательными потребностями к учебно-воспитательному процессу школы – это приспособить его к новой социальной среде, а также создать условия для его последующего развития. Адаптация детей с особыми образовательными потребностями является актуальной проблемой для всей системы образования, на сегодняшний день. Развитие ребенка с нарушениями зрения отличается в процессе онтогенеза. Это прослеживается в психологической инертности ребенка, задержке в общем физическом развитии, а также в зачастую сниженном интересе к окружающему миру. Следует отметить, что изменения в психическом и физическом развитии, влекут за собой нарушения в личностной сфере, из-за чего, личность ребенка с нарушениями зрения формируется со значительной задержкой, что можно проследить в сроках и темпах развития. По данным В.А. Лониной, для запоминания того или иного материала у слепых и слабовидящих, характерно понижение продуктивности, что особенно отчетливо проявляется у первоклассников и уменьшается по мере взросления ребенка. Так, в первом классе объем произвольного запоминания материала у ребенка с нарушениями зрения составляет на 21% меньше, чем у обычно видящих одноклассников, к четвертому классу эта разница будет составлять 15%. В процесс приспособления ребёнка с нарушениями зрения к обучению, могут возникнуть психологическая тревожность, низкая самооценка, психосоматические заболевания, а также невротические симптомы. Для успешной адаптации ребенка, необходима комплексная поддержка и сопровождение родителей или опекунов ребенка совместно с психолого-педагогической службой школы. Родители или опекуны ребенка, как зоны его ближайшего развития, должны также активно участвовать в этом процессе. Немалую психолого-педагогическую проблему представляют собой неблагоприятные детско-родительские, партнерские внутрисемейные отношения и соответствующая атмосфера в семье ребенка. Следует отметить, что влияние типов отношений в семье на формирование и развитие личности у слепого и слабовидящего ребенка изучались Г.А. Буткиной и С.М. Хорош.

Работа педагога-психолога по адаптации детей с нарушениями зрения к учебно-воспитательному процессу школы, должна носить сопровождающий характер. Рассмотрим *сущность* понятия психолого-педагогическое сопровождение, который на сегодняшний день, прочно вошел в образовательный глоссарий отечественной и зарубежной науки. Так или иначе, проанализировав психолого-педагогическую литературу, можно сделать вывод о том, что единой трактовки данного термина нет, зачастую

используются близкие по смысловому значению термины, как например «психологическая поддержка» [4]. Психолого-педагогическое сопровождение, первоклассников с особыми образовательными потребностями, в первую очередь должно быть направлено на создание для ребенка необходимых благоприятных социально-психологических условий для успешности обучения и развития личности, а также на непосредственную психолого-педагогическую помощь ребенку. Работа школьного педагога-психолога по адаптации детей с особыми образовательными потребностями, должна быть представлена в соответствующей программе, отвечающей принципам валидности и гуманности. *Субъектом* работы педагога-психолога по данному направлению, являются непосредственно дети с особыми образовательными потребностями, в данном случае с нарушениями зрения, а также дополнительные субъекты, такие как специалисты социально-психологической службы, педагогический и ученический коллектив класса, родители или опекуны ученика и другие участники целостного педагогического процесса. Это объясняется тем, что работа по организации процесса адаптации первоклассников с нарушениями зрения, должна соответствовать целостному и непрерывному процессу, для самореализации ребенка во всех сферах учебно-воспитательной деятельности, а также на всех дальнейших этапах обучения в школе. В свою очередь, *объектом* работы педагога-психолога по адаптации детей с нарушениями зрения, будет выступать процесс обучения и воспитания в школе, а также психологическое развитие ребенка. К *задачам* психолого-педагогической работы, относятся деятельность педагога-психолога по сформированности у детей познавательного интереса и общей учебной мотивации, а также сохранение и укрепление психофизического состояния детей. Рассмотрим *принципы* работы психолога-психолога с детьми с нарушениями зрения, к ним относятся принцип активности, гуманности, сотрудничества, а также принцип социализации. Принцип активности подразумевает собой, деятельность педагога-психолога по построению предметно-развивающей среды в школе, которая в свою очередь будет включать основные задачи работы педагога-психолога. Согласно принципу гуманности, в процессе взаимодействия ребёнка и взрослого, именно ребёнок является центром и основным якорем данного взаимодействия. По мнению АВ. Мудрика, это необходимо для того, чтобы ребенок чувствовал себя частью социума, осознавал себя как субъект жизнедеятельности школы. По принципу сотрудничества, ориентация процесса деятельности педагогов и родителей, направлена на ребенка, на создание благоприятных условий и атмосферы для развития и успешного становления его личности. Принцип социализации, является заключительным и в свою очередь предполагает взаимодействие и деятельность ребенка и взрослых членов целостного педагогического процесса.

Психолого-педагогическая работа по адаптации детей с нарушениями зрения к учебно-воспитательному процессу имеет ряд *особенностей*. Во-первых, в обязательном порядке следование за естественным развитием ребенка в процессе онтогенеза. Во-вторых, необходимо создание благоприятных социально-психологических условий и школьной атмосферы, для успешного развития личности ребенка в рамках процесса обучения и воспитания в школе. Однако, необходимо отметить, тот факт, что первоочередной целью педагога-психолога в школе является не направление активных действий на те условия в которых живет ребенок, и те вектора обучения и воспитания, которые избрали для него его родители или опекуны, а создание в их рамках атмосферы и ситуации для личностного развития и обучения данного ребенка. В-третьих, психолого-педагогическое сопровождение ребенка с нарушениями зрения в процессе адаптации в школе, в большей степени должно осуществляться педагогическими средствами, непосредственно через педагога ребенка. Это объясняется тем, что педагог является соратником педагога-психолога в данном вопросе, и является основным ее реализатором, педагог-психолог же помогает педагогу «настроить» процесс обучения и общения на конкретных обучающихся [5]. К основным *направлениям* работы педагога-психолога по адаптации детей с овз относятся – диагностическая, коррекционная, профилактическая и сопровождающая работа. Как упоминалось ранее, у детей с нарушениями зрения, существует ряд психофизиологических особенностей, анализ и диагностика которых входит в направление диагностической работы педагога-психолога. К направлению коррекционной работы, помимо изучения ранее выявленных психофизиологических особенностей, относится формулировка заключения об основных характеристиках и разработка необходимых рекомендаций. Профилактическая работа заключается в обеспечении решения проблем, связанных с обучением, воспитанием и психическим здоровьем детей. Психопрофилактическая деятельность педагога-психолога по адаптации детей с особыми образовательными потребностями, состоит из психологического консультирования и психологического просвещения. Сопровождающая работа включает в себя комплекс деятельности всех взрослых находящихся во взаимодействии с ребенком с нарушениями зрения в школьной среде. Так или иначе, при реализации программы работы педагога-психолога по адаптации детей с нарушениями зрения, следует в обязательном порядке соблюдать необходимые рекомендации

и правила. В первую очередь, это рекомендации офтальмолога, использовать оптические средства для коррекции, соблюдать требования к уровню освещенности и др.

Таким образом, дети с нарушениями зрения – это такие же обычные дети, они любят общаться, играть, рисовать, петь, но из-за болезни часто вынуждены находиться в замкнутом пространстве, именно поэтому им так важно чувствовать себя важными и нужными, способными на многое, частью коллектива школы и класса, получающими достаточно живого общения, в этом ребенку должны помочь педагоги школы, а в частности педагог-психолог. Педагог-психолог в работе с детьми с особыми образовательными потребностями должен быть создателем, ментором и другом. Примечательно то, что даже если учебная деятельность осуществлялась и в дошкольном возрасте ребенка с нарушениями зрения, то тогда ведущей выступала игровая деятельность, как и мотивы учебной деятельности. В школе же, ведущей деятельностью будет являться учебная деятельность. Ребенку придется приспособливаться к урокам, режиму школы, уставу и правилам, развивать свои навыки общения и участвовать во внутри школьной жизни. Как показывает практика первоклассники с нарушениями зрения, проходившие дошкольную подготовку и имеющие достаточный уровень развития общения со сверстниками, развитой речью и другими гармонично развитыми способностями коммуникации, более легко адаптируются к учебно-воспитательному процессу школы. Также, как и дети, не посещавшие специализированные дошкольные учреждения, соответственно гораздо тяжелее адаптируются к условиям школы. Деадаптированные ученики нуждаются во внимании социально-психологической службы школы и специалистов ПМПк.

Список использованной литературы

1. Бут Т., Эйнскоу М. Показатели инклюзии. Практическое пособие. – Бристоль, Великобритания. 123. – 15с.
2. Стыбаева А.Ш. Первичная психологическая адаптация детей 6-7лет к условиям школы. – Тараз. 2003. – с 5, с 6.
3. Давыдов В.В. Психологические проблемы учебной деятельности школьника. Советская Россия. Москва, 1977. 311с.
4. Зайцева О.А. Психолого-педагогическое сопровождение процесса адаптации учащихся с ограниченными возможностями здоровья в условиях модернизации системы образования. – Магистерская диссертация. Екатеринбург, 2017. 123с
5. Битянова М.Г. Адаптация ребенка в школе. М, 2013г.
6. Егорова Т. В. Социальная интеграция детей с ограниченными возможностями / Т. В. Егорова – Балашов: Николаев, 2002. – 80 с.

Наметова Н.,

*Педагогика және психология мамандығы, 4 курс,
Ғылыми жетекші: п.ғ.к., доцент Мамырбекова Г.А.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ*

Жаңа педагогикалық мәселелерді алға тарта отырып, адамзат дамуының әр кезеңі бұрын зерттелген педагогикалық мәселелерді өз алдына мүлде басқа қырынан қояды. Сондай өзекті педагогикалық мәселелердің бірі оқушыларды рухани-адамгершілікке тәрбиелеу. Оқушыларды моральдық біліммен қаруландырудың қаншалықты маңызды екені, рухани құндылықтар оқушыны қазіргі қоғамда бекітілген мінез-құлық нормалары туралы хабардар етіп қана қоймай, нормаларды бұзудың салдары немесе осы әрекеттің айналасындағы адамдар үшін салдары туралы түсінік бере алатындығында. Заманауи білім беру үдерісінде жастарға рухани-құндылықты тәрбие берудің өзекті мәселелерінің бірі – оқушыларды еңбексүйгіштікке баулу. Үшінші мыңжылдықтың басында «Мектеп оқушыларының еңбек тәрбиесі» ұғымы сапалы жаңа мазмұнмен қаныққан болатын. Бұл жаңа мазмұн жеке тұлғаға бағытталған және дамытушы оқытумен қатар баланың жеке басын әлеуметтендіру мәселелерімен де тығыз байланысты. Қазақстан Республикасының нарықтық қатынастарға енуі мұғалімдер мен ата-аналарға өте жауапкершілігі мол міндет қояды. Бұл жауапкершілік, еңбекқорлық, жұмыс қабілеттілігі, әдептілік, төзімділік, табандылық сияқты маңызды қасиеттерге ие, айқын даралығы бар жан-жақты дамыған, шығармашыл, қоғамда болып жатқан өзгерістерге оңай бейімделетін, өзінің ақыл-ой және физикалық әлеуетін ұтымды ұйымдастыра және қолдана алатын сапалы тұлға қалыптастыру.

Мәселенің тереңдігі мен өзектілігі оны шешудің жаңашылдығын талап етеді, өйткені қазіргі оқушылар болашақта жаңа экономикалық механизм жағдайында өмір сүріп, жұмыс істеуі керек, нарықтық қатынастар заңдарын, өндірісті басқарудың демократиялық формаларын кеңінен енгізуі керек. Қазақстан Республикасының білім беру мен ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында жеке тұлғаны оқыту және тәрбиелеу барысында жалпыадамзаттық құндылықтарға ерекше көңіл бөлу мен қатар оқушылардың өмірге және жұмысқа дайындығын қалыптастыру бойынша жалпы білім беретін мектептің жұмысын жетілдірудің маңыздылығы ерекше атап өтілген. Қазіргі мектеп тұжырымдамасындағы тәрбиенің басымдығына байланысты еңбек тәрбиесінің рөлі артып келеді. Адамзат баласы еңбекті адамның материалдық және рухани қажеттіліктерін қанағаттандыруға, оның физикалық және рухани күштерін дамытуға бағытталған мақсатты, саналы, физикалық немесе интеллектуалдық іс-әрекеті ретінде таниды. Еңбектің тәрбиелік функциясы-бұл еңбек процесі барысында оқушының әлеуметтік құнды қасиеттері мен жеке қасиеттерін, өмір мен қызметке моральдық-эстетикалық көзқарасын дамыту және бекіту.

Баланың ақыл-ойының адамгершілік құндылықтарын қалыптастырудың қажетті шарты-бұл еңбек. Адамгершілік тәрбие-бұл адамды қоғамның моральдық құндылықтарымен таныстыратын тәрбиелік шаралар кешені. Адамгершілік тәрбие процесінде баланың жеке басында өзгерістер болады. Ол біртіндеп өзін-өзі тәрбиелеуге, басқа адамдармен қарым-қатынас жасауға, ұжымдық жұмысқа қосыла бастайды. Көптеген шетелдік мұғалімдер, мысалы, Я.А. Коменский, И.Г. Песталоцци моральдық тәрбие еңбексіз мүмкін емес деп санайды. Белгілі орыс педагогы К. Ушинский сонымен бірге: «жеке еңбексіз адам алға қарай жүре алмайды, бір жерде тұра алмайды, бірақ кері қайтуы керек. Адамның денесі, жүрегі мен ақыл-ойы еңбекті қажет етеді, және бұл талап соншалықты күшті, егер адам өмірде өзінің жеке еңбегін таба алмаса, онда ол нақты жолды жоғалтады».

Қазақстанда дәстүр бойынша, еңбек өмір сүрудің негізгі құралы болды, алайда, екінші жағынан, еңбек адамның шығармашылық өзін-өзі жүзеге асыру тәсілі, оның адамгершілігін дамыту шарты ретінде қарастырылды. Ерте жастан бастап бала тәрбиенің негізгі құралы болып табылатын еңбекке дағдыланды. Көптеген бесік жырларының мазмұны балаға әкесі, атасы, анасы, әжесі, аға-інілері туралы әңгімеге негізделген. Бала өмірінің алғашқы күндерінен бастап еңбек отбасының әр мүшесінің маңызды міндеті деп ойлады. Отбасында басты орындардың бірі адам өмірінің негізін құрайтын жердегі еңбек болды. Ұрпақтан-ұрпаққа ересектер балаларға еңбек ісіндегі қажетті

А.С. Макаренконың айтуынша, мектепке дейінгі жаста адамгершілік қасиеттердің қалыптасуы жүреді және баланың мақсатты тәрбиесімен тікелей тұлғаның моральдық қасиеттерінің негізі қаланады. Балаларда еңбекқорлықты жеке тұлға ретінде қалыптастыру кезінде баланың жас ерекшеліктері мен мүмкіндіктерін ескере отырып, мақсат қоюға, шешім табуға және нәтижеге жетуге үйрету керек. Қажетті дағдыларды игеру барысында бала ерік, табандылық, қайраттылық сияқты қасиеттерді қалыптастырады. Қазірдің өзінде мектепке дейінгі жаста баланың еңбек әдетін қалыптастыру

маңызды. Бала жұмыста күш салуды үйренуі керек-алдын-ала дайындалу, жұмыс аяқталғаннан кейін заттарды тазалау, жұмыс орнын тәртіппен ұстау мүмкіндігі.

Ғалым-педагогтардың еңбектерінде еңбекке, құрал ретінде, тәрбиеге маңызды орын беріледі. В. А. Сухомлинский: «егер бала өз жанының бір бөлігін адамдар үшін еңбекке салса және осы жұмыста жеке қуаныш тапса, ол енді зұлым, жаман адам бола алмайды», – деп атап өткен. К. Д. Ушинскийдің пікірінше, «тәрбие, бір жағынан, тәрбиеленушіге әлемде өзіне пайдалы еңбек табуға мүмкіндік туғызу үшін, ал екінші жағынан, оған қажымас еңбекке деген құштарлықты ояту үшін тынымсыз қамқорлық жасау керек» деп тұжырымдаған болатын. К.Д. Ушинский «Еңбектің психикалық және тәрбиелік мәні» (1860) мақаласында өмірден, әдебиеттен, тарихтан көптеген мысалдар келтіре отырып, тек еркін әлеуметтік еңбек адамның жоғары адамгершілік қасиеттерін, адамгершілік сезімін дамытып, қолдай алатындығын көрсетеді. К.Д. Ушинскийдің айтуынша, әртүрлі өмірлік жағдайларға байланысты жұмыс істеу қажеттілігінен айырылған немесе жұмыс істеу қажеттілігі мен ләззатын тәрбиелемеген және бос өмір сүретін адам моральдық өлімге, өмір бойы жеке басының жойылуына ұшырайды. Жұмыс барысында адам өмір сүрудің қажетті құралдарын жасап қана қоймай, өзгеріске бейім қоршаған ортаға бейімделеді. Белгілі бір материалдық және рухани игіліктерді өндіре отырып, ол басқа адамдармен өзара әрекеттеседі. Экономикалық, әлеуметтік, саяси, мәдени және басқа мүдделерді қанағаттандыру туралы қоғамдық қатынастар болып табылатын бұл өзара әрекеттесулер қоғамды құрайды. С.Л. Рубинштейн «Өндіріс процесінде адамның алғашқы қарапайым қажеттіліктерін қанағаттандырудың неғұрлым жетілдірілген және әр түрлі тәсілдерін жасай отырып, әлеуметтік ұйымдастырылған жұмыс барған сайын жаңа, әр түрлі және күрделі қажеттіліктерді тудырды, ал жаңа қажеттіліктердің пайда болуы оларды әр түрлі игіліктерге қанағаттануға итермелейді» деп жазды. Бұл әр адамның өміріндегі жетекші орын алатын қызметтің бұл түрі прогреске жетелейді, ол ғылыми жаңалықтар мен технологиялардың дамуына, елдің байлығын, оның халықаралық аренадағы салмағын, жалпы қоғамның қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталғандығына байланысты үлкен шығармашылық күшке ие деген сөз.

Қазіргі балалардағы әлеуметтік, эмоционалды және академиялық белсенділіктің төмендеуі, сонымен қатар оқу және еңбек қабілеті төмен балалар санының күрт өсуі балаларды еңбексүйгіштікке тәрбиелеу мәселесінің қаншалықты маңызды екенін анықтап береді. Дегенмен бала тәрбиесінде рухани-құндылықты тәрбиемен қатар еңбек тәрбиесінің бүгінгі таңда ата-аналар мен педагогтар тұрғысынан ақсап тұрғанын мойындау керек. Оның негізгі бірнеше себептері бар:

Біріншіден, балалар кез келген жерде кез келген дүниеге оңай қол жеткізеді. Көптеген ата-аналар балаларының сұранысын қанағаттандыру арқылы бақытты етеміз деп ойлайды, бірақ бұл әсте олай емес. Өз еркелігімен барлық ортада сұранысын оңай қанағаттандыра алған бала, болашақта ата-анасының жоқ деген тиымын қабылдай алмайды, ал бұл өз кезегінде баланың стреске оңай берілуіне, қалағанына қол жеткізе алмаса тез сынуына алып келеді.

Екіншіден, ата-ана мен бала арасындағы шектеулі әлеуметтік өзара әрекеттесу. Көптеген ата-аналар бала зеріге бастаса, оны таза ауаға шығып әлеуметтік дағдыларын қалыптастырудың орнына қолына гаджетті берумен ғана шектеледі. Адамның миы бұлшықеттер сияқты жаттықтыруды қажет етеді. Гаджет балаға адамдармен қарым-қатынас жасауға, қоршаған ортадан келетін әртүрлі қауіптен қорғау дағдыларына, өзге адамдармен әлеуметтік байланыс орнатуға мүмкіндік бермейді. Сондай-ақ бала өмірін тек көңілді бояуларға толтыру да бала миының жаттығуына кері әсерін тигізеді. Баланың ата-анаға қарапайым өз ойыншығын жинау секілді еңбек түрлерімен айналысудың өзі баланың ойлауына оң әсерін тигізеді.

Үшіншіден, балалар өз қалауларын өздері басқарады. Қазіргі таңда ата-аналардан «Менің ұлым көкөністерді ұнатпайды». «Ол ерте ұйықтағанды ұнатпайды». «Қызым ойыншықпен емес планшетпен ойнағанды жақсы көреді». Ұлым өзі киінгісі келмейді» деген сияқты сөздерді естіп жатамыз. Неге балалар ата-аналарына оларды қалай тәрбиелеу керектігін өздері үйретуі керек? Күнделікті көріп жүрген үйреншікті дағдылар бала бойындағы рухани-құндылықты, еңбексүйгіштікті қалай сөндіретінін осындай мысалдар арқылы оңай ашып көрсетуге болады. Балаларды еңбекке баулудың пропедевтикалық функциясы балалардың жеке дамуы мен әлеуметтену мәселелерін анықтауға және шешуге ықпал етумен тікелей байланысты. Әдетте олар шығармашылық жұмыс процесінде өте тиімді шешіледі. Ұйымдастырушылық деңгейде пропедевтикалық функция теріс процестер мен тенденциялардың дамуына жол бермейтін немесе олардың баланың жеке басына әсерін әлсірететін еңбек тәрбиесі құралдарын жасау мен жүзеге асыруда жүзеге асырылады. Еңбекке әлеуметтену процесінде қиындықтарды анықтау мен жеңудің негізі педагогикалық, психологиялық және әлеуметтік қолдаудың әртүрлі құралдарымен рефлексия процестерін дамыту болып табылады.

Еңбекті қуатты тәрбиеші деп атауға болады. Бірақ оның тәрбиелік күші жасөспірімнің қолдары бір нәрсемен айналысқан кезде әлі ашылмайды. Идеялық, зияткерлік, моральдық, эстетикалық, эмоционалды, дене тәрбиесінен, шығармашылықтан, қызығушылықтар мен қажеттіліктерден, оқушылар арасындағы жан-жақты қарым-қатынастан ажыратылған жұмыс олар тезірек «кеткісі» келетін міндетке айналады, сондықтан қызықты істерге көбірек уақыт кетеді. Көптеген мектептердегі үлкен қателік-бұл еңбек рухани қажеттілікке айналмайды. Бұл адамның көзқарасы мен сенімі қалыптасқан жылдардағы рухани өмірін нашарлатады. Жалқаулық көбінесе адам ештеңе істемейтіндіктен емес, жұмыс шабыттандырмайтындықтан, эмоционалды жадта оң із қалдырмайтындықтан пайда болады. Жасөспірім кезіндегі рухани өмірдің анықтайтын белгілері ретінде әлемді терең білу, өзін-өзі тәрбиелеу барысында өзін-өзі растамай мүмкін емес. Адамның жасаған нәрсесі үшін мақтаныш сезімін сезінбестен, жеке тұлғаның үйлесімді әмбебап дамуын елестету мүмкін емес. Балалармен және жасөспірімдермен практикалық жұмыста бұл еңбек зияткерлік, моральдық, эстетикалық, эмоционалды, физикалық дамуға, тұлғаның идеялық, азаматтық негізін қалыптастыруға бағытталған. Оқыту мен еңбекті практикалық бекіту, сабақта алған білімдерін тәжірибеде тексеру сияқты қарапайым түрде ұсынуға болмайды. Жасөспірімдерді тәрбиелеудегі бұл мәселені шебер шешу ерекше мәнге ие. Ақыл – ой күштері мен қабілеттерін дамытатын, адамды шығармашылық әлеміне енгізетін жұмыс табу-ақыл-ой мен еңбек тәрбиесінің негізгі міндеттерінің бірі, сондықтан оларды бірлікте шешкен кезде жетістікке жетуге болады. Еңбек жеке тұлғаның үйлесімді дамуының негізіне айналады, өйткені еңбек қызметінде адам өзін азамат ретінде көрсетеді, азаматтық қадір-қасиет сезімін сезінеді.

Еңбектің азаматтық маңыздылығын сезіну-бұл танымның қуанышымен, әлемді игерумен қатар, қиын жұмысты рухтандыратын күшті эмоционалды ынталандыру мен ақыл-ойды, рухани-адамгершілікті тәрбиелейді. Білім берудің ең жақсы құпияларының бірі-еңбектің азаматтық, идеялық бастауын көре білу, табу, ашу. Еңбек пен эмоционалды-эстетикалық тәрбиенің біртұтастығына адам әлемді еңбекпен тани отырып, сұлулықты тудырады, осылайша еңбек, шығармашылық, білім сұлулығын сезінеді. Еңбек сұлулығын құру-бұл білім берудің бүкіл саласы, ол педагогикалық тың жаңалықтарға да қатысты болмақ.

Әдебиеттер тізімі:

1. Сухомлинский В.А. О воспитании. / Сост. С. Соловейчик. М.: Изд-во политической литературы, 1988. – 269 с.
2. Ушинский К.Д. Труд в его психическом и воспитательном значении Собрание сочинений. М.: 1974.
3. Климов Е. А. Как выбрать профессию. Книга для учащихся старших классов средних школ: изд. 2-е доп. / Е.А. Климов. –М.: Просвещение, 1990.: Введение в психологию труда. – М.: 1988.
4. Носкова О.Г. Психология труда. /под ред. Е.А. Климова. – М. Академия. 2004.
5. Митина Л.М. Психология труда и профессионального развития учителя. М. 2004.
6. Пряжников Н.С., Пряжникова Е.Ю. Психология труда и человеческого достоинства. М.: Академия. 2004.
7. Решетова З. А. Психологические основы профессионального обучения / З.А. Решетова. – М., 1985. – 253 с.

ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ КӘМЕЛЕТТІК ЖАСҚА ТОЛМАҒАН БАЛАЛАРДЫҢ БОС УАҚЫТЫН ТИІМДІ ҰЙЫМДАСТЫРУЫ

Иляс А.Т.

*Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану мамандығының 4-курс студенті
Ғылыми жетекші: Педагогика ғылымының кандидаты, доцент Молдасан Қ.Ш.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті*

Аңдатпа: Мақалада білім беру үдерісіндегі оқушылардың өзін-өзі дамыту дағдыларын қалыптастырудың педагогикалық аспектілері қарастырылады. Ғылыми мақаланың мақсаты – оқушылардың өзін-өзі дамыту дағдыларын қалыптастырудың әлеуметтік-педагогикалық аспектілерін зерттеу. Бос уақыт – балалар өмірінің бір түр болып саналады. Бос уақыт мазмұны балалар хоббиінің, қызығушылығының, хоббиінің элементтерінің жиынтығы. Құрылымдық элементтерге демалыс мазмұнына: кинотеатр, теледидар, техникалық шығармашылық, қолданбалы еңбек, көркем шығармашылық, кітаптар, табиғатты қорғау қызметі, спорт, театр, музыка, туризм, коллекция және т.б. Ғылыми зерттеулер шамалап зерттеу барысында, бос уақытты ұйымдастырудың қырықтан астам негізгі компоненттері бар екендігін зерттеді. Әрбір элементтің өзіндік ерекшеліктері бар формалары, вариациялары, модельдері. Таңдалған тақырыптың өзектілігі еліміздің білім беру жүйесінде тәрбиені дамытудың мемлекеттік бағдарламасы жеке тұлғаның әлеуметтік-мәдени құзыреттілігін дамытуға, оның қоғамдағы өзін-өзі дамытуға ықпал ете отырып, жас ұрпақтың қажеттіліктері мен қоғамдық сұраныстарына сәйкес тәрбиелеу жүйесін қалыптастыру үшін жағдай жасау қажеттілігін көрсетуіне байланысты. Қазіргі заманғы білім беру жүйесінің маңызды міндеті – мектеп оқушыларына білім алу қабілетін, өзін-өзі дамыту және өзін-өзі жетілдіру қабілетін қамтамасыз ететін әмбебап білім беру іс-әрекеттерін қалыптастыру болып отыр. Мақалада оқушылардың өзін-өзі дамыту дағдыларының білім беру үдерісіндегі рөлі зерттеледі.

Түйін сөздер: өзін-өзі дамыту дағдылары, психологиялық-педагогикалық қолдау, білім беру үдерісі, бос уақыт.

Қазіргі заманғы білім беру жүйесінің маңызды міндеті – мектеп оқушыларына білім алу қабілетін, өзін-өзі дамыту және өзін-өзі жетілдіру қабілетін қамтамасыз ететін әмбебап білім беру іс-әрекеттерін қалыптастыру. Сондықтан балада өзін-өзі жүзеге асыру, өзін-өзі дамыту, өзін-өзі реттеу, өзін-өзі тәрбиелеу тетіктерін «іске қосу» қажет. Бүгінгі мектеп оқушылары өзін-өзі ұйымдастыру, өзін-өзі реттеу дағдыларына, жеке тұлғаның маңызды нәтижелерінің бірі ретінде өзін-өзі дамыту мүмкіндігіне ие болуы қажет. Заманауи білім берудің басты талабы – оның гуманистік бағытқа бағытталуы, адамды басты құндылық деп санауы және тұлғаның дамуына бағытталуы. Осы тәсілмен білім берудің кез-келген формалары, әдістері, технологиялары өз алдына мақсат болып табылмайды, бірақ білім берудің басты міндеттерінің бірі – жеке тұлғаның өзін-өзі дамытуына мейлінше қолайлы жағдайларды қамтамасыз ету тұрғысынан қарастырылады.

Бос уақыт-бұл жаттығулар мен жаттығулар органикалық түрде үйлесетін қызмет түрі тәрбие. Бір жағынан, бұл балада әртүрлі түрлердің қалыптасуына ықпал етеді белгілі бір құбылыстардың мәні туралы идеялар белгілі бір дағдыларды дамытады және екінші жағынан, бос уақыт адамның жеке басының адамгершілік қасиеттерін қалыптастырады, мақсаттылық, жеке және танымдық белсенділік, шеберлік сияқты балалармен өзара әрекеттесу, іс-әрекеттерді жоспарлау, өзара көмек көрсету, ынтымақтасуға жол ашып бала өздігімен дами бастайды.

Егер мотивациялық-қажеттілік сферасын ынталандыруда біз А. Маслоудың идеяларынан бастасақ, онда өзін-өзі тану, өзін-өзі анықтау, өзін-өзі басқару, өзін-өзі жүзеге асыру қажеттіліктері жеке тұлғаның өзін-өзі дамытуының негізгі қажеттіліктері болып табылады. Демек, тұлғаның өзіндік дамуына жағдай жасаудағы негізгі дидактикалық мақсаттардың бірі – оқушы тұлғасының «өзіндік» мотивациялық-қажеттілік механизмін іске қосу. Білім беру үдерісінде оны іске қосуда және қалыптастыруда педагог маманның атқаратын қызметі өзекті болып табылады. Білім беруді жаңартудың қазіргі кезеңіне тән ерекшелік – мұғалімнің, психологтың басшылығымен баланың дамуына қолдауды максималды дараландыруға бағыттау. Бұл тәсілді жүзеге асыру балаларды дамыту траекториясын жасау, жеке білім беру маршруттары мен білім беру бағдарламаларын құру арқылы жүзеге асырылады [1].

Соңғы жылдары оқушылардың өзін-өзі дамыту және бос уақытын ұйымдастыру дағдыларын қалыптастырудағы әлеуметтік-педагогикалық қолдау мәселесі айтарлықтай өзекті болып отыр және оның шешімін іздеу білім беру тәжірибесінде кеңінен көрініс табуда. Қазіргі кездегі оқушылардың өзін-өзі дамыту, бос уақыттарын тиімді пайдалану дағдыларын қалыптастыруда әлеуметтік-педагогикалық қолдаудың идеялары ерекше сұранысқа ие және білім беруді модернизациялау тұрғысынан басымдық ретінде қарастырылады (Е.А. Александрова, Г.Бардиер, М.Р.Битянова, О.С. Газман, И.Д. Демакова, В. Н. Колесников, Т.И. Чиркова, С.М. Юсфин және басқалар) В.И. Слободчиковтың айтуынша,

«... балаларға арналған білім беру мекемелерінің білім беру процесі барлық білім беру мазмұны үшін жалпыға бірдей, бірыңғай стандарттардың жоқтығымен сипатталады ... сонымен бірге баланың табиғатына, оның» қалыпты дамуына», табиғи өсуіне, мәдени және тұлғалық қалыптасуына жағдай жасайды» [2].

Білім беру тәжірибесінде оқушылардың өзін-өзі дамытудың жеке маршруттарын жобалау және қолдану арқылы оқытуды жекелендіруді жүзеге асыру жүйелі жүзеге асырудың жақсы алғышарттары деп есептеуге болады.

Білім беру бағдарламаларын меңгерудің жеке және метан-пәндік нәтижелеріне қойылатын талаптардың контекстінде маңызды міндет келесі тұлғаның функцияларын жан-жақты дамытуға жағдай жасау болып саналуы керек. Оқушының бойында өзін-өзі жүзеге асыру, өзін-өзі дамыту, бейімделу, өзін-өзі реттеу, өзін-өзі қорғау және өзін-өзі тәрбиелеу тетіктерін қалыптастыру қажет. Оқушылардың білім беру бағдарламаларын игеру процесін жүйелі әлеуметтік-педагогикалық қолдау арқылы олардың негізгі функцияларды жүзеге асыруға саналы қатысуына қол жеткізу керек:

- әлеуметтік-педагогикалық (білім беру арқылы оқушылардың мәдениетін сақтау, өзін-өзі дамыту, өзін-өзі тану, өзін-өзі ұйымдастыру дағдыларын қалыптастыру);

- гуманитарлық (адамның өзіндік құндылығын мойындау, оның физикалық және моральдық денсаулығын қамтамасыз ету, өмірдің мағынасын және ондағы белсенді позицияны сезіну, жеке бостандық және өз әлеуетін іске асыру мүмкіндігі);

- әлеуметтену функциясы (әлеуметтік тәжірибені қамтамасыз ету және молайту)[3].

Білім беру барысында педагог пен оқушы арасындағы қарым-қатынас маңызды болып табылады, бұл ретте педагог бағыт-бағдар беруші, ал оқушы осы салада өзінің мәселені шешудегі ұсыныстарын беріп, оны шешудің жолдарын ұсынушы бола алады. Оқытуда оқушының өткен кемшіліктерін ескеру емес, оның болашақта атқаратын іс-әрекетіне назар аударған жөн. Білім беру нәтижесі де оқушының тапсырманы дұрыс орындауы немесе дұрыс тапсырманың орындалуына байланысты болмақ. Сабак нәтижесі әрбір оқушының басқалармен тіл табысуы, қажет жағдайда жағдаяттан тез шығып, шешім қабылдауы үшін өз пікірін білдіре алу мүмкіндіктеріне байланысты болады. Осы сынды оқушының өзін-өзі танытуы оның өзін-өзі даму дағдыларының қалыптасуына, біліктілігінің өсуіне әкеледі.

Балалардың өзін-өзі дамытуын әлеуметтік-педагогикалық қолдауды жүзеге асыруды ескере отырып, мұғалімнің кәсіби-педагогикалық жұмысының мазмұнын жетілдіру. Осы педагогикалық принциптің мазмұны келесі постулаттарда нақтыланған:

- білім берудің мақсаты – оқытуды жеңілдететін, тұлғалық-бағдарлы педагогикаға көшуді алдын-ала анықтайтын балалардың өзін-өзі тануына және өзін-өзі дамытуға бағыттау;

- білім беру үдерісіне өзін-өзі тану мен өзін-өзі болжау әдістері мен тәсілдерін, позитивті өзіндік тұжырымдаманы қалыптастыру технологияларын, тұлғаның өзін-өзі қабылдауын және өзіндік болжамын қамтамасыз ету;

- оқу процесінде психологиялық-педагогикалық қолдауды зорлық-зомбылықсыз қарым-қатынас, диалог, бірлескен іс-әрекет тактикасын қолдану, дарынды балалармен жұмыс жасау бойынша психологтың ұсыныстарын қолдану арқылы жүзеге асыру;

- оқушылардың құндылық-семантикалық сферасын, іс-әрекеттің процедуралық мотивін, жеке тұлғаның ерікті қасиеттерін, шығармашылық әрекетін, шығармашылық өзін-өзі көрсетуге және қызметте өзін-өзі жетілдіруге ұмтылысын дамыту [4].

Мектептің білім беру процесінде мектеп оқушыларының жеке өзін-өзі дамыту қажеттілігін ойдағыдай қалыптастыру үшін келесі шарттар орындалуы керек:

- педагогикалық процесті жобалау оқушылардың нақты және басым қажеттіліктері негізінде жүзеге асырылады, яғни оқушылардың өзін-өзі дамытуы үшін керек алғышарттар оқушының қажеттілігі негізінде құрылады, әр оқушыға арналған арнайы педагогикалық карта құрылады;

- мектепте оқушылардың өзара қажеттілікке негізделген өзіндік даму стандарттарын қабылдауға ықпал ететін білім беру үдерісіне қатысушылардың өзара түсіністік, өзара резонанстық өзара әрекеттесу және құндылық-бағдарлық бірлігі деңгейінің төмендеуін қамтамасыз ететін тұлғааралық қарым-қатынас кеңістігі құрылады, яғни оқушылардың бір-бірімен өзара байланысы негізінде өзін-өзі ұйымдастыру және өзін-өзі дамыту дағдыларын қалыптастыру құрылады;

- мектеп оқушыларының әр түрлі іс-шараларға белсенді араласуына ықпал ететін, олардың өзін-өзі дамыту қажеттілігін ынталандыратын және осы қажеттіліктің қалыптасу динамикасын бақылауға мүмкіндік беретін педагогикалық құралдарды қолдану және тиімді пайдалану, яғни оқыту жоспарынан бөлек арнайы іс-шаралар ұйымдастыра отырып, оқушының танымдық, мәдени қабілеттерін аша отырып дамыту;

– мектептің білім беру жүйесі өзін-өзі тануды, өзін-өзі тәрбиелеуді, мектеп оқушыларының өзін-өзі жүзеге асыруын және олардың өзін-өзі дамыту қажеттілігін біртіндеп қалыптастыруды педагогикалық тұрғыдан қамтамасыз етуге бағытталған. Мұндағы негізгі тұжырым, нақты оқу процесіндегі оқушымен жұмыс барысындағы жүргізілетін жұмыстар нәтижесінде оқушының өзін-өзі дамыту дағдыларын қалыптастыру[5].

Оқушылардың өзін-өзі дамыту дағдыларын қалыптастыру әр түрлі оқу іс-әрекеті түрлеріне (оқу әрекеті процесінде де, оның сыртында да) белсенді түрде қосуға болады. Дәстүрлі оқу іс-әрекеттерін (сабақтар, факультативтер) де, сыныптан тыс, сабақтан тыс жұмыстарды да (сыныптан тыс тәрбие жұмысының формалары, психологиялық сабақтар, тренингтер, үйірме және студия сабақтары) әлеуметтік-педагогикалық іс-әрекет ретінде қарастырса болады. Оқушының өзін-өзі дамыту дағдыларын топтық үлгі ретінде (белгілі бір ұжым) және әлеуметтік-педагогикалық, психологиялық-педагогикалық қолдау арқылы қалыптастыруға болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Какарова А.П. Активизация саморазвития личности учащегося в образовательном процессе: психолого-педагогическое сопровождение. // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – № 6.;
2. Иванова И.В. Психолого-педагогическое сопровождение саморазвития обучающихся в учреждении дополнительного образования детей: экзистенциальный подход // Дополнительное образование и воспитание. 2014. № 1. С. 24–29.
3. Антипова В.М. Формирование у школьников потребности в знаниях в процессе проблемного обучения (на материале анатомии и физиологии человека): Автореф. дис. .канд. пед. наук. – М., 1971. – 20 с.
4. Гордин Л.Ю Школа инициативы и самостоятельности. М.: Педагогика, 1984. – 112 с.
5. Андреев, В.И. Педагогика творческого саморазвития. Инновационный курс / В.И. Андреев Казань: Изд-во Казан, гос. ун-та, 1996. – 586с.;

БОЛАШАҚ ӨЗІН-ӨЗІ ТАНУ ПӘНІ МАМАНДАРДЫ ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ НЕГІЗІНДЕ ДАЯРЛАУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Өтеулиева Д.М.

*Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану мамандығының 4 курс студенті
Ғылыми жетекші: педагогика ғылымдарының магистрі М.Д. Мурзагулова
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті*

Еліміздің тәуелсіз мемлекет болғанынан бері ұлттық тәрбие, ұлттық мектеп туралы арнайы көптеген зерттеу жұмыстары жазылды, мысалға Қ. Жарықбаев, А. Сейтешов, С. Қалиев, С. Ұзақбаева, М. Балтабаев, Ә. Табылдиев, Қ. Бөлеев, З. Әбілова, Ж. Наурызбаев, К. Қожахметова, С. Қоңырбаева т.б. еңбектерін айтуға болады. Ол еңбектерде қазақтың ұлттық мектебін дамыту, ұлттық тәрбие беру мәселелері қарастырылып, іргелі еңбектер, оқулықтар, оқу және әдістемелік құралдарда көрініс тапқан. Әсіресе, болашақ мұғалімдерді ұлттық тәрбие беруге дайындау жұмысы да қолға алынды, мысалы Қ. Жарықбаев, С. Қалиев, З. Әбілованың «Қазақ этнопедагогикасы», Қ. Жарықбаев, С. Қалиевтің «Қазақ тәлім-тәрбие тарихы», Қ. Бөлеевтің «Қазақ халқының этнопедагогикасы», К.Ж. Қожахметованың «Қазақ этнопедагогикасы: әдіснамасы, теориясы, практикасы» және т.б. тақырыптарда қомақты еңбектер жарық көрді. Аталған еңбектердің негізгі тұжырымы – мектепте өз тілінде білім беру, тарих, мәдениет, ұлттық салт-дәстүрлер негізінде оқыту арқылы жастардың ұлттық санасын дамыту алға қойылды [1]. Негізінде, ұлттық тәрбие – ұлттық сана-сезімі жоғары болашақ мамандарды тәрбиелеуге негізделген білім беру жүйесінің құрамдас бөлігі ретінде, ұлттық сана-сезімі қалыптасқан, ұлттық мүдденің өркендеуіне өзінің үлесін қоса алатын ұлттық құндылықтар және жалпы адамзаттық құндылықтарды ұштастыра алатын ұлтжанды тұлғаны тәрбиелеу. Еліміздің тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев «Тәрбиенің басты нысаны – елдік сананы қалыптастырып, ұлттық рух пен ұлттық патриотизмді негіздеу, ұлтсыздықпен күресу», деген пікірін құптауға болады [2]. Ал, ұлттық тәрбиенің өзіндік құралдары арқылы жүзеге асыруға болады, айталық: әдет-ғұрып, салт-дәстүр, ұлттық жазба мұра т.б. Педагог М. Жұмабаев бұл мәселеде көшбасшы десекте болады ол: «Әрбір ұлттың бала тәрбие қылу туралы ескіден келе жатқан жеке-жеке жолы бар. Ұлт тәрбиесі, бала тәрбиесі баяғыдан бері сыналып, көп буын қолданып келе жатқан тақтақ жол болғандықтан, тәрбиеші баланы сол ұлт тәрбиесімен жетелеуге міндетті», – деп ұлттық тәрбиенің, халықтық педагогиканың басым жақтарын көрсеткен.

Міне, қазіргі кезеңде жастарға ұлттық тәрбие беру үшін, ұлттық тәрбиені бойына сіңірген мамандарды даярлау керек. Біз зерттеу көзі ретінде алып отырған өзін-өзі тану пән мұғалімдерді даярлау басқа пән мұғалімдерін даярлауда ерекшеленеді, өйткені бұл пәннің мақсаты – нақты рухани-адамгершілікті тұлға қалыптастыруды көздейтін, практикалық тұрғыдан көптеген шығармашылықты қажет етеді.

Қазақстан Республикасының орта және жоғары білімдегі мамандарды дайындаудағы классификаторына сай 5В012300-мамандығына – «әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» кіріктірілген мамандығы даярлануда, бұл өз кезегінде «Әлеуметтік педагогтарды» және «Өзін-өзі тану» мұғалімдерін бірге дайындап шығарады.

Біздің зерттеу жұмысымыздың негізі жоғары оқу орындарының педагогикалық процесімен байланысты болғандықтан, «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығының ЖОО қалай даярланатындығына назар аударуды қажет деп таптық.

Жалпы әлеуметтік педагог мамандығы елімізде 90-жылдардың орта кезінен бастап даярлана бастаған алайда әртүрлі себептерге байланысты 4 жылдай үзілістен кейін, 2010-2011 оқу жылынан «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» ретінде жаңа мамандық енді.

ҚР мамандықтың қалыптасу тарихы «Өзін-өзі тану» пәнімен тығыз байланысты. 2009 жылдың 7-ші қазанында елімізде ҚР Үкіметінің шешімімен тарихи елеулі қаулы қабылданды, оның мақсатына сай 2010 оқу жылында «өзін-өзі тану» пәнің мектепке дейінгі мекемелерге, білім беру мекемелеріне, жалпы білім беру мектептеріне, колледждерге және де барлық педагогикалық жоғарғы оқу орындарына жаппай ендіру қолға алынды.

«Бөбек» ҰҒПББСО қорының құрамындағы шығармашыл ұжым, белгілі ғалымдармен бірге жоғары оқу орындарының мұғалімдері, әдістемешілер және новатор-ұстаздар біріге отырып, «өзін-өзі тану» пән жобасының негізгі ұстанымдарын құрылымын, мазмұнын құрастырды.

«Өзін-өзі тану» пәні бағдарламасының мазмұнына адамның рухани адамгершілік аспектілері негізге алынды. Оларға: интеллектуалды, этика (этикет және өмір этикасы), эстетика жатқызылды. Өзін-өзі тану пәнін жаппай ендіру арқылы білім беру үдерісінің оқу-әдістемелік құрылымы: нормативті-құқықты құжаттар (білім беру стандарты және пәнің білім беру бағдарламасы); барлық рухани-

адамгершілік деңгейдегі білім беруге оқу-әдістемелік комплекстер; қағаз бен электронды күйде дидактикалық материалдар; адамның рухани-адамгершілік негізінде білім алуға арналған әдістемелік әдебиеттер жасалды.

Бұл мамандық бойынша мамандар даярлауда алғашқылардың қатарында әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті болды, 2010 жылы, Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартына сәйкес «әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандарын: бакалавр 5B012300 – «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығы бойынша даярлап келеді, оқыту қазақ және орыс тілдерінде жүргізіледі, оқуды аяқтаған жағдайда «әлеуметтік педагог және өзін-өзі тану» біліктілігі беріледі [3]. Аталынған мамандық халықаралық аккредитациясынан өткен. «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығының түлектері соның ішінде өзін-өзі тану пәні бойынша келесі мекемелерде жұмыс істей алады: мектепке дейінгі, мектеп, колледж, орта арнайы білім беру орындарында өзін-өзі тану орталықтарында пән мұғалімі ретінде.

Студенттер оқудың бастапқы екі жылын негізгі пәндерді өтеді (НП), оқудың 3 жылынан – міндетті (МП) және элективті пәндер (ЭП), негізгі маманданулары педагогика және психология, өзін-өзі тану бағыттарында жүреді.

Өзін-өзі тану пәнінің мұғалімдерін кәсіби іс-әрекетінде негізгі бағыттарды атап көрсетуге болады. Олар, оның тәжірибелік, білім беру және зерттеушілік іс-әрекеттері болып табылады.

Еліміздің қазіргі жағдайында, ҚР Конституциясы саяси, экономикалық, әлеуметтік, рухани т.б. мәселелерді ұлттық тәрбие негізінде қарастыруды көздеп отыр.

Қоғамда мәдениеттің өмір сүруінің қажетті шарты ретінде тәрбие басшылыққа алынады, соның ішінде біз ұлттық тәрбие арқылы қарым-қатынас жасау коммуникативтік құзыреттілікті дамытады деген ой тұжырымдаймыз.

Қарым-қатынас адам болмысының ұлттық-рухани, мәдени формаларын біріктіре отырып, оның қажеттілігін дәлелдейді. Бұл мәселеде акмеологиялық тұрғыдан зерттеуші ғалымдар, педагогикалық этика, қарым-қатынас, коммуникативтік құзыреттілік тұрғысынан жаңа тұжырымдар ұсынған.

Болашақ өзін-өзі тану мұғалімдерінің ұлттық тәрбие негізінде коммуникативтік құзреттілігін рухани мұралар арқылы қалыптастыра аламыз және ол ЖОО негізгі мақсатының бірі [4]. Жеке тұлғалық-гумандық амал тұрғысынан алар болсақ, мұғалімнің өзінің бойында ұлттық құндылықтар болуы тиіс және оны Ш.А.Амонашвили төмендегідей ұстанымдар арқылы жүзеге асыруға болады деп санайды [5]:

1. Шынайы адами таным (шыншыл, әділетті, ғылыми, адамгершілікті, мейірімді, қажетті).

2. Сен өзінді өзін үшін және басқалар үшін, табиғат үшін, мейірімді қарым-қатынас үшін, еңбек үшін, өмірді адамиландыру үшін өзінді адам ретінде таны.

3. Дара, қайталанбас тұлға екенінің көрінісі тұрғысынан.

4. Адамның өз уақытында және жан-жақты жамуы үшін адами жағдай жасау, табиғаттың берген барлық жасампаздығын қодану.

6. Баланың асоциалды әрекеттерге бармауының алдын алу. Бұл ұстанымдарды ұстану арқылы мұғалім балаларды рухани-адамгершілік қағидаларға, ұлттық сыйласымдылыққа тәрбиелейді (Ш.А.Амонашвили) [5].

Өзін-өзі тану пәнін оқыту қазіргі кезде тек арнайы біліктіліктен өткен сертификаты бар оқытушылар сабақ бере алады, себебі өзін-өзі тану пәнін оқытудың өзіндік ерекшелігі бар. Сондықтан да, пән мұғалімін даярлағанда мұғалімнің ұлттық тәрбие алуын қамтамасыз ету керек. «Өзін-өзі танудың» рухани-адамгершілік тұрғысынан білім берудің мазмұнын аксиологиялық амал анықтайды, ол тікелей ұлттық колоритпен негізделеді. В.Давидович «онтологиялық сипаттағы біртұтас адамзат бар, деп жазды ал бұл, homo sapiens тұқымдасының биологиялық ұйымының бірлігі, оның тіршілік етуінің әлеуметтік формасы, тарихи шығу тегі», мұның өзі аксиологиялық аспект, және «жалпы адамзаттық құндылықтардың болмауы адамзаттың мәдени бытыраңқылығына алып келеді» деп атап көрсетеді [6].

Адамның тәжірибесі барысында адам өміріндегі жалпыадамзаттық құндылықтардың маңыздылығы олардың мағынасын ашады. Осыған байланысты, бұл мағыналар оның жеке меншігіне айналады, жеке мағынаға ие болады. Аксиологиялық тәсіл аясында білім алушылардың рухани-адамгершілік дамуына болашақ мұғалімдердің психологиялық-педагогикалық дайындығын зерттеу «Өзін-өзі тану» пәнінің болашақ мұғалімінің жеке басын әмбебап жалпыадамзаттық құндылықтарға (сүйіспеншілік, ақиқат, дұрыс әрекет, ішкі тыныштық, қиянат жасамау) бағыттауды зерттейді, олар адам өмірінің жоғары мәні ретінде күрделі семантикалық бағытқа ие.

«Өзін-өзі тану» бағдарламасының тұжырымдамалық идеясына сәйкес «Өзін-өзі тану» пәнінің болашақ мұғалімі жалпыадамзаттық құндылықтар призмасы арқылы білімалушылардың дүниетанымы мен мінез-құлық бағдарларын қалыптастыруға, олардың әлем туралы тұтас түсінігін қалыптастыруға,

адамгершіліктік қарым-қатынас таңдауды жүзеге асыруға, оқу және өмірлік жағдайларда адамгершілік мінез-құлық тәжірибесін алуға, өзін-өзі тану және шығармашылық өзін-өзі тану қажеттілігін дамытуға дайын болуы керек.

Болашақ өзін-өзі тану мұғалімін жоғары білім беру жағдайында даярлау-бұл «өзін-өзі тану» пәнінің метапән ретіндегі миссиясы туралы сапалы жаңа түсініктен туындайтын күрделі процесс, ол әлемнің тұтас бейнесін жасауға ықпал етеді және болашақ мұғалімнің жеке басының үйлесімді дамуын қамтамасыз етеді [7].

Бұл процесс рухани-адамгершілік және кәсіби-тұлғалық өзін-өзі жетілдірудің субъектісі ретінде болашақ мұғалімнің дамуына бағытталған білім беру пәнінен педагогикалық іс-әрекеттің жеке парадигмасына көшу тенденциясымен сипатталады. Сондықтан біз болашақ мұғалімдердің дайындық жүйесі мен құрылымының сипаттамалары ретінде дайындық компоненттерінің өзара байланысы мен өзара әсерінің ерекшеліктеріне назар аударуымыз қажет. Жүйелік тәсіл дайындық процесін күрделі жүйелік білім ретінде зерттеуге мүмкіндік береді, ол оның құрамдас бөліктерінің қосындысына енбейді, яғни иерархиялық құрылымға ие. Болашақ мұғалімдерді ұлттық тәрбие негізінде дайындау процесін зерттеудегі жүйелі тұғыр құрылымдық компоненттерді, олардың функцияларын бөлуді, функционалды байланыстарды құруды, жүйелік факторды анықтауды, сыртқы байланыстарды талдауды қамтиды. Болашақ мұғалімдерді тұлғаның рухани-адамгершілік дамуына психологиялық-педагогикалық дайындықтың қазіргі тұжырымдарын теориялық тұрғыдан талдау «өзін-өзі тану» пәні мұғалімдерінің ұлттық тәрбие негізінде дайындығына аса мән беріледі және олардың ішіндегі ең тиімдісі: антропологиялық тұғыр, жеке-адамгершілік, аксиологиялық, субъектілік-белсенділік, метапәндік, жүйелік тұғырлар деген қорытындыға келуге мүмкіндік береді. Бұл тәсілдердің болашақ мұғалімнің кәсіби және жеке саласын дамытуға әсер етеді (1-кесте).

1-кесте

Болашақ өзін-өзі тану пәні мұғалімін ұлттық тәрбие негізінде даярлығын қалаптастырудың кезеңдері

Болашақ мұғалімдерді ұлттық тәрбие негізінде даярлау-бұл психологиялық және педагогикалық мәселе. В. В. Рубцов: «кәсіби педагогикалық білім беру жүйесін мағыналы түрде өзгертуге болатын маңызды ресурс-қазіргі заманғы педагогтің психологиялық дайындығы мазмұны мен формасы жағынан сапалы әр түрлі» деп, атап өткен [8].

«Өзін-өзі тану» пәнінің болашақ мұғалімдерін психологиялық даярлау тек кәсіби өсуге ғана емес, сонымен қатар тұлғалық дамуға, оның қызметін, қарым-қатынасын, санасын дамытуға ықпал етеді. Психологиялық дайындық барысында студенттер өзін-өзі тану техникасына, кәсіби даму міндеттерін шешу тәсілдеріне, 36 психотехникаға, жеке, демократиялық іс-әрекет стилін және адамгершілік мінез-құлықты қалыптастыруға үйренеді. Сонымен, психология пәндерін оқу студенттерге болашақ мұғалім ретінде қалыптасу үшін ғана емес, сонымен бірге олардың рухани өсуі үшін де қажет. Аталған мәселенің педагогикалық аспектісі «өзін-өзі тану» рухани- адамгершілік білім беру бағдарламасын енгізу жағдайында болашақ мұғалімді ұлттық тәрбие негізінде, даярлаудың жолдары мен құралдарын қарастыру керек. Психологиялық-педагогикалық пәндердің бағдарламаларын олардың мазмұнындағы рухани-адамгершілік және ұлттық компонентті анықтау үшін талдау болашақ мұғалімдермен бірге

оқытудың интегративті тәсілін жүзеге асыруға мүмкіндік береді [9]. Олай болса, болашақ өзін-өзі тану мамандарын теориялық, әдістемелік, практикалық тұрғыдан дайындаудың мазмұны ұлттық мазмұнмен толықтыруды қажет етеді. Бұл дегеніміз ұлттық тәрбиеге бағытталған арнайы курстар ендіру, сондай-ақ оқу пәндерінің мазмұнына ұлттық тәрбиеге қатысты мәтіндерді ендіру деп түсінеміз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Ұзақбаева С., Қожахметова К. Использование материалов этнопедагогике при изучении педагогических дисциплин. – Алматы: Өнер, 1998.
2. Назарбаев Н.Ә. «Біздің халқымыз жаңа өмірге бейімделуі керек»// «Егемен Қазақстан» 31 мамыр 2000.
3. Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты, Астана 2010ж.
4. Духовное наследие человечества (5-11 кл.). Методическое пособие для учителей. / Омарова Г.А., Ахметова А.И., Абдрахманова А.М., Багадаева Ж.А. / – Алматы, ННПООЦ «Бөбек», 2014.– 130 с.
5. Амонашвили Ш.А. Размышления о гуманной педагогике. – М.: Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 2001. – 464 с. – С.112., с.180-181
6. Давидович В. [http:// Filsofskaja teorija cennosti1.jsp](http://Filosofskaja-teorija-cennosti1.jsp), с.223; 91.
7. Абсатова М.А., Ахметова А.И. Роль интеграции в развитии целостной гармоничной личности. Казахстан в международном образовательном пространстве: Алматы: «Ұлағат» КазНПУ им.Абая, 2015. – 414с. – С. 27-32.
8. Рубцов, В.В. Психолого-педагогическая подготовка учителя для «новой школы» / Материалы V Всерос. науч.-практ. конф. – М.: Общерос. общ. орг. «ФПО России», 2010. – С. 52-56, с. 52-56.
9. Абсатова М, Оралбекова Ә., Ахметова А., Кожамжарова К., Умирбекова А., Ибраева М. Интеграция негізінде оқытуды ұйымдастыру (орта және жоғары мектеп тәжірибесінде). Оқу-әдістемелік құрал. – Алматы, 2015-132 б.

АТА-АНА МЕН БАЛА ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫНЫҢ КІШІ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ КОПИНГ-СТРАТЕГИЯЛАРЫН ТАҢДАУҒА ӘСЕРІ

Каренеева Ж.А.

*Педагогика және психология мамандығының 4 курс студенті
Ғылыми жетекші: п.ғ.д., профессор Булатбаева А.Ә.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті*

Түйін: Мақала ата-ана мен бала қарым-қатынасының копинг-стратегияларды таңдауға әсер ететін факторларды қарастырады. Ата-ананың баланы тәрбиелеу стильдері бойынша баланың тұлғалық ерекшеліктерінің дамуына және әлеуметтік белсенділігіне әсер етеді, және осы бойынша өнімді немесе өнімді емес копинг-стратегияларын таңдау себебі айтылады.

Түйін сөздер: ата-ана мен бала қарым-қатынасы, тәрбиелеу стильдері, копинг-стратегиялар.

Қоғамда орын алып жатқан әлеуметтік немесе экономикалық өзгерістер – өмір сүре білуге немесе бейімделіп кетуге байланысты жаңа психологиялық міндеттерді қойды. Әр түрлі жастағы топтар арасында стресстік жағдайларға көбінесе жасөспірімдер түсетіні анықталды, бұл жасөспірімдердің стресстік жағдайларға тым сезімталдығына байланыста болып келеді. Нәтижелі копинг-стратегияларды қолдану жасөспірімдерге әр түрлі өмір немесе қызмет салаларында оңай табысты болуға көмегін тигізеді. Осыған байланысты балалар мен ата-аналар арасындағы қарым-қатынас мәселесі жасөспірімдердің өнімді немесе өнімді емес копинг-стратегияларын таңдауына әсер ететін фактор ретінде ерекше өзекті болып отыр.

Копинг-стратегиялар деп жағымсыз жағдайлар туғанда, стресстен айырылу мақсатында жасалынатын іс-әрекеттер жиынтығын атайды. Ең алғаш «coping» сөзін 1962 жылы Мерфи өзінің психологиялық еңбегінде қолданды. Одан кейін копинг терминін Р.Лазарус, С.Фолкмен, П.Коста, Р.Маккрей және тағы да басқа ғалымдар зерттеп, өз анықтамаларын бере бастады. Мысалы, Р.Лазарус өзінің «Психологиялық стресс және копинг процесі» (Psychological Stress and Coping Process) атты еңбегінде копинг сөзіне стрессті жеңу үшін саналы түрде жасалынатын стратегиялар деп анықтама берді. Отандық педагогикада копингті мәселесін қарастырғандар: жасөспірімдердің мінез-құлқындағы копинг-стратегияларды Г.А. Қасен, М.Ж. Кабиева, тұлғаның өзін-өзі таныту механизмі ретінде копингтік мінез-құлықты қарастырғандар И.К. Аманова, Ж.Н. Сабирова, құқықты қолдану іс-әрекетінде копинг мәселесіне назар аударғандар Р.Ш. Сабирова, М.М. Умуркулова, болашақ педагог-психологтарды кәсіби даярлауда копинг-механизмдерді қолдану ерекшеліктерін зерттеген Т.Т. Нұржанова, Д.Т. Махметова, кәсіби күйзелісті зерттеу кезінде копинг стратегияларды қарастырғандар Л.А. Юсупова, Ш.С. Сатиева, 19-25 жас аралығындағы студенттердің ұстамдылық стильдері мен денсаулық мәселесін зерттеуде копингтік әдіс-тәсілдерді қолданғандар Ж.К. Айдосова, А.М. Ким, неке ажырасу жағдайында копингтік жүріс-тұрыс пен психологиялық жарақаттың өзара қатынас мәселесін қарастырғандар Г.К. Сланбекова, М.П. Қабакова, Man C. Chung.

Отбасы бала үшін маңызды әлеуметтік институт, ол индивидты тұлға ретінде дамытып, қоғамға әлеуметтенуге көмектеседі. Ата-ананың балаға деген қатынасы, бұл – сезімдердің тұтас жүйесі және қалыптасқан мінез-құлық әрекеттері мен баланы түсіну мен қабылдаудағы ерекшеліктерінен тұрады. Және де ата-ананың баламен өзара әрекеттесу барысындағы сезімі де өте маңызды болып келеді.

Ата-ананың балаға деген қатынасы және баланың ата-анаға деген қатынасы бір-бірімен тығыз байланысты, алайда бірдей болып табылмайды. Ата-ана мен баланың қарым-қатынасын ерекшелігі көбінесе ата-ананың балаға деген қарым-қатынасымен анықталады. Бұның себебі, бала ата-ана қарым-қатынас детерминанттарының субъектісі емес. Ата-ананың балаға қарым-қатынасының құрылымы кезінде ата-ананың өзіндік тұлғасына, баланың психологиялық ерекшеліктеріне, отбасылық қарым-қатынас ерекшеліктеріне және де әлеуметтік-мәдени факторларға әсер етеді. Ал ата-анаға деген қарым-қатынасы баланың ішкі белсенділігіне, отбасындағы өз орнын қабылдауына және түсінуіне байланысты болады.

Ата-ана қарым-қатынас құрылымында 3 компоненті бөліп көрсетуге болады: эмоционалдық, когнитивтік, мінез-құлықтық. Ата-ана қарым-қатынасының эмоционалдық компоненті – баламен байланысты күйзеліс жиынтығы; когнитивтік – баланың құндылықтары, мінезі, қажеттіліктері мен қызығушылықтары жайлы ата-ананың көзқарасы; мінез-құлықтық – баламен қарым-қатынасқа түсу стилі.

Ата-аналық тәрбиелеудің екі стилін көрсетуге болады: демократикалық және басқарушы. Демократикалық стильмен тәрбиеленген балалар лидер болуға ұмтылысымен, агрессивтілігімен, басқа адамдарды басқаруға ұмтылысымен ерекшеленеді, алайда өздерін бақылау қиынға соғады. Сондай-ақ олар жақсы физикалық дамуымен, әлеуметтік белсенділікпен және ешқандай альтруизм, эмпатиясыз

құрдастарымен қарым-қатынас жасай алуымен сипатталады. Ал басқарушы ата-ананың тәрбиесін алған балалар мойынсұнғыш, агрессивті емес, манипуляцияға оңай түсетін, үрейшіл және мақсаттарына жетуге тым табанды емес болып келеді. Тәрбиенің екі стилінде көрген балалар мойынсұнғыш, иланушы, агрессивті емес, эмоционалдық сезімталды, қызығушылықтың және ойлаудың ерекшелігінің жоқтығы және қиялы нашар болып келеді.

Ата-ананың басқаруы мен эмоционалды қабылдауына қарап, баланың тұлғалық сипаттамасы жайлы келесі тұжырымдарды көрсетуге болады:

– Ата-ана қарым-қатынасында басқарудың болуы, баладан әлеуметтік жетілу мен оны эмоционалды қабылдауды талап ету, фрустрациялық жағдайға емес, баланың зерттеушілікке ұмтылысымен байқалады.

– Жылы қарым-қатынастың аз, ал басқарушық пен талап етушіліктің көп болуы, қиын жағдайлардан қашуға тырысуымен көрінеді.

– Эмоционалды жетілмеген ата-ана баласын қабылдай алмауы және мінезін басқара алмауы, баланың фрустрациялық жағдайлардың бас тарту реакциясын көреді. (Сапоровская М.В., 2002).

Ішкі атмосферасы мен тәрбиелеуі қолайсыз факторлармен белгіленетін отбасыдағы балада психопатия мен невроздың дамуы жиі кездеседі. Жалпылай алғанда тәрбиелеудің келесі патогендік түрлері бар: қарсыласудың жоғары дәрежесі, айтқанын тыңдамау, адекватты болмау; қамқоршылықтың шектен асқан түрі мен балаға қандай да бір шектеулер қою; бала мүмкіншіліктерінен жоғары талаптар қою және осыған байланысты айыптаулар, қауіп-қатерлерді жиі қолдану.

Ф.А. Кован мен К.П. Кован (1989) зерттеулері бойынша ерлі-зайыптылар қарым-қатынасы мен ата-ана қарым-қатынас байланысының сапалық анықтамасын берді: ерлі-зайыптылық өмірге қанағаттанатын жұптардың көбі баламен ойын немесе жұмыс кезінде қанағаттанбаған жұптарға қарағанда қарым-қатынастары жылы және конфликттің аз болғанын көрсетті. Ал конфликтті қарым-қатынаста болған ата-аналар ата-ана мен бала қарым-қатынасына кері әсер береді. Мұндай қарым-қатынастың салдары – баланы түсінбеу, оларды адекватты бағаламау, баламен эмоционалдық байланыста гипертрофияланған түрі және т.б.

Осылайша баланың копинг мінез-құлығы ата-ана қарым-қатынас стилін субъективті қабылдауына тәуелді болады, ал бұл өз жолында қандай да бір мінез-құлық моделін қабылдауына немесе бас тартуының маңызды шарты болып табылады. Яғни баланың ана мен әке қарым-қатынасын субъективті бағалауы, оның копинг-стратегияларды таңдауына әсер етеді. Осылайша баланың ата-ана қарым-қатынасымен қанағаттауы және жоғары эмоционалдық жақын болуы, балада стресспен күресудің конструктивті әдістерін игереді, ал конструктивті емес әдістер сирек қолданады. Ал баланың копинг мінез-құлығының экстрапунивті моделі, ананың жоғары талап қоюы, бақылаудың жоғары болуы, конфротациялық тәрбиелеу, анасымен қарым-қатынасымен қанағаттануы мен келісуімен бақыланады.

Ата-ана мен бала қарым-қатынасы баланың жан-жақты дамуына, ең бастысы индивидуалды ерекшеліктері, әлеуметтік дамуы және психикалық әл-ауқатын – бейімделудің предикторы мен баланың копинг құрылымының факторы ретінде қарастыруға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Михайлова Н. Ф. Систематическое исследование индивидуального и семейного стресса и копинга у членов семей здоровых лиц (в связи с задачами психодиагностики, психогигиены и психопрофилактики): Дис. ... канд. псих. наук. СПб., 1998.
2. Lasarus R.S., Folkman S. The Concept of Coping // Stress and Coping: an anthology. – N.Y.: Columbia University Press, 1991. – P. 210.

ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТЫҢ ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ ЖҰМЫСЫ

Орын А.Т.

*Педагогика және психология мамандығының 4 курс студенті
Ғылыми жетекші: п.ғ.д., профессор Булатбаева А.Ә.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті*

Түйін: Өзінің ғылыми және әлеуметтік маңыздылығы бойынша патриоттық тәрбие проблемасын өткен, қазіргі және болашақтың классикалық проблемаларының біріне жатқызуға болады. Қазіргі таңда қоғамда маңызды сұралым – тұлғаның бойындағы рухани-адамгершілік құндылықтарды, ұлттық сана-сезім, патриоттық тұлға қалыптастыру бойынша қарастырылған.

Түйін сөздер: патриоттық сезім, жоғары сынып оқушылары, жүйелі жұмыс.

Қазіргі, күрт өзгерген әлеуметтік-экономикалық және саяси жағдайларда назарды мемлекет мүдделерінен жеке адамның мүдделеріне біртіндеп ауыстыру жүреді. Осы себепті, бүгінгі таңда патриотизм білім берудегі басты бағыттардың бірі ретінде қарастырылады. Қазақстан Республикасының азаматын рухани-адамгершілік дамыту және тәрбиелеу тұжырымдамасында тұжырымдалған қазіргі заманғы мемлекеттік тапсырыста өскелең ұрпақ арасында патриоттық құндылықтарды тәрбиелеуге баса назар аударылды.

«2016-2020 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының азаматтарына патриоттық тәрбие беру» мемлекеттік бағдарламасының тұжырымдамасына сәйкес, патриоттық тәрбие ұғымы-бұл мемлекеттік органдардың, азаматтық қоғам институттарының және отбасының азаматтарда жоғары патриоттық сананы, өз Отанына деген адалдық сезімін, азаматтық парызды орындауға дайындығын қалыптастыру жөніндегі жүйелі және мақсатты қызметі. және Отанның мүдделерін қорғау үшін конституциялық міндеттер жатады. Бұл мәселені шешу жолында білім беру мекемелеріне, атап айтқанда, жас ұрпақты патриоттық тәрбиелеу жүйесіндегі басты буын болып табылатын Мектепке ерекше рөл беріледі. Мектептегі оқу кезеңі ересек жасөспірімдерге эмоционалды және психологиялық әсер ету үшін ең қолайлы, өйткені Мәдени кеңістікті қабылдау бейнелері өте жарқын және күшті және ұзақ уақыт жадында қалады, бұл патриотизмді тәрбиелеуде өте маңызды.

Білім беру мекемесінің жұмысын талдау жалпы білім беретін мектеп жағдайында үлкен жасөспірімдерді патриоттық тәрбиелеу процесін әдістемелік қамтамасыз етудің жеткіліксіздігін көрсетті. Осылайша, мұғалімдердің патриоттық тәрбие процесін ұйымдастырудағы қызметі әрдайым жүйелі бола бермейді және нәтижесінде тиісті нәтижеге әкелмейді. Бұл зерттеу өзектілігінің ғылыми-әдістемелік деңгейін сипаттайды. Жоғарыда келтірілген ережелердің негізінде, бүгінгі таңда мемлекеттің патриоттық сана-сезімі жоғары, Отанына деген адалдық сезімі бар, Отан мүдделерін қорғау бойынша азаматтық борыш пен конституциялық міндеттерді орындауға дайын және мектептегі үлкен жасөспірімдерді патриоттық тәрбиелеу процесін әдістемелік қамтамасыз етудің жеткіліксіз дамуы арасында қайшылық бар деп қорытынды жасауға болады.

Әлемде болып жатқан төтенше жағдайға қарамастан білім беру әрбір ұстаздың міндеті. Алайда ата-ана мен ұстаз біріге отырып патриоттық сана-сезімді қалыптастыру керек.

Тәрбие жұмысының шартты тәуелсіз бағытына патриоттық тәрбие бере отырып, оның тәрбиенің басқа бағыттарымен, мысалы, азаматтық, адамгершілік, еңбек, эстетикалық қарым-қатынасын атап өту керек, бұл бөлік пен бүтіннің үйлесімінен әлдеқайда күрделі комбинация. Бұл мыналарға байланысты:

- біріншіден, патриотизм, әсіресе оның генезисін ескере отырып, рухани-адамгершілік байыту арқылы сезім ретінде пайда болады және дамиды;
- екіншіден, патриоттық сезімнің жоғары дамуын түсіну оның тиімділігімен тығыз байланысты, ол нақты жоспарда белсенді әлеуметтік іс-әрекетте, субъект Отан игілігі үшін жүзеге асыратын іс-әрекеттер мен әрекеттерде көрінеді;
- үшіншіден, патриотизм, табиғаты бойынша терең әлеуметтік құбылыс бола отырып, қоғам өмірінің шекарасын ғана емес, оның өмір сүру және даму көзін білдіреді, қоғамның өміршеңдігінің, кейде өмір сүруінің атрибуты ретінде әрекет етеді;
- төртіншіден, патриотизмнің негізгі негізгі субъектісі ретінде жеке тұлға әрекет етеді, ол үшін басым әлеуметтік-адамгершілік міндет өзінің тарихи, мәдени, ұлттық, рухани және Отанға басқа да қатыстылығын Отанға қызмет етуге арналған өмірінің мәні мен стратегиясын анықтайтын жоғары принцип ретінде түсіну болып табылады;
- бесіншіден, шынайы патриотизм □ оның руханилығында.

Патриотизм жоғары сезім, таптырмас құндылық және қайнар көз, әлеуметтік маңызы бар іс-әрекеттің маңызды мотиві ретінде рухани, адамгершілік және мәдени дамудың жоғары деңгейіне жеткен жеке тұлғада, әлеуметтік топта толық көрінеді. Шынайы, рухани патриотизм Отанға жанқиярлыққа дейін жанқиярлықпен, жанқиярлықпен қызмет етуді білдіреді.

Патриоттық тәрбиені жүзеге асыру тәрбие процесінің жалпы заңдылықтары мен принциптерін көрсететін принциптердің жиынтығына және жалпы білім беретін мектептегі жасөспірімдерге патриоттық тәрбие беру ерекшелігіне негізделген. Олардың қатарына мыналар жатады:

- патриоттық тәрбиенің қоғамның дамуы мен ондағы оқиғаларға негізделуі;
- оқушылардың жас және жеке ерекшеліктері бойынша патриоттық тәрбиенің мазмұны, формалары мен әдістері, құралдары мен әдістері;
- оқу материалы мен сыныптан тыс және мектептен тыс іс-шаралардың мазмұны арасындағы диалектикалық бірлік және органикалық байланыс;
- патриоттық тәрбиені тәрбие жұмысының басқа бағыттарымен біріктіру;
- оқу процесін ұйымдастырудың және жүзеге асырудың жаңа тұжырымдамаларына және негізгі педагогикалық ұғымдарды жаңа түсінуге сүйену;
- оқушының жеке басына жағымды қолдау және педагогикалық өзара әрекеттесу процесінде қолайлы психологиялық атмосфера құру;
- патриоттық тәрбие жүйесіндегі мектептің, отбасы мен қоғамның өзара іс-қимылын үйлестіру.

Қазіргі қоғамдағы патриоттық тәрбиенің ерекшеліктерін ескере отырып, бұл процестің мақсаты өз Отанын сүйетін, Отанға адал, оған өз еңбегімен қызмет етуге және оның мүдделерін қорғауға дайын патриотты тәрбиелеу ретінде анықталады [16].

Патриоттық тәрбие процесінің қажетті құрамдас бөлігі оның тиімділігін анықтауға, белгіленген мақсаттан ауытқуларды анықтаған кезде қажетті түзетулер енгізуге және жаңа жағдайлар мен қол жеткізілген нәтижелерді ескере отырып, алдағы қызметті жоспарлауға мүмкіндік беретін нәтижелерді талдау болып табылады. Заманауи мектеп жас ұрпақты патриоттық тәрбиелеуде үлкен тәжірибе жинады. Алайда, қазіргі жағдайда бұл тәжірибені ішінара ғана қолдануға болады. Біріншіден, бұл саяси бағдарлардың өзгеруіне, жаңа экономикалық қатынастардың дамуына, білім беру жүйесіндегі гуманистік принциптердің бекітілуіне байланысты. Әдебиеттерді талдау көрсеткендей, жастарды патриотизм рухында патриоттық тәрбиелеу мәселелері әрдайым ғалымдар, педагогтар, мемлекет қайраткерлерін зерттеуде жетекші орындардың бірін иеленді. Педагогикалық ғылымның дамуының әртүрлі кезеңдерінде патриоттық тәрбие оқу процесінің қажетті құрамдас бөлігі ретінде қарастырылды, және бұл мәселені шешу объективті түрде оның дамуының белгілі бір кезеңіндегі мемлекеттің саяси, әлеуметтік – экономикалық жағдайларына байланысты болды. Бұл ел дамуының әртүрлі кезеңдерінде патриотизмнің мәнін түсінуге, мақсаттарды, міндеттерді, патриоттық тәрбиенің мазмұнын анықтауға деген көзқарастардың өзгеруіне әкеледі, бұл қазіргі жағдайда бұл мәселені өзекті етеді. ұтымды.

Философиялық тұрғыдан алғанда, біз патриотизмді белгілі бір қоғамның әлеуметтік-саяси, экономикалық сипаттамаларына және осы құбылыстың инвариантты және өзгермелі сипаттамаларын көрсететін «табиғи» негіздердің болуына байланысты әлеуметтік-тарихи құбылыс ретінде қарастырамыз. Әлеуметтік-педагогикалық тұрғыдан біз патриотизмді әлеуметтік-адамгершілік құндылық ретінде қарастырамыз, ол адамның Отанға және Отанға деген көзқарасын білдіреді, құндылық қатынастарының объектісі ретінде әрекет етеді. Психологиялық-педагогикалық аспектіде патриотизмді күрделі адамгершілік қасиет ретінде қарастыру заңды деп санаймыз.

Патриоттық сананың ұтымды деңгейі адамның өз елінің тарихын, халқының мәдениетін, оның білімі мен дәстүрлерін білуімен, шындықты түсінумен, тарихи фактілерді сенімді жалпылаумен байланысты. Рационалды деңгей – бұл патриотизмнің негізін құрайтын парыз, ар – намыс, батылдық, батырлық сияқты жоғары моральдық ұғымдарды түсіндіруге және түсіндіруге бағытталған көзқарастар, идеялар, идеялар жиынтығы.

Патриоттық сананың сезімтал деңгейі адамның Отанға деген эмоционалды қарым – қатынасына, оның тарихына, өз халқының мәдени дәстүрлеріне негізделген. Әрқашан әмбебап құндылықта қалатын Отанға деген көзқарас өзінің нақты көріністерінде даралықты сақтайды. Дәл осы жауапкершілікке қатысты адам азамат ретінде анықталады. Сонымен бірге, Отан идеясы көптеген тарихи оқиғалардың бейнесін ұлттық мәдениеттің үздіксіздігіне айналдырады.

Патриоттық сананың ұтымды және сезімтал деңгейлері адамның эмоционалды саласымен тығыз байланысты және міндет, Ар – намыс, батылдық, батырлық сияқты ерекше адами құндылықтардың өміріндегі әртүрлі сыни сәттерде көріну үшін негіз болып табылады.

Патриоттық сананың құрылымы мен сипаттамасын талдау үшін осы моральдық сезімдерді толығырақ қарастыру қажет. Борыш ұғымы мораль санатына жатады және ар – ождан талаптарына

сәйкес орындалатын адамның (адамдар тобының, адамдардың) моральдық міндеттерін білдіреді. Борыш санаты жауапкершілік, өзін-өзі тану, ар-ождан, мотив сияқты тұлғаның моральдық қызметін сипаттайтын басқа ұғымдармен тығыз байланысты.

Д.Э. Галвигарст пен М.В. Коле жасөспірім кезіндегі даму мақсаттарының егжей-тегжейлі сызбасын келтіреді:

1. Жалпы эмоционалды жетілу-деструктивті сезімдерден және тепе-теңдік пен конструктивтіліктің болмауынан конструктивті сезімдер мен тепе-теңдікке, субъективті жағдайдан жағдайды объективті түсіндіруге; қақтығыстарды болдырмаудан оларды шешуге дейін.

2. Мүдделердің басқа жынысқа кристалдануы-бірдей жынысқа қызығушылықтан қарама-қарсы жынысқа қызығушылыққа дейін; жыныстық қатынастың ауыр сезімінен жыныстық жетілу фактісін тануға дейін.

3. Әлеуметтік жетілу-құрдастар тобындағы сенімсіздік сезімінен сенімділікке жету; қоғамдағы ыңғайсыздықтан тапқырлыққа дейін; құлдық еліктеуден босатуға дейін; қоғамдағы тірліктен төзімділікке дейін.

4. Ата-аналарды қамқоршылықтан босату-ата-аналардан қолдау іздеуден бастап өз күштеріне сүйенуге дейін.

5. Интеллектуалды жетілу-билікке сенуден дәлелдердің талабына дейін; фактілерден түсініктемелерге дейін; көптеген Үстірт мүдделерден бірнеше тұрақты мүдделерге дейін.

6. Мамандық таңдау-беделді мамандықтарға деген қызығушылықтан өз мүмкіндіктерін барабар бағалауға және тиісті мамандықты таңдауға дейін.

Бос уақытты өткізу-жеке ойындарға деген қызығушылықтан, онда сіз күш, ұжымдық ойындарға деген қызығушылықты көрсете аласыз; ойындар мен жарыстарға белсенді қатысудан пассивті байқауға; көптеген ойындарға деген қызығушылықтан тек кейбіреулерге қызығушылық.

7. Өмірлік философияны қалыптастыру-қоғамдық істерге немқұрайлылықтан оларға белсенді қатысуға; ләззат алуға ұмтылу және борыш сезіміне негізделген мінез-құлыққа ауырсынудан аулақ болу [9].

Ересек жасөспірімдердің ерекшеліктері:

1. басқа жастағы адамдармен салыстырғанда жақын эмоционалды байланыстардың маңыздылығы артады.

2. Жоғары сынып оқушыларына тән ересек қоғамға қарама-қайшылықты алмастыратын қарқынды әлеуметтену. Бұл өз кезегінде жоғары сынып оқушыларының наразылықтары мен босатылған мінез-құлқының күшеюіне және ата-аналарының бақылауды күшейтуге тырысады. Бұл, енді осы жастағы оқушылар арасында патриоттық тәрбие беру үшін ең қолайлы жас. Себебі жасөспірімнің мүдделеріне әлеуметтік орта, әсіресе құрдастар мен ынталы ересектер әсер етеді, олар жасөспірім үшін маңызды, құндылықтарды қалыптастырады. Педагогикалық ғылымның дамуының әртүрлі кезеңдерінде патриоттық тәрбие оқу процесінің қажетті құрамдас бөлігі ретінде қарастырылды және бұл мәселені шешу белгілі бір елдің белгілі бір даму кезеңіндегі саяси, әлеуметтік-экономикалық жағдайларына объективті байланысты болды. Бұл патриотизмнің мәнін түсінуге, ел дамуының әртүрлі кезеңдеріндегі мақсаттар, міндеттер мен Патриоттық тәрбиенің мазмұнын анықтауға деген көзқарастардың өзгеруіне әкеледі, бұл қазіргі жағдайда бұл мәселені өзекті етеді. Біз география, тарих, әдебиет сабақтарында өлкетану жұмыстарына көп көңіл бөлуді, сондай-ақ оқушыларға басқа ұлттарға, ұлттарға қатысты толеранттылықты үйретуді; бейтаныс мәдениеттерге құрмет көрсетуді қамтитын осы проблемаларды шешудің кейбір жолдарын белгіледік.

Әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. Болашаққа-бағдар: рухани-жаңғыру. Ақорда, 2017.
2. Қ. Выготский Л.С. Психология развития человека. М.: Смысл, Эксмо, 2003. 1136с.
3. Қозыбаев М. Киелі Тәуелсіздік. Алматы: Баспалар үйі, 2019.

БОЛАШАҚ ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТАРДЫ ОҚЫТУ САПАСЫН ОҚУ-ӘДІСТЕМЕЛІК ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

Саламатова А.А.,

Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану мамандығының

4 курс студенті

Ғылыми жетекші: п.ғ.к., профессор Әлжожаева Н.С.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Аңдатпа:

Мақалада әлеуметтік-педагогика саласындағы болашақ мамандарды оқыту сапасын оқу әдістемелік қамтамасыз ету ерекшеліктерін, білім беру процестерін модельдеуді, оның компоненттерін қоса алғанда, оқу процесін оқу-әдістемелік қамтамасыз ету-бұл құрылымдық та, жеке де бола алатын және шағын тәртіп бірліктерімен толтырылатын университеттегі әлеуметтік педагогтарды даярлау процесінің элементтерін бекіту тәсілін қарастырады.

Педагогикалық ғылымдағы әлеуметтік-педагогикалық компоненттің мәні туралы қазіргі түсінік берілген. Тек қана модель әлеуметтік педагогтарды даярлау процесінің барлық аспектілерін көрсете алмайды. Яғни білім беру процестерін, оның ішінде оның компоненттерін модельдеу, оқу процесін оқу-әдістемелік қамтамасыз ету-құрылымдық бірлік бола алатын және шағын тәртіп бірліктерімен толтырылатын университетте әлеуметтік педагогтарды даярлау процесінің элементтерін бекіту тәсілі маңызды орын алады. Әлеуметтік-педагогикалық қызметтің ерекшеліктерін, оның құрылымын қарастыруға маңызды орын беріледі, ғылым мен нақты практика саласындағы іске асыру мен әлеуметтік педагогиканың негізгі құралы ретіндегі бағыттарды қамтиды.

Оқу-әдістемелік қамтамасыз етудің тиімділігі және оның болашақ әлеуметтік педагогтардың білім сапасына әсері әдістемелік қызметте көрсетілген оқыту нәтижелерінің өсуін, студенттердің жеке және кәсіби қалыптасу процесінде жетістіктерінің өсуін ескеруге негізделген.

Түйін сөздер: әлеуметтік педагог, оқу-әдістемелік, университеті.

Қазіргі әлемдегі кәсіптік оқытудың әлеуметтік педагогтарының тиімді кәсіби қызметінің маңызды шарттарының бірі-олардың инновациялық және жобалық қызметке дайындығы. Зерттеудің мақсаты кәсіптік оқытудың болашақ әлеуметтік педагогтарының инновациялық-жобалық қызметін әдістемелік қамтамасыз етуді әзірлеу болып табылады.

Инновациялық-жобалық қызметке қабілеттілік қазіргі уақытта кәсіби-педагогикалық қызмет тиімділігінің маңызды шарты болып табылады. Атап айтқанда, бұл білім алушылардың ғылыми-зерттеу, жобалау, оқу-кәсіптік және өзге де қызметін ұйымдастыру және білім алушылардың ғылыми-зерттеу, жобалау, оқу-кәсіптік және өзге де қызметін басқару сияқты еңбек функциялары көрсетілген кәсіби стандартта көрсетілген [1]. Бұл болашақ кәсіптік білім беру мұғалімдерінің кәсіби дайындығы инновациялық-жобалық іс-әрекетке дайындықты қамтуы керек және студенттердің инновациялық жобалық іс-әрекетін сапалы әдістемелік қамтамасыз етуді әзірлеудің өзектілігін растайды. Бұл мақаланың мақсаты болашақ кәсіптік білім беру мұғалімдерінің инновациялық жобалық қызметін әдістемелік қамтамасыз етуді дамыту болып табылады. Міндеттері жұмыс ретінде:

- ЖОО-дағы инновациялық-жобалық қызметтің теориялық негіздерін ашу;
- кәсіптік оқыту педагогтерінің инновациялық-жобалық қызметін іске асырудың педагогикалық шарттарын тұжырымдау;
- осы бағыттағы студенттердің инновациялық және жобалық қызметін әдістемелік қамтамасыз етуді әзірлеу және сынақтан өткізу тәжірибесін көрсету.

Студенттердің инновациялық-жобалық қызметін біз дидактикалық мақсаты, келісілген әдістері мен тәсілдері, іс-әрекет тәсілдері бар және жалпы жоспарланған нәтижеге қол жеткізуді қамтамасыз ететін студенттердің бірлескен оқу-танымдық, шығармашылық немесе ойын іс-әрекетінің нысаны ретінде түсінеміз [2].

Студенттердің инновациялық және жобалық іс-әрекетін әдістемелік қамтамасыз ету дегеніміз-нормативтік және оқу-әдістемелік Құжаттама жүйесі, оқытушының жетекшілігімен де, өз бетінше де студенттің инновациялық және Жобалық іс-әрекетін жүзеге асыруы үшін қажетті оқыту және бақылау құралдары. Инновациялық-жобалық қызметті әдістемелік қамтамасыз ету білім беру контексіндегі өзекті мәселелерді шешу, ықтимал инновациялық шешімдерді жобалау, ұсынылатын шешімдерді қамтамасыз етуді әзірлеу, оларды нақты практикада іске асыру үшін идеяларды үнемі саналы түрде қалыптастыруға жағдай жасайды [2].

Барлық көрсеткіштердің бағалау сомасы белгілі бір санды береді, оның көптігіне байланысты оқу-әдістемелік қамтамасыз ету қаншалықты стандарт сапасына жақын екендігін көрсетіледі. Бұл тағы, қарапайым «сәйкес» немесе «сәйкес емес» белгісі сол немесе басқа өлшемінің әрекетті мәнін толық көрсетпейтіндігімен өзекті.

Инновациялық-жобалық қызметті сапалы әдістемелік қамтамасыз ету оны практикада тиімді іске асырудың маңызды шарты болып табылады, өйткені ол жобалық жұмыстың теориялық және әдіснамалық базасын жүйелеуге, оқытушылар мен студенттердің бірлескен қызметін ұйымдастыруға, заманауи онлайн-ресурстарды қолдана отырып зерттеулер жүргізуге мүмкіндік береді.

Модельдің **мақсаты** білім беру бағдарламаларын оқу-әдістемелік қамтамасыз етуді жетілдіру арқылы білім сапасын арттыру қажеттілігін көрсетеді. Мақсатты белгілеуге сыртқы және ішкі факторлар әсер етеді. Егер сыртқы факторларды қарастыратын болсақ, онда қоғамдық мұғалімдерге деген сұранысты, жұмыс берушінің талаптарын, негізгі тұтынушы ретінде отбасының жалпы қажеттіліктерін, ал ішкі фактор – университеттің қоршаған ортаға, әлеуметтік педагогикалық білім деңгейіне, білім беру бағдарламаларының даму дәрежесі болады [3].

Теориялық-әдістемелік блок болашақ әлеуметтік педагогтардың білім сапасын оқу-әдістемелік қамтамасыз етудің әдіснамалық тәсілдерін көрсетеді. Біз жүйелік, мәдени, тұлғаға бағдарланған, ақпараттық және сапалық платформалардың модельдік тұжырымдамалық идеяларына негізделеміз. Теориялық және әдіснамалық тәсілдердің негізінде біз келесі қағидаларды таңдадық және негіздедік: көп деңгейлі, бірлік, өзін-өзі дамыту, бағдарлау, субъективтілік, қол жетімділік, басқарушылық, өлшемділік.

Оқу материалдарын дайындау барысында біз мұғалімнің тақырыптың немесе әлеуметтік-педагогикалық білімнің күтілетін мазмұнын болжауға негіз болатын логикалық шеңбер құрдық. Бұл негізді студенттің кәсіби іс-әрекетінің пәні ретінде логикадан бөлуге болады [3].

Оқушылардың қозғалысын (жеке, білімдік, кәсіптік) анықтайтын мазмұнының әр компоненті білім (білім), іс-әрекет (қабілет) және кәсіби (дайын) мазмұн элементтерін анықтау арқылы ерекше негізде құрылады. Аталған элементтер қозғалыстың екі бағытында дамиды: мақсатты (мақсатты болжаушы), жобалық (жобалаушы) және де шартты түрде сызбаға түсуі мүмкін (1 сурет).

1-сурет - Кәсіби әлеуметтік-педагогикалық білім беру құрауыштары

Осылайша, білім беру құрауышы деңгейінде күтілетін нәтижелерін келесі сипатта білдіруге болады: Біледі: адам өзінің өмірі туралы жобаны іске асырушы мен мақсатты орындаушының «өнімі», өмірлік белсенділігі мен мәдениеті туралы біледі.

Істей алады:

— жас өспірімдердің, оқушылардың мәселелерін талдап, оларды шешудің оңтайлы жолдарын табуға және олардың дамуына ықпал етуге;

— өзіндік, эмоционалды күйді, танымдық процесті реттеу және жобалау. Дайындай алады:

— балалардың әлеуметтік-мәдени жағдайын және оның психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, тұлғалық дамуды жобалау;

— Өзінің өмірі, өзін-өзі тану және қабылданған құндылықтар жобасын іске асыру.

Кәсіби құрауыш деңгейінде күтілетін нәтижелер:

Біледі:

— әлеуметтік-педагогикалық білімдердің мазмұнын (мақсаттары, мазмұны, дидактикалық принциптері, формалары, әдістері, құралдары) және нақты пәндерді оқыту әдістерінің категориялық-түсіндірме аппаратын;

— қойылған мақсаттарға сәйкес оқыту технологиялары мен нақты пәнге арналған әр түрлі әдістерді жобалаудың негізгі принциптері;

— әлеуметтік тәрбие жүйесін жетілдірудің перспективалық бағыты (білім беру идеяларын дамыту, іс-қимыл платформасы идеяларының деңгейлік және бағдарлы тәсілдері, қолданбалы және практикалық бағдарларды жүзеге асыру және т.б.) [3];

Істей алады:

— әлеуметтік-педагогикалық талдау негізінде әртүрлі тәрбиелік модельдерді құру, негізгі мазмұндық-әдістемелік тізбекті бөлудің ең оңтайлы кезеңін анықтау, тәрбиенің бағыты мен мақсатын анықтау;

— оқу материалдарының сипаттамаларын және оны жүзеге асырудың дәйектілігін ескере отырып, оқу процесін ұйымдастыруды талдау;

— зерттеу әдістерін қолдану және тарату үшін жағдай жасау және пән мұғалімдерінің озық тәжірибелерін жалпылау.

Дайын болады:

— кәсіптік қызметтің мотивациялық-жеке және концептуалды– операциялық компоненттері негізінде әлеуметтік-педагогикалық жұмысты жоспарлау;

— Skill әдістемелік шеберлікті жетілдіру және оқу үрдісіндегі жағымды өзгеріс;

— әлеуметтік-педагогикалық процесінің нәтижелерін жобалау.

— Оқу іс-әрекетінің категориясын психологиялық-педагогикалық зерттеу нәтижелерін ескере отырып, оқушының оқу және кәсіби іс-әрекеті пәні қарым– қатынаспен сипатталатын қарым-қатынас жүйесі ретінде анықталуы мүмкін, оған тұрақты адам құндылық ретінде қарым-қатынас тән.

Өлшемнің ашылу деңгейін анықтау үшін бірнеше аралық жағдайларды анықтап, оларға белгілі баллдық мән беруге болады. Өлшемді ашып көрсетудің барлығы үш негізгі жағдайы болуы мүмкін: ашылу, жиі ашылу және ашылмау. Дегенмен, мұндай дәйектелім шынайы бейнені көрсете алмайды. Объективті себептердің салдарынан оқу-әдістемелік қамтамасыз етуді жүзеге асыруда мінсіз бейне болмауы мүмкін, сондықтан ашылу нормативті сипаттамаға толық сәйкес болмайды, бірақ тек аз-маз сай болады [4].

Сапа жүйесін одан әрі дамыту мынадай міндеттерді шешумен байланысты:

— кәсіби білім беру процесінің сандық және сапалық көрсеткіштерін анықтау және пайдалану;

— білім беру сапасының жүйелі мониторингі рәсімін әзірлеу және енгізу;

— басшылардың, оқытушылардың басқарушылық және ғылыми-педагогикалық мәдениетін жүйелі түрде арттыру;

— ресурстарды ұтымды пайдалану;

— білім беру процесін оқу-әдістемелік кешендермен қамтамасыз ету;

— жаңа білім беру технологияларын әзірлеу және енгізу;

— әлеуметтік әріптестік салаларын кеңейту.

Осылайша, өлшемнің толық ашып көрсетілмеуі күдік тудырмайды; 1 балл-өлшем мүлдем ашылмайды. Барлық нормативтен бірнеше параметрлер мәнді сипаттарымен кездеседі. Өлшемдегі параметрлердің өзара байланысы байқалмайды; 0 балл – өлшем ашылмаған: – параметрлерге жеткіліксіз сипаттама берілген, олардан білім үдерісін ұйымдастыру формалары, мазмұны, құраушылары туралы қорытынды жасау мүлдем мүмкін емес (немесе өлшемдер мүлдем көрінбейді).

Әдебиеттер тізімі:

1. Молдажанова А.А. Влияние единства дидактической и методической подготовки на формирование профессиональной культуры будущего учителя: автореф. дис док.пед. наук. – Алматы, 2017.
2. Койшыбаев Б.А. Педагогический мониторинг комплексного образования. – Алматы: Ғалым, 2015.
3. Маманова А.Ш. ЖОО әлеуметтік педагогтарды дайындаудағы деонтологиялық тұғырнама // Л.Г.Гумилев атындағы УҰУ Хабаршысы. – 2016. – № 3. – 274-279 Б.
4. Асқарқызы С. Әлеуметтік басқару әлеуметтік-педагогикалық жұмыс менеджерлерін даярлаудың мазмұндық негізі ретінде // Вестник АПН Казахстана. – 2018. – № 2. – С. 73-80.

КОРРЕКЦИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ СФЕРЫ ДЕТЕЙ С ООП МЕТОДАМИ АРТ-ТЕРАПИИ

Алмазкызы Э.

Социальная педагогика и самопознание, 4 курс,

*Научный руководитель: доктор пед.наук, доцент Мукашева А.Б
Казахский национальный университет имени аль-Фараби*

Аннотация. В статье рассматривается метод психологической коррекции эмоциональных нарушений у детей с ООП – арт-терапия. Достаточно часто применение техник арт-терапии в практике проводится без достаточной подготовки специалистов, использующих этот метод, а также без учета возрастных особенностей детской психики. Развитие эмоциональной сферы занимает важное место в становлении личности ребенка. В данной статье освещены проблемы развития эмоционально-личностной сферы дошкольников, отражены современные представления об эмоциональных процессах и эмоциональном развитии; Основной целью данной статьи является раскрытие возможностей применения частных методов арт-терапии в коррекционной и развивающей работе с эмоциональными состояниями для поиска эффективных способов нейтрализации агрессивных проявлений и ресурсов, необходимых для развития личности детей. Адаптация детей с особыми образовательными потребностями является актуальной проблемой для всей системы образования.

Ключевые слова: *инклюзивное образование, арт-терапия, ООП, метод, эмоция, эмоциональная сфера, коррекция, адаптация.*

Цель исследования состоит в изучении особенностей коррекции эмоциональной сферы методами арт-терапии учащихся с особыми образовательными потребностями.

Актуальность данного исследования заключается в использовании арт-терапии, в частности, изобразительной деятельности в рамках учебно – воспитательного процесса с целью профилактики и коррекции негативных эмоциональных состояний у учащихся с особыми образовательными потребностями.

Объект исследования: учащиеся с особыми образовательными потребностями

Предмет исследования: процесс эффективной психокоррекции нарушений эмоциональных состояний у учащихся с особыми образовательными потребностями средствами арт-терапии.

Все, с чем мы сталкиваемся в повседневной жизни, вызывает у нас определенное отношение. Одни объекты и явления вызывают у нас симпатию, другие, наоборот, отвращение. Одни вызывают интерес и любопытство, другие – безразличие. Даже те отдельные свойства предметов, информацию, которую мы получаем через ощущения, например: цвет, вкус, запах, не бывают безразличным для нас.

Эмоции характеризуют потребности человека и предметы, на которые она направлены. В процессе эволюции эмоциональные ощущения и состояния биологический закрепились как способ поддержания жизненного процесса и его оптимальных границах. Их значение для организма заключается в предупреждения о разрушающем характере каких-либо факторов. Таким образом, эмоции являются одним из основных механизмов регуляции функционального состояния организма и деятельности человека. В зависимости от обстоятельств, свойств воздействующих раздражителей и особенностей личности у человека возникают различные эмоциональные реакции. Которые классифицируются по модальности, знаку, различному влиянию на поведение, а также по форме выражения.

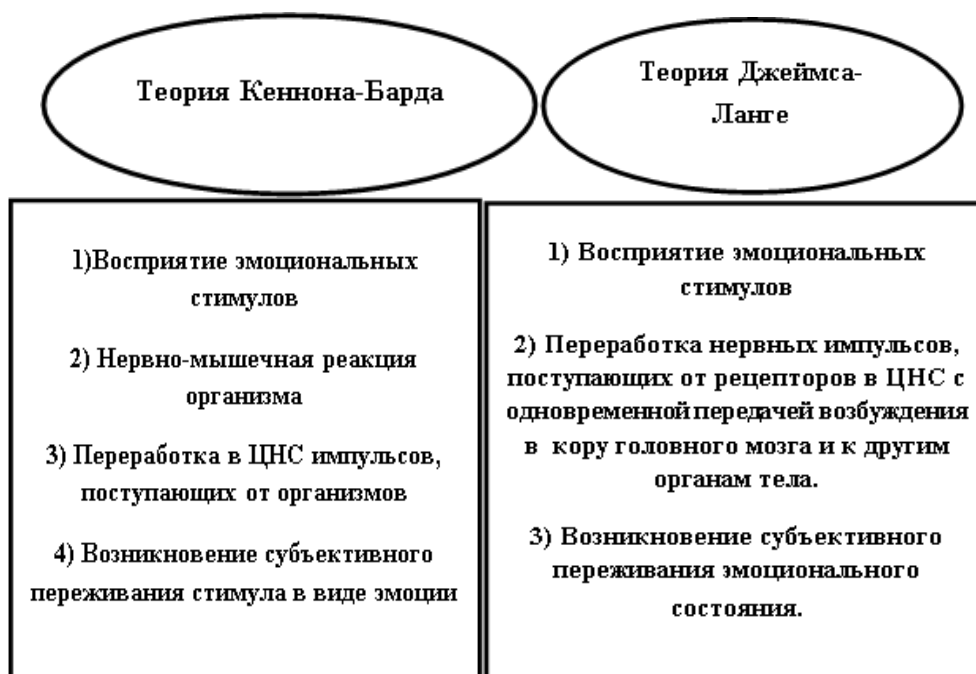
Модальность – основная качественная характеристика эмоций, определяющая их вид по специфике и особой окрашенности переживаний. По модальности выделяются три базовые эмоции: страх, гнев и радость. При всем многообразии практически любая эмоция является своеобразным выражением одной из этих эмоций. Тревожность, беспокойство, боязнь, ужас представляют собой различные проявления страха; злоба, раздражение, ярость– гнева, торжество-радость [23]. Эмоции характеризуются также силой, продолжительностью и осознанностью. Диапазон различий по силе внутреннего переживания и внешних проявлений очень велик для эмоций любой модальности. В. Джейсу и К.Н Ланге утверждают, что наличие эмоций обусловлено восприятие изменений в деятельности внутренних органов и двигательной сфере. Согласно их теории, называемой периферической, человек не потому смеется, что ему радостно или плачет, когда ему грустно, а наоборот, испытывает радость, если смеется, и грусть, потому что плачет. Арт-терапия означает «терапия искусством» и его ввел в употребление художник Адриан Хилл (1938) при описании своей работы с больными в санаториях.

Эмоциональные нарушения в детском возрасте могут вызывать очень много причин и обстоятельств. У детей с особыми образовательными потребностями (ООП) к таким причинам, прежде всего, относятся: органическое поражение головного мозга, психические и соматические заболевания, психогенные личностные реакции и их сочетание. Мозг ребенка вследствие его незрелой функциональной и физиологической структуры легко раним и после перенесенных инфекций, травм и других вредных влияний, очень часто подвержен органическим изменениям. После острой стадии болезни, помимо

неврологических симптомов (парезы, параличи), формируются остаточные изменения в психике, которые носят своеобразный характер. У детей, перенесших мозговую катастрофу, психические изменения касаются эмоционально-волевой сферы [51]. В ряде случаев поведение таких детей характеризуется незрелостью этических оценок, агрессивностью, порой жестокостью, усилением примитивных влечений. Дети не согласуют свои интересы с интересами окружающих, проявляют эгоизм, настойчивость, агрессивность при стремлении достичь своей цели. Невыполнение их желаний нередко приводит к бурным, эмоциональным реакциям, проявлениям негативизма, раздражительности. У других детей остаточные влияния после перенесенной родовой травмы выражаются в психомоторном беспокойстве, связанном с постоянной суетливостью, быстрой сменой действий, общей неусидчивостью и легким отвлечением внимания. Кэннон считал, что телесные процессы при эмоциях биологически целесообразны, поскольку служат предварительной настройкой всего организма на ситуацию, когда от него потребуются повышенная трата энергетических ресурсов. При этом эмоциональные переживания и соответствующие им органические изменения, по его мнению, возникают в одном и том же мозговом штурме-таламусе. Позже П. Бард показал, что на самом деле и телесные изменения, и эмоциональные переживания и соответствующие им органические изменения, и эмоциональные переживания, связанные с ними, возникают почти одновременно, а из всех структур головного мозга собственно с эмоциями более всего функционально связан даже не сам таламус, а гипоталамус. Позднее в экспериментах, проведенные на животных, Х.Дельгадо установил, что с помощью электрических воздействий на эти структуры можно управлять такими эмоциональными состояниями, как гнев и страх.

Психо-органическая теория эмоций (так условно стали называть концепции Джемса-Ланге и Кэннона-Барда) получила дальнейшее развитие по влиянию электрофизиологических исследований мозга. Коррекция эмоциональных нарушений. Роль и возможности различных видов арт-терапии в рамках работы детских специалистов (педагога, психолога, психиатра, психотерапевта) огромны. Арт-терапия является особой формой работы специалиста с ребенком. Она представляет собой одну из форм терапии искусством (креативной психотерапии) и в ряде стран считается парамедицинской профессией, наряду с такими родственными профессиями, как музыкотерапия, танцевально-двигательная терапия и драматерапия. Наиболее популярными и часто используемыми видами арт-терапии являются: изотерапия, сказкотерапия, игровая терапия, песочная терапия, музыкальная терапия, фототерапия. Очень часто перечисленные виды терапии переплетаются в одном коррекционном занятии.

Зарубежные и отечественные специалисты выделяют при занятиях арт-терапией следующие наиболее значимые положительные эффекты.

- Арт-терапия, благодаря созданию положительного эмоционального настроения, облегчает первичный контакт с ребенком.

• Использование в работе арт-терапевтических методик позволяет обучать детей навыкам саморегуляции, которые дают возможность сохранить им определенное эмоциональное равновесие в проблемной ситуации[34].

• Арт-терапия позволяет обратиться к тем реальным проблемам и фантазиям, которые по каким-либо причинам детям тяжело обсуждать вербально.

• Арт-терапия дает возможность на символическом уровне экспериментировать с самыми разными чувствами, исследовать и выражать их в социально приемлемой форме, позволяет проработать мысли и эмоции, которые ребенок привык подавлять. Рисование, скульптура также является безопасным способом разрядки разрушительных и саморазрушительных тенденций.

• Развивает чувство внутреннего контроля. Арт-терапевтические занятия создают условия для экспериментирования с кинестетическими и зрительными ощущениями, стимулируют развитие сенсомоторных умений и в целом правого полушария головного мозга, отвечающих за интуицию и ориентацию в пространстве.

• Арт-терапия способствует творческому самовыражению, развитию воображения, эстетического опыта, практических навыков изобразительной деятельности, художественных способностей в целом.

• Повышает адаптационные способности ребенка к повседневной жизни и школе. Снижает утомление, негативные эмоциональные состояния и их проявления, связанные с обучением.

Арт-терапия является одним из лучших способов диагностики детских страхов. Ребенку предлагается нарисовать то, чего он боится. Повторное переживание страха при отображении на рисунке приводит к ослаблению его травмирующего эффекта. Наблюдение за ребенком в процессе рисования позволяет сделать вывод о том, что графическое изображение ночных или дневных страхов требует от ребенка определенных волевых усилий, но снижает напряжение от тревожного ожидания их реализации.

Занятия рисованием со школьниками, например, не должны ограничиваться обычным набором изобразительных средств (бумага, кисти, краски) и традиционными способами их использования. Ребенок более охотно включается в процесс, отличный от того, к чему он привык. Перечислим условия подбора техник и приемов создания изображений, от которых зависит успешность арт-терапевтического процесса с детьми.

Эксперимент проводился в Алматинской области, Кегенский район (средняя школа №2) учащимися 6-7 классов. В эксперименте участвовали 15 человек. В ходе экспериментальной части с психологом разработали анкету из шести вопросов на осведомленность учащихся об арт-терапии. В исследовании участвовали 15 учащихся. Сделав анализ анкетирования, было выявлено, что об арт-терапии знают 91% детей и все пожелали поучаствовать в эксперименте, может ли изотерапия изменить эмоциональное состояние человека. В ходе работы с детьми с ООП мы совместно со школьным социальным педагогом подобрали диагностический инструментарий, по которому отслеживали эффективность проводимой работы. Тест «Самочувствие, активность, настроение». Испытуемых просят соотнести свое состояние с рядом признаков по многоступенчатой шкале. – Групповое рисование «Красота в моих руках» (Рисование ладонями).

Рисование сухими листьями (сыпучими материалами и продуктами)

С помощью листьев и клея ПВА можно создавать изображения. На лист бумаги клеим, который выдавливается из тюбика, наносится рисунок. Затем сухие листья растираются между ладонями на мелкие частички и рассыпаются над клеевым рисунком. Лишние, не приклеившиеся частички стряхиваются. Эффектно выглядят изображения на тонированной и фактурной бумаге. Описанная техника создания изображений подходит детям с выраженной моторной неловкостью, негативизмом, зажатостью, способствует процессу адаптации в новом пространстве, дарит чувство успешности. Итог таких занятий: дети становятся более уверенными в себе, гиперактивные дети успокаиваются, сосредотачиваются, появляются положительные эмоции, чувство удовлетворенности. Не нужно мешать ребенку делать это, поскольку чем полнее он выскажется, тем более это будет способствовать изменению образа в позитивную сторону, а следовательно, изменению эмоционального состояния ребенка в целом.

Список литературы:

1. Копытина А.И. Системная арттерапия. – СПб.: Питер, 2001. – 34 С.
2. Медведева Е., Добровольская Т., Левченко И. Артпедагогика и арттерапия в специальном образовании. – М.: Академия, 2001. – 23 С.
3. Гоулман, Д. Эмоциональный интеллект. / Д. Гоулман. М.: АСТ, 2008-10
4. Изард, К.Е. Эмоции человека. / К.Е. Изард. М., 1980.
5. Карбанова, О.А. Игра в коррекции психического развития ребенка. / О.А. Карбанова. – М., РПА, 1997 – 10 С.
6. Копытин, А.И. Арт-терапия детей и подростков. / А.И. Копытин. 15 стр

ВНЕДРЕНИЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБУЧЕНИЯ В УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС НА ЗАНЯТИЯХ ПО ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Надырова Г.Д.

Специальность: Дошкольное обучение и воспитание, 2 курс,

Научный руководитель: магистр педагогических наук, заместитель декана по научной работе и инновациям Высшей школы педагогики и психологии Кариев А.Д.

Казахский национальный женский педагогический университет

Аннотация. Выполнение занятий физической культуры для детей с особыми потребностями

Ключевые слова: Образование Республики Казахстан, индивидуальное обучение, процесс обучения

В Послании Президента Н.А. Назарбаева 2014 года, «Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» определена важная задача: «... надо усилить внимание нашим гражданам с ограниченными возможностями. Для них Казахстан должен стать без барьерной зоны» [1]. Для реализации поставленной цели были разработаны основные нормативные документы, основные принципы инклюзивного образования:

- Ценность человека не зависит от его способностей и достижений.
- Каждый человек способен чувствовать и думать.
- Каждый человек имеет право на общение и на то, чтобы быть услышанным.
- Все люди нуждаются друг в друге.
- Подлинное образование может осуществляться только в контексте реальных взаимоотношений.
- Все люди нуждаются в поддержке и дружбе ровесников.
- Для всех обучающихся достижения прогресса скорее может быть в том, что они могут делать, чем в том, что не могут.
- Разнообразие усиливает все стороны жизни человека, а также адаптированы учебные программы для учащихся с особыми образовательными потребностями, разработаны и внедрены образовательные программы профессиональной подготовки будущих специалистов в области оздоровительной и адаптивной физической культуры.

С 2016 года в образовании Республики Казахстан происходят глобальные изменения, так, согласно Государственной программе развития образования и науки Республики Казахстан на 2016-2019 годы, в 2020 году в Казахстане учреждения общего среднего образования, создавшие условия для инклюзивного образования, составили от их общего количества около 70%, а дошкольные – 30% [2]. В 2017 г., в Казахстане 495 детских садов работали по инклюзивному типу. В них получали образование более 6 000 детей. Более 3 000 казахстанских школ внедрили инклюзивное обучение. В этой программе принимали участие более 40 000 школьников с особыми образовательными потребностями.

Данная статистика показывает, что в настоящее время в нашем обществе все чаще встречаются дети с особыми образовательными потребностями, которым требуется особый подход и условия для полноценного развития и адаптации в обществе. К категории детей с особыми образовательными потребностями относятся: дети с ограниченными возможностями здоровья и дети – инвалиды. В научной литературе описано, что «человек с ограниченными возможностями здоровья отличается определенными ограничениями в повседневной жизнедеятельности». Это, как правило, физические, психические или сенсорные дефекты.

Рассмотрим сначала как раскрывается в педагогическом словаре определение [4] «...Инклюзивное образование – совместное обучение (воспитание), включая организацию совместных учебных занятий, досуга, различных видов дополнительного образования».

Процесс обучения детей с особыми потребностями в общеобразовательных школах. Инклюзивное образование – процесс интеграции, подразумевающий доступность образования.

«Инклюзивное образование» – (фр. *inclusif*-включающий в себя, лат. *include*-закрываю, включаю, вовлекаю) – практика общего образования, основанная на понимании, что инвалиды в современном обществе могут (и должны) быть вовлечены в социум. Данная практика направлена на создание и формирование условий доступности образования для всех. В том числе она обеспечивает доступ к образованию для детей с инвалидностью.

Сегодня распространение в нашей стране процесса интеграции и инклюзии в образовании для детей с ограниченными возможностями является не только велением времени, но и представляет собой реализацию прав детей на образование в соответствии с Конституцией Республики Казахстан (ст. 30) [3], законом Республики Казахстан «Об образовании», законом «О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан», а также Конвенцией о правах ребёнка. Инклюзивное образование стремится

развить методологию, направленную на детей и признающую, что все дети – индивидуумы с различными потребностями в обучении. Инклюзивное образование предполагает разработку гибкого подхода к преподаванию и обучению, который удовлетворил бы различные потребности в обучении. Здесь необходимо отметить и то, что от такого подхода выиграют все участники учебно-воспитательного процесса, а не только обучающиеся с особыми образовательными потребностями.

Наблюдения и практический опыт показывают, что школьники с ограниченными возможностями здоровья нуждаются в повышении двигательной активности. К сожалению, эти дети чаще всего находятся в условиях малоподвижности как вынужденной формы поведения. Обычно они освобождены от занятий физической культурой. А значит уроки оздоровительной (адаптивной) физической культуры в этих условиях особенно актуальны и значимы. Некоторым может показаться, что в инклюзивном образовании физическое воспитание и физическая культура будут представлять собой значительно большую проблему по сравнению с другими школьными предметами. Но это необходимо рассматривать не как проблему, а как модернизацию условий для обучения. Да, потребуются значительные изменения программы, организации и содержания урока в соответствии с возможностями, интересами, да и не всегда возможна организация распределения учащихся в специальные медицинские группы по заболеваниям (болезни сердца и системы кровообращения, болезни костно-мышечной системы, болезни нервной системы, болезни эндокринной системы и обмена веществ, болезни глаз, болезни органов дыхания, болезни органов пищеварения, злокачественные новообразования, психические расстройства, болезни кожи) и возможностями учащихся одного класса отнесенных к основной группе. В данной ситуации помощь педагогу может оказать технология «индивидуализации обучения». Модель обучения по данной технологии на занятиях физической культуры была разработана в 2006 году Малаховой Е. А. и имеет следующий вид [5]:

Система индивидуализации обучения на занятиях по физической культуре.

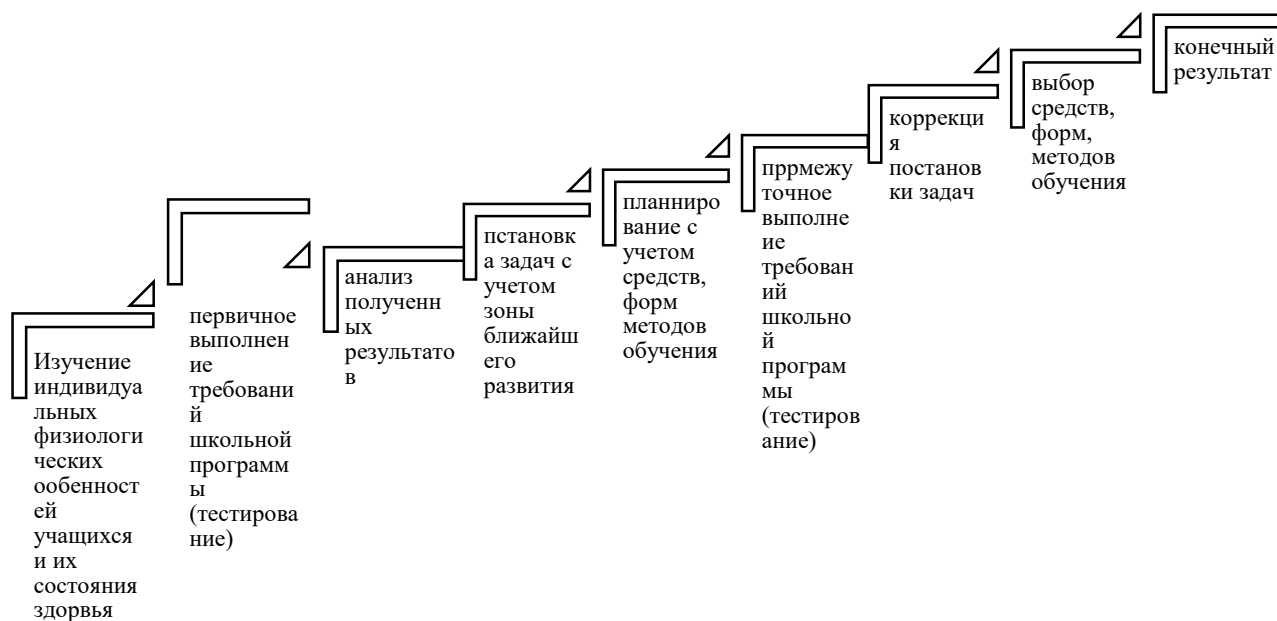

Рисунок 1

Диагностика и учёт исходных данных двигательных возможностей человека, характера двигательных нарушений позволяет разрабатывать индивидуальные физические упражнения – основные средства обучения на уроке физической культуры. При этом весь процесс физического воспитания и обучения для детей с ограниченными возможностями здоровья нужно строить так, чтобы ученики осмысленно выполняли упражнения, пытаясь их осознанно проговаривать и анализировать, чтобы они могли регулировать темпа, сохранять ритм, координировать свои движения и осуществлять основные требования характеристик для двигательного действия. Формирование у них способов контроля и самоконтроля за движениями, создание условий для повышения мотивационного интереса к занятиям физическими упражнениями позволят обучающимся достигать выполнения цели и задач физического воспитания.

Кроме того, «особые» дети на инклюзивных уроках физической культуры получают доступный пример для двигательного подражания обучающимся основной группы; у них также формируется способность к преодолению физических и психологических барьеров; появляется желание улучшать свои физические кондиции. Применяя технологию «Индивидуализация обучения» на уроке физической культуры в начальной школе, дети с ограниченными возможностями здоровья будут ощущать при взаимодействии поддержку, взаимопомощь, равноправие и дружбу.

В статье «Индивидуальное преимущество» в технологии индивидуализация обучения на занятиях по физической культуре автор Малахова Е.А. приводит пример такого урока (<https://urok.1sept.ru/articles/573995>) [6]. На уроке созданы такие условия, что учащиеся выбирают индивидуальное физическое упражнение и по результатам выполнения каждым игроком команды, вся команда занимает стартовое положение по результатам выполнения этого упражнения. Получается, что каждый соревнуется индивидуально и соревнуется в команде. Но в нашем случае, когда на уроке присутствует инклюзивное обучение, мы должны изменить выбор физических упражнений для учащихся начальной школы в облегченном варианте для основной группы, а для обучающихся с особыми образовательными потребностями подобрать физические упражнения из комплексов лечебной физической культуры в соответствии с выставленными диагнозами врачей. Например, для детей с задержкой психического развития упражнения: поднимания туловища или сгибания и разгибания рук в упоре лежа, заменить упражнением – исходное положение – лежа на животе, ноги выпрямлены, носки натянуты, руки прямые вверх, счет 1 – поднять правую ногу вверх прогибаясь в поясничном отделе спины, а левую руку отвести назад; счет 2 – вернуться в исходное положение; счет 3 – выполнить упражнение левой ногой и правой рукой; счет 4 – вернуться в исходное положение. А основное упражнение бег на скорость заменить на быструю ходьбу с переноской мешочка с песком на голове (важное условие при этом не уронить мешочек).

Поскольку школьники начальных классов лучше усваивают учебный материал через игровую деятельность, то на роках физической культуры были разработаны уроки с сюжетными играми: это и времена года, различные варианты профессиональной деятельности, морская тематика, туристическая, сказочная и многие другие. Педагогу необходимо подобрать такие средства физического воспитания (физические упражнения), которые бы отвечали возможностям и потребностям обучающихся основной и различных нозологических групп. Это сложная и подчас кропотливая работа, но она стоит того результата, когда ребёнок с особыми возможностями здоровья осознает, что он может общаться на равных со здоровыми детьми, понимает, какие качества нужны для общения с другими, убеждается в собственном физическом потенциале. При разработке краткосрочного плана (поурочный план-конспект) предлагаем еще один лист Приложение, в котором расписывается содержательная часть урока, и указывается индивидуальная дозировка.

Приложение 1

Таблица индивидуальной физической нагрузки обучающихся 1-4 классов

№ частей урока	Средства физического воспитания	Анна	Берик	Олег	Гульжан	Омар	Роза	Асель
		дозировка						
1 начало урока (вводно-подготовительная)	Ходьба	54 м	54 м	108 м	108 м	54 м	54 м	54 м
	Ходьба с заданиями (на носочках, на пяточках, на внешней стороне стопы, на внутренней стороне стопы)	54 м	54 м	108 м	108 м	54 м	54 м	54 м
	Легкий бег	270 м	270 м	216 м	162 м	270 м	270 м	270 м
	Ходьба, восстановление дыхания	54 м	54 м	54 м	54 м	54 м	54 м	54 м
	Упражнения в движении	6-8 раз	6-8 раз	5-7 раз	5-7 раз	6-8 раз	6-8 раз	6-8 раз
	Общеразвивающие упражнения на месте с малыми мячами	6-8 раз	6-8 раз	5-7 раз	5-7 раз	6-8 раз	6-8 раз	6-8 раз
2 середина урока (основная часть)	Эстафеты с мячами	10 мин	10 мин	7 мин	5 мин	10 мин	10 мин	10 мин
	Упражнения на восстановление дыхания			2 мин	3 мин			
	Релаксация			1 мин	2 мин			

	Активный отдых индивидуальные упражнения	3 мин	3 мин	2 мин	2 мин	3 мин	3 мин	3 мин
	Упражнение комплекса ЛФК			1 мин	1 мин			
	Подвижная игра «У медведя во бору»	3 мин	3 мин	2 мин	2 мин	3 мин	3 мин	3 мин
	Восстановление дыхания			1 мин	1 мин			
	Упражнение на развитие силы «Приседания»	20 раз 4 мин	30 раз 4 мин	15 раз 4 мин	15 раз 4 мин	30 раз 4 мин	20 раз 4 мин	20 раз 4 мин
	Активный отдых	1 мин	1 мин	2 мин	2 мин	1 мин	1 мин	1 мин
	Подвижная игра «Совушка»	3 мин	3 мин	3 мин	3 мин	3 мин	3 мин	3 мин
	Перестроение	1 мин	1 мин	1 мин	1 мин	1 мин	1 мин	1 мин
3 конец урока (заключительная часть)	Игра на внимание «Полетели, полетели»	2 мин	2 мин	2 мин	2 мин	2 мин	2 мин	2 мин
	Домашнее задание: «Приседания»	20 раз	30 раз	15 раз	15 раз	30 раз	20 раз	20 раз
	Рефлексия «наклей смайлик»	1 мин	1 мин	1 мин	1 мин	1 мин	1 мин	1 мин
	Формативное оценивание на уроке	2 мин	2 мин	2 мин	2 мин	2 мин	2 мин	2 мин

Таким образом, целенаправленные и дозированные физические упражнения, с четким подбором средств и методов являются мощным фактором коррекции и компенсации недостатков в физическом и психическом развитии детей с ограниченными возможностями здоровья.

Чтобы выявить информированность учащихся и их родителей о значимости инклюзивного образования физического воспитания совместно с психологом школы были разработаны анкеты о реализации инклюзивного образования. Проанализировав результаты опросов, можно сделать вывод, что большинство родителей детей с ограниченными возможностями здоровья не имеют достаточной информации по инклюзивному образованию, и не всегда имеют представление о том, как преподается физкультура в школе. Что может рождать определенные трудности в работе с детьми, имеющими ограничения здоровья. Более 95% детей и родителей считают, что состояние здоровья можно улучшить с помощью физических упражнений, но есть такие учащиеся, которые не занимаются вообще (19,4% от общего количества учащихся, отнесенных к спец. мед. группе здоровья). 77,3% взрослых согласны на дополнительные занятия для своих детей в группах лечебной физической культуры. Полученные результаты исследования могут стать основанием для разработки программы по физической культуре для детей с ограниченными возможностями здоровья и детей инвалидов в процессе реализации инклюзивного образования в школе, о необходимости консультативной работы с учащимися и их родителями по данному вопросу. Поэтому для родителей мы можем предложить различные комплексы лечебной физической культуры для выполнения домашних заданий по инклюзивному обучению, в которых предлагаются не только физические упражнения, соответствующие диагнозам заболеваний обучающихся, но и различные процедуры закаливания, варианты диетического меню, проблемы характерного заболевания.

Преимуществом инклюзивного образования для детей с ограниченными возможностями здоровья является то, что они при таком образовании демонстрируют более высокий уровень социального взаимодействия со своими здоровыми сверстниками по сравнению с детьми, находящимися в специальных школах. Инклюзивное образование с большей вероятностью обеспечивает им доступ к общеобразовательным программам. Результатом этого становится улучшение их академических достижений. А для детей с нормальным развитием в инклюзивных классах взаимодействие и дружба между детьми с особенностями и без особенностей становится более обычным делом. У них больше знаний о том, что означает понятие «ограниченные возможности». При инклюзивном обучении создаются равные условия для всех детей, то есть не ребенок с ОВЗ приспосабливается к школе, а система идет навстречу этому ребенку, отвечает его интересам, потребностям и нуждам. Совершенно очевидно, что такие идеальные условия требуют системных усилий всех, кто обеспечивает инклюзивное образование.

Таким образом, инклюзивное образование как часть системы образования позволяет вполне удовлетворять права детей на образование, социальное развитие и достойную жизнь. А общеобразовательные школы успешно справляются с созданием условий для организации инклюзивного образования.

Список литературы

1. Послание Президента Н.А. Назарбаева 2014 года, «Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее»
2. Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2016-2019 годы.
3. Конституция Республики Казахстан
4. <https://rus-pedagogical-dict.slovaronline.com/search>
5. Индивидуализация обучения старшеклассников на занятиях по физической культуре// Сборник научных трудов Международной научно-методической конференции. часть 1 – Зыряновский центр ВКГТУ, 2006.– С. 416.
6. <https://urok.1sept.ru/articles/573995>

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ОҢАЛТУ ОРТАЛЫҚТАРЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГ ҚЫЗМЕТІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Шағырбай Н.

Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану мамандығының 4 курс студенті

Ғылыми жетекші: Аринова Н.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Аннотация. Мақалада оңалту орталықтарындағы әлеуметтік педагог қызметінің ерекшеліктері қарастырылады. Ғылыми мақаланың мақсаты – Қазақстандағы оңалту орталықтарындағы әлеуметтік педагог қызметінің деңгейін зерттеу. Тандалған тақырыптың өзектілігі еліміздегі оңалту орталықтарына мұқтаж мүмкіндігі шектеулі балалар санының өсуі және олардың әлеуметтік интеграциялануында әлеуметтік педагог мамандардың атқаратын қызметінің маңыздылығымен байланысты. Әлеуметтік педагог қызметінің бағыттары мен қызмет сапасының жоғары деңгейде болуы оңалту орталығындағы мүмкіндігі шектеулі балалар мен жасөспірімдердің әлеуметтену деңгейіне тікелей байланысты болады. Әлеуметтік педагог қызметінің қағидаттары айқындалып, қызметтің оңалту орталығындағы мүмкіндігі шектеулі жандарды оңалту мақсатына жетудегі рөлі зерттеледі.

Түйін сөздер: әлеуметтік педагог, оңалту орталығы, әлеуметтік-педагогикалық іс-әрекет.

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасындағы мүмкіндігі шектеулі балалар мен жасөспірімдер саны күн санап артуда. Елімізде 2020 жылдың қорытындысы бойынша мүмкіндігі шектеулі адамдардың саны 705 500 адамды құрайды, оның ішінде 93 900 –і мүмкіндігі шектеулі балалар. Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау министрлігінің деректері бойынша, былтырғы жылмен салыстырғанда көрсеткіш 1,5%-ға өскен [1].

Соңғы жылдары мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс жасауға мемлекеттің қызығушылығының артқанын байқауға болады. Жыл сайынғы президент жолдауларында және мемлекеттің саясатында мүгедектігі бар балаларды оңалту мәселелері қарастырылады. Қазақстан Республикасының мүгедектерге қатысты мемлекеттік әлеуметтік саясатының мақсаты – мүгедектерді әлеуметтік қорғау, оның ішінде әлеуметтік оңалту, мүгедектердің өмір сүру сапасын жақсарту, зейнетақы төлемдерінің лайықты деңгейін қамтамасыз ету, денсаулықты сақтау және қалпына келтіру, білімнің қол жетімділігін, ұтымды еңбек әлеуметтік қызметтерді ұсыну, сонымен қатар демалу және бос уақытты өткізу үшін жағдайлар жасау болып табылады. Қазіргі уақытта мемлекеттік деңгейде заңнамалық актілер қабылданып, жүзеге асырылуда, осы санаттағы балалармен жұмыс істейтін мамандандырылған мекемелер жүйесі қалыптасуда, оның құрамына арнайы оңалту орталықтары да кіреді. Елімізде мұндай мүгедектерді медициналық оңалтумен айналысатын 500-ден астам ұйым бар, оның ішінде 37 ересек және 23 балаларды оңалту орталықтары қызмет атқарады.

Мүмкіндігі шектеулі балалар мен жасөспірімдерді оңалту орталықтары осы санаттағы адамдарға медициналық, әлеуметтік, әлеуметтік-педагогикалық, кәсіптік көмектің білікті мамандандырылған кешенді шараларымен қамтамасыз етуге арналған оңалтуға ықпал ететін мекемелер болуы керек.

Бүгінгі таңда оңалту орталықтарында ең алдымен балалар мен жасөспірімдерді емдеу және медициналық қолдау басым бағыт ретінде қарастырылады және бұдан кейінгі басым бағыт ретінде әлеуметтік-педагогикалық қызмет жүйесі шығады. Оңалту орталықтарының жұмысы – туа біткен кемістігі бар, тірек-қимыл жүйесі, жүйке жүйесі аурулары және т.б. дертке шалдыққан балалар мен жасөспірімдерге тұрақты түрде ақысыз кешенді медициналық, әлеуметтік, психологиялық және педагогикалық көмек көрсету болып табылады. Сондықтан да, медицина қызметкерлері, психолог мамандар және әлеуметтік-педагог қызметкерлерінің кешенді жұмыс жасауы өте маңызды деп есептеуге болады [2].

Әлеуметтік-педагог қызметінің негізгі міндеттерінің бірі – бұл еңбек етудің оңтайлы тәсілдерін іздеу, мүмкіндігі шектеулі балалардың әлеуметтік және педагогикалық дамуына жағдай жасау болып табылады. Сондықтан да, әлеуметтік-педагогикалық қызмет кешенін қалыптастыру мүмкіндігі шектеулі балаларды оңалтуда басты міндеттерді атқарады. Сондықтан да, әлеуметтік-педагогикалық қызмет кешенін қалыптастырушы ретінде әлеуметтік педагог қызметінің функцияларын, қызмет барысындағы қағидаттарын және қызмет кешенін қалыптастырудағы қызмет ерекшеліктерін зерттеу өте маңызды болып отыр.

М.А. Галагузов, әлеуметтік-педагогикалық қызметтің мәні тұлғаны дамыту негізінде жүзеге асырылатын тұлғаның әлеуметтік-мәдени бейімделуі мен өзін-өзі тану қажеттілігін қанағаттандыру негізінде адамның, топтың және әлеуметтік ортаның өзара байланысын үйлестіру әдісі тұрғысынан анықталады деп есептейді. Ал, Н.Н. Калацкая әлеуметтік-тәрбиелік іс-шаралар профилактикалық,

реабилитациялық, түзету-дамыту шаралары кешені түрінде, сондай-ақ адам өмірінің әр түрлі салаларын педагогикалық мақсатқа сай ұйымдастыру арқылы жүзеге асырылуы мүмкін деп тұжырымдайды. Осыған сүйене отырып, мынадай тұжырым жасауға болады: әлеуметтік педагогикалық қызмет – бұл баланың әлеуметтену үдерісінде, әлеуметтік-мәдени тәжірибені игеруіне көмектесуге бағытталған мақсатты әрекеттің белгілі бір түрі. Әлеуметтік педагогтың қызметі – баланың қоғамда өзін-өзі жүзеге асыруына жағдай жасау; нақты қоғамдағы жеке тұлғаны әлеуметтік тәрбиелеудегі маманның оны сәтті әлеуметтік бейімдеу мақсатындағы мақсатты жұмысы болып табылады [3].

Мүмкіндігі шектеулі балаларды оңалту орталықтары өздерінің негізгі міндеттерін әлеуметтену процесінде осы санаттағы адамдардың бейімделуі, ата-аналарының жайлы жағдайын қамтамасыз ету, халықтың арасында мүмкіндігі шектеулі балаларға деген адекватты қатынасты қалыптастыру және осы санаттағы балалардың қазіргі қоғамға енуі деп санайды. **Педагогикалық оңалтудың мәні** – баланың танымдық, физикалық, эмоционалдық, рухани және адамгершілік күштерін дамытудың табиғи әлеуетін қалпына келтіруге жағдай жасау болып табылады.

Оңалту орталығындағы әлеуметтік педагогтың қызметі бірнеше міндеттерден және қызмет бағыттарынан тұрады. Оңалту орталығындағы мүмкіндігі шектеулі балалар мен жасөспірімдердің өзін-өзі құрметтеу және көңілділік, өзіне сенімділік, қауіпсіздік сезімдерін ояту, орталыққа және жалпы өмірге бейімделу қабілеттерін ашу, орталықтағы мүмкіндігі шектеулі балалардың өмірлерінің субъектісі ретіндегі қызметін айқындауға көмектесу, балалардың өмірдегі әлеуметтік маңызын түсінуге және осы негізде әлеуметтік маңызды өмірлік жоспарлар құруға бағдар беру, жалпы білім беру біліктері мен дағдыларын, ерік-жігерге қабілеттілігін нығайту, қоршаған ортамен, алғашқы ұжыммен, отбасымен және бейресми қарым-қатынас ортасымен байланыстар мен қатынастардың бұзылуы кезіндегі іс-әрекеттер жиыны мен өзін-өзі ұстаудың жолдарын үйрету, педагогикалық оңалтудың маңызды негіздерінің бірі ретінде білім мен тәрбие беру процесінде жетілдіру сынды міндеттерді орындау әлеуметтік педагогтың қызмет ерекшеліктеріне жатады.

Әлеуметтік-педагогикалық оңалту әлеуметтік тәжірибені қалпына келтіруге және әлеуметтік байланыстарды, мінез-құлық нормаларын, қарым-қатынасты, эмоционалды тұрақтылықты, белсенді әлеуметтік өмірді және әлеуметтік мәртебені жаңартуды орнатуға бағытталған. Осыдан әлеуметтік педагогтың оңалту қызметінің негізгі бағыттары айқындалады. Оңалту орталығындағы балалар мен жасөспірімдерге көмек көрсету, оқушы мәртебесін қалпына келтірудің кешенді жұмыстары, негативті қатынастан позитивті қатынасқа ауысу үдерісін бақылау, қолайлы, жағымды орта құрудағы бала потенциалын айқындау және ұштау, баланың өзінің күші мен қабілетіне сену дағдысын қалыптастыруға жағдай жасау (олқылықтардың орнын толтыру), баланың өмірлік белсенділігін арттыру, қажырлы еңбектің нәтижесінде мүмкін болатын өмірде сәттілік үшін әлеуметтік жауапкершілікті тәрбиелеу, оңалту орталығындағы балалардың тұлғалық дамуы мен белсенділіктің, рефлексияның, іс-әрекеттің ішкі жоспары сияқты т.б психикалық қайта құрулар үшін жағдайлар жасау әлеуметтік педагог қызметінің бағыттар кешенін құрайды [4].

Осы бағыттардың негізінде әлеуметтік педагогтың қызмет барысындағы мынадай функцияларын топтастыруға болады:

Сурет-1. Әлеуметтік педагог қызметінің функциялары [4]

Әр балаға арналған оқу процесінің заңдылықтарын анықтау, әр баланың әлеуметтік картасын жасап, соған сәйкес оқу жоспары мен әлеуметтік –педагогикалық іс-әрекет жоспарын құру – әлеуметтік педагогтың қызметінің басым бағыттарын құрайды. Себебі, оңалту орталығындағы әр баланың өзіндік медициналық және психологиялық ерекшелігіне сәйкес өзіндік индивидуалды жоспар құрылады. Мұнда, сонымен қатар, баланың мәдени-шығармашылық дағдыларын қалыптастырып, сол арқылы баланың өмірге деген құлшынысын арттыру өте маңызды қызмет түрі саналады. Оған эстетиканың әртүрлі түрлерін (өнер, музыка, хорея, ертегілер, құм, хош иіс, күлкі, өсімдік әлемі, еңбек және т.б.) оқу процесіне енгізу арқылы қол жеткізуге болады.

Оңалту орталығындағы әлеуметтік педагог қызметін іске асыру барысында әр баламен индивидуалды қызмет жүргізіледі. Әлеуметтік педагог әр баланың оңалтуға бағытталған жылдық, айлық жоспарлары құрылып, сол жоспар бойынша білім беру, әлеуметтік-мәдени дағдыларын қалыптастыра отырып ортаға бейімдеу, әр баланың психологиялық ерекшеліктерін меңгере отырып әлеуметтік терапия жүргізу, балалардың бос уақытын ұйымдастыру сынды әлеуметтік-педагогикалық іс-әрекеттер кешені жұмыстарын жүргізеді. Бұл қызметтер кешенін жүзеге асыру үшін әлеуметтік педагог **оңалту бағдарламасын** жасайды. Оңалту бағдарламасына сәйкес көптеген психологиялық және педагогикалық қызмет бағыттарын айқындауға болады.

Ерекше қажеттілігі бар балаларды оқытуда және тәрбиелеуде психологиялық-педагогикалық қолдау жүйесі әрбір баланың мүмкіндіктері мен қажеттіліктеріне сай нәтижелі оқыту мен дамытуға арналған әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық жағдайлар жасайтын мамандардың тұтас, жүйелі ұйымдастырылған әрекетін білдіреді.

Қолдау қызметінің жұмысы келесі бағыттарда жүргізіледі:

- психоәлеуметтік диагностика;
- психотүзету жұмысы;
- білім беру процесіне қатысушыларды психологиялық-педагогикалық және медициналық-әлеуметтік ағарту жұмысы;
- әлеуметтік-педагогикалық және психологиялық көмек беру;
- ұйымдастырушылық-әдістемелік әрекет.

Психоәлеуметтік диагностика даму бұзылыстарын ерте (баланың мектептегі бірінші күнінен бастап) анықтауды және оңалту орталығында қиындықтардың себебін талдауды қарастырады. Ол бала туралы мәліметтерді кешенді жинақтауға, эмоционалды-еріктік саланың дамуы мен тұлғалық ерекшеліктерін зерттеуге, баланың отбасылық тәрбиелеу жағдайлары және дамуының әлеуметтік жағдайын зерттеуге, оның бейімделу мүмкіндіктері мен әлеуметтену деңгейіне негізделеді. Нейро-психологиялық диагностика нәтижелері бойынша қолдау қызметінің мамандарымен Түзете-дамыту жұмысының жеке бағдарламалары әзірленеді. Бағдарламалардың мазмұны даму мүмкіндігі шектеулі

оқушылардың психофизикалық дамуының жеке ерекшеліктерін есепке алуға негізделген. Бағдарламалар Қолдау қызметінің мамандары (мұғалімдефектолог, логопед, психолог) жүргізетін жеке түзету сабақтарында, сонымен қатар білім беру-тәрбиелеу процесі барысында да жүзеге асырылады.

Психологиялық-педагогикалық қолдаудың басты бағыты кеңес беру әрекеті болып табылады. Кеңес беру даму мүмкіндігі шектеулі балаларды, олардың отбасын және педагогтарды оқушыларды оқыту, тәрбиелеу, дамыту мен әлеуметтендіруде сараланған психологиялық-педагогикалық жағдайларды жүзеге асыру сұрақтары бойынша арнайы қолдаудың үздіксіздігін қамтамасыз етеді[5].

Кеңес беру жұмысына:

– білім беру процесінің барлық субъектілеріне бірыңғай даму мүмкіндігі шектеулі оқушылармен жұмыстың негізгі бағыттары бойынша негізделген біріккен ұсыныстар әзірлеу;

– даму мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс тәсілдерін және жеке бағдарланған әдістерді таңдау бойынша мамандардың педагогтарға кеңес беруі;

– даму мүмкіндігі шектеулі баланы тәрбиелеу стратегиясы мен оны түзете оқыту тәсілдерін таңдау сұрақтары бойынша отбасыға консультативті көмек беру.

Оңалту орталықтарындағы білім беру процесінің субъектілерін психологиялық-педагогикалық қолдау оның әрекетін үйлестіругіз жүзеге асырылмайды. Қызмет әрекетін үйлестіруші осындай орган Психологиялық медициналық-педагогикалық (ПМП) консилиум болып табылады. ПМП консилиум – негізгі идеясы балалардың жас және жеке ерекшеліктеріне, өзекті даму деңгейіне, соматикалық және жүйке-психикалық денсаулық жағдайына сәйкес балалар өмірінің тиімді жағдайларын қамтамасыз ететін психологиялық-педагогикалық қолдаудың тұтас жүйесін құру болып табылатын тұрақты әрекет ететін, үйлестірілген, ортақ мақсатпен біріктірілген, қолдау стратегиясын жүзеге асыратын мамандардың ұжымы.

Консилиум әрекеті белгілі бір алгоритм бойынша іске асырылады және үш кезеңнен тұрады: дайындық кезеңі, талқылау кезеңі және жүзеге асыру кезеңі.

Дайындық кезеңі диагностикалық мәліметтерді жинақтауды, ақпаратты жалпылауды және оқушыларды дамыту міндеттерін қоюды қарастырады.

Талқылау кезеңі – түзете-дамыту жұмысының міндеттерін нақтылау, педагогикалық міндеттерді қою, мамандар командасы әрекетінің мазмұнын анықтау.

Жүзеге асыру кезеңі – өзінің кәсіби әрекетіне міндеттерді қою және жүзеге асыру, қойылған міндеттерді шешу үшін формалар мен әдістерді таңдау.

Мұндағы әлеуметтік педагог қызметінің формалары төмендегідей болады:

• білім алуда ерекше қажеттіліктері бар балаларға түзете-дамыту ортасын барынша ыңғайлы әрі жайлы етіп ұйымдастыру;

• білім алуда ерекше қажеттіліктері бар балалардың отбасына балаларды тәрбиелеу және оқыту мәселелері бойынша кеңес беру;

• білім алуда ерекше қажеттіліктері бар балалар мен жасөспірімдерді тәрбиелеуші отбасыларға оларды әлеуметтік тұрғыдан оңалту, үй жағдайында абилитациялық және оңалту шараларын ұйымдастыру мәселелері бойынша қолдап, көмек атқару;

• білім алуда ерекше қажеттіліктері бар балалардың ата-аналарымен әлеуметтік-оңалту жұмысын жүргізу;

• білім алуда ерекше қажеттіліктері бар балаларды кешенді түрде абилитация мен оңалтудан өткізу – жеке-дамыту бағдарламасы бойынша баланы Оңалту Орталығының негізінде жеке бағытпен жүргізу;

• түзету және алдын алу әрекеттері негізінде білім беру қызметінің сапасын білікті тұрғыдан үнемі мониторингтен өткізу [6].

Ерекше білім алу қажеттілігі бар балаларды тәрбиелеуде және дамытуда маңызды орын алатын фактор ретінде олардың ата-аналарымен қызмет бағытын ұсынуға болады. Балалардың әлеуметтенуі, әлеуметтік бейімделуі және жалпы дамуының сәтті жүруі үшін педагог маманның ата-анамен байланысы өте маңызды саналады.

Әсіресе, ерекше білім алу қажеттілігі бар балаларды тәрбиелеп отырған ата-аналар үшін оларды педагогикалық қолдау қолдау және психологиялық көмек беру аса маңызды болып табылатыны сөзсіз. Ата-аналардың педагогикалық мәдениетін көтеру, психологиялық көмек – жұмыстың бөлек әрі өте маңызды бағыты болып саналады.

Педагог оңалту орталықтарындағы балалардың отбасыларда мынадай мәселелердің болуын ескеруі керек:

– *медициналық мәселелер*: баланың ауруы және оның ерекшеліктері, күтілетін әлеуметтік қиындықтар мен болжамдар туралы ақпарат алу; медициналық ұсыныстарды, сөйлеуді түзетуді жүзеге

асырудың практикалық дағдыларын меңгеру; балаға қосымша кеңес беру, оны ауруханаға жатқызу, санаторийлерге жолдамалар алу т.б мүмкіндіктерді іздеу;

– *экономикалық проблемалар*: мүгедек баласы бар отбасыларда материалдық қамтамасыз ету деңгейі сау балалары бар отбасыларға қарағанда төмен. Бұл аналардың көпшілігінің қоғамдық өндіріске мәжбүрлі түрде қатыспауына байланысты; қысқартылған жұмыс күнін тіркеу; көбінесе жалақыны жоғалтумен жұмысты мәжбүрлеп ауыстыру және т.б.;

– *науқас баланы тәрбиелеу, оқыту және күту мәселесі*, ол баланы мектепке даярлаумен және оның оқуына көмектесумен байланысты қиындықтардан тұрады, әсіресе үйде сабақ беру кезінде; баланың әлеуметтік бейімделуі, өзіне-өзі қызмет ету дағдыларын қалыптастыру, қимыл-қозғалыс, көмекші техникалық құралдарды, қоғамдық көліктерді пайдалану, тәуелсіздікті дамыту бойынша мақсатты жұмысты жүзеге асыру; бұзылған функцияларды дамытуға немесе өтеуге, тұлғаның үйлесімді дамуына ықпал ететін баланың бос уақытын және ойын қызметін ұйымдастыру; үйде тұрмыстық дағдыларды, жүру дағдыларын үйрету, бұзылған функцияларды дамыту, сондай-ақ жоғары сапалы техникалық құралдарды алуға арналған арнайы жабдықты алу және орнату;

– *отбасының әлеуметтік және кәсіби мәселелері* – бұл мүгедек баланың ата-аналарының білім деңгейінің жоғарылауы кәсіби жоспарларды іске асырудан бас тарту; емдеу кезеңі мен күтімді ұйымдастыру үшін жұмыстан мәжбүрлі үзілістер; баланың қызығушылығын ескере отырып, жұмыс сипатын өзгерту; баланың қызығушылығына бағынатын отбасылық өмір салтын қалыптастыру; бос уақытты өткізудегі қиындықтар;

– *психологиялық мәселелер*, барлық отбасы мүшелерінің мүгедек баласының тағдырына алаңдаумен, барлық мәселелерді шешу қажеттілігіне байланысты ата-аналар арасындағы қарым-қатынастың шиеленісуімен байланысты психологиялық проблемалар; бір ата-ананың отбасынан кетуі; баланың қоршаған физикалық кемістігінен теріс қабылдау[7].

Осындай мәселелерді ескере отырып, ата-анамен ынтымақтастықты жалғастыру және осы негізде көмек беру секілді педагог маманның әрекеті өте маңызды және өзекті бағыт болып саналады. Оны дұрыс ұйымдастыру – орталықтың білім беру кеңістігіне қосылған кез келген баланы нәтижелі оқыту мен дамытудың кепілі бола алады.

Қорытындылай келе, оңалту орталығындағы әлеуметтік педагог қызметінің бірнеше бағыттары мен формалары бар екенін көре аламыз. Ол тікелей орталықтағы әрбір баланың медициналық оңалу процесіне және де мүмкіндігінің шектелу деңгейіне байланысты болады. Әрбір баланың денсаулық жағдайына, қабылдау деңгейіне байланысты өзіндік әлеуметтік-педагогикалық қызмет барысында жеке балаға әлеуметтік бағдарлама құрылып, әлеуметтік карта жасалынады. Соған сәйкес қызмет бағыттары өзгеріп, қызмет терапиясы мен жұмыс жүргізудің әдіс-тәсілдері өзгеріп отырады. Бұл өз кезегінде әлеуметтік педагогтың қызмет кешенінің әртүрлілігі мен әмбебаптылығын көрсетеді.

Әдебиеттер:

1. www.stat.gov.kz интернет ресурс
2. Акатов, Л.И. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. Психологические основы [Текст]: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений/ Л.И. Акатов. М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. 368с <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000405>
3. Аксенова, Л. И. Социальная педагогика в специальном образовании. М.: Издательский центр « Академия», 2001. 192с.
4. Бурмистов К.Г. Роль реабилитационного центра в абилитационном (реабилитационном) процессе детей-инвалидов [Электронный ресурс] // 69 КиберЛенинка 2012 <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-reabilitatsionnogo-tsentrav-abilitatsionnom-reabilitatsionnom-protseesse-detey-invalidov>
5. Ерекше білім беруге қажеттілігі бар балаларды оқыту, тәрбиелеу, дамыту және әлеуметтік бейімдеуді педагогикалық қолдау моделі. Әдістемелік ұсынымдар. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2016.
6. Естемесова Ж. Т. Социально-педагогическая работа с семьями детей с ограниченными возможностями здоровья [Текст] // Проблемы и перспективы развития образования: материалы III Междунар. науч. конф. Пермь: Меркурий, 2013. URL <https://moluch.ru/conf/ped/archive/66/3322/> (дата обращения: 02.09.2018).
7. Ата-ананың қолынан келмейтін іс болмайды... = Как много могут родители... – Алматы: «Ашық мектеп» ҚББ, 2014.

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІ ЭМОЦИОНАЛДЫ ТҮЛҒАЛЫҚ ДАМУЫН ПЕДАГОГИКАЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚОЛДАУ

Ж. Есенбай,

*Педагогика және психология мамандығының 4 курс студенті
Педагогика және білім беру менеджменті кафедрасының аға оқытушысы, ғылыми жетекші Қ.Б. Жұмабекова
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті*

Аңдатпа: Жасөспірімдердің эмоциясы көбінесе қарым-қатынасқа байланысты. Сондықтан, басқа адамдарға жеке және маңызды қарым-қатынас эмоционалды реакциялардың мазмұнын да, сипатын да анықтайды. Мақалада жасөспірімдердің тұлға болып қалыптасуы үшін педагогикалық-психологиялық қолдау жұмыстарын жүргізу арқылы эмоционалды жүйесін қалыптастыру қарастырылған.

Кілт сөздер: эмоция, тұлға, психологиялық-педагогикалық қолдау.

Эмоция (лат. Emovere – козу, толқу) әдетте уайымдау, жан толқу ретінде түсіндіріледі. Б.И. Додонов атап өткендей, эмоциялардың жалпы жіктелуін түсіндірді. Эмоция адамның жан дүниесінің көрінісін сипаттайтын реакциясы ретінде түсіндіруімізге болады [1].

Тұлға болып тумайды, тұлға болып қалыптасады. Тұлға жан-жақты қалыптасып, дамыған өзіндік жеке ойы бар, өз іс-әрекетіне жауап бере алатын индивидті айтамыз. Тұлға деп объективті жағдайларды тиімді пайдаланатын, өзін-өзі ұдайы дамытып, жетілдіріп, инновацияға ұмтылып, қамшылап отыратын адамды айтсақ болады. Жасөспірімді де тұлға болып қалыптасуында психологиялық-педагогикалық қолдау іс-әрекеттерін жүргізу керек. Оның эмоционалды жүйесін қалыптастыра отырып, дамудағы дұрыс бағыттағы толқынына түсуге себепші боламыз.

Л. Рубинштейн эмоцияны «уайымдау мен танымның бірлігі» деп қарастырады және жеке тұлғаның өміріндегі эмоциялар мен интеллект бірліктері туралы ғана емес, эмоциялардың өз ішіндегі эмоциялық немесе аффективті, интеллектуалды бірліктері туралы, сондай-ақ интеллект ішіндегі екендігін айтады. Сонымен қатар, ол зияткерлік үдеріс эмоциясыз мүмкін еместігін атап өтті. Әдетте, сезім эмоциядан тұрады [2].

Л.С. Выготскийдің пікірі бойынша, көпшілігі эмоциялар адамның интеллектуалдық ойлау арқылы туындайды. Ойлаудың эмоционалды және интеллектуалды процестері арасында заңды байланыс бар. Эмоциялардың дамуы ойлау дамуымен қатар жүреді, эмоциялар ойлау мен мотивациясын реттеуге қатысады, яғни эмоциялар ойлау процесінің құрамдас бөлігі болып табылады. Ал жалпы «интеллект» ұғымына тоқталатын болсақ, интеллект (лат. Intellectus-таным, ұғыну) жеке тұлғаның ақыл-ой қабілеті. Ақыл-ой сезімі адамның таным әрекетімен байланысты. Алғашында бұл термин адам психикасының орынды ойлау функцияларын белгілесе, қазіргі кезде оған барлық танымдық үрдістер кіреді. Интеллект – адамның болмысты тануының негізгі нысаны. Эмоция және интеллект ұғымдарының негізгі байланысы, адамның эмоциясын екінші адамның ұғынуы, түсіне білеуін айтады. Осыған орай, «эмоциялық интеллект» ұғымы пайда болады. Бастапқыда «эмоционалды интеллект» ұғымы әлеуметтік интеллектпен байланысты болды. Ол зерттеушілердің әлеуметтік интеллект мәселесін әзірлеу контекстінде пайда болды. Сондықтан бұл екі ұғымдар қиылысатын салалар ретінде ұсынылуы мүмкін. Когнитивтік және эмоционалды процестердің өзара байланысы туралы ағарту дәуірінің қайраткерлерінің көзқарасы туралы қарастырылған. М. Айзенк өз еңбектерінде эмоциялар туралы: «құмарлықтың пайдасы оларды нығайту мен жанда ұстауда жалғыз ғана болып табылады, ол үшін жақсы қолдау және бұл ойлар жоқ оңай күйзеліске ұшырауы мүмкін» – деген пікірге тоқталады.

Алғаш рет эмоционалды коэффициенті, ақыл-ой коэффициентімен ұқсас 1985 жылы клиникалық физиолог Рувен Барон енгізді. Ресей психологиясында эмоциялық интеллект идеясы С.Л. Рубинштейннің, Л.С. Выготскийдің, А.Н. Леонтьевтің, А.Р. Лурияның, О.К. Тихомировтың еңбектерінде кеңінен ұсынылған.

Эмоциялық интеллектінің зерттеу мәселелерін талдай отырып, И.Н. Андреева «эмоциялық интеллект заманауи психологияның феномені ретінде» монографиясында философиялық және діни ілімдерінен бастап бұл феномен туралы түсініктердің алғышарттарын көрсетеді [3].

А.А. Бодолев зерттеулерінде, эмоционалды ойлау ерекшелігін сипаттай отырып, эмоционалды жағдайлар міндеттерді шешу үдерісіне енгізілгенін атап өтті, олар белгілі бір қызметті құруға, оның мақсатшылдығына немесе керісінше, одан шеттетуге ықпал етеді. Бұл ретте эмоциялық жағдайлар ойлау процесінде эвристикалық функцияларды орындайды. А.А. Бодолевтың зерттеулері ойлау қызметінің эмоциялық реттелуін және эмоциялық белсенділеудің нәтижелі зияткерлік қызметтің қажетті шарты екенін дәлелдейді.

Жасөспірім – бұл ізденімпаз ақылдың жасы, білімге деген құштарлық, қызу белсенділік, бастамашылдық, іс-әрекетке деген құштарлық. Жасөспірімдер көбінесе өз алдына мақсаттар қояды, оларды

жүзеге асыруды өзі жоспарлайды. Бірақ ерік-жігердің жетіспеушілігі, атап айтқанда, қызметтің бір түрінде табандылық таныта отырып, жасөспірім оны басқа түрлерде байқамауы мүмкін. Сонымен қатар, жасөспірім белгілі импульсивтілікпен сипатталады. Кейде жасөспірімдер алдымен жасайды, содан кейін ойлайды, бірақ олар керісінше әрекет ету керек екенін түсінеді.

Жасөспірімдер тез үйренуге, қалыптасуға бейім болып келеді. Патриотизмнің, интернационализмнің, жауапкершіліктің және т.б. моральдық сезімдері қалыптасып, дамиды, бұл жас күрделі эстетикалық сезімдермен, шындыққа эстетикалық көзқарастың қалыптасуымен сипатталады. Жасөспірім балаларға олардың жеке басына деген қызығушылықтың артуы, олардың жеке қасиеттерін түсіну және бағалау қажеттілігі тән. Өзінің мінез-құлқын талдай және бағалай отырып, жасөспірім оны біртіндеп айналасындағы адамдардың, ең алдымен жолдастарының мінез-құлқымен салыстырады. Сонымен қатар, ол өз қызметінде жетістікке жетуге және басқа адамдармен қарым-қатынасты жақсартуға мүмкіндік беретін ерекшеліктерді дамытуға тырысып, жолдастарының ғана емес, ересектердің де пікірін бағалайды [4].

Жасөспірімдерді эмоционалдық-тұлғалық, психологиялық-педагогикалық қолдау маңызды рөл атқарады. Психологиялық-педагогикалық қолдау мамандардың жүйелі ұйымдасқан, бір тұтас әрекеттерінің барасында әрбір баланың білім беру, тәрбиелеу үдерісінде өзінің мүмкіндігі мен қажеттіліктеріне сәйкес табысты оқуы мен дамуы үшін қажетті әлеуметтік психологиялық және педагогикалық жағдай құрылатын балаға қолдау көрсетудің ерекше түрі ретінде қарастырылады. Оқудағы қиындық байқалымының анықтық деңгейіне қарай оқушыны қолдаудың түрі қысқа мерзімді, орташа мерзімді және ұзақ мерзімді болуы мүмкін.

Психологиялық-педагогикалық қолдаудың нысаны білім беру, оқыту, тәрбиелеу үдерісі. Психологиялық-педагогикалық қолдаудың мәні – баланың әлеммен, қоршағандармен (ересектер, құрдастары), өзімен-өзілік қатынастың жүйесі ретіндегі оның даму жағдайы. Ерекше қажеттіліктері бар балаларды қолдау әр түрлі мамандардың (психологтың, логопедтің, арнайы педагогтың, әлеуметтік педагогтың) өзара тығыз әрекетін, жұмыстың командалық түрін білдіреді.

Психологиялық-педагогикалық қолдаудың бағытталуы:

– баланың денсаулығын және дене күшін қолдау: бала өмірінің денсаулық-сақтау әдетін ұйымдастыру, оларды жеке таңдалған қимылдық белсенділіктерге, денсаулықты нығайтатын сабақтарға қатыстыру;

– балалардың зерде дамуын қолдау: әрбір баланың танымдық ерекшелігін анықтау және дамыту, оқу әрекетінің табысты болуы үшін жағдай тудыру;

– баланы қарым-қатынас саласында қолдау: балаларға гуманистік өзара әрекеттенуіне жағдай тудыру, балалардың қолы бос кезіндегі әрекеттерде жеке қабілеттерін байқатуларын қолдау, тәртіп түрін саналы түрде таңдауына көмектесу;

– баланың жанұясын қолдау: жанұялық қатынасты зерттеу, олардың үйлесімді болуына көмек көрсету.

Педагогикалық қолдау ерекше шығармашылық ахуалды құру мен балаларға жағдайды таңдауды ұсынуды білдіреді. Бұндай жағдайлар оқушылардан білімді, икемділікті ғана емес, сондай-ақ рефлексия тәжірибесін, шешімді өздігінен қабылдауды, ерік пен мінезін байқатуды талап етеді.

Психологиялық-педагогикалық қолдаудың негізгі қағидалары:

1) Бала дамуындағы кез келген мәселені шешудің кешенді, пәнаралық тәсілдемелері. Кәсіпаралық серіктестік баланың мектепте және жанұяда дамуының, мамандар (психолог, логопед, дефектолог, әлеуметтік педагог) мен мұғалімдердің іргелес ғылымның білімін, әдістемелерін меңгерудің бірыңғай стратегиясын әзірлеуге және жүзеге асыруға бағытталған.

2) Білім беру үдерісіндегі баланың дамуын қолдаудың үзіліссіздігі. Балада тұлғалық, танымдық және әлеуметтік мүмкіндікті арттыру міндетін табысты шешу үшін мектепте оқытудың барлық сатыларында жүзеге асырылатын мамандар мен педагогтардың командасының ұзақ та күрделі жұмысы қажет болады.

3) Қолдау үдерісін ақпараттық-әдістемелік қамсыздандыру. Білім беру ұйымындағы оқушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау бойынша мамандардың командасының жұмысын реттемелеу үшін жергілікті нормативтік актілерді әзірлеу. Психологиялық-педагогикалық қолдау үдерісін оқу-әдістемелік қамсыздандыру.

4) Қолдау әрекетін әлеуметтік-педагогикалық және психологиялық жобалау. Мамандардың келісілген әрекеттерін бекітуге арналған мамандардың құжаттарының пакетін әзірлеу үшін олардың бағыты мен мазмұнын алдын ала анықтау [5].

Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу – бұл білім алушылардың даму жағдайларын, олардың жеке даму перспективаларын жобалауға және іске асыруға бағытталған кешенді алдын алу,

ағартушылық, диагностикалық және түзету іс-шаралары. О.Е. Шаповалова пікірі бойынша, арнайы (түзету) білім беру мекемелеріндегі дамуды психологиялық-педагогикалық қолдаудың мәні әр оқушы үшін білім беру кеңістігін мақсатты жобалауға, оны өзара әрекеттесу процесіне өз қажеттіліктері мен жеке ерекшеліктеріне негізделген еркін қосуға бағытталған оқу-тәрбие процесінің барлық қатысушыларының субъективті-субъективті өзара әрекеттесуін ұйымдастыру болып табылады. Психологиялық-педагогикалық қолдау механизмі баланың өзін-өзі жүзеге асыруына және әлеуметтік құзыреттілікке ие болуына ынталандырушы көмек болып табылады [6].

Психологиялық-педагогикалық қолдау қызметін мектеп қызметінің құрылымына қосу жағдайында мектептің әдеттегі басқару органдарының (педагогикалық кеңес, пән мұғалімдердің әдістемелік бірлестігі) жұмысын өзгерту қажеттілігі туады. Педагогикалық кеңес құрамына мұғалімдерден басқа психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің мамандары да кіруге міндетті. Олардың педагогикалық кеңес жұмысына қатысуы оқушылардың үлгермеушіліктері мен тәртіп бұзуларының себептерін талқылауға мүмкіндік тудырады. Қолдау мамандары оқушылардың оқу нәтижелерін педагогикалық кеңес отырысында талқылай отырып, педагогтардың жұмысына қатысты ұсынымдарды тұжырымдауға, ал әдістемелік бірлестіктердің отырысында мұғалімдерді оқытудың арнайы әдіс-тәсілдерімен, оқушыға сараланған және дараланған тәсілдемені қолдануды жүзеге асыру технологиясымен таныстыруға мүмкіндіктері болады. Психологиялық-педагогикалық қолдау қызметін ұйымдастыру материалдық, кадрлық және ғылыми-практикалық жағдайлардың болуын талап етеді. Білім беру ұйымдарында мүмкіндіктері әр түрлі балалардың торлық құнды жеке бастық өзін-өзі танытуына және олардың жалпы білім беру ұйымдарындағы бағдарламаларды толық құнды меңгерулеріне мүмкіндік беретін бейімдеуіш ортаны құру қажет. Жалпы білім беру мектебі оқушыға оның қажеттілігіне сәйкес қолдау түрін ұсынуға міндетті [5].

Дамудың дисгармониясын, эмоционалды тұрақсыздықты, мінез-құлықтың дамымауын педагогикалық түзетудің негізгі құралдары – мұғалімнің түсінігі, жанашырлығы, шиеленісті жеңілдету, оқу процесін рационализациялау, оқушылардың мәдени және білім беру мүмкіндіктерін теңестіру. Мұндай жағымды эмоционалды атмосфера құру әр жасөспірімнің мінез-құлқы мен эмоционалды дамуын реттеудің өте тиімді құралы болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Додонов Б.И. Эмоция как ценность: Учебное пособие, – Москва: Политиздат, 1978
2. Хрестоматия по возрастной психологии / под. ред. Д.И. Фельдштейна. – М., 1994.
3. Ильин Е.П., «Эмоции и чувства», – Питер, 2001
4. В мире подростка / Под ред. А. А. Бодалева. М., 1980, С. 16—28.
5. Жалпы білім беру ұйымдары (бастауыш, негізгі орта және жалпы орта) қызметінің үлгілік қағидалары. ҚР Үкіметінің 2013 жылғы 17 мамырдағы № 499 қаулысымен бекітілген
6. Белякова М. М. Опыт педагогического сопровождения творчески одаренного ребенка к успеху. // Эксперимент и инновации в школе 2012. № 1. С.28–40.

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕГІ АДАМГЕРШІЛІК ТӘРБИЕ МӘСЕЛЕСІ

Ашиқбаева Д.Е.

*Педагогика және психология мамандығының 3 курс студенті
Ғылыми жетекші: п.ғ.к., профессор Әлқожаева Н.С.
әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті*

Қазақстанда 1990-шы жылдары тек оң ғана емес, теріс те өзгерістер болды, бұл қоғамдық имандылыққа, азаматтық сана-сезімге және әлеуметтік салаға әсер етті. Біздің елде руханияттың, азғындықтың, криминализмнің өсуі байқалады. Осыған байланысты жалпы білім беретін мектеп оқушыларында адамгершілікке тәрбиелеу мәселесі өте өткір тұр.

Рухани-адамгершілік тәрбиенің негіздері «Қазақстан азаматының рухани-адамгершілік дамуы мен жеке басын тәрбиелеу Тұжырымдамасы» жалпы білім берудің мемлекеттік білім беру стандартында қамтылған. Ол қазіргі заманғы ұлттық тәрбие идеалының сипатын, негізгі ұлттық құндылықтар жүйесін, балалар мен жастарды рухани-адамгершілік дамыту мен тәрбиелеудің мақсаттары мен міндеттерін, негізгі әлеуметтік-педагогикалық жағдайларды, оқушылардың рухани-адамгершілік дамуы мен тәрбиесінің принциптерін анықтайды. «Адамгершілік» ұғымын кеңес одағының С.И. Ожегов, В. А. Сухомлинский, И. С. Марьенко, М. Г. Яновская, Б. Т.Лихачев, А.С. Макаренко, Л.А. Григорович қарастырды.

Зерттеудің мақсаты-оқу іс-әрекеті процесінде адамгершілік тәрбиесінің ерекшеліктерін зерттеу, адамгершілік тәрбиесінің мазмұнын ашу.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Қазіргі уақытта адамгершілік тәрбие мәселесі өте өзекті. Балалар қылмысы, маскүнемдік, нашақорлық өсуде. Нәтижесінде руханиятсыздық артып, құндылықтар қайта бағалануда, жасөспірімдер моральдық нұсқауларды жоғалтады.

Оқушылардың адамгершілік тәрбиесі мұғалім мен оқушылардың өзара әрекеттесу тәсілдерін, мектепте оқытылатын пәндердің мазмұнын, мұғалім мен оқушылар арасындағы қарым-қатынас стилін; адамгершілік әдеттерін тәрбиелеу барысында жүзеге асырылады. Мектепте адамгершілікті қалыптастыру бойынша тәрбие жұмысының мазмұны міндетті түрде мыналарды қамтуы тиіс:

- Отанға деген сүйіспеншілікке, заңдарды, өмір нормаларын құрметтеуге баулу;
- білім алуға ұмтылуға тәрбиелеу;
- жоғары адамгершілік қағидаттарын;
- еңбекке оң көзқарасты тәрбиелеу;
- үлкендерге құрмет;
- оқушыларды мәдени құндылықтар жүйесіне тарту;
- эстетикалық талғам мен өнерге деген сүйіспеншілікті дамыту.

Адамгершілік тәрбие барлық білімге, оның барлық салаларына енуі керек. Қазіргі уақытта мектепте мораль емес, қолданбалы білім мен дағдыларға басымдық беріледі. Нәтижесінде білім азғын болады. Негізгі тарихи міндет біртіндеп мектептен кетеді: азаматты тәрбиелеу. Тәрбие-бұл көп күш пен шыдамдылықты қажет ететін өте күрделі процесс. Адамгершілік құндылықтарды тәрбиелеу әрқашан күресті, рухани күштердің тұрақты кернеуін, өзін-өзі тәрбиелеуді және өз іс-әрекеттерінде үнемі жаттығуды қамтиды.

Адамгершілік тәрбие-бұл адамның бойында әлеуметтік сәйкес адамгершілік қасиеттерді қалыптастыруға бағытталған: жауапкершілік, патриотизм, ғылыми дүниетанымның тұрақтылығы, жалпы-адамзаттық құндылықтарды сақтау және т. б.

Моральдық тәрбиенің мәні-қоғамда жалпы қабылданған нормаларға сәйкес, жақсылық пен жамандық тұрғысынан бағаланатын моральдық қатынастардың жиынтығы. Жақсылық тұрғысынан ғылымның, мәдениеттің, еңбектің жетістіктері, батырлықтың көрінісі және т.б. зұлымдық тұрғысынан заңсыздық, өтірік, қоғамдық тәртіпті бұзу және т. б. қарастыруға болады. «Мораль» – бұл адамдар өз іс-әрекеттерінде басшылыққа алатын стандарттар мен нормалар. Адамгершілік тәрбиесінің мақсаттары:

Рухани-адамгершілік құндылықтарды жаңғырту.

Тәрбиелік және өмірлік-практикалық міндеттердің бірлігін қалыптастыру, өмірге өз көзқарасын қалыптастыру, тұлғаның адамгершілік негізін қалыптастыру.

Мәдени көкжиекті кеңейту, моральдық ойлау қабілетін қалыптастыру, тәуелсіз шешім қабылдауға үйрету.

Қоршаған әлемге гуманизмнің қалыптасуы.

Өзін-өзі жетілдіру қажеттілігін қалыптастыру.

Адамгершілік тәрбиенің құрамдас бөліктері-бұл патриотизм, ұжымшылдық, еңбекке деген көзқарас (негізгі мотив – «басқа адамға»қамқорлық). Мұнда мейірімділік, сыпайылық, еңбекқорлық,

адалдық, жауапкершілік және т.б. адамгершілік қатынастар адамның барлық әлеуметтік қатынастарына (саяси, құқықтық, эстетикалық, ғылыми-танымдық, экологиялық) енеді. Сондықтан кең мағынада моральдық қатынастар адамға деген көзқарасты көрсетеді. Адамгершілік тәрбие құралдары:

- оқыту;
- сенім;
- мұғалімнің жеке мысалы;
- педагогикалық әдеп;
- алдын алу, көтермелеу және жазалау шаралары.

Адамгершілік тәрбиесінің міндеті-адамның белсенді өмірлік ұстанымын дамыту, ол әлеуметтік қарызға саналы түрде, күнделікті мінез-құлық нормасы ретінде сөз бен іс бірлігінде көрінеді. Бала кезінен бастап баланы дұрыс тәрбиелеуді бастау керек. Н.К. Крупская балаға тракторлар мен машиналар туралы емес, қазіргі адамдар, олардың қайғысы мен қуаныштары, тәжірибелері туралы айту керек деп жазды.

Балалардың адамгершілік тәрбиесіндегі ата-аналардың рөлін асыра бағалау мүмкін емес. Бұл кішкентай адамның бастауын құрайтын отбасы, әдетте, оның бүкіл ішкі әлеміне шешуші әсер етеді. Н.К. Крупская бір кездері отбасының балаға тигізетін маңызды әсері туралы былай деп жазды: «Егер отбасы мүшелері жанашыр, жанашыр адамдар болса, егер олардың қоғамдық мүдделері кең болса, егер еңбек отбасын Достық одаққа біріктірсе, онда отбасы балаға жақсы әсер етеді». Бұл мәселе біздің заманымызда әсіресе өзекті. Қажетті білім, Дағдылар, моральдық құндылықтар жиынтығын ала отырып, бала өз үйіне келеді, онда оның рухани дамуы міндетті түрде күшейтілуі керек. Бірақ қазір байқағанымыздай, отбасы өз істерімен айналысады (жұмыс, Денсаулық, Сұлулық) ата-аналардың ең көп кездесетін қателігі-бұл жалпы білім беру мекемелерінде (балабақша, мектеп) азамат баладан «соқыр» деп ойлайды. Бұл дұрыс емес, өйткені біржақты даму мүмкін емес. Ата-аналардың баласына мүмкіндігінше көп уақыт бөлуі, оны барлық бағытта дамытуға, оның оң мүдделерін қолдауға және жағымсыз жақтарын басуға тырысуы маңызды, оны үйде оқытуды бұқаралық ақпарат құралдарында, көршілерде немесе көшеде қалдырмаңыз. Ата-аналар мен отбасының басқа мүшелері баланы оқытуға белсенді қатысуы керек. Мұндай қатысусыз кәсіби салада жинақталған жетістіктер үйде және қоғамда жұмыс істеудің жақсаруына сирек әкеледі. Мектептерде ата-аналарға арналған білім беру жұмыстары (тренингтер, семинарлар, ата-аналар жиналыстары) талқылауға, ата-аналарға адамгершілік тәрбиенің даму ерекшеліктері саласында, содан кейін балада білім беруге бағытталған болуы керек. Тек жан-жақты дамыған адам ғана өз түрін тәрбиелей алады.

Жалпы білім беретін мектепте мұғалімнің алдында оқушылардың адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру мәселесі тұр. Оқушылардың жеке басының рухани-адамгершілік саласы мұғалімнің ең мұқият, әдепті әрекеттерін болжайды. Осыған байланысты көптеген ғалымдар студенттердің рухани-адамгершілік тәрбиесінің оңтайлы әдістерін және олардың негізін құрайтын механизмдерді табуға тырысуда. Педагогтер балалардың тәрбиесіне қамқорлық жасауға, оларды қоғамның лайықты мүшелері етіп өсіруге міндетті. Біз балаларымызды қазір және болашақта, олар өскенде, бақытты көргіміз келеді. Мектепте жүзеге асырылатын адамгершілік тәрбие оқушылардың басым көпшілігінде өз Отанына деген сүйіспеншілікті, жұмысқа шығармашылық көзқарасты, қоршаған әлемге ұқыпты қарауды қамтамасыз етуі керек.

Бүгінгі таңда адамгершілік тәрбиесінің мазмұны қоғамдық құндылықтарды (өмір, Бостандық, патриотизм, интернационализм, парыз, ар-ождан, ар-намыс, мейірімділік және т. б.) жандандыру қажеттілігі туындағандықтан өзгеріске ұшырайды.)

Туғаннан бастап балалар басқа адамдардың денсаулығы мен өміріне зиян келтіруге жол берілмейтінін түсінуі керек. Қазіргі кездегі үлкен проблема – жасөспірімдер арасындағы суицидтің көбеюі. Балалар моральдық тұрғыдан әлсіреді, жағдайдан ақылға қонымды жол таба алмайды. Христиандық мораль әрқашан үйретті: қиын, ыңғайсыз, жалғыз болған кезде адамдарға барып, олардан көмек пен қорғаныс іздеу керек. Оның орнына, мектеп оқушылары өздерінің қорқынышты ойларын жалғыз қалдырып, жалғыздықты қалайды. Нәтижесінде күтпеген жағдайлар орын алады. Балаларға құндылық ретінде қарау мәселесі де өзекті. Көптеген жоғары сынып оқушыларында некеге тұру, ана болу, ата-ана міндеттерін орындау қалыптаспаған. Нәтижесінде ажырасулар мен тастап кеткен балалар көп. Қазіргі уақытта жеке адамның құқықтары мен бостандықтары өсті. Өзін-өзі көрсетудің шексіз еркіндігін, басқалардың сезімдерін елемеу құқығын байқауға болады. Сондықтан мектепте мойынсұнушылықты тәрбиелеу керек, одан жауапкершілікке, саналы тәртіпке көшу керек.

Оқушылардың жыныстық тәрбиесін қалыптастыру, олардың жұмысқа деген көзқарасы маңызды. Еңбек тәрбиесі-адамгершілік тәрбиенің маңызды аспектілерінің бірі. Мақсатты педагогикалық басшылық жағдайында балалардың еңбек қызметі көптеген өмірлік маңызды жеке қасиеттерді тәрбиелеу

құралына айналады. В.И. Ленин өскелең ұрпақтың еңбекке деген коммунистік көзқарасын қалыптастыруға үлкен мән берді. Ол былай деп атап өтті:» күн сайын кез-келген ауылда, кез-келген қалада жастар жалпы еңбектің бір немесе басқа міндетін шешеді, ең кішкентайын, ең қарапайымын « .

К.Д. Ушинский тәрбие тек ақыл-ойды дамытып қана қоймай, адамның ауыр еңбекке деген құштарлығын оятуы керек деп жазды, онсыз оның өмірі лайықты да, бақытты да бола алмайды. Адамгершілік қасиеттерді тәрбиелеу кезінде қол жетімді құралдар мен әдістерден емес, баланың жеке басынан бастау керек. Мұғалімдер үшін адамгершілік мінез-құлықты қалыптастыру маңызды. Дәл осы поступку туралы айтуға болады қатысты адамның оны қоршаған құбылыстарға. Іс-әрекеттер моральдық болуы үшін тиісті жағдайлар болуы керек. Адамның іс-әрекетте қозғалатын мотивтері де маңызды.

Әрекеттер жүйесі моральдық әдеттің пайда болуына әкеледі (моральдық әрекеттерді тұрақты жасау қажеттілігі). Адамгершілік қасиеттерді тәрбиелеу күрес түрінде болмауы керек. Ата – ана тәрбиесі-бұл күнделікті қиын жұмыс. Балаға мінез-құлық тәсілдерін таңдауда мотив ретінде адамгершілік идеялар мен білімнің үлкен қоры қажет. Бірақ моральдық ұғымдарды ассимиляциялау моральдық мінез-құлықты қалыптастыруды әлі толық қамтымайды. Сондықтан оқушылардың іс-әрекетін ұйымдастыру өте маңызды. Маңызды түсіну және педагогтармен қатар, бұл оқушы алады ойлау туралы поступках, оларға өз бағасын берді, бірақ іс жүзінде бұл емес, дәл келуі, оның адамгершілік мінез-құлқы. Әр жас үшін мораль мазмұны өзгереді. Егер балалар үшін әділеттілік «бәрі бірдей» болса, жасөспірімдер үшін бұл «бәріне лайықты». Қазіргі уақытта Қоғам алдында, атап айтқанда білім беру алдында барлық жастағы балалардың адамгершілік тәрбиесін қалыптастыру проблемасы өткір тұр. Білім беру мекемелерінің қызметкерлері өз оқушыларына Адамгершілік құндылықтарды сіңіру үшін өз жұмыстарын қайта құруға тырысады. Бүгін студенттерге ақпараттың үлкен ағымы келді: БАҚ, мектеп, кино, интернет. Көптеген адамдар бұл құндылықтардың дұрыс қалыптасуына әкеледі деп ойлайды, бірақ бұл моральдық нормалардың бұзылуына әкеледі. Адамгершілік тәрбиесін қалыптастырудың сәттілігіне тікелей әсер ету мұғалімге жүктеледі. Мұғалімнің сөзі-оқушылардың адамгершілік құндылықтарының басты құралы. Мұғалімнің басты міндеті – өз жұмысын жоғары адамгершілік қатынастармен ұштастыру үшін ұйымдастыру. Әр бала өзін жеке тұлға, қоғамның ажырамас бөлігі ретінде сезінуі керек. Тек осы жағдайда ғана ол өзін-өзі бағалауды дамытады және өзін-өзі бағалауды қалыптастырады. Бұл баланы қоғамда қабылданған моральдық идеяларға сәйкес келуге мәжбүр етеді. Мектептегі адамгершілік тәрбиенің әлеуметтік қатынастар мен рухани құндылықтармен анықталатын өзіндік мақсаттары бар. Мұғалім үшін ең бастысы-адамгершілік тұрақты тұлғаны қалыптастыру. Моральдық тәрбиенің бүкіл процесін ұйымдастыру осыған бағытталуы керек. Жеке тұлғаның адамгершілік саласы мектепте арнайы ұйымдастырылған білім беру жүйесінде сәтті қалыптасады. Моральдық ағарту оқушылардың практикалық іс-әрекетімен үйлескен жағдайда, моральдық қатынастар бір-бірімен, қоғаммен үйлестіріледі, оқушылар дұрыс мінез-құлық формаларын үйренеді және моральдық мінез-құлық, мінез-құлық мотивтеріне, сенімдерге айналатын әдеттерден жеке тәжірибе алады. Барлық тәрбиелік әсер сенімге, құрметке негізделуі керек. А. С. Макаренко біздің міндетіміз-мінез-құлық мәселелеріне дұрыс, ақылға қонымды көзқарас қалыптастыру ғана емес, сонымен бірге дұрыс әдеттерді тәрбиелеу, егер адам дұрыс әрекет етсе, ол отырды және ойлады, бірақ ол басқаша бола алмайды, өйткені ол үйреніп қалған. Н.К. Крупская барлық қалыпты балалардың шығу тегі мен ұлтына қарамастан өте үлкен потенциалды психофизиологиялық мүмкіндіктерге ие екенін атап өтті. Бірақ бұл мүмкіндіктерді жүзеге асыру және баланың толыққанды дамуын қамтамасыз ету үшін оны мақсатты оқыту мен тәрбиелеуді дұрыс ұйымдастыру қажет.

Нәтижелері. Оқушылардың адамгершілік тәрбиесінің жоғары деңгейі дамыған моральдық сананың, ойлаудың, ерік-жігердің және мінез-құлықтың бірлігінде жатыр. Оған тәрбие процесінің тұтастығы, адамгершілік сана мен өмірді қалыптастырудың бірлігі, оқушылардың қоғамдық қызметке қатысуы жағдайында қол жеткізіледі. Әлеуметтік маңызды іс-әрекетті саналы түрде игерген кезде, оның мағынасын түсінген кезде, оған қатысуды түсінген кезде моральдық нормалар мен талаптарды игеру, оларды мінез-құлық формаларына, әдетке айналдыру болады.

Тезис: Оқу процесін ұйымдастыруға өзгерістер енгізу керек, осылайша оның барлығы адамгершілік тәрбие мен мораль негіздеріне енеді.

ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ МЕКЕМЕЛЕРІНДЕГІ НАУҚАСТАНҒАН БАЛАЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУ

Бектурова А.

*Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі мамандығының 4 курс студенті
Ғылыми жетекші: магистр, аға оқытушы М. Мурзагулова
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті*

Аннотация

Бұл мақалада заманауи әлеуметтік педагогикадағы әлеуметтік-педагогикалық қолдаудың мәні ашылады. Денсаулық сақтау мекемелеріндегі әлеуметтік педагогикалық қолдаудың мазмұны, әдіс-тәсілі, ұйымдастыру формасы талданады. Әлеуметтік-педагогикалық қолдаудың науқастанған баланың әлеуметтік-сауықтыру реабилитациясына әсері қарастырылады.

Кіріспе

Соңғы жылдары медицина ғылымы адам өмірін қатерлі аурулардан сақтап, аман алып қалуда оң нәтижелер көрсетуде. Алайда, өмірге қауіп төндіретін ауру, қарқынды ем, стресстік жағдай сияқты т.б мәселелер науқас баланың және оның отбасының әлеуметтік, педагогикалық және психологиялық жай-күйіне теріс әсерін тигізеді. Науқастанған балаға емдеуші дәрігермен қатар әлеуметтік педагогтың қолдауы да қажет екендігі бірден анық көрінеді.

М.А. Галагузова бойынша әлеуметтік педагогикалық қолдау – бұл баланың немесе жасөспірімнің дамуына, қалыптасуына, тәрбиеленуіне, әлеуметтенуіне, әлеуметтік тәжрибені игеруіне және өзін-өзі дамытуына жағдай жасауға бағытталған кәсіби қолдаудың түрі.

Ал, денсаулық сақтау мекемелеріндегі әлеуметтік педагогикалық қолдау әрдайым жеке түрде жүргізіледі, яғни нақты науқас балаға және оның бейімделу үрдісінде туындайтын жеке-тұлғалық мәселелерін шешуге бағытталған. Бұл әлеуметтік-педагогикалық қолдау науқас баланың тұлғасын, оны қоршаған қоғамды зерттеу, баланың жағдайына сай жеке қолдау бағдарламасын жасау, көмек көрсету интеграциясы түрінде жүзеге асады.

Денсаулық сақтау мекемелеріндегі науқастанған балаларға әлеуметтік-педагогикалық қолдау көрсету әлеуметтік педагогтың шешуі керек мақсат пен міндетті қоюдан басталады. Мақсат өз кезегінде әлеуметтік педагог іс-әрекетінің мазмұнын, әдіс-тәсілін, ұйымдастыру формасын анықтайды.

Әлеуметтік қолдау қажет науқас баланың кез-келген әлеуметтік-сауықтыру, әлеуметтік-мәдени мәселесін шешуде келесі қадам – диагностика. Диагностикада бала туралы ақпарат жинау, сол ақпараттарды талдау және жүйелеу негізінде қортындылар алуға болады.

Науқастанған бала назарының басым көпшілігін өзіннің денсаулық жағдайына аударады да, өзінде туындаған әлеуметтік мәселелердің қалай туындағанын байқамайды (қарапайым басқа балалар сияқты емін-еркін ойнай алмау, қалаған уақытында далаға шыға алмау, стационарлы емдеудегі оқшалану және т.б жағдайлар). Осыдан өзін толыққанды емес сезініп ата анасымен, басқа емдеудегі балалармен, медициналық қызмет көрсету эмоционалды ұжымымен жанжалдар туындайды. Бала шешілмеген әлеуметтік қақтығыстарға толы болғандықтан әлеуметтік педагогтың міндеті бала үшін маңызды жағдайларды анықтап диагноз қою.

Денсаулық сақтау мекемелерінде емдеудегі балалармен жүргізілетін әлеуметтік-педагогикалық қолдау әртүрлі әдістер, қағидалар және әлеуметтік педагогикалық технологияларға негізделіп жүзеге асады. Әлеуметтік педагог денсаулық сақтау мекемесінде баланың өзімен тікелей жұмыс жасайды немесе жанама түрде: отбасы, достары, балалар ұжымы арқылы баланың жай-күйіне әсер ету арқылы. Әлеуметтік педагог медициналық мекеменің өзгешелігімен бала сырқатының деңгейіне байланысты жеке, қысқа мерзімді міндеттерді атқарумен қатар науқас баламен ұзақ мерзімде стационарда немесе үй жағдайында жұмыс жасайды. Әртүрлі әдістер арқылы әлеуметтік педагог науқас баланың санасына, дүниетанымына, мінез-құлқына, сезіміне мақсатты түрде әсер ете алады.

Медициналық мекемеде әлеуметтік-педагогикалық қолдау барысында әлеуметтік педагог науқастанған балалармен кеңінен қолданылатын әдістер – ол сендіру және жаттығу. Әлеуметтік педагог балалардың денсаулық жағдайына байланысты мінез-құлқының әлеуметтік нормадан ауытқуын түзеуде бұл әдістерді қолдану орынды әрі тиімді болып табылады.

Науқас балаларға қатысты қолданылатын сендіру әдісі медициналық мекемелерде қабылданған нормаларды, ережелерді балаға түсіндіру, оның іс-әрекетінің мотивтеріне әсер ету арқылы оның сенімін қалыптастырады. Сендіру – бұл әлеуметтік педагогтың медициналық мекемедегі белгілі бір мінез-құлықтың дұрыстығы немесе қажеттілігі туралы түсіндіру және дәлелдеу формасы. Сендіру барысында әлеуметтік педагог денсаулығы нашар баланың санасына, сезіміне және еркіне әсер етеді.

Бұл жағдайда сендіру ауру бала мен медициналық мекеменің қоғамы арасындағы қатынастарды реттеу формасы ретінде әрекет етеді. Сендіру әдістері өз мақсатына жету үшін медициналық әлеуметтік қызметкерге денсаулығы нашар балалардың әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерін, олардың білім деңгейін, қызығушылықтарын, жеке тәжірибесін ескеру қажет. Сендіру ең алдымен сөз арқылы іске асады, сондықтан әлеуметтік педагогтің сөйлеген сөзі анық, дұрыс, жарқын болуы керек. Сендіру арқылы баланың бойында оның тез сауығып кететіндігіне деген сенімді ұялатады. Сендіру – бұл әлеуметтік педагогтің кәсіби қызметінің ажырамас бөлігі.

Сендіруді медициналық мекеменің әлеуметтік педагогі әңгімелеу, лекция, әңгіме, пікірталас, жағымды мысал сияқты әдістер арқылы жүзеге асыра алады. Әңгіме мен дәріс – бұл әдістеменің бір адамнан: әлеуметтік педагогтен, ата-анадан, мейірбикеден және т.б. жүргізілетін монологиялық формалары, олар науқас балаларға медициналық мекеменің ішкі тәртіп ережелерін, рухани-адамгершілік тұжырымдамаларын, моральдық-этикалық нормаларды түсіндіру үшін қолданылады. Оқиға физикалық тұрғыдан науқас кішкентай балалармен жұмыс кезінде қолданылады; қысқа, жарқын, түрлі-түсті мысалдар мен фактілерге негізделген болуы керек. Дәріс әдетте күрделі рухани-адамгершілік тұжырымдамаларды ашады (парыз, ізгілік, достық және т.б.) және жоғары мектеп жасындағы науқастарға арналған. Әңгімелесу мен пікір-талас – бұл әдістің диалогтық формалары, оларды қолданған кезде науқас жасөспірімдер мен жастардың белсенді қатысы маңызды рөл атқарады. Сондықтан медициналық мекемелердің әлеуметтік педагогтің қызметінде осы әдістерді қолданудағы маңызды орынды талқыға салынатын тақырыптың таңдалуы мен өзектілігі, науқас балалардың оң тәжірибесіне сүйену (жағымды эмоциялар олар үшін қалпына келтіру үшін маңызды), және әңгіменің жағымды эмоционалды фонында жүргізілу тиіс. Медициналық әлеуметтік педагогтің арсеналындағы әңгімелесу – сұрақ-жауап әдісі.

Медициналық мекемедегі әлеуметтік педагогтің шеберлігі талқылау үшін қандай мәселелерді анықтағанда көрінеді. Бұл кез-келген фактілер мен құбылыстарды көбейтуге арналған сұрақтар болуы мүмкін (мысалы, «Шешілген және шешілмеген құпиялардың кеші»), жасөспірімдердің ауруы, емделуі және сауығуы, этикалық ұғымдарды нақтылау (ненің жақсы, ненің жаман) мәселелеріне қатысты, спецификаны салыстыру және талдау науқас балалар өздері жауап беруі керек медициналық мекеме қабырғасындағы мінез-құлық нысандары.

Науқас балалар үшін пікір-таласты қолдануға болады – бұл әдіс салауатты өмір салты туралы, науқас адамның өмір салты туралы пікірлердің қалыптасуына ықпал етеді. Пікір талас кезінде жасөспірімдердің аурудың проблемалары, ауру ағымының формасы, қалпына келтіру процедуралары, процедуралар, емдеу, медициналық тексерулер кезіндегі жасөспірімдердің мінез-құлқы туралы әртүрлі көзқарастарын ашады. Сондықтан, пікір-талас барысында медициналық мекеменің әлеуметтік педагогтері балаларды өз көзқарастарын дәлелдеуді, басқаны тыңдай білуге үйретуі керек. Нәтижесінде сендіру – бұл емдеу кезінде белгілі бір мінез-құлықтың дұрыстығы мен қажеттілігінің түсіндірілуі және дәлелдеуі, сауыққаннан кейін белгілі бір режимді сақтау және салауатты өмір салтын ұстану, денсаулықты сақтайтын технологияларды қолдана білу және әлеуметтік алдын алу заңдарын қолдану.

Науқас балалардың бойында адамгершілік дағдылары мен әдеттерін қалыптастыруда жаттығу сияқты әдіс басты рөл атқарады. Жаттығу физикалық және психикалық тұрғыдан әлсіз және науқас балаларда адамгершілік мінез-құлықты қалыптастыру үшін қажет. Моральдық жаттығулар арқылы денсаулық сақтау мекемесінің әлеуметтік қызметкерлері психикалық және физикалық ауруы бар балалардың олардың өмірінде қажет дағдылар мен әдеттерді тәрбиелеу және бекіту мақсатында іс-әрекеттері мен істерінің қайталау арқылы қалыптастырады. Денсаулық сақтау мекемелеріндегі әлеуметтік педагогтердің жұмысының күрделілігі мынада: ол жұмыс істейтін науқас балалардың көпшілігінің рухани-адамгершілік әдеттері кейде қалыптаспайды немесе ауыр жағдайға байланысты жаман әдеттерге ие болады.

Денсаулық сақтау мекемесінің базасында жаттығу әдісін қолдану тиімділігі жоғарылайды, егер әлеуметтік педагог жаттығу әдісін ұйымдастырудың ойын сияқты түрлеріне жүгінетін болса (бұл жағдайда науқас ойын кезінде тез шаршайтындықтан ойын қысқа болуы керек екенін ұмытпаған жөн): шығармашылық, сюжеттік негізде рөлдік ойын және басқа ойын түрлері. Бұл жағдайда әлеуметтік педагог жас емделушілердің қызықты мақсаттарға ұмтылысын пайдаланады (ғарышты бағындыру, алыс елдерге саяхаттау). Бұл қалпына келтіру үшін ынталандыруды қалыптастыруға ықпал етеді және балаға өзінің ауру екенін ұмытуға мүмкіндік береді. Ойын әрекеттері науқас балалар үшін әрдайым шығармашылық болып табылады, өйткені олар ойынға жаңа өзгерістер әкеледі. Ойын компенсаторлық іс-әрекет түрінде өтеді.

Ойын науқас баланың жеке дамуында үлкен маңызға ие. Ол ауруханада жатқан науқас баланың әлеммен, жаңа әлеуметтік ортамен өзара әрекеттесу, интеллектуалды, адамгершілік және ерік қасиеттерін дамыту, жалпы тұлғаны түзету қажеттілігін қалыптастырады. Ойын науқас баланың жеке басына, әсіресе ауруханада басқа балалармен сөйлеу және қарым-қатынас жасау дағдыларын дамытуға ерекше әсер етеді. Науқас балалар, бәрімізге белгілі, қарым-қатынастан аулақ ұсталады, ұялшақ, ұстамды. Баланың қажеттілігін қанағаттандырудың ерекше формасы ретінде пайда болған рөлдік ойын денсаулығы нашар балалар үшін ерекше мәнге ие болады, науқас бала қоршаған әлемде белгілі бір орынға ие болуға ұмтылады, бұл қажеттілікті өзінің нақты түріне айналдырады – ересектерге тән іс-әрекеттерді жүзеге асырады (мысалы, мамандық алу, жұмыс табу және т.с.с.), әлеуметтік маңызы бар және әлеуметтік бағаланатын іс-шаралар. Сондықтан ойын ауруханада науқас баланың әлеуметтік қажеттіліктерін қалыптастыру үшін өте қажет.

Ойын терапиясы дегеніміз – әр түрлі эмоционалды бұзылыстардан, қорқыныштан, невроздардан зардап шегетін науқас балаларға терапиялық-педагогикалық әсер ету әдісі. Ауруханада әлеуметтік педагог қолданатын әр түрлі техниканың негізі ойынның тұлғаны дамытудың әсерлі факторы ретінде танылуы болып табылады. Ойын техникасы директивтілік дәрежесімен, ойын сессияларының жиілігімен ерекшеленеді; ойын балаға жеке әсер ету әдісі ретінде және топтық психотерапия мақсатында қолданыла алады. Кейде ата-аналармен бірге ойнауға кеңес беріледі. Әр түрлі әдістер қолданылады: балалар психодрамасының элементтері, белгілі бір оқиғаларды ойнау, мысалы, қарым-қатынасқа, болашақ мамандығына, отбасына және т.б. Директивті терапияның мысалдарының бірі – «жеңілдету психотерапиясы»: әлеуметтік қызметкер алдын-ала жасаған ойын жоспары, балалар арасындағы рөлдерді нақты бөлу, барлық жанжалды жағдайлар анықталған кезде, науқас балаларға проблеманы шешуге дайын бірнеше шешімдер ұсынылады және баланың өзі қандай нұсқаны таңдай алады ол оны жақсы көреді. Нәтижесінде денсаулығы әлсіреген бала өзінің ішкі қатығыстары туралы біледі. Ауруханада ойын терапиясы балалардағы невротикалық бұзылуларға, эмоционалды бұзылуларға әсер ету үшін қолданылады. Ойынның мақсаты – науқас балаға өзін, өзінің күшті және әлсіз жақтарын түсінуге, өзін сол күйінде қабылдауға, жаңа ортаға үйренуге көмектесу.

Ауруханада әлеуметтік педагог қолданатын ойын терапиясының әсері науқас баланың ересектермен (дәрігерлермен, ата-аналармен, мұғалімдерге баруымен) және қатарластарымен (бөлмеде тұратындармен, сау достармен және т.б.) рөлдік ойын түрінде алатын жаңа тұлғааралық қатынастар практикасымен анықталады. Мәжбүрлеу мен агрессия қатынастарының орнына қалыптасатын еркіндік пен ынтымақтастық қатынастары терапевтік әсерге алып келеді және науқас балалардың сауығуын тездетуге мүмкіндік береді. Ойын терапиясы сонымен қатар науқас баланың әлеуметтік және психикалық бұзылуын, науқас балалардағы эмоционалды және жеке бұзылуларды жою үшін қолданылады.

Қорытынды

Медициналық мекемедегі әлеуметтік педагогтың алдында созылмалы аурулары бар балаларға тиімді қолдау және көмек көрсететін көптеген міндеттерді анықтадық. Әлеуметтік педагог тарапынан қажетті көмек баланы ауруханаға жатқызу кезеңінде созылмалы ауру балалар мен олардың ата-аналарына берілуі өте маңызды, өйткені тек осы жағдайда ғана оның үздіксіздігі ғана емес, сонымен қатар уақтылығы да қамтамасыз етіледі. Ұзақ емдеуді жүзеге асыратын медициналық мекемелердегі әлеуметтік педагогтың қызметінің ерекшелігі-белгілі бір проблемалық жағдайды шешудің мүмкін жолдарын тез табу қажеттілігі және жұмыс бағыттарының алуан түрлілігінде. Сондықтан оның қызметі тек медициналық мекеменің шеңберімен шектелмейді, ол психологиялық, педагогикалық, әлеуметтік және заңгерлік көмек көрсететін көптеген қызметтермен және орталықтармен тығыз қарым-қатынасты қамтиды. Аурухана қабырғасынан тыс созылмалы ауру балалардың өмір сүру сапасын жақсарту үшін әлеуметтік педагог үлкен жұмысты баланың ең жақын әлеуметтік ортасымен, педагогикалық топпен және мектеп әкімшілігімен, балаға нақты көмек көрсете алатын әртүрлі мамандармен жүргізеді. Осылайша, емдеуді жүзеге асыратын әрбір медициналық мекемеде балаға психологиялық және әлеуметтік-педагогикалық көмекті ұйымдастырудың шұғыл қажеттілігі бар екенін көреміз. Қортындылай келе, бұл әр баланың жан-жақты үйлесімді дамуын қамтамасыз ете алатын, оның толыққанды өмір сүруіне жағдай жасай алатын созылмалы ауру балаларға көмек көрсетудің кешенді тәсілі.

Библиография

1. Социальная педагогика : учебник / под ред. М. А. Галагузовой. – М. : ВЛАДОС, 2003. – 416 с.
2. Василькова Ю.В. Методика и опыт работы социального педагога. – М.: Академия, 2001. – 160 с.

ЕРЕКШЕ БІЛІМ АЛУ ҚАЖЕТТІЛІГІ БАР БАЛАЛАРДЫ ТӘРБИЕЛЕП ОТЫРҒАН АТА-АНАЛАРДЫҢ МЕКТЕП ПЕН ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ

Турымова С.

*Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану мамандығының 4 курс студенті
Ғылыми жетекші: PhD, доцент Ертарғынқызы Д.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті*

Аннотация. Мақалада ерекше білім алу қажеттілігі бар балаларды тәрбиелеп отырған ата-аналардың мектеппен ынтымақтастығы мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеу мен оқытудың маңызды факторы ретінде қарастырылады. Ғылыми мақаланың мақсаты – ерекше білім алу қажеттілігі бар балаларды тәрбиелеп отырған ата-аналардың мектеппен ынтымақтастығының жүзеге асырылу деңгейін зерттеу. Таңдалған тақырыптың өзектілігі қазіргі таңдағы ерекше білім алу қажеттілігі бар балаларды тәрбиелеуде туындайтын қиындықтардың артуымен байланысты. Қазіргі таңда, мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеуде және оқытуда ата-аналар мен мектеп арасындағы ынтымақтастықтың қосар үлесі көп. Ата-аналар мен мектеп арасындағы ынтымақтастықтың қағидаттары айқындалып, ерекше білім алу қажеттілігі бар балаларды тәрбиелеуде және оқытуда ата-ана мен мектептің ынтымақтастығының рөлі зерттеледі.

Түйін сөздер: ерекше білім алу қажеттілігі бар балалар, ерекше білім алу қажеттілігі, инклюзивті білім беру, кеңес беру, психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету.

Ерекше білім алуға қажеттілігі бар балалар (ЕБК) – даму ерекшеліктеріне, мінез-құлық және эмоциялық проблемаларына, орталық факторларына (әлеуметтік, психологиялық, экономикалық, лингвистикалық, мәдени) байланысты тиісті деңгейде білім алуда тұрақты немесе уақытша қиындықтары бар балалар;

Ерекше білім алу қажеттілігі – оқу-дамыту барысындағы сапалы білім алуға тиісті көмекке және қызметке қажеттілік [1].

Қазіргі таңда, ерекше білім алуға қажеттілігі бар балалар жалпы адами құндылықтары мен әлеуметтік талаптарға сай білім беру жүйесінде Қазақстан Республикасының Заңнамаларында балаларды қорғау аясындағы халықаралық құжаттарға және білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасына сәйкес 2011 жылдан бастап инклюзивті білім беру бойынша білім алады [2].

Ерекше білім алуды қажет ететін балалардың сәтті білім алуы үшін және табысты әлеуметтенуі үшін оларды тәрбиелеп отырған ата-аналар мен мектеп арасындағы ынтымақтастықты нығайту мақсатында психологиялық-педагогикалық қолдауды жүзеге асыру маңызды болып саналады. Соған сәйкес ерекше білім алу қажеттілігі бар балаларды психологиялық-педагогикалық қолдау баланың ата-анасымен мектеп арасындағы байланысқа және жүргізілген жұмыстар мен психологиялық-педагогикалық қолдау әдістеріне тікелей байланысты деп айтуға болады. Мұндай санаттағы балалардың әлеуметтенуі мен білім алуы және қоршаған ортамен байланыс орнатуында және сол қоршаған ортаға әлеуметтік бейімделуінде бірқатар қиындықтар кездесіп жатады. Сонымен бірге отбасы, әсіресе ата-анасы, әлеуметтік бейімделу тұрғысынан осындай балалардың дамуында шешуші рөлдердің бірін атқарады. Ата-аналар алғашқы педагогтар болып табылады. Олар баланың жеке басының физикалық, моральдық және интеллектуалды дамуына негіз қалауы керек. Сондықтан отбасылық тәрбие, ерекше білім алуға қажеттілігі бар балаларды тәрбиелеу, ата-аналардың психологиялық-педагогикалық мәдениеті және оларға мектеп тарапынан психологиялық-педагогикалық көмек көрсету сынды сұрақтар өзекті болып саналады.

Мектеп пен ата-аналардың өзара әрекеттестігі дегеніміз – мұғалімдер, оқушылар мен ата-аналардың бірлескен іс-әрекеттері мен қарым-қатынастары кезіндегі өзара байланысы. Нәтижесінде дамудың екі түрі жүзеге асырылады. Сәйкесінше, мектеп пен отбасының өзара әрекеті ерекше білім алуды қажет ететін балаларды дамытудың қайнар көзі және маңызды механизмі болып табылады [3].

Педагогтар мен ата-аналардың ынтымақтастығы дегеніміз – қызметтің мақсаттарын бірлесіп анықтау, болашақ жұмысты бірлесіп жоспарлау, күштер мен құралдарды бірлесіп бөлу, әр субъектінің мүмкіндігіне сәйкес уақытында іс-әрекет пәні, жұмыс нәтижелерін бірлесіп бақылау және бағалау, содан кейін жаңа мақсаттар мен міндеттерді болжау.

Мектеп пен ата-ана арасындағы ынтымақтастықтың негізі – бұл ерекше білім алуды қажет ететін баланың толыққанды әлеуметтік дамуына, денсаулық жағдайына байланысты орын алатын келеңсіз жайттардың алдын алуда, баланы оқыту мен тәрбиелеуде қолайлы жағдай жасаудың ортақ мақсаты болып саналады. Ынтымақтастық негізінде бірнеше маңызды мәселелерді және оның шешілу жолдарын көрсетуге болады:

1. Ата-аналар үшін өзекті және маңызды проблемаларды талқылауға бағытталған психологиялық-педагогикалық білім беруді ұйымдастыру.

Психологиялық-педагогикалық қолдау. Ерекше білім алу қажеттілігі бар балаларды оқытудың өзіндік технологиялары мен әдістері қарастырылған. Ол тікелей баланың психикалық және дене даму ерекшеліктеріне, мінез-құлық және эмоционалдық проблемаларына, өмірдің қолайсыз жағдайларына (әлеуметтік, психологиялық, экономикалық, лингвистикалық және т.б. проблемалар) тікелей байланысты болады. Сондықтан әрбір ата-анаға өзіндік жеке жоспар құрылып, педагогикалық қолдаудың индивидуалды картасы жасалынады. Көптеген зерттеулер отбасында мүгедек баланың пайда болуы отбасының қалыптасқан өмірін бұзатындығын көрсетеді: отбасының психологиялық климаты және неке қатынастары өзгереді. Өмірінде осындай жағдайға тап болған баланың ата-анасы көптеген қиындықтарға тап болады. Ерекше білім алуды қажет ететін балаларды тәрбиелеп отырған ата-аналарға психологиялық-педагогикалық қолдау үлкен септігін тигізеді. Ерекше білім алуды қажет ететін балалармен қарым-қатынас түрлерін, педагогикалық қабылдау ерекшелігіне байланысты жұмыс жүргізу әдісін таңдау және ата-анасына түсетін психологиялық ауыртпашылықты еңсеру мақсатында қолдау маңызды [4].

Әдістемелік нұсқаулық әзірлеу. Әдістемелік нұсқаулықтың мақсаты – ҚР жалпы білім беру мектептеріндегі ерекше білім беруді қажет ететін оқушыларға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетудің ұйымдастырушылық және әдістемелік негіздерінің мәнін ашу болып саналады. Қазіргі уақытта Қазақстанда оқушылардың дамуындағы ауытқушылықтың салдарынан туындайтын ерекше білім беру қажеттіліктері тек арнайы мектептерде ғана толық көлемде қанағаттандырылады. Мұндай арнайы мектептерде ата-аналармен жұмыс жүргізудің арнайы әдістемелік-нұсқаулықтары әзірленген. Оларда психологиялық-медициналық-педагогикалық кеңестің қорытындысы мен 6 ұсыныстарын алған мектеп жасындағы балалардың жалпы санының 14,2%-ы білім алады. Осы санаттағы қалған балалар, сондай-ақ басқа себептерге байланысты оқуда қиындықтары бар мектеп оқушылары, ұйымдастыру әдістемелік мәселелердің дайындалмағаны себебінен балаларға қажетті психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетпейтін жалпы білім беру мектептерінде оқиды. Сондықтан да жалпы білім беру мектептерінде де арнайы әдістемелік нұсқаулықтар әзірлеу тиімді болады.

2. Баланың денсаулық жағдайына байланысты индивидуалды қарым-қатынас стилін құру. Бұл ерекше білім алуды қажет ететін баланың денсаулық жағдайына байланысты және мүгедектік деңгейіне байланысты ата-ана мен мектеп педагогтарының бірлесіп жұмыс атқаруының нәтижесінде балаға деген жеке қадамды және қарым-қатынасты табу үшін жүргізілетін жұмыстар тізбегі болып саналады.

3. Ата-ана мен баланың эмоционалды байланысын орнату және баланы қорғау. «Ерекше» қажеттіліктері бар баланың дамуы ата-аналардың оның физикалық және моральдық дамуына қатысуына, олардың тәрбиелік ықпалының дұрыстығына және отбасылық жағдайдың жақсы болуына байланысты. Ерлі-зайыптылар мен туыстар арасындағы қатынастардағы қайшылықтар мен асқынулар баланың дамуына әсер етеді. Сондықтан, басты назар балаға емес, тікелей баланың отбасына бағытталуы керек, онымен жұмыс отбасындағы психологиялық ахуалды бақылау, білім беру мен оқытудың проблемалық мәселелері, үйде түзету жұмыстарын жоспарлау, кеңестер мен практикалық көмек көрсетумен байланысты. Дамуында ауытқуы бар баланы тәрбиелеу ата-анадан үлкен физикалық және рухани күш талап етеді, сондықтан ересектер үшін физикалық денсаулықты, ақыл-ой тепе-теңдігін және оптимизмді сақтау маңызды. Баланың және отбасының тағдыры көбінесе ата-ананың қалай әрекет ететініне байланысты болады. Сондықтан да мектеппен қарым-қатынас орнатып арнайы педагогтармен байланыс жасау арқылы баланы тәрбиелеу маңызды болып табылады.

4. Кеңес беру және ақпараттық қолдау. Отбасылық кеңес беру және ақпараттық қолдау – ерекше білім алуды қажет ететін баланың ата-анасының функционалды ресурсын барынша бейімделген деңгейде қалпына келтіру және қолдау мақсатында психо-педагогикалық, отбасылық кеңес беру.

5. Ата-аналардың педагогикалық мәдениетінің деңгейін көтеру және ата-аналардың психологиялық-педагогикалық біліктіліктерін арттыру, ата-аналармен жеке және топтық жұмыстар жүргізу – ата-ана үшін мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеу барысында туындайтын қиындықтарды еңсеруге және алдын-алуға көмектеседі [5].

Мүмкіндігі шектеулі баланы интеграциялау процесінде отбасы мен мектеп арасындағы байланыс жұмыстарын ұйымдастыру нәтижесінде ерекше қажеттіліктері бар балаға деген құрмет қарым-қатынасы қалыптасады. Балалардың жетістіктері ата-аналарды арнайы педагог мамандарымен ынтымақтастықты жалғастыруға, баламен үйде жұмыс жасау жаттығуларын меңгеруге шабыттандырады. Ерекше білім алуды қажет ететін баланың отбасы белсенді кәсіби қолдау алуға мүмкіндігі туады. Мүмкіндігі шектеулі баланы тәрбиелеп отырған ата-ана мен мектеп арасындағы ынтымақтастықты нығайтудың нәтижесі – ата-аналардың өз баласының денсаулығына деген көзқарастарының біртіндеп өзгеруіне, отбасындағы атмосфераның жақсаруына, ата-аналардың мектептегі қоғамдық бірлестіктедің

жұмысына белсенді араласуына және баланы оқыту мен тәрбиелеуде арнайы әдістер мен технологияларды пайдалана алуына әкеледі. Қорытындылай келе, мүмкіндігі шектеулі балалардың дамуы мен оқу үдерісінің сәтті болуының маңызды факторы – мектеп пен ата-аналардың ынтымақтастығы негізінде туындаған ортақ жоспарлар мен бірлескен қызметтердің нәтижесі деп айтуға болады.

Әдебиеттер

1. Саламанская декларация «О принципах политики и практической деятельности в сфере образования лиц с особыми потребностями» 1995 г.
2. Закон РК «Об образовании».
3. Акатов Л. И. Психологические основы социальной реабилитации детей с ограниченными возможностями жизнедеятельности / Л. И. Акатов. – М.: Просвещение, 2002. –276 с.
4. Галкина, Е.В. Работа с семьей ребенка с ограниченными возможностями здоровья / Е.В. Галкина // Актуальные вопросы современной педагогике: материалы II международной научной конференции. – Уфа: Лето, 2012.
5. Методические рекомендации по системе критериального оценивания учебных достижений детей с ограниченными возможностями. Астана, 2015 г.

ҚАЗІРГІ ЖАСТАРДЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚТЫҚ ӘЛЕМІ:
ТӘУЕЛСІЗДІК ТАҒЫЛЫМЫ

ЦЕННОСТНЫЙ МИР СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ:
УРОКИ НЕЗАВИСИМОСТИ

THE VALUE WORLD OF TODAY'S YOUTH:
THE LESSONS OF INDEPENDENCE

ҚАЗІРГІ ЖАСТАРДЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚТЫҚ ӘЛЕМІ:
ТӘУЕЛСІЗДІК ТАҒЫЛЫМЫ

ЦЕННОСТНЫЙ МИР СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ:
УРОКИ НЕЗАВИСИМОСТИ

THE VALUE WORLD OF TODAY'S YOUTH:
THE LESSONS OF INDEPENDENCE

ЦЕННОСТИ МОЛОДЁЖИ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНЕ: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ

Алиев М.М.

ОП Философия, 2 курс

*Научный руководитель: канд. филос. наук., доцент Толгамбаева Д.Т.
Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилёва*

Аннотация. В статье осуществляется попытка социально-философского анализа ценностей молодёжи в современном Казахстане. На основе анализа эмпирического материала – данных социологических исследований, автор показывает ценностные приоритеты казахстанской молодёжи в историческом срезе и приходит к определенным теоретическим положениям. Автор указывает, что декабрьские события 1986 года в Алма-Ате изменили ценностное сознание казахской молодёжи. Показано, что в системе ценностей молодёжи важное место занимала и занимает семья. Поставлен вопрос о законе и солидарности как ценностях, необходимых для успешного развития страны.

Ключевые слова: молодёжь, ценности, ценностные ориентиры, современный Казахстан, семья, национальное самосознание, закон, солидарность.

2021 год – юбилейный, это год 30-летия независимости нашей страны. Сегодня Казахстан как независимое государство является активным субъектом глобализационных и информационных процессов, которые все более усиливают взаимодействия между различными народами как носителями своих культур. В нашей стране идут модернизационные процессы и сегодня особое внимание уделяется модернизации общественного сознания, которое, как мы знаем включает такие направления как конкурентоспособность, прагматизм, сохранение национальной идентичности, открытость сознания, культ знания, эволюционное развитие [1]. В этом процессе большое внимание наше государство уделяет молодёжи. Согласно закону РК «О государственной молодёжной политике», в данную группу входят граждане от четырнадцати до двадцати девяти лет [2, статья 1, пункт 3]. Таким образом, сегодня сформировалось поколение, выросшее в условиях независимости, демократического развития, открытости общества. В тоже время молодёжь как социально-демографическая группа наиболее уязвима в плане внешнего и, не всегда позитивного, влияния в условиях глобализации. От ценностных ориентиров молодого поколения во многом зависит развитие нашей страны, народа. В 2019 году на церемонии закрытия года молодёжи Президент РК Касым-Жомарт Токаев, в частности, сказал: «Дальнейшее укрепление нашей Независимости и процветание страны – священный долг нынешнего поколения. Мы надеемся на вас. Вы будущее нашего государства! Всем известно, что народ, который уделяет внимание своему подрастающему поколению, становится сильнее. Мы хотим, чтобы у вас были самые высокие качества, которые принесут нашему народу мировую славу» [3].

Из этих слов можно сделать определенный вывод, который заключается в том, что руководство страны заинтересовано молодёжью как движущей силой прогресса, этим глава государства подчеркнул, что в эпоху глобализации главным ресурсом для страны является человек.

Но тут сразу же возникает вопрос о том, готова ли молодёжь оправдать те надежды, которые на нас возложило старшее поколение? Готова ли молодёжь стать основой прекрасного будущего Казахстана и обеспечивать имидж страны на мировой арене? Обладает ли молодёжь теми высокими качествами, которые по словам Президента, принесут нашему народу мировую славу?

Отвечая на эти вопросы, можно уйти в преувеличенно скептические или оптимистические прогнозы, основанные на ненадежных посылах. По нашему мнению, ответы на вышепоставленные вопросы во многом лежат в области ценностного сознания молодого поколения, на формирование которого оказывает влияние ряд факторов как внутренних, так и внешних: экономические, политические, социально-культурные и др.

Безусловно, социально-философский анализ ценностей молодёжи современного Казахстана многоаспектен. Это связано с одной стороны, с различными трактовками ценностей в современной социальной философии, с другой – с пониманием социальной реальности, человека, культуры, духовности.

Отметим, что система ценностей исторически меняется вместе с изменением самого общества; меняется и содержание ценностей – представлений о материальных или идеальных объектах как о предпочтительном, как о благе, что связано с потребностями, интересами, целями личности, социальной группы или общества в целом.

Ценности казахстанской молодёжи также связаны с той социальной реальностью, в которой живут молодые люди. Поэтому в рамках данной работы на основе реконструкции ценностных ориентиров

казахстанской молодёжи мы сделаем определенные выводы и постараемся выявить некие общие глубинные ценности и ответить на поставленные ранее вопросы.

Мы будем рассматривать достаточно небольшой в историческом плане временной промежуток: 60-е годы прошлого столетия, время так называемой «хрущевской оттепели» – вторая половина 1980-х годов – настоящее время, период независимости. На наш взгляд, переломным моментом в эволюции ценностей у казахской молодёжи являются декабрьские события 1986 года.

Безусловно, моральные ценности, религиозные ценности, эстетические идеалы, ценности права, ценности в политике выполняют свои функции в человеческом бытии. Однако, на наш взгляд, такие ценностные категории, как семья, здоровье, саморазвитие, успех и т.п. имеют исключительное значение для молодых людей в процессе социализации, формирования и развития человека как личности. Эти ценностные категории, которые мы перечислили, ярко выражено преобладали в жизни советской, следовательно, и казахской молодёжи позднего СССР. Важно понимать, что в системе ценностей существует определенная эволюция, те или иные ценности в конкретном историческом периоде выходят на первый план, другие остаются «в тени». Также нельзя забывать об особенностях развития конкретного общества, народа с его историей и культурой, со своей ценностной системой, в которой доминируют те или иные ценности.

Опираясь на исследование советского и российского философа, социолога Б.А.Грушина, которое проводилось через газету «Комсомольская правда», мы можем сделать вывод о том, что в 1960-х годах молодёжь обладала неким романтическим мироощущением о неизбежной победе коммунизма и это было выражено в ценностных ориентирах самой молодёжи. Например, 33,5 % – приносить пользу родине; 33,2 % – стать первоклассным специалистом; 15,6 % – быть настоящим коммунистом [См.: 4]. Напомним, что это было время «хрущевской оттепели», когда обществу, после сталинских репрессий, казалось наступает период свободного, демократического развития. Однако это не осуществилось.

Ранее мы обозначили, что будем рассматривать ценностные ориентиры казахской молодёжи позднего СССР и молодёжи современного Казахстана, а этот пример служит для того, чтобы объяснить эволюцию взглядов и ценностей, потому что у молодёжи второй половины 80-х годов ценностные ориентиры кардинально отличаются от молодёжи 60-х, 70-х и из этого мы можем сделать вывод, что взгляды современной молодёжи тоже непохожи на взгляды предыдущего молодого поколения. Это соотносится с общей закономерностью развития как общества, так и ценностей.

Анализ ценностных ориентиров казахской молодёжи в эпоху перестройки и молодёжи современного Казахстана выводит нас к теме «конфликта поколений». Данная тема не является предметом данного исследования, тем не менее определенные выводы можно сделать.

Исходя из данных Института социологических исследований Академии наук СССР в 1983 году, основной ценностной категорией среди молодёжи являлась семья, 74 % хотели иметь благополучную семью. А категорию успеха молодёжь в 80-х отодвигает на второй или даже на третий план. В данном социологическом исследовании «успех» представлен в виде «полного достатка» и его выбирают 21,4 % молодёжи, карьеру – 0,3 % [См.: 5]. На наш взгляд, это объясняется застойными явлениями в социальной жизни, порождающие социальную апатию, понимание, что выйти, преодолеть установленные государством рамки профессиональной и иных сфер деятельности вряд ли возможно. Закрытость и тоталитарность советского государства исключало возможность выезда за рубеж на учебу или работу.

Таким образом, ценностная категория «семья» выходит на первый план у советской, в том числе и казахстанской молодёжи позднего СССР. Успех и карьерный рост вообще отодвигаются на третий план, на наш взгляд это связано с такими факторами, которые мы приводили ранее, то есть утрата связующей идеологии и неуверенность в будущем.

В социологическом исследовании не было описано отношение к здоровью и саморазвитию, это то, что сегодня занимает одну из первых позиций в системе ценностей казахстанской молодёжи. Исходя из того, что молодёжь в период перестройки, когда был разрушен «железный занавес», утратила определенные коллективистские черты, и стала склоняться больше к индивидуализму, то саморазвитие и здоровье, как личностные ценности стали играть огромную роль в жизни молодёжи.

Что же с молодёжью современного независимого Казахстана? Произошли ли существенные, кардинальные сдвиги в системе ценностей казахской молодёжи во втором десятилетии XXI века?

Опираясь на результаты исследования ценностей молодёжи в современном Казахстане, полученных в ходе исследовательской деятельности центра «Молодёжь» Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, проведем определенный анализ. Данное исследование проводилось среди городской молодёжи осенью 2012 года [6]. На удивление серьезных эволюционных сдвигов не произошло, но стоит заметить, то, что молодёжь стала еще более традиционалистской в позитивном содержании данного термина. Семья (64,2%) так же остается на первом месте, значительный рост показала

категория здоровья – 60,3%, затем идет саморазвитие – 37,4%, любовь – 33,3% и дети – 32,3%; замыкает рейтинг ценностей познание – 8,7%, общественное признание – 6,2%, развлечения – 5,7%, красота природы и искусства – 2,7%. Социологическое исследование показывает, что молодёжь не испытывает определенное благоговение перед западными ценностями как довольно часто представляется на уровне общественного сознания, а наоборот все больше чтит традиции и возвращается к истокам, в этом заключается традиционализм и феномен архаизации ценностей. Причем архаика не тождественна понятию традиционализма. Архаизация ценностей идет на бессознательном уровне, тогда как традиция – осознанная связь с культурой.

Собственно, какие факторы привели к тому, что молодёжь современного Казахстана пошла по пути традиции? Это можно связать с тем, что в 1980-е годы значительное место в общественном сознании начинает занимать интерес к своей национальной истории, возвращение к духовным истокам, возвращение преданных советской властью имен и, прежде всего, деятелей движения Алаш с их идеей свободы и независимости казахского народа, желание общества как на теоретическом уровне, так и на уровне обыденного сознания знать историю и культуру, осмыслить ее трагические периоды в XX веке. Важную, если не исключительную роль начинает играть ценностная категория «национальное самосознание».

В последний период СССР практически все граждане, особенно молодёжь, отбросили надежду на светлое коммунистическое будущее. В итоге молодёжь постепенно начала менять ценностные ориентиры и категории, в пользу национального самосознания. Последним катализатором для пробуждения традиционных ценностей явились декабрьские события в Алма-Ате, также известные как Желтоқсан. После Желтоқсан ценностная парадигма молодёжи того периода кардинально изменилась, национальное самосознание возрастало с геометрической прогрессией, и даже после принятия независимости, казалось бы, в тот момент, когда национальной идентичности ничего не угрожает ценностная категория национального самосознания все еще играет важную роль, а особенно ярко национальное самосознание выступает сейчас, в эпоху всеобщей глобализации.

Таким образом, по нашему мнению, что извечный конфликт поколений преувеличен, и в молодом возрасте старшее поколение руководствовалось теми же ценностными категориями, которыми руководствуемся мы сейчас, единственное что нас различает это время и обстоятельства. По сути, у казахской нации, у казахской молодёжи есть та глубинная ценность, которые мы привели в начале – семья, несмотря на то, что данный институт испытывает определенный кризис.

В 2019 году Центром бизнес информации, социологических и маркетинговых исследований «BISAM – Central Asia» по заказу Института философии, политологии и религиоведения Комитета науки Министерства образования и науки РК было проведено социологическое исследование «Формирование казахстанской идентичности в контексте задач модернизации общественного сознания». Главный научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, доктор философских наук Курмангалиева Г.К. анализирует результаты исследования в статье «Казахская идентичность в свете современной модернизации Казахстана: социологическое измерение» [7]. Автор, в частности, пишет, что результаты опроса показали, «что современный казахстанец, в том числе и казах, сохраняет преданность семье, надеяться и ждет поддержки от родственников и родителей, т.е. сохраняет и несет установки традиционного общества» [7, с.71]. Так, согласно Таблице 2 эффективными средствами для развития общества являются семья (91%), образование (78%), государство (72%). Это позволяет нам говорить, что и сегодня семья является ценностью для казахстанца. В этом же исследовании автор делает вывод, что «современному казаху присуща этническая и религиозная идентичности, чем гражданская, отражающие приверженность традициям и обычаям казахского этноса, его культуре, исламскому вероисповеданию.» [7, с.71]. Результаты данного исследования показывают, что приоритетные ценности, сформировавшиеся в молодёжной среде в период перестройки и распада Советского союза, коррелируют с ценностями молодёжи современного Казахстана.

Задача, стоящая перед нашим государством и обществом – войти в тридцатку наиболее развитых стран мира. Поэтому, после рассмотрения исследования ориентиров казахской молодёжи на разных ее этапах, стоит перейти к рассмотрению ценностных ориентиров молодёжи активно развивающихся стран. Мы рассмотрим ценностные ориентиры молодёжи Сингапура и Франции, как одних из самых экономически и культурно развитых современных государств. Ценности развитых демократических стран особо важны для казахстанской молодёжи, несмотря на то что молодёжь независимого Казахстана чтит и уважает традиции, все же стоит заметить, что нынешнее молодое поколение направлено на интеграцию в мировое культурное пространство. Также стоит отметить, что в интеграции и перенимании опыта молодёжью заинтересовано и правительство, например, Чрезвычайный и Полномочный Посол РК в Сингапуре Е.Баударбек-Кожатаев говорит о том, что Первый Президент РК Н.А.Назарбаев

неоднократно отмечал необходимость применения передового международного опыта, в частности и сингапурского, в реформировании экономической и политической системы Республики Казахстан. [8]. Но какими ценностными категориями мыслит современная молодежь Сингапура?

Ценностные ориентиры современной молодежи Сингапура весьма разнообразны, это можно связать с многонациональностью государства где культурные и религиозные нормы, политическая история и экономические нормы различаются в той или иной мере, но все же у сингапурской молодежи есть общие ценностные категории, которые основываются на азиатской системе ценностей, то есть системе ценностей трех наиболее представленных в Сингапуре наций – китайской, индийской, малазийской. Можем даже сказать, что в Сингапуре произошла концептуализации традиционных азиатских ценностей [9]. Закон как ценностная категория приобрела новый характер, но также важна, как и в период царствования в Древнем Китае философской концепции легизма. Традиционные ценности изменяются и проявляются с иной стороны в современном Сингапуре, по сути ценностная категория закона является фундаментом Сингапура, молодежь это осознает и пытается внедрить и видоизменить традиционные ценности. Ежегодно в Сингапуре проходит молодежный форум (Singapore Youth Forum), где обсуждаются множество проблем, в том числе и ценностные. Всеобщая заинтересованность сингапурской молодежи этим форумом, подчеркивает, что ценности, связанные с успехом и карьерой также важны. В данном аспекте можно увидеть сходство с Казахстаном, где в таком полиэтничном и поликультурном государстве молодежь всё-таки находит общие ценностные ориентиры. На наш взгляд, мы должны учесть подход к ценностям, умение концептуализировать, адаптировать ценности под изменчивый современный мир.

Также еще основной чертой, которой обладает современная молодежь, а в большей степени, на наш взгляд, французская, является солидарность. Солидарность – это одна из сильных ценностей молодежи. В своей статье французский социолог Оливье Галлан утверждает, что несмотря на стремление к проявлению индивидуальности, в течение нескольких лет он наблюдал, что солидарность не препятствует индивидуалистическому поведению, которое является отражением общества. Это причина, по которой Оливье Галлану пришлось систематически задавать этот вопрос на приемных сессиях. Он задавал вопросы такого рода: как вы объясните, что в вашем поколении эта ценность (солидарность) и такое поведение сосуществуют? Этот вопрос удивляет молодых людей, потому что они не считают себя индивидуалистами. Галлан О. считал, что их убеждения не связаны с их поведением в повседневной жизни, а те убеждения, которых они придерживались – просто их идеал [10].

Мы можем считать, что несколько явлений в совокупности способствуют такому поведению и возвращению к традиционным ценностям, таким как клан, семья, друзья, круги: глобализация, которая усиливает принцип локальной и региональной идентичности. Таким образом, ценностные ориентиры молодого поколения Франции и Казахстана схожи. Студенческие протесты 1968 года во Франции, подтолкнуло молодежь к солидаризации и после событий «Красного мая» ценность солидарности поднималась выше в иерархии ценностей. Тем самым мы можем заметить некое сходство между студенческими протестами во Франции и событиями декабря 1986 года в Казахстане. Однако подчеркнем, что не стоит отождествлять Красный май и Желтоқсан, так как эти протесты были вызваны разными причинами и имели разные цели. Это мы используем лишь для обоснования ценностной категории солидарности, ведь эти акты солидарности привели к колоссальным изменениям, что еще раз доказывает, что молодежь – это движущая сила прогресса.

Из всего вышесказанного мы можем отметить то, что принятие ценностей, которые приводят к лучшему результату является весьма хорошей стратегией. На наш взгляд, нам стоило бы перенять подход к модернизации традиционных ценностей у Сингапура, и улучшить иерархическое положение ценности солидарности. Почему улучшить положение, а не внедрить данную ценность? Потому что ценностная категория солидарности уже присутствовала в нашей культуре, в мировоззрении казахского народа и в жизни нашей молодежи, Желтоқсан тому яркий пример.

Таким образом, исследование показывает, что молодежь разделяет идеалы семьи, эта ценностная категория может быть в основе государства. Здесь можно провести параллель с Аристотелем, и его определением семьи. Аристотель считал, что государство начинается с семьи, семья – это первичная ячейка социальных взаимодействий, и сама семья является началом всех добродетелей [11]. Наряду с семьей как социальным институтом можно назвать и другие факторы становления именно традиционных ценностей, то есть осознанных и оформленных коллективно. Такими факторами является система воспитания в дошкольных учреждениях, в средних школах и вузах. Воспитание основано на уважении, доверии, и готовности помочь в трудной ситуации. На самом деле все этические ценности, которые преподают молодому поколению восходят к тем принципам, которые сформировал Абай в своей концепции этически нравственного человека «толық адам». В понимании Абая человек должен обладать

трудолюбием, образованностью, разумом, гуманностью, дружбой и любовью одновременно. Этический смысл Абая состоит в высокой роли назначения человека в жизни. Таким образом можем заметить, что концепция Абая и концепция Канта о нравственной личности весьма схожа. Как и Кант, Абай ставит вопрос о возможности существования нравственной личности. Иммануил Кант утверждал, что нравственная личность возможна лишь в том случае, если допускается свобода как первостепенное качество человека, а также долг и расположенность к добру. Человеческий принцип – категорический императив как постулат практического разума. Абай же, отвечая на вопрос о нравственной личности приводил нерушимые принципы концепции «толық адам» и призывал «Адам бол!» [12].

Таким образом в ходе социально-философского исследования ценностей мы пришли к выводу, что для молодёжи независимого Казахстана семья является ценностью, что показывает приверженность молодого поколения традиции. Семья также является исключительно важным социальным институтом. Национальное самосознание как ценностная категория не теряет своей актуальности. Более того, ценностные принципы современной молодёжи соотносятся с тем, к чему призывал Абай. Помимо тех принципов, которые он сформулировал в концепции «Толық Адам» он призывал казахский народ, прежде всего, казахскую молодёжь того времени к открытости сознания. И для современной молодёжи открытость сознания тоже является отличным принципом для построения стабильного будущего. Молодёжь независимого Казахстана помимо того, что чтит традиции, также обладает открытостью сознания, пластичностью, готовностью к открытию новых горизонтов. Это выражено в интересе к ценностным ориентирам современных развитых стран. В нашем исследовании примером служит молодёжь Сингапура и Франции. Например, в Сингапуре очень важную роль играет ценностная категория закона, но у нас эта категория еще требует принятия молодёжью и дальнейшее ее развитие. Французская молодёжь с явным трепетом относится к ценностной категории солидарности, мы можем тоже отметить, что ценность солидарности присутствует в мировоззрении современной молодёжи Казахстана, но она не столь ярко выражена по сравнению с другими ценностями, поэтому нам следует ее развивать. Итак, на наш взгляд, ценностные ориентиры молодёжи независимого Казахстана позволяют говорить, что она способна быть ответственной и обеспечить успешное вхождение страны в число самых развитых государств мира.

Список литературы

- 1 Назарбаев Н. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания. [Электронный ресурс]. URL https://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya (дата обращения: 30.10.2020).
- 2 Закон Республики Казахстан «О государственной молодёжной политике» [Электронный ресурс]. URL https://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=31661446 (дата обращения: 25.02.2021).
- 3 Выступление Главы государства К. Токаева на церемонии закрытия Года молодёжи и старта Года волонтера. [Электронный ресурс]. URL. [inform.kz https://www.inform.kz/ru/polnyy-tekst-vystupleniya-glavy-gosudarstva-na-ceremonii-zakrytiya-goda-molodezhi-i-starta-goda-volontera_a3593253](https://www.inform.kz/ru/polnyy-tekst-vystupleniya-glavy-gosudarstva-na-ceremonii-zakrytiya-goda-molodezhi-i-starta-goda-volontera_a3593253) (дата обращения: 26.02.2021).
- 4 Грушин Б.А. Четыре жизни России в зеркале опросов общественного мнения. Очерки массового сознания россиян времен Хрущева, Брежнева, Горбачева и Ельцина в 4-х книгах. – Жизнь 1-я «Эпоха Хрущева». – М., 2001.
- 5 Тазов П.Ю. Динамика ценностей российской молодёжи 1960-2010 гг. в социокультурном анализе // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 1-1.; URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=17928> (дата обращения: 26.02.2021).
- 6 Социокультурная адаптация городской молодёжи / Под ред. Р.С. Салыкжанова. – Астана, 2013.
- 7 Курмангалиева Г. Казахская идентичность в свете современной модернизации Казахстана: социологическое измерение // Адам әлемі. – 2020. – № 2 (84). – С. 67-81
- 8 Баударбек-Кожатаев Е. У истоков сотрудничества – казахстанско-сингапурские отношения [Электронный ресурс]. URL https://online.zakon.kz/m/Document/?doc_id=31092883 (дата обращения: 26.02.2021).
- 9 Tew Y. Beyond “Asian Values”: Rethinking Rights. CGHR Working Paper 5. November 2012. Cambridge, University of Cambridge Centre of Governance and Human Rights. Available at: https://www.repository.cam.ac.uk/bitstream/handle/1810/245115/CGHR_WP_5_2012_Tew.pdf (accessed 07.03.2021).
- 10 A Divided French Youth: An Interview with Olivier Galland. Interviewed by Nathalie Sarthou-Lajus. In *Études* Volume 416, Issue 1, 2012, pages 33 to 43
- 11 Политика / Аристотель; пер. с др.-гр. С.А. Жебелева. – СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2019. – 352 с. – (Азбука-классика. Non-Fiction).
- 12 Абай Слова назидания. – Алматы Алматыкітап, 2020. – 224 с.

ҚАЗАҚТЫҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ДҮНИЕТАНЫМЫНДАҒЫ ЕРКІНДІК МӘСЕЛЕСІ

Ақихат Ләзат

Домбыра, 2-курс

Ғылыми жетекші: аға оқытушы Калдаева Б.С.

Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы

Аңдатпа: Бұл мақалада қазақтың философиялық дүниетанымындағы еркіндік мәселесі қарастырылады. Адамзат тарихының бастауларына зер салсақ, адам баласының ертеден келе жатқан бір арманы еркіндік екенін көруге болады. Еркіндік адамның ғана таңдауы, ол оның өзге де құнды қасиеттерінің қатарында маңызды орын алады. Адам өзіндігін сезіну үшін, тұлғалығын таныту үшін еркін әрекеттер жүзеге асырып отыруы қажет. Саналы түрде еркін әрекет ететін адам әрдайым толық мәнді тұлға болып есептеледі. Сондықтан, еркіндіктің мәнін ашу, оның қаншалықты дәрежеде болатындығын анықтау маңызды мәселе болып табылады. Мақаламызға арқау болғалы отырған адамға ғана қатысты ерекше қасиеттер қатарында елеулі орын алатын еркіндік мәселесі болмақ. Еркіндіктің мәнін ашу, оның қаншалықты дәрежеде болатындығын анықтау маңызды. Сондықтан да адам баласы өмір сүретін қай уақытта, қандай кеңістікте болмасын еркіндік мәселесі қойылып отырады. Сол себепті, осы маңызды мәселенің мәнін дұрыс ашу жолында жұмыстар жүргізілуі тиіс.

Түйін сөздер: қазақ философиясы, дүниетаным, еркіндік, азаттық, тәуелсіздік, бостандық.

Еркіндік – жан қасиеті. Сондықтан, еркіндік – жан құмарын қандырудың негізгі шарты. Еркіндік маңызын Абай былай деп береді:

*Еріксіз түскен ылдидан,
Еркіңмен шыққан өр артық.
Қорлықпен өткен өмірден,
Көсіліп жатқан көр артық [1,227 б.]*

Афоризм тәрізді айтылған бұл бір ауыз өлеңнің мағынасы өте терең. 1903 жылы Семей жандаралынан келіп Абай үйіне тінту жүргізілген. Өлең сол тінтуден кейін жазылған. Ресей үкіметі жағынан осындай қорлық көріп, оған қосылған өзіне қоршаған ортаның зардабы данышпан ақынға осындай ақиқатты ашу себебі болған тәрізді. Ақын еркіндіктің маңызын жүрекке жеткізіп, осылай дәл көрсетіп берген. Еркіндік – жан қасиеті болғандықтан, адамның үнемі ұмтылатын шексіз арманы. Еркіндік дегеніміз – қалыптасқан өмір жағдайына және заманға байланысты адамның соған сәйкес өз еркімен әрекет ету мүмкіндігі. Тән арқылы жан өзінің ерік-қалауын орындайды. Жан басқарған іс-әрекет қандай болса да өзінің шыңына жетіп, көркемдіктің үлгісін береді. Сондықтан адам үшін мұндай еркіндік ең қымбат және ең үлкен құндылық.

Қазақ халқының дүниетанымында еркіндік болмыстың іргетасы ретінде қарастырылады. Адам мен элементтің қатынасы контекстінде еркіндік мәселесі адамның табиғаттың ажырамайтын бөлігі ретінде қарастырылуынан туындайды.

Қазақ дүниетанымының ерекшеліктерін айтқанда, ескерер мәселе, ол – қашанда олардың еркіндік пен бостандық сүйгіштігі. Қазақ жерінде ешқашанда құлдық болмаған.

Қазақ халқы еркіндікті, әсіресе жеке басының азаттығы мен ой еркіндігін бәрінен жоғары қояды. Сөздің жаны бар деп есептеген, сөзге тоқтаған, кітапханасы мен мұрағаты өздерінің жады болып табылатын халықта демократиялық құндылықтар басымдық танытқаны белгілі. «Бұрынғы қазақ қоғамындағы «Дат» деп алып, ханға да қарсы уәж айта беретін дәстүрді қоғамтанушылар «далалық демократия үрдісі» немесе «көшпелі демократиясы» деп атап жүр. Хан да, батырда, сұлтан да, бай да қара халықтың осы уәжімен есептесуге мәжбүр болған. Бұл орайда, ел сыйлаған жыраулар мен ақындардың пікірі елеулі әлеуметтік күшке айналған. Осылайша дәстүрлі қазақ қоғамындағы сөз бостандығы, ой еркіндігі Абай айтқандай «бас басына би болуға», анархияға ұласуға дейін барды. Сірә, қазақ қоғамының кезінде қатаң билік үстемдік құрған елдерден кенже қалуы, сөйтіп өзгенің боданына айналуы осы еркіндіктің шектен шыққан әрекеттерге ұласуынан да болар», [2, 83 б.] – деген Ө. Нысанбаевтың тұжырымдары еркіндікті пайдаланып елдің шырқын бұзуға дейін барудың келеңсіз тұстарына берілген дұрыс баға деп есептейміз. Адамдық мәнділік еркіндікте. Өмірде адамдық мәнділікті еркіндік жағдайында таңдай алады. Адам таңдау жасау арқылы алдағы өмір сүру жоспарын анықтайды. Өзінің идеалдарын, нені құндылыққа балап, нені өмірінің мәні ететінін осы таңдау еркі болмаса жүзеге асыруы мүмкін емес. Ал таңдау жеке тұлға үшін үлкен сын болып табылады. Осы таңдау жасауларымыздың өзі еркіндіктің болуымен анықталады. Адамдар күнделікті қатынастарында табиғат жағдайларына ғана емес, өздері жасаған күштерге де тәуелді болып жүреді. Ол күштер әлеуметтік ұйымдар, әлеуметтік институттар, салт-дәстүрлер мен сана түрлері болып табылады. Осы

кезге дейін философия тарихында зертеушілер еркіндікті бар деп дәлелдеп жүрсе, оған қарама-қарсы пікірдегілер еркіндікті жоққа шығарады. Дәстүрлі қазақ мәдениетінің негізгі мәселелері мейрімділік пен қатыгездік, шындық пен өтірік, адамның әлемдегі орны, оның тағайындылығы, өмірдің мәні, адамның қоршаған ортамен, жоғары күшпен, рухтармен қарымқатынасы болып табылады. Қазақ халқының дүниетанымы, дүниеге көзқарасы өмір сүрген кезеңдерінде әр түрлі сипатқа ие болды. Қазақтың дәстүрлі мәдениетінде «Әлем-Жер-Адам» қатынасы тұтастықты қамтиды. Қазақ философия тарихында ақын-жыраулар шығармашылығында өздерінің болмысын категориялар арқылы кескіндеп кейіптемей, поэтикалық қалыптағы образды ойлар арқылы айшықтады. Халқымыздың дәстүрлі дүниетанымындағы еркіндік рухы мәселесі тарихи-әлеуметтік деңгейде таразыланды. Оның негізгі ұғымдарымен түбірлес, тектес түсініктері ұсынылып, олар тарихи сана тұрғысынан байыпталатын еді.

XVIII ғасыр оқиғалары қазақ халқының әлеуметтік-саяси және философиялық ой-жүйесіне ерекше бір шабыт беріп, қозғау салған еді. Өркениеттің бір белгісі еркіндік. Қазақ атқа мінсе болды, демін еркін алып, жан-жағына қарап, өзін еркін сезінген. Қайда барамын, қалай жүремін ол өз еркінде. Бүкіл айнала аймақты ол өз жері сияқты сезінген. Өмірі өзін емін-еркін ұстаған қазақтың дүниеде қорқатыны бостандықтан айрылу болған. Абақтыға қамалу ол үшін өлімге тең көрінген. Соғыста қорку, үрку дегенді білмеген. Ата-бабасынан қалған оның бір ерекшелігі соғыста өлемін деп қорықпаған. Оның қорқатыны тұтқын болмау, зынданда отырмау, не құл болмау. Иә, өмірлерінің мәні болған еркіндік пен еркіндігінің материалдық негізі болып есептелген малынан айырылған қазақ мүсәпір ғана емес, аштықтан қырылды, – дейді Д. Кішібеков [3, 46 б.]. Көшпелілер көзқарасында жаугершілік заманда ат жалын тартып мінген ер азамат, жауынгер майдан алаңында жаумен шайқаста шейіт болса, оған еш өкінбеген. Өйткені олардың түсінігінде бұндай өлім «ақ өлім» деп саналған. Мәселен, Ақтамберді жырау қартайған шағында, төсек тартып жатып: «Бар арманым, айтайын, батырларша жорықта, өлмедім оқтан қайтейін» – деп армандаған екен. Бұл арман, еркіндік үшін өлімге де бас тігетінін айғақтайды. Елі мен жерін қорғау жолында жан берудің өзі олар үшін өлімнің ең қадірлі-қасиетті түрі болып түсінілген. Адам үшін мына жарық дүниені қию қандай қиын болса, оны да осы жолда құрбан етуге бар. Оларға еркіндік жоқ жерде өмірдің мәнісі де қалмайды. Сондықтан жауынгер-жыраулар өздерінің жалынды жырларында «жалаңаш бар да жауға ти, Тәңірі өзі біледі, ажалымыз қайдан-дүр» деп сарбаздарға рухтандырушы күш бере, өздерінің азаттығы жолындағы соғыста қайтпас қайсар болуға шақыра толғайды. Еуразиялық кеңістіктегі Қазақ Ордасының осы бір кезеңінің тарихи хал-ахуалы жазушы, жыраулық поэзияның білгірі М.Мағауин «Түркістан бастаған жиырма бес қаладан айырылу Қазақ Ордасының қанатын қырқып, өрісін тарылтып қана қойған жоқ, оның алдағы замандардағы тіршілік кебін бір жақты мал шаруашылығымен ғана айналысатын көшпенді кепке түсірді. Түркістандағы Өзірет Сұлтан дүрбесінен бастап, Сауран, Шымкент, Сайрам, Ташкент, Созақ және басқа қалалардағы мешіттер қоймасында сақталған бай кітапхана, ондағы діни-фәлсапалық еңбектер, ескі тауарихтар мен шежірелер, біз бар деп білмеген тағы қаншама мұра өртке кетті, талан-таражға түсті, жойылды» – деп сипаттайды [4, 27 б.]. Сахара жұртына соншалықты қымбат құндылықтардың күйрей бастауының нышандары айқын көріне бастаған кез басталды. Осындай алмағайып заманда, қазақ халқының өмір сүруі мен жойылып кетуінің алдында тұрған неғайбіл шақтарында ұлттың айбынды да асқақ жоғары рухының арғасында еркіндікке деген күштарлық бәрін де жеңіп шықты. Бабаларымыздың көзсіз жанқиярлық ерлігі жайында көптеген аңыздар, өлең-жырлар, толғаулар дүниеге келгені белгілі. Ол туындылар сол кездегі өмір шындығы, жүректердің тебіренісі, халықтың арман-тілегі. Біздің жадымызды екі ғасыр бөліп тұрса да, бабалар үні құлағымызда тұрғандай. «Бұрынғы мәдениеттен қиратындылар, ал түптің түбінде күлдің үйіндісі қалады, бірақ осы күлдің үстінде рух қалқып жүретін болады» деген Л.Витгенштейн сөзінің жаны бар екенін тарих дәлелдеп отыр [5, 234 б.]. «Ақтабан шұбырынды, алакөл сұлама» деп аталатын жырлар мен «Елім – ай» атты әндер қазақ елінің дербестіктен айырылып қалу қаупі туған кезеңнің туындылары. Осындай қауіпті ең алғаш сезіне бастаған халықтың ең сезімтал ұлдары – жыраулар, билер, ақындар, осындай күйреудің үрейлі ұшқындарын өздерінің шығармаларында көрсетіп, халықты, билік басындағы хандарды бірлікке шақырды. Олардың негізгі үні – отаншылдық, ерлік, жерін, атамекенін қорғау т.т бір кездегі Түркі империясының дәуірленген кезіндегі рухтың өрлігі бәсеңсігенін жандандыртуға арналды. Ұсақ мүдделердің, билікке таласудың, тайпалық, рулық, т.б пиғылдардың белең алғандығы қатаң сыналып, тұтас халықтың бірлігінің мүдделерін алға тарту басым болды.

Дәуірдің геосаяси жағдайына келетін болсақ, қазақ даласын Қытай мен Ресей бөліп алуға даярланып жатқан еді. Ресей екі жақты, қалмақтармен және қазақтармен «саяси ойын жүргізу» саясатын ұсынды. Сол кездегі, яғни қазақ халқының мәдени құндылықтарының өсіп-өркендеуіне елеулі кедергілер келтірген XVIII ғасырдағы тарихи жағдайлар бір жағынан ұлттың намысын оятып, халықты бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығаруға бірауыздылыққа, бірлікке жұмылдырды. Екінші

жағынан, осынау сахараны мекен еткен, ешкімнің жеріне, байлығына көзінің қырында салмаған, ешкімге өзі тарапынан соғыс жариялап, шабуыл жасамаған ұлттың саяси мәдениетін қалыптастырды. Саяси мәдениет тек ұлттың мемлекеттік құрылымының пайда болуына байланысты қалыптаса бастайды. Тайпа, ру аралық қатынастар, ел ішіндегі ірілі-уақты болып жататын өкпе-наз, барымта, шаруашылыққа байланысты жер дауы, әлеуметтік мәселердің ішіндегі қазақ қоғамының ең бір өзектісі – жесір дауы, бұлардың барлығы дерлік халықтың өзінің ішкі қатынастары болып табылады. Олар саяси сфераға жатпайды. Халықтың халық ретінде одан кейінгі дәуірлерде ұлт ретінде бірігу үдерістері. Әрине бұл құндылықтар негізгілер. Бірақ оларда саяси қатынастардың белгілі бір нышандары болғанымен, шын мәнінде саяси қатынастар жоқ деуге болады. Саяси қатынастар халықтық және ұлттық құрамаларға айнала бастағанда, ол құраманың басқа сондай құрамалармен қатынас аясында өрістеуі тиіс. Осы халықтық құрама тұтас елді біріктіретін күш, мемлекеттің пайда болуымен байланысты, сол арқылы күшейе түседі.

Тәуелсіздік жолындағы күрес жылдары елді басқару, көрші мемлекеттермен халықаралық қатынастарды реттеу, ұлттық мемлекеттің саяси-әлеуметтік істерін басқару хан билігі арқылы жүзеге асты. Тарихшыларымыз, әдебиеттаншы ғалымдарымыз осы ғасырды Абылай заманы, Абылай дәуірі деп атап жүр. М.Қозыбаев «Абылай және оның заманы» атты мақаласында: «Қазақ халқын талай хандар билеген. Бірақ Абылай хан болған дәуірде Шыңғыс әулетінен тараған ханзадалардың құны құлдыраған кез еді. Ел басына күн туған кезде қазақ елінің ханзадалары тақта емес, ұрыс алаңында сынға түсті» – деп атап көрсетеді. Абылай ханның тұлғалық және билеушілерге тән қасиеттерін санар болсақ, Платонның мемлекет жайындағы іліміндегі мемлекетті басқарушы адам қандай болуы керек деген қағидасы ойға оралады. Платон оларды топтарға бөліп, бірінші топтағы басқарушыларға – данышпандарды (философтар) жатқызады. Олардың негізгі қызметі – мемлекетті дұрыс басқару. Ал екінші топқа әскери адамдарды, яғни мемлекетті қорғаушыларды жатқызады. Ежелгі грек философиясының мемлекетті қорғаушылар ішкі-сыртқы жаулардан қорғап қана қоймай, соғыс өнерімен қоса поэзия, музыкамен де айналысса деген пайымдаулары ел билеуші ердің жан-жақты жетілген Тұлға болуын талап еткендіктен еді. Мемлекетті басқарушының бойынан Платон іздеген осы қасиеттер Абылай хан бойынан табылған-ды. Абылай Тұлғасы өзінің әмбебаптылығымен де дараланады. Ең бастысы Абылайдың қазақ сахарасының даналық философиясын бойына сіңірген ақыл иесі болуында. Соған қоса өнерден де құр алақан емес-ті, және де сол киелі өнерді дарытып қана қоймай, өз жан тебіреністерін музыка тіліне көшіре білген нәзік сезімді күйшілігі де болған. Абылай XVIII ғасырдан күйі жеткен санаулы күйшілеріміздің бірі. Абылай күйлері сол кездегі нақты өмір құбылыстарына арналған болатын.

Адамдық мәнділік еркіндікте. Өмірде адамдық мәнділікті еркіндік жағдайында таңдай алады. Адам таңдау жасау арқылы алдағы өмір сүру жоспарын анықтайды. Өзінің идеяларын, нені құндылыққа балап, нені өмірінің мәні ететінін осы таңдау еркі болмаса жүзеге асыруы мүмкін емес. Ал таңдау жеке тұлға үшін үлкен сын болып табылады. Осы таңдау жасауларымыздың өзі еркіндіктің болуымен анықталады. Адамдар күнделікті қатынастарында табиғат жағдайларына ғана емес, өздері жасаған күштерге де тәуелді болып жүреді. Ол күштер әлеуметтік ұйымдар, әлеуметтік институттар, салт-дәстүрлер мен сана түрлері болып табылады. Осы кезге дейін философия тарихында зерттеушілер еркіндікті бар деп дәлелдеп жүрсе, оған қарама-қарсы пікірдегілер еркіндікті жоққа шығарады.

Еркіндік мәселесінің тарихи-әлеуметтік алғышарттары мен осы дәстүрдің қалыптасу барысын қарастырсақ, қазақ халқының өмірінде еркіндікті жүзеге асыруға тырысқан бірегей тұлғалар қазақ хандары екенін көруге болады. Өйткені хандар – еліміздің тұтастығы мен ұлттық мемлекеттілікті орнықтыруда еркіндік рухын сезініп, басқа халықтармен теңдікте болған кезеңдерді қамтамасыз еткен ұлы тұлғалар еді. Олардың тәуелсіздік жайындағы идеяларын, ұстанымдары, бағдарларының тарихи философиялық сарапталуы бүгінгі ұлтымызды ұлт ететін құндылықтарды байытуда өз үлесін қосары даусыз. Басқаға тәуелділікте болу ең жеңіл жол, ал, еркіндікті таңдау, ең қиыны. Ел президенті Н.А.Назарбаев бұл мәселенің өзектілігі жайында: «Алашқа айбын болған, азаттық ұғымының айдынын кеңейткен тұлғаларымызды ел санасына, тарихи беттеріне қайыра алып келген тәуелсіздікті осыдай ұлтқа пана болар аруақтарымызды тірілтіп бергені үшін асқақтауымыз керек емес пе?» – деп жазды [6, 136 б.]. Сондықтан да тәуелсіздік, бостандық, еркіндік туралы ұғымды философиялық тұрғыдан жан-жақты зерделеу бүгінгі қазақстандық қоғам үшін ерекше маңызды

Сонымен, қазақ халқының дәстүрлі дүниетанымдағы еркіндік мәселесін сараптай келе, ондағы негізгі ерекшеліктерді байыптайтын болсақ, ерік күшіне қол жеткізген, өзінің ерік-жігерін бағындыра білген, қоғамда да белгілі-бір деңгейде шексіз еркіндікке ие болған жандардың, соның ішінде хандардың, еркіндіктерін жауапкершілікпен шектеп отыру қажеттілігін нақты көруге болады.

Сонымен қатар, жеке адам еркіндігінен ел мүддесінің, жер мен мемлекеттіктің, бостандық пен азаттықтың жоғары қойылғаны айқын.

«Қазақ халқының дүниетанымындағы еркіндік ұғымының өзіндік тарихи-мәдени алғышарттары болды. Қазақ қоғамындағы билер институты мен ханның саяси-әлеуметтік әрекеттері мен негізгі мақсаттарының өзі елдің азаттығы мен бостандығына негізделген-ді. Бұл азаттық рухынан туындайтын құндылықтар жүйесін құрайды» [7, 297 б.].

Тәуелсіз Қазақстанның дербес мемлекет ретінде демократиялық құндылықтарды басшылыққа ала отырып, экономикалық реформалар жүргізіп, халықтың әл-ауқатын, рухани және мәдени дамуын жүзеге асыруға бағытталған саясатының нәтижесінде мемлекетте этносаралық келісім, бейбітшілік, саяси тұрақтылық, ішкі және сыртқы қауіпсіздікті нығайту азаматтардың құқығын сақтау мен шығармашылық еркіндігін қолдаумен қатар жүргізіліп келеді. Бұл даналықпен жүргізілген саясат – қазақ халқының еркіндік сүйгіш рухани болмысының көрінісі. Қазіргі күні жаһандану үдерісі қоғам өмірінің барлық салаларын қамтып, дәстүрлі мәдениеттердің құндылықтары ұмытылып кету қаупі туған шақта елімізде жасалып жатқан шаралар оған қарсы тұру, сонымен қатар, басқа дамыған мемлекеттердің құрсауында кетпей, тәуелсіздігімізді сақтап қалуға бағытталған. Ең алдымен бұл жағдайда экономикалық тәуелсіздікпен қатар, рухани тәуелсіздікті жоғалтпау мәселесі тұр. Қазақ ұлтының ғасырлар бойы қордаланған руханиятының жетістіктерін бүгінгі күннің кәдесіне жарата отырып, еркіндік жағдайында дамуды дұрыс жолға қоя білу керек. Қазақстан азаматтары Отанымыздың намысы үшін әрдайым жауапкершілікті сезініп жүруі тиіс. Абайдың «Толық Адам» идеясы қазіргі қазақстандық қоғамда өзінің өзектілігімен құнды. Адамды жетілдіру, ішкі еркіндікпен байланысты. Қоғамдағы әрбір жеке адам бүгінгі тәуелсіздікті пайдалана отырып өзін-өзі жетілдіруге тиіс. Ұлтымыздың болашағы жарқын болуы үшін ол идеялардың пайдасы зор. Ұлы ойшылдарымыздың ой-жүйелерін жетілген қоғамның әрбір мүшесі өзінің күнделікті өмірлерінде пайдалана отырып қаперде ұстағаны абзал. Мәңгілік ел болу жолында әрбір адам өзінің еркіндігін сақтай отырып, ішкі еркіндікті жоғалтпауы абзал. Олай болмаған жағдайда адамның өмірі мәнсізденеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Абай энциклопедиясы. А., Атамұра. 1995.720 б.
2. Нысанбаев Ә.Н. Адам және ашық қоғам. А.,1998, 272 б.
3. Кішібеков Д., Кішібеков Т. Қазақ философ халық. //Ақиқат.2009. №8.46 б.
4. Мағауин М. Қазақ тарихының әліппесі. А., 1995.107 б.
5. Витгенштейн Л. Мәдениет және құндылық. //Батыс философиясының антологиясы. А., 2002. 464 б.
6. Назарбаев Н.Ә. Ғасырлар тоғысында. А., 1996. 355б.
7. Қоңырбаева К.М. Қазақ философиялық ойы эволюциясындағы еркіндік идеясы. А., 2013, 216 б.

ӘЛИХАН БӨЙКЕЙХАН ӨМІРІНІҢ САЯСИ ФИЛОСОФИЯСЫ

Әбдіхан Д.Б.

*«Нанотехнология және наноматериалдар» мамандығының 2-курс студенті
Ғылыми жетекшісі: PhD доктор, оқытушы Балабекұлы Д.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті*

Аңдатпа: Жұмыста Алаш қайраткерінің Әлихан Бөкейхан азаматтық ұстанымдары философиялық көзқарастарына шолу және сипаттама негізінде саяси философиясына ғылыми талдау жасалады.

Түйін сөздер: Әлихан Бөкейхан, саяси философия, Алаш тарихы.

Қазақтың һәм «Алаштың» көсемі. Қазақстан Республикасы тәуелсіздігінің 30 жылдығымен түспа-түс «Алаш» қозғалысының көсемі Әлихан Бөкейханның туғанына 155 жыл толуда. Әлихан Бөкейхан – ХХ ғасырдың бас кезінде қазақ даласында кеңінен танылған әрі қуатты күшке айналған ұлт-азаттық «Алаш» қозғалысының негізін қалаушы және жетекшісі. Ол «Алашорда» ұлттық автономиясы Халық кеңесінің төрағасы болды.

«Алаш» қозғалысы жетекшісінің саяси қызметі мен тұлғалық, басшылық, һәм шығармашылық еңбегіне 1920 жылдары баға беріле бастады. Соның бірі ХХ ғасырдың бас кезіндегі саясаткерлердің бірі, тарихшы, журналист, жазушы және драматург Қошмұхаммед Кемеңгерұлы еді. Ә. Бөкейханға арналған тарихи очеркін 1922 жылы аяқтап, 1924 жылы Мәскеудегі СССР халықтарының орталық баспасынан шығарды. Совет өкіметінің қуғын-сүргініне ұшыраған Әлихан Бөкейхан өмірінің соңғы 15 жылын осы Мәскеуде өткізіп, Кремльдің жігі бақылауында болған еді. Қошмұхаммед Кемеңгерұлы «Қазақ тарихынан» деп аталатын тарихи очеркінде: «Үкіметтің қара қуғын жасаған күндерінде айдауына да, абақтысына да шыдап, ел үшін басын құрбан қылған ат төбеліндей ғана азамат тобы болды. Бұл топты баулыған – Әлихан», – деп жазды [1].

Әлихан Бөкейханның 1866 жылы 5 наурызда дүниеге келді. Бұл кез отаршылдық саясат салдарынан қазақ халқының көп ғасырлар бойы қалыптасқан көшпенділердің дәстүрлі рулық-қауымдық қатынастарынан, жерінен де, оны пайдалану құқынан да ажырай бастаған, көшпенділердің байырғы құндылықтары шеттетіліп, жаңасы қалыптаса қоймаған тарихи сын күндер кез еді.

Патшалық Ресейдің отыршылдық саясаты жыл өткен сайын күшейіп, қазақ ішіне дендеп ене түсті, соның кесірінен хандық биліктің байырғы құрылымдары жойылып, қазақтың салт-дәстүрі мен мәдениетіне және оның өз жерінде дербес этнос ретінде өмір сүруіне қатер төнді.

Алаштың саяси замансөзінің сардары. Патшалық биліктің озбыр саясатын жастайынан көріп, түйсініп өскен Әлиханның бойында отаршыл билікке ғана емес, жан алып, жан беріспей-ақ отарлық қамытты киюге мәжбүр еткен өз халқының тағдырына деген үлкен жауапкершілік болды. Әлихан Бөкейхан авторлығымен әрі редакторлығымен жарық көрген «Голос степи» газетінің 1907 жылы 13-қаңтарда шыққан саны. Көсемнің сыншыл көзқарасы да ерте қалыптасты.

1889 жылы «Особое прибавление къ «Акмолинскимъ областнымъ ведомостямъ» газетінің қазақ тіліндегі қосымшасы – «Дала уалаятының газетінде» жарияланған алғашқы журналистік еңбектерінде қазақ қоғамының жағымсыз жақтары мен халықты қатыгездікпен қанап жүрген надан молда, болыс пен старшынды, тойымсыз байдың сойылын соғып жүрген екіжүзді ақындар мен оқыған қазақтарды аяусыз сынға алды. «Баспаханаға хат» атты мақаласында Зұлымбай Қарымбаев секілді қазақ бай-болыстарының, сондай-ақ Мүсәпір Бейшарин тәрізді қазақ кедейлерінің жиынтық кейіпкерін жасады.

Келесі мақаласында: «Қыр халқы бос жүреді. Бос отырған бастарына ауыр сын тумаған соң мехнат-жұмысқа иленбей, мал шаруасыменен күнелтіп жүрді. Мал бағу өз жөніменен жүре береді. Өлгенге шейін бір қазақ мал бағуды түзеуге ойлаған жоқ, қанша заманнан бері ата-бабаның жолыменен жүреді де отырады» [2].

Жас Әлихан сол кездегі қазақ қоғамы мәдениетінің төмендігін, әдеп пен ахлақтың кемдігін сынға ала, ащына отырып жазды. Халықтың жаппай сауатсыздығы, болыстық билік үшін ру аралық күрес, барымта, байлар мен күштілердің кедейлер мен әлсіздерді аяусыз езуі етек алды деп санайды. Әлиханның саяси көзқарасы қалыптасуында, қазақ халқы бай мен надан молдалардың және отаршыл биліктің үш жақтан бірдей езгісіне түсті. Бірақ Әлихан қазақтар туралы: «Қыр халқы... ғылым-білім жайып жатқан һәм өздері ғылым-білімге көңіл бөлген себебінен кешікпей-ақ жақсылықты біліп, еңсесін көтеруге аяқ басар, өздерінің сүйектеріне берген ақылы-санасы болған соң...», – деп жазды [3].

Саяси білім мен ғылым жолындағы түрен жол. Омбы техникалық училищесін аяқтаған Әлихан сол кездері жұрт таңдауындағы заңгер, әскери не тәржімашы кәсіпті таңдамай, Санкт-Петербургтегі Орман институтына оқуға түсті. Ормантанушы-ғалым дипломын үздік қорғайды. Соңынан Санкт-

Петербург университетінің заң факультетіне төтенше емтихан тапсырып, заңгер дипломына да ие болды.

Әлихан Бөкейхан түпкі арманы Қазақ даласының өркендеуі мен озық ел ретінде тану болды. Қазақстанның халық шаруашылығы бойынша сарапшы маман, ірі ғалымға айналды. Ол экономист, тарихшы, этнограф, әдебиеттанушы ретінде танылды. Қазақ егіншілігі мен мал шаруашылығы, соның ішінде қазақтың сиыр, қой және жылқы шаруашылығы туралы іргелі зерттеулер жариялады. Қазақ тарихы, этнографиясы, әдебиеті мен фольклоры туралы жүздеген мақалалар жазып, «Қозы Көрпеш – Баян Сұлу», «Ер Тарғын», «Ер Сайын» секілді халық ауыз әдебиетінің бірнеше үлгілерін жинақтып, баспа бетіне шығарды. *Оның білімінің философиялық мәні де Мәңгілік қазақ елінің туған жерін Ұла Дала көшіне айналдыру болды.*

Саяси күрес жолындағы жігер мен ізденіс. Алашш көсемі ғылыми атаққа да, ғылыми дәрежеге де бет бұрудан алдын негізгі күш-жігерін саяси күреске жұмсады. Қайраткерлік қызметінде ғылыми жұмыстарын саяси күрес барысында жазуға тура келді. Академик Әлкей Марғұланның естеліктерінде, Алаш көсемінің 1925-1927 жылдар аралығында Ленинград мемлекеттік университетінің профессоры болғандығы айтылады. Қазақ жерінің отарлануы мен байырғы жер иесі – қазақ халқына сол кездің өзінде тиіп отырған және алда да тигізе беретін аса ауыр зардаптары туралы бірқатар ірі еңбектері Әлихан Бөкейханның алға қойған мұратының жарқын мысалдары бола алады. Әлихан Бөкейхан бұл зерттеулерді Семей түрмесінде сегіз ай отырған кезінде де жазған еді. «Қазақтың суармалы егістік жерлерінің алынуы», «Дала өлкесінің түкпірлеріндегі орыс қоныстары», «Ақмола облысындағы переселендердің жер үлестері» деп аталатын мақалаларының тақырыптарынан-ақ оның қандай өзекті мәселелерді арқау еткені айқын аңғарылады. Әлихан Бөкейхан бұл мақалаларды басқа жерде емес, отаршыл метрополияның дәл жүрегінде – Петербург қаласында, «Сибирские вопросы» журналында жариялады. 1908 жылы, туған жерден жырақта, бостандықтың дәмін татар-татпастан-ақ Самараға айдалып кетті.

Тәуелсіздік туралы саяси шешім. Әлихан Бөкейхан кезіндегі құдыретті Қазақ хандығының бірлігі мен күш-қуатынан айырылып, отарлық тәуелділікке қалай түскенін егжей-тегжейлі зерделеп шықты. Ол қазақ хандары мен сұлтандарының, ру көсемдері мен билерінің Ресей империясы өкілдерімен жазысқан хаттарын зерттей келе кейбірін газеттер мен арнайы жинақтарда жариялады. Сондай-ақ даланың тағы бір көшпелі элитасы – Кенесары хан бастаған қарулы көтеріліс туралы ел ауызындағы аңыз-әңгімелерді жинақтады. Әлихан Бөкейхан осы ізденістердің арқасында бірнеше келелі тұжырымдар жасап, ой қорытты.

Қазақтың бірлігі мен тәуелсіздігін сақтай алмауының ең басты себебін ол ел тізгінін ұстағандардың, тіпті ең қатерлі кездің өзінде, яғни жоңғар шапқыншылығы кезінде де ел ішінде ауызбірлік орната алмауынан көреді. Алаш қайраткері Әлихан Бөкейхан шығарған «Иртышъ» пен «Омичъ» газеттері. «Бұрынғы билеушілердің көпшілігі, – деп жазады Әлихан Бөкейхан, – күш-қуатының барлығын өзара талас-тартыс пен қырқысқа сарп етті» [4].

Алып Ресей империясымен алысып, байырғы тәуелсіздікті қарулы көтеріліспен қалпына келтіру мүмкін емес деп тұжырған Әлихан Бөкейхан «бұл жолды халықтың жаппай қолдауы да неғайбыл, Кенесары көтерілісінің жеңіліске ұшырауы – соның бір көрінісі» деп есептеді.

Алаш жетекшісі отаршыл империяны саяси тұрғыдан реформалап, федеративтік демократиялы мемлекетке айналдыру арқылы ғана қазақтың әуелі өзін-өзі билеп, кейін толық тәуелсіздікке қол жеткізуіне болады деп санады.

Ол мұның ұзақ та азапты жол болса да, ең дұрыс жол екенін көре білді. Сондықтан да 1905 жылы «Халық бостандығы» немесе Конституциялық-демократиялық партияның (кадет партиясы) Ақмола облыстық және Омбы қалалық комитеттерінің ұйымдастырушылары мен жетекшілерінің бірі болды.

Партия 1905 жылы 23 сәуір мен 17 қазандағы манифестердің аралығында дүниеге келді, бірақ аз уақытта-ақ Ресейдегі ең ірі әрі аса танымал оппозициялық ұйымға айналды. Кадеттердің бағдарламасы мен алға қойған мақсат-міндеттері қазақ халқының арман-тілегіне сай келді. Бұл партия «адамның жеке басына қол сұқпаушылықты; ұлтына, діни сеніміне, тегі мен жынысына қарамастан азаматтардың теңдігі мен бостандығын қамтамасыз етуді; халық өкілдіктеріне де, жергілікті өзін-өзі басқару органдарына да жалпыға бірдей, тең, төте және құпия сайлау құқығын жүзеге асыруды; жер реформасын заңнамалық тұрғыдан шешуді, ұлттық талаптарды әділ орындауды» талап етті.

«Қарқаралы петициясы» – демократия айбыны. Тәуелсіздікті байырғы хандық басқару институттары негізінде қалпына келтіруді Әлихан Бөкейхан дұрыс деп санамады. Сол себепті де ол өзгеше стратегиялық мақсаттарды жүзеге асыруға ұмтылды. Бұл ұмтылыстарының бір парасы «Қарқаралы петициясы» деген атпен тарихта қалған 1905 жылғы «Қазақтардың петициясында» көрініс тапты.

«Қазақтардың петициясының» басты ұйымдастырушы және негізгі ауторы Әлихан Бөкейханның қазақ халқының бейбіт саяси талаптарын орыс императорына дереу поштамен жіберуді қолға алғаны туралы оның «Дала өлкесіндегі сайлаулар» деп аталатын очеркінде жан-жақты айтылады.

Әлихан Бөкейхан бұл талаптарды Петербургтің «Сын отечества» газеті мен Омбының «Иртыш» газетінде жариялап, оларды өзі редакциялап шықты. «Қазақтардың петициясының» төртінші тармағында «қазақ отырған жерлердің қазақтың меншігі болып саналатынын патша өкіметінен мойындауды» талап еткен Әлихан Бөкейхан «жерсіз мемлекет болмайды» деген ұстанымда болды. Қазақ жерін сақтап қалу және Ресейдің қазақ жеріне орыс шаруаларын орналастыруына жол бермеу мақсатындағы қажырлы күресті ол Санкт-Петербургтегі оқуынан Омбыға оралысымен бастап кетті.

Қазақ халқы петицияда қазақ балалары білім алатын барша бастауыш мектептерге ана тілі мен жазуын енгізуді, қазақ тілінде газет шығарып, іс қағаздарын қазақ тілінде жүргізуді талап етті. Әлихан Бөкейхан кейінірек сырттан таңылған жат заңдармен емес, қазақ халқының салт-дәстүрі мен ұлттық ерекшеліктеріне сай келетін жосын-жоралғылар бойынша үкім шығаратын қазақтың байырғы билер сотын қалпына келтіруді ұсынды. Бұл ретте мысал ретінде Англиядағы сот билігін алға тартты. Ол үшін билер мен билердің сот билігін әкімшілік билікке тәуелсіз ету қажет деп санады.

«Алаш» қозғалысының стратегиялық мақсаттарының бірі – Дала өлкесіне «земство», яғни жергілікті өзін-өзі басқару жүйесін жаппай енгізу. Земство енгізілген жағдайда жергілікті өзін-өзі басқару жүйесі күшейіп, белгілі бір аумақта жиналған салықты мектеп, аурухана, жол және тағы да басқа маңызды әлеуметтік нысандар құрылысын жүргізуге, яғни жергілікті инфрақұрылымды салып, дамыту мүмкіндігі болатын еді.

Мемлекеттік Думада тиесілі заң қабылдау арқылы Дала өлкесіне жаппай земство енгізуге ұмтылған Әлихан Бөкейханның түпкілікті көздегені қазіргі қазақ мемлекетін, оның берік іргетасынан қалау еді.

Алаштың – алаш жұртының басшысы. Осынау стратегиялық мақсаттарға жету жолында ұлттық зиялы қауымға да, қарапайым бұқара халыққа да жақын идея ауадай қажет еді. Әлихан Бөкейхан қазақтарды руға да, жүзге де жіктемеді, әлеуметтік мәртебесіне де, біліміне қарай да бөле-жармады. Қазақты біртұтас халық ретінде көргісі келді. Осы орайда ол ұсынған Алаш атауы ұлтты ұйыстыруға мұрындық болатын тамаша идея болып шықты. Бұл идеяны Әлихан Бөкейхан Алаш қозғалысы пайда болғанға дейін-ақ әрдайым айтып жүрген еді. Сонау 1910 жылдың өзінде-ақ «Қазақтар» деп аталатын тарихи очеркінде қазақтардың соғыс ұраны «Алаш деген мифтік тұлға» екенін атап өткен болатын.

1913 жылы жазған «Қазақтың тарихы» деп аталатын мақаласында Алаш атауына тереңірек тоқталып, Алаш атауының астарында «жетекші» деген мағына жатқанын айтады. «Жошы ханды халық «Алаш» деп атап кетті. Бұл «Алаштың – алаш жұртының басшысы» екенін білдіреді» деп жазады [5].

1917 жылы қараша айында өткен Құрылтай жиналысының сайлауында қазақтардың басым көпшілігі «Үш жүз» партиясын емес, «Алаш» партиясын қолдады, сөйтіп «Алаш» партиясы 43 депутаттық мандатты иеленді. «Алаш» Әлихан Нұрмұхамедұлы Бөкейхан 1937 жылы шілде айында тұтқындалған кезде өз қолымен толтырған анкета. Ол Қазан төңкерісінің қарсаңында Ресейдегі елуге жуық партияның ішінде сегізінші орында тұрған еді [6].

Демократ – Әлихан Бөкейханов. Әлихан Бөкейхан шынайы демократтық жолға түсті. Шынайы саясаты бағамдай білетін ол өз елінің Ресей федеративті парламенттік республикасының құрамында болашағы болмайтынын аңғарды.

Алаш көсемі 1917 жылғы Ақпан төңкерісі кезінде Батыс майданның тылында жүрген болатын. Күтпеген төңкерістен кейін ол Орал облысы мен Бөкей ордасында қазақ сиездерін ұйымдастырып, өткізу үшін майданнан Шафқат Бекмұхамедұлы мен Уәлидхан Танашұлын жібереді. Оларға сиезде қазақтың белгілі ақыны, күйші, Орынбор кадет корпусының түлегі, Әбілхайыр ханның беделді тұқымы Шәңгерей Бөкейұлын жетекші етіп сайлауды аманаттайды.

Аманатты мойындарына алғанда еш қарсылық білдірмеген бұл екеуі неге екені белгісіз Бөкей ордасына барар жолда Шәңгерейге қарай ат басын бұрмаған. Әлихан Бөкейхан осы аманат арқылы Орынборда өтетін жалпықазақ сиезінде Шәңгерей Бөкейұлын «Алаш» жетекшісімен тепе-тең жағдайда Алашорда автономиясы үкіметінің (Халық кеңесі) төрағасы қызметіне нағыз демократиялық сайлау жолымен дауысқа түсіруді көздеген болатын.

Алайда съезде онымен бірге басқа екі кандидаттың – Әлихан Бөкейханның ұсынысы бойынша Екінші Дума депутаты Бақыткерей Құлманов пен Айдархан Тұрлыбаевтың дауысқа түскені белгілі. Әлихан Бөкейхан бұл ұсыныстарынан Қазақстанда демократиялық сайлау дәстүрінің негізін қалағысы келгені байқалады.

«Қазақтардың петициясы – халық бостандығы жолында. Ол бұл жолдың ұзақ, тар жол тайғақ кешу, бірақ ең сенімді екенін алдын-ала білген. Сондықтан, Әлихан Бөкейхан ынтымақтастық орнатып

қана қоймай, 1905 жылдың қазанында Бағдарламалық мақсаттары мен міндеттері тілектері мен тілектерін бейнелейтін «Халық бостандығы» партиясының немесе Конституциялық-Демократиялық партияның Ақмола облыстық және Омбы қалалық комитеттерін ұйымдастырушылар мен жетекшілердің бірі болды. қазақтар. Әлихан Бөкейхан тәуелсіздіктің қалпына келуін бұрынғы ханның басқару институтымен архаикалық және үмітсіз деп санады. Сондықтан да ол өзінің мақсаты ретінде келесі стратегиялық міндеттерді шешуді қойды, олардың кейбіреулері әйгілі «Каркаралинская» деген атпен танымал 1905 жылы «Қазақтардың петициясында» көрініс тапты.

Алаш қозғалысы мен оның жетекшісінің стратегиялық мақсаттарының бірі – Дала аймағында земство деп аталатынды кеңінен енгізу болды, бұл жергілікті өзін-өзі басқару органдарына мектеп салуға жиналған салықтардың едәуір бөлігін иеліктен шығаруға мүмкіндік берді, ауруханалар, жолдар және басқа да маңызды әлеуметтік-мәдени нысандар, яғни жергілікті инфрақұрылымды дамыту. Қазақтың ұлттық көшбасшысы земствоны тек жергілікті өзін-өзі басқару органдарына ғана емес, сонымен бірге болашақ ұлттық мемлекетке ұлттық басқарушы кадрларды даярлаудың ұстазы ретінде қарады. Мемлекеттік Думада тиісті заң қабылдау арқылы дала өлкесіне земство енгізуге ұмтылып, Әлихан Бөкейхан ұзақ мерзімді мақсат – заманауи қазақ мемлекетінің құрылысын берік іргетастан бастауды мақсат етті. 1834 жылғы заңның күшін жою арқылы қазақтарға әскерге шақыруды енгізу, оған сәйкес қазақтар әскери қызметтен босатылады, бұл «Алаш» көсемінің стратегиясындағы тағы бір маңызды сәт болды.

Ол өзі редакциялаған «Ертіс», «Омич» және «Дала дауысы» газеттерінің беттерінде қазақтарды Сібір мен Земствоны енгізу үшін күресуге қызу шақырған және үгіттеген отаршылдық дәуіріндегі саясаткерлердің бірі болды. Дала өлкесі, негізсіз, қазақтар мен қазақтардың бірлесіп земствоға әлдеқайда тиімді және тезірек жететініне сенеді. Әлихан Бөкейхан өзінің сайлауалды бағдарламасына Дала өлкесіне земство енгізуі және әскери қызмет атқаруы туралы сұрақтарды 1906 жылы Бірінші Мемлекеттік Думаға сайлау кезінде енгізген. Қазақтарды әскерге шақыру мәселесінде Әлихан Бөкейханның дұрыстығы мен көрегендігі 1917-1919 жылдардағы оқиғалармен толық дәлелденді, бұл кезде Алаш-Орда автономиясына «халықтық милиция» қажет болды. Өздеріңіз білетіндей, казак әскерлері 1918-1919 жылдары Кеңестердің Қызыл Армиясына қарсы сәтті шайқасқан бірнеше қазақ полктерін жедел түрде оқытып, жабдықтауға көмектесті.

Саяси кемел қайраткер. Әлихан Бөкейханның адамшылығы, қайраткерлігі мен кісілік қасиеттерімен ерекшеленді. Ол пікірлестері мен жолдастарының еңбектерін қай уақытта да орынды бағалай білді. 1914 жылы оның серіктестері әрі достары, сол кезде Орынбор қаласында шығып тұрған. Ахмет Байтұрсынұлы мен Міржақып Дулатұлы «газет бетінде үкіметке қарсы мақала жариялады» деген желеумен тұтқынға алынды.

Бұл оқиғаны жеделхат арқылы білген Әлихан Бөкейхан «Қазақ» газетінің келесі нөміріне «Ұят!» деген мақала жариялап, Алаштың біртуар азаматтарына қолдау көрсетті. Өзінің де Самара губерниясында айдауда жүргеніне алты жыл болғанына қарамастан «Алаш» көсемі пікірлестеріне тілекші екендігін осылайша танытты.

Әлихан Бөкейхан қарапайым өмір сүрді. Ол тұтқынға алынып, 1937 жылы атылып кеткенде, қызы Елизавета мен немересі Ескендірге Мәскеудің коммуналдық пәтерінен бір бөлме мен кітаптар, фотоальбом, бірқатар қолжазбалары, сондай-ақ... қазір Алматыда өмір сүретін немере туысының қолында сақтаулы тұрған насыбай шақша ғана қалды.

Әлихан Бөкейханға да, оның қыздарына да, немересі Ескендірге де ата-баба жерінен топырақ бұйырмады. Барлығы Мәскеуде жерленді. Тек таяуда ғана Алаш көсемінің күйеу баласы, 1920 жылдардағы ірі мемлекет қайраткері Смағұл Сәдуақасов денесінің күлі Мәскеуден Астанаға әкелінді. Бірақ әлі күнге дейін оны қайда жерлеу мәселесі шешілмей отыр.

Әлихан Бөкейхан саясаткер ретінде көрегендігімен, икемділігімен және прагматизмімен ерекшеленді. Ол реалист саясаткер болған. Сол кезеңдегі Ресей империясының көптеген саясаткерлері мен партияларының жетекшілерінен айырмашылығы, оған жарқын, бірақ популистік ұрандар мен декларациялар мүлдем жат болды. Ол өзін дәстүрлі билеушілердің ұрпағы ретінде анық көрді. Ол өзін даланың дәстүрлі билеушілері – Шыңғысидің ұрпағы ретінде айқын таныды және өзін халық тағдыры үшін жауапты деп санады. Ол отандық тарихты, бір кездегі қуатты Қазақ хандығының біртұтастығынан және, тиісінше, биліктен айрылып, отарлық тәуелділікке қалай душар болғанының тарихи, объективті және субъективті себептерін егжей-тегжейлі зерттейді. Ол бірнеше қайғылы, бірақ өте маңызды тарихи және, ең бастысы, саяси тұжырымдар жасайды. Ол қазақтардың бірлігі мен тәуелсіздігінен айырылуының басты себебі алдыңғы билеушілердің өз рулары мен жүздерін тіпті өлімші жау – жоңғарларға қарсы біріктіре алмауынан деп санады. «Бұрынғы билеушілердің көпшілігі, – деп

жазды Әлихан Бөкейхан, – уақыт пен күш-жігерді араларындағы зорлық-зомбылық пен араздыққа жұмсады».

Әлихан Бөкейхан өзінің алдындағылардың қателіктері мен өрескел қателіктері үшін барлық кінәні және жауапкершілікті – барлық ата-бабалардың қателіктері мен қателіктері үшін алды, өйткені олар тәкаппар, бостандықты сүйетін, өзіндік және миллиондаған көшпенді халықты ешқандай белгісіз күрес, құлдыққа түсті. Оның «хандардың ұрпақтары қазақтар алдындағы тұрақты борышы бар және мен тірі болған кезде, қазақтарға қызмет етуді тоқтатпаймын» деген сөзі, «Алаш» көсемі өзінің жауапкершілігін толық сезініп айтты. Және ол бұған соңына дейін адал болды.

Ғылыми жұмыста Әлихан Бөкейхан мұрасын зерттеуші «Азаттық» радиосының веб-редакторы, әлихантанушы-ғалым Сұлтан Хан Аққұлұлы еңбектері негізге алынды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Сұлтан Хан Аққұлы, «Алаш» қозғалысының көсемі Әлихан Бөкейханның туғанына 145 жыл толды. 4 наурыз, 2011. Қарау күні: 18.03.2021
2. [https://www.azattyq.org/a/kazakhstan_ash_leader_alikhan_bokeikhan_145_year/2327020.html]
3. Бөкейхан. Ә. Таңдамалы. Алматы, «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы – 1995
4. Бөкейхан.Ә.Шығармалары. VIII том.Астана, “Сарыарқа”-2016
5. Түрік баласы. Қазақтың тарихы. «Қазақ», 1913, № 2.
6. «Түрік баласы», «Қазақ», 1913, № 7.
7. Ресей ФСБ-ның мұрағатындағы құжат. Мәскеу, ақпан, 1995

ИЗМЕНЕНИЕ В ЦЕННОСТНОМ МИРЕ МОЛОДЕЖИ ЗА ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

Боранбаева Л.Б.

Робототехника и мехатроника, 2 курс

*Научный руководитель: ассистент-профессор, доктор PhD каф. общественных дисциплин Оспанов Т.Т.
Казахский национальный исследовательский технический университет имени К.И. Сатпаева*

Аннотация: В данной статье исследуется, какие ценности имеет современная молодежь, что на это повлияло, какие ценности были у молодежи, которая была на начальном пути становления независимого Казахстана. Еще раскрываются как изменились ценности за этот период, что влияет на формирование ценностей, зачем государство должно понимать нынешние тенденции развития и как влиять. Для изучения всех этих вопросов был проведен опрос, который может быть полезен для специалистов, интересующихся данной темой.

Ключевые слова: ценности, независимый Казахстан, социум, личность, иерархия ценностей.

Казахстан – это независимая страна, которая начала свой путь независимости с 1991 года. За этот период государство претерпело большое количество изменений в разных областях, например, перемены в области экономики, политики, социальной сфере и в других.

Одно из главных достижений за данный период времени, что Казахстан был признан другими государствами, всем мировым сообществом и ведет такую внутреннюю политику, которая помогает улучшить и обеспечивает правильное развитие в области толерантности, межконфессионального и межкультурного согласия в лице представителей всех этносов. Для достижения данной цели была создана Ассамблея народа Казахстана, которая начала своё существование с 1995 года, чьей основной целью является объединение всех этносов страны, при помощи проведения различных мероприятий, которые помогают укрепить взаимопонимание и единство. Однако, помимо данных действий, Ассамблея народа Казахстана имеет власть для выдвижения законопроектов, которые направлены на улучшение жизни народа, то есть представлены в Мажилисе Парламента РК.

В то же время Республика Казахстан улучшает и развивает взаимоотношения с другими странами, особенно с соседними государствами, а это в свою очередь показывает правильное развитие в области внешней политики. Одни из ярких примеров хорошего развития внешней политики – это вступление государства в Организацию по безопасности и сотрудничеству в Европе, Таможенный союз, Шанхайскую организацию сотрудничества и так далее. Произошли так же перемены в экономической сфере, как создание Международного финансового центра «Астана». За данный период произошло большое количество изменений, которые не могли ни отразиться на ценностном мире народа.

Однако необходимо уточнить мое понимание слова народ. Народ – это не только население, а еще вся сумма граждан государства. Если более точно, то это единая гражданская культура, система ценностей, историческая часть, т.е. наследие предшественников, самобытный характер и так далее.

У каждого человека имеется своя система ценностей, предметов и явлений, которые необходимы для удовлетворения его нужд. Можно сказать, что без ценностей нет и личности человека, с другой стороны, не все ценности имеют одинаковое значение для определенного субъекта, то есть имеется иерархия. Традиционно считается, что иерархия ценностей имеет личностный характер, как и сами ценности.

В моем понимании жизненные ценности – это убеждения, суждения, которые показывают представление человека о наиболее значимых явлениях и вещах. Все эти убеждения показывают ценностную ориентацию, которые представляют собой важнейшие качества внутреннего мира человека, то есть показывают внутреннюю структуру личности.

Мировой опыт показывает, что на формирование ценностей и их иерархии очень сильно влияет конкретно личностный, а также исторический фактор, другими словами, это главный импульс к действиям и поступкам. Еще одним из ключевых факторов является социально-культурный аспект, который придает свою специфику в идеалах, нормах. Из этого же вытекает, что сама способность социализации влияет на развитие личности. Однако здесь происходит диссонанс, потому что человек рассматривается и как отдельная личность, так и как неотъемлемая часть социума, где она находится. В моих рассуждениях социум влияет на ценностный мир, но скорее на развитие самой личности, чем на формирование данного мира.

Можно провести аналогию в сравнение ценностей западной и восточной культуры на данный момент, где показывается, что главные ценности западной культуры – это индивидуальность, деньги, равенство, эффективность, конкуренция, а противопоставляется этому восточная культура с коллективной ответственностью, авторитаризмом, патриотизмом и скромностью. Но несмотря на все взаимопротиворечащие ценности, в ценностном мире определённого индивида могут присутствовать ценности

другой культуры и иметь более высокую позицию, чем своей культуры, так как имеется своя личность со своими приоритетами и мыслями.

Из всего этого можно сказать, что у народа могли произойти изменения в ценностном мире на основе перемен и всё это необходимо исследовать для понимания современной молодежи и ее нужд. По-моему мнению, максимально эффективное укрепление ресурсов общности – это объединение их на опыте повседневных ценностей и для этого есть несколько причин.

Во-первых, ценности, которые объединяются коллективной памятью, имеют более значимую роль в жизни общества, потому что это некое «выплескивание» энергии социума. Так же эти перемены в ценностях знаменуют максимально значимые изменения во всей жизни, даже в истории данного социума и страны.

Во-вторых, ценности, которые создаются на основе коллективного опыта гораздо более продолжительны по времени формирования и наиболее значимые, потому что они являются предающимися от одного поколения к другому, т.е. они гораздо менее подвержены изменениям.

В-третьих, ценности, которые появились из осознания единства судьбы всех участников социума, создают чувство общности, объединяет всех субъектов на протяжении продолжительного времени и возникает из общих целей, памяти, идеалов.

Для формирования здоровых, правильных идей в жизни населения всё это необходимо понимать и исследовать, так как развитие всей страны в будущем зависит от ценностей нынешней молодежи. А, чтобы понимать идеи молодежи на данный момент, необходимо узнать о ценностях молодежи, которая была в начале пути независимости страны и воспитала новое поколение.

Мной было опрошено несколько возрастных групп, одна из них состояла из представителей категории от 45 до 55 лет. То есть на момент начала независимости Казахстана, 1991-1992 год – это молодежь от 16 до 25 лет. Было опрошено 20 женщин в возрасте от 45 до 54 лет и 10 мужчин в возрасте от 49 до 55 лет.

В связи с тем, что данная категория опрошенных, молодость которых совпала с кризисным и переходным периодом в своем развитии, сохранила систему ценностей, унаследованную от СССР, сюда мы можем отнести такие основные ценности как: взаимопонимание, трудолюбие, честность, равнодушие и терпимость. Таким образом, согласно полученным данным, в основном представители данной группы ориентированы на экономические ценности и моральные, такие как семья, традиции, брак.

Анализируя выборку ответов респондентов данной группы, можно сделать следующие выводы, что взгляды на ценности 90-х годов и сейчас у 85% процентов пересекаются.

Из ответов респондентов становится очевидно, что основным критерием ценностей в данный момент, возрастного отрезка (45-55) является семья, а именно дети, родители – 97%; следом идет уровень материального обеспечения, а именно уровень дохода для обеспечения материальными благами своих детей 89%; любовь, уважение – 34%. На вопрос, а какие еще ценности, интересуют данную категорию в нынешнее время, 25 % отметили сохранение и распространение национальных норм и традиций.

Ценности начала периода независимости Казахстана у данной категории опрошенных:

- 1) 85 % – мир и дружба между народами;
- 2) 27 % права и свободы личности;
- 3) 43 % социальная справедливость, включая получение образования;
- 4) 59 % – это материальная основополагающая.

На вопрос, что повлияло на формирование ценностей, большая часть опрошенных, а это 92% ответила что семья, родители, учебные заведения. 5% ответили, что на их формирование ценностей повлияло именно окружение, то есть друзья.

Последний вопрос на который отвечали респонденты был что может повлиять на изменение ваших ценностей и 17% ответили, что вера может изменить определенные ценности; образ жизни, внутрисемейная атмосфера – 35%, экономическая и политическая стабильность – 73%.

Еще мной была опрошена возрастная группа из представителей категории 18-26 лет, то есть молодежь на данный момент, которая появилась и воспиталась в период независимости. Было опрошено 15 женщин в возрасте от 18 до 26 лет и 15 мужчин в возрасте от 18 до 24 лет.

Анализируя ответы респондентов, можно сделать выводы, что сильное влияние на формирование ценностей современной молодежи влияет воспитание, семья и их окружающий мир. То есть во многих аспектах ценности не изменились, но для некоторых поменялись местами в иерархии.

Из ответов респондентов становится очевидно, что основным критерием ценностей в данный момент, возрастного отрезка (18-26) является семья, а именно родители, близкие люди, но иногда и

дети – 84%; следом идет самореализация, достижение поставленных целей 79%; работа и карьера, для формирования хорошей материальной базы – 56%; некоторые респонденты еще отвечали, что для них очень важно заниматься хобби – 34%; так же одним из важных ценностей является здоровье и счастье – 27% и 20% соответственно; еще некоторые люди считают, что для них одной из важных ценностей является свобода – 7%.

На вопрос, что повлияло на формирование ценностей, большая часть опрошенных, а это 70% ответила, что внутрисемейный фактор, образование. 60% ответили, что на их формирование ценностей повлияло именно окружение, то есть друзья. Часть респондентов ответили, что саморазвитие, некий опыт повлияли на формирование и это 50%. 10% ответили, что само общество повлияло.

И последний вопрос был это что может повлиять на их ценности в будущем и в этом вопросе прослеживаются большие различия в понимании у людей нынешнего поколения и более старшего, потому что наиболее часто респонденты в этой группе отвечали, что ничего это 40%; еще отвечали, что некий новый опыт или же семья может повлиять в будущем это 25% каждый из ответов; некоторые думают, что повлияет саморазвитие, изменения в мировом сообществе и это считают 10%.

Мне кажется, что не так много молодых людей задумывается, что на них могут влиять перемены, которые происходят в Казахстане, в мире, потому что мы развиваемся и ничто не может оставаться неизменным в современном обществе. Большая часть просто думает, что сложившиеся ценности – это то, что будет неизменным на протяжении всей жизни, потому что они сформировавшиеся личности.

Еще хочу отметить, что, как и ранее на формирование и изменений ценностей влияет в первую очередь семья, воспитание, то есть еще остаются прежние ценности из-за преемственности поколений. С другой стороны сейчас для многих молодых людей самореализация является основополагающей ценностью, на которой строится их жизнь. В данном исследовании узнаем, что появилась «ценностная новация», потому что если для старшего поколения необходима была постоянная работа с хорошим заработком, то в нынешнем мире молодежь волнует в первую очередь занятие, которое бы приносило удовольствие. Такие тенденции видны не только в казахстанском обществе, но и во всем мировом сообществе.

Трансформация или же изменение некоторых традиционных ценностей – одно из главных изменений в социально-культурной сфере, которое происходит из-за взаимодействия традиционных и инновационных тенденций, т.е. взаимодействие двух различных тенденций. В этом процессе, где возникают противоречия между противоположных тенденций, чьим основным носителем представляется социум. При всём этом первоначальный элемент инновации является ценностная новация, которая характеризуется творческой деятельностью по поиску, распространению, созданию и использованию новейших ценностей.

Важным фактором по изменению ценностей является рыночная экономика, которая влияет на все сферы нашей жизни. Сейчас казахстанское общество испытывает такой исторический этап, когда происходят становления рыночных отношений. Изменяется так же весь образ жизни, вся социальная система отношений, мотивация поведения.

Рыночная экономика дает возможности для заработка, основываясь на личных предпочтениях, а так же создает конкурентную среду. А это означает, что личностные ценности проходят через призму рыночной экономики и становятся рыночными ценностями, поэтому и духовная часть жизни общества создаются по законам рыночных отношений, т.е. экономического обмена.

Хоть в исследовании прослеживается, что у старшей возрастной группы и младшей на данный момент ценности очень похожи или являются одинаковыми. Однако если сравнивать ценности у молодежи, которая была на начальном этапе независимости, то сразу можно сказать, что они очень сильно отличаются от настоящих. Есть ряд причин, которые способствовали созданию данных ценностей.

Одни из главных причин – сильный экономический кризис, отсутствие хорошо развивающейся экономики, неуверенность у народа в следующем дне, так же была нестабильная политическая обстановка. Из всего этого можно сделать вывод, что для жизни народа и формирования его ценностей очень важны процессы, которые проходят во всей страны, потому что после стабилизации ситуации в стране у населения изменились приоритеты, цели, мотивация к действию и так далее.

Распад прошлой системы, когда для большинства людей страны появилась новая радикальная ситуация, где отсутствуют определенные правила социальной и экономической жизни. Имеется когнитивный вакуум, где происходит дефицит социальной информации для осмысления, который позволяет ориентироваться в процессах изменения жизни всего общества. Данная аномия может оказаться опасной, чем в условиях тоталитаризма регулирование ценностной и нормативной системы.

Для формирования правильных и необходимых ценностей у подрастающего и будущего поколения необходимо работать с основными факторами влияющими на создание ценностей, а так же

выработки внутри коллективного опыта. По-моему мнению чтобы это происходило государство должно содействовать этому и предпринимать некоторые действия.

Во-первых, основополагающим фактором является семья и воспитание в ней, поэтому государство должно уделять большое внимание на развитие взаимоотношений внутри семьи и благополучие детей. Как говорит статистка, то вероятность появления в неблагополучной семье ребенка, который пойдет по стопам родителям, гораздо выше. А это означает, что не было достаточного воспитания, которое бы дало правильный ориентир формирования личности и ее ценностей.

Во-вторых, государство должно улучшать качество образования, особенно в школах, потому что большая часть опрошенных считает, что именно образование влияет на формирование ценностей.

В-третьих, государство должно не отставать в экономическом плане развития от развитых стран, потому что экономический фактор так же очень сильно влияет на формирование, улучшения, создание новых социально-культурных ценностей.

Ценности играют очень важную роль и формируют устойчивую основу как общества, так и самого индивида. Несомненно, необходимо предотвращать конфликт ценностей, особенно на личностном уровне, из-за ошибок полученных в ходе ряда реформ или изменений. Важно сохранять во всем социуме морально-политическое единство и постепенно влиять на изменение ценностей, чтобы это не вызвало конфликтов и противоречий. Можно сказать, что приверженностей людей к общим ценностям и целей, а также наличие общих стандартов и норм, упорядочиваются и помогают предсказать поведение людей, это же в свою очередь помогает создать основу для порядка в обществе. Еще также можно отметить переориентацию сознания у большого количества участников казахстанского социума, изменение труднодостижимых целей в экономическом и политическом плане. К тому же, нестабильная обстановка в стране приносит изменения в жизненную позицию и ценности. Развитие, модернизация всего общества влияют на приоритеты личности и это постоянные процессы, которые нельзя оставить в современном обществе.

Список литературы:

1. Щабельников В.К. Психика как функциональная система. Природа – жизнь – личность: принципы самоорганизации. А., 1986.
2. Пантич Д. Конфликты ценностей в странах транзиции. М., 1996.
3. Боринштейн Е.Р. Система ценностных ориентаций личности в условиях социально-культурной трансформации // Грані. – 2004. -№3. – С. 23-32
4. Сапронов. А., Кравчук П. Молодежь в современной социокультурной ситуации. – М., 2007
5. Турженова М. За новым поколением – будущее // Казахстанская правда – 2011, октябрь –

ФИЛОСОФИЯ: АДАМ ЖӘНЕ ТАБИҒАТ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Дәуренбек Қ.А.

*«Геоэкология» мамандығының 2 курс студенті
Ғылыми жетекші: PhD доктор, оқытушы Балабекұлы Д.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті*

Аңдатпа: Адам және табиғат мәселесі – философиядағы ең өзекті мәселелердің бірі. Мақалада адам және табиғат жайындағы ежелгі философиялық көзқарастар мен жалпы танымдар, идеялар қарастырылады. Сонымен қатар ежелгі грек философтарының табиғат пен адам арасындағы байланыс жайында айтылады. Қазіргі уақыттағы адамның табиғатқа іс-әрекеті, сондай-ақ табиғатты қорғау – адамның басты міндеттерінің бірі екендігі баяндалады.

Түйін сөздер: адам, табиғат, табиғи философия, микрокосмос, макрокосмос.

Философиядағы адам мен табиғат мәселесі бағзы заманнан бері шешіліп келе жатқан және әлі де шешіле беретін мәселелер қатарына жатады. Адам мәселесі, адамның жаратылуы шығу тегі, табиғаттағы алатын орны сонымен қатар адамның табиғатпен байланысы – өзекті философия мәселелерінің бірі. Философия ілімі пайда болғаннан бері адам мен табиғат мәселесі басты назарда болды. Адам жайлы бастапқы идеялар мен көзқарастар сонау антикалық кезеңдерден бері айтыла бастаған. Ол жайында біздің өмір сүріп жатқан кезімізге дейін жеткен түрлі діни әңгімелер мен мифтер түсінік береді. Аңыздарда, ертегі, әңгімелерде табиғат болмысының басты мәні мен ерекшелігі қарастырыла бастайды. Адам жайында алғашқы философиялық ілімдер мен ой-пікірлер Ежелгі Шығыс елдерінде пайда болған. Ежелгі грек философиясының негізін қалаушылардың бірі – Демокрит. Демокрит өзінің адам туралы ойын былайша жеткізеді. Оның ойынша: «Адам – табиғаттың бір бөлігі. Табиғат секілді ол да атомнан тұрады. Адам жаны да атомнан құралады», - деген.

Әлеуметтік философиядағы негізгі мәселе – табиғат пен қоғам арасындағы қарым-қатынас. Көптеген жылдар бұрын олардың арасындағы қарым-қатынас көбінесе бір жақты болды. Адамзат қажеттіліктерінің бәрін тек табиғаттан алып отырды, оның қорларын пайдаланды, табиғи қазба байлықтарды шексіз, сарқылмайтын деп санайды. Бүгінгі таңда адам мен табиғат арасындағы байланыс мәселесі таза теориялық тұрғыдан өткір де өзекті мәселеге айналып отыр. Ол мәселенің шешімі адамзаттың болашағына тікелей байланысты. Табиғат пен адамның өзара әрекеттесуін үйлесімді одақ ретінде қарастыруымыз қажет. Адам мен табиғаттың арасындағы өзара әрекеттесуінің күрделі мәселесін, олардың қарым-қатынасындағы тенденцияларды қарастырмас бұрын, «табиғат» ұғымы нені білдіретінін анықтау керек. Сөздің кең мағынасында табиғат – бұл біздің айналамызды қоршаған орта, бүкіл әлем, оның көріністерінің шексіз әртүрлілігі. Табиғат – бұл адамның санасынан тыс және тәуелсіз болатын объективті шындық. Қысқаша айтқанда табиғат қоғамды қоспағанда, бүкіл материалдық әлемді оның өмір сүруінің табиғи жағдайларының жиынтығы ретінде түсінеді.

Табиғат бейнесі мифтерде және әртүрлі діни әңгімелерде пайда болды. Мифтерде әрқашан белгілі бір шындықты бейнелеген. Қиял-ғажайып әңгімелер түрінде табиғат құбылыстарын, әлеуметтік қатынастарды және адам табиғатын білуге деген ұмтылыс бейнеленеді. Кейінірек Табиғат философиясы пайда болды және оның мифологиядан айтарлықтай ерекшеленетіні бірден белгілі болды. Мифте көбінесе символдық түрде Табиғат Құдай мен ғарыштық күштердің қызметі дамиды кеңістік ретінде бейнеленген. Алғашқы табиғат философтары табиғаттың оған жалпы көзқараспен қалай көрінетінін көрсетіп қана қоймай, мифте міндетті емес дәлелдермен өз көзқарастарын қолдауға тырысты. «Табиғи философия» ұғымын Рим философы Сенека ұсынған. Ол табиғатты зерттейтін және түсіндіретін философиялық білімнің нақты саласын түсінді. Табиғи философия мен мифологияның айырмашылығы-философтар адамның ғарышта болуын ғана емес, табиғаттағы орнын анықтауға тырысады, өйткені біз оны мифте байқадық. Адам философияда табиғатпен әр түрлі қарым-қатынастарын түсінетін саналы, сезінетін тіршілік иесі ретінде әрекет етеді.

Ежелгі философияда «ғарыш» сөзі пайда болды, ол «ғалам» деп аударылды. Ғарыш – бұл ежелгі грек философтарына реттелген бірлік ретінде ұсынылған әлем (хаосқа қарсы). Алғаш рет Пифагор ғаламды Ғарыш деп атады, ол ондағы тәртіп пен үйлесімділікке назар аударды. Сонымен, иондық философтар келесі негізгі мәселелерді қарастырды: материя және оның құрылымы (атомистік), ғаламның гармониясы (математикалық), қатынасы органикалық және бейорганикалық заттар мен күштер. Олардың үлкен рөлі олар бұл тақырыптарды алға тартты, содан кейін олар басқа философтардың ой-пікірлерінің объектісіне айналды. Ежелгі философияда әлем атомдардан, материяның ең кішкентай құраушы бөлшектерінен (Демокрит, Эпикур) тұрады деген ұғым

қалыптасқан. Ежелгі философтардың көзқарасындағы табиғат-бұл барлығы. Тиісінше, адам табиғаттан ерекшеленбейді. Ол оның бөлігі сияқты.

Ежелгі Грекияның ұлы философы Аристотель, табиғат – бұл өздігінен жүретін, өзінің оқиғалық формаларын тудыратын және сонымен бірге басқа формалардың барлық түрлерін шығаратын тірі организм, яғни табиғаттың өзі оған кіретін заттарды жасайды деп үйретті. Бұл жаратылыстың қайнар көзі сыртқы күш емес, ішкі жан – энтелехия. Құдайдың ақыл-ойы, болмыстың өзіне тән. Аристотель табиғаттың қозғалысын тек кеңістіктегі қозғалысқа дейін төмендетпеді. Ол сондай-ақ сапалық өзгерістер, пайда болу және жою сияқты қозғалыс формаларын талдады [1].

Грек тілінде «микрокосмос» және «макрокосмос» «кіші әлем» және «үлкен әлем» дегенді білдіреді. Бұл салыстырулар адамның ғаламға қатынасын білдіреді деп айта аламыз. Ежелгі табиғи философиялық тұжырымдамаларда адам мен ғарыш ажырамас байланыстармен байланысты, адамның құрылымы ғаламның құрылымын жаңғыртады деген болжам пайда болды. Адам микрокосмос пен макрокосмосқа тең. Ол заттардың табиғи циклінің құбылыстарының бірі, табиғаттың бөлігі. Бұл оның циклдеріне, динамикасына байланысты. Адамның өмірі қатаң бағынатын табиғаттың мәңгілік объективті тәртібі туралы идея бұрыннан қалыптасқан. Адам микрокосмос ретінде, ең алдымен, табиғи жаратылыс. Демокрит адам табиғи заттан құралғанмаған деп санайды. Онда психикалық және рухани жақтары айқын көрінеді. Бұл белгілердің болуы жоққа шығарылмайды. Демек, адам-жоғары дамыған тірі жан [1].

Қайта өрлеу дәуірінде – мәдениет пен өнердің гүлдену кезеңі-табиғат пен адам арасындағы қарым-қатынас туралы көзқарастар тағы да өзгеруде. Табиғат сұлулық, қуаныш және шабыт көзі ретінде қарастырылады. Қайта өрлеу дәуірінде жаратылыстану ғылымдарын «сиқырлар» деп аталды, химия алхимия, астрономия – астрология, тіпті физика мен механика да сиқыр деп саналды. Қайта өрлеу дәуірінде бұрын Құдайдың еркі деп есептелген нәрсе енді адамға қатысты болды. Ол бәрінің назарында. Егер бір кездері табиғат тек әсер ету объектісі болса, қазір ол белсенді пайдалану объектісіне айналады – зияткерлік және өнеркәсіптік. Бұл адам іс-әрекеті үшін ғана емес. Атақты итальяндық натуралист және философ Джордано Бруно Ғалам -Құдай деп сенді. Бұл шексіз, сансыз күн, олардың планеталары өз орбиталарында жүреді. Әлемде жансыз ештеңе жоқ, бәрі тірі.

Алайда, жаңа уақыт кезеңінде жаңа дүниетаным табиғи философияға енеді. Табиғатқа рухты сіңірудің орнына, адамның оны игеруге деген ықыласы пайда болды. Салтанаты дәл сол дәуірде басталған техника табиғаттың мәңгілік тәртібіне деген сенімді бұза бастады. Бірте-бірте табиғат бұл емес деген түсінік пайда болды. Ұлы ғалымды, жаңа заман ғылымының негізін қалаушы Галилео Галилейді атауға болады. Табиғатты екі мың жылдан астам уақыт сипаттағаннан кейін және оның формаларын қарастырғаннан кейін адамзат табиғатты ғылыми зерттеуге және эксперименттік талдауға кірісті. Енді табиғи философияда табиғатқа мүлдем басқа көзқарас дамыды, онда философтар жұмбақ күштердің әрекетін емес, заңдардың жиынтығын көрді [2].

Қазіргі философияда адам табиғи жаратылыс (микрокосмос) ретінде ғана емес түсіндіріледі. Бұл сонымен бірге оның қайта құрудағы, бейбітшілік құрудағы ерекше, айқын емес рөлін атап көрсетеді. Адам әлемді дамытудың орасан зор процесінде нақты, шынымен ғарыштық байланыс ретінде түсіндіріледі. Бірте-бірте адамның теориясы мен практикалық іс-әрекетінде адамның табиғатқа деген толық үстемдігі тенденциясы басым болды. Ол ХХ ғасырдың ортасына дейін сақталып, күшейе түсті. Тек соңғы онжылдықтарда, Жаһандық экологиялық апаттың басында, адам мен табиғат арасындағы қарым-қатынаста ақылға қонымды тепе-теңдікті табу міндеті айқын болды.

Алайда, адам мен табиғат арасындағы қарым-қатынаста тепе-теңдікті табу табиғат пен қоғамның арақатынасын, сондай-ақ осы компоненттердің әрқайсысының салмағын түсінбестен мүмкін емес. Адамзат өзінің бүгінгі күші мен тәуелсіздігіне қарамастан, табиғаттың ажырамас бөлігі және жалғасы болып табылады. Табиғат-адам өмірінің және жалпы қоғамның табиғи негізі. Табиғаттан тыс адам жоқ.

Адамның табиғатқа тәуелділігі және оны қоғамның өмір сүруі мен дамуының табиғи негізі ретінде тану ғалымдарды адам мен қоғамдағы биологиялық және әлеуметтік қатынастарды зерттеу қажеттілігіне әкелді. Адам мен табиғат арасындағы қарым-қатынас мәселесі адамның табиғаттағы жағдайын сипаттайтын объективті қарама-қайшылықтан туындайды: адам табиғи тіршілік иесі бола отырып, өзінің іс-әрекеті арқылы өзін табиғаттың қалған бөлігіне қарсы қояды. Материалдық тәжірибе адамды табиғатпен байланыстырады (олардың арасында табиғи алмасу жүзеге асырылады) және сонымен бірге адамды табиғаттан ажыратады, табиғи заңдылықтарға жатпайтын адамның мәнін, дамудың нақты заңдылықтарын қалыптастырады.

Адамның табиғатқа қатысын не анықтайды: ол табиғатпен бірдей, немесе ол одан түбегейлі өзгеше ме?

Бұл мәселені шешу адамның мәнін, оның орнын, рөлін, табиғаттағы, әлемдегі мақсатын түсінуді қамтиды. Сондықтан адамның табиғатқа қатынасын басынан бастап зерттеу адамның өзін-өзі тануымен байланысты болды. Бұл байланыс адамның, барлық басқа табиғи тіршілік иелерінен айырмашылығы, табиғатқа негізінен тікелей емес, басқа адамдар арқылы – басқа адамдармен әлеуметтік байланыс арқылы жататындығына байланысты.

Табиғат адам үшін адамның оған қатысты қалай әрекет ететініне байланысты әрекет етеді, яғни сол әлеуметтік жағдайлар қандай, адам табиғатты игеретін және «иемденетін» әлеуметтік организм. Адам табиғатты қалай көреді және онда не көреді, яғни қандай әлеуметтік дамыған міндеттер, мүмкіндіктер тұрғысынан оған қарайтындығына байланысты. Бірақ бұл адамның табиғатқа қатынасы туралы мәселе абстрактілі-танымдық немесе өндірістік-техникалық мәселе емес, ең алдымен мазмұны адам қызметінің әлеуметтік жағдайларын білдіретін әлеуметтік-тарихи мәселе екенін білдіреді. Оның ауырлық орталығы-нақты әлеуметтік болмыстағы нақты адамдар. Адамның табиғатқа қатынасы мәселесі әрдайым тарихтың бетбұрыс кезеңдерінде, қоғамдық сананың жаңа перспективалары ашылған бұрынғы құрылымдардың әлеуметтік қатынастарының бұзылу кезеңінде ерекше өткір сипатқа ие болды.

Ежелгі философияда адамға деген қызығушылық ежелгі грек әлемінің дағдарысы басталған дәуірде, өсіп келе жатқан экономикалық қарама-қайшылықтар әдеттегі әлеуметтік пропорцияларды, жалпы қабылданған нормаларды, бағалауды жойған кезде ерекше күшпен пайда болғандығы кездейсоқ емес.

Сонымен, адам мен табиғат мәселесі, қоғам мен табиғат арасындағы қарым-қатынас қазіргі дәуірде өткір болғандығы кездейсоқ емес.

Адам мен табиғат арасындағы қарым – қатынасты қарастыру дегеніміз-адамның табиғаттағы, әлемдегі нақты позициясын ашу. Философия адамның табиғатқа деген көзқарасының ерекшелігі, оның сәйкессіздігі, мүмкіндіктері қандай екенін көрсетуі керек. Философия адамның әлемдегі орны туралы ғана емес, сонымен бірге әлемнің адамға сәйкестігі туралы, адамның жақындығы туралы ғана емес, сонымен бірге әлемнің адамгершілігі туралы да сауалдарға жауап іздейді. Философиялық зерттеудің бұл гуманистік көкжиегі оның өзіне тән ерекшелігін құрайды. Философия тарихында адам мен табиғат арасындағы қарым-қатынас мәселесі қалай шешілгенін қысқаша қарастырайық.

Табиғат өмірі адами қасиеттерге ие болды. Табиғат жанды және рухтандырылған. Адам табиғатты түсінікті ету үшін өзін табиғатқа жобалайды. Өзінің қасиеттерін табиғатқа аударып, адам өзін табиғатқа түсінікті етіп, өзін табиғи тұтасқа қосқысы келді.

Алдымен мұның бәрі мифологиялық және фантастикалық идеялар түрінде болды, олар адам қызметінің табиғатын ізгілендіру идеясы болды. Табиғатты нақты ізгілендіру адамдар табиғатты өздерінің практикалық қызметіне тартып, оны әлеуметтік талап етілетін міндеттер мен мақсаттарға сәйкес өзгерткен дәрежеде жүзеге асырылды. Бастапқыда Адам табиғатпен өзінің біртұтастығын жүзеге асыратын нақты процесстен өтіп, қиял күшінің көмегімен табиғатты өзімен бірге керемет түрде дүниеге әкелді. Адам мен табиғаттың бірлігі идеясын дамытудың тағы бір тәсілі – адамды табиғатпен, ғарышпен ұқсастық бойынша қарастыру – ғылыми-философиялық ойдың белгілі бір дамуын ұсынды. Мұнда адам саналы түрде бастапқы емес, адамнан тәуелсіз заңдары бар әлемді қабылдайды және адам ғарыштың әмбебап жиынтығының, біртұтас табиғи тұтас көріністерінің бірі ретінде түсініледі. Адамның атомдардан, тұнбадан, балшықтан, төменгі жануарлардан табиғи шығу тегі туралы идеяларды Демокрит, Эмпедокл, Лукретий Кар дамытқан. Ежелгі көзқарастардағы әлем адами-табиғи бірлік, адам мен табиғаттың өзара байланысы ретінде әрекет етті. Су және қалған үш элемент (жер, от, ауа) алғашқы табиғи жағдайлар мен еңбек объектілері болды[3].

Аристотель ежелгі философияда адам мен табиғат арасындағы қарым-қатынас мәселесін мұқият ойластырған. Аристотельді адамның органикалық әлемдегі орны идеясы қызықтырды. Аристотель философиясының орталық проблемасы-бұл әлі жоқ, бірақ жүзеге асырылуы мүмкін практикалық қызмет мәселесі. Ежелгі әлемнің негізінде қалыптасқан адам мен табиғат арасындағы қарым-қатынасты түсіну жаңа уақыт философиясында қалыптаса бастағаннан түбегейлі ерекшеленді және қазіргі заманғы технологияның үстемдігінде аяқталды. Ежелгі гректер табиғатты тікелей толықтығында, тірі болмыстың байлығы мен өзіндік ерекшелігінде қабылдады. Бірақ мұндай көрініс үшін ашық адам ғана табиғатты көреді. Мұндай адамдар ежелгі гректер болған және бұл ежелгі дәуірдің тарихи ерекшеліктерінде түсіндірілген. Әлеуметтік болмыс оның табиғатқа қарапайым объект, техникалық тұтыну және пайдалану материалы ретінде қатынасын жоққа шығарды. Ежелгі грек тұлғасы ежелгі саясат жағдайында қалыптасты, онда саяси қарым-қатынас адамның табиғи байланысы ретінде әрекет етті, оны жоймады, бірақ жеке тұлғаның жан-жақты жан-жақтылығын растады. Адамның саяси жануар ретіндегі Аристотельдік анықтамасы адам табиғаты бойынша қала республикасының азаматы деп мәлімдеді [1].

Адам мен табиғат бір – біріне етене жақын. Адам үшін табиғат тіршілік орны және рухани және материалдық қажеттіліктерін қанағаттандыратын бірден – бір нысан. Уақыт өте келе адамның тұтынатын заттары жер бетіндегі өсімдіктерден бастау алған. Жаңа пайда болған адамдар жер бетіндегі өсімдіктердің және жануарлардың бірнеше түрлерін өз керегіне жаратқан. Одан кейін жердің құнарлы топырақ қабатына өз қолдарымен өсімдіктерді егуді, қола мен темір өндіруді үйренеді. Адам қоршаған ортаға бейімделіп қана қоймай, оны өзгертті. Адамның шаруашылық әрекеті табиғаттың өзгеруіне әсер ететін ерекше фактор. Табиғаттың барлық құрамдас бөліктері бір – бірімен тығыз байланысты. Олардың ішіндегі біреуінің өзгеруі – барлығының өзгеруіне әсер етеді. Сондықтан адам табиғатты өзгертер алдында, өзгертудің соңы неге апаратынын алдын ала көре білуі қажет. Қажет болған жағдайда алдын алуымыз міндетті. Бір ғасырдан астам уақыт бұрын

Фридрих Энгельс: «Табиғатты жеңіп өзгерткеніміз үшін қатты қуанбайық, біздің осындай әр жеңісіміз үшін табиғат алдында жауап береріміз хақ!» – деген. Бұл сөздер қазіргі уақытта да күшін жоғалтқан жоқ. Ғылым мен техниканың дамуына байланысты көптеген жаңалықтарға қол жеткізіп ғана қоймай қателіктерге де бой алдырып жатырмыз. Себебі, қарапайым топырақты тыңайту барысында себілген химиялық тыңайтқыштардың тек қана топырақ бетінде жатып ғана қоймай, жаңбыр суымен ағып, өзен арналарын ластайтындығын есепке алмай жатамыз. Бұл адам әрекеті салдарынан судағы тіршілік иелерінің жаппай улануына, ауыз су жолдарының ластануына әкеліп соғады. Су қоймаларын салу – пайдасы мен зияны қатар жүретін адамның табиғатқа әсері. Зиянды жағы – грунт суларының деңгейінің өзгеруі, батпақты аймақтардың көбеюі, құнарлы қабаттың өзгеруі, өсімдіктердің жойылуы және де жергілікті жердің микроклиматының өзгеруі. Адамның қолдан осы секілді кешендерді көбейтуі – жабайы жануарлардың тіршілік ортасы аумағын тарылтады. Осы айтылған мәселелер қазіргі таңда экологиялық мәселелер болып, дүниежүзілік сипатқа ие болып отыр. Адам әрекетімен табиғаттың тұрақтылығын сақтау үшін үнемі қажетті шаралар жүргізіліп тұруы қажет. Адам әрекеті табиғатқа үнемі кері әсерін тигізеді. Сол себептен экологиялық проблемалар жиі туындайды. Адамның өмір сүретін ортасы уақыт өткен сайын бірте-бірте тозып бара жатыр, келешек ұрпақтың қандай табиғи ортада өмір сүретіндігі күрделі мәселеге айналууда.

Адам – табиғаттың ажырамас бөлігі. Табиғат – адамзаттың ортақ үйі. Сол себепті оның болашағына адамзат жауапты. Адам табиғатты пайдалануды санамен жүргізу қажет. Себебі, ойланбай жасалған адам әрекетінің салдарынан табиғи ортаға көптеген зардаптар тиіп жатыр. Табиғатты қорғауға үлес қому үшін қарапайым нәрселерден бастау керек. Ол үшін суды және энергия көздерін үнемдеп, оларды ұтымды пайдалану қажет. Табиғатқа, бізді қоршаған ортаға қамқорлық жасау – адам баласының басты қағидаларының біріне айналуы тиіс. Табиғат пен адам бір-бірімен үйлесімді ұғым. Табиғатты қорғау – әрбір адамның міндеті.

Табиғат туралы барлық уақытта – ежелгі дәуірден бүгінгі күнге дейін айтылды. Ол әртүрлі жолдармен көрінді және бағаланды: мадақталды, бағындырды. Табиғат – бұл қызықты және жұмбақ объект. Әрине, бұл тек қоршаған ортаны, төбелерді, ормандарды, көлдерді ғана білдірмейді... табиғат жалпыланған ұғым ретінде әрекет етеді, кейде шексіз ғарышпен анықталады. Адам эволюцияның кездейсоқ өнімі емес, ол қалай пайда болғаны белгісіз, сондықтан күтпеген жерден жойылуы мүмкін. Эволюция өткен ғасырда ойлағандай, соқыр емес және өлімге қарсы күреске бағытталған емес. Адамдарда табиғаттан басқа үй жоқ. Сондықтан табиғаттың сұлулығы мен ұлылығын сақтау, адамның қасақана деструктивті әрекетінің салдарын жою қажет.

Әдебиеттер тізімі:

1. П.С. Гуревич. Основы философии: учебное пособие. – М.: Гардарики, 2000.
2. В.Н. Лавриненко. Философия: Учебник для вузов. – М.: Культура и спорт, ЮНИТИ, 1998.
3. Канке В.А. Философия: Исторический и систематический курс; Учебник для вузов. – М.: Логос, 2005.

ҰЛЫ ҒҰЛАМА ӘБУ НАСЫР ӘЛ-ФАРАБИДІҢ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ АСПАН ЖӘНЕ ҒАРЫШ ТУРАЛЫ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ОЙЛАРЫ

Жеңіс Б.Т.

Ғарыштық техника және технология, 2-курс

Ғылыми жетекші: Калдаева Б.С.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Аңдатпа: Мақала түркі халқының ойшылы Әбу Насыр әл-Фарабидің шығармалары бойыншааспан және ғарыштық таным жайлы жазылған және ғылыми қызметкерлер, оқытушылар, студенттер үшін, сондай-ақ жаратылыстану ғылымдары мен философия тарихына қызығушылық танытқандарға арналған. Жинаққа енгізілген еңбектерде философияғылымының аталған салаларындағы негізгі мәселелердің қазақ халқының философиялық дүниетанымында көрініс табуы жан-жақты бейнеленіп, қазақ философиясының терең мазмұны, толыққандылығы көрсетілген.

Түйін сөздер: философия, ғылым, аспан, астрономия, ғарыш, жұлдыз, эксперимент, бақылау, зерттеу, қозғалыс, Жер, Күн.

Әл-Фараби дәуіріндегі ғылымның дамуы «оның реттелген философиялық ойлауға негізделгендігімен, әр түрлі эксперименттермен күшейтілгендігімен ерекшеленді». Ғалымдар өз зерттеулерінде ғылыми әдістерді қолданды, яғни бақылау мен тіркеудің дәлдігі, сондай-ақ әртүрлі гипотезалар түріндегі болжамдар, эксперименттер жүргізу және оларды бірнеше рет қайталау. Әл-Хорезми (шамамен 787 – 850 ж. ж.), Әл-Фараби, Ибн Сина, әл-Бируни тәжірибелерінің арқасында айтарлықтай жетістіктерге жетті. Ортағасырлық шығыс ғалымдарының химия, физика, оптика, астрономия, медицина, математика және басқа ғылымдардағы көрнекті жетістіктері көбінесе «тәжірибені ғылыми зерттеудің негізі ретінде» танумен байланысты болды. Әл-Фарабидің замандасы, көрнекті химик Джабир Ибн Хайяның айтуынша, «физикалық ғылымдар мен химиямен айналысатын адамның міндеті – тәжірибе жүргізу. Білім тек олардың көмегімен алынады». Ол ғылым тарихында алғаш рет тірі тіршілік иелерін жасанды түрде құру мүмкіндігі туралы идеяны білдірді [1, б.35-36].

Мазмұны жағынан «Ихсо ал-улум» шығармасына осы кітапта жарияланған «Ғылымдардың пайда болуы туралы» (Китоб маротиб ал-улум) шағын трактаты тығыз байланысты. Әзірге ол «De ortu scientiarum» деп аталатын латын нұсқасында ғана белгілі. Мұнда әртүрлі ғылымдардың пайда болуының себептері ортағасырлық философтың көзқарасы бойынша келтірілген, оның негізгі танымдық құралы алыпсатарлық болып қала берді. Осы немесе басқағылымның пайда болуын анықтауда аксиоматикалық қондырғы ереже болды: ғасырлар бойыбата алған субстанция мен акциденциядан және субстанция мен акциденцияның жасаушысынан басқа ештеңе жоқ. Белгілі бір ғылымның пайда болуының түсіндірмесі тек түпнұсқаның бір немесе басқа нұсқасын білдіреді. Мысалы, арифметиканың пайда болуының негізгі себебі затты көптеген жолдармен бөлуге болады және әртүрлі бөліктерден тұрады, ал астрономияның пайда болуын анықтаған кезде зат табиғатта қозғалмалы және қозғалыстың үш түріне ие болды [1, б.18].

Әл-Фараби субстанция табиғаты бойынша мобильді болғандықтан, оның қозғалысы үш түрге бөлді, атап айтқанда: жылдам, баяу және олардың арасындағы аралық. Осы жерден ғылым қажет болды, соның арқасында біз оның қозғалыстарын біліп, осы қозғалыстарды бір– бірімен салыстыру үшін өлшем таптық; бұл аспан қозғалысы туралы ғылым. Оның арқасындабіз планеталардың жолдарын және олардың өз көктеріндегі қарама-қайшылықтарын, қозғалыстарын, шегінуін және тоқтауын білеміз. Бірақ біз мұны тек алдыңғы екі ғылым арқылы біле аламыз, яғни. арифметика және геометрия, онсыз бұл білім қиын ғана емес, мүмкін емес. Гректер бұл ғылымды астрономия деп атайды [1, б.75-76].

Сонымен қатар, егер кейбір гармоникалық субъектілер біздің сезім мүшелерімізден алшақтап кетсе, біз негізгі принциптері басқа салалардан алынған ғылымдарға қатысты не істеуіміз керек: олар сол жерде анықталған және олардың бар екендігі дәлелденген сияқты. Егер бізден оларды түсіндіруді талап етілсе, біз осы басқа ғылымдағы мамандарға жүгінеміз. Егер басқа адамдар астроном бақылайтын әртүрлі қозғалыстардың себептері туралы сұраса, бұл туралы не істейді. Ол кейбір орбиталардың эксцентриктілігінің себептері немесе сфералардың болуы сияқты кейбіреулерін түсіндіре алады, бірақ егер планеталардың қозғалысы біркелкі болады деп болжасақ, ол астрономияда мұны түсіндіре алмайды, өйткені бұл принцип физиктерден алынған және оны түсіну үшін оларға жүгінуі қажет [1, б.167-168].

Қалыпты сезімді қанағаттандырмайтын сезім тек кейбіреулерімізді қуанта алады, содан кейін біз бұл адамның осы сезімді қабылдаудың қалыптан тыс сезімі бар деп айтамыз. Мәселен, мысалы, науқас адамның дәм сезімі қалыпты адам ащы сезінетін жерде тәттілікті қабылдайтындай болуы мүмкін. Есту

туралы да айтуға болады: егер есту сезімі туғаннан бастап кез-келген адамда қалыпты болмаса, онда мұндай адам үндестік пен үйлесімділікті шынымен жоқ жерде және керісінше естиді. Алайда мұндай жағдайлар сирек кездеседі. Сондықтан адам өз сезімдеріне соқыр сенбеуі керек. Басқа адамдардағы заттарды қабылдауды ескеру қажет. Музыкада, демек, астрономия сияқты, біз әрқайсымыз үшін айқын болатын нәрсені ғана сенімді деп санаймыз [1, б.170].

«Ізгі қала бес түрлі адамдардан құралады: ең құрметті адамдардан, шешендерден, өлшеушілерден, жауынгерлерден және байлардан. Ең құрметті адамдар санатына даналар, пайымдағыш адамдар, маңызды істерде білімді болатын адамдар жатады. Олардан кейін діни қызметкерлер мен шешендер, атап айтқанда, дін уағызшылары, сөз шеберлері, ақындар, музыканттар, хатшылар және солар сияқтылар да солардың тобына жатады. Өлшеушілер дегеніміз – есепшілер, геометрлер, дәрігерлер, астрологтар және басқа сондайлар. Жауынгерлер дегеніміз жасақшылар, сақшылар және соларға ұқсастар солардың тобына жатады. Байлар дегеніміз қалада байлық табатындар: егіншілер, мал өсірушілер, саудагерлер және тағы басқа сондайлар». Қайырымды қала тұрғындары келесі мәселеге ерекше мән беруі керек: 1. Өзгерістер кезеңі мен мүмкін болған екі ұйғарымдының бірін ғана талғап алуға мәжбүрлікті үйрену; 2. Қала әкімі мен қол астындағыларға мінездеме беріп, сындарлы көзқарасты қалыптастыру; 3. Қоғамдағы өзгерістер табиғаты мен оладың қажеттілігіне үнілу;

4. Бақытқа қол жеткізудің жолдарын іздестіру; 5. Қайырымды қала тағдыры, тұрғындарының өлгеннен кейінгі жан мәселесі туралы көзқарастарын кеңейту қажет. Себебі «ізгі адам өзі өлгеннен кейін де, бақытты молайта беретін әрекеттерді көп жасау (мүмкіндігі болғанша) өлгеннен кейін ғана айырылады» [1, б.189].

Қайырымды қала тұрғындарының арасынан философтар санын көбейту керек. Әділетті әкім соған алғы шарттылықтар тудырады. Бақыт дегеніміздің өзі – адам фәлсафаның көмегімен ұғынатын абсолютті қайырымдылық. Жер бетіндегі адамзат адамзат атаулының әртүрлілігіне байланысты, олардың рухани заттарды ашуға да қабілеттері бір-біріне қарама-қайшы. Алайда қайырымды қала тұрғындары қайырымдылық жасауға, бақытты талаптанып табуға және кемелденуге қол жеткізу үшін табиғи диспозицияны ерік жігер мен тәртіптің көмегі арқылы дағдыландырады. Үнемі жүргізілетін еңбектің арқасында нығаятын және көрінетін әртүрлі өнер мен ғылымдағы байқалатын бір-біріне қарама-қарсы қабілеттеріне байланысты адамдар үнемі ерекшеленіп отырады. Қайырымды қаладағы кез келген адам өзінің қабілеті мен дайындығына байланысты әрекет етеді. Бақытқа қол жеткізудегі тұтыну талабын адамдар даралықта емес әділетті әкім ұйымдастырған көпшілік арасында, яғни қоғамда жүзеге асырады. Ал осы қайырымды қаладағы нағыз билеуші дегеніміз – әрекет етуші интеллектіге мүлтіксіз жақындауша адам. Ол ақиқатты таниды. «Ел басқарудың алғашқы ізгілікті сабағы қалалар мен халықтар арасындағы ізгілікті тұрмыс салты мен ізгілікті қабілеттерді орнықтыруды, оларды жан-жақт насихаттауды және мәдениетсіз өмір салтының келеңсіз көріністерінен сақтануды қамтамасыз ететін іс-әрекеттерден тұрады» [2, б.59].

Адамзат рахатының ең жоғарғы шыңы бақытқа қол жеткізу әділетті де саясаткер Имам билікететін қайырымды қала тұрғындарына нәсіп етіледі. Әл-Фарабидің ойынша қайырымды қала тұрғындары қоғаммен тұтастыққа күй кешіп, бақытты болудың теоретикалық және тәжірибелік мәнін түсінумен айналысады. Сонымен бірге олар Бірінші Тұлға туралы білімдерін кеңейтіп, оның ерекше белгілерін зерттеп, рухани мәніне үңіліп, өзіне ғана тән қасиеттеріне сипаттама жасап, Белсенді интеллектіден туындайтын анықтамаға теңесуге тырысып өмір сүреді. Осыдан кейін барып аталмыш қала тұрғындары аспан денелері туралы ұғымдарын күшейтіп олардың қасиеттерін оқып, заңдылық пен даналық ережесін меңгеруі тиіс. Егер біреу аспан денелерінің орнын, ара қашықтығын білемін десе, ол *жұлдыз–аспан* ғылымы бойынша біліп отыр, бұл ақиқат заңдылықтар қатарына жатады,– дейді отырарлық ойшыл. Енді біреулер жұлдыздардың бірі бір жерге қарама-қарсы келгенде әсерді қабылдаушының кедергісі болмаса қыздырады десе, ол да жұлдыз ғылымы бойынша біліп отыр, бұл көбінесе құбылыстар санатына жатады. Ал енді біреулер бір жұлдыз екінші жұлдызға жақын келгенде жер бетінде біреу байды екен немесе басқа бір оқиға болады екендесе, ол да жұлдыз ғылымы ережелері бойынша біліп отырмын деп ойлайды. Алайда бұл күдікті жорамал. Мұның табиғаты басқа біреуінің табиғатына қарама-қарсы, олардың бірлігуі ортақ есімінде ғана. Сөйтіп көпшілік адамдар үшін жұлдыз арқылы болжаушылардың іс–әрекеттері күңгірт, өйткені олар ережелерді толық білмейді, ақиқат ғылымдарды меңгермеген. Сондықтан да қайырымды қала тұрғыны аспан денелері туралы білімін үнемі шыңдап, кеңейтіп отыруы шарт,– деп атап көрсетеді Әбу Насыр. Олар үнемі білім қуып, тәлім алуға құштар болуы керек [3, б.177].

Ғылымдарды жіктеу барысында ойшыл математикаға да ерекше көңіл бөлген. Әл–Фарабидің ойынша математика ғылымы (*әл-Та’алим*) жеті бөлімнен тұрады: арифметика, геометрия, оптика, астрономия, музыка, динамика, механика. Бұл бөлімдер табиғи ерекшеліктеріне байланысты

теоретикалық және тәжірибелік деп тағы да бөлшектеніп кетеді. Жұлдыздар туралы ғылымды әл-Фараби астрология мен астрономия деп екіге бөледі. Мысалы әл-Фараби астрономияны астрология (*ілім адкам әл-нуум*) және математикалық астрономия деп екіге бөледі. Астрология туралы елеулі ескертпелерін *Астрологиядан шыққан ақиқат және жалған түйіндер (Ма иасуб уа ма лашасуб мин илм Адкам әл-Нуум)* атты трактатынан таба аламыз. Бұл еңбегінде автор өткенді тану, қазіргі жағдайды қадағалау я болмаса болашақты болжау мақсатындағы планеталардың қызметін зерттеген. Оған қоса ойшыл астрологтардың болжамдары үнемі ақиқат бола бермейді, әлемдегі құбылыстар кейде кездейсоқ себептермен де өзгерістерге ұшырай беретіндігін басып айтады. [4, б.179-205]

Қазақ халқының философиялық мұрасы атты кітапта Әл-Фараби заманында астрономиялық идеялар кеңінен таралған болатын және астральдық идея ғылымының көптеген салаларын қамтығандығы ерекше баян етіледі. Әл-Фараби өзінің *Жұлдыздар үкімінде не – дұрыс, не – бұрыс* атты атақты еңбегінде аспан шырақтары туралы ғылымды қарастырады, ол бұл еңбегінде жердегі барлық істерді аспан денелерінің қандай да бір орналасқан орнынан шығаруға тырысатын астрологияны сынаған. Ғалым астрономиялық құбылыстарды математикалық әдістер арқылы зерттеуді ұсына отырып, ғылыми түсіндіру әдісін өтініп сұрайды [3, б.28]. Әл-Фарабидің *Птоломейдің Альмагесіне түсіндірме* атты еңбегі сол кездегі астрономияның тақырыптық алаңы туралы неғұрлым толығырақ мәліметтерден тұрады. Ол еңбекте астрономиялық кестелерді құрастырудың принципіальды теориялық негіздері берілген. *Түсіндірмелерде* аспан шырақтарының координаттарын анықтаудың жаңа геометриялық-тригонометриялық әдістері қолданылды, планеталарды, әсіресе, Марстың кері қайтқандағы қозғалысының сипаты анықталды. Әл-Фарабидің зерттеулерінің осы жағына келетін болсақ, «оның осы теориялардың және Марстың қозғалысы туралы сипаттамасындағы бақылауларының соншалықты кенеттен айырылып кетуі дерегін атап кетпеу мүмкін емес», өйткені Марстың бойлығындағы және радиус-векторларындағы осы ең ақырғы ауытқулар Кеплердің атақты зерттеулерінің арқасында (әл-Фарабиден кейін 700 жыл өткен соң) планеталардың шынайы эллипстік қозғалыс теориясы шыққан қайнар көздердің бірі болды. Әл-Фарабидің ашқан бұл жаңалығы Әлем туралы білімнің шарттылығымен салыстырмалылығы туралы постулатына толық сәйкес келеді және оның табиғатты экспериментальды-математикалық зерттеу туралы әдіснамалық нұсқауының жемістілігін көрсетеді» [5, б.42-43]. Осы тарауда ойшыл тағы да математикалық тағылымдарын музыкамен ұштастырады. «Әл-Фараби бойынша, астрономия арифметика мен геометрия сияқты дәл (қажетті) заңдылықтарды зерттеумен шұғылдануы керек (аспан денелерінің орналасуы, олардың өлшемі, осы денелерге дейінгі артықшылық туралы білімдер). Көптеген жағдайларда болатын құбылыстар, мысалы, Күннің Жер бетіндегі заттарға жылулық әсері де астрономия пәнінің мәселелері категориясына жатады» [3, б.419]. «Математикалық астрономия, аспан денелері мен Жерді үш бағытта қарастырады, – дейді ойшыл. Біріншіден, олардың формаларымен орнын бір-бірімен салыстырып зерттейді: олардың әлемдегі тәртібі, мөлшері, бір-бірінен қашықтығы, Жердің өз орнынан да, өз орнында да қозғалмайтындығы туралы. Екіншіден, аспан денелерінің қозғалыстарын зерттейді. Олардың санын, сонымен қатар ол қозғалыстардың дөңгелек бойымен болатынын, аспан шырақтары мен планеталар үшін ортақемес қозғалыстар жайын, әрбір шырақтың өзіне ғана тән қозғалыстарды және ол қозғалыстардың түрлері мен бағыттарын, қандай шыраққа қандай бағыт сәйкес келетіндігін зерттейді. Математикалық астрономия әрбір шырақтың әрбір шоқжұлдыздағы орнын кез келген қозғалысқа қатысты анықтайды. Осы сияқты барлық аспан денелеріне және олардың әрқайсысына қатысты барлық нәрселерді қарастырады... Мысалы, Күн тұтылуы және Жердің әлемдегі орнына байланысты басқа құбылыстар (Ай тұтылуы т.б.), олардың саны, қалай және қашан болатындығы, қанша мезгілге созылатындығы; мәселен, аспан шырақтарының шығуы және батуы т.б. Үшіншіден, математикалық астрономия Жердің мекенделген және мекенделмегендігі тұрғысынан зерттейді, мекенделген бөлігінің шамасы анықталады, үлкен бөліктер климаттардың (территория) саны көрсетіледі, сол климаттарға сәйкес мекенді пункттер тізімі келтіріледі, олардың орны мен реті сипатталады..., күн мен түннің ұзақтығы және олардың өзгеруі т.б. Осының барлығы астрономия ғылымына жатады». Таяу және Орта Шығыс елдерінде астрономияның дамуы *Птоломейдің «Алмагесімен»* тығыз байланыста десек қателеспейміз. Птоломей еңбектерінің тұңғыш рет орыс тіліне аударылуы Фарабидің *Птоломей Альмагесіне түсінігін* жариялау арқасында болды. Бұл туынды IX ғасырда грек тілінен араб тіліне аударылады. Кейінірек бұл жұмысты әл-Баттани (850-929), әл-Фараби, Абу-Вафа (940-998), әл-Бируни, Насир ад-Дин ат-Туси (1202-1247) сияқты кемеңгерлердің талдауынан өтіп, түсіндірме жасалған. *Птоломейдің «Алмагесі»* астрономия ғылымына арналған 13 кітаптан тұрады. Алғашқы екі кітап аспан денелерінің тәуліктік қозғалысын, әсіресе күннің, айдың, басқа да планеталардың негізгі қозғалыстарына, үшінші кітап жыл ұзақтығы мен Күн теориясына, төртінші кітап ай ұзақтығы мен Ай қозғалысы теориясына, бесінші кітап Күн мен Айдың ара-

қашықтығына, алтыншы кітап Ай мен Күннің тұтылуыны, жетінші және сегізінші кітап 1028 жұлдыздар айтылатын жұлдыздар каталогіне, ал соңғы бес кітап Меркурий, Шолпан, Марс, Сатурн, Юпитер планеталарына арналған. Әл-Фараби бірінші болып Гиппарх пен Птоломейдің методологиясын кең түрде дамытқан адам. *Птоломейдің «Алмагестімен»* танысу әлем ғалымдарына көп септігін тигізді және бұл кітаптың жалғыз қолжазбасы Британ музейінде сақталған. Бұл еңбектің кіріспесінде ойшыл былай деген: «Біз енді астрономиялық ғылым туралы айтқан Птоломейдің барлық ойларын толық жеткізе аламыз. Жеткізе отырып, оның айтқандарын құп аламыз, керек жерлерін толықтырамыз». Ойшыл шамасы келгенше шығарманы түсінікті етіп жеткізуге тырысқан. Птоломей бұл еңбекті астрономиялық құбылыстарды байқай отырып жазған, математикалық заңдылықтарға сүйенген, белгілі геометриялық алғы шарттылықтарды пайдаланған, өзінің алдындағы арифметикалық әдістерге ғана қарап жазылған еңбектерге геометриялық модельдер енгізу арқылы кеңейткен. Әл-Фараби болса бұл бағытты одан әрі кеңейте түседі, оның еңбектерінің Птоломей жазғандарынан ерекшелігі планеталар қозғалысына байланысты айырмашылықтар, «аспан шырақтарында астрономиялық сияқты математикалық та ортақ нәрселер кездеседі» деген. Птоломейдің құрастырған кестелерінің құрылу әдісін түсіндірген. Егер Птоломей Жердің ешқандай айналысқа түспейтіндігін дәлелдесе, ғалымның *Физикасында* Жер өз орнында ешқандай қозғалысқа ұшырамайды деп ой айтқан. Әл-Бируни де бұл жерде *Канон Масудасында* Жердің өз кіндігін айналмайтыны туралы пікірлерін ұсынған. Бұдан шығатын қорытынды үш ойшыл да Птоломейдің геоорталық жүйесіне иек артқан. Олардың ойынша Жер қозғалмайтын әлем орталығы, тек басқа аспан шырақтары ғана оны айналып жүреді деген тұжырымға тоқталған. Бірақ Фараби аспан денелеріне байланысты ойларына күмәндана қарапты, өзінің әлемдік үйлесімдікті түсінуі музыканы түсінгені сияқты кемел еместігін айтыпты. Бұл шығармада сонымен бірге көкжиек доғасы, полюстер биіктігі, күн мен түннің теңесуі, күннің ұзаруы мен қысқаруы мәселелері кеңінен талқыланған. Ойшыл жағрафиялық климатқа байланысты елдердің орналасу тәртібіне де мән береді. Мысалы өзіне дейінгі ойшылдар айтып кеткен экватор маңайында тіршілік жоқ деген пікірлерін сынға ала отырып, Африкадағы тіршіліктің барлығын дәлелдеген, бұған әл-Бируни де қосылған. Жыл мезгілдеріне байланысты айтқандары да қызықты. Бұл Күннің орташа қозғалысы туралы ойлары. Күнге байланысты Птоломейдің дәлелдеулері ғана емес Гиппархтың, Халид әл-Мервурридің де айтқандары бізге мәлім. Ең ақиқаты әл-Фарабидің келтірген мысалдары [5, б.63-64].

Орта ғасырлық ғылым мен философия тарихында Әбу Насыр әл-Фараби сияқты ұшан-теңіз теоретикалық ғылыми мұра қалдырған ойшылдар кем де кем. Ол Шығыс пен Батыстың құрметті ойшылы. Ғалымдардың көпшілігі отырарлық ойшылдың трактаттарын оқып, түсіндірме жасаумен айналысқан. Оның философиясы ғылыми ой-сананың нәтижелі дамуынатүрткі болды. Әбу Насырдың еңбектері Еуропаның жоғарғы оқу орындарында оқытылды. Қайта өрлеу (Ренессанс) дәуірі ғылым саласының қайнар бастауындағы көшбасшы болып танылады.

Әл-Фараби – ерекше тұлға; данышпандық пен кеменгерліктің үлгісі; бірегей дара ғылымижигер мен ынтаның иесі. Мәдениеттің барлық саласына өз үлесін қосты. Сондықтан да көптеген уақыт бойына оның шексіз мұрасын Батыс пен Шығыс талқыға түсіруде. Оның жасаған философиялық пайым жүйесі орта ғасырлық теоретикалық ой-сананың жоғарғышыңы болып табылады. Ол ақиқатты іздеп қана қойған жоқ, оны бүкіл адамзат бақытын табужолында пайдалануға тырысты. Адам бақытын жақсы және дұрыс басқарылатын қоғамнан іздеуі әділетті шешім болды. Әділетсіздікті, өтірікті, екі жүзділікті, қызғаншақтықты әшкереледі. Адамзат қоғамының нысаны деп әділеттілік пен ақыл ой патшалығын көкседі. Ізгілік, ар, ұят, сабыр, мейірімділік, білімділік сияқты өнегелілікпен қатар тұратын сенімге яғни Аллаға деген ықыласқа үндеді. Үздіксіз қарама-қайшылықтар мен қақтығыстар шарттылығында гуманизм идеясын жариялауы ерлік болатын. Адамдық пен имандылық жолығаламды құтқаратындығын насихаттады. Адам болмысындағы кісілік пен парасаттылықты оятты. Әдемілікке құштарлық пен сезімдік музыканың кілтін ашты. Адамның тәні, жаны жәнәрухани кемелденуіне жол көрсетті. Сол жолдағы төзімділік пен тәубешіліктің үлгісі бола білді. Тән мен жанның үйлесімділігін, деніңіздің саулығын, шипагерліктің сырларын танытты.

Энциклопедист-ғалымның әлемдік ғылым дамуына ықпалы туралы тарақиятты қоғамдық-фәлсафалық ой-санада көптеген көрнекті туындылар өмірге келді. Адамзат соларды тыңғылықты оқып, өткен күннің рухани мұрасын ыждағаттылықпен бағалауда. Әл-Фарабигедеген кейінгі ұрпақтың таңданысы шексіз. Кеменгер ойшылдың шығармашылық мұрасынтерең меңгеру жолында барлық әлем ғалымдары бірігіп жұмыс істеуі парыз. Қайырымды адамзаттың Дала өркениетінің перзентіне деген ең керемет шынайы ілтипаты да сол болмақ. Әл-Фараби туралы зерттеулерімді аяқтай келе баса айтқым келетіні ойшыл танымы шексіз,оны оқыған тұлға өзін басқалардың көзқарасын сыйлауға, діни төзімділікке, айналасындағыларды ұғыну мен пайымдай білуге, ар-ождан бостандығының, дүниетанымдықплюрализмнің ғаламат жетістіктері, яғни

солар арқылы мәдениет пен демократия деңгейі туралы баға беруге болатын басты белгілер екенін түсінуге, сөйте тұра ғалам мен ғарышпайымына талдау жасауға кепілдемеге, өзінің білім мен зердесін қоғамда ашық көрсетуге жолдама алады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Аль-Фараби. Естественно-научные трактаты. Алма-Ата, 1987.
2. Әл-Фараби. Әріптер кітабы// Әл-Фараби мен Ибн Сина философиясы. Алматы «Жазушы», 2005.
3. Қазақ халқының философиялық мұрасы. Астана, 2005.
4. Аль-Фараби и развитие восточной философии. Астана, «Елорда», 2005.
5. Аль-Фараби. Комментарии к «Альмагесту» Птоломея. Алма-Ата, 1975.

ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДАҒЫ ФЕМИНИЗМ МӘСЕЛЕСІ

Искакова Лаура

*Философия» мамандығының 3 курс студенті
Ғылыми жетекші: филос. ғ.к. Амирқұлова Ж.А.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті*

Аннотация.

Феминизм халықаралық қоғамдастық тарихында үлкен рөл атқарды және сол уақыттан бері жаһандық жүйенің маңызды сегменті болып қала береді. Көпшілік әйелдер қоғамда жайлы өмір сүру үшін бәріне қол жеткізді деп санайды. Гендерлік теңдікке әлдеқашан қол жеткізілді, сексизм жеңілді, феминизм қажет емес. Бірақ бәрі біз қалағандай және жақсы болудан алыс. Мысалы, кейбір елдерде әйелдердің білім беру проблемасы әлі де өткір болып тұр. Басқаларында, әйелдер жалпы адам құқықтары үшін де күресуге мәжбүр. Осындай қате түсініктердің арқасында мен феминизмді әлі де «қажетсіз» деп санауға болмайтындықтан, көптеген мәселелерді талдайтын мақала жазуды жөн көрдім. Мақаланың негізгі міндеті – қазіргі феминизмнің негізгі бағыттарын зерттеу, оның мәнін анықтау, және, әрине, оның қазіргі қоғамға қандай әсер ететіндігін зерттеу..

Түйін сөздер: адамның құқықтары, гендерлік теңдік, тәуелсіздік, дискриминация, стандарт.

Феминистік идеялар қазіргі кезде де өзекті болып қала береді. БҰҰ феминологиялық проблемаларды жаһандық деп жіктейді, сондықтан әйелдер мәселесіне арналған зерттеулерді дамыту ұсынылады. Қазіргі өркениеттің дамуы адамзаттың дамуына айтарлықтай әсер ететін феминизм мәселесін шешпей мүмкін емес деп ойлаймын.

Өзінің табиғаты бойынша феминизм – бұл жыныстар арасындағы теңдікті үгіттейтін және қолдайтын идеология. Тұжырымдаманың өзі – сексизмге қарама-қарсы. Бұл тенденцияның өзіндік тарихы бар және бүгінде әйелдердің ерлермен тең құқық үшін күресі. Термин латынның фемина сөзінен бастау алады, ол сөзбе-сөз әйелге аударылады. Сондықтан бұл идеологияның өкілдері олардан жыныстың биологиялық қасиеттерін емес, даралықты, адамды, жеке тұлғаны көруді қолдайды.

Терминнің өзі 19 ғасырдың 40-жылдарында пайда болды. Оны философ және әлеуметтанудағы француз бағытының өкілі Шарль Фурье енгізді. Қазақстанда әйелдер құқығы ресми түрде ХХ ғасырда ғана танылды. Сонымен қатар, әйелдің мәдениетте де, қоғамда да, отбасында да рөлі шамалы болған патриархат негіздеріне қарсы бағытталған феминистердің талаптарын біздің елде қолдағаны да қызықты. Бұл қозғалыстың ерлер нұсқасы да бар. Оның мәні әйелдер қозғалысын қолдауда жатыр. Ол профеминизм деп аталады және көбінесе Еуропада немесе АҚШ-та кездеседі. Оның өкілдері Сауд Арабиясында немесе еркін ойлауды ұнатпайтын және ЛГБТ-ны моральдық негіздерді бұзу ретінде қабылдайтын басқа елдерден табылуы екіталай.

Бұл тенденцияның тұжырымдамасының өзі ерте заманда пайда болған. Барлық жыныстарға тең құқық беру мүмкіндігі туралы айта бастаған бірінші, біздің дәуірімізге дейінгі V ғасырда өмір сүрген философ Платон болды. Бірақ оны феминизмнің негізін қалаушы деп айту қиын. Осындай идеялар үшін белсенді күрес және феминистік иконаның өзі кейінірек пайда болды.

18 ғасырдың басы – гендерлік теңдік идеологиясынан шегіну кезеңі. Осы кезеңде әйелдердің «әлсіздігін» тәрбиелеу идеологиясы ерекше танымал болды. Бірақ 18 ғасырдың ортасында француз тектес ағартушылар феминистік идеологияның қайта өркендеуіне үлес қосты: Вольтер әйелдер үлесінің әділетсіздігі туралы жазды; Монтескье – әйел қоғам өміріне қатысуы керек; Гельвеций әйелдердің азаматтық «надандығы» оның дұрыс емес және толық емес тәрбиесінің салдары ғана деп тұжырымдады. 18 ғасырда бүкіл Еуропа елдеріндегі әйелдер қоғамдық өмірге қатысуға тырысты. Көптеген әйелдер экономикалық тәуелсіз болды; зайырлы ханымдар саясатқа араласуға тырысты. Әйелдер азаматтық өмірге деген құқықтарын тануды талап етті: еңбек, білім, қоғамдағы және отбасындағы сыйластық. Бұл проблема туралы бірінші болып Мэри Воллстонкрафт сөйледі. Британдық жазушы 1792 жылы «Әйелдер құқығын қорғауда» деп аталатын эссе шығарды. Ол патриархалдық тәртіпті сынға алып, әйелдердің ерлермен тең дәрежеде әртүрлі мүмкіндіктері мен құқықтарына ие бола алатындығына назар аударды. Үйде емес, білім беру мекемелерінде білім алуға баса назар аударылды.

Қазіргі феминизмнің негізгі бағыттарына келетін болсақ, бұл қозғалыс бірнеше бағытқа ие. Және олардың әрқайсысында негізгі идеялардан басқа, олардың өзіндік ерекшеліктері, мақсатқа жету әдістері ажыратылады.

Анархо-феминизм – бұл барлық үкіметтерге, кез-келген иерархиялар мен лидерлерге қарсы тұратын феминистік анархистер тобы. Анархисттік принциптер әрқашан әйелдердің азаттық қозғалысында ұсынылған. Анархо-феминистердің пікірінше, әйел өз өмірін басқара алатын баламалы жүйені құру

үшін әйелдердің революциялық әлеуетіне сүйенетін жеке және шағын топтарда тікелей әрекет ету маңызды.

Консервативті феминизм «мансаптық және әлеуметтік сәттіліктің еркектік модельдерін әйелдік мақсат ретінде қабылдайтын, жақындыққа, отбасы мен балаларға деген әйелдік қажеттілікті жоққа шығаратын» феминистерді сынайды. Консервативті феминизм «теңдік отбасының өліміне әкеледі» деп корқады.

Гуманистік феминизм – әйелдердің қысым жасауын әйелдердің адам әлеуетін шектейтін және бұрмалайтын деп анықтайтын феминизм түріне қатысты – ер адамның өзін-өзі дамуын ғана қамтамасыз ететін қоғам типін құру арқылы қолданылатын термин. Феминизмнің бұл түрі соңғы кезге дейін басым болған, ол қоғамның ерлер мен әйелдерге бірдей стандарттармен жақындасуына мүмкіндік беретін жыныстар арасындағы теңдікті қолдайды.

Қазақстанда қанша әйел басшылық қызметте? «Мемлекеттік қызметте жұмыс істейтіндердің 56% – әйелдер. Соның ішінде 41% басшы ретінде қызмет атқарады. Демек, әйелдердің заң шығарушы органда өздерін саяси жағынан жақсы жағынан көрсетуге мүмкіндік бар», – дейді қазақстандық қоғамдық даму институты жанындағы «Рухани жаңғыру» орталығының жетекшісі Жанар Бұқанова. Бірақ соған қарамастан, факт қалады – басшылық лауазымдардың көпшілігі ер адамдар. Гендерлік дискриминация туралы айта отырып, мен осы жағдайдың себебін түсіндіріп бердім. Бірақ бұл шынымен жаман ба? Шын мәнінде, иә. Мансап жолында әйелдер үнемі бірқатар қиындықтарға тап болады. Көптеген әйел жұмысшылар ерлермен тең дәрежеде жақсы жалақы алмайтындықтарына шағымданады. Шынында да солай. Статистикалық мәліметтерге сәйкес, бір қызметте жұмыс істейтін әйелдер мен ерлерде жалақы бойынша айырмашылық жеткілікті. Шынымды айтсам, мен жұмыс берушілердің мұндай әрекеттерінің себебін білмеймін. Әйелдер жұмыс қабілеттілігімен, шығармашылығымен ерекшеленеді және олар ер адамдардан еш кем түспейді. Сонымен бірге, олар бірнеше есе аз алады, әрине, бұл жағдай қоғамды алаңдатпай қоймайды. Көптеген әйелдер сексизмнің бұл ашық көрінісімен күресеміз деп ашық мәлімдеді.

Жұмысқа орналасу кезінде қыз оған кедергі болатын басқа да кедергілерге тап болуы мүмкін. Мысалы, барлық жас және жаңадан келген мамандар сияқты, жұмыс тәжірибесінің жоқтығынан, ол ұзақ уақыт бойы сұхбаттасуға бара алатын жерін іздей алады. Қартайғаннан кейін және тәжірибесі аз болғанымен, жұмыс берушілер жақын арада қыздың неке одағына кіретініне және бала туатынына сілтеме жасай отырып, жас әйелден бас тарта алады. Қызметкерге декреттік демалыс төлеу компания үшін тиімсіз. Кішкентай балаларымен босанған қызметкерлер де қабылдаудан бас тартады. Балалық шақтағы тұрақты аурулар, отбасылық өмірге қатысу және басқа да үй жұмыстары тек нәтижелі жұмысқа кедергі келтіреді. Тағы да – кезекті еңбек демалысы. Ал бірінші баладан кейін екіншісі де, үшіншісі де кетеді. Жас ананың алдында жаңа міндеттер тұр. Қырықтан кейінгі әйелдер принцип бойынша қабылданбайды. Жоғарыда жазғанымдай, компаниялар жас қызметкерлермен жұмыс істеп, әлеуетті жұмысшының сыртқы түріне назар аударғанды жөн көреді. Міне, қазірдің өзінде сұрақ туындайды: біздің қоғамдағы әйелге жақсы ақылы жұмысқа орналасу шындыққа сәйкес келе ме?

Сұлулықтың қазіргі стандарттарына сай келмейтін адам сынға ұшырайды. Егер ер адам үшін өзін-өзі күтпеуі және артық салмақты болу әлі де кешірімді болса, онда қыз, керісінше, өзінің барлық күш-жігерін сыртқы көріністі жасауға және сақтауға жұмсауы керек. Ақыр соңында, жоғарыда айтылғандай, әйгілі гендерлік стереотиптер әйел үшін сыртқы түр оның сәттілігінің кепілі екенін білдіреді. Әрине, егер ер адам өзіне лайықты партия тапқысы келсе, ол сыртқы келбетті басты критерий ретінде көреді, себебі ер адамдар көздерімен жақсы көреді. Мысалы, сол еңбек сферасын алайық: беделді компаниядағы жалақысы жақсы бос орынға негізінен сүйкімді қыздар алынады. Мұнда барлығы түсінікті сияқты, олар компанияның өкілдері және сенім мен сүйіспеншілікті оятуы керек. Сонымен, негізінен мұның бәрі клиенттердің ерлер санатына бағытталған. Ал енді сұрақ туындайды: қазіргі қоғамда жалпыға бірдей қабылданған сұлулық стандарттарына сәйкес келмейтін қыз не істеуі керек? Оның бірнеше нұсқасы бар. Ол өзін түбегейлі өзгертеді және басқалардың мақұлдауына ие болады, немесе бәрін сол күйінде қалдырады, бірақ күн сайын ол сыртқы көріністе өзін кемсітуді сезінеді.

Радикалды феминизм – бұл нәсіліне, ұлтына, жасына және т.б. қарамастан ерлер билігінің әмбебаптығын және әйелдердің езілген позицияларының біріншілігін талдайтын және ашатын феминизм бағыты. Бұл феминизмнің ең жарқын бағыты. Негізгі ұғым – патриархия; онда адам қызметінің барлық салалары талданады: экономикалық, саяси, жеке, интимдік және т.б. .. Радикалды феминистер жыныстық айырмашылықтардың көбею механизмі өмірдің барлық салаларына еніп, бұлтартпаудың алғашқы механизмі бола отырып, мінез-құлық пен әлеуметтік өзара әрекеттесуге әсер етеді дейді. Радикалды феминистердің зерттеуі неке, ана болу, аборт, контрацепция және әйелдерге қатысты зорлық-

зомбылық сияқты әлеуметтік институттар мен тәжірибелерге бағытталған. Радикалды феминистер барлық еркектер әйелдерді басып-жаншуға мүдделі екендіктерін және осы тежеу мен бақылау механизмінің көбеюіне белсенді қатысатындығын көрсетіп, тәуелсіз әйелдер қозғалыстарының ұйымын құру қажеттілігін көрсетеді.

Енді бізде не бар:

Қыздар – болашақ аналар мен үй шаруасындағы әйелдер, ер балалар – жауапты асыраушы және ақша табушы. Қыздар момын және тыныш болуы керек, олар қуыршақтармен ойнап, ханшайымдар туралы ертегілер оқулары керек. Ер балалар шулы және мобильді бола алады, барлық жерде өз бастамаларын көрсетеді. Олар керемет шытырман оқиғалар туралы әңгімелерді тындайды. Қыз бала үшін ең бастысы – оның қарапайымдылығы мен тілалғыштығы. Ер адам керісінше табандылыққа, мызғымас ерік-жігерге және жарқын харизмаға ие болуы керек. Нағыз әйелдер мен ерлер осы сипаттамаларға нақты сәйкес келеді. Бұл басқаша болуы мүмкін емес. Егер қыз тірі мінезді болса және барлық мәселелерде ол басты жетекші болған болса – бұл, әрине, дұрыс емес. Бала табиғи түрде осал және қыңыр ма? Нағыз ер адамдар ондай мінез көрсетпейді. Көз жас – бұл әйелдерге тән әлсіздіктің көрінісі. Ер адам олар сияқты болмауы керек.

Мүмкін, феминистік қозғалыстың басты мақсаты – әйелдік (әйел жынысы) бұлшық етке (ер жынысына) қарағанда жаман емес екенін дәлелдеу. «Гендер» және «жыныс» ұғымдарын бір-бірімен шатастырмау өте маңызды.

Гендерлік бөліну – патриархалдық қоғамның негізі. Сол қоғамда, қарапайым тілмен айтқанда, бұлшық еттер мінез-құлықтың дұрыс нормасы болып табылады және оны кез-келген жолмен көтермелейді, әйелдік жаман және құрметке лайық емес. Бұл бинарлық гендерлік жүйе өте қарапайым, ол өзінің пайдалылығынан әлдеқашан асып кеткен.

Феминизмнің қоғамға әсері

«Теріс» аспектілерге қарамастан, мысалы, гендерлік рөлдердің күрт өзгеруі және әйелдердің өмірдің түрлі салаларына қатысуы, олар осы уақытқа дейін (әйелдер) қатыспаған, феминизм екі жыныстың да өмірін едәуір жеңілдетті.

Сонымен, феминизм әйелдерге қандай пайда әкелді? Оны ұзақ уақыт тізімге келтіруге болады. Суфражистерден бастап әйелдер өздері үшін сайлау құқығын жеңіп алды. Сонымен қатар, тарихта бірінші рет әйелдер мемлекеттік қызметтерді алып, «ер» мамандықтарын ала бастады. Көпшіліктің айтуынша, саяси еркіндікті бізге ер адамдар жомарт қолымен сыйлады. Жоқ, оны әйелдер өздері еңбекпен жеңіп алды.

Әйелдер жаңа дағдыларды үйренуді жалғастыруда. Біреулері ғылымға енеді, басқалары өздерін өнерге бағыштайды. Қоғамдық өмірге белсенді қатысып, бостандық идеяларын алға сүйрейтіндер де бар. Қазір ғарышкер, инженер, дипломат және басқа көптеген мамандықтар тек ер адамдар емес. Әйелдер баяу болса да, олар үшін барлық жаңа, өмірдің бұрын белгісіз жақтарына тартылады.

Бұрынғы феминистерден қалған мұра ретінде біз көптен күткен таңдау еркіндігін алдық. Енді әйелдер өздері не істейтінін, немен айналысатындығын, отбасын құратындығын өзі таңдайды. Заманауи білім беру жүйесінің арқасында әлемнің әр түкпірінен келген қыздар қарапайым жалпы білім беретін мектептердегі ер балалармен тең дәрежеде білімді ала алады, тіл үйрену немесе жеңіл атлетика болсын, өздеріне ұнайтын нәрсе таба алады. Шағын, бірақ әлі де маңызды бөлігі алдыңғы қатарлы ғылыми орталықтарда қоғамның игілігі үшін жұмыс істейді. Әйелдер өз бизнестерін ашады, және олардың көпшілігі тіпті тұрақты шағын бизнестің шеңберінен шығады. Қазіргі заманғы қыздар көбінесе өнерге басымдық беріп, кескіндеме және музыкалық аспаптарда ойнау жаттығуларымен айналысады және оны кәсіби деңгейде орындайды. Әйелдер «еректің» жұмысынан қорықпайды және құрылыс алаңдарына барады, қылмыскерлерді ұстап алып, адам өмірін сақтайды. Саяси аренада да олар айтарлықтай жетістіктерге жетті. Мысалы, Германияның құрметті канцлері – Ангела Меркельді немесе Тереза Мэйді – Ұлыбританияның премьер-министрін алайық. Енді біз тіпті елдегі ең құрметті қызметке, яғни президент бола аламыз. Бұған көптеген мысалдар келтіруге болады. Көріп отырғаныңыздай, мұндай дамыған еуропалық ел үшін ұзақ уақыт бойы бұл жаңалық емес, әйелдер ол жерде көшбасшылар ретінде қабылданады, олар саналы және нақты ойлауға, байыпты шешімдер қабылдауға еркін. Әйелдер өздерінің мінез-құлқында жиі истерикаға түсіп, кездейсоқ әрекет ететіндігі туралы стереотиптер жоқ. Литвада, Хорватияда, Корея Республикасында, сол Германия мен Англияда, Бразилияда және Аргентинада әйелдерді үкімет басында кездестіруге болады.

Ойымызды қорытындыласақ, феминизм мәселесін шешпей қазіргі өркениеттің дамуы мүмкін емес деген болжам расталды. Мен жоғарыда келтірген материалға сүйене отырып, феминизмнің жетістіктері қазіргі заманғы әйелдердің өмірін едәуір жеңілдетті, жаңа мүмкіндіктер ашты және біздің қоғамда әлі де бар маңызды өзекті мәселелерді шешудің көптеген жолдарын ұсынды деп нық айта

аламын. Бірақ, жоғарыда айтып өткенімдей, барлық елдер өздерінің даму жолында ілгерілемеген, олардың көпшілігі әйелдерге жайлы өмір сүруге және олардың құқықтарын қорғауға кепілдік бере алмайды. Әлемде қыздарға қатысты зорлық-зомбылық әлі де өршіп тұр. Ал мизогинистік сөздер қазіргі жастардың сөздік қорында берік орын алады. Бұл дегеніміз, феминизм идеялары әлі де өзекті болып табылады және толық теңдікке қол жеткізілмеген. Бүгінгі таңда феминистер отбасылық зорлық-зомбылықпен белсенді күресуде. Отбасынан қашып жүрген әйелдер үшін көптеген ұйымдар құрылды. Онда оларға баспана және моральдық қолдау көрсетіледі, аяғынан тұруға көмектеседі.

Біздің ескірген патриархалдық өмір салтын жою үшін ұзақ күрескеніміз туралы қорытынды жасау ғана қалады. Сайып келгенде, ерлер де, әйелдер де тең жағдайда болады.

Мақалада алда қойған мақсатымыз – қазіргі қоғамдағы феминизмді зерттеу. Бұл ерлерден құбыжықтар жасау туралы емес. Мен феминизм идеясын бұқараға жеткізгім келеді және бұқаралық ақпарат құралдары үндемеуді жөн көретін маңызды мәселелерді көтергім келеді; мысалы – жыныстық зорлық-зомбылық біздің қоғамның ауруы болып табылады. Кейде фактілер қорқынышты болады және оларды есту өте жағымды емес, бірақ сондықтан олар факт болып табылады. Түйін – қоғамда нақты проблемалар бар және оларды бірлесіп шешу қажет. Мен, ең алдымен, әйелдерді өз қадірін білуге, өзін құрметтеуге және сүйуге, өз жайлылығына қамқорлық жасауға үйреткім келеді. Ер адамдар, өз кезегінде, әйелдерді және олардың пікірлерін құрметтеуге үйренуі керек, оларға ешқандай жағдайда зиян тигізбеуі және олардың объект емес екенін ұмытпауы керек.

Әдебиеттер тізімі:

1. Антье Шрупп «Краткая история феминизма»
2. «Свобода, равенство, сестринство. 150 лет борьбы женщин за свои права» Авторлар: Марта Бренн, Йенни Юрдал <https://www.litres.ru/yenni-urdal/svoboda-ravenstvo-sestrinstvo-150-let-borby-zhenschin-42154243/>
3. Андрей Ивановский: «Интернациональный феминизм: определение, особенности и интересные факты» <http://fb.ru/article/343109/interseksionalnyiy-feminizm-opredelenie-osobennosti-i-interesnyie-faktyi>
4. Сандра Уилсон «Истории удивительных женщин» <https://www.litres.ru/sandra-lourens/istorii-udivitelnyh-zhenschin-40222819/>
https://spravochnick.ru/politologiya/feminizm/istoriya_feminizma/
5. Екатерина Добрикова: «Дискриминация в сфере труда, или Власть стереотипов»
6. <http://www.garant.ru/article/1127456/>
7. «Мемлекеттік қызметте жұмыс істейтіндердің 56% – әйелдер. Соның ішінде 41% басшы ретінде қызмет атқарады. Демек, әйелдердің заң шығарушы органда өздерін саяси жағынан жақсы жағынан көрсетуге мүмкіндік бар», – дейді қазақстандық қоғамдық даму институты жанындағы «Рухани жаңғыру» орталығының жетекшісі Жанар Бұқанова. – https://www.inform.kz/kz/kazakstanda-memlekettik-kyzmette-zhumys-isteytinderdin-56-ayelder_a3739241
8. https://www.inform.kz/kz/kazakstanda-otbasyndagy-zorlyk-zombylyktyn-90-payyza-zhuugy-ayelderge-zhasalady_a2919412
9. <https://informburo.kz/kaz/azastandy-feminizm-zhne-aza-zyzny-yy-saraptama.html>
10. «Проблемы современного феминизма» <http://tochek.net/index.php?showtopic=22271>

ЮСТ ЛИПСИДІН «ДИСЦИПЛИНАРЛЫ ҚОҒАМ» КОНЦЕПЦИЯСЫ ЖӘНЕ ДӘСТҮРЛІ ТҮРКІ ЭТИКАСЫ: САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Каримов Дамир

Философия мамандығы, 3-курс

Ғылыми жетекші: филос.ғ.к. Құранбек Ә.А.

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті

Аннотация. Бұл мақалада автор, неостоик Юст Липсийдің «Дисциплинарлы қоғам» концепциясын мен түркілік дүниетанымдағы этиканы саяси философиялық тұрғыдан негіздеп, қалыптасу контекстін, өзектілігі мен маңыздылығын ғылыми теориялық жағынан жан-жақты қарастырды. Автор Юст Липсийдің «Дисциплинарлы қоғам» концепциясын мен түркілік дүниетанымдағы этиканың негіздері мен теориялық маңыздылығын ашу барысында ғылыми теориялық салыстырмалы зерттеу әдістерін қолданаған. Сонымен қатар Юст Липсийдің «Дисциплинарлы қоғам» концепциясын мен түркілік дүниетанымдағы космос, тағдыр, өмір, ар-ождан, табиғатпен гармония, бостандық, әділдік, және бақыт жайлы, адамдардың бір-біріне мейірімділігі туралы ойлар, адами қоғамдағы адамгершілікті жетілдіру, әділеттілік пен теңдік, бейбітшілікті сақтауға, әділетсіз істерді сынға алуы өз мәнділігін қазірде жойған жоқ. Осы тұрғыдан алғанда, Юст Липсийдің «Дисциплинарлы қоғам» концепциясын мен түркілік дүниетанымдағы этиканы негіздері өскелең ұрпақты адамгершілік пен әділеттілікке тәрбиелеуде құнды құрал болуы мүмкін.

Түйін сөздер: космос, тағдыр, өмір, құрмет, қанағаттылық, әлемдік мемлекет, ер, ар-ождан, дисциплина, саясат, билік, мемлекет, басшы, адамгершілік, табиғатпен гармония т.б.

Саясат пен этика арасындағы байланыс кез-келген қоғамда өзекті. «Мемлекеттік» немесе «ұлттық» мүдделерді қалыптастыратын және жүзеге асыратын саясаткерлердің құндылықтары мен көзқарастары саяси ойдың «Мәңгілік» тақырыптарының бірі болып табылады. Соның ішінде ірі ұйым, қоғам, ел болсын этикалық қағидаларының болмауы немесе содан ауытқуы қазіргі уақытта актуалды мәселе. Заманауи концепцияларды басқа дәуірлер мен мәдениеттердің көзқарастарымен салыстыру этикалық проблематикаларды шешудегі жолда өте пайдалы.

Юст Липсий кім? Дисциплинарлы қоғам дегеніміз не? Ол қалай модерндік Еуропаны қалыптастырды? Бұл концепцияның Дәстүрлі Түркілік этикамен қандай ұқсастығы бар? Қазіргі Қазақстанның қоғамына неостоиктік пен түркілік этканың қандай синтезін ала аламыз? деген сұрақтарға осы жұмысымда тереңірек жауап беруге тырысамын.

Жалпы мен неге Юст Липсийді алдым? Ол 1547-1606 жылдар аралығында, діни соғыстар, реформация, метафизикалық-рухани дағдарыс, феодалдар арасындағы алауыздық пен қоғамның жаңа капиталистік кезеңіне өткен уақытта өмір сүріп қана қоймай, сол замандағы адами, әскери, қаржылық жойқын күшке ие, 3 құрлықта да доминант болған Испан империясымен 70-80 жылдық соғыста, бұрын сонды мемлекеттілігі болмаған империя шетіндегі түрлі діни алауыздықтарға батқан провинцияның жеңіп шығуына, осыдан көп ұзамай мұхиттағы және әлемдік саудадағы Испания тұрмақ, Франция, Англияны шетте қалдырып біраз уақытқа теңіз доминантына айналған Нидерландының фундаментінің қалыптасуына, өркендеуіне үлкен үлес қосқан адам.

Юст Липсий қалай әсер етті? Сол замандағы Голландиялық Оранскилер әулеті өз білімін Юст Липсийден алған және онымен кейінде де жақсы қарым-қатынаста болып ұзақ уақыт ақыл кеңес алып отырған. Кейін билікке келгенде Оранскилер Юст Липсийдің неостоицизмін өз мемлекетінің элементтеріне енгізе бастайды. Осылайша, Нидерландының мемлекеттік-заңнамалық құрылысы, әскери-теңіз күшінің структурасы, сауда-саттық және басқада экономикалық байланыс, Нидерланды қоғамында адамдардың өздерін ұстауы, бір-бірімен қарым қатынасы, дінге, мәдениетке, білімге деген прогрессивті көзқарастың қалыптасуы, этика-эстетикалық және саяси сананың дамуына Юст Липсий бастаған неостоицизмнің маңызы өте жоғары.

Кейіннен Юст Липсийдің канцепциясы «Дисциплинарлы қоғам» атанып, бірінші Англияда, сосын Франция, кейіннен барлық Еуропаның алдыңғы қатарлы елдерінде тарап, Еуропаның модерндік қоғамының қалыптасуына алып келді.

Канцепциясына қысқа анықтама беретін болсақ:

- Негізгі базисі стоиктік этика, аскетизм, гедонистік тән рахатына емес, құндылықтық-мәндік өмірдің логосына акцент қойылады
- Өмірдің хаосы – жануарлық инстинкт, адамның аморальдығы, табиғи апаттар, аштық, соғыс т.б. деструктивті хаостың элементтерін бағындырып, конструктивті жүйенің элементіне айналдыру.
- Идеялардың плюралистігі, диалог, сөз бостандығы, позитивті скептицизм, төзімділік, радикализмге қарсылық.

Ал практикалық жағына келсек антик стоиктерінде айтылған күрделі философиялық дүниетанымды жоғарыдағы ерекшеліктерді айқындай отыра нақты қадамдармен, нормативтік-этикалық ережелермен, психологиялық-рухани жаттығулармен, санаға когнитивті конструктілерді енгізе отырып, қоғам жүйесінің бастапқы элементі жеке адам санасындағы өзгерістен бастап, бүкіл қоғамды түрлендіруге бағытталады. Ал түркі мәдениетіндегі философия мен этикалық түсініктерге назар аударатын болсақ, неостоицизммен ұқсастығы көп екенің байқаймыз. Түркінің космология мен өмірдегі өз орнын түсіну, тағдыр, ар-ұят, дисциплина, иерархия, қанағатшылық, идеялық плюрализм мен толеранттылық, табиғат заңдылығын түсіну және сонымен гармонияда өмір сүру – бұл салыстырмалы талдаудағы ең көзге түсетін ұқсастықтар.

Өмірдің өзінде зорлық-зомбылық жок, өмір жақсылық та, жамандық та емес. «Әлем-Адам» қарым-қатынасының философиялық мәселесі, космостың заңдылығы, сапа, өлшем, кеңістік пен уақыт ұғымдары арқылы түркілер өмірді тануға және жақсы мен жаманды ажыратуға ұмтылды. Бұл дәстүрлі құндылықтар жүйесі адамның іс-әрекеті векторының өзін-өзі тәрбиелеуге бағыттауды ұсынды. Түркілер мінезінің ең бедерлі белгілері, Тәңірге берілген рухани күш пен болашаққа деген сенімділіктен басқа, қоғамдық ынтымақтастық пен қоғамдық пікірге құрмет, иерархия мен тәртіпке берілгендік, үлкендерге ерекше құрмет болып табылады.

Түркі қоғамдастығы бастапқыда сатқындықты, ұрыс даласынан қашуды, қиянат жасауды, жауапсыздықты, өтірікті тоқтатты. Табиғи өмір салтына деген ұмтылыс түркілердің айналасындағы рухтандырылған әлеммен туыстық сәйкестігін-гармониясын көрсетті. Кең ой-өрісі мен ауқымды ойлау қабілетіне ие бола отырып, ол түркілердің өміріне шексіз сенім мен ашықтыққа ие болды және оларды қоршаған әлемді терең әрі тұтас түсінуге мүмкіндік берді. Мұндай көзқарас пен дүниетанымның қалыптасуына, бір жағынан, оның тіршілік ету ортасының табиғи жағдайларының ерекшеліктері, екінші жағынан, табиғат пен Адамның тығыз бірлігін көрсететін табиғи фактордың басымдығымен тығыз байланысты көшпелі шаруашылық қызметінің ерекшеліктері ықпал етті. Сондықтан Көшпенділердің бүкіл мәдениеті табиғатпен үйлесімді тепе-теңдікті сақтауға, ғарыштық заңдылықтарға бағынуға бағытталған және эндогендік сипатта болды.

Түркілер өзінің философиялық көзқарасының кендігіне орай, өзінің ұлттық, мәдени және басқа да айрықшалығы шеңберінде тұйықталмай, өз мәдениеті мен өркениетін басқалардан оқшау қараған жоқ. Түркілердің дүниетанымының мұндай кендігі түркі халықтарының, әсіресе қазақ халқының белгілі толеранттылығын түсіндіреді. Кейбір ғалымдардың пікірінше, түркі толеранттылығының шекті негізі ретінде олардың «әлемдік мемлекет» идеясын қарастыруға болады. Әлемдік үстемдіктің түркі ұғымын тек осы идеямен түсіндіруге болады. Осыған байланысты оғыз аңызындағы «аспан – біздің шатырымыз, ал күн – біздің туымыз» немесе Күл-Тегіннің құрметіне стеладағы жазуда «Жоғарыда көк аспан, ал төменде қоңыр жер пайда болған кезде, олардың екеуінің арасында адамдар пайда болды. Және менің ата – бабаларым-Бумын-қаған, Истеми-қаған адамдармен қайта қауышты. Патшалыққа қайта келіп, олар ел құрып, түріктер халқының заңын орнатты. Бұл Түркілердің әлемдік мемлекет туралы түсінігі бар екенін айқын көрсетеді.

Егер бұл анықтаманы мұқият қарайтын болсақ, онда түркі мемлекетінің ең маңызды белгілері мыналар екенін көруге болады: бірінші: түркі мемлекеттері әлемдік мемлекет туралы өз идеяларына сүйене отырып, олар жаулап алған аумақтарды бөтен деп санамады және оларды өз Отаны ретінде қабылдады; екінші: идеал ретінде олар барлық жаулап алынған аумақтардың халықтарына діни, мәдени, экономикалық және әлеуметтік құқықтар берді. Яғни түркілер өздері тұратын аймақтарды Отан деп санады және жақын жерде тұратын қауымдастықтарды өз этносынан бөлек қарастырмады. Сондықтан басқарудың түркі формалары, бағынышты аумақтар мен байырғы халыққа қатысты көзқарастар Қытай, Рим, Византия, Англия, Ресей, Кеңес Одағы сияқты империялардың саясатынан түбегейлі ерекшеленетінін анық көруге болады.

Көптеген қазақ ертегілері мен аңыздарында кездесетін мынадай бір қызықты жайтты атап өту қажет: өзінің жеңілгенін мойындау, татуласуға бару немесе туындаған қақтығыстарды күштік нұсқаларға жүгінбей, қандай да бір мәселе бойынша пікір алмасу жолымен шешу. Сондықтан қазақтарда бекзаттық өзін-өзі құрбан етуге дайындықпен, өз эмоциясын түңілтумен қабылданған өмір нормаларына сәйкес адамның күнделікті мінез-құлқымен, ұстамдылықпен, шара сезімімен және жауапкершілікпен ассоциацияланады.

Шексіз дала кеңістігінде көшпенділерді басқару қиын болғандықтан, хандардың билігі ешқашан отырықшы-егіншілік өркениеттердегідей күшті болған емес, билеушілердің Шығыс деспоттарының билігі. Езгінің күшеюі кезінде, немесе билеушілермен қақтығыс кезінде ру немесе тайпа қашанда қазақ хандығының негізін қалаушылар Жәнібек және Керей бастаған бірнеше тайпалар сияқты қоныс аударуға мүмкіндік алды.

Бұл жерде көшпендінің философиясы-Қазақ, оның жаны мен мінезі Еуразияның табиғи-этникалық ерекшеліктерінің сынуы арқылы ғана емес, сонымен бірге қазақ кеңістіктерінің тікелей әсерінен қалыптасты деп айтуға болады. Рухани еркіндік, ішкі кеңістік, зерттелмеген, бұрын-соңды болмаған мүмкіндіктердің жанасуы қазақ рухына тән. Бұл ұлттық идеяға із қалдырды. Қазақ философиясы ақиқатты іздеу процесі ретінде, яғни өмірді оның тұтастығында ақылмен қамту ретінде осы сөздің тура мағынасында даналыққа қашанда ұмтылған. Бұл жерде қазақ философиясының әлемдік философияға және өмір құрылысына қосқан үлесі ұлттық идеяны ұғыну жолындағы дәйекті қозғалыста көрсетілген деп айтуға болады.

Адамның өмірі, егер ол толығымен «ел» мүдделерімен өмір сүрсе, ол үшін адам болу керек. Тұлға – «Ер». Ер – «елді» агрессорлардан және «елдің» ішіндегі қиыншылықтардан шебер және батыл қорғайтын ержүрек азамат. Қазақтар «Ер – ел қорғаны», яғни «Ер» – елдің қорғаушысы дейді. Халықтың лайықты қорғаушысы болу үшін Ер қазақ этикасының адамгершілік-рухани негізінің базалық санаттарына негізделген мынадай қасиеттерге ие болуы тиіс еді:

1) сана – әр сөз, әр әрекет үшін жауапкершілікпен үйлескен ақыл;

2) сезім – «адамдарға зиян келтірме, табиғатқа зиян келтірме» қағидатына сәйкес келетін үйлесімді дамыған сезімдер»;

3) ар-ождан, абырой;

4) ұят;

5) намыс;

6) қанағат-ұстамдылық, қажеттілік тұрғысынан малға қанағат ете білу;

7) игілік;

8) талап – «бір сырлы, сегіз қырлы» болуға, яғни «Алмаз кристалы» сияқты монолитті және сонымен бірге сегіз қырлы болуға ұмтылу, бұл «рухани тұтас және бір мезгілде жан-жақты дамыған болу» дегенді білдіреді.

Жоғарыда аталған қасиеттерге қарағанда, қазақтар үшін келесі моральдық емес пікірлерді есту өте ұят және жағымсыз болып саналады:

1) арсыз;

2) ұятсыз;

3) намыссыз;

4) санасыз, жауапсыз;

5) сезімсіз;

6) арам пиғылды;

7) қанағатсыз;

8) жалқау.

Халық мақалы былай дейді: «Ер туса ел көгереді, жаңбыр жауса жер көгереді». Бұл сөздер былай аударылады: «егер жаңбыр төгілсе, онда жер гүлдейді, егер ер туылса, онда адамдар өркендейді». Нағыз ер адам мұндай белсенді өмірді өмірдің басты мақсаты деп санауы керек, сондықтан ол қайтыс болғаннан кейін әулиелер қатарына «Ар – ру – ақ» салу арқылы канонизацияланады. Аруақ – Киелі Рух, басқа әлемге кеткен адамның рухы деп аударылады; қазақтың сенімі бойынша, қиын уақытта адамға көмекке келетін ата-бабаның рухы.

Осылайша түркі дүниетанымындағы этиканың негізі, мазмұны, адамдарға әсері Нидерландының 70 жылдық соғыстан аман сақтаған философия мен мыңдаған жыл табиғат пен адам, адам мен адам арасындағы күрестен түркілерді аман сақтап, өз заманының доминантты күшіне айналдырып ұқсас нәтиже көрсетті.

Қортындылай келе, Юст Липсийдің канцепциясы мен түркілік этиканың қалыптасуы сол замандағы әлеуметтік-саяси контекстіге тікелей байланысты екенің, жекелеген адамдарды ғана емес, тұтас Нидерланды мен түрік мемлекетін, одан кейін Еуропалық модернді-жаулап алған халықтарды тиімді трансформациялай алған прогрессивті философия-дүниетаным екенің көре аламыз. Қазіргі замандағы жаһандық тенденция мен еліміздегі сакральді-этикалық құндылықтардың дағдарысы және ол тудырған деструктивті қоғамдық регресс жыл өткен сайын ушығып жатыр. Юст Липсий кезінде өз мемлекетінің рухани әлемін жандандыру, бекіту арқылы регресс векторын прогресске бұрғандай, бізде өз еліміздің векторын түркілік дүниетанымды жандандыра отырып рухани сапамызды көтеріп, прогресс жолына бұратын уақытымыз келді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. О. Э. Новикова. Политика и этика в эпоху религиозных войн: юст липсий (1547-1606)
2. Тюркский вклад в мировую культуру и цивилизацию. Монография / С. Булекбаев.

КОРРУПЦИЯ КАК СОЦИАЛЬНЫЙ ФЕНОМЕН: ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ

Кожабек Н.Б.

Специальность «Философия», 3 курс

Научный руководитель: к.филос.н., доцент – Лифанова Т.Ю.

Казахский национальный университет им. Аль-Фараби

Аннотация.

Статья посвящена актуальной проблеме современного общества – коррупции. Исследования коррупции как одной из форм недобросовестных социальных практик является междисциплинарным. В тоже время следует отметить ее устойчивый характер, что ставит вопрос о ускоренности в глубинных социальных структурах и отношениях, что актуализирует именно философский анализ коррупции. Особое значение в статье придается историческому анализу коррупции как социального феномена. Актуальность статьи не вызывает сомнения ведь в предмет исследования в статье сопровождает общество с самого зарождения. Кроме того, предмет исследования непрерывно приобретает новые формы, эволюционируя вместе с обществом.

Ключевые слова: аномия, коррупция, социальная практика.

Целью данной статьи является обозначение понятия «коррупция» и его рамок в современной философии. Интерес к этой проблематике продиктован современными тенденциями изменения и совершенствования коррупционных механизмов. В работе прослеживается попытка утвердить коррупцию как неотъемлемую часть общественной жизни, которая вытекает из изначально заложенных в человека деструктивных чувств, таких как алчность, тщеславие, гордость и т.д. Здесь коррупция рассматривается как нечто, без чего невозможно представить современные общественные отношения, как то что пронизывало общественные отношения и государственность, с самого начала их возникновения. Актуальность заключается в раскрытии проблемы мутации коррупции в современности, в совершенствовании коррупционных схем и механизмов, относительно методов борьбы с нею.

Коррупция – это сложное и многогранное социальное явление, очень сложно дать однозначное определение коррупции, которое удовлетворила бы всех. Именно поэтому нужно обратиться к истории коррупции, а так же провести лингвистический анализ данного понятия, чтобы в полной мере раскрыть саму суть этого понятия. Коррупция по своей сути является явлением социальным, из этого следует утверждение о том, что коррупция зародилась вместе с социальными отношениями, на самой заре существования социума.

Самым древним письменным источником, в котором нам даются упоминания о коррупции, являются архивы древнего Вавилона, данные архивы были написаны во второй половине XXIV века до н.э. Во времена шумеров, царь Лагаша Уруинимгина начал изменять государственное управление для того, чтобы устранить злоупотребления государственных чиновников и судей и защитить храмовый персонал от различных повинностей и поборов со стороны чиновников. Дело царя Лагаша, продолжил царь Хаммурапи приведу пример текстов из его законов. «Если судья будет судить судебное дело, постановит решение, изготовит документ с печатью, а потом свое решение изменит, то этого судью должно изобличить в изменении решения, и он должен уплатить сумму иска, предъявленного в этом судебном деле, в 12-кратном размере. Если человек украдет достояние бога или дворца, то этого человека должно убить; а также того, кто примет из его рук украденное, должно убить» [1]. Похожие законы можно встретить и в других древних источниках.

Во времена Античности впервые было употреблено слово «коррупция», но оно имело двоякое и неоднозначное значение. «Коррумпировать» на латинском языке звучит как «согитреге», что значило повреждать желудок плохой пищей, портить воду в закрытой таре, расстраивать дела, расточать состояние, приводить в упадок, исказить смысл, позорить достоинство. Так же одним из значений слова «коррумпировать» было, подкупать кого-либо или всех народ, деньгами и прочими ценными вещами. Термин «коррупция» стал использоваться официально и более близко к современному значению этого термина, термин означал менять за деньги показания в суде и подкупать судью. В законах 7 таблиц мы можем прочитать такое: «Неужели ты будешь считать суровым постановление закон, карающее смертной казнью того судью или посредника, которые были назначены при судеговорении и были уличены в том, что приняли денежную мзду по (этому) делу?» [2]. Именно это заложило фундамент для рассмотрения понятия коррупция в нормативно-правовом поле. Платон и Аристотель, также высказывались о коррупции, например Платон в своей работе «Государство» говорит о том, что власть имущих нужно лишать права на частную собственность. «ведь только в таком государстве будут править те, кто на самом деле богат, не золотом, а тем, чем должен быть богат счастливый: добродетельной и разумной жизнью. Если же бедные и неимущие добиваются доступа к общественным благам, рассчитывая урвать себе оттуда кусок, тогда не быть добру» [3]. Эта мысль Платона была очень полезна для

мировой политики, хотя сама по себе является очень утопичной, но глядя на современные реалии политической жизни, мы можем увидеть, что действительно существует закон о недопустимости ведения какого-либо бизнеса, должностным лицам на государственной службе. Аристотель же в своих трудах, затрагивая тему коррупции говорил о том, что за должностным лицом, должно вестись наблюдение, его шаги должны быть под контролем, так как должностное лицо, больше других подвергнуто коррупции. В средневековье коррупция, как и все другое, рассматривалась с религиозной точки зрения, и считалось грехом.

В эпоху возрождения, Никколо Макиавелли, в своем труде «Государь» выразил такую мысль «... врачи говорят, что в начале (её) трудно распознать, но легко излечить; если же она запущена, то ее легко распознать, но излечить трудно. Так и в делах государства: если своевременно обнаружить зарождающийся недуг, что дано лишь мудрым правителям, то избавиться от него нетрудно, но он запущен так что всякому виден, то никакое снадобье уже не поможет» [4]. Здесь понятно, что автор сравнивает коррупцию с болезнью, и говорит о влиянии коррупции на нашу жизнь. Уже в новое время с зарождением и формированием государственных механизмов и систем, которые мы видим в современности, зарождается и современное понимание коррупции, как незаконного использования чиновниками своих полномочий с целью личного обогащения. Томас Гоббс говорил о том, что коррупции подвержены не только чиновники, но и представители бизнес-элиты, ведь им выгодно подкупать чиновников для достижения своих экономических интересов, а в случае чего, они благодаря своему состоянию смогут откупиться от уголовного преследования. Шарль Луи Монтескье говорил о том, что использование власти в личных интересах, присуще человеку изначально с рождения. «Но известно, что уже по опыту веков, что всякий человек, обладающий властью, склонен злоупотреблять ею, и он идет в этом направлении, пока не достигнет положенного ему предела» [5]. И в наше время высказываются различные мысли о происхождении и сущности коррупции, для целостного представления об этом понятии, нужно рассмотреть коррупцию с трех, на мой взгляд оптимальных точек зрения, а именно с политической, социальной и экономической.

В социологии, понятие «коррупция» трактуется как патология общества, дающее начало всякого рода деструктивным и опасным формам, взаимоотношений между членами общества. В наше время существует официальная система государственного управления, коррупция выступает в роли второй, скрытой, неофициальной системы, которая была порождена тем, что номинальная система давала сбои и не справлялась со своими задачами. В этом плане, коррупционные деяния представителей власти, являются девиантными, и представляют угрозу для всего общества. Основой такого понимания коррупции является теория рациональной бюрократии Вебера, а так же структурно-функциональный подход и теория социальной аномии Парсонса и Мертона. Вебер утверждал, что у государства есть инструмент управления обществом, и этим инструментом выступает бюрократия. Именно поэтому бюрократия должна функционировать исправно, основываясь на принципе формальной рациональности. Данная рациональность подразумевает «развитие и превращение современного чиновничества в совокупность трудящихся, высококвалифицированных специалистов духовного труда, профессионально вышколенных многолетней подготовкой, с высокоразвитой сословной честью, гарантирующей безупречность, без чего возникла бы раковая опасность чудовищной коррупции и низкого мещанства» [6].

С точки зрения политологии, коррупция выступает в роли политического феномена, который разрушает политическую структуру социума. В политологии изучение коррупции преимущественно сосредоточено на властных отношениях, то есть на том, как и почему власть переходит от человека к человеку, почему люди борются за власть и как в личных интересах используется эта власть. Основными участниками этой борьбы за власть выступают высшие слои общества, как раз таки контролирующие общественные процессы и держащие в своих руках политическую власть. Особенно ярко коррупционные отношения проявляют себя на выборах, когда кандидаты дабы сохранить свое место либо же занять место другого, начинают подкупать избирателей, либо же тех лидеров мнений, чье мнение ценится среди избирателей. В политологии одной из основных причин распространения и развития коррупции является слабое гражданское общество, когда граждане не участвуют в политической жизни государства, это создает благоприятный климат для коррупционной деятельности. А если же граждане напротив, активно участвуют в политической жизни, то коррупции становится гораздо сложнее расправлять свои щупальца в таком сознательном гражданском обществе. Поэтому такие политологи как Хантингтон и Дюверже, предлагают метод относительно других являющийся более действенным, он заключается в развитии политического сознания граждан и укреплении различных институтов государственной власти. Хантингтон пишет «Коррупция находится в обратной зависимости от степени политической организации» [7].

В экономике сформировался другой взгляд в вопросе изучения коррупции. Суть данного взгляда заключается в том, что коррупция является рациональной разновидностью человеческого поведения, направленной на нахождение оптимального способа реализации различных интересов в условиях ограниченности ресурсов. Трауинн Эггертссон изложил достаточно интересную модель коррупционных отношений, она выглядит так, «принципал -агент» [8]. Суть заключается в том что существует взаимоотношение трех лиц, принципала, агента и клиента. Принципал выступает в роли лица, у которого есть намерения и средства достижения этих намерений. Чаще всего это какие-то государственные органы или же само государство. Агентом в данной модели выступает человек, которому принципал доверил выполнение каких либо задач, естественным является компетентность агента в порученных ему вопросах. Клиентами являются люди, заинтересованные в том, чтобы как можно эффективнее достичь своих целей, зная о незаконности своих действий. При такой модели, клиент обогащает агента, а агент в свою очередь помогает клиенту в достижении цели, и все это происходит без взора принципала, ведь все действия являются незаконными. В этом плане экономика не оценивает моральную составляющую коррупции, с точки зрения экономики, важен лишь результат.

Подводя итог, хотелось бы отметить тот факт, что с самого зарождения государственности и по сей день, не существует ни одного государства, полностью победившего коррупцию. Человечество не сможет победить коррупцию, сохранив при этом базовые права человека, ведь коррупционеры, зная о различных мерах борьбы с коррупцией, придумывают все более совершенные методы получения и сокрытия коррупционных средств. На мой взгляд, коррупция может быть побеждена только при тотальном контроле граждан со стороны государства, когда перемещение и действия гражданина фиксируются государством. Примером тому может служить система социального кредита, введенная в пилотном режиме в некоторых городах Китая, на данный момент она показала свою эффективность. Что же касается искоренения коррупции без ограничения или ущемления свобод человека, то это представляется невозможным, ведь сама сущность человеческой природы, сформированная эволюцией и инстинкты, включающие в себя запас ресурсов, не позволяют человеку, имея власть и доступ к общественным благам, не использовать их в своих интересах. Конечно же существуют исключительные люди, которые имея возможность разбогатеть безнаказанно, все же не пользуются этим, всеми силами выполняя свою работу максимально честно. Но это лишь исключения, в большинстве случаев, человек имеющий власть поддается деструктивным чувствам и начинает наживаться преступным способом за счет других людей. Итак, коррупция по моему мнению является неискоренимым явлением, сопровождающим человечество на протяжении всей истории его существования, единственным методом искоренения является тотальный контроль со стороны государства, но это нарушает свободы человека, а так же не факт что лица управляющие системой тотального контроля не будут использовать его как способ совершения незаконной коррупционной деятельности.

Список литературы

1. Ванцев, В. А. Основные этапы развития понятия коррупция // Следователь, 2006. – №8 – С. 34.
2. Графский В. Г. Всеобщая история права и государства – 2-е изд. – М.: Норма, 2007. – С. 190.
3. Платон. Государство. Законы. Политик. – М.: Мысль, 1998. – С. 273 – 274.
4. Макиавелли Н. Государь. Н. Макиавелли. Избранные сочинения / Пер. с итал. Г. Маравьевой и др. – Калининград: Янтарный сказ, 2000. – С. 14.
5. Монтескье Ш. Л. О духе законов. М.: Мысль, 1999. – С. 137.
6. Вебер М. Политика как призвание и профессия. Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – С. 657.
7. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. М.: Прогресс-Традиция, 2004. – С. 87.
8. Эггертссон Т. Экономическое поведение и институты. – М.: Дело, 2001. – 408 с.

ФИЛОСОФИЯ ЖӘНЕ АЛХИМИЯ: ҰҚСАСТЫҚТАРЫ МЕН АЙЫРМАШЫЛЫҚТАРЫ

Қалила Ж.З.

Фармацевтикалық өндіріс технологиясы мамандығының 2-курс студенті

Ғылыми жетекші: PhD доктор, оқытушы Балабекұлы Д.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Аңдатпа: Бұл зерттеу мақаласында Философия және Алхимияның ұқсастық пен айырлашылық мағына мәндері, түпкі ойлары, заңдылық негіздері айқын екені көрсетілген. Еуропа елдерінің алхимиктерінің ой пікірлері мен металдар планетамен Алхимияға байланысы. Философияның басқада ғылымдармен қатар дамуы, негізгі бөлімдерінің философиядағы орыны. Яғни оның шығу тарихы мен даму кезеңдері кейбір әлем ойшылдарының маңызды көзқарастары және де нақты дәлелдерге сәйкес толыққанды жазбаларға тұспа-тұс келетіндігін көруге болады.

Түйін сөздер: Алхимия, философия, Еуропа елдері, алхимиктер, философия бөлімдері, металдар планетамен байланысы.

Алхимия [араб. al-kīmījā ' – философтың тасы, құпия өнер]–б.з. д. II-VI ғасырда Египетте пайда болған, металдарды зерттеумен, оларды бағалы металдарға айналдырумен айналысқан бағыт. Бастапқыда алхимия сиқыршылықпен көбірек байланысты болды. Алхимиктер табиғат пен адам арасындағы байланысты табуға, металдарды алтынға айналдыратын және барлық ауруларды емдейтін философ тасын табуға тырысты. Ағылшын философы Роджер Бэкон алхимияны кейбір металдарды басқаларына айналдыру ғылымы ретінде анықтады[1-28Б]. Алхимик Дионисий Захариус алхимияны табиғи философияға жатқызды. Басқа ғалымдар оны өнер деп атады. Алхимия мен химия-бір ғылымның саласы емес. Химия алхимиядан шыққан деген пікірді көптеген ғалымдар жоққа шығарады. Алхимиктер қолданған металдар алхимияның дамуына дейін белгілі болған. Негізгі мақсаттар-қарапайым металдарды алтынға айналдыру және философтың тасын іздеу – қол жеткізілген жоқ. Осының бәрімен, өз тәжірибелері кезінде алхимиктер бірқатар маңызды жаңалықтар ашты.

Араб алхимиктері: Араб алхимиктері 7 ғасырда Египетті арабтар жаулап алды. Олар «әл» (al) префиксін қосты. Алынған Al-Khemia сөзі қара жерді білдірді. Содан кейін арабтар Испанияға келіп, Батыста алхимияны таратты. Қытайдағы алхимия :Сонымен қатар, алхимия ежелгі Қытайда дамыды. Ол көбінесе қытай медицинасына және екі бастама – инь мен ян идеясына сүйенді. Алхимиктер ян ұзақ өмір сүреді деп сенді. Янның көп мөлшері алтын мен киннабарда кездеседі(басқа грек тілінен. κιννάβαρι, лат. cinnaabari – қызыл минерал, күкірт сынабы). Сондықтан қытайлар өздерін осы элементтердің заттарымен қоршап қана қоймай, оларды жеді. Алхимиктер 丹 табу немесе жасау керек деп сенді (кит. 丹 (dān) – даос. «философиялық тас»). Олар философиялық тас кез-келген затты қымбат металға (алтын немесе күміс) айналдыра алады, тас иесіне мәңгілік жастық сыйлай алады деп сенген. Үндістанда алхимия расаяна деп аталды (санскр. Rasāyana – «рух, мәні, мәні»). Үнді алхимиктері негізінен шөптерді өмірді ұзарту, барлық ауруларды емдеу үшін қолданған. Үнді алхимиясы рухани тәжірибелермен тығыз байланысты. Алхимиктер Шиваның тіршілігімен байланысты сынап сульфидін алуға тырысты.

Осы өмірлік күшті пайдаланып, сіз Шива бола аласыз деп сенген еді. Еуропалық алхимия Еуропада алхимия 13 ғасырда бағыт ретінде дами бастады. Еуропалық алхимиктер өз тәжірибелерін жасырын түрде жүргізді. 1317 жылы Рим Папасы Иоанн XII алхимиямен айналысуға тыйым салды[1]. Дегенмен, көптеген билік иелері кез-келген затты алтынға айналдыра алатын философтың тасын алу үмітімен алхимиктерге қамқор болуды жалғастырды.

Араб, Қытай, Үнді, Еуропа елдеріндегі атақты алхимиктер

Араб алхимиктері:	<ul style="list-style-type: none"> • Айюб әл-Рухави; • Әбу Мұса Джабир ибн Хаян; • Джабир ибн Хаян; • Әбу Әли әл-Хусейн ибн Абдаллах ибн Сина; • Әбу Бәкір Мұхаммед ибн Закария Ар-Рази.
Қытайдағы алхимиктер:	<ul style="list-style-type: none"> • Цзоу Ян; • Ко Хун; • Хуан Ди; • Лао-цзы; • Вэй Боянг.
Үндістанның алхимиктері:	<ul style="list-style-type: none"> • Нагаржуна; • Мадхава; • Горакшанат

Еуропалық алхимия:	<ul style="list-style-type: none"> • Ұлы Альберт; • Роджер Бэкон; • Василий Валентин; • Николас Фламель; • Джованни Фиданза; • Парацельс; • Вензель Сейлер; • Джон Исаак Голланд; • Иоганн Фридрих Боттгер.
--------------------	--

[1, 24-33 б.]

Алхимиктер металдар планеталармен тығыз байланысты деп санайды. Олар металдарға планеталардың аттары мен белгілерін берді: алтын (күн) – Q; күміс (Ай) – R; сынап (Меркури) – S; мыс (Венера) – T; темір (Марс) – U; қалайы (Юпитер) – V; қорғасын (Сатурн) – W [1,21].

	– күміс, Ай,		– от
	– сынап (Меркури)		– ауа
	– мыс (Венера)		– су
	– алтын (күн)		– жер
	– темір (Марс)		– күкірт
	– қалайы (Юпитер)		– философиялық тұз
	– қорғасын (Сатурн)		– (философиялық тас)

[1,21.Б]

Парацельстің айтуынша, бұл металдар өздеріне берілген планеталарда пайда болған. Ғалымдар барлық металдарда барлық заттарды құрайтын екі негізгі принцип бар деп санайды – бұл күкірт (ақыл, жігерлік) және сынап (рух, өміршеңдік). Алхимиктер күкірт металдың түсін, оның беріктігін, тұтану қабілетін және басқа металдармен қосылыстар түзуді білдіреді деп сенді. Сынап–бұл металдың жылтырлығы, оның газ тәрізді күйге өту қабілеті (өзгергіштік), балку және пішінін өзгерту.

Кейінірек Парацельс және неміс алхимигі Василий Валентин сияқты алхимиктер үшінші бастама – тұзды енгізді. Алхимиктердің жаңалықтары Минералды қышқыл; Мырыш; Сұр мышьяк; Амальгам (сынап пен металл қорытпасы); Фосфор; Фарфор өндіруге арналған минералдар (соның арқасында алғашқы еуропалық фарфор жасалды); ауруларды емдеу үшін химиялық заттарды қолдану (кейінірек олардың негізінде антибиотиктер жасалады) және т.б.

Философия сөзі филое жақсы көремін және софия даналық деген сөздерден тұрады. жалпы айтқанда даналыққа құштарлық немесе даналқты жақсы көремін деген мағына береді. Сондықтан да Философия ілімі ол даналық ілімі деп санасақ артықтық еспеспіз. Философия – білім мен рухани қызыметінің ерекше түрі «Философия» сөзі әр жеке тұлғаға немесе адамға әртүрлі етеді себебі әр адамның ойлау өрісі әртүрлі. Философия терминінің қандай мағына беретіні нақты бір тарихшы немесе философтың нені маңызды нені дәйекті деп санағанына байланысты болды. Бұл тұңғыш философия тарихшысы болған Аристотельге де, философияны мінсіз қалыпқа жеткізгендіктен өзін соңғы ойшыл болармын деп сенген Гегельге де тән. Екеуінің философия табиғатына деген көзқарасы екі түрлі. Дегенменде Аристотель мен Гегелдің философиялық прогресс жайындағы ойлары немесе түсініктері бір еді. Аристотель өзінің «Метафизикасының» бірінші кытабында өзіне дейінгі ойшылдардың жазып қалдырған еңбектерін қарастыра отырып оларды өзі мазмұндауға тиіс болған алғашқы қадам деп санаған болатын [Антика философия-46]. Философияның тарихы тереңде жатыр философия бір мезгілде біздің заманымызға дейінгі 6 ғасырда пайда болған ежелгі Греция, Қытай, Үндістан жерлерінде. Философия

негізінен өмірлік қажеттіліктерден туындаған ғылым. Философия сол замандағы басқада ғылымдармен қатар дамып отырды астрономия, математика, геометрия, медицина

Философияның негізгі бөлімдері

Онтология	Онтология (грек тілінен аударғанда: ontos -болмыс, logos – ілім деген мағына береді) – болмыс туралы, оның формалары мен іргелі принциптері туралы, болмыстың жалпы анықтамалары мен категориялары туралы ілім болып табылады.
Гносеология	Эпистемология (грек тілінен аударғанда: gnosis -білім, logos -ілім деген мағына береді) – таным табиғатының мәселелерін, білімнің шындыққа қатынасын зерттейтін, танымдық процестің ақиқатының жалпы алғышарттары мен шарттарын анықтайтын философия бөлімі болып табылады. Таным теориясы болып табылады, яғни әлемді бөлу теориясы. Мұнда білімнің табиғаты, оның көздері, таным процесінің өзі, оның формалары туралы сұрақтар қойылып, талқыланады.
Философиялық антропология	Философиялық антропология-адамның ең жалпы және маңызды мәселелерін зерттейтін философия саласы. Бұл адамның идеясын әлемдік эволюцияның саналы серіктесі ретінде анықтайды және де өз қызметінің нәтижелеріне жауап береді. Тұтастай алғанда субъективті фактор деңгейіне жоғары талаптар қояды және жеке тұлғаның кәсіби, адамгершілік және рухани қасиеттерін алға тартады. Оның өзін-өзі тануы мен рухани саланы реттеу және өзін-өзі реттеу тетіктерін анықтау, ақыл-ойдың жұмыс істеуі туралы білімді игеру, өз қызметінің нәтижелеріне бақылау орнату болып табылады.
Логика	Логика (грек тілінен аударғанда: logos -ілім; сөз; ұғым; пайымдау; ақыл деген мағыналар береді) – «формальды логика» мағынасында (негізін қалаушы Аристотель болған) – ұтымды таным үшін қажетті ойдың жалпыға бірдей қолданылатын нысандары мен құралдары туралы ғылым. Логика дұрыс ойлаудың негізі ретінде ойлау туралы ғылым болып табылады. Ол сананың ресми дәлдігін және оның мазмұнының объективтілігін арттыруға қызмет етеді. Логика ойдың дедуктивті және индуктивті процестерімен анықталады.
Этика	Этика-адамгершілік, мораль туралы философиялық ілім. Этикалық мінез-құлық этикалық құндылықтарды жүзеге асырудан тұрады.
Эстетика	Эстетика-құбылыстардың өзара байланысты өзіндік шеңберін зерттейтін философиялық пән. Эстетика адамның әлемге құндылық қатынасының көрінісі ретінде эстетиканың табиғаты мен өзіндік ерекшелігін, эстетикалық құндылықтардың дифференциация заңдылықтарын және т.б. өз кезегінде эстетика адамдардың көркемдік қызмет саласы ретінде көркемдік әрекетті, оның генезисі мен динамикасын, құрылымы мен көркемдік ерекшелігін, мәдениеттегі көркемдік орнын және т. б. зерттейді.
Әлеуметтік философия	Әлеуметтік философия-қоғамның қызметі мен дамуының жалпы мәселелерін зерттейтін философия бөлімі. Философия жеке тұлғалардың ғана емес, тұтастай қоғамның дүниетанымын қалыптастырады, іс-әрекеттерде оның идеалдары, ұмтылыстары, мақсаттары мен міндеттері көрсетілген белгілі бір әлеуметтік күштерді көрсетеді. Қоғам тарихында философиялық ойлаудың жаңа деңгейіне көшу әрқашан терең әлеуметтік және саяси өзгерістерге дайындық болып табылады.
Саяси философия	Саяси философия-бұл саясатты тұтастай, оның табиғатын, адам үшін маңыздылығын, жеке тұлға, қоғам және мемлекеттік билік арасындағы қатынасты зерттейтін және идеалдарды, сондай-ақ саясатты бағалаудың жалпы критерийлерін жасайтын білім саласы.

[4,149 б]

Философия және Алхимия : ұқсастықтары мен айырмашылықтары Ұқсастықтары:

1. Философия үшін де, алхимия үшін де қоршаған әлем мен адамды білуге деген ұмтылыс тән.
2. Философия мен ғылымда ұтымды, логикалық негіздеме қажет Философия болмыс пен ойлаудың ең жалпы заңдары туралы ғылым ретінде танылғандықтан, ол табиғи немесе гуманитарлық пәндерге қатысты емес. Ол ғылымның осы түрлерімен зерттелген объектілерді не біріктіретінін зерттейді. Ал алхимия негізнен заттардың бір түрден екінші түрге ауысуын зерттеді және жаңа қосылыс алуды да.

Айырмашылықтары: 1. Философия да ғалымның тұлғасы оның қызметінің нәтижелеріне әсер етпейді; философтың дүниетанымы оның философиялық идеяларына әсер етеді. 2. айырмашылығы, философия тек білімге ғана байланысты емес, кейбір білім философтарды құрмайды. 3. Алхимияда-нәтижелердің жалпы мәні; жеке көзқарастың өзіндік философиясымен барлығына ортақ ештеңе болмайды. 4. Алхимияда білім жинақтау мен проблемаларды шешудегі прогресс айқын байқалады. Философияның проблемалары Мәңгілік, әркім оларды қайта шеше бастайды

Әдебиеттер тізімі:

1. Левченков.С.И-кратки очерк истории химии Изд-во РГУ, 2006 г. – 107 с.
2. Батыс философиясының жаңа тарихы, 1-том, Антика философиясы. – Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2019 жыл. – 408 бет.
3. Тотин Б.Қ.Философия кесте түрінде оқу-әдістемелік құралы 1 Қостанай, 2013-403с
4. Васильев С. Ф., Дёмин И. В. Барнаул 2014ж –[377б]
- 5.Қ.Әбішев. ФИЛОСОФИЯ оқулық 2001ж-263 б.

МЫРЗАЛАР ЭЛИТАСЫ ӘЛЕУМЕТТІК ИНСТИТУТ РЕТІНДЕ

Қаниятов Ж.Т.

*Философия мамандығы, 3 курс
Ғылыми жетекші: филос.ғ.д., профессор Раев Д.С.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті*

Аңдатпа: Мақаланың мақсаты – Қазақ философиясының негізінде Қазақ хандығы дәуірінде өмір сүрген әлеуметтік стратификацияның ерекше тобы – мырзалар элитасының әлеуметтік-саяси болмыстық континуумын негіздеу. Мақалада би-шешендер, жыраулар философиясындағы гуманистік-этикалық ойлар дамытылып, «мырзалардың» әлеуметтік-саяси мән-мәртебесі мен аксиологиялық тұғырнамасы жасалады. Бұл топтың хандық дәуірдегі интеллектуалды, батырлық, меценаттық әрекеттері сараланып, қоғамдық маңыздылығының аясында, мақаланың ғылыми жаңашылдығы – мырзалар элитасының классификациясы жасалады. Нәтижесінде, «мырзалық» қасиеттің ұлттық бірегейлікті сақтаудағы маңыздылығы мен әлеуметтік-саяси рөліне баға беруге қадам жасалады. Мақала қазақ философиясындағы «тұлғалық» мәселесіне қызығушылық танытқан студенттер мен жас ғалымдарға арналады.

Түйін сөздер: мырзалар, әлеуметтік стратификация, би-шешендер, қазақ философиясы.

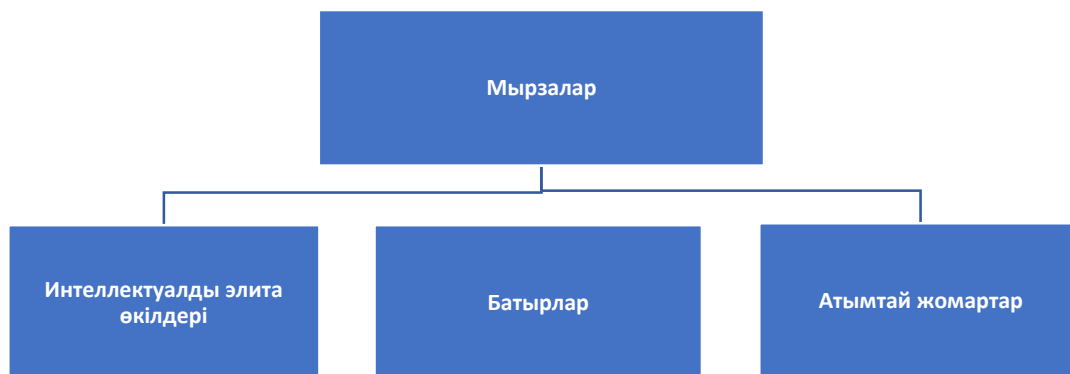
Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев өзінің өткен жылғы «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты кезекті халыққа Жолдауында ХХІ ғасыр болмысын сипаттай келе, «қазіргі әлем ...аса күрделі дағдарысты бастан өткеруде» -екенін айтып, елді саяси реформалау, Ұлт жоспарын жаңа арнаға бұру арқылы «халқымыздың жаңа болмысын қалыптастыру, тұтас ұлт сапасын арттыру» міндетін жүктеп, «кәсіби және этикалық нормалардың құлдырауына жол бермей, сабақтастық пен институтционалдық дәстүрдің сақталуын қамтамасыз ету маңызды» [1], -деп көрсеткен болаты. Бұл біз көтеріп отырған мәселенің өзектілігіне басты мұрындық болмақ Жаһандану үдерісіндегі техногендік әлеуметтің қарқынды дамуы, ұлттық гуманитарлық ғылымдардың ретроспективті тұстарын, әсіресе қазақтың дәстүрлі қоғамында зор әлеуметтік-саяси құндылықтық мәртебеге ие болып, әлеуметтік-саяси ортада ел ынтымағы мен бірлігі үшін маңызды гуманитарлық қызмет атқарған, этнотоғыстырушы факторлардың бірегейі болған әлеуметтік институттарды қайта жаңғыртудың қажеттілігін туғызуда. Сол әлеуметтік-саяси институттың рухани құндылықтық мұраларын бүгінгі қоғамдық әлеуметтік құндылықтар бағдары айналымына енгізу – бүгінгі біз межелеген «кемел мемлекет» келешегінің рухани іргетасы болады дегенге сенім мол. Қазақтың дәстүрлі қоғамының әлеуметтік-саяси өмірінде маңызды қызмет атқарған ерен элита – «мырзалар институтын» біз ұмытқанымызбен тарих ұмытпайды. Солардың ізгі мырзалық қызметі бүгінгі тәуелсіз, егемен қоғамның кемелденуінің, ұлттық бірегейлік пен әлеуметтік тұтастықтың тұтқасы болмақ. Ал соған сәйкес әл-Фараби іліміндегі «Кемел адамды», Абайдағы «Толық адамды», Шәкәрімдегі «ар-ұжданды» тұлғаны қалыптастыруға, елдегі гуманистік-этикалық принциптердің орнығуында аталмыш мәселенің маңызы өлшеусіз болары анық. Бұл мақалада көтерілген мәселенің өзектілігін айқындайтын басты фактор болмақ.

Алдымен «мырза» ұғымының семиотикалық табиғатына үңілетін болсақ, оның кең және мағынада қолданыста болғандығына куә боламыз. Мәселен, кей деректерде «мырза» ұғымы қазақ тілінде лингвистикалық тұрғыда қарастырылып, қаратпа сөз ретінде субьектаралық қатынастар мен халық арасындағы өзара қарым-қатынас формасыны белгілеу үшін қолданғаны байқалады. Осы ретте «мырза» категориясы лингвокогнитивиясы контекстінде жоғары әлеуметтік мәнге ие болған тұлғаларға айтылып, сыйластық пен құрметтік қызмет атқарғандығын байқай аламыз. Ал енді кеңмағынадағы мәніне зер салсақ, «мырза», «мырзалық, ұғымдарының мазмұны хақында «Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі» энциклопедиясында тарихшы Н.Әлімбаев «мырза» сөзінің кең ауқымда этикалық мәнге ие болып, лауазымды, дәулетті, кең пейілді адамдарға бағытталғандығын жазады [2, 446 б.]. Энциклопедияда «мырзаның» этикалық мәненен бөлек, көшпелі ортадағы әлеуметтік жіктелудегі негізі ұғым ретіндегі маңыздылығына сипаттама беріледі. Н. Әлімбаевтың: «Өзінің атымтайжомарттығымен де, ел қамқоры бола білгендігімен де, шебер ұйымдастырушылығымен де, мәрттігі һәм батылдығы, адалдығы бек әділдігімен де ел-жұрттың арасында ерекше абыройға ие болған тұлға мырза атанады»[2, 446 б.], -деген ойларынан, мырзаның қоғамдағы әлеуметтік мәнін байқауға болады. Демек, бұдан «мырза» қоғамның әлеуметтік құрылымының құрамдас элементі немесе ерекше институты болды деп айтуға негіз шығады. Сонымен бірге, халық арасында «мырза» сөзі жомарттық, риясыздық, қамқорлық сияқты әлеуметтік ұғымдарымен синоним болып кеткен, оған дәлел «Қазақтың түсіндірме сөздігінде» мырза сөзі – жомарттық, қолы ашықтық, кеңпейілділік қасиеттері арқылы түсіндіріледі [3, 608 б.].

«Мырзалар» қауымының құрылымы жайлы сөз қозғай келіп, Г.Г Барлыбаева: «Қазақ қоғамында әлеуметтік болмыстың жоғарғы сатысында – ақсүйектердің тұрғандығы белгілі. Сұлтандар, төрелер

және қожалармен қатар, қоғамның ерекше әлеуметтік бөлігін мырзалар деп аталған билер, , батырлар, ақсақалдар құрады, олар да бодандарға билік жүргізді. Олардың алатын орны мен әлеуметтік мәртебесі мен рөлі тегі жағынан емес, жеке қабілеті мен сіңірген еңбегіне қарай анықталды. Аталмыш топтағылар, негізінен, қарасүйектің өкілдері, өздерінің бар күш-жігерлерін аянбай жұмсаудың нәтижесінде, осындай мәртебеге қол жеткізді» [4, 14 б.], -деп келтіреді. Бұл сөздерден қазақ қоғамындағы әлеуметтік стратификацияның ерекше бөлігі мырзалар қауымының әлеуметтік мәні генеологиялық-детерминистік фактормен емес әлеуметтік икемділігі мен пассионарлы қуатының нәтижесіне айқындалып, ақсүйектер элитасы билігіне альтернативті әсер етуші күш ретіндегі рухани-әлеуметтік бастамаларын байқай аламыз. Мырзалар болмысын қайта жаңғыртып, қоғамға ұсынудың маңыздылығы жайында Елбасы Н.Ә Назарбаев Қазақ хандығының 550 жылдық мерейтойында сөйлеген сөзінде «Тек өткен тарихымен ғана мақтанатын елдің болашағы бұлыңғыр. Әр буын өкілдері ата-баба даңқына даңқ қосып, абыройын арттырып, бүкіл дүние жүзі алдында беделін биіктете білген елдің ғана болашағы жарқын, мерейі үстем болады.» [5]., -деп келтіреді. Бұл ойлардан бабалардың азаматтық әрекеттері мен «тұлғалық» қасиеттерін ұлқытаудың маңыздылығын түсінеміз, соның нәтижесінде «мырзалар» болмысы туралы сипаттамаларын негізге ала отырып, мақаланың жаңашылдығы – мырзалар элитасының әлеуметтік функциясы мен рухани этикасофиялық маңыздылығы бойынша, классификациясы жасалды.

Мырзалардың азаматтық жауапкершілігі туралы профессор Раев Д.С «Қазақ шешендік өнеріндегі дәстүрлі мәдениет үшін би-шешендердің, хандардың, батырлардың, жыраулардың, данагөй, ақылман тұлғалардың рухани беделі жоғары болды, оған бүкіл қоғам, әлеумет, ел сенді, бас иіді, құрметтеді, ол тұлғалар бүкіл қоғамға бағыт-бағдар беріп отырды» [6, 96 б.],– деп жазады.

Интеллектуалды элита би-шешендер, ақсақалдар, жыраулар тобының өкілдерінен тұратын қазақ халқының рухани бағдаршамына айналды. Қазақ даласында би-шешендердің төрелік, қазылық әрекеттері аса сакральды мәнде болғаны ақиқат. Мәселен, А. Байтұрсынұлының: «Әділ билердің қолындағы, билік қазақтың неше түрлі дертін жазатын жақсы дәрі еді» [7, 10 б.], – деп келткені соның дәлелі болмақ. Бұл әлеуметтік баға мырзалар қауымына да тән болған деп айтуға негіз бар. Өйткені олар да өз интеллектуалдық интенциясы әлеуетімен өздерін дәлелдеген қауым өкілдері болғанына тарих куә.

Мырзалардың өмірі елдік принциптерге негізделген саяси тәуекелдерге толы болды. Жоңғар қоңтайшысы Қалдан Сереннің әскері Ұлы жүз ханы Жолбарысты өлтіріп, Төле би бастаған жұрт Ташкенттен қуылады, ары қарай қайтпек керек екендігін ақылдаспаққа қазақ рубасылары Күлтөбе тауына жиналады, жиында Қарабек батыр әскерінің әлсірегенін айтып, жоңғарларға тізе бүгіп, бодандыққа өтуді ұсынады, сонда ашуға біткен Төле би:

Уа, көсіле шабар жерің бар, Арылмайтын сорың бар...

Ту көтерер ерің бар. Құлдық ұрсаң дұшпанға,

Қол боларлық елің бар, Еркек болып туды деп,

Атадан қалған жолың бар, Мына сені кім айтар?

-Құлдық ұрсаң дұшпанға [6, 216.б], – деп толғайды осы сөздерден кейін, Үш жүз әскер біріктіріп жауға қарсы қақтығыстары басталады.

Елдік принциптерді баяндауда Төле би көрегенділікке негізделген «Алдағы күндері халқымның күні қандай болмақ деп армандаймын» -деп айтқан шешендік мысал мен болжамдарында да мырзалардың саяси стохастикалық көзқарастарының сарыны жатқандығын байқаймыз.

Өз Тәуке хан билік еткен тұстан «Бірлігіңнен айрылма, бірлікте бар қасиет» деген сөздер, мырзаладың әлеуметтік ұстындарының көрінісі. Мемлекеттіліктің әр пұшпағын өз мүддесіне тартып,

жер-жерде жеке билік орнатуға тырысқан сұлтандараға Тәуке хан «Қара жер халық ие, қара халыққа хан ие» деген қағидатты ұстанып, билер мен батырлар рөліндегі мырзалаға арқа сүйеді [8, 118 б.]. Тәуке ханның потестарлық билікке арқа сүйеуі мемлекеттік басқарудың жүйеленген формасының алғышарты болды, елде билер кеңесі құрылып, оның иреархиясы жасалды, сол арқылы билік, төрелік студің нұсқаулығы «Жеті жарғы» пайда болды.

Хандық дәуірден бергі замандарда потестарлы билік мырзалардың қолында болды. Олар елдің бірлігінің, тұтастығының негізіне айналды. Би-шешендер, жыраулардан бөлек потестарлық биліктегі мырзалардың өкілдері – ақсақалдар. Олар рубасы қызметін атқарып, ру ішіндегі дау-жанжалдарды шешіп, рудың ішкі қатынастырын басқаумен айналысты. Ақсақалдардың әлеуметтік қызметі:

1. Әділ төрелік етіп, рудың тұтастығын бекіту (медиаторлық қызмет):

2. Ұлттық дәстүрді сақтап, келесі ұрпаққа аманаттау:

3. Ақсақал – ата-бабалар рухына жақындай түскен тұлға, ретінде қазақ халқында әлеуметтік мәртебеге ие болды.

Ақсақалдардың әлеуметтік қызметі хақында А.И.Левшин: «... егер ру басшысы сыйлы немесе құрметті болса, барлығы оған ақыл-кеңес алуға келеді. Барымта немесе басқа бір жорыққа аттанар алдында одан жол, бағыт сұрай келеді. Соңғы жағдайда жылқы немесе басқа түсі ақ малды құрбандыққа шалып алып келіп, оның кеңесіне келісетіндігін айтады...» [6], – деп жазған. Бұл сөздерден ру өкілдерінің кез-келген істі рубасы – ақсақалдың келісімінсіз жасамағандығын байқай аламыз. Ру ішіндегі қандай да бір игіс істің бастамасы ақсақалдың батасын алумен ғана басталатын болған.

«Абыз», «ақсақал» атау сөздеріне қатысты көрнекті жазушы қоғам қайраткері Шерхан Мұртаза: »Дүйім жұрт сөзін тыңдап, пікіріне құлақ асқанды абыз дейді. Ауыл-аймаққа әмірі жүретінді ақсақал атайды. Ал елдік сананы қалыптастыра алмай, ауыл-аймақ күйбеңінің шырғалаңынан шыға алмай жүргенді «шал» деген болатын» [9], – деп келтіреді. Ақсақалдар кеңесі қазақ қоғамына тән институт. Елде «Қарты бар ел – қазынасы бар ел» деп бекер айтпаса керек, Ұлттық біргеіелікті сақтаудың маңызды алғышарты, Ақсақалдар кеңесінің бірлік, тұтастық мәселелері хақындағы мырзалық ойларын негіздеп, Ұлттық медиаторлық институт ретіндегі болмысын мемлекеттік негізде қайта қарау қажет.

Мырзалар қауымы, қазақ *дүниетанымындағы құндылықтар жүйесінің релятивті мәнге ие болып, оны қоғам мүшелерінің өзі жасайтынын түсінді*. Оның бастаушылары – жыраулар болды. **Жыраулар – экзистенциалды болмыстық тұлға**. Жыраулар қазақ халқының болашағын болжап, мемлекеттіліктің негізіне айналды. Жыраулар ханның кеңесшілеріне айналды, тарихта Бұқар жырау болмысы, ханды мадақтаушы әрі нұсқаушы образында берілгенімен, олар үнемі потестарлы таптың мүддесінің жағында болған.

Қазақ қоғамындағы әлеуметтік қатынастар: вертикальды, горизонтальды және геногенологиялық әдістермен жүзеге асқандығы белгілі. Жәнібек ханның кеңесшісі, Асан қайғының ханға айтқан мәлімдемесі, мырзалар арасындағы әлеуметтік қатынастың жаңаша түрі, себебі, ел бірлігін, тұтастығын, болашағын ойлаған Асан қайғы ханға аса ауыр мәлімдеме жасайды:

Ай, Хан ием, мен айтпасам, білмейсің,
Айтқаныма көнбейсің.
Шабылып жатқан халқын бар,
Аймағын көздеп көрмейсің.
Қымыз ішіп қызарып,
Мастанып, кызып терлейсің,
Өзіңнен басқа хан жоқтай
Елеуреп неге сөйлейсің?! [10, 13 б.], –

осы шумақтарда Асан қайғы Жәнібекке хандық биліктің буына ермей, шабылып жатқан халықтың камын ойлуды нұсқайды яки, Әбілқайыр хандығынан іргесін ажыратып, жаңа хандықтың іргесін қалауға шақырады, тіпті, оның территориялды аумағын да айқындайды:

Тіл алсаң, іздеп қоныс көр,
Желмая мініп жер шалсам,
Тапқан жерге ел көшір,
Мұны неге білмейсің!? [10, 14 б.], –

бұл жолдарда Асанның көрегендігі, елдік принциптерді негіздеуде тәуекелге баруды насихаттайды.

Мырзалар дүниетанымында туған жер, Отанның мүддесі құндылықтар жүйесіндегі маңызды орынға ие категория. Мырзалардың әлемді қабылдауы, уақыт пен кеңістік, тұрмыс мәні, адамгершілік мақсаттары ғаламның ұлттық бейнесі арқылы көрініс береді. Мырзалардың болмысы кеңістік көрінісі мен қуатын көбейтті. Қазақ халқы үшін мырзалар – хан мен қарашаның арасын жалғастыратын алтын көпір іспетті.

Мырзалар үшін қазақ ұлтының өмір сүру кеңістігі – табиғат, мал-жаннның есендігі, жердің тұтастығы. Осы орайда әлеуметтік қатынастарда тұрақтандырушы, меценатық қызметімен халық арасында әлеуметтік мәнге ие болған мырзалардың ерекше тобы – атымтай-жомарттар туралы айтуымыз қажет. Олардың болмыстық мәнін Ақтамберді жыраудың ойларынан анық байқауға болады:

Атымтай жомарт секілді
Атағым жұртқа білінсе,
Кеуде бір жерді көл қылсам
Шөлең бір жерді көл қылсам
Тентегін түзеп байқа деп,
Ішінен биді сайлатсам.
Құлым бір ұлдай киінсе,
Көркімен көрген сүйінсе,
Атымтай Жомарт секілді
Атағым жұртқа білінсе! [10, 12 б.], –

деген шумақтардан жомарттықтың өте кең этикалық категория екендігін байқай аламыз. Ж.Ж Молдабеков «Бабалардың азаматтық жауапкершілігі – елдік пен ерлікті, достық пен бірлікті сақтайтын, туған жерде туыстық пен тұтастықты ту ететін үлгілі әрекеттерінен білінді» [5, 54 б.], – деген сөздерінен-ақ мырзалардың бойынан табылған асыл қасиеттердің бірі – жомарттық екенін байқай аламыз. Жомарттықтың қоғамдық өмірдің реалистік көзқарасының негізінде, ұлттық бірлік пен тұтастықты насихаттау идеясы жатқандығын байқай аламыз. Жомарттықтың бастаушысы болған мырзалар халық арасында өгендік, кеусен, шүлен тарату дәстүрлері арқылы танымал болды. Дәулеті асып, малы толған бай-мырзалар қора-қора малды ауыл тұрғындарының алдында айдап әкеліп, аз қамтылған, әлеуметтік осал топтың (жетім-жесір, кедей-кепшік, көпбалалы жанұяға, жатақтарға) бірін қалдырмай толғымен таратып беріп отырған. Тастанбай байдың асы, Қалбай шабандоздың таратқан шүлені, Жәнібек ханның шүлен тартуы, Абайдың Бөжей асын өз мойына алып, өзі ұйымдастырғаны, Қазыбек бидің ұлысқа малын өлгендегі кебіні есебінде теңдей етіп бөліп берген оқиғалары жомарттықтың мырзалық концепциядағы атрибуттарының бірі екендігінің жарқын көрінісі. Шүлен тартқан мырзалар бұл шараны пайда немесе атын шығару үшін емес, көптің алғысын алып, сауапқа кенелу үшін жасағаны белгілі, әдетте 10 малдың біріне шүлен тартып отырған. Осы ретте гуманистік қасиеттің ең мәртебелісіне баланған қасиетті дәстүр, қазақ қоғамындағы күрделі қатынастар, әлеуметтік теңсіздікті реттейтін әлеуметтік институттың маңызды тетігіне айналып, мырзалық болмыстың атрибуттарына айнала білді.

Мырзалар элитасы классификациясының келесі бөлігі – батырлар. Е.Бекмахановтың тұжырымы бойынша XII-XIV батырлар мен XVII-XIX ғасырлардағы батырлардың арасында теңдік белгісі жоқ, себебі әуелгі батырлар, әскери қызметімен қолбасшылық әрекеттерімен көрінсе, одан кейінгі кезеңдегі батырлар азаматтық істердегі «мырзалық» көріністері басымырақ болған. Бірақ, хандықта хан, би, сұлтан, ақсақалдардың «батырлық» әрекеттері неғұрлым басымырақ болса ол соғұрлым әлеуметтік мәртебеге ие болған. ол үшін де батырлар рубасылық қызметтерге дала демократиясы арқылы жетті. Г.И.Спаскидің деректері бойынша үш жүзге бөлінген 67 тайпаның 25 басында батырлар болған. Егер, бір ұлыс елді билеген рубасы – батыр бір жағынан экономикалық мүмкіншілігі мол болса, онда көшпелі қоғамдағы билеуші хан мен сұлтандардан да ықпалды болды. Мәселен, орыс бодандығын қабылдағаны үшін Әбілхайыр ханды өлтірмекші болған ру басы билерді тоқтатқан Бөкенбай батыр мен Есет батырдың беделін атап өткен жөн. Тіпті, қысыл-таянда Әбілхайыр хан орыс елшісі Тевкелевке «Бізді бірден-бір құтқаратын адам Бөкенбай батыр» деп ашығын айтқан. Қазақ елбасыларынан ант алған В.Н.Татищевтің орта жүзде Жәнібек батыр мен Найман Шүрен батыр, Кіші жүзді табын Бөкенбай батыр ханнан да өткен беделді деуі сондықтан [11, 55 б.]. Қазақта «Батыр болып бай болса патшадан несі кем» деп халық қалт айтпаса керек. Бұндай деңгейге әрине батырлардың барлығы бірдей жете бермеді. Негізінен алғанда көпшілік батырлардың қоғамдағы мәні алар орны әскери өмірде сондай-ақ ханға немесе ықпалды сұлтанға жақындылығымен анықталады.

Мырзалар – дала демократиясының флагманына айналған ерекше әлеуметтік топ. Ақсүйектер хандықтың әлеуметтік элитасына айналған заманда, потестарлы биліктің мүддесінің жолында аянбай

еңбек етіп, қазақ қоғамының алғашқы сот жүйесі, меценаттық қызмет, ерлік әрекеттерімен әлеуметтік мәнге ие болған саяси элита. Қазақ ұлтының Ұлттық санасының гуманистік, табиғатпен үйлесімділік, экзистенциалды принциптердің негізінде қалыптасуының алығшарты – мырзалардың азаматтық жауапкершілігі мен қоғам алдындағы белсенді, релятивті әрекеттерінің әсері деп білемін. Н.Ә Назарбаевтың ««Біз әркім жеке басының қандай да бір іске қосқан үлесі мен кәсіби біліктілігіне қарап бағаланатын меритократиялық қоғам құрып жатырмыз.» [12, 1 б.], – деген сөздері дәл қазіргі сәтте «мырзалық» идеясының аса актуалды екендігін көрсетеді. Постмодернистік қоғамның космополитизм, жаһандану үдерісінің қарқын алу аясында, ұлт ретіндегі бірегейлік пен кодты сақтап қалу үшін, жастардың санасына, ұлттық дәстүр мен мәдениеттен бөлек, «тұлғалық» концепциясын, «кісілік» принциптерді, дәстүрлі әлеуметтік қатынастардың жүзеге асыру жолдарын кең ауқымда насихаттауымыз керек. Осы орайда Қазақ мырзаларының болмысын, әлеуметтік маңызын, ұлттық тұжырымдамасын институционалды деңгейде зерттеу, қоғам арасында ақпараттық-ағартушылық қызметті бастау –Қазақстан жастарының «мырзалық» деңгейге ұмтылысын арттырып, елде белең алған әлеуметтік проблемаларды шешуге және алдын алуға деген қызығушылығын арттырады деген ойламын және осы мақала бұл үрдістің алғышарты болмақ.

Әдебиеттер тізімі:

1. Тоқаев Қ.-Ж. Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы//Егемен Қазақстан. 2 қыркүйек, 2020.
2. Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі: Энциклопедия /Алматы: Алем Даму Интеграция, 2017. – 848 б.
3. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі : 50 мыңға жуық сөз бен сөз тіркесі / – Алматы : Дайк-Пресс, 2008 . – 967 б.
4. Қазақ философиясы тарихы (ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейін) XV–XIX ғасырлардағы қазақ философиясының тарихи сипаттамасы / З.К. Шәукенова және С.Е. Нұрмұратовтың жалп.ред.– Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, 2014. – 304 б.
5. kazgazeta.kz/news/35448 Елбасы Н.Назарбаевтың Қазақ хандығының 550 жылдығына арналған салтанатты шарада сөйлеген сөзі
6. Қазақ халқының философиялық мұрасы: 20 томдық / құраст.: Ж. Молдабеков, Д.Раев. Астана: Аударма, 2007. 9-т.: Қазақ би-шешендерінің дүниетанымы және философиясы. – 450 б
7. Билер сөзі – киелі. (Сыр елінің билері хақында) / құраст. Дайрабай Т., Ахметов М. Алматы, 2012. – 208 б.
- 8.. Ахан Б. Билердің даналық тағылымы / – Ақтөбе : 1999 . – 216 б.
9. ДӘСТҮРЛІ АҚСАҚАЛДАР ИНСТИТУТЫ (taisoigan.kz)
10. Алдаспан. XV-XVIII ғасырлардағы қазақ ақын жырауларының шығармашылық жинағы / құраст: М.Мағауин. Алматы: Жазушы, 1970 . – 278 б.
11. Апполова Н.Г. Хандық биліктің жағдайы және Тәуке ханның «Жеті жарғысы» //Қазақтың ата заңдары: Құжаттар, деректер және зерттеулер. – Алматы: Жеті жарғы, 2005. – Т.4. – 500 б.
12. Назарбаев Н.Ә. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» //Егемен Қазақстан, 12.04.2017 1 б.

«РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАҒДАРМАЛАСЫНДАҒЫ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ЕҢБЕКТЕРДІҢ МАҢЫЗЫ

Қолдас Ә.Ж.

«Фармацевтикалық технологиялар өндірісі» мамандығының

2-курс студенті

Ғылыми жетекші: PhD доктор, оқытушы Балабекұлы Д.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Аңдатпа: Бұл шығармашылық мақалада «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында қолға алынып отырған жобалар жайлы сөз қозғалады. Сонымен қатар, басты мақсат– қазақ тіліне аударылып отырған философиялық кітаптарға талдау жасау арқылы рухани жаңғырудағы философиялық еңбектердің маңызын ашып көрсету. Бұл мақалада философия ғылымының қоғамдағы орны, шетел философиясының тылсым әлемімен танысу, рухани азық алудың жаңғырудағы ролі талқыланатын болады.

Түйін сөздер: Рухани жаңғыру, жоба, философия, Батыс философиясы, ойшылдар, ғұламалар, аудармалар.

Ұшса құстың қанаты талатын, ұшы-қиыры жоқ Алтай мен Атырау арасындағы дархан даланы қазақ халқының билеп келе жатқанына бес ғасыр уақыт болыпты. Талай ғасыр егемендікті аңсаған ұлы халық Керей мен Жәнібек хандардың арқасында ел болып қалыптасты. Орыстың отары, жоңғардың шабуылы мойындата алмаған алып Қазақстан– бүгінгі күні өзге де дамыған елдермен терезесі тең, керегесі кең мемлекет. Тарихта «қазақ» атауы пайда болуымен бірге «тәуелсіздікті аңсау» тіркесі қатар жүріп отырғанын өздеріңіз де білесіздер. Дамудың бірталай сатыларынан өтіп, бүгін, міне, тәуелсіздікке қол жеткізіп, қой үстінде бозторғай жұмыртқалаған күнде өмір сүріп жатырмыз.

Қазіргі біздің мақсатымыз– әлемнің ең мықты, ең озық мемлекеттерінің қатарына ену. Осы жолда елбасымыз Н.Ә.Назарбаев алға тартқан бірнеше жоспарлар мен маңызды бағдарламалар бар. Солардың бірі– «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» бағдарламасы. 2017 жылғы Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті халыққа Жолдауында Қазақстанның үшінші жаңғыруы басталғанын айтқан болатын. «Еліміз жаңа тарихи кезеңге аяқ басты. Мен жыл басындағы халыққа Жолдауымда Қазақстанның үшінші жаңғыруы басталғанын жарияладым. Осылайша, біз қайта түлеудің айрықша маңызды екі процесі – саяси реформа мен экономикалық жаңғыруды қолға алдық. Біздің мақсатымыз айқын, бағытымыз белгілі, ол – әлемдегі ең дамыған 30 елдің қатарына қосылу» деп Н.Әбішұлы алға қойып отырған мақсатымызды дәл жеткізді [1].

Сонымен қатар, осы тұста елбасы жоспарларымызды жүзеге асыру үшін сананың ісімізден озық болуы керек екендігін айтады. Расында да, қазір заман талабына сай, алдыңғы қатарлы ел қалыптастыру өте маңызды. Бұл, ең алдымен, санаға байланысты деп ойлаймын. Бізге керегі– сапалы білім, саналы ұрпақ, озық технологиялар. Сондықтан да, тұңғыш Президентіміз бірнеше бағдарламалар мен жобаларды ұштастыра отырып жаңаруды алға тартты. Сөзіме дәлел– «Жаңа гуманитарлық білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық» жобасы. Бұл жобаның мәні:

Тарих, саясаттану, социология, философия, психология, мәдениеттану, дінтану, лингвистика, медиа, экономика, менеджмент, кәсіпкерлік, инновация ғылымдары бойынша студенттерге толыққанды білім беруге қажетті барлық жағдайды жасау.

Алдағы бірнеше жылда гуманитарлық білімнің барлық бағыттары бойынша әлемдегі ең жақсы 100 оқулықты әртүрлі тілдерден қазақ тіліне аударып, жастарға дүние жүзіндегі таңдаулы үлгілердің негізінде білім алуға мүмкіндік жасау. 2018-2019 оқу жылынан бастап студенттерді осы оқулықтармен оқыта бастау.

Осыларды қамтамасыз ету үшін қазіргі аудармамен айналысатын құрылымдар негізінде мемлекеттік емес «Ұлттық аударма бюросы» құрылды. Ол Үкіметтің тапсырысы бойынша 2017 жылдың жазынан тиісті жұмыстарды бастап кетті [2].

Ендеше, Рухани Жаңғырудағы гуманитарлық білім, соның ішінде, философия пәнінің, философиялық еңбектердің маңыздылығын талдап көрейік. «Философия» сөзі грек тілінен аударғанда «даналыққа құштарлық» деген мағынаны береді. Бұл терминді ең алғаш Пифагор қолданысқа енгізген. Философия – ерекше ғылым саласы, ол белгілі бір ағым аясында тұйықталып қалмайды. Философия– адамзаттың осы уақытқа дейінгі жетістігі, барлығына ортақ рухани жеміс, өркениет пен мәдениеттің ажырамас бөлігі әрі дүниеге көзқарас қалыптастыратын ғылым. Мұнда адам өмірінің маңызы, адам мен табиғаттың байланысы, өмірдің мәні, тіршіліктің мағынасы жан-жақты талданып көрсетіледі. Кім де кім философия ғылымы біртекті ағым деп қабылдар болса, бұл– үлкен жаңылыс. Қандай адамды алып қарамасақ та, оның дүниеге деген өз көзқарасы болады: келіседі, теріске шығарады, қолдайды, пікір

білдіреді, ұнатпайды, жақтайды да даттайды және т.б. Міне, бұл– философияның дүниеге көзқарастық рөлі [3].

Философия біздің заманымызға дейінгі мыңжылдықтың басында дүниеге келген. Әлі күнге дейін ол үнемі даму үстінде. Адам баласының ойы кеңейіп, дамыған сайын, философия да тереңдей түсуде. Тарихына көз жүгіртсек, сонау Ежелгі Үнді, Ежелгі Қытай, Антика, Ортағасырлық Батыс Еуропадан бастау алған ғылым кейінде Маркстік философия, Кьеркогердің философиясымен және т.б. өрбіді. Қай заманғы философия болса да, бұл ғылым адамзаттың барлық сұрағына жауап беріп келеді. Сол себепті де, мен адамзат баласының рухани жаңғыруы ең бірінші философиядан бастау алуы керек деп ойлаймын. «Мен кімін?», «Мені кім жаратты?», «Менің мақсатым не?», «Өмірді не үшін сүремін?», «Әлем, ғылым қалай ойластырылған?» секілді маңызды сұрақтарға жауап беру арқылы адам өз-өзін түсіне алады, өзінің де, өзгенің де өмірінің қымбат екендігін, бұл дүниеде алға мақсат қойып, үнемі жетілу үрдісінде болу керектігін түсіне алады. Елдік пен егемендік– саналы халықтың қолында, ал саналы халықтың алғышарты– саналы адам. Сондықтан да, мен тұңғыш Президентіміздің философиялық білімнің берілуін назарға алғанына өте қуаныштымын.

«Жаңа гуманитарлық білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық» жобасы аясында көптеген философиялық еңбектер қазақ тіліне аударылды. Солардың бірі – «Философияның таңдаулы 25 кітабы». Кітаптың авторы– Париж университеті профессоры, белгілі француз ғұламасы Реми Хесс. Бұл кітап студенттер қауымына ойшылдармен, олардың еңбектерімен француз философиялық мектебі тұрғысынан танысуға мүмкіндік береді. Кітаптың ерекшелігі сол– ол Батыс философиясы дамуының елеулі кезеңдерін көрсетеді деген 25 шығарманы іріктеп, жинақтаған. Бұл жинақта автор ежелгі заманнан бүгінгі күнге дейінгі философия тарихын қамтып, оқып отырған жанға даналықтың мәйегін түсінікті тілмен жеткізіп береді [4].

Әрі қарай назарларыңызға философия ғылымының дамуына үлкен үлес қосқан ойшылдар мен олардың шығармашылығына арналған кітап, яғни «Философияның қысқаша тарихы. Сократтан Дерридаға дейін» кітабын ұсынғым келіп отыр. Бұл туындының авторы – Дерек Джонстон. Жоба аясында бұл кітап ағылшын тілінен қазақ тіліне аударылып, студенттерге Батыс дәстүріндегі көрнекті философтардың негізгі еңбектерімен танысып көру мүмкіндігін сыйлады. Мұнда тек қана таңдаулы шығармалар сөз болып қана қоймай, сонымен қатар, сол еңбектердің авторлары, олар өмір сүрген уақыт, сол кездерде орын алған жаңа ашылулар мен тарихи оқиғалар да айтылып отырады. Осылайша, оқырман қауымын тарихтың түрлі кезеңдеріне шолу жасау арқылы философияға бейімдейді [5].

Тағы Батыс философиясын негізге ала отырып жазылған, 4 томнан тұратын теңдессіз туынды– «Батыс философиясының жаңа тарихы». Еңбектің авторы Энтони Джон Патрик Кенни– ағылшын философы, схоластика мен сана, дін, Витгенштейн философиясын зерттеуші. Ол 4 томдық кітабында философияны уақыт кезеңіне қарай бөліп қаластырады. Мысалы, бірінші том Антика философиясы, екінші том Орта ғасыр философиясы жайлы, ал үшінші том қазіргі заман философиясының бастауы туралы жазылған болса, төртінші томда нақты қазіргі заман философия жайында сөз қорғалады. Мұнда Ежелгі Жерорта теңізі маңындағы философияның тууы, өркендеуі, сондай-ақ, Батыстағы ойлау мен қоғамның дамуы туралы айтылады. Энтони Кеннидің бұл кітаптары Пифагор мен Фелестен басталып, Гегельдің дүниеден озуымен аяқталады. Осылайша, ағылшын тілінен аударылған бұл кітап бізге ерте ғасырдан бүгінге дейін дамып келе жатқан философия туралы сыр шертеді [6]. Сондай-ақ, талдауымды Томас Касулистің «Жапон философиясының қысқаша тарихы» атты оқулығымен өрбіткім келіп отыр. Кітап негізгі төрт бөлімнен тұрады:

1. Ежелгі және классикалық дәуірлер;
2. Орта ғасырлық дәуір;
3. Эдо дәуірі;
4. Қазіргі дәуір.

Кітап ағылшын тілінен аударылған әрі мұнда жапон философиялық дәстүрі зерттеліп, қарастырылған. Туындыны қазақ тіліне аудару оқырмандар қауымына Жапон мәдениетімен танысуға мүмкіндік береді [7].

Келесі қазақ тіліне аударылған бірден бір еңбек– «Қытай философиясының қысқаша тарихы». Авторы ХХ ғасыр конфуцийшіл-философы Фэн Ю-лан. Бұл кітап бізді Қытай философиясымен, мәдениетімен таныстыра отырып, тылсым халықтың дәстүрі жайлы сыр шертеді. АҚШ-та әлі күнге дейін қолданыстан шықпаған бұл туынды 90-жылдары орыс тіліне аударылған болатын. Енді, міне, қазақ тіліне аударылып, студенттерге білімнің тағы бір есігін ашып беріп отыр [8].

Бұл аудармалар– «Жаңа гуманитарлық білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық» жобасының жемісі, ең үздік туындылар әрі жаңа мүмкіндіктер мен ашылулар толқыны. Сондай-ақ, әлемнің түкпір-түкпірінен жиналған өмірге, қоршаған ортаға деген көзқарастар мен ойлар осы оқулықтар арқылы

қолжетімді әрі іріктеулі түрде жеткізілген. Қай еңбек болмасын, философия туралы түсінік қалыптастыруда орасан зор пайдасын тигізеді. Аталған шығармаларды оқыған оқырман философияның тылсым әлеміне саяхаттап, өзіне біраз жаңалықтар алары сөзсіз.

Міне, Нұрсұлтан Әбішұлы ұсынған «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» бағдарламасының мән-мағынасы: болашаққа нық сеніммен қадам басып, алға жылжу үшін жан-жақты болып, сананы жаңғыртуымыз керек. Олай болмаса, жаңғыруымыз жәй жаңғырық болып қалуы әбден мүмкін. Боймен емес, оймен жарысатын бұл заманда біреуге бағынышты болып қалмас үшін ел мен жердің, тіл мен діннің қадірін түсіне білу өте маңызды. Ойымыз әрекетімізден он қадам алда болуы шарт. Кім де кім ақылды әрі ұшқыр ойлы боламын десе, философияға көз салсын. Онда рухани жан тәрбиесі мен дене тәрбиесі жан-жақты терең қамтылған. Философияны ашсын да, оқысын. Өмірді танысын, өзін танысын. Дұрыс тірлік қылуды, дұрыс өмір сүруді үйренсін. Біліммен қатар, тәрбиені де бойына сіңірсін. Атақты ойшыл Әбу Насыр әл-Фараби: «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие керек. Тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның өміріне қауіп әкеледі» деген екен.

Қазақстан Республикасының азаматшасы ретінде жоғарғы оқу орны қабырғасында мен де философия пәнін аса зейін салып, құлақ түре оқимын. Себебі, қазір өзімді жәй ғана адам емес, бірден бір тұлға етіп қалыптастырмасам, келешекте еліме етер еңбегім мен тигізер пайдам аз болмақ. Заман ағымымен бірге ғалам да өзгеруде. Өткенге көз жүгіртіп қарасақ, солтүстігінде орыстар, шығысында қытайлар қазақтың кең байтақ даласына көз тіксе, арыстандай ақырған жоңғарлар қазақ жеріне тынымсыз шабуыл жасап, ел берекесін кегіруге барынша тырысып бақты. Ел басына күн туған осындай шақта қызын күн, ұлын құл етпейін деген қазақ тарландары атқа қонып, ел үшін етегімен су кешкен. Ата-баба мұрасын сақтап қалу – біздің басты міндетіміз. Әрине, қазір бұны бірі түсінсе, бірі түсінбей жатады. Сол себепті де, айтамыз: көзі ашық, көкірегі ояу болмақ керек. Ол үшін рухани азық алып, бойымызға атадан қалған асыл ілімді дарытуымыз қажет, гуманитарлық білім мен тәрбиені үйрене білуіміз қажет. Жан-жақты білім шыңдап, бәсекеге қабілетті болмақ керек. Желден жүйрік, мыңнан тұлпар әрі қыран құстай қырағы болмақ керек. Тамырын тереңге бойлаған Қазақ елінің ертеңі бүгінгі жас дарынның қолында. Осы себепті негізге ала отырып, мен әрбір жас буын рухани жаңғыруды рухани азық алудан бастаса екен деймін...

Әдебиеттер тізімі:

1. https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy
2. <https://100kitap.kz/kz>
3. <https://massaget.kz/blogs/3754/>
4. Философияның таңдаулы 25 кітабы. <https://100kitap.kz/kz/book/1>
5. Философияның қысқаша тарихы. Соқраттан Дерридаға дейін. <https://100kitap.kz/kz/book/2>
6. Батыс философиясының жаңа тарихы. <https://100kitap.kz/kz/book/6>
<https://100kitap.kz/kz/book/12>
<https://100kitap.kz/kz/book/37>
<https://100kitap.kz/kz/book/36>
7. Жапон философиясының қысқаша тарихы. <https://openu.kz/kz/courses/zhapon-filosofiyasyny-ysasha-tarihy>
8. Қытай философиясының қысқаша тарихы. <https://openu.kz/kz/courses/ytay-filosofiyasyny-ysasha-tarihy>

ИДЕЯ ГРЕХА В СОВРЕМЕННОЙ ФИЛОСОФИИ ХРИСТИАНСТВА

Муратханова Д.С.

Философия, 3 курс

*Научный руководитель: кандидат философских наук Борецкий О.М.
Казахский национальный университет имени аль-Фараби*

Аннотация

Статья представляет собой философскую рефлексию на понимание греха. В ней изложен взгляд, который вероятнее всего вызовет резонанс со стороны теологов или просто верующих людей, но безусловно, работа способна разжечь бурный интерес в философских кругах. В результате выполненного анализа, касающегося опровержения постижения святости человеком, было выявлено немало занимательных аргументов не только из фундаментальных христианских источников, но также и произведена репрезентация хамартиологических мотивов в классическом и современном кинематографе. Изучаемые вопросы заинтересуют специалистов гуманитарного профиля, имеющих достаточный теоретический базис в сфере философии, религиоведения, теологии и искусствоведения.

Ключевые слова: хамартиология, агиология, грех, святость, современное христианство, католицизм.

Введение

Целью данного исследования является обозначение понятия “грех” и его рамок в современной философии католицизма. Интерес к этой проблематике продиктован личным и не беспристрастным отношением автора к христианскому вероучению. Статья не разрешает проблему, но дает очередную интерпретацию дихотомии “Грех-Святость” и во многом определяет субъективную позицию автора о том, что человек обречен на то, чтобы быть грешным.

В работе прослеживается попытка утвердить грех как основную сущностную характеристику человека, заложенную в него от рождения, и представляющую собой своеобразное клеймо, преследующее человека до конца его жизни. Здесь грех рассматривается как нечто, без чего невозможно человеческое существование в целом, как неотъемлемая составляющая его природы, как то, что следует принять, ибо избавление от него в корне невозможно.

Неоднократно утверждается утопичность идеи постижения праведности в ходе религиозных практик, на примере эталонности Иисуса Христа, как главного прообраза абсолютной святости в христианстве. Данная идея опровергается прежде всего фактом того, что Иисус был избавлен от первородного греха при рождении, являлся в сущности Богом, а не человеком.

За основу был взят ряд современных испаноязычных публикаций по указанной проблематике, классические источники религиозного характера (Библия и труды Августина Блаженного), а также киношедевры мирового масштаба, где фундаментально освещается проблема греховности и святости.

Актуальность данного исследования заключается в полной утрате представления о понятии “грех” в современном секуляризованном мире. Потребность в глубоком изучении феномена грешности велика, так как среди молодежи все интенсивнее развивается религиозная неграмотность, что неумолимо ведет нашу цивилизацию к ее логическому упадку.

В ходе исследования были использованы различные методы, в числе которых кейс-стадис, герменевтический подход, метод историзма и компаративистский анализ.

Новизну исследования автор видит в отсутствии аналогичных изысканий в лоне государственного научного знания и презентует его прежде всего как попытку внести долю разнообразия и толерантности в современное, задышающееся от пресловутой традиционности и неприятия иных ценностей, казахское научное сообщество.

Статья от и до является новым, совершенно не упомянутым нигде более, постмодернистским взглядом на греховную сущность человеческой природы. Во многом пессимистичные установки автора, хоть и не вселяют добрую надежду в сердца читателей, тем не менее в некоторой степени приоткрывают завесу истины, что немаловажно для философии в целом.

Основная часть

Все люди скверны и в своей скверне торжествуют [7,121 сонет]

Грех составляет колоссальный пласт человеческой жизни. Он предшествует нашему существованию, проявляясь еще задолго до нашего формирования как отдельного биологического существа в греховных актах родителей. Более того, всем известно понятие “первородного греха”, которое мы несем на себе подобно клейму с момента грехопадения Адама и Евы.

Авраамические вероучения, в том числе и христианские, утверждают, что каждый из нас может избавиться от греха посредством следования изложенным в той или иной религии постулатам.

Христианство утверждает, что грехопадение прародителей суть повреждение человеческой природы, но не ее полная испорченность. Тут созревает весьма занимательный вопрос для меня, как для философа, так и для всякого человека, который хоть иногда утруждает себя мало мальской рефлексией религиозного характера: может ли поврежденный в своей основе продукт вновь стать безупречным? Если подвергнуть его реставрации, то вполне вероятно. Но не окажется ли это своеобразным “Кораблем Тесея”? Не противоречит ли это центральному христианскому положению о том, что главное нам не потерять СЕБЯ в этом мире. Но к этому вопросу мы еще вернемся в более содержательной части исследования. А пока проведем небольшой сравнительный анализ понятия христианского греха в классический период (раннее Средневековье) и того, как оно трактуется сегодня в современном секуляризованном мире.

Термины «грех» и «спасение» относятся к двум наиболее важным понятиям христианской веры, основанной на учениях, которые неоднократно появляются на страницах Библии, особенно Нового Завета. Следовательно, на протяжении всей своей истории, как католики, так и протестанты, несмотря на многочисленные расхождения, согласились признать авторитет Священного Писания – предложили различные способы их интерпретации. Особым образом через богословские дисциплины, специализирующиеся на том и на другом. Они были идентифицированы словами, которые берут свои корни из греческого. Таким образом, «хамартиология» от греческого «*hamartía*», означает «грех», «имеет дело с учением о грехе» и «сотериология», от греческого слова *sotería*, которое означает «спасение», «это касается доктрин спасения».

В христианстве выделяются две большие группы грехов, так называемых “смертных” и “прощительных”. Смертный (или тяжелый) грех в христианстве представляет собой отвращение человека от Бога, убивает в нем ту самую божественную частичку, которая присутствует в каждом из нас. А прощительный (или обиденный) грех в свою очередь, ослабляет, но не разрушает любовь между человеком и Господом.

Сейчас мне хотелось бы внести небольшую ясность в трактовку термина “смертный грех”. Он от и до является исключительно теологическим термином, не упоминавшимся в катехизисе, который отдает большее предпочтение термину “главный грех”. Таковых “главных грехов” в христианстве сложилось ровно семь. Их составляют: тщеславие, алчность, гнев, зависть, чревоугодие, уныние и похоть. Абсолютно у каждого человека, при перечислении данного ряда грехов, на упоминание какого-то конкретного (а может нескольких) ёкает сердце. Никто из нас не свят, все мы можем найти себя в этом нарицательном списке.

Центральными понятиями в изучении специфики греха в христианстве являются осознание и согласие. Неосознанность греховности тех или иных поступков в последствии смягчают вину грешника, дают им достаточное основание быть прощенным.

Еще одной важной категорией в хамартиологии является категория “покаяния”. В отсутствии покаяния, человек лишается спасения души и окончательно обрывает свой союз с Богом.

Такое положение вещей подразумевает следующий вопрос: сколько раз дозволительно каяться в совершении греха? Насколько, реабилитировавшийся в глазах Бога посредством покаяния, имеет право причислять себя к числу праведников, и вообще имеет ли он его?

Понимание греха на сегодняшний день потерпело немало исторических интерпретаций, вместе с которыми сложились совершенно разные позиции относительно этого феномена.

Мир так интенсивно терпит изменения, что даже такие важные лица как Папа Римский смиренно склоняют перед ними головы, что влечет за собой чуть ли не апологию различного рода содомии.

Теперь понять “что есть грех?” и “что есть святость?” стало еще сложнее, потому эти вопросы сегодня являются наиболее актуальными для современного богословия.

Кто-то утверждает, что постичь святость можно лишь вплотную соприкоснувшись с грехом, а кто-то посвящает всю свою жизнь аббатству или монашеству. На этот счет бытует множество мнений, каждое из которых имеет достаточное основание на существование, однако я, в свою очередь, хотела бы занять позицию, утверждающую неискоренимость грешности из человеческой природы.

Христианство рисует нам утешающую картину возможности постижения святости в рамках своего вероучения. Здесь присутствует эталон абсолютной святости, как цель, к образу которого мы все должны стремиться, дабы избежать пламени ада.

Данным прообразом, ни для кого не секрет, является Иисус Христос. Никто не ставит под сомнение Его святость, и я всячески преклоняю колена и благоговею пред его величием. Но могу ли я себе вообразить, что я могу хотя бы на йоту приблизиться к Нему? Не слишком ли много я беру на себя,

пытаясь уподобиться Ему? Что значит уподобляться Богу? Это значит возомнить себя им. Не грех ли это?

Конечно же грех. Любимый из грехов дьявола. Но даже если отбросить всю эту метафоричность, и взглянуть фактам в лицо, то станет очевидно, почему мы не можем постичь абсолютной святости и уподобиться Христу.

Пресвятая Богородица Мадонна, непорочно зачавшая младенца Иисуса, при рождении избавила его от отпечатка первородного греха. Иисус пронес свою святость до самой смерти лишь потому что она не была присуща ему изначально, отсутствовала в его природе, ибо он есть Бог.

Попытка моего исследования показать, что святость – это точка куда задается вектор наших устремлений, и ни одно религиозное учение не утверждает нам наверняка, что приход к этой точке в конечном счёте возможен.

Во втором пункте своей третьей главы Компендиум Катехизиса Католической Церкви определяет человека как “Существо по образу Бога”[2, §6, 355].

Кем же являемся мы на самом деле? Плодами абсолютного греха. Даже не приняв в нем участия, мы уже несем в себе его след. Сравнение с клеймом, которое я приводила неоднократно, тут просто незаменимо. Клеймо можно выжечь, но напоминание о нем перманентно, и оно всегда будет неумолимо тянуть своего носителя к своим истокам.

“Если говорим, что не имеем греха, – обманываем самих себя, и истины нет в нас”[6, Послание от Иоанна глава 1, 8 стих].

Очевидно, что все христиане, которые признают авторитет Библии и которые пытаются интерпретировать ее следуя герменевтическому принципу толкования послания, согласятся, что данный библейский отрывок ясно учит, что каждый человек – грешник[1, стр 11]. “Потому что все согрешили и лишены славы Божией”[6, Послание к Римлянам 3:23]. И это очередное доказательство моих утверждений.

Нам всем нравится перекалывать вину с себя любимых на злой рок и вмешательство дьявола. “Грех: результат владычества дьявола”[6, Послание к Ефессянам 2-3]. Дьявол в христианской мифологии принимает обличье змеи и прочих хитроумных тварей, поэтому еще одним актуальным и совершенно революционным вопросом, который игнорируется многими авторами, является вопрос о том, есть ли вина змея-искусителя (сатаны, Люцифера) в первородном и последующих грехах, совершенных людским родом?

Символизм очень важен для любого вероучения. Во многих языческих культурах животные занимали центральное место, таким образом и христианство не обошло его стороной. Животное – это наиболее удобный знак для выражения каких-то трансцендентальных тёмных начал, максимально понятная метафора для объяснения мира тёмных сил.

Доказательством тому могут послужить как минимум такие персонажи как Анубис (Египетская трактовка анимизма) и змей-искуситель в авраамических религиях.

Метафорический образ змеи очень красиво вписывается в христианскую картину миру, служит своеобразным инструментарием для теодицеи.

Однако, стоит отметить тот факт, что образ змея-искусителя в христианстве неоднозначен. На многих картинах средневековья (например, “Алтарь Грабу” Маэстро Бельтрама) образ змеи дополняется головой Евы (в некоторых источниках Лилит).

Отсюда и созревает самый что ни на есть ключевой вопрос в понимании греховной сущности человека, его изначальной предрасположенности к греху: является ли в действительности змея (тут как анимистический образ) истинной грешницей?

Приобретая голову Евы (человека) она олицетворяет собой так называемое “двойное” зло [3, стр 16]. Поэтому мы можем с достоверностью утверждать, что именно человек нес в себе это греховное начало, а змей лишь исполнял роль (если исполнял ее вообще) естественного спускового крючка.

Заключение

Человек представляет собой абсолют и апогей греха. Эта простая идея довольно часто освещалась в массовой культуре и в кинематографе в частности.

Андрей Тарковский, как истинный поклонник христианства, неоднократно затрагивал проблему греховности человеческой природы в своей кинопоэзии.

Творчество Тарковского уже давно обрело статус некой “философии в нефилософских формах”, в которой он ведет повсеместный диалог со зрителем, спрашивая как бы невзначай “узнал ли ты здесь самого себя?”. Действительно, кинотворчество гения советской сатиры поражает своей правдоподобностью, а сам автор будто бы проникает в самые недры твоей грешной души.

“Дикобразу – дикобразово”, – слышим мы в знаменитом “Сталкере”, ловя флешбеки из евангелия от Матфея (“Кесарю – кесарево, Богу – богово”). Здесь цитата приобретает совершенно новый, далекий от христианства окрас, однако затрагивающий гнилую сущность человека.

Хотелось бы привести эту цитату полностью, чтобы наглядно проиллюстрировать изложенные мною выводы: “Да он по этой луже на коленях ползал, брата вымаливал. А получил кучу денег, и ничего иного получить не мог. Потому что Дикобразу – Дикобразово! А совесть, душевные муки – это все придумано. Понял он это и повесился” [4].

Грех – это всегда либо явь, либо сокрытие. Персонажи Тарковского – это всегда скрытое и замаскированное падение души. Таким образом, герой его очередного киношедевра “Солярис” Крис Кельвин, пройдя все перипетии судьбы, приходит к следующему умозаключению:

“Да, надо притворяться, надо обманывать всегда и во всем. И все потому, что во мне, вероятно, кроются мысли, планы, надежды – жестокие, великолепные, безжалостные, а я ничего о них не знаю. Человек отправился навстречу иным мирам, новым цивилизациям, до конца не познав собственной души: ее закоулков, тупиков, бездонных колодцев, плотно заколоченных дверей»[5]

Тема греха в кинематографе очень многогранна, в связи с этим её чрезвычайно сложно исчерпать в одной статье. Тем не менее есть фигуры, которые заслуживают безусловного внимания и не затронуть их творчество, было бы уже моим большим грехом.

Робер Брессон в своей кинокартине “Дневник сельского священника” позволяет нам быть свидетелями исповеди священнослужителя, который переживает самый настоящий кризис веры. Режиссёр оголяет душу персонажа, демонстрируя нам его как потерянного и запутавшегося в себе, в жизни и в вере обыкновенного человека.

В фильме французского режиссёра Мориса Пиалы “Под солнцем Сатаны” наглядно демонстрируется основное западное понимание веры, которое нацелено не на поиск Бога и открытия его в себе, а на постоянный страх перед образом Сатаны.

Героиня по имени Бесс, вставшая на путь распутства во имя любимого, из шедевра Ларса фон Триера “Рассекая волны” ставит зрителю ключевой вопрос всей жизни: возможна ли святость и истинная вера без греха? И пусть в нее бросит камень первый, кто сам без греха.

¹Воззрения, аналогичные моим всё чаще демонстрируются в современной индустрии кино бывших социалистических стран. Таким образом, польский режиссёр Ян Комаса в 2019 году выпустил свою триумфальную картину “Тело Христово”. Если вкратце рассказать о сюжете, то в фильме повествуется о молодом парне Даниэле, который уже успел отбыть свой срок в тюремном заключении. Отправившись на лесопилку, после досрочного освобождения, он решает совершить отчаянный поступок – притвориться в местной деревушке священнослужителем. Он проходит долгий путь, все больше и больше погружаясь в интриги жителей деревушки, в свободное время выпивая и прелюбодействуя с дочерью настоящего священника.

“Как в нем уживаются Бог и потворство насилию, он и сам не знает” [8],– пишется в одной из рецензий на данный кинофильм.

Тем не менее, нам показывают Даниэля, как героя, прошедшего через духовное перерождение, осознавший простые христианские истины. Точно также и жители деревни, в частности жена священника, представшая в образе праведной и добропорядочной женщины, в конце фильма виднеется как погрязший в собственной ненависти сгусток сплошного порока злобы и тщеславия.

“Маленький Левиафан” – вот олицетворение устройства этой деревушки. Тут у всех единый лозунг: “*Nomo homini lupus est*”, однако с другой стороны они изо всех сил стараются не пропускать ни одной священной мессы – ходят в Церковь лишь только для того, чтобы их увидели соседи.

В этой кинокартине тесно переплелись в красивом и медленном танце грех и святость, от того мы и задаем себе вопросы после титров: “А смогу ли я изгнать свою греховную сущность из себя?”, “разве можем мы оставаться полноценной личностью, атрофировав всё плохое в нас?”.

Я не претендую на истину, и не пытаюсь отвратить верующего человека от всех тех ритуалов, посредством которых он пытается очистить себя. Я лишь совершила попытку опровергнуть возможность постижения святости в ее абсолютном смысле и тотального избавления от греха отдельным человеком или всем человечеством в целом. Мне очень хочется надеяться, что я все таки заблуждаюсь, но к сожалению, положение вещей демонстрирует обратное.

Список литературы

1. Raúl Ernesto Rocha Gutierrez “Pecado y salvación. Su universalidad según la Doctrina Social de la Iglesia (DSI)” Buenos Aires, 2015.
2. Компендиум Катехизиса Католической Церкви “Духовная Библиотека”, 2007.
3. Sheila Adán Lledín “La serpiente, ¿la verdadera pecadora?” Complutense de Madrid, 2020.
4. “STALKER” movie directed by Tarkovsky, 1979.
5. “SOLARIS” movie directed by Tarkovsky. 1972.
6. Библия (Ветхий и Новый Завет)
7. “Сонеты Шекспира” Харвест, 2011.
8. Рецензия Алисы Таёжной на к/ф “Тело Христово” daily.afisha.ru

МҰҚАҒАЛИ МАҚАТАЕВ ӨЛЕҢДЕРІНДЕГІ ӨМІР ФИЛОСОФИЯСЫ

Таунихова С.А.

*Химиядағы наноматериалдар және нанотехнологиялар мамандығының 2-курс студенті
Ғылыми жетекшіі: PhD доктор, оқытушы Балабекұлы Д.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті*

Аңдатпа. Бұл зерттеу мақаласында қазақ халқының ұлы ақыны Мұқағали Мақатаевтың лирикалық өлеңдері тек қана жыр толғау ғана емес, сонымен қатар философиялық мағынаға толы екендігі көрсетілген. Оның өмір мәселесі қорғалған өлеңдеріндегі түпкі ойлары кейбір әлем ойшылдарының жазбаларымен сәйкес келетіндігін көруге болады.

Түйін сөздер: Мұқағали Мақатаев, философия, өмір философиясы.

«М. Мақатаев – адамдар арасындағы, өмірдегі, табиғаттағы жарастық пен келісімнің жыршысы. Оның өлеңдері шын тебіреністен, шын шабыттан, шын күйзеліс пен шын қуаныштан, шын сағыныштан туған» [1].
Әбіш Кекілбаев

«Өмір деген не?», «Өмірдің мәні неде?» осы сұрақтар мазасыз толғаныстарға әкеледі. Өмір сүріп жатқан адамдардың барлығы да аталмыш сауалдарға жауап іздейтіні хақ. Қаншама қаламгерлер өмір толғаныстарын, керемет өлең шумақтары мен әдемі ойларын өз оқырмандарына тарту еткен-ді. Олар тек қана өлең жазып қана қоймай, философиялық ойларын поэзиямен ұштастыра білді.

Әр өлеңі-бір әлем болған ақиық, мұзбалақ ақын Мұқағали Мақатаев та өмірдің факторларын принцип етіп, қай-қай өлеңінде осы аталмыш тақырыпты арқау еткенді.

Мұқағали – өзіне дейінгі өлең өру мен жыр сомдаудағы ұлттық мектептеріміз бен ұлы дәстүрлерімізді жалғап қана қоймай, оны жан-жақты дамытқан ақын. Ол – қазақтың өлең-сөзін биік заңғарларға көтерген, жаңа кеңістіктерге алып шыққан ХХ ғасырдың санаулы саңлақтарының бірі. Өлеңдерінде қарап отсақ түпкі философиялық ой, социологиялық проблемалар мен патриотизм тақырыптары да қозғалған.

Лирикалық тебіреніске, философиялық мағынаға толы өлеңдеріне көз жүгіртпес бұрын, ақынның талан тартысқа түскен, оның шығармашылығының негізгі тетігі болған трагедияға толы өміріне бір шолу жасап өтейік.

Мұқағали атамның үйдің тұңғышы, оның артынан бір қыз және үш ұл дүниеге келуі ерте есейтті. Алайда сынақсыз ғұмыр кештірмейтін Тәңірі ақынның қарындасы мен бірінші інісін ерте алып кетті.

Мұқағали Мақатаевтың балалық шағы қазақтың басына төнген қайғы-қасіреттің бірнешеуімен тұспа-тұс келді. Ашаршылық кезі, қуғын-сүргін кезі, екінші дүниежүзілік соғыс. Соғыстың салқын қабағы ақынның шаңырағына оңай соққан жоқ. Әкесі Сүлеймен қан майданда қаза тапты.

Өмірдің нағыз қызған шағы ортаң беліне келгенде ақынның денсаулығы сыр береді. Оның тұңғыш қызы Ләззат қайтыс болып, кейіннен кіші қызы Майгүл де көлік апатынан қаза табады. Балаларының қазасынан кейін ішқұса болған ақын ақыры жазылмас дертке шалдығады [2].

Өмірінде қуаныштан гөрі қайғының көп болуы Мұқағалиді ақын етті деуіміз артық айтқандық емес. Өмір адамға бір-ақ рет беріледі десек, сол өмірді Абай айтқандай «Не жаман өткіземіз, не жақсы өткіземіз» [5]. Мұқағали ақынның шығармашылығы да осы принциптерге негізделгендей.

Әр адам өмірге келген соң, өмірді бақытты өткізгісі келеді. Мұқағали атамның жыр толғауында айтқандай: «Бақыт деген-сенің бала күндерің, бақытсыз-ақ бақытты боп жүргенің» [3]. Өмірдің бастауы-балалық шақ. Балалық шағында көрген, білгендерің ең қымбат естеліктер екені барлығына мәлім. Психологиялық тұрғыдан қарасақ та, балалық шақ-адамның үйрену, білу, жаңа нәрсені білуге тырысу кезеңі және алдағы өміріне қатты әсер ететін кезең. Бірақ барлық адамның балалық шағы жақсы сәттер мен естеліктерге толы болып өтпейді.

Ұлы ақынның балалық шағының өзі қиындық пен қасіретке толы болғанын «Неңді сенің аңсаймын, бала шағым?» атты өлеңінен көрсек болады:

*« ...Сенің қандай аңсаймын «тамашаңды?»
Соғыс келді: жүрекке жара салды,
Шапан еттім төсенген алақанды,
Қамқор тұтып, қауқарсыз қара шалды...» [3]*

Балалық шағы соғыстың кезіне тұспа-тұс келген ақынның өткеніне өкпесі бар екенін осы өлеңмен жеткізді.

Көпшіл оқырманға кеңінен тараған «Пай, пай, өмір!» өлеңінде өз субъективтік көзқарасын көрсетеді:

*«Пай, пай, Өмір!
Өтесің-ау бір күні.
Тыясың-ау қуанышты, күлкіні.
Өмір деген – бір жарқ еткен найзағай,
Өмір деген – көк аспанның күркірі...
...Мына күн де, мына аспан да, дала анау,
Бәрі бізден, бәрі бізден қалады-ау!
Өмір дейтін – тағатсыз бір қозғалыс,
Өмір дейтін – өлемін деп қарамау...» [3]*

Халқымызда «Өмірге адам болып келу – Алладан, ал өмірден адам болып өту – адамнан» деген қанатты сөз бар. Сондықтан әрбір адамның өмірінің мәнді болуы тікелей өзіне байланысты. Бірақ, өкінішке орай кейбір адамдар өз өмірлерін бағалай білмейді.

Ұлы ойшыл Аристотель айтқандай, «Өмір қимылды талап етеді»[6]. Өмірді толыққанды сүру үшін, өмірінде бір қозғалыс, бір нәрсеге деген талпыныс болу керек. Әрине, ол-асыл арман. Адамның көзінің қарашығындай сақтаған арманына жетуі үшін анық мақсат қойып және соның жолында жұмыс жасауы керек. Осы жерде халық арасында кең тараған «Армандар орындалады, мақсатың айқын болса» деген сөз жақсы келеді. Яғни, «өлемін деп қарамау» сөздерінің астарында «өмірдің бар бергенін қабылдау», «армандау, мақсат қою» мағыналары жатыр, мейлі ол жақсы болсын, мейлі жаман болсын.

Осы тұста батыс философы Спинозаның да сөздерін келтіріп кетсем деймін. Ол: «Біз тұтас табиғаттың бір бөлшегіміз, соның тәртібімен жүреміз. Егер мұны нақты және айқын түсінсек, біздің «сана» деп аталатын ең жақсы бөлігіміз бұдан толық қанағат тауып, сол күйде болуға тырысады»[7], - деп өзінің «Этиканың» соңғы кітабында баяндалған. Яғни, оның осы сөздерінен өмірді қалай бар, солай қабылдауға үйретуге тырысып тұрғанын көреміз.

*«Өмір дейтін тайғанақ мұз-айдында,
Жырлап кетем, алдымен жылаймын да.
Сөредегі кермені кесіп өтсем,
Маған әлі жетпейді құдайдың да...
...Жүргемін жоқ қайғының жүгін артып,
Ер сүрінсе еңкеймес, жығылар тік.
Бөліп-жарған қайсыбір қуаныштан,
Ойландырған оңаша мұңым артық...» [3].*

Аталмыш «Өмір дейтін» өлеңінде, тайғанақ мұз ол қауіпті, құласаң жарақат алып, дененді қатты ауыртады. Бірақ әбден үйреніп алсаң, сырғанап ойнап, бала кезіңді бір еске түсіріп, қатты көңіл күйің көтеріліп қалады. Өмірде де сондай. Ол жығылдырып құлатады, өксітіп жылатады, бірақ естен кетпес қуаныш пен күлкіге толы сәттері де көп, тек әр адам өзіне берген сынақ пен қиындыққа шыдай білуі керек.

Рим философы Люций Анней Сенека: «...өмір өзінің табиғатымен үндес болса, бақытты. Мұндай өмір, адам, біріншіден, ақыл-ойы үнемі сау болғанда, сонан соң оның рухы өр және қуатты, игілікті, шыдамды және барлық жағдайларға дайын болғанда; ... ғана мүмкін» [8], – деп айтқан сөздерінде белгілі бір ой жатыр. Адам өмірге келген соң, бақытты өмір сүруге бар жағдайды жасап, тырысады. Мұқағали атамыз бен философ ойлары осы жерден кездескендей, екеуі де қаймықпай, өмір берген қиыншылықтарға төзе білу керек екенін оқырмандарына жеткізді десек те болады.

Мұқағали атамыздың басынан өткен қайғы-қасіретке толы өмірін көрсететін өлеңдер өте көп. Бірақ, олар тек қайғысына жұбаныш іздеп жазылғандай. Ол осы өлеңінде көрсетілгендей, өмірдің берген қиыншылықтарын ер ретінде қабылдады деп айтсақ болады. Қарап отсақ, идеясы алдыңғы өлеңге ұқсас болып келеді.

*«Өмір жайлы сұрай берме сен менен,
Өмірді мен әлі зерттеп көрмеп ем.
Өмір жайлы білгің келсе, қартқа бар,
Қан майданнан жалғыз ұлы келмеген.*

*Жесір келін, бір нәресте көрмеген,
Жетім шалды бала орнына тербеген.
Өмір жайлы не түсінем мен деген...
Өмір жайлы сұрай берме сен менен...» [3].*

Өмір...Өмір дегеніміз бір тылсым дүние. Сіз де ойландыңыз ғой. «Өмірдің мәні неде?», «Мен не үшін өмір сүріп жүрмін?». Өмір ұғымы кез келген адамға түсінікті бола бермейді. Және өмір жайлы кез келген адам жырламайды. Тағдыр тәлкегін көрмеген адам – өмір сүрген адам деп айта алмаймыз. Менің ойымша, тағдырдың бізге бере алатын ең үлкен сынағы – жақын деген адамыңнан айырылу.... Жақынынан айырылып көрген адамдар ғана, бұл өмірді шынымен өткінші екенін сезе алады. Жақыннан айырылған адам, жүрегінің бөлігін суырып алғандай сезімді басынан кешіреді. Және осы сәтте оған ештеңе де, ешкім де көмектесе алмайды.

Армандап, күні түні күткен сәбиіңнен айырылған ана, жар дегенде жалғыз баласынан айырылған әке, сүйгенін соғыс оты жалмаған әйел, ақиқатқа жете алмай, қара темір артында жала жабылып отырған жан. Өмірдің не екенін білу үшін, осы адамдардан сұрау керек. Бірақ, сұрағанда не пайда? Философия жағынан қарасақ, адамның функциясы солай қалыптасқан, ол өз басынан өткізбесе, ешқашан біреудің өміріне қарап сабақ алмайды. Мұқағали атамыз өз тәжірибесінде бұндайды бірнеше рет басынан өткізген адам. Оның «Майгүлге» деген өлеңінде қаншама қасірет жатқанын көрсек болады:

*«...Бұлданба, жүрек, бұлданба!
Қызығы тайып, қызы өлген,
Жалғыз-ақ сен бе бұл маңда?!...» [3]*

Ақынды тек ақын түсінбек демекші, Мұқағалидің «Фаризаға» өлеңінен де өзінің кешкен мұнын мен жанының көтерген ауыртпалығын ұяң жырынан байқаймыз.

*Серіппесі үзіліп тұр садағым.
...Қауырсыны қалмады қанатымның
Енді міне қауқарсыз құр ашуды
Жие бергім келеді, жие бергім» [3] –*

жолдарынан өмірдің тұщысынан бөлек ащы тұсын да елестейміз. Ақиық ақынымыз шығармашылық жолын, сүйікті ісін – таза, тұңғыық көріп, дәріптеген. «Өлтірсе де көмбеймін жырды құмға!» – деп айтқандай, сөз өнерін, қазақ халық әдебиеті мен тілдің көркем сөздік үйлесімін жоғары деңгейге көтеруге айтарлықтар үлесін қосқан Мұқағали өз ісін өмірдің мәніндей көрген. Ол үшін халыққа арнап жырланған туындысы «подвалдағы архивте» жатса да, үлкен мәртебе атаулысы болар еді. Бұл бізге ақынның өз болмысына тән қарапайымдылығы мен шынайылығын айқындап көрсетпей ме?!

«Шексіздік тек теңдесіз құдіретті күш иесі Аллаға сай, қалғаны – уақытша дүние бөлігі» – бұл сөзбен ендіге келісуімізге себеп керек те емес, бәрі анық.

*«Қарасымен шамам жоқ таласуға,
Ей, өмірім, зымырап барасын ба...» [4] –*

жолдары бізге уақытқа бағынышты ақиқатымызды дәл жеткізеді. Адам өмірінде нендей асудан өтіп, қуанышқа кенелсе де, уақыт бір орында тұрмайды, әр кез сол сәтте-ақ өтте шығып, ұзақ болып көрінген сынақ артта өткенші болып қалады. Кейде күйбеңді тіршіліктен бірер минутқа тынығып, басымызды терең ойдан босатып, айнала қоршаған керемет табиғатқа рахаттана қарай бір көз жүгіртеміз. Керемет көріністен қуат алғандай жайнап, өмірдің мәні – осы екенін түсінеміз. Сүрініп, қайта көтерілген кездеріңнің соңынан бұйырған сыйымызды тағдыр бір табыстаған сәттер болашағымызды да бір керемет үміттен арылтпайды. Дүниенің ағымен бірге қарасының да ала жіп секілді жетек жүретінін ақынның бұл өлеңінен де ұйғарамыз.

Шынымен де, тағдырдың тәлкегін көрмеген жан, шын өмірдің мәнісін білмейді. Сенің жаныңда күліп жүрген адамның түннің бір уағына дейін не туралы ойлап, жанын жегідей жейтін нәрсесі бар болуы мүмкін. Бұл әлемде барлығының да ішінде бір мұңы бар, өмірден көргені бар. Ол адамдармен өмірге деген көзқарастарың бірдей болуы мүмкін, бірақ өмірдің берген қиыншылықтарын қабылдау, әр адамда әртүрлі. Бірақ өмір сонысымен қызық, 7 млрд адам болса, 7 млрд түрлі ойлар және әрқайсы үшін шешілмейтін болып көрінетін мәселелер.

*«Қалтарыс, бұлтарысы мың сан қабат
Қызық өмір, ақырын тұрсаң қарап.
Біреулердің еңбегі еш, тұзы сор боп
Біреулердің бақыты жүр сорғалап.
Қызық өмір, кім білсін, сонысымен,
Аласы мен құласы, торысымен.
Тағдыр түрлі болғанмен өмір біреу
Ұнатамын өмірді сол үшін мен...» [3]*

Ақынның «Қызық өмір» өлеңінен оның өміріне деген сүйіспеншілігін, қиындығымен қызық екендігін түсінгенін көреміз.

Адам бойына сана мен ақыл біткен болмысы оны табиғаттан ерекше жаратылыс етеді. «Дүрбелең мына дүниені, Адам көзімен бір көрші»[4] – деп Мұқағали айтқандай, адамды өзінен басқа толық түсініп, білген жан бола ма? Әркім өз жолын таңдап, маңдайына жазылған ғұмырын кешеді. Анасының жылы құрсағы мен аяулы жұмсақ алақанынан ұясынан ұшқан бозторғайдай ажырап, үлкен өмірге қадам басады. Жердің бөлігінен жаратылған адам баласы өз уақытын өткізіп, қасиетті топырақтың да бір құраушысына айналып өз ізін қалдырады.

Қорытындылай келе, Мұқағали атамның тек қана ақын ғана болмай, философиялық та ой толғаныстарын өлеңмен жеткізе білгені тамаша деп есептеймін. Оның өлеңдеріндегі ойлары батыс, шығыс философтары мен өзіміздің қазақ ойшылдарының ойларымен де сәйкес келетіндігін осы мақаладан көрсек болады.

*«Мәңгі сені жазбаған сүрінуге,
Қайта тұрып хақың бар жүгіруге...» [3]*

өлең жолдарынан, ақынның басына қандай қайғы түссе де, ешқашан қаймықпауға шақыратынын көреміз. Өмір ешқашан оңай өтпейді, оңай өтсе ол өмір емес.

Көзі тірісінде лайықты атаққа ие болмаса да, өз қасиетті аты мен баға жетпес мұрасын аманат еткен ақынымыз қазақ тарихында әрдайым ерекше орынға ие болады. Шығармашылығында адам болмысының сыры мен жан-күйіне ерекше көңіл бөліп, сол тақырыпты тереңдеп талқыға түсірген Мұқағали атамның барша адамзатты қамшының сабындай қысқа ғұмырында тек өзіне сеніп, тағдырдың әр талас-тартысына төзімді бола отырып, өз атына лайықты өмір сүруді өлеңдерінде басты ой етіп қозғайды. Ақынды өз ғасырында мыңнан ерекше еткен де – осы бір философиялы-шығармашыл жағы.

Әдебиеттер тізімі:

1. <https://bilim-all.kz/article/9067>
2. <https://kz.sputniknews.ru/spravka/20181005/10053187/Mukagali-Makataev-turaly-dereker.html>
3. <https://www.zharar.com/tags/мұқағали%20мақатаев%20өлеңдер%20жинағы/>
4. <https://stan.kz/mukagali-makataevty-n-%D2%AFzdik-10-shygarnas/>
5. <https://bilim-all.kz/article/730-Qara-sozder-1-qara-soz>
6. <https://bilim-all.kz/figure/12>
7. <https://openu.kz/kz/book/batys-filosofiyasynung-tarihy> Бертран Рассел «Батыс Философиясы»// 1982-636б.
8. <http://elib.kaznu.kz/book/13153> Нұрышева Г.Ж. Философия тарихы. Оқу құралы// 2005-170 б.

ИДЕЯ ДЖИХАДА КАК ИДЕЯ БОРЬБЫ ПРОТИВ ВНУТРЕННЕГО НАФСА

Тохтигожаев Т.А.

*Студент 3 курса, специальность философия
Научный руководитель: д.филос.н. Едильбаева С.Ж.
Казахский национальный университет имени Аль-Фараби.*

Аннотация. В статье исследуется идея джихада как идея борьбы против внутреннего нафса, нафс как источник идей человеческих страстей. Изучены такие стороны: Джихад как священная война человека против своих желаний. Сущность понятия джихад и нафс. Анализ взаимосвязи двух понятий. Суфийское понимание нафса. Нафс как самость внутри человека.

Ключевые слова: человек, усовершенствование, суфизм, нафс, джихад, эго.

*Нафс – настырная кусачая собака,
которую надо связать и держать взаперти,
иначе она начнет набрасываться на людей.
(Фаридуллин Аттар)*

Какая самая трудная борьба? Это борьба самим собой со своими желаниями страстями и чувствами которое трудно преодолеть, а если сюда добавить, религию, а именно духовную сторону что от этого получается. Получается так что мы ведем священную войну, войну над собой, очищение своего внутреннего мира, сердца от зависти, неудовлетворенности, лени, гордости, беспокойства и наполнение его красивыми и благородными чувствами. Это и есть идея джихада. Если перевести нафс и дать этому слову несколько значений, то это и душа, и эго, и суть человека. Поскольку все божественные предписания, пророческие послания были адресованы именно к нафсу, к эго человека, принято считать, что благочестие, праведность человека или его нечестивость определяются праведностью или неправедностью его нафса, его души. Поэтому, величайшей целью, величайшим замыслом ниспослания книг, послания пророков и установления шариатских предписаний являлось усовершенствованием человеческой души.

В статье рассматривается взаимосвязь понятий нафс, эго, желания. К важнейшим понятиям, связанным с человеком, можно отнести нафс и категории его исследования и разделения на суфийские мотивы. Философская часть исследования заключается в том, что вся это идея рассматривался скорее, как усилие по спасению души, нежели чем борьбы за веру и возвышения в ранг выполнения божественной миссии.

ЦЕЛЬЮ ИССЛЕДОВАНИЯ является показать и объяснить, что джихад – это не религиозная экстремистская борьба, а борьба против своего нафса и своих страстей желаний и грехов. Современное истолкование этого понятия слишком ошибочное. Статья носит не только религиозный характер, но и философское истолкование проблем который носит в себе данная тема. Высшим проявлением джихада является борьба с самим собой, то есть со своими страстями. Человек должен заниматься воспитанием своей души и нести истинное значение этого слова другим людям. К сожалению, многие люди, в том числе мусульмане, забыли об истинном значении данного слова.

АКТУАЛЬНОСТЬ данного исследования заключается в том, что перед современным обществом стоит страх перед словом религия, а в данном случае перед исламом. Суть данной статьи заключается в том, чтобы развеять страх перед словом джихад и раскрыть суть понятия «нафс» который к сожалению многие забывают в современном обществе. Скупость жадность алчность порождает зло, зло которое хранит в себе человек переносится на войну раздор и гибель. Именно человеческое желание и чувство ненасытности является болезнью которое распространилось среди нас, тем сильнее оно становится тем меньше мы становимся более человечными. И поэтому слово «Нафс» которое пришло к нам от религии является ответом и решением данной проблемы.

Нафс – это тончайшая субстанция, созданная Всевышним. До проникновения в тело, нафс принято называть душою – рухом, но, когда рух по повелению Творца проникнул в тело, его называют нафсом. Более точное определение, что такое нафс – это внутренний мир человека, возникший от слияния тела с душою. Когда душа (рух) вошла в тело, в результате этого слияния образовался внутренний мир человека, можно его назвать и эго. Таким образом, нафс – это результат слияния тела с душою.

До своего перемещения в тело нафс находится в так называемом месте «месте божественного присутствия». Поскольку все божественные предписания, пророческие послания были адресованы именно к нафсу, к эго человека, принято считать, что благочестие, праведность человека или его нечестивость определяются праведностью или неправедностью его нафса, его души. Поэтому, величайшей целью,

величайшим замыслом ниспослания книг, послания пророков и установления шариатских предписаний являлось усовершенствованием человеческой души.

Однако нафсу человека, его эго, свойственны такие пороки как: похоть, страсть, беспечность, появлению этих отрицательных качеств способствует неправильное окружение. Все эти факторы в виде беспечности, страсти, похоти и слабости толкает человека на постоянное совершение грехов. Естественно, грехи не проходят бесследно для человека. Они оставляют глубокий отпечаток, глубокие раны в душе человека. И естественно, исправление человека, исправление его души начинается с избавления его от всех тех последствий, которые возникли от совершения грехов.

Первейшем и злейшим врагом человека является его же эго, нафс. Почему? Потому что само по себе эго человека устремлено к тому, чтобы постоянно угождать себе, делать то, что ему вздумается, постоянно совершать проступки и грехи. И если человек потворствует своему нафсу, потворствует своему эго, не противостоит ему никак, позволяет ему сделать все, что вздумается, например, захочет он удовлетворить какую-то свою слабость, страсть, он угождает этому. Если он так поступает, то сам человек и является помощником в духовной гибели своей души. Он сам себя в итоге и погубит.

И основой всякого благочестия, праведности, целомудрия, духовной бдительности является противостояние своему эго, противостояние нафсу. Суфийской терминологии есть термин на арабском оно звучит «можахада» означающий борьбу с нафсом посредством контроля над самим собой. Для суфиев это духовная практика и сопротивление желаниям «нафса». Еще одним главным термином является «джихад» священная война на пути Творца это прямое понимание данного понятия. Но если глубже исследовать это слово, то можно узнать, что «джихад» означает «стремление» и «усердие» не воевать и проливать кровь, а борьбу со внутренними духовными социальными пороками. Поэтому суфии вели аскетический образ жизни так как их главной целью было очищение души и самопознание, которых не интересовали мирские дела и большую часть времени, они проводили в молитвах и постах. Также одной из главных идей суфизма было очищение своей души через практику бедности и покаяния. Такими способами они покоряли свой нафс лишая его всех желаний и страстей. Для суфиев было важно выйти в пределы Нафса камила (совершенный) один из видов нафса при котором нафс становится чистым и совершенным в результате очищения души. Кто достигал этого уровня тот мог воздействовать на людей выводя их из заблуждений и помогать им совершенствовать свой внутренний мир.

В человеке властвуют две силы «Рух-хайвани» (злая часть души) и «Рух-султани» (добрая часть души). Поскольку свойства одного из них противоположны свойствам другого, между ними постоянно идет борьба. «Рух-хайвани» по своей сущности является аммара-биссу (удовлетворение своих желаний), через излишества и крайности он всеми силами толкает человека к дурным поступкам и проявлениям. Его еще называют нафсом.

Основная сущность «Руха-султани» – чистота и порядочность. Поэтому его называют качеством человечности. Если человек обладает этим качеством, то его можно считать достигшим совершенства. Именно поэтому эти два противоположных свойства находятся в состоянии войны между собой. Например, если в одном человеке добро не в состоянии одолеть зло и последний будет предоставлен сам себе, человек останется в состоянии хаоса. Со временем Рух-хайвани подавляет Руха-султани в такой степени, что человек становится подобен животному. Более того, он может пасть ниже животного и в результате окажется в плачевном состоянии в этом и в последующем мирах.

Нафс в суфийских трактатах и прозаических суфийских писаниях используется в сравнительной форме или в образе животных и людей. Например, в поэзии Аттара: «если душа – крылатая птица из незримого мира, то нафс – осел» [глава8, стр.67]; «нафс – угнетатель, губящий человека, лишаящий его воли» [глава3, стр.72,]; «он подобен дорожному разбойнику, подстерегающему путника в засаде, набрасывающемуся на него и отнимающему его веру».

В поэзии 'Аттара нафс порождение «сын» души, и его бытие протекает в материальном мире, которому свойственно изменение. Так, может измениться и нафс. Коран упоминает три возможных состояния нафса: 1) «побуждающего ко злу» 2) «душой, порицающей себя» и 3) душой «обретшей покой», примиренной.

«Когда моя собака-нафс обрела [бесплодие] солончака, она очистилась и стала сияющей, как душа. Нафс ушел, души не стало, сердце сгорело, не осталось ни крупинки притворства и лицемерия. Нафс словно стал одинаков с душой, нафс был словно медь, а душа – словно эликсир [глава1.стр.6– 9].

Из текстов 'Аттара можно сделать вывод о состоянии души и нафса идущий по духовному пути должен достигнуть состояния «отсутствия самости». Уничтожить свой нафс означает и уничтожить самость, черты, присущие материальному миру, после чего нафс и душа станут одинаковы. Душа преобразит нафс или, словами 'Аттара, станет тем эликсиром алхимии, который превратит «медь» нафса в «благородный металл».

²Нужно помнить, что нафс, призывающий творить зло, ещё больший враг нам. Это побеждает нас посредством желаний нафса, так пусть наш нафс не обманет нас долгосрочными и пустыми надеждами и тщеславием, потому что нафс обладает такими чертами, как равнодушие, вялость, стремление к наслаждениям и лень, он призывает к злу, и всё в нём обман. И если мы последуем за ним, станем исполнять его приказы, то пропадём, если перестанем контролировать его, то погибнем, если не сможем противостоять ему и последуем за его похотью, то он уведёт нас к разрушению. Получившие широкое распространение в последнее время алкоголь, наркотики, внебрачные половые связи, стремление получить материальные и другие блага любыми путями и т.д., то есть все негативные явления, любое преступление – это результат повального следования страстям наших современников, результат отсутствия или недостаточности борьбы с нафсом у большинства из нас. Именно по этой причине не только получают массовое распространение разные негативные явления, но и сокращаются добрые, благие деяния. И поэтому нам нужен духовный джихад против нафса. Это путь победителя. Но чтобы достичь окончательной победы, нам приходится столкнуться с множеством потерь и расставаний. Расставаний со своими желаниями, пороками, пагубными привычками, вредными мыслями, невежеством. Приобретая трофеи, мы в то же время сталкиваемся с необходимостью потерять то, что было нам близко когда-то. Однако итогом этой битвы становится очищением себя.

Некоторые суфийские наставники утверждали, что нафс обладает двумя характеристиками: страстями и гневом. Страсти выражают желания и намерения, направленные на то, что низменно, а гнев указывает на упрямство, высокомерие и на склонность доминировать. Атрибуты страстей используются, чтобы достичь выгоды, в то время как атрибуты гнева – чтобы избежать вреда. Необходимо достигнуть равновесия между двумя этими атрибутами, ибо недостаточность любого из них вызывает недостаточность в нафсе и теле. Излишество в том или другом ведет к недостаточности разума и веры. Возвращение и очищение нафса приводит два этих качества в состояние уравновешенности.

Если страсти выходят за рамки умеренности, то возникают раздоры, корыстолюбие, ожидание, злобность, низменность, алчность и вероломство. Умеренность страстей – это влечение к такого рода выгоде, которая отвечает потребностям человека по мере их возникновения. Но если человек желает более того, что ему необходимо, это ведет к развращенности. Если человек желает выгоды, еще не испытав нужды, возникает жадность. Если он желает выгоды на долгое время, появляется ожидание. Когда он желает что-либо низменное и пустое, в результате формируются низменность и подлость. Если человек жаждет высоких постов и удовольствия, возникает вожделение. Если он стремится к обладанию, возникает алчность. Если человек боится, что в результате затрат он обеднеет, возникают дурные намерения. Если свойства страстей в природе человека ослаблены и недостаточны, в результате появляется вялость, бессилие и малодушие.

Когда атрибут гнева выходит за рамки умеренности, возникают дурные склонности, высокомерие, злобность, вспыльчивость, горячность, нетерпимость, склонность к притеснению, неуравновешенность, лживость, самонадеянность, тщеславие, упрямство и эгоизм. Если человек не может избавиться от гнева, злобность укореняется в его бытии. Если гнева недостаточно и это свойство ослаблено в человеке, возникает презрение к себе, вялость, безразличие, податливость, порочность и никчемность. Если доминируют и страсти, и гнев, то появляется зависть, поскольку преобладание страстей вызывает вожделение ко всему, что человек видит у других; такой человек старается доставить удовольствие самому себе. Когда преобладает гнев, человек испытывает неприязнь к тому, кто владеет предметами, которых сам этот человек лишен. Зависть, таким образом, есть результат вожделения к вещам, принадлежащим другому, а также нежелание, чтобы ими владел кто-то другой.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: Подводя итог можно сказать что сущность духовной битвы состоит в отказе от приятных для нафса привычек. Необходимо постоянно оказывать сопротивление нафсу. Для нафса характерны два качества: вожделение и бунт против добрых качеств человека. Когда нафс бунтует, необходима узда благочестия, когда он отказывается покориться, необходим кнут противодействия нафсу, а когда им овладевает злоба, следует проявлять по отношению к нему доброту. Ведь нет большей победы, чем та, которая достигнута посредством доброты; доброта заливает пламя злобы сдержанностью. Нафс как капризный ребенок, и порой обуздать его бывает очень трудно, но как бы там не было все это достигается с трудом. Труд – это такое качество человека, которое не любит нафс и поэтому он всячески пытается ему помешать с помощью лени. Нафс это частичка нашей души он вместе с нами рождается, вместе с нами развивается, и вместе с нами умирает. И поэтому в каком состоянии

находится нафс зависит от нас или он будет помогать нам в самосовершенствовании души или толкать нас к греху.

Список используемой литературы

1. Трансформация понятия «ДЖИХАД» в условиях современного ислама
2. Триада дух, душа и тело в кораническом тексте. Абьянова А.Р. 2018
3. Священная война в исламе: сущность, идеология. Добаев И.П. 2019
4. Великое деяние суфиев: воспитание нафса. Гарифулина Г.И, Нигметзянова К.М.
5. Душа и нафс в поэзии 'Аттара. Л. Г. Лахути. 2019
6. *Джихад Ан-нафс*: духовная борьба. Ричард Бонни
7. Применение установок духовного джихада к религиозной и духовной борьбе: разработка предварительной меры. Сейма Н. Сарытопрак, Джули Джей Эклайн
8. Аль-Фараби Отношение философии к религии
9. Орынбеков М. С. Генезис религиозности в Казахстане – Алматы, 2005.

THE VALUE WORLD OF TODAY'S YOUTH: THE LESSONS OF INDEPENDENCE

Utarakova Y.B.

“Physical education and Sports”, 2 course

Scientific adviser: Kindikbayeva K.K.

Al-Farabi Kazakh National University

Abstract: The study of the world of values in today's realities plays a special role in understanding the moral compass of the young country of Kazakhstan. Values give us a portrait of the average citizen and enable us to foresee future trends aimed at forming better conditions for the development of our country.

Key words: Values, value system, independence, value portrait, kazakh youth, self-identification, consciousness.

The year 2020 presents us with a paradigm shift, a system shift and a redistribution of values in human life. What consequences we see in the area of people's relations with each other, and most importantly, with themselves. This time has brought to light such seemingly forgotten matters in these volatile times dominated by scientific and technological progress, but which are the *raison d'être* of our entire existence. The global pandemic acted as a real catalyst for the hierarchy of values, triggering processes of rethinking our own existence.

Some time after the announcement of self-isolation, scientists rushed to conduct sociological research on values and made an interim snapshot where we can observe the current picture, shifts in values and current trends of their development. In the adoption of security measures, it is evident that etiquette, precaution and security measures have moved to the top of the list of values and have taken the place of norms in the social environment. This has entailed shifts in areas such as individualism, collectivism, healthcare, education, self-awareness, trust in social institutions, investments, etc. So how have our youth accepted the challenge of the global crisis and manifested their moral traits? Which outdated values have they had to say goodbye to, and which have taken over? How has globalization affected the outlook and further development of promising young generation of Kazakhstanis? And what negative trends has the government faced with regard to the brain drain?

First of all, to begin, we need to the basic conceptual apparatus of the polysemantic concept of «values» needs to be outlined. Values, in the broadest sense, are something objective and exist in their own right. Since antiquity there has been no unified concept and each doctrine interprets it on the basis of its beliefs and cognitive experience. Value as a category in philosophical teaching was introduced in the middle of the 19th century by Hermann Lotze, where he compared value as «significance» for the subject. Immanuel Kant, on the other hand, in his work revealed the dual nature of values and understood them as requirements addressed to the will. If we view value through the prism of a tool, a reference point, in the metaphysical state it acts as a filter, an indicator, a reference point through which the individual passes all information from the outside. Value is consonant with such notions as ideals, importance, significance, goodness, law, etc. Discovering this concept through the humanities gives us a whole range of research potential. We can apply value to the study of the most diverse manifestations of humanity. For our topic we will limit ourselves to the simplest and most straightforward definitions of value as a subjective, collective and normative indicator of our society.

Young people aged from 18-27 is the corridor in which values take on an ordered character, the basis for constructing one's identity in society and are the result of multifaceted influences such as upbringing, culture, the environment in which one grew up, world trends, the state of social institutions and their needs. Values, as a unity of the objective and subjective, act as a sampling mechanism, reserving the right to act according to one's beliefs. However, people's behaviour does not always correspond to the values they articulate and denote. Therefore, it is important to observe exactly what people do in a situation of choice. In most cases parents play a major role in shaping children's values. At a young age too, when an individual is confronted with independence and responsibility, the scale of values formed in childhood can be altered by the challenges of reality, public opinion and the relationship with reality. As in an unstable system-values are amenable to change

In Kazakhstan, «independence» is on the agenda as the main value of the people and the country. It enables a young state to develop in an independent way, to make choices in favor of favorable world trends without detrimental influence from the outside. Independence is defined by its state symbols and attributes, installation of legitimate and recognized borders, presence of external and internal economy, developing at its own pace. Certainly, the independence of our country shines a bright light on the possibilities of youth and their development in their own country, gives them the right to choose and remains a much-loved homeland, and the question is whether the values of youth meet the concept of an independent state.

What does the value portrait of a young Kazakhstani citizen look like?

According to a sociological study by reputable Kazakh scientists, in their final chapter they presented the following value portrait of a young citizen: the most «Soviet» person in post-Soviet space; the most «Western», Europeanized person in Central Asia; one of the most open to the vistas of progress in developing countries; the most secular person compared to countries dominated by Islam. All in all, this gives us an idea of the distinctive features that shape the image of young people: they are progressive, with a positive outlook on life, democracies, modernist rather than traditional in outlook. Family, health and self-development are invariably the main values of the Kazakhstani people. There is more interest in changes in the area of individual values. In light of recent social unrest, both global trends and Kazakhstan's society have begun to focus on gender policy, in which changes at the regional and global level can be traced.

Civic identity as an independent and integral part of the social order is also a fundamental reference point and value for young people. Most of them feel that they are citizens of Kazakhstan, which entails a number of conditionally positive attitudes towards the main aspects of social values and creates a more or less homogeneous sociological picture.

Independence was accompanied by a radical change in the system of values in the public consciousness. The transition from a socialist to a capitalist order affected the way of life of millions of people. At the same time, the government had the immense task of planning the further development of the state. In order to avoid the devastating natural consequences of the crisis in the 90's, the development of state programs had to be consistent and not resonate negatively with frightened people. Thus, on the governmental level the main value guidelines of the Kazakh society have been established. They find their orderly manifestation in the Doctrine of National Unity of Kazakhstan, and they sound like independence, unity, people.

At the moment of split the country has withstood all difficulties and reborn in absolutely new modern state, having taken the best from ancestors and applying the best from products of the global world.

List of references

1. Ценности казахстанского общества в социологическом измерении. Алматы: Издательство «ТОО «DELUXE Printery», 2020 – 143 с.
2. Матюх Е.Т. ЖИЗНЕННЫЕ ЦЕННОСТИ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ В УСЛОВИЯХ СОЦИАЛЬНОГО РИСКА // Современные проблемы науки и образования. – 2012. – № 4.;
3. Ценности и идеалы независимого Казахстана. Коллективная монография / Под общ. ред. Шаукеновой З.К. – Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2015. – 322 с
4. В.А. Барьядаева, К ВОПРОСУ О ЦЕННОСТЯХ И ИХ КЛАССИФИКАЦИЯ
5. Абдирайымова Г.С. Ценностные ориентации молодежи // Мысль. – 2005. – № 5.
6. Саликжанов Р.С. СИСТЕМА ЦЕННОСТЕЙ СОВРЕМЕННОЙ КАЗАХСТАНСКОЙ МОЛОДЕЖИ
7. Доктрина национального единства Казахстана (одобрена Администрацией Президента и направлена в Правительство 29 апреля 2010 года)
8. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. 14 декабря 2012 г.

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИН ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ІЛІМ

Убай Р.Б.

*Бейорганикалық заттардың химиялық технологиясы
мамандығының 2-курс студенті
Ғылыми жетекші: PhD доктор, оқытушы Балабекұлы Д.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті*

Аңдатпа: Осы шығармашылық мақалада ұлтымыздың ұлы ағартушы педагогы Ыбырай Алтынсариннің қазақ халқының сауаттандыру жолындағы игі істері ғана емес шығармашылығының философиялық мән мағынасын ұғына аламыз. Оның ғылымға қосқан шығармашылық туындыларының әлем ойшылдарымен салыстыру арқылы философиялық мәнін ашу.

Кілт сөздер: Ыбырай Алтынсарин, философия, педагог, ағартушы, сауаттандыру.

Қазақ халқының білімінің кеңейіп, ақыл парасатының жетілуіне орасан зор еңбек сіңірген ғұламалардың бірі – Ыбырай Алтынсарин

Қазақтың аса көрнекті ағартушысы Ыбырай Алтынсарин халықтың қоғамдық ой пікірі, әлеуеті, мәдениеті мен әдебиеті тарихында жаңашыл педагог, жаңа мектептердің ұйымдастырушысы, этнограф, фольклоршы, ақын, прозашы және орыс классиктері туындыларының аудармашысы, әсіресе Крылов сияқты орыстың ұлы ақындарын қазақ тіліне аударып халқымыздың сауатын ашуға қол ұшын созған біртуар педагог деп айтсақ артық етпес. Ол 1841 жылы 20 қазанда Қостанай облысында дүниеге келген. Әкесі ертерек қайтыс болып, атасы Орынбор шекаралық комиссиясының әскери старшинасы Балғожа бидің қолында тәрбиеленеді [1].

Қазіргі заманда ғылым мен техниканың аса қарқынды әрі жылдам дамуының нәтижесінде, интернет желісі мен ақпараттар ағымының толқыны өз кезегінде рухани құндылықтары дүниесінде қалыптасқан ой-санасын өзгертіп отыр. Адам әлемі мен оның ішкі жан-дүниесін сыртқы қоршаған әлеммен байланысында, өзара қарым-қатынасы мен руханилық ұғымының салмағы төмендеп, аса біржақтылық пайдалы материалдар игіліктері алдыға шыққандығын бірден байқауға болады. Қазақ ұлтының руханилық мәдениетін алдына қарай дамыту, оң дүние көзқарасын қалыптастырып, түзу де дара жолға түсіру, ұлтымыздың ел болып қалыптасуы – еліміздің төл мұраларын қайта қалпына келтіру, тарихтың түбіне қайтадан үніле зер салу, көне дәстүрлеріміз бен мәдениетімізді, қазақ елінің философиялық парасаттылығын жанарту болып табылады. Сонау түркі заманынан ата-бабамыздан келер ұрпаққа мұра ретінде қалып осы күнге жеткен халық даналығы, бабалар шежіресі және бізге дейін жеткен ұлы жазушыларымыз бен ақындарымыздың мұрасы ұлттық болмыстарымыздың үлгісі және белгісі ретінде болмақ. Халқымыздың тұрмыс-тіршілігіндегі ерекшелік табиғатпен, қоршаған әлеммен өзара тепе-теңдікте, бірегейлікте керемет қосылыс пен байланыс та мықты тәртіптілікте болуы ұлт білімділігінің ерекше бір философиялық дүниетанымдарын қалыптастырады.

Уақыт пен қоғамның түрленіп дамуына байланысты адамзаттың мақсат-мүддесі де өзгеріп отырады. Қазақ халқының өткен тарихы мен мәдениетін, біліммен ғылымын, философиялық ойлауын пайымдайтын болсақ, мұндағы айқындалатын шындық рухани байлықтың жоғары бағалануы, адамның ақыл-парасаттылығы мен адами қасиеттеріне әлеуметтік қоғамда аса мән берілгендігі болып саналады.

Қазақ халқының философиялық мұрасының бір бөлігін ұлы ағартушы педагогы, данагөй философ, жазушы, этнограф, фольклоршы, қоғам қайраткері Ыбырай Алтынсаринның асыл мұрасы мен өткір де терең мәнге ие шығармалары құрайды. Бүгін де Ыбырай Алтынсаринның рухани мұрасы философиялық тұрғыдан ауқымды кең зерттеле қоймаған. Дегенмен, Ыбырай Алтынсаринның философиялық ойларының мән-маңызын тереңірек ұғыну арқылы қазақ халқының рухани дүниесін, адамгершілік болмысын, армандары мен мүддесін, мәдени ерекшеліктерін зерделеуге болады [2].

Ыбырай Алтынсариннің ағартушылығы мен философиялық шығармаларына зер салып қарайтын болсақ. Қазақ ұлтының тағдыры, оның жаппай сауаттануы, қазақтардың жалпы адамзаттық құндылықтары мен прогреске қосудың жолдары жөнінде маңызды мәселелерін айтып жеткізуде көрнекті қазақ ойшылы Ыбырай Алтынсарин үшін басты мәселелердің бірі де бірегейі болды және бұл жолда еш аянып қалған емес. Зұлымдықтың, әділетсіздіктің, сауатсыздықтың және азғындықтың күресу идеяларын ойшыл философиялық көзқараста қарастыра білді.

Ойшылдың жоғарғы дәрежедегі өнегелік мәні толық пафостық шығармалары мен мұраларында – әлемді философиялық ұғыну мен гуманистік бағыттың жарқын үлгісін көрсете білді. Ы. Алтынсарин өзінің қалыптасуы мен дамуының барысында шығыстанушы В.В. Григорьевтің, К.Д. Ушинскийдің педагогикалық және философиялық әсерін сезіне білген. Ол ең алдымен халықтың болашағы

балалардың жаппай сауат ашуына тікелей байланысты деп қарады. Өзі құрастырып шығарған «Қазақ хрестоматиясын» ғылымға қажетті, әрі басшылыққа негізделінген, қажетті ойлары мен пайдалы ақпараттарды қамти алатын шығармаларында жол нұсқаушы ретінде пайдаланды.

Ұлы педагог қазақ халқының қамын ойлау әрбір ұлтшыл қазақ зиялыларының адамгершіліктің алғашқы парызы мен міндеті деп білді. «Біздің үлесімізге бәрін әлі құру, жаңадан дамыту қажеттілігі бар ең қиын да жауапты ауыртпашылық тиіп отыр, қараңғы қазақ еліне жаңалық енгізуге шамамыз жеткенше, қолымыздан келгенше жарық сәуле түсіріп елдің сауаттылығын арттыру»,– деп қазақ зиялыларына барлық келешек ұрпақты сауаттандыру жолында күресу керектігін айтты.

Қазақ халқының ұлтжанды азаматының ойынша, қоғам игілігі мен түсінігінде өз елінің қазынасын арттыру мен оның әл-ауқатын дамытудың қамын ойлау, әрдайым есінде сақтау және ойлау оның экономикасы және мәдениетінің дамуына ықпал жасау – осындай барлық орындаулар өмірінің мәні мен мағынасы болып табылатынын әр ұлтжанды азаматтардың негізгі парызы. Ойшыл ұлттың сүйген азаматқа тыныш та уайымсыз өмір жоқ, өйткені оның жан-дүниесі өз халқының дамуына үлес қоспаса, өзі жасаған қызметтеріне көңілі толып, жемісін көрмесе жаны жай таппайды деп ойлады. Ыбырай Алтынсариннің үнемі алға қарай ұмтылғаны, тек қана жан тәнімен пайдалы адам болып қалыптасуына деген нық қадамдары ойшылдың мақсатына қол жеткізгені оны әрдайым жұбатып сабасына келтіріп отырды [3].

Ы. Алтынсарин түркі философиясында негізі қаланған рационализм дәстүрін одан әрі дамыта отырып, оны білім парадигмасында орналасқан этикалық рационализм немесе рационалды этика ретінде анықтайды, себебі Ұлы Далада басталған Ағартушылық қозғалысымен қатар, адамгершілікке баулудың мәні артты. Қазақ ойшылдарының арасынан Ы. Алтынсарин инновациялық гуманитарлық бағыттың өкілі болып табылады, ол ағартушылықты білім беру үдерісіндегі өмір мәнді іс деп білді, себебі білім арқылы адам жетіледі. Өкінішке орай, оның шығармашылық мұрасы сыңаржақ түсіндіріліп келді. Ағартушылық жолындағы қозғалыстың өкілдерін рационалды және тиімділікті біріктірген жаңа әлемдік тәртіптің жасампаздары ретінде насихаттады. Сонымен қатар, идеялық саяси және мәдени қозғалыс ретінде Ағартушылық қозғалыстар әр халықта әртүрлі сипат алған. Мәселен, Француздар мен ағылшындар өздерінің ағартушылық идеяларымен немістерді мазмұнсыз философиялық ойларға итермеледі деп есептеген неміс ғалымдары да болған [4].

Ақын өзіндік философиясында болашақ халықтың тағдырына жас ұрпақтың рухани қайта дамуының үмітін арттырып, соған байланысты педагогикалық яғни ұстаздық және психологиялық көзқарастарын одан әрі дамыта түсті. Өз туындыларын ақындардың айтысынан, қиссалары мен хикаяларынан, жаңа эпикалық поэмалардан тапқан эстетиканың жаңа даму кезеңіне шығып, жарқырап дамығанының бірден бір дәлелі десек артық айтқанымыз емес. Музыка мен күй өнерлерінің өркендеуіне Құрманғазы, Дәулеткерей, Тәттімбет, Ықылас, Біржан сал, Мұхит, Ақан сері, Жаяу-Мұса, Зілғара, Құлтума, Сара, Сералы, тағы да басқа ақын-күйшілердің есімдері өзіндік байланысын көрсетті.

Әрине, ХІХ ғасырдың аяғы мен ХХ ғасырдың басында қазақ философиясында ерекше орын алған Абай шығармашылығы деп дөп басып айта аламыз. Мен философиялық ойын айтайын деп отырған Ыбырай Алтынсарин өз заманында қанағат туралы мәселелермен көп ой қозғады. Ол қанағатшылдықты сезінуді сақтамай, бостан бос ысырап жасау арқылы бақытты бола алу мүмкін емес деп ойлады, сонымен қоса, ойшыл байлық пен бақыт – ынсаптылық пен қанағатшылдықта деп ойлады. Өзінде бар кезде қанағат етудің маңыздылығы жайында Ыбырай Алтынсарин: Сараң әрі қомағай адамда қаншалықты малды жанды болса да, ол өз байлығынан ешқандай ризылық көрмеген, ал керісінше малы дүниесі аз бола тұрып, өзінің барына қанағат қылып шүкіршілік жасаған адамның жаны бір жайланып, тыныштықта болады деп тұжырымдады.

Ұлтымыздың біртуар ғұламасы ретінде сарандық, өзімшілдік тағы басқа да кемшіліктер адам дүниесінің мән мағынасын жоғалтады деген ұғымда болды. Қанағатшылық адамда нәпсіқұмарлық, сараңдық, ысырапшылдық, қызғаншақтық секілді жағымсыз әдеттердің артуына қарсы тұру қажеттігінен туған моральдық жағдай екенін айта кеткен жөн. Қанағат – тек адамның материалдық істерді пайдаланған кезде ғана өзіне-өзі шек қоя алуы емес, сондай-ақ құмарлық әсері жағдайынан туындаған әртүрлі жаманшылықтардан сақтаушы рухани күш деп санаған абзал. Ұстамдылық пен сабырлық адамды еңбек сүйгіштікке, қайырымдылыққа, мейрімділікке, жомарттылыққа тәрбиелейді. Бір қызықтыратын жағдай, қанағатшылдық адамдарға шек қоя отырып, халықты еркін әрі адал етіп тәрбиелейді.

Ы. Алтынсарин өзі философ әрі педагог ретінде санаған Я.А. Коменскийдің еңбектерін ұстаздар үшін өте пайдалы дүние деп есептеді. 18-ші ғасырдың көрнекті чехиялық философ-педагогының «Ұлы дидактикасымен» қазақ ағартушысы да да таныс болды. Я.А. Коменскийдің идеяларымен Ы. Алтынсариннің оқушыларға заттарға дұрыс көзқараспен қарау, табиғаттан барынша үйреніп білу,

кітаптағы сияқты түсінумен ғана шектеліп қалмау, ғылым мен өнердің үлгілерін тәжірибеге сүйену арқылы талаптарға сәйкес етіп жасататынын баса айтқан жөн. Аристотельдің тәрбие жүзіндегі жасаған әдістері мен негізгі ұстанымдарына чех ойшылы да бас иіді. Я.А. Коменский секілді қазақ ағартушысы да халықпен тығыз қарым-қатынаста болу арқылы ғана адам тұрмыстық және адамгершілік тәжірибелерін жинақтайды деп есептеді. К.Д. Ушинский де айрықша дүниенің өнегелі қалыптасуының барысында еңбектің маңыздылығының мықты айқын дәлелі екендігін айтқаны анық. «Еңбектің тәрбиелік және психологиялық мәні» деген мақаласында орыстың белгілі философ-педагогы «адамның мүшелері мен ақыл-ойы да, жүрегі де еңбекті қалап тұратындығы және бұл қалаушылықтың мықтылығы соншалық, егерде адамда қандай да бір себептерімен жұмысы болмай қалған жағдайда, ол өзінің жолынан адасады, яғни адамның болашақ өмірінде екеуі де жаманшылыққа алып соқтыратын екі жол тұрады: біріншісі – ақыл ойының жоғалуы немесе жануарлар сияқты рахаттануы сезіміндей құлдырап нәпсісінің еркіне түсуі және өз қалауымен немесе байқаусызда, өзін-өзі құрту жолы, екіншісі – өміріне деген ешқандай да көңілі толмаушылық, бейқам енжарлық пен түбі жоқ сары уайымға салынуы» деген. Адам өмірінде еңбектің маңызын терең әрі мағыналы түсінуі, оған адамның жандүниесін әрекет етпеуден, жалқаулықтан, зұлымдықтан қорғаушы деп есептеп, еңбек бүкіл адамзаттың табиғи қорегі деген пікірдің болуы Ы. Алтынсарин шығармаларының көрінісі ретінде орын алады. Мысалы «Атымтай жомарт» деген шығармасында ойшыл адамның өнегелілік мәні бар өміріндегі еңбектің мәні мен мағынасын сипаттайды, ал «Өрмекші, құмырсқа һәм қарлығаш» деген шығармасында қарапайым ғана мысалы арқылы өмір сүру мен артына ұрпақ қалдыру еңбектің табиғи қажеттілігін ұғындырады. Ы. Алтынсарин осы шығармалары мен аудармаларында адам әрдайым еңбек етуі және соңынан ізгі ұрпақ қалдыруға тиісті деп білді. Қазақ ойшылы әлемнің қызығы мен шышығы еңбекте деп санады, жасаған еңбегінің арқасында ғана адам өзінің алға қойған арман, мақсаттарына жете алады деген байлам жасады. Оның пікірінше, қанағатшылдық пен адал еңбек қана – адам бақытының негізгі бір бөлшегі деп санады. Адамгершілік, еңбек ету, ізгілік жасау адамға лайықты өмірді қамтамасыз ететінін Ы. Алтынсарин «Таза бұлақ» деген шығармасында мысал арқылы дәлелдейді. Қазақ данагөйі ізгілікті: халыққа пайда әкелетіндей іс-әрекеттерді санады. Оның көзқарасында, ізгілік жасау әр адамның адамгершілік міндеті және парызы деп ұғынды. Ы. Алтынсарин экономиканың дамуы, ақыл-ой прогресінің өнегеліліктен ешқашанда айырылмау керектігін нақты әрі тура пайымдай білді. Дәстүрдің сақталуы, қазақтардың бұрыннан өзі тұрып келе жатқан жерді қорғап қалуға және өз жерін біреудің тартып алуына қарсы тұруы, халықтың ең алдымен сауатын ашуы, өнегелілік салауаттылығын сақтап қалу қажеттілігі Ы. Алтынсариннің қазақ халқының болашағы туралы ойланған ойларының басым бөлігі болды [5].

Данагөй философ ретінде қазақтардың жас болашағы орыс тілі мен сауатына тең дәрежеде мәдениет пен білімінің жалғыз тілі ретінде қарайтын және оған құмарланып орыс дәстүрін пайдалана отырып қазақ дәстүрін одан әрі дамыта алатындай уақыт туралы шын жүректен армандады. Осы армандарын іске асыру мақсатында Ы.Алтынсарин маңызды тәжірибелік мәні бар анық қадамдар да жасаған болатын. Отаршылдық биліктің кесірлері мен бұрынғы ескіліктің қалдықтары мен соқыр ұстанымдарын ұта отырып, ойшыл белсенді әрекеттер жасады, қазақ елінде балаларымыз үшін деп бірнеше мектеп ордаларының негізін қалап ашып берді. Оның жігерлілігі мен табандылығының арқасында өз мектебімізде балалар өз ана тілінде түрлі сабақтарды өтумен қатар, қазақ дәстүрлерін үйреніп, бірнеше тілде де сауаттарын аша алды.

Сонымен қатар Ыбырай Алтынсарин дүниетанымың қалыптасуында отанымыздың, халық ауыз әдебиетінің және де озық сатыда дамыған орыс әдебиеттері мен Еуропалық ойшылдарының еңбектері де өз әсерін тигізді. Ш.Уәлиханов сияқты Ы.Алтынсариннің де мақсаты өз ұлтының басқа елдерден артта қалудың және құртудың бірден-бір амалы ағартушылық пен білім алуда деп санады және қазақ халқының халық ағарту ісін ұйымдастыруы мен дамуына өз еңбегін аямады. Ыбырай Алтынсарин маңызды философиялық мағынадағы тақырыптарда еңбек жазбады, бірақ, ағартушылық және қоғамдық мәселелерді талдауға арналған шығармашылығында дүниетанымы мол айрықша ой пікірлер қалыптастырды. Ыбырайдың көптеген мысалдары, өлеңдері және әңгімесінен оның мына қоршаған дүниеде санадан тыс жатқан және ешкімге мойынсұнбайтын өмір сүретіндігін мойындайтындығын байқаймыз. «Жаз», «Өзен» сияқты өлеңдерінен табиғатты суреттеп тамашалау ғана емес, сонымен бірге бұл жерде адам санасының тыс және тәуелсіз, еркін екендігін ұғуға болады. Бұл – ұлы ағартушының дүние туралы көзқарасы жайындағы ерекшелігі. Ыбырай дүниенің жаратушысын құдай деп таныды. Бұл ойды көптеген шығармаларының арқауы етіп қайталап, жазып отырды. Мысалы, «Жаратқан Қазақ мұнша таңсық жаббар құдай!», «Жаратты неше алуан жұрт бір құдайым» деген өлең шумақтарында, «Мұсылманшылдықтың тұтқасы» т.б. еңбектерінде осы пікірдің айқын дәлелі екендігін байқаймыз. «Мұсылманшылдықтың тұтқасында» деген шығармасында «бүкіл жаһанды, жан-

жануарларды айта отырып, бұның барлығы да жалғыз теңдессіз, ұқсасы жоқ бір алланың бар екендігіне, бірлігіне және кәміл жаратушысы халықтың қадірлі екендігіне нақты дәлел бола алатындығын көрсетті» деп тұжырымдайды. Ойды қорытындылап айтқанда, ойшыл мынау қоршаған дүниедегі барлық тіршілік түрліше өмір сүретіндігін мойындайды, сонымен қатар әлем мен халықты жаратушы алла деп білді. Бұдан ағартушының дүниеге деген көзқарасының дінге жақын екеніндігін көре аламыз [6].

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақ хрестоматиясы, Орынбор, 1906. – <http://kazneb.kz/site/catalogue/view?br=1162436>
2. Қазақ философиясы тарихы, Алматы 2015. – <http://iph.kz/doc/ru/502.pdf>
3. Ы. Алтынсарин «Таңдамалы шығармалары», Алматы 1994. – <http://kazneb.kz/site/catalogue/view?br=1173156>
4. Ы. Алтынсарин – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, Бас редакциясы, 2007. – <https://kk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%AB%D0%B1%D1%8B%D1%80%D0%B0>
5. Ыбырай Алтынсарин тағылымы. – Алматы: «Жазушы», 1991. – <http://akt.gov.kz/ru/node/2717>
6. Ы.Алтынсарин «Мұсылманшылдықтың тұтқасы» – Қазан, 1884. – <https://www.twirpx.com/file/1283452/>

СОДЕРЖАНИЕ

ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖАС ҒАЛЫМДАРЫ МЕН СТУДЕНТТЕРІНІҢ
ЗЕРТТЕУЛЕРІНДЕГІ ПСИХОЛОГИЯНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПСИХОЛОГИИ В ИССЛЕДОВАНИЯХ МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ
И СТУДЕНТОВ НЕЗАВИСИМОГО КАЗАХСТАНА
ACTUAL PROBLEMS OF PSYCHOLOGY IN THE RESEARCH OF YOUNG SCIENTISTS
AND STUDENTS OF INDEPENDENT KAZAKHSTAN

<i>Абдикаликова А.К.</i> ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ ЛИЧНОСТНОЙ ТРЕВОЖНОСТИ НА САМООЦЕНКУ В СТУДЕНЧЕСКОМ ВОЗРАСТЕ.....	4
<i>Abikeyeva N.N.</i> PSYCHOLOGICAL FEATURES OF INFORMATION STRESS: ETHNOPSYCHOLOGICAL ASPECT.....	5
<i>Ақылбаева А.А.</i> ИСТОРИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ АТАЛЫЧЕСТВА.....	6
<i>Арықбай А.Е.</i> КОРОНАВИРУСТЫҚ ИНФЕКЦИЯ БОЙЫНША ПАНДЕМИЯ КЕЗІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫНЫҢ ПСИХОЭМОЦИОНАЛДЫ ЖАҒДАЙЫ.....	7
<i>Әлдибек А.Т.</i> БОЛАШАҚ ПСИХОЛОГТАРДЫҢ КӘСІБИ БІРДЕЙЛІГІНЕ ОҚУ МОТИВАЦИЯСЫНЫҢ ӨСЕРІН ЗЕРТТЕУ.....	8
<i>Әмзехан А.Е.</i> А. ҚҰНАНБАЙҰЛЫ МҰРАСЫНДАҒЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАР.....	9
<i>Батырханова А.М.</i> ҚАЗІРГІ ЖАСӨСПІМДЕРДЕГІ ИНТЕРНЕТКЕ ТӘУЕЛДІЛІК – АЛДЫН-АЛУ.....	10
<i>Бауржанқызы А.</i> КАРАНТИН КЕЗІНДЕГІ СТУДЕНТТЕРДІҢ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӨЗГЕРУ ЕРЕКШЕЛІГІ.....	11
<i>Бейсеналина А.А.</i> ОСОБЕННОСТИ ПСИХОСЕМАНТИЧЕСКОГО ПРОСТРАНСТВА ТЕКСТА ПЕРСОНАЛЬНОГО МИФА.....	12
<i>Зебербек А.Н.</i> ЕРЛІ-ЗАЙЫПТЫЛАР ҚАТЫНАСТАРЫНДАҒЫ ҚАНАҒАТТАНБАУШЫЛЫҚ СЕБЕПТЕРІН ЗЕРТТЕУ.....	13
<i>Исмагамбетова Л.С.</i> ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҰЖЫМДАҒЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ КЛИМАТ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ (ҚАЛАЛЫҚ ЖӘНЕ АУЫЛДЫҚ МЕКТЕПТЕР МЫСАЛЫНДА).....	14
<i>Каирбаева А.Б.</i> ЖАСӨСПІМДЕРДЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	15
<i>Карпатулы Д.</i> ИССЛЕДОВАНИЕ КОНФЛИКТОВ В МОЛОДОЙ СЕМЬЕ.....	16
<i>Қабдешова А.Ж.</i> СТУДЕНТТЕРДІҢ СТРЕССКЕ ТӨЗІМДІЛІГІН ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ ФОРМАТЫНДА ЗЕРТТЕУ.....	17
<i>Қабдылабитова А.Қ.</i> ПСИХОДИАГНОСТИКА И ПРОФИЛАКТИКА МАНИПУЛЯТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ РУКОВОДЯЩЕГО ПЕРСОНАЛА БИЗНЕС-ОРГАНИЗАЦИЙ.....	18
<i>Құрманәлі З.Т.</i> СТУДЕНТ ЖАСТАРДЫҢ НИКОТИНГЕ ТӘУЕЛДІЛІГІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ФАКТОРЛАРЫ: ГЕНДЕРЛІК АСПЕКТ.....	19
<i>Құсаин А.Х.</i> ИЗУЧЕНИЕ СТРЕССОУСТОЙЧИВОСТИ ВОСПИТАННИКОВ ДЕТСКОГО ДОМА.....	20
<i>Молбаева А.Д.</i> ІТ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ СТРЕССКЕ ТӨЗІМДІЛІГІН ЗЕРТТЕУ.....	21
<i>Мәлс А.А.</i> КОМПЬЮТЕРЛІК ТӘУЕЛДІЛІКТІҢ ДАМУ ҚАТЕРІ ЖОҒАРЫ ҚАЗАҚ ЖАСӨСПІМДЕРІНІҢ ТҮЛҒАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ЗЕРТТЕУ.....	22
<i>Оразымбетова Қ.Ж.</i> САНДЫҚ КЕҢІСТІКТІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	23
<i>Өстемір С.Н.</i> БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН ОҚЫТУ ПРОЦЕСІНДЕ БІЛІМІН БАҒАЛАУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	24
<i>Рақымжан А.А.</i> НЕСИЕ АЛУДАҒЫ СТРЕСТІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ.....	25
<i>Рахимжанова А.А.</i> ЖАСӨСПІМДЕРДІҢ ӨЗІН-ӨЗІ БАҒАЛАУЫНА ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДЕГІ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ ӨСЕРІ.....	26
<i>Салимова Г. Е.</i> ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ КОНФОРМДЫҚ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІНДЕГІ МОТИВАЦИЯЛЫҚ ФАКТОРЛАРДЫ ТЕОРИЯЛЫҚ ТАЛДАУ.....	27
<i>Сапен А.Қ.</i> ВЗАИМОСВЯЗЬ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА И КОНФЛИКТНОГО ПОВЕДЕНИЯ У ПРОДАВЦОВ-КОНСУЛЬТАНТОВ (НА ПРИМЕРЕ КОМПАНИИ N&M).....	28
<i>Серимбаева Д.К.</i> СПОРТТЫҢ КОМАНДАЛЫҚ ТҮРЛЕРІНДЕГІ СПОРТСМЕНДЕРДІҢ КӨШБАСШЫЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІН ЗЕРТТЕУ.....	29
<i>Талет А.Н.</i> СТУДЕНТТЕРДІҢ ФРУСТРАЦИЯ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУ.....	30
<i>Тлеубаев А.С.</i> ОБРАЗ СПОРТИВНОГО ПСИХОЛОГА ГЛАЗАМИ ТРЕНЕРА ПО НАСТОЛЬНОМУ ТЕННИСУ.....	31
<i>Тынабаева Ж.Г.</i> ОРГАНИЗАЦИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ ПЕРСОНАЛА МЕТОДАМИ HR-МЕНЕДЖМЕНТА.....	32
<i>Шаяхметова А.Ф.</i> КУРСАНТТАРДЫҢ СТРЕССКЕ ТӨЗІМДІЛІГІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	33
<i>Щеголева Ю.В.</i> ЭМПИРИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ СУПРУЖЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ ЛИЦ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ.....	34
ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ИНСТИТУТТАРЫ ЖАҢА ӘЛЕУМЕТТІК ШЫНДЫҚТА ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС: ӨЗГЕРІСТЕР МЕН ҚИЫНДЫҚТАР СОЦИАЛЬНЫЕ ИНСТИТУТЫ КАЗАХСТАНА В НОВОЙ ГЛОБАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ СОЦИАЛЬНАЯ РАБОТА В КАЗАХСТАНЕ: ИЗМЕНЕНИЯ И ОТВЕТЫ НА ВЫЗОВЫ SOCIAL INSTITUTIONS OF KAZAKHSTAN IN A NEW GLOBAL REALITY SOCIAL WORK IN KAZAKHSTAN: CHANGES AND RESPONSES TO CHALLENGES	
<i>Абдулазизов Д.Ф., Ертаев М.А.</i> ИБН СИНАНЫҢ МЕДИЦИНАЛЫҚ ОЙ-ПІКІРЛЕРІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ.....	36

<i>Айдаров Е.М.</i> ЖАСТАР ТӘРБИЕСІНДЕГІ САЯСИ ИНСТИТУТТАРДЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ.....	40
<i>Есенали С.Г.</i> БІЛІМ БЕРУ ӘЛЕУМЕТТАНУЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	43
<i>Кадырханова Ғ.К.</i> ҚАЗАҚСТАН ЖАСТАРЫ – ҚОҒАМНЫҢ КЕЛЕШЕГІН АНЫҚТАУШЫ НЕГІЗГІ ФАКТОРЛАРДЫҢ БІРІ	48
<i>Султанова Г.М., Шнарбекова М.К.</i> ЖАСТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК МОБИЛЬДІГІНЕ ОТБАСЫЛЫҚ КАПИТАЛДЫҢ ЫҚПАЛЫ: ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ТАЛДАУ	51
<i>Сыздық М.Н.</i> ҚАЗАҚСТАҢДА ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІ ЕНГІЗУ	55
<i>Шакенов Д.С.</i> НЕЕТ САНАТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЖАСТАРДЫҢ БҮГІНГІ КӨРІНІСІ	58

ТӘУЕЛСІЗДІК ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ДІН: ЗАЙЫРЛЫ МЕМЛЕКЕТТІҢ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ МОДЕЛІ
РЕЛИГИЯ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ: КАЗАХСТАНСКАЯ МОДЕЛЬ СВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА
RELIGION IN THE YEARS SINCE INDEPENDENCE: KAZAKHSTAN'S MODEL OF A SECULAR STATE

ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАҢДАҒЫ МӘДЕНИ ИДЕНТИФИКАЦИЯ:
ДӘСТҮРШІЛДІК ПЕН ЖАҢАШЫЛДЫҚ САБАҚТАСТЫҒЫ
КУЛЬТУРНАЯ ИДЕНТИФИКАЦИЯ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ КАЗАХСТАНА:
ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ ТРАДИЦИЙ И ИННОВАЦИЙ
CULTURAL IDENTIFICATION IN THE YEARS SINCE INDEPENDENCE:
A CONTINUITY OF TRADITIONS AND INNOVATIONS

<i>Алмаханова Н.А.</i> САЛТ-ДӘСТҮРДІҢ ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІНДЕ ӘДЕПТІЛІК ПЕН ІЗГІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ.....	63
<i>Алишанова Ә.Б.</i> ҚАЗАҚ АҒАРТУШЫЛАРЫ – ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИ КОДТЫ ЖАҢҒЫРТУШЫЛАР	67
<i>Әділжан Г.</i> ҚЫТАЙ ЕЛІНДЕГІ ИСЛАМ СУННИТТІК ЖӘНЕ ШЕЙІТТІК БАҒЫТТЫҢ ТАРАЛУЫ ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ ӘСЕРІ.....	73
<i>Әуелбек А.</i> ҚАЗАҚСТАҢДАҒЫ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ БОЙЫНА ИСЛАМДЫҚ ДІНИ ТӘРБИЕ МЕН МҰСЫЛМАН ОТБАСЫНЫҢ КӨРІНІСІ.....	75
<i>Базарбай Ж.М.</i> СТРАХ КАК ФЕНОМЕН КУЛЬТУРЫ	80
<i>Бердібек А.</i> ДЕСТРУКТИВТІ ДІНИ АҒЫМДАРДЫҢ СИПАТЫ МЕН ӘДІСТЕРІ.....	84
<i>Бимырзақұлы Ұ.</i> ҰЛТ ТӘРБИЕСІНДЕГІ ДІН МЕН ДӘСТҮР САБАҚТАСТЫҒЫ	88
<i>Жақсылық Е.</i> ҒАЛАМТОР ЖЕЛІСІНДЕ РАДИКАЛДАНУДЫҢ АЛДЫН АЛУДАҒЫ МОНИТОРИНГ РӨЛІ	91
<i>Жанғали А.</i> ИСЛАМДАҒЫ АНАНЫҢ РӨЛІ МЕН ОРНЫ	94
<i>Зәуірбек Д.</i> ТӘУЕЛСІЗДІК ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ САЯСАТТА АЛАТЫН ОРНЫ	97
<i>Ибрагим А.</i> ОСВЕЩЕНИЕ РЕЛИГИОЗНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ИНТЕРНЕТ-ПРОСТРАНСТВЕ	101
<i>Қасымхан Д.</i> ҚАЗІРГІ ЗАМАҢҒЫ ЖАСТАРДЫҢ СУБ-МӘДЕНИЕТІНДЕГІ ДӘСТҮРЛІ ЕМЕС ДІНИ АҒЫМДАРДЫҢ(САТАНИЗМ,МОРМОНДАР,МАСОНДАР) ӘСЕРІ МЕН КӨРІНІСІ	104
<i>Кияспекова А.С.</i> ӘЛЕУМЕТТІК МЕДИАДАҒЫ ЭКСТРЕМИЗМ	109
<i>Қуанова А.</i> ҚАЗІРГІ ӘЛЕМДЕГІ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ МӘСЕЛЕСІ.....	111
<i>Маткулова Ж.</i> ПОНЯТИЕ И ВИДЫ ПСИХОТЕХНИЧЕСКИХ ПРАКТИК	115
<i>Маусымбаева Д.</i> ӘЛЕМДІК ДЕҢГЕЙДЕГІ ХАЛАЛ ИНДУСТРИЯСЫ	118
<i>Мәліков Н.</i> БЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННИҢ «ШАРИЯТ-УЛ-ИСЛАМ» ЕҢБЕГІНЕ ДІНТАНУЛЫҚ ТАЛДАУ	121
<i>Мұхаметханова Г.</i> ДІНИ БІРЕГЕЙЛІК	124
<i>Набиева Н.</i> ӨНЕР ӘЛЕМІНДЕГІ МЕН: ҚЫЛҚАЛАМ ШЕБЕРІ ВИНСЕНТ ВАН ГОГТЫҢ ТИГІЗГЕН ӘСЕРІ.....	126
<i>Назарбай Т.</i> ҚАЗАҚСТАН ЖАСТАРЫНЫҢ ДІНШІЛДІК ПРОБЛЕМАЛАРЫ.....	128
<i>Олжабай Н.</i> ЖАСТАРДЫҢ ЖАҢА ДІНИ АҒЫМДАРҒА ҚЫЗЫҒУ СЕБЕПТЕРІ	131
<i>Оразғалиева С.</i> ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КИНОИНДУСТРИЯСЫН ДАМУДАҒЫ ОҢТҮСТІК КОРЕЯНЫҢ ТӘЖІРИБЕСІ.....	136
<i>Оралқұл Ә.</i> ДІНИ СЕҢІМДІ ТАҢДАУДАҒЫ БАЛАНЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН ЕРКІНДІГІ	141
<i>Пардабеков А.</i> АЛХИМИЯ И ПУТИ ИЗБИЖСНИЕ СМЕРТИ.....	145
<i>Тастанбек Б.</i> ХАЛАЛ ҰҒЫМЫНЫҢ МӘНІ МЕН МАҒЫНАСЫ	148
<i>Темірбекова А.</i> ҚАЗАҚСТАҢДАҒЫ ДІННІҢ АЛАТЫН ОРНЫ	152
<i>Үйсінхан М.</i> ВИРТУАЛДЫ ӘЛЕМДЕГІ ЖАЛҒАН ИДЕОЛОГТАРДЫҢ ЭКСТРЕМИСТІК КӨЗҚАРАСЫ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІДЕГІ КОНТЕНТТЕРІ	153
<i>Хасиетова Ж.</i> ӘЛ-ФАРАБИ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЗАМАН	156

Ы.АЛТЫНСАРИННИҢ 180 ЖЫЛДЫҚ МЕРЕЙТОЙЫНА ОРАЙ, ҚАЗАҚСТАҢНЫҢ
АҒАРТУ ІСІНІҢ ДАМУЫНДАҒЫ Ы. АЛТЫНСАРИННИҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МҰРАЛАРЫ
РОЛЬ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ Ы.АЛТЫНСАРИНА В РАЗВИТИЕ ПРОСВЕЩЕНИЯ
КАЗАХСТАНА», ПРИУРОЧЕННАЯ 180 ЛЕТИЕ Ы. АЛТЫНСАРИНА
PEDAGOGICAL HERITAGE S.ALTUYSARINA IN THE DEVELOPMENT OF EDUCATION
IN KAZAKHSTAN, DEDICATED TO THE 180TH ANNIVERSARY OF Y. ALTUYSARINA

ҚАЗАҚСТАН ТӘУЕЛСІЗДІГІНІҢ 30 ЖЫЛДЫҒЫНА ОРАЙ, ЗАМАҢУИ БІЛІМ БЕРУ ҮДЕРІСІНДЕ
ЖАСТАРҒА РУХАНИ-ҚҰНДЫЛЫҚТЫ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ
В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ, ПРИУРОЧЕННАЯ
30 ЛЕТИЕ НЕЗАВИСИМОСТИ КАЗАХСТАНА
ACTUAL PROBLEMS OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF YOUNG PEOPLE
IN THE MODERN EDUCATIONAL PROCESS DEDICATED TO THE 30TH ANNIVERSARY
OF KAZAKHSTAN'S INDEPENDENCE

Кунту А. МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫН СЫБАЙЛАС-ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ТӘРБИЕЛЕУ	161
Перденбекова М. АТА-АНАЛАРДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘДЕНИЕТІН АРТТЫРУ	165
Суюханова Қ.Б. ЖАСТАРДЫҢ КРЕАТИВТІ ОЙЛАУЫ – ТҮЛҒАНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ	170
Қалдыбаева А.М. АКАДЕМИЯЛЫҚ ДАРЫНДЫЛЫҚТЫ ДАМУДАҒЫ ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТЫҢ ӘСЕРІ	174
Бақытова А.О. ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННИҢ 180 ЖЫЛДЫҚ МЕРЕЙТОЙЫНА ОРАЙ, «ҚАЗАҚСТАННЫҢ АҒARTУ ІСІНІҢ ДАМУЫНДАҒЫ ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННИҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МҰРАЛАРЫНЫҢ РӨЛІ	177
Халелова З.Е. МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАТИВТІ МӘДЕНИЕТІН ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР АРҚЫЛЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ	182
Каиржанова Ж.Д. ОҚУШЫЛАРДЫҢ БІЛІМГЕ ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	186
Кенесбекова А.Б. ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТЫҢ ЖЕТКІНШЕКТЕР АРАСЫНДАҒЫ КИКІЛЖІНДІ АЛДЫН АЛУ ЖҰМЫСЫ	190
Бақытова А.О. ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТЫҢ ҮЙДЕ БІЛІМ АЛУШЫ ОҚУШЫЛАРМЕН ЖҰМЫСЫ	192
Есенқұл А.Қ. ЖАСӨСПІМДЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЕСЕЮ МӘСЕЛЕСІ ЖОЛЫНДАҒЫ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚОЛДАУ	195
Талғатқызы Н. КРЕАТИВТІ ЖӘНЕ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ОЙЛАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ	198
Касенова А.С. РАБОТА ПЕДАГОГА-ПСИХОЛОГА ПО АДАПТАЦИИ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ ЗРЕНИЯ К УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОМУ ПРОЦЕССУ ШКОЛЫ	201
Наметова Н. ОҚУШЫЛАРДЫ ЕҢБЕККЕ БАУЛУ АРҚЫЛЫ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ	205
Иляс А.Т. ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ КӘМЕЛЕТТІК ЖАСҚА ТОЛМАҒАН БАЛАЛАРДЫҢ БОС УАҚЫТЫН ТИІМДІ ҰЙЫМДАСТЫРУЫ	208
Өтеулиева Д. М. БОЛАШАҚ ӨЗІН-ӨЗІ ТАҢУ ПӘНІ МАМАНДАРДЫ ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ НЕГІЗІНДЕ ДАЯРЛАУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ	211
Каренеева Ж.А. АТА-АНА МЕН БАЛА ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫНЫҢ КІШІ ЖАСӨСПІМДЕРДІҢ КОПИНГ-СТРАТЕГИЯЛАРЫН ТАҢДАУҒА ӘСЕРІ	215
Орын А.Т. ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТЫҢ ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ ЖҰМЫСЫ.....	217
Саламатова А.А. БОЛАШАҚ ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТАРДЫ ОҚЫТУ САПАСЫН ОҚУ-ӘДІСТЕМЕЛІК ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ	220
Алмазқызы Э. КОРРЕКЦИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ СФЕРЫ ДЕТЕЙ С ООП МЕТОДАМИ АРТ-ТЕРАПИИ	223
Надырова Г.Д. ВНЕДРЕНИЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБУЧЕНИЯ В УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС НА ЗАНЯТИЯХ ПО ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ	227
Шағырбай Н. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ОҒАЛТУ ОРТАЛЫҚТАРЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГ ҚЫЗМЕТІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	232
Ж. Есенбай. ЖАСӨСПІМДЕРДІ ЭМОЦИОНАЛДЫ ТҮЛҒАЛЫҚ ДАМУЫН ПЕДАГОГИКАЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚОЛДАУ	237
Ашиқбаева Д.Е. ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕГІ АДАМГЕРШІЛІК ТӘРБИЕ МӘСЕЛЕСІ	240
Бектурова А. ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ МЕКЕМЕЛЕРІНДЕГІ НАУҚАСТАНҒАН БАЛАЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУ	243
Турымова С. ЕРЕКШЕ БІЛІМ АЛУ ҚАЖЕТТІЛІГІ БАР БАЛАЛАРДЫ ТӘРБИЕЛЕП ОТЫРҒАН АТА-АНАЛАРДЫҢ МЕКТЕППЕН ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ	246

ҚАЗІРГІ ЖАСТАРДЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚТЫҚ ӘЛЕМІ: ТӘУЕЛСІЗДІК ТАҒЫЛЫМЫ
 ЦЕННОСТНЫЙ МИР СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ: УРОКИ НЕЗАВИСИМОСТИ
 THE VALUE WORLD OF TODAY'S YOUTH: THE LESSONS OF INDEPENDENCE

Алиев М.М. ЦЕННОСТИ МОЛОДЁЖИ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНЕ: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ.....	250
Ақихат Л. ҚАЗАҚТЫҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ДҰНИЕТАНЫМЫНДАҒЫ ЕРКІНДІК МӘСЕЛЕСІ	255
Әбдіхан Д.Б. ӘЛИХАН БӨЙКЕЙХАН ӨМІРІНІҢ САЯСИ ФИЛОСОФИЯСЫ	259
Боранбаева Л.Б. ИЗМЕНЕНИЕ В ЦЕННОСТНОМ МИРЕ МОЛОДЕЖИ ЗА ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ	264
Дәуренбек Қ.А. ФИЛОСОФИЯ: АДАМ ЖӘНЕ ТАБИҒАТ МӘСЕЛЕЛЕРІ	268
Жеңіс Б.Т. ҰЛЫ ҒҰЛАМА ӘБУ НАСЫР ӘЛ-ФАРАБИДІҢ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ АСПАН ЖӘНЕ ҒАРЫШ ТУРАЛЫ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ОЙЛАРЫ.....	272
Искакова Л. ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДАҒЫ ФЕМИНИЗМ МӘСЕЛЕСІ.....	277
Каримов Д. ЮСТ ЛИПСИДІҢ «ДИСЦИПЛИНАРЛЫ ҚОҒАМ» КОНЦЕПЦИЯСЫ ЖӘНЕ ДӘСТҮРЛІ ТҮРІК ЭТИКАСЫ: САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ	281
Қожабек Н.Б. КОРРУПЦИЯ КАК СОЦИАЛЬНЫЙ ФЕНОМЕН: ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ	284
Қалила Ж.З. ФИЛОСОФИЯ ЖӘНЕ АЛХИМИЯ: ҰҚСАСТЫҚТАРЫ МЕН АЙЫРМАШЫЛЫҚТАРЫ	287
Қаниятов Ж.Т. МЫРЗАЛАР ЭЛИТАСЫ ӘЛЕУМЕТТІК ИНСТИТУТ РЕТІНДЕ.....	291
Қолдас Ә.Ж. «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАҒДАРМАЛАСЫНДАҒЫ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ЕҢБЕКТЕРДІҢ МАҢЫЗЫ	296
Муратханова Д.С. ИДЕЯ ГРЕХА В СОВРЕМЕННОЙ ФИЛОСОФИИ ХРИСТИАНСТВА	299
Таупихова С.А. МҰҚАҒАЛИ МАҚАТАЕВ ӨЛЕҢДЕРІНДЕГІ ӨМІР ФИЛОСОФИЯСЫ.....	304
Тохтигожаев Т.А. ИДЕЯ ДЖИХАДА КАК ИДЕЯ БОРЬБЫ ПРОТИВ ВНУТРЕННЕГО НАФСА.....	308
Ultarakova Y. B. THE VALUE WORLD OF TODAY'S YOUTH: THE LESSONS OF INDEPENDENCE.....	312
Убай Р.Б. ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИН ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ БІЛІМ.....	314

ИБ № 14481

Басуға 29.04.2020 жылы қол қойылды. Формат 70x100 ¹/₁₆.

Көлемі 14,0 б. т. Тапсырыс №4527. Таралымы 5 дана.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.

Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

«Қазақ университеті» баспа үйі баспаханасында басылды.

ҚАЗАҚ
УНИВЕРСИТЕТІ
БАСПА ҮЙІ

